

van Eys.

NATUURLYKE
HISTORIE
VAN
HOLLAND.

DOOR

J. LE FRANCO VAN BERKHEY. M. D.

VIERDE DEELS, EERSTE STUK.

MET NOODIGE AFBEELDINGEN.

TE AMSTERDAM,
By YNTEMA en TIEBOEL.
MDCCLXXIX.

Digitized by the Internet Archive
in 2016

KORTE INHOUD
DER
HOOFDSTUKKEN.

EERSTE HOOFDSTUK

Handelende over de EERSTE KLASSE der DIEREN in 't gemeen, en over het Eerste Geslacht, naamlyk dat der PAARDEN, in 't byzonder. . . bl. I

TWEEDE HOOFDSTUK.

Over het aanfokken en dresseeren, of afregten, der Paarden. 44

DERDE HOOFDSTUK.

Over de Volkseigen benaamingen der uitwendige deelen van een Paard, met de daar toe gebrukelyke Konstwoorden; en verder over de vereischten van een goed Hollandsch Paard, benevens de kentekenen van den ouderdom der Paarden. 75

VIERDE HOOFSTUK.

Handelende over de waare schoonheid en meetkundige Proportie van een Paard, vergeleken met, en overgebracht op, de Nationaale Hollandsche Paarden. 108

V Y F.

INHOUD DER HOOFDSTUKKEN.

VYFDE HOOFDSTUK.

*Handelende over de uitwendige en eenige inwendige
Gebreken der Paarden.* . . . 145

ZESDE HOOFDSTUK.

*Behelzende het hoofdzaakelyke van het Nationaale ge-
bruik, nut en dienst, der Paarden; byzonder het
Hollandsche en Friesche Harddraaven.* . . . 223

B E R I G T

V O O R D E N

B O E K B I N D E R.

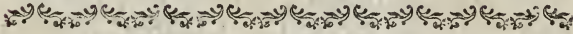
PLAAT I te plaatsen tegen over	-	bladz.	90
— II met derzelver Verklaaring	—		104
— III	—		144
— IV	—		222
— V met derzelver Verklaaring	—		268
— VI met derzelver Verklaaring	—		294
De Keur op de Springhengsten . . .	—		53

NB. Plaat V moet van onderen niet ingeslagen,
maar van boven weinig wit aan gelaten
worden.

NATUURLYKE HISTORIE

V A N

HOLLAND.

EERSTE HOOFDSTUK.

*Handelende over de EERSTE CLASSE der
DIEREN in 't gemeen, en over het Eer-
ste Geslagt, naamlyk, dat der PAAR-
DEN, in 't byzonder.*

Na dat wy den geëerden Vaderlandlie-
venden Leezer breedvoerig ontvouwd
hebben, den natuurlyken aart, de geneig-
heid, de zeden en gewoonten het leven,
sterven enz. der Hollandsche Natie, in haa-
re betrekking tot onze eerste Afdeeling, of
de eenige Classe, en het eenige Geslagt van
de *Heerschende Dierlyke Weezens*; komen wy
nu vervolgens ter overweeginge onzer twee-
de Afdeeling, gaande over de *Onderworpen
Dieren*; welker bepaaling en verdeeling in
het *Derde Deel* omstandig voorgesteld zyn.

Wy hebben deeze Dieren verdeeld in
TIEN CLASSEN; en staan dezelve nu,
naar die Rangschikking ordenlyk te verhan-
delen; zoo nogtans, dat wy, volgens onze
uitdruklyke bedongen vryheid, dezelve

IV. DEEL.

A

niet

DE
DIEREN.

*Zie Derde
Deel, bl.
266.*

DE
DIEREN.

Zie
bl. 331.

niet als volstrekt afgescheiden , maar van den eenen tot den anderen overgaande , aanmerken ; en ons voorbehouden 'er nadere verbeteringen en ophelderingen by te voegen.

Doch eer wy bepaaldlyk tot de verdere Verhandeling treden , hebben wy , ten aanzien van de EERSTE CLASSE , welke thans onze beschouwing vordert , te weeten die der viervoetige , gehairde , leevendbaarende en zoogende Land-Dieren , met betrekking tot Holland , het volgende vooraf in 't algemeen aan te merken. Dat deeze Dieren , niet alleen de huishoudelyke , maar ook de wilde en woeste , in andere deelen der Waereld , byzonder in veele Gewesten van Europa , zeer menigvuldig zyn ; en dat ons Holland , op verre na , zoo veele Geslagten , laat staan Soorten , niet kan tellen , als die Landen. Maar wy vinden geen reden om 'er ons over te beklagen. Wy hebben het meermaalen als een gezegend lot aangemerkt , dat men hier te Lande zoo weinig verscheurend en wild Gedierte , waar van de Boschen van Gallie en Duitschland kriclen , ontmoet ; en we zyn daarentegen met een grooter aantal van huishoudelyk en nuttig viervoetig Gedierte voorzien , dan eenig ander Gewest. Ons Rundervee , bovenal , vermenigvuldigt zoo sterk onder ons , dat wy , en het nabuurige Vriesland , ondanks de woadende Veepesten , nog steeds een overvloed van Vee hebben. De hoofdoorzaak van dit verschil met andere Gewesten is , gelyk wy al vroeger opgemerkt hebben ,

ben, grootlyks te zoeken, in de bewoonbaarheid des Lands; en even zoo zal men uit de verdere beschryving onzer Hollandfche viervoetige Dieren, kunnen afneemen, dat dit ook de reden zy, waarom veele Geflagten, die in onze nabuurige Provintien gemeen zyn, hier zeer fchaars of in 't geheel niet gevonden worden; waarvan het tegendeel omtrent de Watervogelen en Vifchen plaats heeft.

Wyders heeft men hier nog over 't algemeen aan te merken, dat alle de viervoetige Dieren in dit Land gemeenzaam deelen in het temperament van ons klimaat; zoo dat de Dieren, welken, om zoo te fpreken, in het zelve genaturalizeerd zyn, 'er zeer gezond en fterk in leeven; terwyl anderen, aan hooger Land en drooger Lugt gewoon, het dikwerf in ons klimaat niet kunnen houden; als in 't vervolg by de befchouwing der byzondere Geflagten breeder blyken zal. Hier mede tot ons voorgestelde plan overgaande, komt ons aanvanglyk voor de EERSTE CLASSE, die wy noemen

VIERVOETIGE GEHAIRDE DIEREN.

LAND-DIEREN.

Hoe noode wy ook herhaalingen maaken, dienen wy egter in dit geval de omschryving deezer CLASSE, door ons in het *Derde Deel* voorgesteld, alhier te herhaalen; dewyl de gewoone Orde der Rangfchikkingen

DE
DIEREN.

LAND-
DIEREN.

derzelver herinnering volftrekt vereischt.
Ze luid aldus:

UITWENDIG LICHAAMSGESTEL.

HET HOOFD beweegt zig en draait, aan den Nek of het oppereinde van den Ruggegraat; hebbende

Twee Oogen, die meest al nederwaards vooruitzien, door gehairde en beweegende oogleden gedekt worden; staande veelyds ovaalvormig, ter wederzyde van het Voorhoofd.

Twee Ooren, met uitfteekende beweegende Lellen, meerendeels met hair bewasfen, en geplaatst ter wederzyde van de kruin.

Twee Neusgaten, geplaatst aan de Bovenlip op het uiteinde van den Mond of Snuit; uitademende blaazende, en riekende inademende.

De Tong is beweeglyk, met het vermogen om die, lekkende, buiten den Mond te brengen; geplaatst in de Onderkaaken, tusfchen de Kaaken en de Tand en gedekt door, en fluitende tegen, 't verhemelte van de Bovenkaaken, die onbeweegelyk zyn.

Den Mond, die met de Lippen beweegelyk en gekneveld is. Dezelve heeft bewegende Onder-kaakbeenderen, en is, in beide de kaaken, inwendig, voorzien met Tand en Kiezen, om te kaauwen.

Het Gevoel is door de deelen van het lichaam verspreid.

DE ROMP bestaat uit Ribben, die met den Ruggegraat verknogt zyn, door wervelbeenderen en een bekleedfel van Spieren, in eene lederagtige hairige huid omvangen.

De Ruggegraat loopt recht, rondagtig, hol of horifontaal, en eindigt met een uitsteekenden Staart.

De Borst is nederwaards, tusfchen de Voorpooten, onder den Hals geplaatst.

De Buik hangt nederwaards, onder den Rug, agter de Borst, tot tusfchen de Agterpooten.

De Prammen, waar aan de Jongen zuigen, zyn aan de Borst en den Buik, of alleen aan den Buik, geplaatst.

De Teeldeelen zyn agter aan den Buik of Romp, aan den Stuit of het Bekken gehegt: in de Manlyke Dieren zyn ze uitwendig, in de Vrouwlyken inwendig.

De Schouders zyn voorwaards, zylyngs aan de Borst, neêrwaards, verbonden.

De Heupen zyn agterwaards aan het Bekken ,
neêrwaards, verbonden.

DE STEUNSELEN zyn vier Pooten , die door Schenkelen in Gewrigten draaien, en zig recht voorwaards , agter den anderen , beurtlings kruiswyze bewegen; deeze Dieren gaan op hoornige of geklaauwde Voetzoolen , die plat op den grond nedertreden.

DE BEKLEEDSELEN bestaan uit eene lederagtige gehairde Huid ; en de Hairen zyn wollig en lang, of borstelig en kort , zig allen van één scheidende.

INWENDIG LICHAAMSGESTEL.

HET HOOFD bevat het zintuiglyk Hersfengestel, befloaten in een zenuwagtig en geäderd Vlies , werkende door middel van uitspreidende Zenuwen , gemeenlyk tweetakig, op het dierlyke leeven.

DE ROMP behelst de lichaams- en levensvoedende Ingewanden.

DE BORST is van den Buik afgescheiden, door een Spieragtig Middelfrif , en bevat , voornaamlyk,

Het Hart, dat, zoo verre 't in deeze Dieren bekend is, twee holligheden en twee Ooren (*) heeft , waar uit het
het

(*) Door Ooren aan het Hart verstaat men, twee holle aanhangzels

het Bloed door Aderen uitgeperst, en waar in het door Slagaderen ingezoogen word; door een byzonder leevend eigen beweegvaardig vermogen.

De Longen, welke tweelobbig, of twee in getal, zyn, en, door eene beurtlingfche beweging, gelyk werkende met het Hart, de in- en uitademing bevorderen.

Den Slokdarm, loopende door de Borst tot in de Maag.

DE BUIK is, door het voornoemde Middelfrif, van de Borst afgefcheiden, en bevat hoofdzaklyk,

De Maag, die uit geplooide fpier- en zenuwagtige Vliezen bestaat, en als in een zak de Spyze ontvangt, en, die verteerd hebbende, door eene fluitspier in de Darmen brengt.

De Darmen, die uit de Maag ontftaan, aan een Middelvlies of Darmscheel gehegt zyn, in ronde keeren en draaijingen liggen, en aan den Aars eindigen. Zy werken, in de viervoetige Dieren, altoos door eene wormswyze beweging, en zyn in dikke en dunne verdeeld.

De Nieren en *de Blaas*, die de affcheiding der Pife bevorderen. *De*

zels aan het Hart, die den omloop van het bloed bevorderen, en de gdaante van Ooren hebben.

De Lever, de Galblaas, de Milt, en de verderre *Klieren* of deelen, welken dienen tot de overige afscheiding der *Vogten*.

De Baarmoeder in de *Wyfjes* voed de *Vrugt* in een vliezig *Ey*. Dezelven zyn leevendbaarende.

De Teeldeelen, welken, in beide *Sexen*, uit de *Lendenen* aan de schaamelheid voortkomen.

DE STEUNSELEN, inwendig, zyn *Beenderen*, uit eene eigenaartige vaste stoffe, die men *Been* noemt, saamgesteld, van binnen met *Merg* gevuld. Dezelven zyn door *Vliezen* en *Peezen* in hunne scharnieren beweegelyk: in de jongen zyn zy *Kraakbeenig* en *week*; maar in de volwasfenen hart, vast en samengroeiende.

DE BEKLEEDSELEN, inwendig, zyn *Vliezen*, *Vel*, *Spiere*n, *Klieren* en *Zenuwen*.

HUN VLEESCH is rood en vast.

DE VOGTEN zyn, het lichaam kweekende *Chyl*, of het *Maagfap*; de kooking bevorderende *Gal*; het *Miltzap*; het leeven voedende rood warm *Bloed*; het de voortteeling bevorderende leevendmaakende geestryke *Merg*; de voedende *Melk* in de *Zoogborsten*; de besproeiende *Wei*; het afscheidende *Speekfel*, de *Pisfe*, enz.

DE DREK , die de inwendige vouwing en gedaante der Darmen aanneemt.

DE BEWEEGING is *gaan, loopen, of springen.*

In het gaan plaatsfen ze de Voetzoolen plat neder, en zetten de Pooten twee aan twee, met eene korte tusfchenpoozing, voort, altoos regt vooruit, kruiswyze agter den anderen; terwyl ze het lichaam vry van de Aarde heffen.

In het springen steunen ze op de twee Agterpooten, en zetten de Voorpooten vooruit; ook heffen ze zig wel met alle de vier Pooten te gelyk op.

In het loopen verdubbelen ze de beweging van gaan en springen.

DE HUISHOUDING is

Op de vlakke der Aarde, of in Hólen van derzelver oppervlakte; hierom noemt men ze LANDDIEREN, of DIEREN DES VELDS, waarin en op zy leeven.

Gezellig, met geheele benden, of

Eenzaam, Man en Wyf alleen.

HUN VOEDSEL is Vleesch, Bloed, Kruiden, Vruchten, enz.

DE VOORTTEELING geschied , door een Mannetje en een Wyfje , door middel van de vermenging der Teelstoffs in de Baarmoeder.

Het Wyfje ontvangt en zoogt.

Het Mannetje dringt met het Teellid in de Baarmoeder.

Beiden genereerende.

Het Wyfje is leevendbaarende en zoogt.

De Jongen komen , of kaal , of gehaird , voort , en worden veelal blind gebooren.

De Dragt is verschillende , gelyk ook

Het Getal der Jongen.

De Wasdom is spoediger dan in den Mensch.

HUNNE DRIFTEN zyn Toorn , Liefde , Haat en Vrees , welke allen onderworpen zyn aan de Menschelyke beteugeling.

HUN GELUID is Blaetende , Brieschende , en Piepende.

HUN LEEFTYD is onbepaald , of liever verschillende.

HUN STERVEN geschied natuurlyk , door een uitteerenden ouderdom , of onnatuurlyk , door hunne Verwoesters , en andere Lotgevallen , daar ze voor vatbaar zyn.

Uit deeze, naar ons oordeel met de bedoelde Dieren naast overéénkomende, algemeene omschryving, ziet een opmerkend Leezer terstond, welke Dieren 'er afzonderlyk bedoeld worden; en zy, die het eene of andere byzondere Samenstel mogten aankleeven, zullen 'er, zoo 't ons voorkomt, ook het hunne, onder zekere bepaaling, in ontdekken. Het zy men deeze CLASSE, naar de Stelling der Ouden, als viervoetige; of naar die der Nieuwen, als met een tweeholig harte, warm bloed en zoogborsten voorzien; of als Leevendbaarende; of naar eenige andere bedenkelyke kentekenen, wille beschouwen; of dat men dezelve, volgens anderen, naar hunnen huishoudelyken aart en eigenschap begeere te onderscheiden; ja zelfs, al wilde men deeze Dieren naar een ontleedkundig Samenstel schikken. 'Er kunnen geene verkiezingen van dien aart voorkomen, of wy hebben dezelve, met de opgave van de algemeene kenmerken der Dieren, die 'er onder kunnen en moeten betrokken worden, 'er dermaaten ingevlogten, dat alles, het zy. men uit- of inwendige of huishoudelyke kentekenen verkieze, eenstemmig aan de waare kenmerken der Nature beantwoorde. Hier door vermyden wy dan verder het voordraagen van eene beredeneerde vergelyking onzer opgave, met andere Systematische Omschryvingen; waar toe het geheele Eerste Stuk van ons *Derde Deel* geschikt is. De evengemelde algemeene omschryving derhalven voldoende

LAND-
DIEREN.

de agtende, wenden wy ons voorts tot het nagaan van de Ordes, Geslagten en Soorten; of, zoo als wy ons liever uitdrukken, van de Ordes, Geslagtaartige Geslagten en Soorten. Ons dus, zoo naa als 't mogelyk is, aan de natuurlykste schikking bepaalende, vallen ons dadelyk de allerduidelykste natuurlyke kentekenen der Rangén in 't oog; en wel bepaaldlyk die, waar van wy inden aanvang van het *Vierde Hoofdstuk des Derden Deels* gewag maakten. De Godlyke Natuurkundige MOSES naamlyk, en de beroemdsten der Ouden na hem, vestigden hunne Rangschikking op de klauwen en derzelve verdeelingen in geledingen; waar mede, onder de Nicuwen, naast overéénkomt, de in de viervoetige Dieren zeer ervaren JACOB THEODORUS KLEIN, wien wy het naast verkiesen by te blyven: zoo eghter, dat wy, ten gevalle van hun, die anderen volgen, de bepalingen van LINNÆUS en anderen, zoo ver het dienstig is, insgelyks zullen melden, en tevens onze eigene kentekenen opgeeven. 'Er komen ons hier dan twee zeer duidelyke onderscheidingen voor, volgens welken de boven beschreeven CLASSE der VIERVOETIGE GEHAIRDE DIEREN Natuurlyk verdeeld word, in *viervoetige gehairde Dieren met hoornige klauwen*; en in *viervoetige gehairde Dieren met gevingerde klauwen*: welke kentekenen wy, om, zoo na doenlyk is, aan eene stipte overéénkomst te blyven, liefst in deezervoegen uitbreiden. — Men vind viervoetige gehairde Dieren, wel-

welker voetgewrigten in harde hoornige hoeven, als onbeweegelyk, beslooten zyn. En men ontmoet viervoetige gehairde Dieren, welker voetgewrigten van een gescheiden, geklaauwd, als vingeren beweegbaar zyn, en in een vleefchig vel omvat worden. — Op deeze wyze worden de Dieren, tot de EERSTE CLASSE behoorende, van alle anderen onderscheiden; hier door ontwyken wy tevens alle uitzonderingen, die 'er gemeenlyk op gemaakt worden; en welken, als men strikt wil zyn, weezenlyk opmerking vorderen; waarom wy 'er ook hier reden van dienen te geeven. Door de Clasficale benaaming van viervoetige *gehairde* Dieren, ontduiken wy de zwaarigheid van de Hagedisfen en Kikvorschen, uit hoofde hunner vier pooten, onder de CLASSE onzer viervoetige Dieren te tellen; het welk de Heer KLEIN gedaan heeft, en, volgens zyne vastgestelde bepaling, ook moest doen. Maar wy kunnen hem hierin volstrekt niet volgen, om de verregaande afwyking, welke de Natuur zelve in deeze Dieren doet zien; zoo in hunne uit- als inwendige gestalte; waar in ze bestendig als met eene geschubde ongehairde huid voorkomen. Men mag dezelve dan, zoo men wil, viervoetige Dieren noemen; maar 't zyn geen viervoetige *gehairde* Dieren; weshalven zy zeer wettig en natuurlyk van Dieren onzer Eerste Classe afgescheiden worden; 't welk verder uit de vergelyking der Derde Classe blykt. Wy noemen deeze Dieren daar benevens *Land-Dieren*, in onderscheiding van alle anderen; die,

die, hoewel zy ook op het Land verkeerren, 'er zig nogtans zoo niet geheel en al op onthouden, als deeze viervoetige Dieren; welken nooit ergens anders, dan op de oppervlakte des Aardbodems verkeerren, woonen en voortteelen; terwyl zy zich noch in de Lugt verheffen, noch onder de oppervlakte der wateren begeeven; waar door zy dan ook onderscheiden zyn van de halfslagtigen, die eene overgang van de eene Classe tot de andere maaken; en, gelyk voorheen aangeduid is, hunne byzondere bepalingen hebben. Voorts moeten wy hier nog melden, dat wy, met het woord *gehaïrd*, het oog hebben, niet op takagtige of donzige vezelen, als die der Vogelen, maar op dunne gladde afgescheiden buigzame of borstelige haïren. Hierom leest men ook in onze algemeene omschryving deezer dierlyke bekleedzelen, onderscheidenlyk, „ dat deeze haïren zyn *wollig* en *lang*, of *borstelig* en *kort*, zig allen van één scheiden, „ de”: dat is te zeggen, dat zy hunne haïrvezelen niet, gelyk de Vogelen, tot eene pluim of veder veréénigen; schoon men 'er vinde die zig voor het Vergrootglas geleed vertoonen.

Wat wyders onze Omschryving van de verdeeling der Orden betreft, dezelve is, byzonder met opzicht tot de eerste, dus te verklaaren; dat by de Dieren, welken daar onder behooren, schoon de uitwendige gedaante van den voet of klaauw geheel hoornig, 't zy enkeld of gekliefd, zy derzelver holligheden evenwel, inwendig, de geleed-
gen

gen der afgeſcheiden vingeren, die men anders in de gevingerde klauwen der Dieren van de tweede Orde bloot ziet, bevatten. Dit blykt duidelyk, als men den Hoef of Schoe der Paarden, zoo als men zegt, afpelt, of ook die der Koeien, en byzonder die der Zwynen affcheid; als wanneer men, aan de uiteinden der beenderen of ſchenkelen, de koot- en vinger-gewrigten, volgens den aart van het Dier, en dezelfs been- en gewrigtgeſtel, even zoo kennelyk ziet, als in de gevingerde geklauwde viervoetige Dieren (*).

Deeze dus verklaarde Omschryving neemt op die manier weg, de vitagtige bedenking, dat de Zwynen, Dieren met gekliefde hoor- nige klauwen, ook eigentlyk gevingerde genoemd kunnen worden. Zoodanige en meer dergelyke vitteryen gaan ver; dog ze zyn, zoo wy meenen, door onze verklaaring zeer opgehelderd en genoegzaam uit den weg geruimd. Wy volgen hier het ſpoor van MOSES, welks woorden ons, in dit opzicht, zoo aanmerkelyk zyn, dat wy ons ten hoogſte verwonderen, over de
juist-

(*) Zulks ſtemt overeen met de verklaring, die KLEIN aan dit woord geeft, als hy zegt: *nobis quadrupedia ungulata ſive Chelifera dicuntur, quorum vel pedum EXTREMA vel DIGITI pedum UNDIQUE chela cornea CIRCUMVALLATA.* Dat is: „ Door „ gehoefde of geſchaarde viervoetige Dieren, verſtaa „ ik dezulken, welker uiterſte voeteinden, of de vin- „ geren der voeten, door een hoornig Schaar omvat „ worden”: 't welk in alles met de Natuur best over- éénſtemt.

juistheid deezer Godlyke Natuurschetsse. De Godstolk, spreekende van de kentecken der Dieren, die zy mogten eeten, zegt, *Leviticus II, vers 2. Al wat onder de beesten de klaauwe verdeelt*, (dat is, in 't gemeen, van Dieren, welken gekliefde hoornige klaauwen hebben, voor zoo verre wy die uitwendig beschouwen;) *ende de klove der klaauwen in tweeen klieft ende herkaauwt; dat sult gy eeten.* Op deeze wyze spreekt hy ook van de verdeeling der klaauwen in het Zwyn, dat egter, als niet herkaauwende, niet gegeten mogt worden. MOSES herhaalt juist telkens, het woord *klaauw* en dat van *klove*; waar uit blykbaar is, dat hy daar mede bedoelt, die zamenvoeging der eigentlyke klaauwen, welke zig, als in twee hoornige bekleedfels gekloofd, vertoont, en daarom met recht *de klove der klaauwen* genoemd word. Deeze Natuurkundige onderscheiding ontdekt zig nog klaarder, als hy, spreekende van den Kemel en het Konynten, zegt, dat zy *de klaauwen niet verdeelen*. Dat is (durven wy stellen,) dat zy, alhoewel zy gekliefde klaauwen hebben, dezelve nochtans in die schikking aan de voeten vertoon, dat zy zig opdoen, niet als gekliefd, dat is, in gekliefde hoornige bekleedfels opgeslooten, maar als klaauwen die gevingerd zyn. MOSES doet hier voordagtelyk die Dieren op elkander volgen, welken, van de éénklaauwige en tweeklaauwige gekliefden, een overgang tot de volstrekt geklaauwdn maken: gelyk zoo de Kemel zyne bovenste
klaau-

klaauwgewrigten nog in een taai vel beflooten houd; maar de uiteinden in nagelen duidelyk vertoont; en vervolgens het Konyn, dat, als nader aan de gevingerden, *de klaauwe*, eigentlyk *de klove*, niet verdeeld, maar de vingeren regelmatig gefchikt heeft. Uit dit alles blykt klaar, dat MOSES, in deeze beschryving, zeer duidelyk aantoot, het natuurlyk onderscheid van Dieren, welker klaauwen verdeeld zyn, in eene klove, en van de zulken die niet verdeeld zyn; mitsgaders dat hy, door deeze verdeeling, eenvoudig eene verdeeling in *tweën* bedoelt. Nademaal tog de meeste gevingerde eene verdeeling in vyf hebben, wel te verstaan in de verdeeling der vinger- of beendergeledingen; zoo zou MOSES, indien hy hier niet uitdrukkelyk op die onderscheiding der geleden, in beflooten hoornagtige kloven, tegens die, welken in geene hoornige kloven opgeflooten zyn, maar bloot liggen, gedoeld had, in beiden deeze benaamingen het woord *klaauwen* niet gebruikt hebben. Zie daar dan eene waaragtige Dierkunde, eenvoudig, klaar en vatbaar voor alle menschen; tot welker rechte begrip men niets meer behoeft te doen, dan de Natuur zelve te zien, en haare voortbrengzels onderling te vergelyken.

Op deeze voorgestelde Verdeeling, waar mede wy ons aan het oude en waaragtige houden, zullen wy nu, zonder ons in verdere voor- of tegenstellingen van anderen in te laten, overgaan tot het beschouwen der viervoetige gehairde Landdieren van Holland,

LAND-
DIEREN.

land, die tot de eerste Orde behooren. Dat zyn dezulken, „welker voetgewrigten in „harde hoornige hoeven, als onbeweegelyk, beslooten zyn”. In deeze omschryving neemen wy het woord *onbeweegelyk*, als uit het reeds gezegde is af te neemen, in dien zin, dat, daar de geklaauwde, gevingerde Dieren hunne vingers vrywillig kunnen beweegen, zelfs zoo dat de meesten daar mede voelen en grypen; die van de gemelde eerste Orde de zelve tot dat einde niet kunnen gebruiken; om dat ze, schoon eenigermaate beweegelyk, inwendig, in de holligheden der hoornagtige bekleedsels, nochtans uitwendig onbeweegelyk zyn; waar door ze zig, uitwendig, niet geklaauwd, maar zoo als ons Hollandsch woord dit zeer wel uitdrukt, *gehoefd* vertoonen. In deezen zin behouden wy hier ook dat woord, om dat het dus zeer wel overeenkomt met de oude benaaming van *quadrupedia unguolata chelifera*, zoo veel als gehoefd of geschaard, gelyk de voelers der Kreeften. Buiten dit zegt het woord *hoef*, in 't Hoogduits, *der huff*, eigentlyk een nagel, of klaauw, van waar de Dieren, naar maate dat zulk een Hoef enkel of verdeeld is, één- of tweehoevigen genaamd kunnen worden. Dit in 't oog houdende, brengen wy, met betrekking tot ons Holland, maar drie onder deeze Orde; om dat wy 'er geen meer in ons Vaderland vinden: te weeten, de enkel geklaauwde, of gehoefde, niet herkaauwende: benevens de zulken, die gekleefde klaauwen hebben, of de tweehoe-

vi

vige herkaauwende, en de zoodanigen die gekliefde klaauwen hebben, maar niet herkaauwen. KLEIN, die zyn Samenstel tot alle hem bekende Dieren uitstrekt, brengt de familien naar het getal der hoeven, zeer natuurlyk tot vyf: naamlyk de éénhoevige, by voorbeeld het Paard; de tweehoevige, by voorbeeld de Runderen; de driehoevige, de Rhinoceros; de vierhoevige, de Zeekoe; en de vyfhoevige, de Elephant. Doch deeze drie laatsten zyn, om dat ze by ons niet gevonden worden, buiten ons tegenwoordige bestek. Wanneer wy de Dieren van deeze Orde of Rang, dus, in den voorgestelden zin, verdeelen, komen ons als ecne Bende of Geslagtaart voor, die Dieren, welke in hunne Geslachten zeer naby gelykflchtig zyn, maar egter natuurlyk geen byzonder Geslacht zyn; schoon zy door vermenging al mogten verbasteren, en dus eene nadere onderscheiding van hun Geslacht verëischen; waar van in ons *Eerste Deel*, Bl. 33, 35, in de Inleiding, breeder gesproken is.

De eerste Bende of Geslagtaart onder de eerste Orde, bestaat dan uit de

Enkelgehoefden, *Monochelontes*, KLEINII.

Tot den tweeden Geslagtaart behooren dan de

Tweehoevigen, die herkaauwen,
Dichelontes ruminantes.

En onder den derden Geslagtaart komen dan de

LAND-
DIEREN.

Tweehoevigen, welken niet herkaauwen,
Dichelontes non ruminantes.

KLEIN voegt nog daar benevens de *Acornæ*, of hoornloozen, om dat de Zwynen, welken hier mede bedoeld worden, geen hoornen hebben: dan dit zal beter ter geslagtsonderscheidinge dienen. Men zou, in onze voorgestelde verdeeling, mede nog kunnen letten, op de onderscheiding der snuiten, of smoelen, mitsgaders op de tong, en byzonder ook op de tanden. Men zou dus mogen stellen, onder den eersten Geslagtaart, de *Enkelgehoefden met tanden boven en beneden*: onder den tweeden de *Tweehoevige met tanden, alleen in de onderste voorkaak*, herkaauwende: en onder den derden Tweehoevigen met *scheurtanden en kiezen*, in beide de kaaken, niet herkaauwende: doch alle deeze byzonderheden zullen beter op zyne plaats, daar wy deeze geslagten zullen voordraagen, in aanmerking komen. Zie hier intusschen een Tafeltje, waar in men onze verdeeling, met de daar toe behoorende Dieren, met een opslag van 't oog kan nagaan.

CLASSE.	RANG.	GESLAGTAARTEN.	GESLAGTEN.
		Eenhoevigen.	{ 1. de Paarden. { 2. de Ezelen.
Viervoeti- ge gehairde Leevend- baarende en zoogende Landdie- ren.	Gehoefde viervoetige gehairde, Leevend- baarende en zoogende Landdie- ren.	Tweehoevigen herkaauwende. Tweehoevigen niet herkaauwende.	{ 1. de Runderen. { 2. de Schaapen. { 3. de Bokken. { 4. de Harten. { de Zwynen.

Het plan der Rangfchikkinge van den Eerften Rang der EERSTE CLASSE dan voorgesteld zynde, leid ons het zelve ter beschouwinge van de eerste geslagtaartige Dieren van den Eerften Rang, naamlyk de Eenhoevigen; waar onder zig de twee Geslagten, die van het Paard en den Ezel, bevinden. Deeze Dieren hebben, buiten het opgegeeven kenteken, en hunne uiterlyke gedaante, dit in hunnen aart gemeen; dat zy beiden natuurlyk geschikt zyn om zwaare lasten te draagen; dat hunne gestellen in aart overeenkomen; dat ze het zelfde foort van voedzel gebruiken; op de eigenfte wyze het gras, hunne gewoone spyze, met de voorfte tanden, in de beide

LAND-
DIEREN.

voorkaaken, affnyden, en 't zelve, het met de bovenlip na zig haalende, daar mede beweegende, en slurpen; en eindelyk, dat ze zig, door de teeldriften opgewekt, geflagtaartig vermengen. Men brengt ze gevolgelyk, met recht, onder denzelfden Geflagtaart; doch ze zyn egter, daar ze natuurlyk afzonderlyk paaren, zig dus aan hun eigen Geflagt houden, en voortteelen, natuurlyk ook byzondere Geflagten, die beiden weder hunne byzondere Soorten hebben; des de Natuur ons hier van zelve brenge, tot eene afzonderlyke beschouwing van het Geflagt der Paarden.

HET GESLAGT DER PAARDEN.

HET
PAARD.

Het Paard, dat hier, in zyn Natuurlyken Rang, naar onze opgave, eerst voorkomt, is een Dier zoo algemeen bekend, en door den Schepper zoo gemeenschaplyk aan de Huishouding der Menschen verknogt, dat DE BUFFON het ook daarom, als het edelste Dier, tot de Huishouding der Menschen behoorende, allereerst voorstelde, en, met een treflyken trek van welspreekendheid, in deszelfs verdiensten affchetse. Het is tog, mogen wy, in navolging van dien Heer, wel zeggen, het edelste Dier, dat de Mensch ooit tot zyne Huishouding gevonden heeft; de Natiën, die het kennen, beminnen het; het fchynt den Mannen en den Jongelingen als ingefchapen, om het moedig ros te temmen, en daar mede gemeenzaam om te gaan. Dit moedige Dier is vernuftig, om
aan

aan dat gebruik, waar toe de mensch het noodig heeft, te beantwoorden. Het deelt, met den mensch, den last en de ongemakken des oorlogs; het is aandoenlyk voor nederlaag en overwinning; het vegt en strydt zelfs mede; het ziet, zoo stout als zyn Meester, het gevaar voor oogen, en spot 'er mede; het hoort het krygsgescreuw, bemint dat, zoekt, met een vollen galop, de heirspitze der tegenruiteryen, en is moedig in den stryd. Het deelt in de pragt der Tournooi- en Renspeelen. Het is leerzaam, en volgt de lesfen zyns Meesters. Om kort te gaan, het schynt een Weezen te zyn, dat geschapen is, om zig te onderwerpen aan den wil van een auder, dien het zelve kan voorkomen; en dat, eindelyk, in eene gewillige gehoorzaamheid sterft. Dit is het voornaamste tot lof van het Paard, zoo treffelyk door den Heer DE BUFFON beschreeven; dan 't haalt op verre na niet, by die verheven beschryving van het Paard, welke ons in JOBS Boek gegeven word. Onze hedendaagsche Wysgeeren meenen, door hunnen zogenaamden eleganten styl, en hunnen nieuwen smaak uit te munten; maar ze zyn zeer verre beneden dat verheven der Oosterfche Volkeren: wy vernederen 'er ons met recht voor, en kunnen van dit Dier geen kragtiger omschryving geeven, dan die, welke wy *Job 39, vs. 22—28* vinden. Ze luid, volgens de vertaaling van den Hoogleeraar MICHAËLIS, naar de overzetting van den Heer DE PERPONCHER, aldus: „ Hebt gy het Paard

HET
PAARD.

„ den moed gegeven, en zynen hals met
 „ gramschap bekleed? Beveelt gy hem te
 „ springen gelyk een Sprinkhaan? Zyn prag-
 „ tig gebriesch wekt verschrikking, met den
 „ voet stamp en graaft hy in den grond,
 „ hy verheugt zig over zyne kragt, en trekt
 „ uit den gewapenden te gemoet. Hy be-
 „ lacht al wat 'er vreeslyk uitziet, en ver-
 „ schrikt niet, voor het zwaard treed hy
 „ niet te rug. Boven hem klinkt de Pylko-
 „ ker, de glinsterende spiets en 't wapen-
 „ tuig, onder hem beeft de aarde, en
 „ naauwlyks roert hy ze aan. Hy gelooft
 „ niet, dat hy 't geschal der trompetten
 „ hoort. Wanneer het duidelyker word,
 „ dan verheugt hy zig, en snuift van verre
 „ den sryd, het geroep des Veldheers, en
 „ 't krygsgeschrei te gemoet". Deeze verhe-
 ven beschryving beantwoord volkomen aan
 de natuur; en de ondervinding leert 'er ons de
 overbrenging van kennen. Nadien het Paard
 dus met vollen recht het moedigste en fier-
 ste van alle Dieren genaamd moge worden,
 en 't zelve daar benevens, naast het Geslagt
 der Honden, het gemeenzaamste met den
 mensch zy, zoo is 't geen wonder dat
 'er over geen Dier meer voortreffelyke
 Werken geschreeven zyn, dan over het
 Paard. Immers is, zoo wel de inwendige,
 als de uitwendige kennisse, van den aart,
 de natuur, eigenschappen, en ontleeding
 der Paarden, ten hoogsten top van kunde
 gebragt. De allerminste kleinigheden, die
 de schoonheid der Paarden kenbaar maaken,
 zyn aangetekend; en men vind duizende by-
 zon.

zonderheden geboekt, die men in agt heeft te neemen, om de schoonste en welgemaakste Paarden uit de Paardemarkten uit te kippen. Alles wat tot de Gezondheid, de Voortteeling, de Ziekten en de Kwaalen der Paarden betrekking heeft, word bykans met zo veel kunde en oordeel behandeld, als 't met opzicht tot den Mensch zelven geschied; en in 't ontleedkundige staat het vooral na genoeg gelyk. De Ouden maakten 'er alrede veel werks van; en onze nieuwer Schryvers zyn 'er niet minder in bedreeven; des wy naauwlyks weeten hoe dit stuk aan te vangen. 't Is ons niet mogelyk eene geheele Ontleedkunde der Paarden, eene volflagen Verhandeling van alles wat een Paard betreft, voor te draagen, zonder in herhaalingen of uitschryvingen te vervallen; nadien 'er verscheiden Werken voor handen zyn, welken hier aan volkomen voldoen. De Heer DE BUFFON heeft dit zoo verre uitgewerkt, dat zyn Geschrift een Meesterstuk zy; en de Heeren VITET en BOURGELAT hebben het beiden zoo wel uitgevoerd, dat 'er maar weinig kunne overschieten. Wy zien, met dankerkentenisfe, het zaaklyke van den eenen en den anderen in onze Moedertaale overgebracht, door den in de kennis der Paarden uitmuntend bedreeven Frieschen Heer REINIER FONTEIN; van wiens arbeid, waar op wy staat kunnen maaken, wy ons, zoo veel het dit kort bestek gehengt, gebruik zullen maaken. 'Er zyn ons, buiten dat, nog al verscheiden en zelfs zeer goede Werken, over dit on-

HET
PAARD.

HET
PAARD.

derwerp bekend; dan 't ware te lastig die allen op te haalen: genoeg zy het hier nog gewag te maaken van een Werkje getyteld: *Huismans Handboek, voorgesteld in den Frieschen Stalmeester en Koeijen Doctør*, 't welk ook zyne verdiensten heeft, en 't is mogelijk beter geschikt naar den aart der kundigheden van onze Natie, dan veele andere Vertaalingen, waar in men dikwerf met de kunstwoorden verlegen is: dan ook moet ik hier noemen een Werk over de Paarden, getyteld, *de Nederlandsche Stalmeester*; opgesteld door L. W. F. VAN OEBSCHELWITSZ; *Adjutant onder Oranje Vrieslands Cavallery*. Dit Werk, dat nu, in dit jaar 1777, met een *Tweede Deel* verrykt is, verdient den waaren Lof van Paardekunde, en byzonder van die der Friesche en Nederlandsche; doch is niettemin veelal eene uitschryving van de voorgaande; en hier en daar ook overgenomen uit *le parfait Marechal*. Doch genoeg hier van; laat ons ter zaake keeren.

Ons bepaald hebbende, om, zoo beknopt als doenlyk is, het merkwaardigste dat de Paarden, en wel de Hollandschen betreft, voor te draagen, zoo hebben wy, als natuurkundigen, het volgende, ter Rangschikkende Omschryvinge, op te geeven.

Het Samenstelkundige kenmerk der Paarden is, volgens LINNÆUS, (die de Classe, waar toe het behoort, *Belluæ*, dat is, Oorlogend, noemt, en 't welk, indien 'er het Zwyn niet onder betrokken ware, zeer natuurlyk zoude zyn,) in deezervoegte omschryven.

De-

De bovenfte Voortanden, zes in getal, recht opstaande, en paralel, of gelyklynig.

De onderfte Tanden ook zes, meerder uitfteekende.

De Scheur- of eigentlyk de Hondstanden ingevat, van de overigen verwyderd; alleen in de Hengften.

De voeten eenhoevig, of wel (*indivisa*) onverdeeld.

KLEIN zegt alleen, *eenhoevig, of eenvoetig*; en om het Paard van den Ezel, wiens Ooren langer en uitfteekende zyn, te onderscheiden, voegt hy 'er, tot een eenvoudige kenmerk, by, *de Ooren opgeregt*.

Wy stellen de Geslagtskentekenen der Paarden liever, met wat naauwkeuriger, en zoo wy meenen nuttiger, omschryving, aldus: Het Natuurlyke kenmerk van een Paard, in onderscheiding van alle andere viervoetige Dieren, bestaat hierin.

HET HOOFD spitsagtig, langwerpig; waar op twee steilopstaande beweegelyke Ooren, dicht by elkander geplaatst, de Oogen groot, met zwaar gehairde oogleden; de Neusgaten inwendig een weinig gehaird aan het einde der snoet, of bovenlip, met een sterk saamen-trekkend vermogen; een brieschend geluid en sterk geblaas uitademende; de Bovenlip dik, zenuwagtig en beweegbaar; de Onderlip slap en spieragtig, mede beweegbaar; de Tanden in jonge Paarden wisselende; in de volwasfen, zes in de boven- en zes in de onderkaak; beiden in de breedte voor in den mond staande; de bovensten regtlynig en

HET
PAARD.

en fcherpftomp, nederwaards ftaande; de onderfte fchuin en fcheppende opwaards gefield; de Hondftanden afgefcheiden geplaatst, tufchen de Voortanden en de Kiezen; welker getal doorgaans vier- en twintig is; allen platagtig van boven.

Dit Hoofd is aan een flaauwen halfcirkelswyzen Nek geplaatst; uit welks opperften famenloop lange enkele Hairen, over de zyden van den Hals glooiende, hangen; die men de *Maanen van 't Paard* noemt, 't welk geen ander Dier, ons bekend, op die wyze heeft.

De geheele Romp is bedekt, met zeer korte glad en glinfterende op elkander vlyende hairen. De gedaante van den Romp is alleszins rondagtig en glad, byzonder aan de Billen, die breeder zyn dan de Borst; de Rug flaauwlyk ingevallen.

Aan den ftuit een Staart, uitloopende in lange enkele harde hairen, die tot op de Hakken hangen; mede een teken my aan geen ander Dier bekend.

De Pooten, evenredig van Onder- en Boven fchenkelen; fyn en dun, aan de Hakken. De Hakken zwaar gehaird. De klaauw hoornig, éénhoevig, van onderen zenuwagtig en weeker.

Volgens deeze omfchryving is het Paard, naar onze wyze van voorftellen, te onderscheiden, van alle ons tot nog toe bekende viervoetige Dieren. Door den Staart en de Maanen is het gansch onderscheiden van het naastbykomend Geflagt, den Ezel, en de
Ze-

Zebra; en 't onderscheid zig voorts van alle andere Dieren, zoo door de Maanen en Ooren, als door de geheele gestalte van het lichaam. Wyders kan men, met opzicht tot de zoogende Dieren, 'er nog byvoegen, dat de Zoogborstten in de Wyfjes twee zyn, geplaatst aan 't einde van den Agterbuik by de Liezen.

Wat verder nog betreft de byzonderheden der inwendige deelen, hier van zullen wy vervolgens eene korte schets opgeeven; na dat wy het uitwendige afgehandeld hebben; doch vooraf nog een kort woord nopens de gemeene benaamingen van het Paard.

Deeze zyn, by de Europische Volkeren, veelal geschikt naar het Geslacht en den ouderdom van het Paard. Dus onderscheiden de Hollanders de Paarden naar de Sexe, in eene Vrouwlyke *Meer*, of *Merrie*, en een Manlyken *Hengst*; waar by ook de naam komt van *Klophengst*, en *Springhengst*; die gesneeden zyn noemt men by ons *Ruinen*; het jonge Paard heet *Veel*, *Veluw*, *Veuluw*, en *Veul*, of *Veulen*. Deeze onderscheiding maaken ook de Duitschers; die voorts het Paard gemeenlyk *Pferd*, of *Rofs*; welk laatste woord, by ons *Ros* geschreeven, door onze Dichters veelal genomen word in de betekenis van een moedig Paard. Van daar geeft men insgelyks onder ons den naam van *Roskammer*, aan een Paardenkoopeer; dien men ook wel *Paardentuischer* heet; zeggende *tuischen*, oudtyds, zoo veel als handeldryven. De Franschen noemen het

HET
PAARD.

het Paard *Cheval*, dat, zoo men wil, ontleend zou zyn, van het Griekfche of Latynfche *Caballus*, of van het Italiaanfche *Cavallo*; van waar een Ruitcr dan *Cavalier* heet. LINNÆUS, die in alles ftout doorgaat, geeft aan zyne eerfte Soort van Paarden den naam van *Equus Caballus*; doch hy maagt zich wat veel vryheids aan; want zoo wel de ouden als de nieuwen verftaan door *Caballus*, een Hengst. De Franschen noemen een Ruin, *Cheval hongré*; en een Springhengst *Etalon*; doch waarom ze juist eene Merrie *Jument*, dat is juk-of lastdraagend heeten, daar een gefneeden Hengst of Ruin, ja ook een Hengst dit doet, is duister. Wy laaten dit ter navorfchingc voor de Liefhebbers; die te gelyk, als 't hun gelust, mogen nagaan, hoe 't bykome, dat een Paard in 't Hebreeuwſch den naam van *Sus* heeft, gelykluidend met de Latynfche benaaming van 't Zwyn. In 't Engelsch neemt men mede de onderfcheiden Sexe en den ouderdom der Paarden in agt; doch de algemeene benaaming van het Paard by hen is *Horſe*, vermoedelyk van denzelfden oorfprong als het Duitfche *Rofs*, oudtyds *Orſe*. Ten platten Lande in Vriesland noemt men een Paard *Hynſer*. En zoo zyn 'er, by ieder Natie, onderfcheiden benaamingen, waar mede wy ons, het bygebragte genoeg oordeelende, niet verder zullen ophouden. Liever gaan wy nu over tot onze eigentlyke taak; dat is tot een gezet Geflagtſonderzoek, en naauwkeurige beſchryving der Paarden, met betrekking tot ons Vaderland, by welks Na-
tuur-

tuurlyke Historie wy ons bepaalen. Om dit met alle kortheid, en omzichtigheid, in eene geregelde Orde te doen, zullen wy de volgende Verhandeling indiervoege inrigten, dat wy eerst het Paard in zyne natuur, en daar na in zyn gebruik, onder de Hollanders, beschouwen zullen; met eene, zoo veel ons mogelyk is, oplettende inagtneming van de Eigennaamen en Kunstwoorden, hier te Lande gebruikelyk. Ter duidelyker voorstelling van dit alles, zullen wy ten gevalle onzer Leezers en Landsgenooten, benevens andere noodige Afbeeldingen, hier byvoegen, een Paard in zyn omtrek; in welker beschryving wy de verklaring der Hollandfche Kunstwoorden ter zyner plaatse zullen inlasfchen.

Wat dan, voor eerst, de natuur van het Paard, een Hollandsch of West-Friesch Paard, betreft; 't is zeker, en door alle Paardekenners erkend, dat de Hollandfche, West-Friesche, en byzonder de Vriesche Paarden, voor de sterkste en zwaarste te houden zyn; by welken dan ook komen de Gelderschen, en anderen, uit de naast aan Holland en Vriesland grenzende Provinciën en Streeken. Men houd de Holsteinschen wyders nog wel voor de taaften; en ze komen naby aan de onzen; doch ze zyn gemeenlyk hoog op de pooten, of liever schraaler in 't aanzien. De Hollandfche Paarden, welken inzonderheid aan dit Land eigen zyn, vind men doorgaans breeder van Billen, vet en zwaar van Lichaam; maar ze zyn niet zoo fyn van pooten, als vooral
een

HET
PAARD.

een Engelsch Paard. Somwylen ontmoet men Hollandfche Paarden van zulk eene ongemeene grootte, dat ze, als iets zeldzaams, naar andere Landen omgevoerd worden, om ze aldaar te laten bezigtigen. Men vind ze, by uitstek, te Amsterdam onder de Sleepers, vooral onder de Brouwers Sleepers; die 'er voor bekend ftaan, dat ze zich daar op toeleggen. Dus heb ik eens in eene Kermistent een Paard gezien, dat een Brouwers-Sleeppaard geweest was, van die hoogte, dat een kaerel, ter lengte van zes voeten, regtovereinde op den grond ftaande, het niet over de fchoft konde zien. In tusfchen houden egter kiefche kenners die ongemeen zwaare Paarden, welken hier te Lande natuurlyk gefokt worden, geenzins voor de besten; de middelmaatigen worden gemeenlyk hooger gefchat; hier uit zoekt men dan de Harddraavers; en de zwaare Paarden blyven grootlyks voor de koets en het kouter gefchikt. Voor het overige worden hier veelerleie foorten van Paarden van elders ingevoerd, zoo dat 'er, even als het met de Menfchen gaat, een goed getal Vreemdelingen in onze weiden graazen, en 'er nu en dan anfokken. Dit heeft byzonder plaats met Holfteinfche en Duitfche Paarden; ook vind men hier te Lande Engelsche en Deenfche, mitsgaders Fransche en Brandfche Paarden, welke laafden ook zwaar zyn. Midlerwyl blyft het egte Hollandfche, en vooral het Vriefche (*), hoe veel vreemd

(*) Ik breng hier, en zoo ook vervolgens meermaals, het

vreemd hair, om 't Kunstwoord te behouden, 'er ingevoerd worde, by ons over 't geheel onverbasterd. Wat nog aanbelangt de *Ketten*, welker besten, onder de Noord-Hollanders zyn, gelyk ook de *Hitten*; deezē worden of enkeld onder ons voortgefokt, of uit Hitland en elders herwaards overgevoerd.

Dewyl 'er nu wyders eene groote verscheidenheid van koleuren in 't Hair dezer Paarden gevonden word, zoo kunnen wy ook dit Artykel niet wel onopgemerkt laten. De Hollandsche en Vriescche Paardenkenners maaken hier eene tweeledige onderscheiding, tot welke zy dit verschil hoofdzaklyk brengen; 't zyn naamlyk Paarden van een eenkoleurig of van een vermengd Hair. Wat de oorzaak dezer verscheidenheid van koleuren in 't Hair der Paarden zy, is nog niet beslist; en zy die met BOURGELAT meenen, dat men dezelve te zoeken heeft in de koleur der vogten, waar door de Hairen gevoed worden, zullen egter niet ontkennen dat hier nog een diep geheim overblyft. Wy weeten inderdaad weinig van de geboorte der koleuren in de huid, de Hairen en de Vederen der Dieren. Wy weeten, 't is waar, (de groote ALBINUS heeft het beweezen,) dat de koleur der huid by
de

het Hollandsche en Vriescche by elkander, om dat wy, even als met het Rundvee, uit hoofde der vermenginge, de eene foort niet wel zonder de andere kunnen voordraagen; dog ik zal 'er my op zyne plaats nader over verklaren.

NET
PAARD.

de Menschen, afhangt van een zeker vlies, onder het opperfte dunne vel, dat men in 't Latyn *Epidermis* noemt; en in de Visfchen kan men duidelyk ontdekken, dat de fchoone koleuren, waar mede zy blinken, veroorzaakt worden, door een dun vlies onder de fchubben. 't Is uit dien hoofde, daar tog alle de uiteinden van de uitwendige huid en de Hairen der Dieren, als in een zeer fyn vlies aaneenverbonden zyn, wel niet ongerymd te ftellen, dat derzelver verfchillende koleuren ook veelal daarvan afhangen; dan met dat alles is dit Stuk nog niet volftrekt beweezen; en 't doet hier in ons geval zoo veel niet ter zaake, of wy mogen een nader onderzoek hier van wel tot een beter gelegenheid fpaarèn. Genoeg zal het zyn nu nog de voornaamfte by ons bekende verfchillendheden, die deswegens onder de Paarden vallen, op te noemen. Onder de eenkoleurige Hairen heeft men de zwarte, die men of vaalzwart, muisvaal, gitzwart of moorzwart noemt; de geheel witte; de bruine; de rosagtige of kaneelkoleurige; de kafftanjebruine, de goudgeelkafftanjebruine met de donkerkafftanjebruine, enz.

Onder de gemengde of zamengeftelde Hairen, telt men de gryszwarte en witte, die ook ftekelhairige genoemd worden, als 'er veel witte enkele Hairen door 't zwart heen groeijen; de bruingryze of Spreeuwkoleurige; de appelgryzen of appelgrauwe; de zilvergryzen met wit gewolkt. Zilver-grys is weinig zwarthair door veel wit; Vuil-grys is wit en zwart door een; Bruin-grys is wei-

nig

nig wit door 't bruin, en Róod-grys of Rood-schimmel zegt, dat 'er meer rood dan wit Hair door een gemengd is. De zoogenaamde Muisvaale Paarden hebben zwarte staarten, benevens zwarte maanen, en een zwarten streep, dien de kenners den aalstreep noemen, over de rugstreng. Voorts zyn 'er Wolfskoleuren, en veelerleije anderen, die elk naar zyne verkiezing uitdrukt en beschryft. Buiten deezen is 'er ook nog Hair van meer gemengde koleuren, dat men vreemd Hair noemt. Het zelve is meeren-deels van dien aart, dat de koleuren zeer sterk tekenen, en uit tweeërleie hoofdkoleuren bestaan. Hier onder behooren de Getygerde, de Extergevlakte of bonte, de Porcelainverwige, de Moorkoppen en de Auberens. Alle die byzondere koleuren verschillen grootlyks, naar gerade dat de vermenging van Paarden uit verschillende Gewesten plaats hebbe; of naar den aart der Paarden zelve, die in byzondere Gewesten hunne over hunne soort of geslagt heerschende koleuren hebben. Dan wy mogen ons hier mede niet breeder ophouden; ons bestek vordert bepaalder van ons te onderzoeken, welke de meest natuurlyke kleur onzer Inlandsche Paarden zy. En dit dunkt my is na genoeg te bepaalen: althans ik durf myne gedagten, naar myne oplettendheid, onder verbetering van kundige Paardenkenners van ons Gewest, in deezen wel melden; zonder dezelve egter als volstrekt beslissende op te geeven. Ik meen wel opgemerkt te hebben dat de Paarden

HET
PAARD.

HET
PAARD.

van dit Land meerendeels geheel zwart of hoog bruin, en veel zeldzaamer wit vallen; zoo egter dat het zwart, of het bruin, meer of min flauwer of donkerer zy: alle de overige koleuren houd ik voor verbasterd, en voor een vreemd Hair; dog onder die bepaaling dat het wit-en zwartbont uit de vermenging onzer eigene Landpaarden kan ontstaan. Hier by geef ik evenwel nog in bedenking, of het geene men gewoonlyk appelgraauw of gemarmerd noemt, niet meest heerscht in onze eigen Paarden. 't Komt my althans voor, dat men, by de meesten onzer Paarden, voor al de gitzwarte, bruine en witte Paarden, als zy in den bloei hunner jaaren en volle kragten zyn, aan den Vleefchigften kant der billen, en aan den buik, altoos eene zagte fluweelagtig flauwe marmering van de eigen koleuren onder een zal zien; naar welke zy dan genoemd worden, wanneer zulks sterker doorflaat. Dat voor 't overige de witte Paarden, die geheel wit zyn, hier, en zelfs in Duitschland, al van ouds her ongemeen zeldzaam voorkwamen, en dus aan ons Land niet natuurlyk eigen zyn, leert ons de Oudheid; nademaal de Batavien, die eene heiligheid in de Paarden stelden, de witte Paarden, by uitneemendheid, als iets zeldzaams en Godlyks beschouwden. Van daar voedden zy dezelve in hunne heilige Boschen op, om hunne Godspraaken of de Priesterlyke Wichelaaryen te helpen bevorderen: en hieraan heeft men 't ook toe te schryven, dat onze Voorzaaten een Paard, en wel een wit Paard, als het kenteken van

Vry-

Vryheid hebben aangenomen, dewyl ze, als zoodanig een wit Paard een geheiligden Wagen vrywillig voorttrok, ook vrywillig ten ftryde toogen; maar geen oorlog aanvaardden, als het Paard onwillig was. En even zoo getuigt nog heden de ondervinding, dat de witte Paarden hier te Lande ongemeen raar zyn. Onder onze Ruiteryen worden dezelve, om hunne byzondere afsteekende kleur, voor de Trompetters, Standaardvoerders, Paukers, enz. gebruikt; maar 't is zeldzaam, zoo niet zonder voorbeeld, een Regiment of Compagnie alleen van witte Paarden te zien; dat egter met de graauwen of appelgraauwen nog al plaats heeft; gelyk 'er dus, onder onze Garde Dragonders, een uitmuntend Esquadron van, zoo ik meen, alle Vaderlandsche Paarden, van dat Hair is.

Edog, wat hier van ook zy, het zwart is althans de hoofdkleur onzer Hollandsche Paarden; terwyl de bonten uit de vermeniging gebooren worden; en het bont veelal by voortteeling weder verloopt. Ondertusfchen heerscht hier in eene zekere Mode, en, naar maate dat dezelve iets byzonders eischt, weeten onze Paardenkoopers ze wel dra aan te fokken. Maar wy kunnen hier mede nog niet geheel van het zwarte Hair, en het donker bruin, afstappen, zonder een weinig ftaan te blyven op de verandering, die dit Hair, by 't klimmen van de jaaren der Paarden, eigen is. Onze Hollandsche Paarden, naamlyk, zyn hierin aan eenige veranderingen onderworpen, die wel gedeelyk afhangen van de natuur der Paarden, in

HET
PAARD.

Verandering van
het Hair
der Paarden.

HET
PAARD.

't gemeen; dog ook tevens van het klimaat van ons Land zelve, in 't byzonder. De veranderingen, die van de natuur der Paarden afhangen, zyn de volgende. Men vind de Veulens altoos niet alleen lichter en ruiger van Hairen, dan de volwasfen Paarden; maar men ziet ook, dat hunne Hairen, naar maate zy in wasdom toeneemen, een meerder glans en een gladder vlijing over de huid bekomen. Een pas geworpen Veulen is hier, gelyk elders, doorgaans ruig, en de Hairen zyn vlokagtig; deezen behouden zy vry lang; doch allengskens ruien dezelve uit, en na verloop van een jaar ziet men de Hairen alrede glad; waarop het Veulen voorts, nu drie of vierjaarig geworden zynde, de schoonste Hairen heeft, die het voor of na vercierren. Voorts heeft ons klimaat, en de onderscheiden grond, een merkelyken invloed op de verandering van 't Hair onzer Paarden: men bemerkt althaps duidelyk, dat het zig verschillend van koleur vertoont, naar maate dat de Paarden op drooger of vogtiger weiden graazen, schoon ik by anderen hier van niets gemeld vinde, durve ik zulks uit myne eigen waarneeming wel voordraagen, te meer daar ik weet, dat onze kundige Boeren, die Paarden teelen, 'er wel op letten; waarom ik het te minder onopgemerkt kan laten, daar ik, waar ik maar kan, onzen Landaart altoos in 't oog tragt te houden. Indien men 't opmerkzaam gadeslaat, zal men bevinden, dat de Paarden, die in de hooge en schraale Duinzanden ter weide gaan, altoos het zwart veel vaalder
en

en naar het bruine hellende vertoonen, dan die Paarden, welken weeliger weiden en wateragtiger gronden hebben: en even zoo blyven ook de witte Paarden niet zoo zuiver wit in de eerfte als in de laatstgemelde weiden. Hierom voeren de zulken, die aan de fchraale Geestgronden wonen, en Veulens aanfokken, hunne Veulens, als dezelve ter markt gevoerd kunnen worden, veelal, eenige maanden of een zeker getal weeken, op wateragtiger en weeliger Weiden: dit gedaan hebbende, zien ze wel dra, dat de Hairen zig, met het toeneemen van het vet aan 't Lichaam, glanziger en zwarter vertoonen. Ik ken dus een ervaren aanfokker van Paarden, by Noordwyk, die zyne Merrien en Veulens op hoog droog Geestland laat weiden; dog zeer oplettend is op het veranderen van weiden, tegen dat zy in ftaat zyn, om bereeden te kunnen worden; ter oorzaake dat de Huid en te gelyk de Hairen als dan glanziger zyn. Ondertusfchen houd men de droogfte weiden voor de gezondften; dan hier over ftraks nader. Wyders ftaat hier ook nog in agt te neemen, dat de zwarte Paarden in Holland des Winters gewoonlyk veel zwarter zyn dan in den Zomer. In 't laatstgemelde Saifoen word het zwarte Hair, in de weiden, door de lugt, veel al bruinagtig; en zelfs verdwynt dan dat fluweele, dat marmeragtige, 't welk zig aan de Billen van veelen onzer zwarte Paarden vertoont. In den Winter verhairen ook veelen onzer Paarden; en ze worden dan op de ftallen ruiger; gemerkt de Hairen over het lyf,

HET
PAARD.

aan den buik en de kin, gelyk ook de Vetlokken, in dien tyd geweldig aangroeijen. Zulks fchynt, naar ons begrip, ook al eenigermate af te hangen van den aart van ons klimaat; 't is als of de natuur waakt voor de Paarden, met dezelve, door eene genoegzaame dekking der Hairen, tegens de koude en de vogtige lugt te befchermen; iets, dat in alle koude Landen opgemerkt word.

Sterkte der
Paarden.

By dit alles komt de koleur der Paarden ook nog in aanmerking, met opzicht tot derzelve fterkte, en men wil dat onze zwarte Paarden over 't geheel de fterkften zyn; dan onze Boeren houden die Paarden voor de allerfterkften, die wel zwart zyn, dog egter naar het bruine hellen, en vooral in de lasfen of liezen hoogbruin koleuren. Gaarne zien zy ook, dat zulke Paarden aan de Onderlip eenigzins gebaard, dat is, gehaird zyn; en vooral dat de neus en Bovenlip insgelyks met eenige borftelagtige Hairen bezet is. Dit flag noemen zy *Smoufsen*, of *Smoufe Paarden*; en de Voerlieden, *Opftooters*, of *goed op den langen weg*, en zy houden ze, als het ftel verder goed is, voor de fterkfte Paarden. De withairigen, fchoon ze by den Heer BOURGELAT voor fterk te bockftaan, tellen onze Bocren en Landlieden onder de zwakften; even gelyk zy met witte Koeijen niet veel op hebben; van waar ook de witte Paarden, onder onze tegenwoordige Hoilanders, fchaars gevonden worden. Daar benevens zyn de appelgrauwen insgelyks niet gemeen onder ons; niettemin agt men

ze hoog; ze worden voor de cierlykfte Koetspaarden gehouden, en zyn dus meestal voor den Adel. Voor 't overige mogen wy ons met de byzonder vreemde Hairen niet ophouden; liever bezigtigen wy onze Hollandsche Paarden wat nader; om ons zoo na doenlyk aan het Nationaale te houden. Gemeenlyk zyn veele Paardenkenners van gedagten, dat de eigenlyke Hollandsche Paarden, en wel de zulken, die aan en omtrent het Sticht geteeld worden, veel taai-er en sterker zyn, dan die men ons uit Vriesland overbrengt; en de reden die zy 'er van geeven is gegrond. De Vriescche Paardenfokkers, zeggen zy, weetende dat hunne jonge Paarden, zoo tot de Harddraavery, als tot Chaise- of Koetspaarden, veelvuldig gezogt worden, leggen het 'er sterk op toe, om de Paarden oogelyk, zoo als men 't noemt, te maaken. Ten dien einde worden de jonge Paarden buitengemeen gevoerd; zoo spoedig men kan, aan 't werk gesteld, en in 't loopen geoeffend. Met de twee jaaren, of daar omtrent, loopt een jong Paard al mede in den Ploeg; 't welk dan, schoon het niet zwaar werke, nogtans onder het vierspan den ploeg mede trekt, waartoe men in Holland zelden vóór de drie jaaren een Paard bezigt. Dan dit is 't nog niet al: wanneer een jong Vriescch Paard tot drie a vier jaaren komt, dan laten de Vriescche Paardenkoopers het zelve sterk arbeiden, en op schraal Land graazen; zoo dat het beest vermagere, terwyl 't in 't loopen en draaven wel geoeffend word. Vervolgens brengen

HET
PAARD.

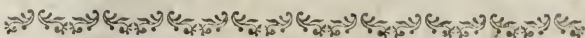
zy het Paard ter ftalle; alwaar zy het zelve weinig of in 't geheel geen Hooi geeven, maar geweldig voeren met Haver, en ander vetaanbrengend voedsel; byzonder met Eijeren, die ze de Paarden by menigte laten zuipen. Hier door worden ze vet, glanzig, en tevens moedig en dartel. Zulks lokt dan onze Paardenkoopers uit, en de fchrandere Vries maakt 'er eene goede beurs mede. Maar 't gevolg hier van is, dat deeze Paarden, als ze in Holland komen, en ter weide gezonden worden, wel dra afvallen: dat gladde en vette verdwynt, en zy hebben wel een jaartje werk, eer zy weder tot hunnen voorgigen ftaat komen, ten zy men dezelve, zoo als men met de Harddraavers doet, altoos op ftal en op voer houde. Egter is 't 'er zoo mede gelegen, dat die Vriefche Paarden, als zy aan onze Weiden gewoon zyn, wel dra weder toeneemen, en dan goede Paarden blyven. Inmiddels houd men ze in Holland, met betrekking tot den arbeid, voor zwakker, dan de Stichtfchen en Zuid-hollandfchen, ter oorzaake dat, zoo als reeds gemeld is, onze Hollandfche Boeren, zelden of nooit, hunne jonge Paarden, vóór de drie jaaren, onder 't haam brengen; en dezelve niet, ten minften zelden, tot het harddraaven, aanleggen; waar door de jonge Paarden zekerlyk veel lyden. Onze Boeren gewennen daarenboven de Paarden meer aan goed Gras, Hooi en maatig voeder, zonder de natuur ontydig geweld aan te doen. Met dit alles hebben evenwel de
Vrie-

Vriefche Paarden, die in de Provincie blyven, en tot Boeren-Paarden opgeleid worden, in hun Vaderland hunne wezenlyke waarde; men kan en moet ze, inderdaad, onder de fterkften tellen; wanneer zy maar, als gezegd is, uit hoofde van winst, en zugt voor de Harddraavery, in hunne jeugd niet bedorven worden. Voeg hier voorts nog by, dat de Hollandsche Paarden eene naauwe verwantschap met de Vriefchen hebben; dewyl 'er zeer veelen in Holland aangefokt worden, die van Vriefche herkomst zyn.

HET
PAARD.

TWEE-

T W E E D E H O O F D S T U K .

Over het aanfokken en dresseeren, of afregten, der Paarden.

Paarden-
Stoete-
ryen.

Met opzigt tot dit onderwerp, heb ik vooraf in 't algemeen te melden, dat men in Holland weinig opzettelyke Stoeteryen heeft, in welke men zig geheel op het aanfokken van Paarden toelegt. Aan den Lekkant, om en aan 't Stichtfche, als mede aan den Bovenmaaskant, vindt men nogthans lieden die 'er hun werk van maaken, om een groot getal Veulens en Merrien te houden; vooral Veulens, die ze overal by den Boer opkoopen, als zy van den Moeder af kunnen. Men laat ze dan veelal op de Waardgronden en de Mienten (*), of gemeene Weiden, loopen, om de kost te zoeken; tot dat ze eindelyk, in jaaren, kragten en wasdom toegenomen zynde, in beter weiden gebragt worden, en vervolgens tot den arbeid en den verkoop bekwaam zyn.

De aanfokking der Paarden in 't algemeen.

Wat verder de aanfokking der Paarden, by onzen Boerenftand, betreft, dezelve gefchied in ons Vaderland gelyk elders; dog met

(*) Zie *Eerfte Deel*, onder de afdeeling van Vianen, Lexmond en den Ysfelkant.

met dit onderscheid, dat de Boeren in Holland de Saifoenen in agt neemen, en nooit of zelden eene Merrie laten bespringen, dan op eene berekening, dat dezelve tegen het voorjaar werpen zal. Zelfs rekenen de oplettendsten, om een Veul, in zyne eerste twee jaaren, wanneer het de meeste zorg noodig heeft, twee Zomers tegen éénen Winter te geeven. Zy laten derhalven de Merrien meest bespringen in Maart en April, of Mai, tot in Juny; 't welk dan daar op uit moet komen, dat de Merrie een jaar daar aan het Veul werpe: want men reket de dragt der Paarden op over de elf Maanden, veelyds ook wel tot de twaalf. De meeste Veulens in Holland worden gevolglyk in de Maanden, Maart, April en Mai geworpen; juist tegen dien tyd, dat ons Vee ter weide kan gaan, en de natte polders droog zyn. Onze Boeren zyn hier omtrent zeer nauwkeurig, als houdende het natte laage land nadeelig voor de Merrie, en byzonder voor het Veulen; waarom ook de Ingezetenen onzer laage wateragtige landen minder werks maaken van het Paardenfokken, dan die onzer hooge Landen. 't Staat my niet voor, dat onze Boeren eene byzondere oplettendheid hebben, op de zoogenaamde Raskruifing, dat is, om Hengsten van een vreemd ras op de Merrien te gebruiken: in een tweede of derde dekking. Dit doen zy wel, met opzigt tot de bonte Paarden, dat ze een mooien bonten Hengst by eene zwarte Meer, of, over en weder, een zwarten Hengst by eene bonte Merrie brengen;

maar

HET
PAARD.

maar voorts slaan ze hier minder agt op het gemelde, dan men in Vrankryk en elders doet. Een Hollandsche Boer, als hy eene byzonder schoone Merrie van een vreemd Hair, en daar by een schoonen Hengst van het zelfde ras heeft, is daar en tegen opmerkzaamer op het bewaaren van dit ras, en zoekt 'er wel zorgvuldig in te blyven. Van daar heeft men, onder de Hollandsche en Vrijsche Paarden, die Vorstelyke stellen van Vieren en Zesfen, van appelgrauwe Koetspaarden; die elders van zulk een kloekte en deugd schaars gevonden, en ten hoogen pryze betaald worden. Het voornaamste, daar onze Boeren op zien, is, de fraaiheid van 't gestel, mitsgaders de vlugheid van de Merrie en den Hengst; en de Vriezen zyn baazen, om in dit stuk de talie van het ras uit te zien. Onze Hollandsche Boeren zyn 'er ook niet onervaren in; dog, vermits zy, als boven alrede gezegd is, weinig werks van het dresseeren der Paarden maaken, dan alleen voor den Ploeg en den Wagen, of tot ander Landwerk, zoo letten zy meest op sterke, breede Boeren-Paarden, welken in den Landbouw van dienst kunnen zyn; en is het, dat 'er hier en daar een fraai Veulen valt, dan dresseeren zy het tot een Chaife- Koets- of Wagen-paard; en verkopen het, zelfs dikwerf als het nog Veulen is, ten duurste.

Het deken der Merrie.

Om, na deeze algemeene aanmerkingen; wegens de voortteeling der Paarden, ter beschouwinge van de voornaamste byzonderheden, daar toe behoorende, over te gaan, zal

zal ik een aanvang maaken, met de beschryving van 't geen gewoonlyk plaats heeft, met opzicht tot het dekken en bespringen der Merrien. Gewoonlyk houd de een of de ander, in of om en aan onze Dorpen, een Springhengst; en op groote Dorpen vind men 'er wel eens verscheiden. By den eigenaar van zulk een Springhengst nu vervoegt zig een iegelyk, die zyne Merrie wil laten dekken, als dezelve hengstig is of het staat te worden; in welk laatste geval men de Merrie meermaals voor een tyd op stal, by of omtrent den Hengst, zet, om te geilen. Daar benevens voert men de Merrie, wel cenige dagen vooraf, 's morgens en 's avonds, met wat hennipzaad; dat men ook dikwils omtrent den Hengst in agt neemt. Meerendeels worden de Merrien in Holland, zoo als men zegt, uit de Hand gedekt; en, myns weetens, is 'er by ons geene andere manier in gebruik. Het is naamlyk bekend, dat men in Lotharingen, Duitschland en elders, de gewoonte heeft van een bepaald getal Merrien met een Hengst in 't Land te laten loopen, om dezelve te dekken; dog zulks heeft hier te Lande, zoo veel my bekend is, geen plaats. Men laat ze, als gezegd is, uit de Hand dekken; en zulks geschied op deeze wyze.

De Merrie word voor eenigen tyd by en omtrent den Hengst op stal geplaatst, of in het Land onder 't oog van den Hengst gebragt: wanneer deeze Dieren van wederzydsche Sexe, door hunne natuurlyke liefdetaal en gerunnik, wel dra te kennen geeven, dat zy in de het-
te

HET
PAARD.

te der teeldrift geraaken; waarop de Hengstbaazen zeer wel weeten te letten. Als de Merrie begint te staan, dan voeren zy dezelve op een vasten grond, en eene effen plaats; neemende tevens wel in agt de hoogte en grootte van de Merrie, tegen den sprong van den Hengst; dat is, men plaatst de Merrie, ingevalle zy van eene ryziger gestalte is dan de Hengst, wel op een afhellenden grond. De Merrie word dan, door één of twee Mannen, aan het gebit vast gehouden, en deezen houden het dier, zoo veel doenlyk is, rechtstandig, om, zoo veel mogelyk, de dartelende uitsprongen te beletten. Hier op geleid de Hengstbaas den Hengst, dien hy aan een losfen toom houd, naar de Merrie; welke dan voorts door den vuurigen Hengst besprongen en gedekt word. Ingeval van noodige hulp staat de Hengstbaas den Hengst by, tot het inbrengen der roede; 't welk dikwyls noodzaaklyk is, om dat de drift van dit moedige dier zoo sterk zy, dat het zelve zyne teelkrachten in den eersten sprong wel eens verzwakke. Als de Hengst de Merrie dus gedekt heeft, en de drift gekoeld is, byt dezelve de Merrie zagtlyk aan den nek: van waar onze schertsende geesten van een plompaart, die eene hupsche Deerne, als 't ware, met de tanden kusch, gewoon zyn te zeggen, dat hy Paardezoenen geeft. En men houd den sprong voor goed of welgevat, naar maate dat dit byten, of liever streelen, een oogenblik langer of driftiger duurt. Uit voorzigtigheid, om dat dit meermaals niet zonder

der gevaar toegaat, ontblooten zommigen de Paarden, by deeze gelegenheid, van hunne Yzers, op dat hun slaan niemand, ja ook de Merrie, niet schaade.

Hierom leiden de Vriezen, en zoo ook onze Hollanders, de Hengsten, die niet heel mak zyn, tot de Merrie, aan twee sterke touwen, welken ter wederzyde door een Man vastgehouden worden. Is het nu, dat de Sprong wat twyffelagtig voorkomt, dan laat men de Merrie, na een uurtje tyds, veelal ook na een dag of twee, indien ze hengstig blyft, nog eens dekken. Na de dekking, is het by onze Hollandsche Boeren een bestendig gebruik, de Merrie met een emmer koud waters tegen den Buik te begieten; en dezelve terstond daar na een kleen half uur, op een zagten tred, om te ryden. De rede, waarom zulks geschied, is, om dat de Merrien ligtlyk, zeer kort na het ontvangen, wateren, en men bedugt is voor de afloozing van het bevrugte; het welk men hier door tragt te verhinderen.

Als de Merrie op deeze wyze bevrugt is, betaalt men den Hengst-baas; geevende meerendeels drie Gulden voor den Sprong. Maar, als het een puikje van een Hengst is, word de prys dikwils hooger; in zoo verre dat een Boer, die voor zyne eigen Liefhebbery een schoonen Hengst heeft, wel eenige Ducaaten voor den Sprong kunne bedingen: dewyl men van gedagte is, dat de schoonheid van het Veulen, grootlyks, van de schoonheid van den Hengst afhangt. Dit is een algemeen gevoelen der

HET
PAARD.

Paardenfokkers; dog de keurigften zoeken ook fchoone Merrien uit. Zeker is het, dat een fiere, en door den arbeid niet bedorven, Hengst, veel toebrengh tot het voortteelen van een goed Paard; dan, als men den loop der natuure raadpleegt, is 't niet minder zeker, dat eene fchoone gezonde Merrie alzoo noodzaaklyk is. De eene en andere Sexe ten minste dient in dit geval gezond te zyn: en hier op letten onze Boeren zeer fterk. Zelden zullen ze daarom eene gebrekkige Merrie laaten befringen of befcheelen, zo als men 't noemt; ten ware zy eene gebrekkige Merrie hebben, die niet veel nuts kan doen; wanneer zy 'er, gelyk ze zeggen, den boel aan waagen. In zulk een geval heb ik wel gezien, dat 'er uit zoodanig eene Moeder, die tot geen arbeid gebruikt wierd, een zeer fchoon Veul voortkwam.

Midlerwyl heeft de ondervinding in onze Gewesten geleerd, dat 'er zeer veel fchoons, in een Paard, van den Hengst afhangt. Dit bewoog zelfs de Staaten van Vriesland, om op dit ftuk aandagtig te zyn, en bepaalde Wetten, omtrent de kloekte en gefalte der gebruikbaare Hengften, te geeven. 'Er mogen des, volgens het Plakkaat, geene Paarden tot het dekken gebruikt worden, voor dat ze by den Gerechte, of door de Keurmeesters, geviziteerd, en van dezelve, door eene fchriftlyke certificatie, goedgekeurd zyn geworden. Wyders mag een Hengst, die eens afgekeurd is, binnen de Provincie niet meer dekken; maar moet,
op

op de boete van vyf-en-twintig Guldens, en de verbeurte van den Hengst, gefneeden worden. Ook mag men geene Hengsten, jonger dan drie jaaren, tot het bespringen van Merrien gebruiken. Hier benevens is het bepaald, dat de kleinste Dek-Hengst zal moeten hoog zyn, vyf houtvoeten en twee duim; te weeten, met het leggen van den Ry op de Schoft, en dan op het Waterpas van den grond recht neder: voorts dik van taille, en goed van hals, kop en beenen, zonder aangebooren gebreken, die aan een Veulen schadelyk kunnen weezen. Dat de voorschreeven hoogte, van vyf houtvoeten en twee duim, zal worden geobserveerd, zoo wel in de Hooge als Laage Kwartieren; egter met dit onderscheid, dat aan de Grietenyen van Ængwirden, Doniawerstal, Haskerland, Schoterland, Gaasterland, Opsterland, Oost-en West-Stellingwerf, de vryheid word gelaaten van te mogen houden Spring-hengsten, hoog vier voeten en tien duim, maar niet kleiner: onder conditie, dat 'er van dezelveen geen minder dek-geld zal mogen worden betaald, dan van andere Spring-hengsten. Voorts is 'er vastgesteld, dat, by elk houder van Hengsten, op de Hooge Kwartieren, onder de Dek-paarden zal moeten staan, en gebruikt worden, ten minsten één donker graauwe Hengst, met een witten Staart en Maanen, en zwarte Been; als mede, dat de Graauwe Hengsten zullen moeten zyn een-hairig, en met eene kleene kol; mitsgaders dat men geene Mer-

HET
PAARD.

rien buiten de Provincie zal hebben te vervoeren, om aldaar gedekt te worden, enz.

Uit dit Plakkaat, of deeze hooge ordres, is duidelyk af te neemen, hoe oplettend onze agtbaare nagebuuren de Vriezen zyn, om het egte en rechte ras der nationaale Paarden te behouden. En dus handhaaft deeze fiere Natie, terwyl ze, gelyk ook onze Hollanders, den ouden moed, als heldhaftige Ruiters, in hunne oorspronglyke Edelen bewaaren, te gelyk, in onze dagen nog, het loflyke getuigenis van vroeger en laater tyd; naamlyk, dat ze moedige en forsche Paarden teelen. Men ziet daarenboven uit deeze Ordonnantie, dat zy, tot het ras der nationaale Paarden, ook, buiten de Zwarte Paarden, wel inzonderheid dezulken betrekken, die, door middel van Graauwe Hengsten, met witte Staarten en Maanen, welken men doorgaans Appelgraauwen noemt, voortgeteeld worden; om dus de vermenging van dat taai en marmervlekkig verwelkend ras te bevoordeelen. En deeze omzigtigheid is te meer pryzenswaardig, uit hoofde, dat 'er de Provincie Vriesland, en zeker ook ons Holland, zeer veel aan gelegen ligt, om het Vaderlandsche ras te behouden: nademaal alle Paardenkenners, uit welk Gewest in Europa ze mogen zyn, ten ware eenige nydige Engelschen, die tog alles veragten, wat Vriesland of Holland voortreffelyks heeft, eenpaarig getuigen, dat de Vriesche, de Hollandsche, en andere Provinciaale Paarden der Nederlanden,
de

K E U R

SPRINGFELDEN

Das ist ein Ort

In der Gegend von

Springfelden

Schöne Aussicht
auf den Ort
Springfelden
und die Gegend
umher

1800

Das ist ein Ort
In der Gegend von
Springfelden
und die Gegend
umher

Das ist ein Ort
In der Gegend von
Springfelden
und die Gegend
umher

1800

K E U R

Op de

SPRINGHENGSTEN

Over den Ring van Putten,

In den Dorpe van SPYKENIS.

Op den 12. Maart, 1778.

Schout en Schepenen van den Dorpe en Ambachts-Heerlykheid van Spykenis en Braband, zullen ten voorfz. dage KEURDACH houden op de Springhengsten over den Ring van Putten.

Te weeten

Over Spykenis, Geervliet, Heer Simonshaven, Biert, Hekelingen, met de onderhoorige Polders.

Als wanneer aan die geene, welke op den voorfz. 12. Maart, 1778, des Namiddags ten twee uren, in den Dorpe van Spykenis, voor de Herberg DE KEIZER, met de beste Hengsten te voorschyn komen, de Keur zal worden verleend.

Zegt het voort.

de kloeksten, sterksten en moedigsten zyn; zoowel om den last van den Landbouw en allerlei arbeid te draagen als om den schrik des Oorlogs door te staan.

Hier mede dagt ik van dit onderwerp af te stappen, en voorts het oog te vestigen, op de dragt der Merrie; dan een Brief van mynen oplettenden en yverigen Correspondent, den Weleerwaarden KLUIT, ontvangende, kan ik niet nalaaten hier ter plaats nog eene byzonderheid, die in het Overmaasche, omtrent het gebruik der Hengsten, plaats heeft, mede te deelen. 's Mans berigt des aangaande luid aldus: „Onder onze Jurisdicte, ja in deezen gantschen Hoekschen Waard, (wat elders daar omtrent in gebruik is, weet ik niet,) is in praktyk, dat in den Voorzomer de Hengstman met zyn Hengst het Eiland doorkruist, en alom zyn dienst aanbied. De Hengst, een Paard gedekt hebbende, vertrekt met zyn Baas, zonder dat deeze laatste loon ontvangt; maar heeft het gevat, en werpt het Paard Veulen, zoo krygt hy een Ducaat; niet gevat hebbende, niets. By myne komst alhier, en het is nog maar zeer weinig Jaaren geleeden, dat dit wat verminderd is, en het laat zich aanzien, dat het geheel buiten de mode raaken zal, was hier in gebruik, dat des zondags morgens, by het eindigen van den Godsdienst, vier a vyf Hengstmannen met hunne Hengsten, op het puntigst met Linten, Strikken, Kwasten, &c. versierd, voor de Kerk stonden. De Boeren bekeeken dan die Hengsten van den kop tot de pooten, en bespraken

HET
PAARD.

dan van den geenen, die hun het best aanstond. En zeker, men ziet hier in het algemeen op een goed Paard; en vreemdelingen, hier komende, verwonderen zich over de schoone Paarden, die men hier ziet. Men heeft 'er ook goede kloeke Paarden, tot den bouw van 't Land, 't welk meest al zwaare kley is, noodig. Voorts schynt het, dat de Paarden hier zeer lang in kragt blyven; nademaal my nog heden een Boer verhaalt, ('t welk zeker zeldzaam is,) dat zyn Vader een Paard gehad hadt, 't welk, vyf en twintig jaaren oud zynde, nog een Veulen geworpen hadt".

Het een en ander van dit berigt is ter deezer plaats onzer opmerkinge wel waardig. Ondertusfchen is 't niet geheel en al vreemd, dat men voorheen, op gemelde plaatsen, de Hengsten, na Kerktijd, ter beschouwinge en keuze aanbod: dewyl het van ouds onder de Natie zeer gemeen was, by zulke gelegenheden, zoodanige zaaken voor te draagen, welken men niet gemaklyk een ieder konde doen weeten, dan by algemeene Vergaderingen; die dan best by of om en aan de Kerken aan te treffen waren. Van daar heeft men ook nog de Kerk-geboden, mitsgaders de Kerkafleezingen van Pondbrieven, Polderrekeningen, enz. op zulke tyden. Dan laat ons ons stuk vervolgen, met het beschouwen van de dragt der Merrie.

De
der
rie.

Wanneer een Paardenfokker, of Boer, naar 't voorgezegde behoorelyk gezorgd heeft voor het dekken of bescheelen der Merrie, geeft hy, vervolgens, naauwkeurig
agt

agt op derzelve bevrugting; en beproeft haar eenige weken daar na, of zy draage dan niet. Veelen gieten haar ten dien einde water in de ooren; is zy daar van sterk aangedaan, en schud zy het hoofd, dan agt men de Merrie niet zwaar te zyn; dog zoo ze integendeel daar voor niet aandoenlyk zy, houd men 't voor een vast teken van bevrugting. Een zeldzaam teken voorwaar; 't welk ik daar laat; schoon ik niet kunne ontveinzen te gelooven, dat het even zo vast gaat als meer dergelyke ongegronde kenmerken. Het komt ongetwyffeld eenen ieder, als Natuurkundigen, zeer vreemd voor, zulk een teken in de ooren te zoeken; de Paardenkenners geeven het evenwel vry algemeen op als een vast teken: ondertusfchen heb ik verfcheiden onzer Boeren gefproken, die 'er nogthans niet veel mede ophebben. Deeze houden 't voor een gewisfer teken, als zy zien, dat de Merrie meerder afflaat, en andere Paarden weert, als zy, in het fpan zynde, dikwils aanprikkeling van wateren vertoont; als zy ook niet weder hengftig word, enz. In hoe verre deeze en foortgelyke kentecken al of niet doorgaan, zal ik niet op my neemen te beflifen; maar zeker is het, dat men, na de drie maanden, zichtbaare blyken der dragt ontdekt. Onze Boeren zyn zeer omzigtig omtrent de Merrie, geduurende haare dragt, men bevryd haar van ongemeen zwaaren arbeid, of lange togten; en houd dezelve aan 't werk, tot op een maand of twee voor den werptyd, waar na men haa-

HET
PAARD.

ren arbeid allengskens nog meer verligt, of haar zonder werken op Stal laat staan; houdende dezelve alleenlyk, door haar één of meer reizen daags om te ryden, in beweeging. Het belang, dat 'er de Boer in stelt, doet hem verder de Merrie, in alle opzichten, naauwkeurig gade slaan, zoo om te ontdekken, of de Merrie gezond zy, als om na te gaan, of het Veulen leevende, of het kwyne, of het wel of kwalyk ligge, en meer dergelyken; van alle welke byzonderheden ik niet dan kortelyk gewag kan maaken. Genoeg zy het daaromtrent te melden, dat men doorgaans ontdekt, of het Veulen dood of leevendig zy, door de Merrie, met de vlakke hand te betasten in de zyden, alwaar men het leeven voelen kan. Wel inzonderheid word 'er, in geval van verkeerde ligging, de kundige hand van den Boer vereischt, om het hoofd, als het Paard baaren zal, voor te brengen; waar toe by onze Hollandsche Boeren nog al eene byzondere handgreep bekend is; die ik, by 't verhandelen der Koeien, om dat ze genoegzaam dezelve zy, nader zal voordraagen.

Wanneer, vervolgens, de werptyd der Merrie nadert, let de Boer ten zorgvuldigste op dezelve; zoo dra hy ziet, dat het Moederpaard in de weide begint te staan, en dat 'er eenig vogt uit de klink loopt, brengt hy het op Stal, en wagt het werpen af, na dat hy het Paard wel dik op stroo gezet heeft.

Volgens het berigt van den meergemelden Heer FONTEIN, laaten de Boeren in Vriesland,

land, tegen den werptyd, een Knecht of Jongen, by of omtrent het Paard, slaapen; en maaken, dat een touw, 't welk aan het Paard vast is, gemeenschap heeft met de Slaapplaats van den Knecht, die dit touw om den arm heeft; het welk, door eene schyf loopende, hem wakker maakt, als het Paard zig ter werpinge of baaringe nederligt, of door andere bewegingen den aanstaanden baaringstond te kennen geeft. Eenige onzer Boeren doen dit ook wel, dog 't is niet algemeen in gebruik; onze Landlieden laaten het gewoonlyk op eene gisfende oplettenheid afloopen.

Een Paard baart meerendeels nog al gemaklyk. Het Veul komt met het hoofd en de voorpooten vooruit, is 'er de Boer by, dan helpt hy het Paard; doch veele kundige Boeren wraaken, naar myn inzien met regt, het sterk aftrekken, en afhaalen van 't Veulen, uit vreeze van den Hals te veel te verlammen; en zorgen slegts voornaamlyk om het Veulen te vangen, ten einde het niet op de Stalsteen valle. Natuurlyk geschied dit werpen van 't Veulen leggende, en na dat het geworpen is volgt de vuiligheid der nageboorte. De Natuuronderzoekers hebben opgemerkt, dat 'er, by het afloopen van 't water, en het afzakken van 't Veulen, eene zekere foort van kleine klompjes vet uitvloeien, die de ouden *Hippomanes* noemden; indien ze niet, gelyk anderen willen, met deeze benaaming het oog hadden op het vogt, waar mede deeze klompjes afvloeien. Men vind 'er onder de

HET
PAARD.

Het baaren
van het
Paard.

HET
PAARD.

Ouden, welken het hielden voor eene zekere foort van gras, dat de Paarden of in 't werpen hielp, of driftig maakte; en anderen beweeren, dat het iets is, het welk voor de kol van 't Veulen groeide, enz. By de Duitsche en Fransche Paardenfokkers schynt 'er een vooroordeel te heerschen, als of dit bewaard en den Paarden ingegeven zynde, de teeldrift der Hengsten zou bevorderen, en hun kragt verleenen, tot het teelen van schoone Veulens; dan onze Boeren hebben 'er niets mede op, en 't is aan weinigen bekend. Deeze klompjes zyn rond, en van grootte als eene Erwt; wanneer 'er etlyken by een gevonden worden, schynen zy grooter, zo dat ze zig dan wel als een Ey, en grooter, vertoonen. Ze zyn bruin van kleur, lilagtig, en bezet met vezelige ahangfels, niet ongelyk aan de *Cotyledones* der Koeien; waar mede zy mogelyk wel wat overeenkomst hebben. D'AUBENTON houd deeze klompjes voor een zetsel of stolling van het slym der *Alantoides*; en ik ben niet vreemd van zyn gevoelen te omhelzen; nademaal my in de *Alantoides* der Paarden, zoo wel als in die der Koeien, ook dergelyke klompjes voorgekoomen zyn.

Ik mag my hier niet inlaaten in eene ontleedkundige beschryving van het gestel der Baarmoeder en der Teeldeelen; aangezien deeze stukken door anderen breedvoerig beschreeven zyn; hoewel niet zoo voldoende, of 'er zou nog al vry wat in te verbeteren vallen. Hy, dien 't geluste, gaa de fraaie beschryving van den kundigen

D'AU-

D'AUBENTON na: doch hy vergeete dan ook niet de juiste afbeelding van der Paarden Baarmoeder met het Jong in zyne vliezen, door den keurigen FABRICIUS vervaardigd. By 't nazien deezer Afbeeldinge, is my, om dit nog met een woord te melden, aanmerkelyk voorgekomen, dat die groote Man, in zyne *Plaat XXIII, Fig. 56*, eene foort van *Cotyledones*, of vatswyze, klierverzamelingen vertoont, die aan het *Chorion* verbonden zyn, en het bloed en voedzel aan het Veulen mededeelen. Naar uitwyzen deezer *Figuure* zou hier eenige, fchoon afwykende, nogtans trapswyze overeenkomst met de gefteltenis der Koeien fchynen plaats te hebben; en dus geenzins eene doorgaans aan een verbonden *Placenta*, zoo als veelen meenen, in de Paarden zyn. Ik wenschte dit wel eens nader te onderzoeken; en hoop, zoo ik gelegenheid hebbe, om zulk een bevrugte Paard-lyfmoeder te kunnen bekomen, dezelve vervolgens by die der Koeien te vergelyken.

Van dit onderwerp dan aftappende, staat ons nu verder te gewaagen, wat de Boeren voorts inzonderheid in agt neemen, ter verzorginge van de Merrie en het Veul.

Wegens het afhaalen van het vuil, of de Ham, zoo men 't noemt, zyn onze Hollandfche Boeren op verre na zoo ftout niet met de Paarden, als met de Koeien; daar ze vry handiger in zyn. Met opzicht tot de Paarden laaten zy hier veelal de natuur werken; ten zy dat ze, als het Merriepaard de Ham te lang behoud, door het ingeeven

van

HET
PAARD.

De Ver-
zorging
van de
Merrie en
het Veul.

HET
PAARD.

van Olyf-olie, of eenige dryfmiddelen, het Beest te hulp tragten te komen; waar over wy niet mogen nalaaten, den geenen, die hier in eene welgegronde onderrigting begeeren, te wyzen, naar de lesfen van den Heer VITET, door den Heer FONTEIN vertaald, van bladz. 101—114; by de Koeien zullen wy 'er breeder van melden.

Men houd vervolgens het Veul en de Merrie niet lang op stal; maar laat dezelve, gemeenlyk, na ze een dag of twee gekoesterd te hebben, gezamentlyk ter weide gaan. Het Veul blyft getrouw by de Merrie, en de natuur fchynt zelfs hier haare tedere zorg, byzonder aan de Medeweidende Paarden, ingeprent te hebben; dewyl de andere Paarden den Veulens zeer zelden hinderlyk zyn. Ook onthoud zig het Moederpaard bestendig by het Veulen; dat meestal, om zoo te fpreeken, binnen den kring loopt, die de Merrie in 't graazen of weiden van de andere Paarden aftreed.

Kort na de werping zyn de Merrien wel dra weder in ftaat, tot den arbeid en de voortteeling. Onze Boeren, die zig meer dan gemeen op het Paardenfokken toeleggen, laaten daarom, gemeenlyk, op de negen dagen na de werping, de Merrie al wederom befcheelen of bespringen; en zetten dezelve, na eenige dagen, op nieuw weder voor den Wagen of Ploeg. In sommige ftreeken laat men het Veulen, als de Merrie in 't fpan is, naast de Merrie loopen; doch veel fluiten het dan zoo lang op stal, in ftrou gezet, om het dartele Veulen voor ongeluk-

lukken te bewaaren; 't geen vooral in Holland plaats heeft, om de menigte van Slootten en Greppen. Als dit gefchied is loopt de Moeder, die men egter geen al te zwaaren, nog lang agtereenduurenden arbeid, laat doen, zoo draa haar het haam van den fchoft geftreeken word, al grinnikende naar den ftal, om haar geliefde kind te zoogen. Zy, die de natuur in haare liefdezorgen tragten te leeren kennen, en de taal der dieren na te gaan, vinden hier een by uitftek aangenaam voorwerp van befchouwing. Het Veulen roept de Moeder, de Moeder beantwoord het Kind; naauwlyks bereikt de een den ander, of de zoogende Moeder verpynt zig, om het Veulen in een gemaklyken ftand te zoogen; en naauwlyks is het Veul op den eerften toeval van het zog verzadigd; of fluks gaan ze beiden te velde; de Moeder vooruit, en het Kind met dartele fprongen agter aan, tot daar de groene klavers een nieuw voedsel aan de blyde Moeder geven.

Deezen tyd van zoogen houd de een wel wat langer aan dan de ander; veelal egter laaten de Hollandsche Boeren de Veulens tot zeven of agt a negen maanden zuigen, en foms wel langer, als de Merrie niet weder gedekt zy. Zoo de Merrie zwaar is, brengt men 't op zyn hoogfte tot zeven Maanden, of tot dat het jong alle zyne Veultanden volkomen heeft. Na dien tyd fpeent men de Veulens op de volgende wyze. Men brengt ze op den ftal, dien men wel gezuiverd en dik met ftroo beleid heeft.

Vee-

Het fpeenen der Veulens.

HET
PAARD.

Veelen onzer Boeren houden zulk een Veulen ook wel in eene afzonderlyke fchuur, of een affchutzel, zwaar met ftroo beftrooid. Ter deezer plaatfe laaten zy het los en ongebonden ftaan of loopen, en men breidelt het Veulen zelden vóór de twee jaaren met een gebit in den mond; 't welk dan nog meest met een houten bit gefchied. Keurige Boeren gebruiken, vooral in den eerften tyd, geen ruif, maar een middelmatig hoo-ge krebbe; en de meesten zelfs een laagen bak, dien ze op den grond plaatfen; om, zoo zy zeggen, en met reden, de Paarden geene ongefchikte Halzen te doen krygen. Het eerfte voedsel, dat men aan de Veulens in het begin van den fpeentyd geeft, is, des ogtends en des avonds, gemaalen gerst of haver met zemelen; want heele gerst of ongekneusden haver kunnen zy nog niet vermaalen; ook vermengt men dit voedsel wel met een weinig waters. Na verloop van een dag twee drie, begint men het Veulen allengskens eenig best hooi te geeven; vooral gezuiverd van harde ftruikken, distelen, heermoes en wilde zuuring. Op het gebruik van zulk voeder, begint het Veulen te dorften; des men dan het zelve van tyd tot tyd drinken aanbiede, waar aan het eerlang gewend. De ervaren Boeren in Holland maaien, een dag drie vier by voorraad, eenig fyn en best gras, dat ze hooien; waar door het Veulen geduurig, van tyd tot tyd, eel en leevend hooi krygt; en al vroeg aan 't ceten van groen gras en hooi gewent; dat fchoone vette Veulens maakt.

Voorts

Voorts is 'er bykans niets, daar men meer op let, dan om het Veulen rein en schoon te houden; zoo dat men op een Hollandsche Boerenstal zelden of nooit een Veulen zie dat niet zuiver is. En geen wonder; de Natie heeft uit eigen aart eene zugt voor de Paarden; zoo de Boer of zyn Knecht hier in al eens zuimagtig ware, het Boerenknaapje, het Zoontje, dat van den stal niet is af te scheuren, zou voor alle dingen niet vergeeten te zorgen voor het geliefde Beestje; het welk hy, vurig naar dat tydftip verlangende, het eerste hoopt te mogen beryden. En is 'er het Zoontje mal mede, Moeder en de Meiden zyn 't niet minder. Een aardig dartel huppelend Veulen is, op den stal, en in de weide, het vermaak, en de liefdezorg van eene Hollandsche Boerdery; des men zeer vlytig op het welvaaren van een Veulen agt geeve; terwyl men met vreugde den tyd te gemoet ziet, dat het in staat zal zyn, om bereeden te kunnen worden. Het Zoontje, gemeenlyk de eerste proefbaas, word 'er aanvanglyk nu en dan eens op gezet; wat laater doet het knaapje het Veulen een weinig voortstappen; en eindelyk rydt het 'er mede den weg op; inzonderheid als men het Veulen, in 't tweede Voorjaar na de werping, ter weide begint te brengen; 't welk veelal de zaak van 't Boerenknaapje is.

Wanneer het Veulen dertig maanden of daar omtrent oud word, begint men het, nevens andere Paarden, op stal te brengen, en aan de ruif te gewennen. Men maakt dan een aanvang van het zelve te roskammen, en 'er de

Veul-

HET
PAARD.

De ver-
dere behan-
ling van
het Veu-
len.

HET
PAARD.

Veulhairen af te rofsen en te borftelen; waar door het gladder word, en eene volkomener gefalte verkrygt. Men merke hier omtrent mede aan, dat de Veulens, kort na de geboorte, na genoeg alrede die hoogte van pooten hebben, welken zy hunnen gantschen leeftyd door behouden; zoo dat alleen het Lichaam, of, gelyk men zegt, de koffer van het Paard aangroeie, en de overige gefalte zich uitzette. Omtrent dien tyd, neemt men evenwel nog in agt, dat men 't Dier geen hard voeder geeve; dewyl het zyne volkomen kiezen nog niet heeft; en veelal weekt men dan den haver; te meer, om dat men ondervind, dat harde ongeweeekte haver fchadelyk voor de oogen is, 't welk ontftaat uit het ontydig forceeren van het gebit. Men vind 'er die willen, dat men den Staart en de Maanen, alle drie maanden, met eene wasfende Maan, naar vereisch zal afknippen, om aan dezelve eene goede gefalte te geeven; doch wie, die verftandig denkt, zal dit voor geen fabelpraatje houden? Verder worden de Veulens allengskens tot het zadel en den toom gewend; 't welk in Holland, doorgaans, als boven gemeld is, ten vroegfte op de drie of vier jaaren gefchied; wanneer men het Veulen een Paard begint te noemen, en het dus voor geen Veulen meer gehouden word: waartegen men de Veulens in Vriesland al op de twee jaaren aanzet, om den Harddraavers tred te leeren; dat de Paarden zekerlyk vroegtydig kraakt; doch hier van straks nader.

Na

Na dat de Veulens dus Paarden geworden, en in kragten toegenomen zyn, denkt men, om 'er goede Hengsten uit te kippen, of dezelve te laten ruinen of snyden; waarin de Vriezen, en onze Hollanders, geene der minste baazen van Europa zyn. Men kan eene beschryving hier van vinden in den *Vrieschen Stalmeester*, ook woordlyk nageschreeven in het Werk van den Heer OEBSCHELWITS: by onze Hollanders geschied het genoegzaam op dezelfde wyze; dan mogelyk met wat minder omslags, en wel in deezer voegen.

Men brengt den Hengst, dien men ruinen wil, naar den Snyder, of ontbied den Snyder aan de Boerdery. Men kluistert, in de eerste plaats, de Pooten van den Hengst, op de Werf, of eene wel gelegen plaats, gebragt, met striktouwen, zoo dat het Beest vallen moete. Fluks maakt men de gekluis-terde Voor-pooten vlak op den grond vast, en een' of meer knappe Kaerels houden dezelve met het touw, om een hegten paal, of andere vastigheid, neder; terwyl ook een ander den kop regeert. Daar na draagt men zorge, om den agtersten onderliggenden Poot, wel vast gebonden, insgelyks neder te houden, en dien naar den band der Voor-pooten te haalen; even zoo als men een Slagtlam bind. Vervolgens word 'er een sterk touw om den bovenliggenden Agter-poot geslaagen; en men brengt wyders het langste einde van het touw om den Hals van het Paard; waar na men den Agter-poot aanhaalt; zoo dat de Aars van het

HET
PAARD.

Het ruinen
of snyden
der Paar-
den.

HET
PAARD.

Paard, vlak en gespannen, cenigzins naar boven geraake. Dit geschied met groote omzigtigheid, wel in agt neemende, dat men het touw niet te schielyk en onbezuïd aanhaale; waar door het Paard, dat in dit geval sterk woelt, gevaar zou kunnen loopen van zig te bezeeren. Eindelyk blyft het Beest, in die gedwongen gestalte, waar toe men 't gebragt heeft, stil liggen; en de Snyder of Ruiner maakt zig voorts gereed, om zyne handgreep te oeffenen. Hy heeft, benevens een scherp mesje, twee paar houtjes, ter dikte van een kloeken vinger, en ruim vier duimen lang: deeze houtjes zyn, aan de eene zyde, eenigermaten uitgehooft; zoo dat ze in die holligheid, eene zekere stoffe als deeg kunnen bevatten; welke stoffe vermengd is met eene samentrekkende stoffe, voornaamlyk met Arsenik, om, by de affnyding, als een samentrekkend corrosif te dienen: elders word dit poeder maar op het deeg gestrooid. Al het noodige dus by de hand zynde, vat de Ruiner, terwyl een ander den Staart van 't Paard vast houdt, den Balzak in de eene hand, en snyd met de andere met het mesje, langs het midden van den naad des Balzaks, vlak tusfchen de twee Ballen, door de uitwendige huid, van de eene zyde tot de andere. Vervolgens snyd hy, even handig, door het inwendige vel of vlies, waar in de Ballen liggen. Fluks daar op drukt hy, behendig en zagt, één der Ballen, die 't gereedst van tusfchen het balschot (*interstitium*) voor komen, uit deszelfs holligheid; die al zagtjes

jes en omzigtig uitpellende, tot dat hy het *Epididymis*, de *Parastata*, of den By-bal en de Zaadvaten gevat heeft; welken hy dan tusfchen het eene paar der voorschreeven houtjes klemt, die hy terftond met een daar toe vervaardigd touwtje vast bind; en daar op fnyd hy den Bal by het houtje af. Voorts handelt hy eveneens met den anderen Bal; en daar mede is de Ruining of Onthengfting volbragt, behalven dat hy de houtjes, met het *Precipitaat* of 't Arfenik, en het gemelde deeg, in de gemaakte opening laat. Men maakt dan het Paard, na dat het gefneeden deel wel gereinigd is, los, en men doet het zelve, opgeftaan zynde, eenige minuten zagtjes ftappen, waar na men 't op den ftal brengt. Wyders onderhoud men dagelyks eene herhaalde ftapping, tot dat de Wonde gencezen is; en men bevoorens, den dag daar aan, de touwtjes van het gemelde paar houtjes afgefneeden, en dus de houtjes, van de faamgebonden en nu alrede faamgetrokken Vaten, behendig afgefcheiden heeft; wanneer men ook wel het Paard zig, tot even aan den Buik, in 't water verkoelen laat.

Dit is de geheele omflag, dien men by het ruinen doorgaans in agt neemt: 't welk, even als met alle diergelyke operatien en handgreepen, hoe handiger hoe beter gefchied.

Wanneer de Paarden nu, het zy Ruinen, Hengften of Merrien tot een bekwaamen ouderdom gekomen zyn, worden ze in Holland tot verfchillende oogmerken uitgekijpt.

WET
PAARD.

De zwaarften, en min fchoonen, fchikt men tot Boeren-Paarden, voor den Landbouw; die zwaar en te gelyk fchoon van talie zyn, worden tot Chaise- en Koetspaarden opgeleid, of voor de Ruitery gekogt; de alleraaifte en vlugfte houd men voor de Harddraavery. Maar men ontmoet dit laaifte flag minder in Holland dan in Vriesland; dewyl 'er maar weinige Hollanders gevonden worden, die het kunstje, om jonge Paarden naar den eisch te leeren harddraaven, wel verftaan. Die eer behoort byzonder aan de Vriezen; waarom onze Hollandfche Stalhouders of Roskammers, die jonge Paarden willen laten leeren, of zelfs hunne Harddraavers in orde willen houden, veeltyds een flukfchen en kundigen Vriefchen Knaap of Ryder in hunnen dienst hebben. 'Er zyn nochtans hier en daar in Holland wel goede Ryders, die het afregten der Paarden tot de Harddraavery wel verftaan, dog ze zyn fchaars onder de nationaale Hollanders. Midlerwyl is 't aanmerkelyk, en dit getuigen de Vriezen zelve, dat een Vriefche Harddraaver, eerst in Holland komende, wel een jaar of een half jaar, als onwillig is tot den harden draf, dien dezelve in Vriesland geleerd heeft: dog dat ze daar na, in Holland bereeden, en verder geoeffend zynde, het hier weder volmaakter dan in Vriesland leeren. Men houd des een Vriefchen Harddraaver, die in Holland andermaal wel gedresfeerd is, voor den besten: dog hier van zullen wy vervolgens bepaalder handelen. Over 't algemeen moeten we zeggen, dat

dat onze Hollandsche Boeren het 'er in 't geheel niet op toeleggen; dog daar-en-tegen zoo veel te meer op goede hardlopende Chaise-paarden, die, op den duur, of, zoo als men zegt, op den langen weg, voort kunnen; waar in de Vriesche Harddraavers zekerlyk te kort schieten tegens onze Hollandsche Chaise-paarden. De rede hier van is klaar; men leert naamlyk de Harddraavers alleenlyk, op een zekeren afstand, of op een rit, juist en vast in een Harddraavers tred te loopen; dat by de besten met een zekeren Harddraavers sprong geschied: en dus kunnen dezelve het, op een langen weg, zelden tegens een goed natuurlyk hardloopers Hollandsch Chaise-paard uithouden. Niettemin komen 'er uit Vriesland ook zeer schoone Chaise-paarden, welken zoo vroegtydig en geduurig niet afgereeden zyn als de Harddraavers; maar de zugt voor de Harddraavery brengt te wege, dat de Vriezen hunne beste Paarden ruim zoo sterk op het harddraaven, als om voor de Chaise te loopen, oeffenen. De fraaiste Hollandsche jonge Paarden worden daarentegen meestal tot Koets- of Chaise-paarden gedresfeerd, of doorgaans, ongedresfeerd, met de drie of vier jaaren, benevens andere Paarden van allerlei soort, ter Markte gevoerd; alwaar ze dan door de Paardenkoopers en Pikeurs, voor de Ruitery en de Stalhouders, of tot andere gebruiken, opgekogt worden. Men voert ook een zeer aanzienlyk getal Paarden ten Lande uit, vooral naar Vrankryk; welks Pikeurs zeer gesteld zyn op Hollandsche en

HET
PAARD.

Gewoone
manier van
de Paarden
tot het ry-
den af te
regten.

Vriefche, of andere onzer Provinciaale Paarden; die, gelyk men weet, tog overal den naam van Hoilandschen draagen.

Wat nu verder de manier betreft, op welke onze Boeren hunne Paarden tot het ryden afregten, dezelve is zeer eenvoudig. Men begint doorgaans met het jonge Paard los, alleen met de hand aan een staltoom of touw, eenige keeren naast andere Paarden voor den ploeg heen en weder te leiden: dit doet men eenige dagen 's morgens en 's middags. Daar na bind men het Paard lugtigjes, naast de Ploegpaarden, met het haam op 't lyf; men herhaalt dit tot zoo lange dat het dier 'er aan gewonne: en dan waagt men 't eindelyk, om het, nevens een mak Paard, in 't ploegspan te zetten. Zulks gaat dikwils niet gemaklyk; evenwel 't moet 'er nu mede door, en de Boer rust niet, voor dat hy het Paard hier in meester zy. Slaagt hy niet wel met den zwaaren ploegtrek, dan beproeft hy 't met de ligte egge; of hy ryd het eerst onder den man, in gul zand, braaf moede en af; op dat het gedwceër voor egge of ploeg te regeeren zy. Als het Paard ten laatsten aan den ploeg gewoon en getemd is, waagt men het, in Holland althans, niet aanstonds met de Chaizen; maar men zet het voor een Boeren-wagen, veeltyds met een goed driespan; waar van de, van de handsche en by de handsche, sterke makke Paarden zyn. Men zet het jonge Paard in 't midden, met goede bytoomen, die aan den krommen disfel vaststaan, waar door de Ryder den kop in bedwang heeft.

Ge-

Gewoonlyk verkiest men hier toe een bollen zandweg, op welken het Paard zig braafmoe zal werken: naar maate dat het gedweeër word, ontpant men den Kettinggreep, en geeft het gebit wat bod. Hier mede houd men dagelyks, of om de twee dagen, aan, tot dat het Paard volkomen aan den Voerman gehoorzaame. Vervolgens beproeft men 't dan ook op den tweespan; en sommigen leeren zelfs de jonge Paarden op den tweespan; byzonder als men dezelve tot Koetspaarden, of voor eene Chaise met twee Paarden, schikken wil. Men voegt ze dan voorts, dikwils, by een Paard van gelyken ouderdom, een jaar meer of min; en op die wyze leert zulk een paar zeer gelyk op elkander loopen; dat het voornaamste is voor eene Chaise met twee Paarden. Ondertuschen verzuimen de Boeren, die de Paarden tot enkele Chaispaarden opleiden, niet, om dezelve, na dat ze aan gareel en breidel gewoon zyn, eerst voor de Karre en daar na voor de Chaise te leeren loopen. In dit stuk zyn onze Hollandsche Boeren by uitstek bedreeven; in zoo verre, dat menig Hollandsche Boer, op eene Chaise met één Paard, den besten Harddraaver, ja menig eene Chaise met twee Paarden, een goed pak geeve. 'Er zyn, inzonderheid omtrent Leiden en Amsterdam, zulke Boerenhagjes, die menig jong Heertjes kostbaar Paardje kraaken, als zy 't waagen durven hen aan te steeken; dat de looze Roskammers altoos wel weeten te vermyden. De Vryheid, die in dit ons Vaderland den Boer zoo veel regts geeft als

HET
PAARD.

den magtigſten Heer of Koopman, heerscht in deezen overal op onze rywegen; en nergens mogelyk is een Boer kittelooriger op dit ſtuk dan in Holland: voor niemand, dien hy niet kent, haalt hy gedwongen uit; en die hem voorby ryden wil, onderneemt het dikwils vrugtloos, ten koste van zyn beste Paard, daar de Boer hartig om lacht; terwyl de verwonnen Stedeling met spyt de roekeloosheid betaalt, van een vrygebooren Landman, met veragting, te hebben willen voorbyſtreeven. Midlerwyl, aangezien geld alles vermag, loopen de Roskammers, zo veel zy maar kunnen, de beste Hollandsche Boeren-Chaispaarden op, betaalen ze duur, en winnen 'er nog grof geld mede.

Beroemdheid der Natie, in het dresseeren en afregten der Paarden.

Op deeze beschouwing van de Nationaale manier om de Paarden te dresseeren, of op het ryden af te regten, zouden wy verder den Pikeurſtal kunnen intreeden; doch dit is meer uitheemsch, dan Hollandsch, en behoort dus niet tot ons tegenwoordige beſtek. Meer opmerking verdient het, by deeze gelegenheid, dat de Vriezen en Hollanders, met onze Geldersche en verdere Provinciaale nabuuren, van ouds her, voor de grootſte kunstenaars in 't beoeffenen en beryden der Paarden gehouden zyn. De Romeinen deden hun de eere aan, van hen hier voor te erkennen; getuigende, dat hunne Ruiteryen zeer ontzaglyk waren, dat zy de Paarden by uitſtek wisten af te regten, om met geheele Ruiterbenden te zwenken, en in orde her- en derwaards te wenden; als mede dat zy hunne Paarden leerden, om met

met Ruiter en Wapenrusting over de rivieren te zwemmen, en de moerasfen te doorwaaden, enz. Men vind zulks, zoodoor TACITUS, in zyne *Jaarboeken*, als door CÆSAR, in zyne *Fransche Oorlogen*, ten overvloede gemeld; en men ziet het nog heden onder ons, in 't stuk der harddraavery, bevestigd. Ja, alles nagaande, is 'er, myns oordeels, gronds genoeg om te beweeran, dat de kunst der Pikeurs in Paarden te leeren zwenken, op geregelde tree te gaan, op galop te ryden, enz. oorspronglyk ontleend is van de Vriezzen, de Batavieren, en Duitsche Volkeren, welke aan onze Landen grensden; waar onder die van Drenthe en Groningen, benevens die van Keulen, Trier, enz., met recht geteld wierden; als die, onder den naam van Trierfche en Drentfche Ruiters, by de Gallen zeer geagt, en by de Romeinen gedugt waren. De overige *Etiquettes* of kunsten van den Pikeur-ftal zyn naderhand, onder de Franschen, Italiaanen, Engelschen, en andere Volkeren, 'er bygekomen, door 't meerder aanvoeren van vreemde Paarden. De Engelschen althans hebben 't meeste van vreemde Pikeurs geleerd; schoon men hun voor 't overige de eere moeten geeven, van in deeze Eeuw de Baazen van Europa in 't rennen te zyn, en den Paarden allerleie kunsten te leeren. Het eenige, dat ze onze Hollanders en Vriezzen nog niet kunnen afkyken, is het harddraaven, en het fokken van nationaale sterke Paarden: want, en dit getuigt ook DE BUFFON, hunne Paarden zyn niet nationaal,

HET
PAARD.

maar oorspronglyk Barbarysche en Arabische Paarden.

Niet oneigen zou ik, daar het harddraaven eene zo byzondere nationaale oeffening onder ons is, de beschouwing van dit onderwerp hier nog aan 't einde van dit Hoofdstuk mogen hegten. Maar, overmits ik voorneemens ben het geen tot de Harddraavery behoort uitvoerig te boeken, zou ik in deezen te breed uitweiden. Ik zal des dit stuk spaaren tot myne Verhandeling over het nationaale gebruik der Paarden; en liever overgaan tot eene hoognoodige verklaring van de Volkseigen benamingen der uitwendige deelen van een Paard, met de daar toe gebruikelyke Konstwoorden; om 'er verder by te voegen de vereischte ontvouwing der echte kenmerken van een goed Paard, en van de voornaamste gebreken der Paarden.

DERDE HOOFDSTUK.

Over de Volkseigen benaamingen der uitwendige deelen van een Paard, met de daar toe gebruikelyke Konstwoorden; en verder over de vereischten van een goed Hollandsch Paard, benevens de kentekenen van den ouderdom der Paarden.

Om de aangeduide benaamingen en konstwoorden behoorelyk te verklaren, hebben wy 't dienstig geagt eene Kunstplaat te vervaardigen, in welke een recht en volmaakt Hollandsch Paard afgebeeld is, met aanwyzing van alle deszelfs uitwendige deelen. In verscheiden Boeken vind men iets dergelyks: doch 't is ons voorgekoomen, dat de Schryvers, hoe kundig ze anders ook mogen zyn, ons egter elendige figuren van een Paard gegeven hebben: zelfs is de aftekening van den beroemden DE BUFFON en D'AUBENTON vry gemeentjes. Maar hier over heeft men zich niet zeer te verwonderen, als men slegts nagaat, dat het wel tekenen van een Paard, in zyne vereischte evenredigheid, ruim zo moeielyk valt, als dat van een welgeschaapen Mensch. Dit erkennen alle Konstschilders en Tekenaars, en zy, die konsttafereelen verzamelen, weten zeer wel, wat moeite het in heeft, goede

Een recht
Hollandsch
Paard af-
gebeeld.

HET
PAARD.

de Paardenschilderyen te erlangen; daar 'er, onder een ontelbaar getal van Paardenschilders, slegts één BAMBOTS, één WOUWERMAN, en boven allen één PAULUS POTTER geweest is, die volmaakt goede Paarden schilderden; welke laatste inzonderheid uitmuntte in het tekenen van onze Hollandfche Paarden; gelyk 's Mans tafereelen, en eigen geëttste printen, overvloedig getuigen. Zulks heeft ons, ons eigen vermogen wantrouwende, en wel weetende, dat men niet gewisfer nog beter eene karakterizeerende afbeelding van een Hollandsch Paard kon vinden, bewoogen, om één van de beste voorbeelden diens beroemden Schilders op te spooren; en het zelve, door het keurige graveerstift van den braaven Amsterdamschen Meester REINIER VINKELES, te laten navolgen. De orgineeale Schildery, hier toe gebezigd, waar mede ik de gemaakte aftekening vergeleeken en overeenkomstig bevonden heb, berust thans by den edelmoedigen Mœcenas van konsten en wetenschappen, den W. Ed. Heer JOH. GOLL, VAN FRANKENSTEIN, den welken wy hier mede, voor den toegang tot deszelfs welgestofeerde en luisterryke konstkamer nogmaals openlyk dankzéggen.

Wat nu deeze onze Plaat zelve betreft; zy vertoont een vier- a vyfjaarig welgemaakt Hollandsch Paard, staande in eene brieschende en leevendige gestalte. Het is 'er een van die soort, die zwartagtig naar het marmeragtige castanje bruin hellen; en tekent zeer nauwkeurig een fyn, welgemaakt,
Hol-

Hollandsch Chaise-paard, vetjes rond en glad, in alles wel geproportioneerd. Onder de Paarden, in het Paardenboekje van TEMPEEST, vind men ook wel byzonder een Duitsch en een Vriesch Paard: doch de tekening is meer naar de fantaisie, dan naar de natuur; des men die afbeelding, welke vry lomp is, niet voor goed hebbe te houden. Ondertusfchen komt het ons, uit vergelyking van veele goede oude Hollandsche tekeningen, voor, dat de Paarden van dit land oudtyds nog vry wat grover waren, dan de Hedendaagsche; althans alle die van de Zestiende Eeuw komen, zwaar en vol van maanen getekend, voor, enz. Onze thans afgegeeven Plaat, waar van wy de verklaring zo terstond zullen laten volgen, zal den Liefhebber, zo wy vertrouwen, beter voldoen.

Naar de aangenomen verdeeling der Paardenkenners, verdeelt men de gebruikelijke kunstnaamen, wegens een Paard, gewoonlyk in deezervoegen.

De eersten raaken het *Voorstel*, waar onder men brengt, het Hoofd, den Hals, de Schouders, de Borst en de voorste Pooten. De tweeden zyn betrekkelijk tot het *Middelstel*, het *Lyf*, of den *Koffer*; behelzende, de Ruggestremg, de Ruggeszyden, den Rug zelve, de lange en korte Ribben, den Buik, de Flanken, en in de Ruinen of Hengsten de Koker, gelyk in de Merrien de Prammen. En de derde of laatste afdeeling behoort tot het *Agterstel*, waar toe men betreft, het Kruis, de Heupen, den Staart, de Billen, de Smeerfchyf, de Dyen, de Waaien,

HET
PAARD.

Gebruikelijke
Kunstnaamen.

HET
FAARD.

Waaïen en verdere deelen der Agterpooten. Wy hebben alle deeze partyen in onze Plaat, volgens een Alphabetifche orde, met vier onderscheiden Lettertekeningen aange- weezen. In de eerste afdeeling, die wy als tweeledig gesplitst hebben, gebruiken wy eerst de Romeinsche Kapitaale Letters A, B, C; en vervolgens de Curfyve Drukletters *a, b, c*. Ter aanwyzinge van 't geen onder de tweede afdeeling behoort, bedienen wy ons van de Italiaansche Schryf- of Trek- letters *ℳ, ℔, €*; en met opzicht tot de derde afdeeling hebben wy de Duitsche Drukletters *a, h, t*, gebezigd. Door deeze onderscheiding valt het gemaklyk ieder afdeeling byzonder na te gaan; en om dit gemak te meer te bevorderen, dagten wy het dienftig, de eerste afdeeling tweeledig te splitsen. Bespeurende dat derzelve deelen buiten het Alphabet zouden loopen, vonden wy het duidelykheidshalve geraaden, in stede van eene dubbele Lettertekening, of door- loopende Cyffers te gebruiken, een tweeër- lei Alphabet te neemen. Ingevalle hier van zyn de deelen van het Hoofd met Romeinsch Kapitaal, en overige partyen van het *Voor- stel* met Curcyffe Letters getekend: ten einde dus alles, zo naauwkeurig als de Plaat het toelaat, onderscheiden aan te wyzen.

HET HOOFD, of het eerste gedeelte van
HET VOORSTEL.

A. *Het Voorhoofd*, 't welk de Vriezen, ten platten Lande, noemen de *Voorholle*; waar door

door men verstaat dat vlakke gedeelte van het Hoofd, 't welk zig, van tusfchen de Ooren, van de Toupet af, tot aan de Oogen, vertoont. De Hollanders noemen dit gedeelte, de *Kol*; die, zoo ze, gelyk dit in veele Paarden plaats heeft, voor een cieraad gehouden zal worden, aldaar, met eene witte plek, als eene streep, tot aan den Neus nederloope. In dit geval heet zulk een Paard een *Bles*; zoo het eene enkele vlek is, die rondagtig op de *Kol* staat, dan is het een *Starre-Kol*, eene *Star* voor den kop. Deeze *Kol* is wyders de plaats, daar de Vilders de Paarden kollen of doodflaan.

- B. *De Toupet*, in 't Vrieschboersch de *Moan-top*, is een bosch hair, dat van tusfchen de Ooren over de *Kol*, of het Voorhoofd, tot over de Oogen nederhangt.
- C. *De Ooren*, in 't Vriesch de *Æeren*, ter wederzyden van de *Kol*, rechtstandig aan 't begin van den Nek geplaatst.
- D. *De Slaap*, in 't Vriesch de *Sliep*, van 't Hoofd, onder de Ooren, aan de vereeniging der kaaken.
- E. *De Oogkuilen*, in 't Vriesch de *Koulen boppe de Æegen*, even agterwaards, aan en omtrent de Oogen; dezelve zyn in magere Paarden altoos zeer zichtbaar.
- F. *De Oogen*, in 't Vriesch de *Æegen*. Deez-
- zen

HET
PAARD.

zen zyn in alle Paarden zwaar en hairig van oogleden, van waar ze zig in het ongeworpen Veulen reeds sterk vertoonen. Ten aanzien van de *oogen* neemt men in agt, of zy *schellig*, of het *maan-oogen*, of *hoornoogen* zyn. Een goed Paarden-oog moet altyd helder glanzig weezen, en den *Iris*, of den *Regenboog* doen zien, zoo dat het spiegele.

- G. *De Sinus Frontalis*, of de *Snotklieren*, de kaakklieren, ook de vyverklieren die meer na de kaak zitten aan de infertie der masfeter, of groote kaakspier, en die met zyne vaten op de Snotvaten werkt.
- H. *De Boven-kaak*, in 't Vriesch *de Boppe-kaak*, die aan het Voorhoofd vast is, en in de beweegelyke Boven-lip eindigt.
- I. *De Boven-lip*, in 't Vriesch *de Boppe-lip*, die onder aan fomwylen borstelige hairtjes heeft.
- K. *Het Neusgat*, in 't Vriesch *het Noosgat*, dat, wanneer het eenigzins inwendig roodagtig is, byzonder in bruine Paarden en Hengsten, voor een teken van een moedig en schoon beest gehouden word.
- L. *De Bovenlip*, of de *Graschraaper*.
- M. *De Onder-kaak*, die beweegbaar is; en daar aan
- N. *De Kin*, die men reket van de opening des monds af tot aan het einde der Onderlip, of eigentlyk *de Gebitplaats*.
- O. *De*

- O. *De Onderkin*, veelal hangende, dog zig
vrywillig beweegende.
- P. *De Baard*, in 't Vriesch *de Burd*, die
aan de Onderlip vast groeit met borste-
lige hairen, en, zoo ze dik is, voor
een goed teken van een taai Paard tot
de harddraavery gehouden word.
- Q. *Het Gebit*, in 't Vriesch *het Gebyt*, *de*
Tosken, dat uit verscheiden Tand en
Kiezen bestaat.

HET
PAARD.

Het tweede gedeelte van HET VOORSTEL.

- aa. *De Hals*, flauw halvemaanswyze, loopt,
of word gerekend, van de Schoft af tot
aan de Ooren. Men benoemt met den
naam van
- bb. *Nek*, dat gedeelte van den *Hals*, 't
welk van tusfchen agter de Ooren loopt
tot boven de Zadelschoft. Zoo deeze
Nek dik is, en aan de eene zyde over-
hangt, noemt men dien een *Spekhals*.
Aan den *Nek* hangen
- cc. *De Maanen*, in 't Vriesch *de Moanen*.
Deezen zyn lange hairen, die, van den
Nek af tot aan de Schoft, langs den
Hals golvend nederhangen. Men on-
derscheid de Paarden veelal naar de
kleur deezer *Maanen*.
- d. Het voorfte gedeelte van den *Hals*, dat
men van onder de onderfte kaak tot aan
de Borst rekent, en daar toe behoort
ook

HET
PAARD.

- e. *De Strot*, in 't Vriesch *de Stroot*, die byzonder van tusfchen de Onderkaak oorspronglyk is.
- f. *De Schoft*, eigentlyk dat gedeelte, dat aan het einde der Maanen, en het begin der Ruggestremg, geplaatst is.
- g. *De Schouders* beginnen beneden de Schoft, daar de *Scapulae* of *Schouderbladen* hunne beweging toonen, en eindigen ter plaatse, daar het lid der Voorpooten, met het hoofd van de Bovenfchenkel van den Voorpoot, in het Schouderblad in gewrigt is.
- h. *De Borst*, het gedeelte dat, tusfchen de beide Voorpooten, door dikke Spieren vereenigd is; het welk in de gestalte van een Paard, zig recht van vooren toonende, van onder den Hals tot aan den Buik loopt; en zig op zyde, dikgevleeschd, tot aan het eerste Bovenbeen, of de pyp van den Voorpoot, by uitstek kennelyk vertoont.
- i. *De Arm*, of *het Dikbeen* van den Voorpoot, in 't Vriesch *de æerm*, of *het tjoek fen 't bien*, beginnende aan het Schouderblad, en eindigende in de groeven van de knieschyf. Hier in ligt zeer zigbaar de *Vena Subclavia*, of *grootte Arm-ader*, waar uit men met nut het Paard aderlaat.
- k. *De Elleboog* van den Voorpoot, in 't Vriesch *de Elboag*, bestaande uit een been, dat de beweging van den Bovenarm des Poots bevordert: dezelve loopt
van

van de Knie, tot onder en aan het Armbeen.

HET
PAARD.

- l. *De Zwielwrat*, in 't Vriesch 't hoorntjè binnen van 't bien, of de *Castanje*, eene foort van verhard eelt, dat alle Paarden, binnenwaards, aan de Bovenschenkelen der Voor- en Agterpooten hebben.
- m. *De Knie*, welke, gelyk in alle andere dieren, uit de binnengewrigtbeenderen bestaat, en met een sterke pees aan de *Knieschyf* op- en nederwaards verknogt is.
- n. *De Pyp*, het been, dat uit de *Knieschyf*, nederwaards, eindigt by het gewrigt, dat men noemt
- o. *Den Kogel*, in 't Vriesch *de Kæet*, dat is het gewrigt, het welk de rust van het Pypbeen ontfangt, en daar mede op de koot rust. Agter deezen *Kogel* is, aan de binnenzjde, een taai peezig gestel, dat men den *Vetrok* heet, en 't welk eindigt in een *Wrat*, die 'er door bedekt word: deezen noemt men
- p. *De Vetlok*, in 't Vriesch *de Vyterlokken*, die dat gedeelte draagt, waar uit een bosch hair agter aan de hiel der Paarden groeit; dat in veele Hollandsche en Vriesche Paarden zwaarder is, dan in eenigen uit andere Gewesten.
- q. *De Koot*, het zelfde als de *Kogel*, of eigenlyk dat gedeelte, dat tusfchen het onderste van den *Kogel* en het bovenste van den *Hoef*, dat men *de Kroon* noemt, is

HET
PAARD.

- r. *De Kroon*, het oppergedeelte van den Hoorn, alwaar dezelve met een rand van hard kort stekelig hair bezet is, waarmede de huid van het Paard zig als in den Hoorn verliest.
- s. *De Voet*, of eigentlyk de *Hoorn*, die dat gedeelte bevat, 't welk als de *Schoe* van 't Paard uitmaakt, en hierom ook, wanneer het by doode Paarden afgepeld is, de *Schoe* genaamd word. Men wil dat de Hollandsche Paarden deezen *Hoorn* breeder en platter hebben, dan die van andere Landen. De Kenners verdeelen deezen *Hoef* in den gemelden *Hoorn*, en in
- tttt. *De Kwartieren*, verstaande door de laatsten die deelen, welken, ter wederzyden den onderkant van den *Hoorn*, en dus, in de binnen- en buitenzyde, den *Hoef*, waar tegen het *Hoefyzer* genageld word, uitmaaken.
- ii. *De Verzenen*, of *Veerzenen*, in 't Vriesch de *Hiel*, de twee agterste deelen van den Voet, boven de Kwartieren. Zie in onze *Figuur* den opgeligten Agtervoet.
- v. In de binnenzyde van den Voet, of de voornoemde Kwartieren, komen ons voor, de *Vork*, de *Zool*, en de *Klemvoet*; doch deezen zyn in onze *Figuur* niet te zien; maar wel in *Plaat II*.
- De Vork* is dat weeke gedeelte, 't welk zig onder in het holle van den Hoef of den Voet, ter wederzyde van den
- den

den Hoorn aan de Verzenen bevind, en 't welk, by 't beslaan der Paarden, door de Smits hol word by gestoken.

HET
PAARD.

De Zool is een eeltig hoornagtig uitstek in de holligheden der Vork gelegen; dat de Smits met het beslaan puntig bysteeken.

En *de Klemvoet* is een cartilagineus of sponzig been, onder de Zool gelegen, en eigentlyk het binnenbeen van den Hoef, 't welk in een uitwendig niet zichtbaar hard vlies beslooten ligt. Men noemt dit ook *het Leeven*; 't welk de Smids zorgvuldig myden, om het door 't beslaan of vernagelen niet te kwetsen.

Alle deeze deelen nu saamgenoomen behooren tot HET VOORSTEL van een Paard; zoo egter dat het gezegde, wegens den Voet of Hoef, zoo wel tot de Agter- als Voorpooten betrekkelyk zy; waarom wy de tekenletters daar insgelyks geplaatst hebben.

*Het LYF, de KOFFER, of het MID-
DELSTEL.*

- a. *De Ruggestreng*, in 't Vriesch *de Rég*, loopt, van het ondergedeelte der Maanen, van de Schoft af, tot aan het kruis of de kneep der Billen op den Rug; en hier op heeft men de afhellende
- aa. *Ruggezyden*, of *Lendenen*, of die afhellingen, welken zig in alle Paarden zeer

HET
FAARD.

kennelyk, van het puntige uitstek der Schoft, de eigentlyke *Haam- of Zadel-plaats*, nedervlyen, en op de uitstekken der Wervelen rusten.

- c. De plaats daar *de Ribben* zig bevinden, en rondagtig uitloopen. Men verdeeltze in lange en korte Ribben. De langen zyn voor, en spannen, met haare peezen en kraakbeenen het Lichaam tot aan het Borstbeen, onder den Buik, tusfchen de Voorpooten. De korten loopen, van over het midden van 't lyf, allengs korter, tot omtrent agter aan de Dyen; doch ze laten den Buik van onderen vry; 't welk men in magere Paarden ten duidelykfte gewaar word.
- d. *De Buik*, in 't Vriesch *de Bouk*, gewoonlyk gerekend van agter de Voorpooten, tot aan de Teeldeelen tusfchen de Agterpooten; doch eigentlyk begint de Buik aan de lange Ribben. In deszelfs voorfte gedeelte, dat uitwendig hard is, liggen de Edde Levenspartyen, het Hart en de Longen: en in 't agterfte gedeelte, dat uitwendig week is, onthouden zig de Maag, de Milt, de Lever, de Ingewanden, enz. Dit laaste gedeelte noemt men
- e. *Den Onderbuik*, en ook wel *den Smeerbuik*, om dat de Paarden hier aan de *Lasfen of Liezen* een smeerig zweet afgeeven. Wyders word het geheele Buikgestel ook bepaaldlyk *de Koffer* gehe-

heeten, naar de gelykheid van eene ronde Koffer of een Valies, ontleend van de benaaming der Franschen, *Coffre*. Onder aan den Buik, tusfchen de Agterpooten hebben de Merrien hunne Prammen, twee in getal; de Hengften aldaar hunne Teeldeelen, en de Ruinen derzelve overschot, 't welk men de *Koker*, de *Schagt*, de *Roede*, enz. noemt. Langs den Buik loopt, van de Voorpooten naar agteren,

5. *De Spoor-ader*, in 't Vriesch *de Spoor-ier*, die zig in alle Paarden kennelyk ver- toont, en dus genoemd word, om dat ze op de hoogte van den spoorflag ligt.
66. *De Flanken*, in 't Vriesch *de Link*, of de agterfte zyden van den Buik, die zig van de laafte groote Ribben af, tot aan de Smeerschyf, of wel de Liezen, uitftrekken. *De Flanken* zyn eigentlyk de zyden van het Paard, agterwaards.

HET AGTERSTEL.

- a. *Het Kruis*, het vlakke, dog in 't mid- den inwellende gedeelte, dat het boven- fte agter gedeelte van een Paard vormt, waar over de ftaatriem der tuigen en zadels, vlak in 't midden, geleid word: het zelve begint daar de agterfte Ribben eindigen; en eindigt aan den *Stuit*. Het is bepaaldlyk dat gedeelte, het welk het *Bekken* en de *Heupbeenderen* bevat; en uit zyne Wervelen in den Staart ein- digt.

HET
PAARD.

- g. *De Staart*, in 't Vriesch *de Sturt*, neemt zyn begin tusfchen de Billen, op het bovengedeelte van 't Kruis, boven den Aars. Hy is aldaar rond en glad van onderen, en loopt boven in lange hairen uit. Men noemt dit begin by u aangestipt, den *Wortel* van den Staart, en het overige gedeelte heet eigentlyk *de Staart*. Dezelve bestaat, gelyk men weet uit lange cicrlyk nederhangende hairen; en word fomtyds afgekapt, 't welk gelegenheid geeft om de Paarden in *Kort- en Langstaarten* te onderscheiden.
- t. *De Billen* reket men te loopen van boven uit de welling van 't Kruis, tot aan het eerste gewrigt van de Agterpooten; en zyn die ronde en vleeschige gedeelten, welke de fraaiheid van een goed AGTERSTEL uitmaaken.
- d. *De Heupen* zyn, aan de beiden zyden van het Kruis, in vette Paarden onder de Billen bedekt, doch in magerder, mitsgaders in de beweeging der Paarden, vertoonen ze zig duidelyk. Derzelve plaats is van de gewrigthegting van het Kruis, of het Bekken, voorwaards naar de *Smeerschyf*.
- r. *De Smeerschyf*, in 't Vriesch *de Smoarschyf*, het gespierde gedeelte, dat het gewrigt beneden de Heup bedekt, en zeer kennelyk in den gang der Paarden, tegen de Flanken of zyden van den Buik, voorwaards beweegt.
- f. *De Dyen*, in 't Vriesch *het tjoek fen't hien*,
be-

beginnen aan het gewrigt, daar de Billen eindigen, en loopen tot aan de gewrigtsbuiging der Agterpooten, aan dat gedeelte dat men de Waai noemt; alwaar de Spieren der Dyen peezig worden. Het *Dyebeen* is enkeld, en men noemt het ook *de Pyp*.

MET
PAARD.

- g. *De Waai*, het gewrigt of de elleboog in den Agterpoot agterwaards, dat in de knie voorwaards is, en dus eigentlyk de *Elleboogknok*: men noemt het egter *de Waai*, doch waarom weet ik niet.
- h. *De Knok* van de Waai, gemeenlyk *de Hak* genoemd.
- i. *De Spatader*, in 't Vriesch *de Spat-ier*, die Ader, welke onder en langs voorby de Waai loopt, waarop de kenners naauwkeurig letten, om dat de Paarden 'er veele gebreken aan hebben.
- h. *De Zwielwrat* aan de Agter-gelyk aan de Voorpooten, als reeds gezegd is.

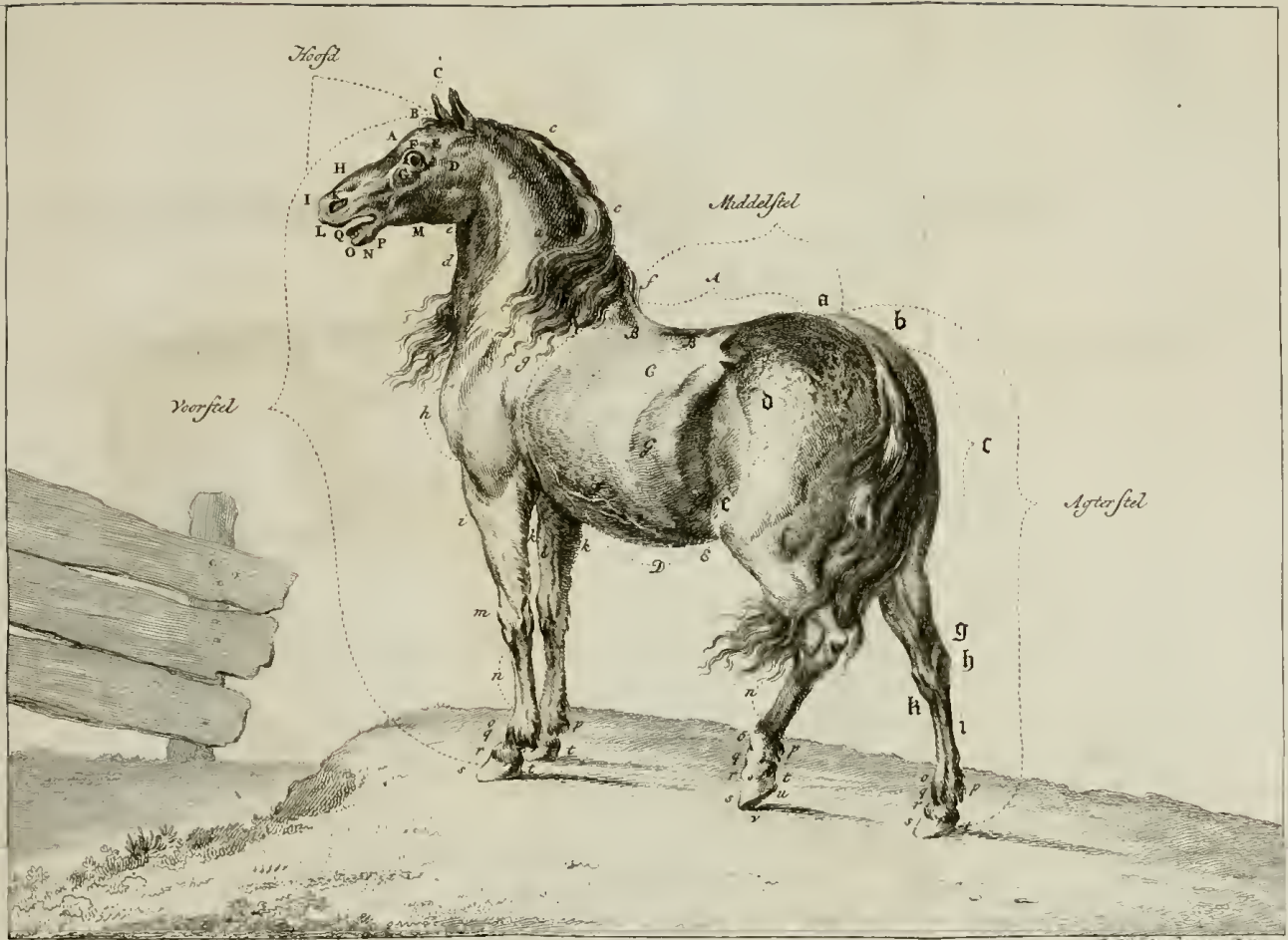
Met deeze benaamingen worden, zoo wel by de Vriezen als Hollanders, de uitwendige deelen der Paarden onderscheiden. Wy hebben ons in derzelve opgave tot de algemeen gebruikelyken bepaald, en zullen de verdere naamverleidingen, welken hier of daar mogten voorkomen, by gelegenheid, als zulk pas geeft, vervolgens nog wel aantekenen; en ons nu voorts verledigen, om het oog te vestigen op het gebruik, waar toe deeze benaamingen wel inzonderheid geschikt zyn. Zy dienen naamlyk grootlyks,

Overgang
tot de vereischen
van een
goed Hol-
landsch
Paard.

HET
PAARD.

ter aanduidinge van de volmaaktheid of de onvolmaaktheid van een Paard, en zyn als zoo veel kunstwoorden der Paardenkenners, wanneer zy van de evenredigheid der gestalte van een Paard spreken.

Het lust ons tegenwoordig op dit stuk wat bepaalder staan te blyven; te meer daar 'er zeer weinige Schryvers gevonden worden, die 't 'er op toegelegd hebben, om dit in een goede orde te verhandelen; en wy, gelijk in alle onderwerpen, die tot onze *Natuurlyke Historie* behooren, welken van een weezenlyk nut voor de Natic kunnen zyn, nimmer zuinig willen weezen, om 'er het algemeen mede te dienen. Dan vooraf moeten wy hier melden, dat wy daar omtrent niemand meerder te danken hebben, dan den kundigen Vrieffchen Heer REINIER FONTEIN; van wegens zyne bondige en proefondervindelyke vertaaling van de Werken van BOURGELAT en VITET in onze Moederspraak. 's Mans arbeid, hier aan besteed, is my zoo gewigtig voorgekomen, dat ik opentlyk belyde, my in dit geval meereendeels daar van te zullen bedienen; met vergelyking van de Hollandfche Paardenkunde, en inmenging van myne eigen onderzinding; zonder my, aan de eene of andere zyde, fchuldig te maaken, aan eene flaaffche nafchryving of eene roeklooze eigendunkele waanwysheid. By deeze myne ontvouwing van dit onderwerp, zal zig ook, naar 't my voorkomt, zeer wel vlyen eene Konstplaat, nopens de proportie van een Paard, die myne Boekhandelaaas juist rechttydig be-

R. Verbeke pin. naar Bouter

ALPHABETISCHE AANWYZING der UITWENDIGE DEELLEN van een PAARD.

bezitten. 't Zou wel kunnen zyn, dat eenige dezelve, mogelyk uit vooroordeel, wat al te fterk meetkundig mogten vinden; doch zy zal, zoo men 't in den opgemelden zin begrypt, denk ik, als eene toegifte in deeze *Natuurlyke Historie* der Paarden niet kwaalyk paffen.

HET
PAARD.

Om hier in ordentelyk vooraf voort te gaan, zullen wy, de bovengemelde afdeeling volgende, een aanvang maaken met de vereischen van het Hoofd van een Paard. In Vrankryk, houd men, volgens BOURGELAT, veelal een klein Hoofd voor het fraaifte; dog in Holland is men van gedagte, dat een al te klein Hoofd zoo fraai niet is, als een fyn spitsagtig Hoofd, 't welk schier rechtftandig tegen den Hals inftaat. De fmaak onzer Natie is, het Paard, zoo als zy 't noemen, op het Gebit te ryden, dat is, dat ze het Hoofd, in 't mennen, als tegen den Hals intrekken, en de Paarden aan die houding gewoon maaken. Een al te vleefchig Hoofd ziet men voor lomp aan, en onze Boeren noemen zulke Hoofden *Osfenkoppen*; als het Neusbeen krom loopt, noemen zy ze *Ramskoppen*; en zoo het al te fcherp en spits is, beftempelen zy de Paarden met den naam van *Haazewinden*: en dus worden alle deeze drie byzonderheden door de Hollanders gewraakt. Men houd het Hoofd voor welgevormd, als de Star of het Voorhoofd niet te breed noch te smal is, maar, in evenredigheid tot de overige deelen van het Paard, rondagtig plat. Het Hoofd moet geene diepe Oogkuilen, noch knokagtige uitftekken heb-

Vereischen
van het
Hoofd.

HET
PAARD.

hebben. De Oogen ziet men gaarne groot en bol, helder, niet hoornagtig, en met schoone wenkbrauwen, egter niet met zwaare Oogleden, maar met zulken die glad gespannen staan en zig leevendig beweegen; ook wil men dat men de Traangeuten of Klieren weinig kunne zien. De Neusgaten moeten gespannen staan; en het Neusbeen, tusfchen derzelver ruimte rechtftandig tot tusfchen de Oogen doorloopen: ook is het een goed teken als men het roode binnendeel vanden Neus by het ademhaalen zien kan. Men eischt dat de Lip proper en rond neder-glooije, niet lelagtig hange nog te breed zy; ook wraakt men het hangen van de Onderlip, als iets dat aan oude Paarden eigen is. De Mondspieren behooren fterk en vast te zyn, en den Mond, niet te diep ingefneeden, wel te fluiten. Voorts moeten de laagen in den Mond niet te week noch te hoog, maar vleefchig en hard op de kaaken zyn: en de kaaken niet plat, doch ook niet te rond, weezen; zoo dat ze glad en proper, naar het einde van den Snuit of den Mond, toelooopen: vooral mogen ze niet naar den Hals uitfteeken; maar moeten aldaar byzonder welgeplaatst zyn, zoo dat ze als tegen den krop van den Hals aandringen, en zig nogthans niet knokkig maar vleefchig vertoonen. Wat wyders de Ooren betreft, de Liefhebbers vorderen, dat dezelve niet te lang noch te kort zyn, maar aan de proportie van het Hoofd en den Hals beantwoorden; recht op staan, en spitsrond toelooopen. De Lepels mogen niet gaapen, noch flap hangen;

gen; dit noemen onze Landslieden *Oor-aaren*, *Hang-ooren*, of *Varkens-ooren*. Indien de Ooren een klein weinigje naar vooren buitenwaards overhangen, is het des te fraaier; al te recht op, zyn *Steilooren*. De opening der Lepels moet meer voorwaards dan agterwaards staan, en de koker der Ooren mag niet dik zyn. De Hairen behooren glad, en niet geeltoppig, te weezen. Liefst heeft men dat de afstand der Ooren niet breed, maar als door de Toupet verbonden is; van waar men wel eens de konst te baat neemt, om dezelve, door inkorting van de huid, sterker te doen staan: 't welk men ontdekt aan den Naad, waar van het Lidteken altoos overblyft. Men noemt de Ooren *stoute Ooren*, als zy, rechtovereinde staande, elkander raaken kunnen. BOURGELAT heet dit schoon; doch veele Hollandsche Liefhebbers verkiezen de Ooren zoo dicht niet aan elkander; dit maakt de kruin te smal, en geeft weinig staatsie aan het Hoofdstel: egter beminnen zy rechtopstaande en stout voorwaards beweegende Ooren. In sommige Gewesten kort men de Ooren der Paarden; dan by ons houd men dit voor mismaakt. Verder dient de beweging der Ooren leevendig te zyn, en niet zoo onregelmatig, dat het eene Oor zig meer beweege dan het andere. Eene al te sterke en dikwils agterwaards draaijing der Oorlepels, is by veelen een teken van slaan en schoppen; en dit gebrek noemt men *Kittelloorigheid*. Daar benevens wil men de Toupet vooral niet ruig noch wildhairig hebben; dezelve
moet

HET
PAARD.

moet glad voorwaards nederhangen, en niet met de Maanen verward zyn. Eindelyk word 'er, tot de gesteldheid van een goed Paardenhoofd, wel byzonder vereischt een goed gebit; bestaande in goede gezonde Tand en Kiezen, die door geen Haaktanden of uitwasfen en uitstekken als anderzints onregelmatig zyn: bovenal begeert men, dat de Tand vlak op een fluiten, en dat ze geenzins overbyten, 't welk plaats heeft, als de een over den anderen uitsteekt; waar door het gebit misvormd word; en even zoo is men 'er zeer tegen, dat de Kiezen ongelijke Kroonen hebben, enz.

Opmerking op de Tand en der Paarden.

Met deeze optelling van de voornaamste byzonderheden, die tot een goed en welgeschaaften Paardshoofd, na den Hollandschen smaak, behooren, zouden wy, in dit opzicht, kunnen volstaan; maar, nadien 'er by uitstek op het laatste gedeelte, te weeten de Tand, gelet word, om de deugd en den ouderdom van een Paard te kennen, en deeze tekenen onder onze Paardenkenners bovenal in aanmerking komen, zoo heb ik beflouten dit afzonderlyk wat duidelyker te verhandelen. Ik heb zulks te meer dienstig geagt, om dat 'er zeer veele Liefhebbers en Heeren zyn, die, schoon zy zeer goede en zelfs de fraaiste Paarden hebben, zig bykans geen of zeer weinig begrip schynen te kunnen vormen van de gesteldheid en de wisseling der Tand en in een Paard. Voeg hier by, dat 'er, zoo in de Natuur- als eigentlyke Paardenkundige Verhandelingen, zeer siegte Figuren van gevonden worden. Althans

thans die in het Werkje van den Heer OEBSCHELWITZ, getrokken uit *le parfait Marechal*, zyn allerelendigst, en gelyken veel eer, naar het Gebit van een Monster, dan naar dat van een zoo schoon Dier, als het Paard. Zulks heeft my bewoogen om dit stuk, dat in de *Natuurlyke Historie* van het Paard, en vooral onder onze Landzaaten, van zeer veel belang is, zo naauwkeurig voor te draagen, en met zulke juiste Figuren verstaanbaar te maaken, als my doenlyk is.

HET
PAARD.

Getal en
verdeeling
der Tan-
den.

Men begint op de Tandē der Paarden al te letten, niet alleen als het Dier nog slegts een Veulen is, maar zelfs kort na de geboorte. In volwasfen Paarden stelt men natuurlyk twee of ook wel drie onderscheidingen; naamlyk in de Hengsten, Merrien en de Ruinen. De Hengsten hebben meer Tandē dan de Merrien, en de Ruinen insgelyks; doch dezelve vertoonen ze minder zigbaar. Een volwasfen Hengst heeft 'er veertig; te weeten vier-en twintig Kiezen-of Maaltanden; vier Haak-of Wolfstanden, by de natuurkundigen Hondstanden; en twaalf Voortanden; 't welk te saamen uitmaakt veertig Tandē. In de Merrien ontbreeken veelal de Haak-of Wolfstanden, en by gevolg telt men 'er in deezen maar zes-en dertig. Ondertusfchen worden 'er wel eens Merrien gevonden, die dezelve bezitten; doch zulks valt zeldzaam voor, en men houdt het voor eene speeling der Natuure. Men vind zoo ook fomtyds Vrouwen, welken natuurlyk iets meer dan het Vrouwlyke hebben, die men *Viragines* of *Mansfelders* noemt, en
even

HET
PAARD.

even zoo houd men dit in de Merrien voor iets van de Mannelyke Sexe. Men agt deeze Paarden niet zeer goed ter aankokkinge; dan dit is iets dat nog nader te onderzoeken staat. Men brengt de Tandén der Paarden, als reeds gezegd is, onder drie algemeené benaamingen, te weteen die van Voortanden, Haaktanden en Kiezen of Maaltanden: en deezen worden vervolgens nog nader aldus onderscheiden benoemd. De Voortanden zyn Grasbyters, Middeltanden en Hoektanden. De Haaktanden worden verdeeld in bovensten en ondersten; en zoo ook de Kiezen of Maalders in voorsten en agtersten. Hier benevens draagen de Tandén, met betrekking tot hunnen staat van wisfeling, eerst den naam van Melktanden, daar na die van Veulentanden, en eindlyk dien van Paardentanden: en van de rechte kennis deezer onderscheidinge hangt het hoofdzaaklyke van de ouderdomkennis der Paarden af. Wyders heeft men hier, omtrent de Tandén der Paarden in 't algemeen, nog op te merken, dat ze, gelyk die van alle andere viervoetige Dieren, sluiten, in de Beenkasfen der bovenste en onderste kaaken, welken eenpaarig, tot aan de Kroon der Tandén, met eene byzondere soort van vleesch, spieren en zenuwen bedekt worden. Deeze bedekking of inkasfing noemt men de *Laagen* van het Gebit, of de *Tandlaagen*. Na deeze algemeene voordragt, zullen wy nu verder ieder soort van Tandén, en derzelve wisfeling, wat nader in agt neemen; met aanwy-

wyzing van de daar uit ontstaande kenteke-
nen van den ouderdom der Paarden.

In dit geval vorderen de *Voortanden* natuurlyk den voorrang, als die zich eerst openbaaren, en ook de eersten zyn, naar welken men de tekenen van den ouderdom afneemt. Kort na dat een Veulen geworpen is, beginnen zich de weeke grondbeginfelen der Tandén, even als in andere viervoetige Dieren, allengskens uit eene byzonder eigen beenagtige stoffe, alrede in de Baarmoeder geformeerd, te verhardén, en eindelyk uit te puilen. Zulks verthoont zich allereerst, in de voorste uitstekken der kaaken of van het gebit; in de voorste Tandén van het Veulen, die, na dat het vyf, zes, zeven, of agt dagen, of meerder oud is, ten getale van vier voor den dag komen; naamlyk twee aan de boven en twee aan de Onderkaak. En deezen noemen onze Landlieden de *vroege Melktanden*; te zien in onze *Plaat II, Fig. A.* Deeze Tandén worden daar na verwisfeld tot *Grasbyters*. Na dat het veulen dus in den eersten staat der Tandkryging is, volgt wel dra de tweede; als de Tandén ter wederzyde van de eerstgemelden uitkomen; te weeten één aan elke zyde, zoo boven als onder. Deeze Tandén verkrygen den naam van *tweede Melktanden*, en worden vervolgens de *Middeltanden* geheeten. Ze zyn in *Figuur B*, nevens de voorgemelden, nu vier en vier, boven en beneden, te onderkennen. Deeze Tandén blyven eenzaam, meest al tot aan de vier maanden, dikwils egter maar over de drie;

HET

PAARD.

De Voortanden, en derzelver wisfeling.

HET
PAARD.

dog zelden vroeger of laater, ten zy in een agterlyk Veulen, wanneer het wel wat laater word. Omtrent den gemelden tyd volgen 'er weder nog vier Tandén, die insgelyks, onder en boven, één aan elke zyde van de eerstgenoemden uitkomen. Deezen worden daar na de *Hoektanden*, en maaken nu, met de eersten en tweeden, een getal van twaalf Tandén uit; naamlyk zes onder en zes boven, als in *Figuur C* te zien is. Hier mede is het Veulen 5 a 6 maanden oud. Alle deeze Tandén hebben dit byzondere, dat zy zoo scherp niet zyn, als de laater gewisfelde Tandén, mitsgaders dat ze, hoewel min of meer van eene geringe holligheid voorzien, evenwel geene zoo kennelyke holligheid vertoonen als die der volwasfen Paarden. Zie *Fig. K* en *L*; daar *K* een Veulens Melktand en *L* een Veulens Wisfeltand aanwyst. Men noemt deeze Tandén wel inzonderheid *Melktanden*, om dat het Veulen dezelve gedurende den zoogtyd behoud. En men bespeurt hier in eene wonderbaare wyze schikking; om een Dier, dat anders zoo scherp en afsnydend van gebit is, daar toe geene vermogens te geeven, zoo lang het zuigt; dewyl het anders de Tepels en de Borsten van het Moederpaard bitter wonden zou. Overeenkomstig hier mede krygt het ook de vroege Tandén eerst, na dat het natuurlyk het zuigen al geleerd heeft; dit kennende, komen de vier eerste Tandén uit; en het Dier leert zuigen op de plaats, daar de anderen volgen moeten; waarom het dan ook zuigt, niet met den

den mond recht voor, maar meer met den mond op zyde. Op deeze wyze blyft het zuigen, tot dat het, de Tanden beginnende te harden, die werktuigen bekomt, welken het gras kunnen affnyden, tegen dat de Zoogmerrie het Veulen ſtaat te verlaaten: dat doorgaans na de zeven maanden begint; ten zy, als boven gezegd is, dat de Merrie niet weder beſprongen ware.

Wanneer het Veulen deeze Tanden bezit, groejen voorts, van tyd tot tyd, ook de Kiezen aan, welken eerst weekagtig zyn, en eindelyk harder worden: dog deezen behooren hier als nog niet tot ons onderzoek, in zoo verre men geen agt op dezelve geeft, om den ouderdom van het Veulen te kennen. De eerst gemelde twaalf Tanden, om daar van bepaalder te ſpreken, dus geformeerd zynde, blyven in den mond van het Veulen, tot dat het anderhalf of twee jaaren bereikt heeft, waar na ze zoo regelmaatig wiſfelen en uitvallen, als ze uitgebot waren. Dus vallen dan eerst uit, de twee of vier voorſte Melktanden; zoo dat de Middelmelktanden met de Melkhoek-tanden nog blyven ſtaan; gelyk *Figuur D* aanduid; dus 'er agt overblyven, die het Veulen, by het wiſfelen der vier voorſten, behoud. In deezen ſtaat krygt het dan de eigentlyke Tanden, die men *Grasbyters* noemt; om dat het gras, na dat het door de Bovenlip, en het opſcheppen der Onderlip in zekere geſchiktheid tuſſchen de Tanden gebragt is, door dezelve afgeſneeden of afgebeeten word. Men kan gevolglyk deeze

HET
PAARD.

Kenmerken van den Ouderdom der Paarden uit die Tandwiſſeling.

HET
PAARD.

Grasbyters, naar de gelykenis der benaaminge van de Menschentanden, ook wel Bytanden en Snydtanden noemen. Derzelve volkomen uitbotting stelt men te geschieden binnen vyftien dagen. Als nu deeze Grasbyters uitgebot zyn, volgt ook de wisfeling der vier Middeltanden; dog hier in heeft dit onderscheid plaats, dat zy, daar ze by het uitbotten der Veulentanden, zeer kort op elkander te voorschyn kwamen, nu laater voor den dag komen; dat wel een jaar verschilt. Zy komen, naar de meeste onderzinding, eerst te voorschyn, als het Veulen reeds een Paard begint te worden, of alrede bereeden word; te weeten, als het drie en een half of vier jaaren oud is. Bygevolg is het wisfelen der vier voorste Tandden, en het uitbotten der Grasbyters, een teken van een omtrent of geheel drie jaarig tot vier jaarig Veulen; en het wisfelen der volgende Veulentanden voor vier Middeltanden of Mede-Grasbyters, een teken van een omtrent of geheel vier jaarig Veulen. Deeze Tandden noemt men dan Middeltanden, om dat zy tusfchen de Hoektanden en Grasbyters staan. Met den voorts toeneemenden ouderdom van het Paard, (nu niet meer een Veulen geheeten,) verloopt 'er weder omtrent een jaar, eer de nog volgende Hoektanden verwisfelen. Zulks geschied doorgaans als het Paard vier en een half tot vyf jaaren oud is; als *Fig. F* aanduid; na welke wisfeling het Dier voor een volkomen Paard gehouden word. Bygevolg is dan het teken van een vyf jaarig Paard, dat het alle de

de Tand en gewisfeld heeft. En derhalven is ook, uit den tusfchen tyd, geduurende welken de eene en andere wifeling gefchied, den ouderdom van tusfchen de anderhalf en twee, de derdehalf en drie, de vierdehalf en vyf jaaren na genoeg te beraamen.

Als dan nu eindelyk het Paard alle zyne Voortanden gewisfeld heeft, wifelt het niet meer; maar 't blyft ten deezen opzichte in dien ftaat, in welken het een Paard genoemd word; en de Tand en behouden dan beftendig hunne vaste benaaming. Daar men alle de voorigen met den naam van Melktanden beftempelde, die, naar geraade van de wifeling, onderscheiden wierden; daar heeft men nu geene verdere onderscheiding meer, tusfchen Veulentanden en Paardentanden. In de *Figuren* A, B en C zyn het allen Veulentanden tot twaalf in getal; dog in *Figuur* D heeft men flegts agt Veulentanden, en geene Paardentanden. In *Figuur* E heeft het Dier, door wifeling, vier Grasbyters bekomen, en het ftaat in de wifeling der Middeltanden; by gevolge heeft het Veulen dan vier Paardentanden en vier Veulentanden. In *Figuur* F heeft het de vier Grasbyters en de vier Middeltanden gewisfeld, en ftaat in de wifeling der Hoektanden; by gevolge heeft het dan agt Paardentanden en geene Veulentanden. Dog ten laafte heeft het ook de vier Hoektanden gewisfeld, en bezit dus alle zyne Paardentanden, gelyk in *Figuur* G getoond word: *aa* onder en boven zyn de Grasbyters; *bb* onder en boven de Middeltanden, en *cc* onder

HET
PAARD.

Afgeloo-
pen wif-
eling der
Tanden, en
verdere
kenmer-
ken van
den Ou-
derdom
der Paar-
den.

HET
PAARD.

en boven de Hoektanden. Deeze Tand en nu, op het zesde jaar van een Paard volkomen uitgebot zynde, neemen met den ouderdom wel eenigzins toe; maar niet veel. Het voornaamste onderscheid is, dat ze de streepen, of die ievooragtige fyne gladde groefjes, welken uit den Wortel der Tand en naar boven zichtbaar zyn, wat sterker krygen: dog met de agt jaaren stelt men dat 'er geen vast teken van jaaren meer in die Tand en plaats grypt. Voorts neemt men omtrent alle de nu gewisfelde Tand en nog in agt, dat ze inwendig, tegens de Tongzyde, een holligheid hebben, die men gewoonlyk of niet, of ten minsten zeer slaauw, by de Veulens vind. Deeze holligheid op *Plaat II, Fig. K* aangeduid, slaan de Paardenkoo pers naauwkeurig gade, of ze pleegen 'er ook bedrog mede; verhaastende de uitbotting der Paardentanden, met het uittrekken der Veulentanden: waar door dan wel eens een tweejaarig voor een drie ja vierjaarig Veulen, en een driejaarig voor een vier, vyf a zesjaarig Veulen of Paard verkogt word. Intusfchen letten evenwel kiesche Kenners zorgvuldig op het volgroeijen deezer holligheden. Zy stellen gemeenlyk vast, dat de Tand en van vyf tot vyf en een half jaar van de zyde hol blyven: van vyf en een half tot zes jaaren is, zeggen zy, de holligheid midden in den Tand; op het zevende jaar noemen zy de holligheid vol; en op het agtste jaar is dezelve geheel weg, bygevolg tekent een Paard na dien tyd niet meer; dog de bedriegers weeten al wederom, door konst,
de

de holligheden in de Tand en 'er dan eene zoogenaamde keen of boon in te formeeren.

WET
PAARD.

De Haak-
tanden.

Buiten deeze tot dus ver gemelde Voortanden, is 'er ook nog, met betrekking tot de Hengsten en Ruinen, eene soort van Tand, die men *Haaktanden* noemt; zie *Fig. H* by *aa*: deezen koomen niet voor den dag, voor den ouderdom van drie en vier jaaren; des men, ten aanzien van de gemelde Sexe, na genoeg op deeze tekening af moge gaan. Maar ook hier heeft somtyds bedrog plaats; alzoo men Roskammers vind, die zich van het kunstje bedienen, om het Tandvleesch aan de Laagen, ter plaatse daar deeze Haaktanden moeten komen, door geduurig kloppen, der maate te doen vereelten, dat men, uit de bolligheid, ligtlyk besluiten zoude dat de Haaktand op 't uitkomen zy: dog een scherpsziend oog, en een fyn gevoel, weet dit bedrog wel te ontdekken. De gemelde Haaktanden, *Fig. H* en *I*, staan een weinig agter de Hoektanden, en op een nog ruimer afstand van de Kiezen of Maaltanden, *Fig. I*. Ze zyn, in het uitbotten, op den ouderdom van drie en een half tot vier jaaren scherp; vertoonen dan binnenwaards twee groeven of inkervingen, *Fig. M*, *aa*, die eger veelal door den tyd vergroeien; en de ondersten komen eerder voor den dag dan de bovensten. Voorts zyn deeze Tand niet altyd scherp, noch even groot: sommige Paarden hebben dezelve ongemeen groot, en anderen zeer stomp en klein. Naar deeze Tand telt men ook al veel den

HET
PAARD.

ouderdom van een Paard; te weeten, door agt te geeven op derzelver fcherpheid, ftompheid, rondheid en ingezonkenheid in het Tandvleesch, als mede op de verdwyning van derzelver groeven. Dog keurige kenners houden dit voor geen zeer vaste, maar op zyn best voor twyffelagtige tekens, zoo men ook niet lette op de nog natefpeurene kentekenen der overige Tandén, vooral die der Bovenkaak; welken men agt wat langer te tekenen, dan die van de Onderkaak: in zoo verre dat men daar uit, alhoewel flaauw, een Paard, zelfs tot over de agt jaaren, zoude kunnen nagaan. Met de agt jaaren tekenen doorgaans de bovenfte Grasbyters nog; de Middeltanden als het Paard negen, en de Hoektanden als het tien ja elf, jaaren oud is.

Ondertusfchen vind men zich hier, gelyk in alle Natuurkundige nafpeuringen, aan die wifelvalligheden onderworpen, welken, zoo wel onder de Dieren, byzonder de viervoetige gehairden, als onder den Mensch plaats hebben. Gelyk 'er Menschen gevonden worden, die, hunnen geheelen ouderdom door, gezonde Tandén hebben, en zelfs in een hoogen ouderdom fomtyds nieuwe Kiezen of Tandén erlangen; zoo vind men ook nu en dan Paarden, welken nieuwe Tandén krygen, of wier tekenende groeven en holligheden, of keenen in de Tandén niet vergroeijen; waar door ze dan altoos fchynten te tekenen. Maar deeze gevallen zyn zeldzaam, en kunnen gevolglyk tot geenen regel ftrekken; waarom ook de kenners zooda-

VERKLAARING

V A N

P L A A T I I.

Fig. A Een Veulengebit van een Maand, met de vier eerste tanden, die men *Melktanden* noemt.

— B Een Veulengebit van vier Maanden, met agt tanden; naamlyk de twee eerste Melktanden, en daar nevens de twee bygegroeide *Middeltanden*, onder en boven.

— C Een Veulengebit van zes Maanden, tot anderhalf Jaar, met twaalf tanden; te weeten twee Melktanden, twee Middeltanden en twee *Hoektanden*, onder en boven.

— D Een Veulengebit van 2 tot 3 Jaar, in deszelfs wisfeling; dus vertoonen zig hier de vier Melktanden, welken uitgevallen zyn, niet, maar alleen de vier Middeltanden en de vier Hoektanden: hebbende het Veulen nu slegts agt tanden.

— E Een Veulengebit van drie tot vier Jaar; het heeft nu de gewisfelde Melktanden weder bekomen, maar de Middeltanden zyn uitgevallen. Het Veulen heeft des tegenwoordig vier Melktanden, die nu den naam van *Grasbyters* hebben, en vier Hoektanden.

Fig.

VERKLAARING VAN PLAAT II.

Fig. F Een Veulengebit van vier en een half tot vyf Jaar, in het wisfelen van de Hoektanden, die nu uitgevallen zyn: hebbende het dier thans vier Grasbyters en vier Middeltanden.

— *G* Het gebit van een volwasfen Paard, dat alle zyne tanden gewisfeld heeft, in den ouderdom van zes Jaar. Dit heeft by *aa*, onder en boven, naast elkander, twee *Grasbyters*; by *bb*, ter wederzyde van de *Grasbyters*, onder en boven, één *Middeltand*, en dus twee ter wederzyde; by *cc*, onder en boven, ter wederzyde van de *Middeltanden*, één der *Hoektanden*, en dus twee ter wederzyde. Met dit twaalfstal van tanden is het Voorgebit volmaakt, en het Paard tekent zig volwasfen.

— *H* Een volwasfen Paardengebit van een Ruin of Hengst op zyde; waar in de uitbotting der *Haaktanden* zig, onder en boven, by *aa* opdoet; en voorts de *Kiezen* by *bb* geschetst zyn.

— *I* Het gebit van een volwasfen Hengst of Ruin, met de volwasfen *Haaktanden* en de *Kiezen*, benevens eene schets der *Tandlaagen*. Zie hier over Bladz. 96. *a* de *Grasbyters*, *b* de *Middeltanden*, *c* de *Hoektanden*, *d* de *Haak- of Hengstetanden*, *e* de *Kiezen*, *ff* de *Laagen* der *Tanden* en *Kiezen*.

— *K* Een *Veulen-Grasbyter*, met eene flauwe holigheid, zoo als ze zig in een Paard van vyf tot vyf en een half Jaar vertoont.

Fig.

VERKLAARING VAN PLAAT II.

Fig. L Een oude Paardentant, of Grasbyter, met een volle holligheid.

— M Een Hengsten haaktand, met zyne holligheid en groeven of randen; *a a.* de randen. *b.* de Holte.

— N Eene Kies of Maaltand, van een volwasfen Paard, met zyne holle kroon; *a a.* de kroon, *b.* de holligheid, *c c.* de wortel der Kies in twee takken.

— O Een Paardenhoef op zyde, *a* de Kogel, *b* de Koot, *c* de Kroon, *d* de Vetlok, *e* de Hoef, Schoen of Voet, *f* het Kwartier.

— P De Zool van den Hoef van onder, of de Binnenvoet, *a* de Verzenen, *bb* de Vork, *cc* de Zool, *d* de Straal of het Zool-eelt, *ee* de Hoorn, *f* de Voorzool.

— Q De Voet van agteren, *aaa* de Vetlok, *bb* de Koot, *c* de Hak, *dd* de Quartieren, *e* de Kwartierscheiding.

— R De Voet vlak van vooren, *a* de Kogel, *b* de Koot, *c* de Kroon, *dd* de ronden der Kwartieren, *e* de Nagel of het Spitsplat van den Hoef.

— S Een Koepoot of Plathoef, benevens een Scheurhoef.

1870

1. The first part of the book is devoted to a general history of the world, from the beginning of time to the present day. It is written in a simple and plain style, and is intended for the use of the young.

2. The second part of the book is devoted to a history of the United States, from the first settlement to the present day. It is written in a simple and plain style, and is intended for the use of the young.

3. The third part of the book is devoted to a history of the British Empire, from the first settlement to the present day. It is written in a simple and plain style, and is intended for the use of the young.

4. The fourth part of the book is devoted to a history of the French Empire, from the first settlement to the present day. It is written in a simple and plain style, and is intended for the use of the young.

5. The fifth part of the book is devoted to a history of the Spanish Empire, from the first settlement to the present day. It is written in a simple and plain style, and is intended for the use of the young.

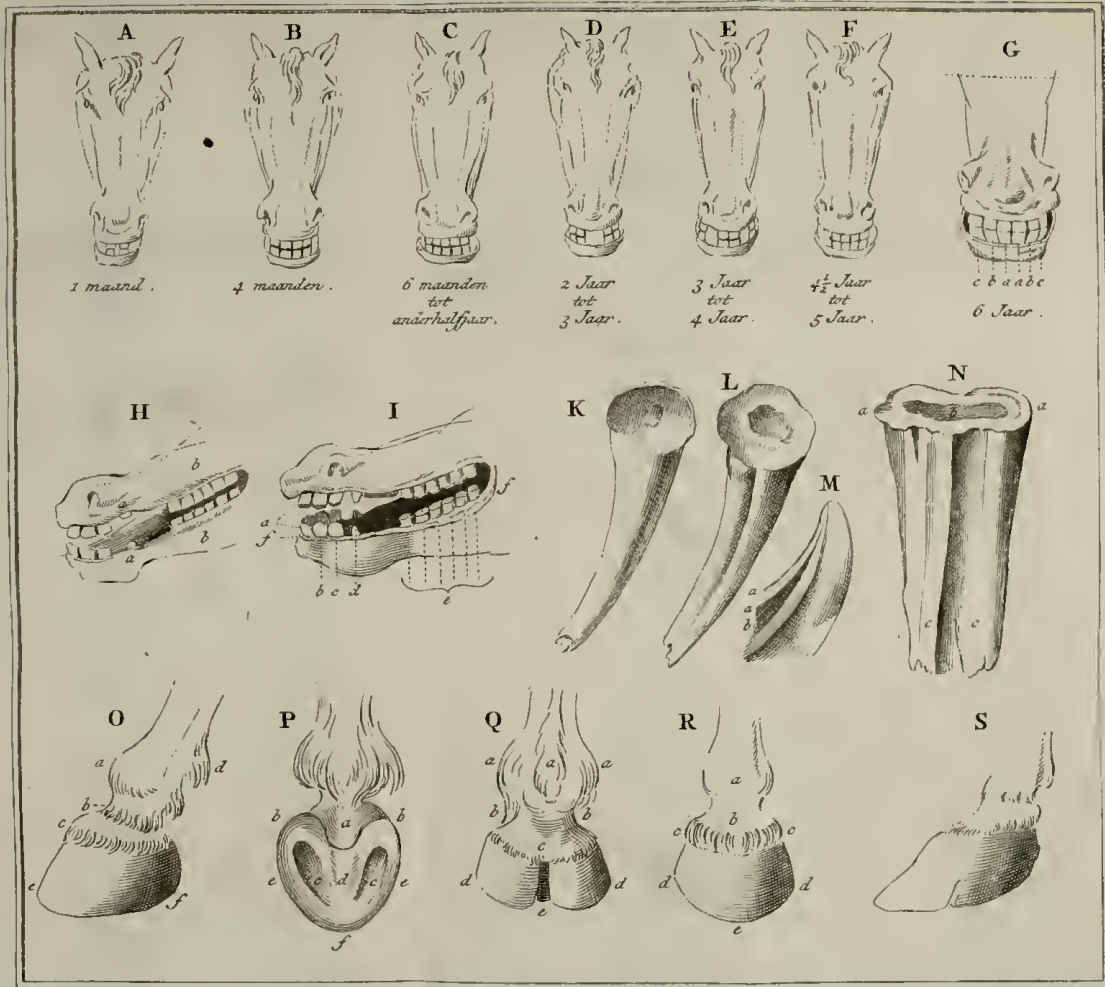
6. The sixth part of the book is devoted to a history of the Russian Empire, from the first settlement to the present day. It is written in a simple and plain style, and is intended for the use of the young.

7. The seventh part of the book is devoted to a history of the Ottoman Empire, from the first settlement to the present day. It is written in a simple and plain style, and is intended for the use of the young.

8. The eighth part of the book is devoted to a history of the Chinese Empire, from the first settlement to the present day. It is written in a simple and plain style, and is intended for the use of the young.

9. The ninth part of the book is devoted to a history of the Japanese Empire, from the first settlement to the present day. It is written in a simple and plain style, and is intended for the use of the young.

10. The tenth part of the book is devoted to a history of the Indian Empire, from the first settlement to the present day. It is written in a simple and plain style, and is intended for the use of the young.

J. de Fr. v. Berkhey ad viv. delin.

AFBEELDING der TANDENWISSELING, en der HOEVEN van de PAARDEN.

Janige Paarden twyffelaars noemen. In zulke of soortgelyke omftandigheden neemt men dan zyne toevlugt, tot de Wervelbeenderen in den Staart, die men wil dat by den ouderdom vermeerderen, dog liever beenagtig worden: dewyl het *Os Coccygis* of Stuitbeen, in alle jonge Dieren onder de viervoetigen, aan de uiteinden kraakbeenig is; waar tegen het by de ouden hardbeenig word. Ter dier oorzaake, welke ook in andere opzichten plaats heeft, zou ik voor my het gantsch niet afkeuren, dat men, om een oud Paard van over de agt, negen tot twaalf en meer jaaren te onderkennen, niet alleen op het Staartbeen, maar ook op het Borstbeen, en de vereeniging der Ribben, behoorelyk agt gave; om, door betasting, de meer of minder hardheid of beweegbaarheid der gewrigten te onderzoeken. Dit teken kan nooit misfen; dewyl oude Paarden hier altoos beenagtiger en minder beweegbaar zyn, dan de jonge Paarden, daar benevens houden bejaarde Paarden de ingevallen Onderkaak gemeenlyk vooruit, en de toppen hunner Maanen worden geel of grys; zoo als dit in alle oude Dieren zichtbaar is. Kortom, 'er behoeft flegts wat ondervinding en oordeel, om dit onderscheid te leeren opmerken; en een ieder weet, dat onze Hollanders wel dra, op het oog, den naam van *knol* en *ouden knol*, aan een overjaartig of oud tekenend Paard, zeeker genoeg kunnen toekennen. Voorts blyft het een raadsel, om dit by de Paarden, even als onder de Menschen, op een jaar minder of meer, door gewisse ken-

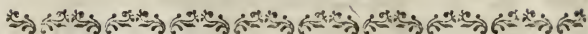
HET
PAARD.

tekenen te bepaalen: byzonder daar 'er onder de Roskammers niet weinig praktyk heerscht, om, door middel van het uitgroeven, uithoelen, uitbranden, vylen, polysten en duizend greepen meer, de Tandten te verhelpen en te veranderen; waar door niet weinig koopers, by mangel van de vereischte omzigtigheid, bedroogen worden.

Benevens dit alles zyn 'er ten aanzien van de Tandten nog veele byzonderheden op te merken, inzonderheid zoodanigen die tot de ziekten gebreken en ongemakken der Paarden betrekkelyk zyn: als daar is de afgang, dien ze gewoonlyk by 't wisfelen der Haaktanden krygen: het invrecten of uitwasfen der Kiezen en Kaaken; het Krebbebyten enz. Dan met die allen aan te voeren, zouden wy te verre buiten ons oogmerk uitweiden; ook zal 'er, by eene volgende ontvouwing van de gebreken der Paarden, nog wel iets naders van voorkomen. Zoo iemand intusfchen daaromtrent eene naauwkeurige onderrigting begeert, dien durven wy zeer wel aanraaden, het leezen van de Grondbeginselen der Paardenkennis, opgesteld door den Heer BOURGELAT, en vertaald door den Heer FONTEIN, byzonder het zesde Hoofdstuk. Ik heb my, als boven reeds aangeduid is, in het hier voorgestelde ook grootlyks van dat leerzaame werk bediend; dog alles, gelyk ik beoogde, zoo door de Beschryving, als door de bygevoegde Plaattekening, beknoptlyk vatbaar, zelfs voor onkundigen in dit stuk, voorgedraagen: meer zal ik verpligt zyn, ter verklaaringe
van

van de bovengemelde toegifte, over de Meetkundige Proportie van een Paard, de eigen Vertaaling van den kundigen FONTAIN te volgen. Evenwel met dat onderscheid, dat ik het zaaklyke van het geen aldaar by manier van vraagen en antwoorden, verhandeld word, in onzen gewoonen styl zal mededeelen. Laatende, voor 't overige, de verklaring der tweede Plaat, hier bygevoegd, ter verdere opheldering van de hier vorens gemelde kundigheden wegens de Tand en de onderste deelen der Hoeven. Waar mede wy dit gedeelte laten berusten, en overgaan tot de Meetkundige Bepaaling van een welgevormd Paard.

VIERDE HOOFDSTUK.

Handelende over de waare schoonheid en meetkundige proportie van een Paard, vergeleken met, en overgebracht op, de Nationaale Hollandsche Paarden.

De meetkundige proportie van een Paard.

Wanneer onze Hollanders van een volmaakt Paard spreekten, is het gewoone woord, dat het van zesfen klaar zy; dat is, dat 'er geene gebreken aan de zes voornaamste deelen, die tot een goed Paard behooren, zyn; te weeten aan de vier Pooten en de twee Oogen. De Paarden, die aan één deezer deelen misvormd of verminkt zyn, worden des voor onvolmaakt gehouden, en gewraakt, om in eenig goed Span gebruikt te worden. Dit is het gemeene gevoelen; doch de kiesheid der Kenners gaat verder; zy begrypen, onder deeze gemeenzaame bewoording *van zesfen klaar* te zyn, vry wat meer, dan vier goede Pooten en twee goede Oogen te hebben. Een recht Kenner betreft daar onder ook de andere deelen; den Hals, de Billen, de Ooren, de Maanen; en ziet tevens op de fraaiheid van de gedaante, de moedigheid, den ouderdom, en andere goede hoedanigheden; welken een ieder, naar zyne beste kennis en ondervinding, goedkeurt en voor 't beste houd. Zelden evenwel is deeze keuze, of het oordeel der

Ken-

Kenneren over een welgevormd Paard, zoo volmaakt eenstemmig, dat 'er onder hen geen verschil zy, over het juiste bepaalen, waarin eigentlyk het rechte ſchoon van een Paard beſtaat. Men zegt wel, dat een Paard, om volmaakt te weezen, by zyne ſchoonheid, eigenschappen moet hebben, waar door het, buiten de goede geſtalte, ook in het gebruik volmaakt goed is; dat is, zoo als onze Hollanders zeggen, het moet *van goeden inhoud* zyn; naamlyk in zyne inwendige deelen gezond en ſterk, en in zyne driften moedig en gedwee. Dan met dit alles is het rechte ſchoon van een Paard niet juist bepaald; hier toe word eene nauwkeuriger regelmaat vereiſcht. Gemerkt men nu, met opzigt tot de kennis van den beſten welſtand van een Mensch, of andere Lighaamen, zyn behulp zoekt in vaste regelen, in eene meetkundige proportie, zoo is 't geenzins ongerymd, dat men hier van ook gebruik maake, met betrekking tot dit voortreffelyk Dier, waar in de Mensch zo veel belang, vermaak, en oogſtreelend genoeg ſtelt. Men betwist wel, 't is waar, of het mogelyk zy een volmaakt *ſchoon* te kunnen bepaalen; en 'er is ook inderdaad veel voor en tegen te zeggen. Een dierlyk weezen heeft tog, doorgaans, in het eene gedeelte iets uitſteekend ſchoons; terwyl het in een ander gedeelte, hoe welgemaakt het ook voor 't overige zy, egter niet by uitneemendheid ſchoon is. Men verſtaa dit, met opzigt tot onze Menschlyke verkiezing: anders zou men de eer des Scheppers, die alles volmaakt

HET
 PAARD.

maakt gefchapen heeft , te na fpreeken. Dan zulks neemt niet weg, dat 'er zoo wel Dierlyke als andere Weezens zyn, die, over 't geheel, voor ons oog, zoo volfchoon en volmaakt van famenftel niet zyn, als de Natuur ze wel vormen kan, en ook gevormd heeft. Op die wyze dagten reeds de Ouden: hier door zyn de Griekfche PRAXETELLESSEN, de ZEUXEN en APELLEN, onderling overeengekomen, om, uit verfcheiden der fchoonfte Vrouwelyke deelen, eene volmaakte welgefchapen Venus af te beelden; die door de Natuur, hoewel ze zodanig een Vrouwlyk Weezen niet dagelyks vormde, egter gevormd kon worden, en ook zomtyds gevormd wierd. Dit heeft het regelmaatige denkbeeld van een volmaakt welgevormd Mensch zoo onderscheiden gemaakt, dat men nu, zelfs volgens meetkundige regelen, een volkomen fchoon Mensch, naar de kunst, moge befchryven. En hier in zyn onze Duitfche en oude Hollandfche Tekenbaazen, na de Grieken en Romeinen, de voornaamfte geweest; gelyk de proportieboeken van A. DURER, FRANS FLORIS GOLTZIUS, BISSCHOP BLOEMAART, en LAIRESSE getuigen. Intusfchen erkennen wy gaarne, dat zoodanige meetkundige proportien niet altoos, ja zelden, vooral in 't enkele befchouwen en op het oog, gereedlyk gebruikt kunner worden: zelfs zyn ze in de praktyk der Paardekoopkunde, gelyk ook, in die der Dieren- en Menschkunde, niet gemaklyk in 't werk te ftellen. 't Zou zeker al vry wat in hebben, indien een
 Min-

Minnaar zyne Lieffte meetkundig wilde meeten, om haare Schoonheid volmaakt te kennen: en 't zou niet minder vreemd zyn, dat een Paardekooper, de Markten rondlopende, deeze kunst wilde oeffenen, om een dertelen Hengst van Lid tot Lid af te pasfen. 't Zou inderdaad belachelyk zyn, wanneer men in alle gevallen hier van gebruik poogde te maaken. Dan dit egter is middelerwyl eene zekere waarheid; dat zulk eene Weetenschap aan een allerkeurigst oog dat geene leert, 't welk het noodwendig theoretisch weeten moet, om 'er zig, naar vereisch van zaaken, in de praktyk van te bedienen. Wy zullen des, zonder verder in het geschil te treden, waar in het volmaaktste schoon van een Paard bestaat; terwyl wy den Leezer naar de welgegronde redeneering van den Heer BOURGELAT over dit onderwerp verwyzen, maar eenvoudig zyne meetkundige proportien van een Paard hier laten volgen. 't Is bekend, dat de Schilders en Proportietekenaars van den Mensch de afdeelingen neemen naar het Hoofd, en de geregelde lengten en breedten van de Borst, Schoulers, Armen, Dyen en Handen; even zoo nu vind men dit, met opzichte tot het Paard, na genoeg overeenkomstig, in de nevensgaande *Plaat* uitgedrukt: ter verklaaring van dezelve, en tevens tot een nader begrip der zaaken, zullen wy vooraf tragten dat geene op te helderen, 't welk voor de Leezers, dien de geometrische kunstwoorden onge woon zyn, moeilyk te begrypen mogt vallen.

Het

HET
 PAARD.
 Verklaaring van
 de proportiemaat.

Het Geometrifche of Meetskundige naamlyk, komt hier onder eenige uitdrukkingen voor, die in den eerften opflag wat duifter fchynen. Zoo is 't althans gefield met de benaaming van *Eerftens*, *Tweedens* en *Punten*; waarom het noodig zal zyn, dezelve kortlyk op te helderen. Men verftaat door *Eerftens* eene ftelkundige maat, welke men in derzelve afdeeling bepaalt. Indien iemand der Geometrifche Termen onkundig, by voorbeeld, ftelt dat een Paardehoofd lang is anderhalf voet, dat is agttien duimen; zoo kan hy, even als de Heer BOURGELAT, deeze maat in driën verdeelen; wanneer elke verdeeling ter lengte van zes duimen, dat is, een derde van de vooronderftelde *Eerfte* zal zyn. Gelyk nu in de berekening van duimen, op onze Hollandfche Maatftokken of Voetmaaten, de duimen in halven en quartieren, en ten laafte in lynen verdeeld worden, zoo heeft men ook, in dit geval, de benaamingen van *Tweedens* en *Punten*, als onderverdeelingen te begrypen. Men ftelt, (om dit ten duidelykfte te verklaaren,) op goeden grond vast, dat een welgefchapen Paard, van voren, van de Toupet af tot aan den onderften Hoefnagel toe, juist de rechtftandige lengte heeft, van drie natuurlyke welgemaakte Hoofden, in onze eerfte *Figuur* met de letteren A, B, C aangewezen. Uit deeze verdeeling, die aan alle welgemaakte Paarden gemeen is, worden voorts alle de verdere verdeelingen, even als in de proportiekunde der Menfchen, afgeleid; dog met een merkelyk verfchil van bepaalingswyze. In de laafstgenoemde pro-

portiekunde, stelt men een welgemaakt menschenhoofd lang drie welgeproportioneerde neuslangten; dat is, van den hairtip tot de wenkbraauwen; van de wenkbraauwen tot de neuslellen, en van daar tot de onderkin. Maar deeze proportie kan men, ter oorzaak der gesteldheid van een Paardenhoofd, in dit geval niet anders vinden, dan in eene bepaalende drieledige verdeeling, dat is, volgens de Vertaaling van den Heer FONTEIN, in drie *Eerstens*: „ dus „ zal yder Hoofd in zyne Meetkundige of „ Geometrische Lengte, altyd drie *Eerstens* „ hebben,“ zie in onze eerste *Figuur*, de drieledige verdeeling van 't Hoofd, by de Letters *a*, *b*, *c*. Nadien nu verder alle de deelen, die ter beschouwinge voorkomen, 't zy in hunne langte, hoogte of dikte, niet altyd de maat hebben van een geheel *Eerste*, of de gestelde verdeeling, of van anderhalf of van drie *Eerstens*, zoo eischt de naauwkeurigheid der proportiekunde, om ieder *Eerste*, of gesteld derdendeel, in onderdeelen te verdeelen. Dus word zulk een *Eerste* deel gevoeglykst weder verdeeld in drie gelyke Onderdeelen, welken *Tweedens* genoemd worden; dog die men, ter gemaklyker onderscheidinge, in onze taale, Onderdeelen noemen kan. Ze loopen, in onze aangehaalde *Figuur*, met gestipte lynen door, tot tegen het voorstel van 't Paardenhoofd, in *Fig. 2*. By deeze verdeeling komt, in eene juiste meetkunde, eene nog nadere verdeeling; te weeten, de

HET
FAARD.

duimen hebben , als reeds gemeld is , op onze voetmaaten niet alleen hunne onderdeeling in halven en quartieren , maar ook nog hunne nadere verdeeling in lynen : en op eene dergelyke manier word in dit geval ieder *Tweede* zeer geschikt verdeeld in vier-en-twintig kleiner afdeelingen of Geometrische Lynen , welke men hier , tot beter begrip van de *Plaat* , *Punten* noemt. Dus word dan een Hoofd verdeeld , in zyne drie *Eerstens* , *Fig. 1. a, b, c* ; vervolgens word ieder *Eerste* , tusfchen *a, b, c* , verdeeld in zyne drie *Tweedens* . Ieder *Eerste* heeft gevolglyk drie *Tweedens* ; en elk deezer *Tweedens* word voorts nog weder verdeeld in vier-en-twintig kleiner deelen of *Punten* . De meetkundige verdeeling is derhalven , ook volgens de fchaale op de *Plaat* , dus. Een welgeproportionoord Paardenhoofd bevat twee honderd en zestien gedeelten of lynen van deszelfs Meetkundige Langte : op dien voet is een zoogenaamd *Eerste* een derde deel der geheele langte van 't Hoofd ; een *Tweede* een negende deel van dezelfde langte ; en eindelyk een zoogenaamd *Punt* , anders eene Lyn te noemen , een twee honderd zestiende gedeelte van die geheele Langte . Deeze dus gestelde Proportie-regel verleent eene maat , welke , het zy ze in de vermeerdering of in de vermindering voorkome , altoos in de verschillende langte , grootte , breedte en dikte , van onderscheiden Dieren gebezigd kan worden : hoedanig eene Meetkundige bepaling ook de Heeren DE BUFFON en D'AUBEN-

TON,

TON, by de beschryving der Dieren, in agt genomen hebben.

Na deeze, zo we vertrouwen, volledige opheldering der Proportiemaat, komt het 'er nu op aan, om de proportien van een welgemaakt Paard door dezelve te bepaalen. Zie hier, hoe men deszelfs proportiemeeting inrigt. Men vooronderstelt de Langte van een welgevormd Paardenhoofd te staan, tusfchen twee parallele of evenwydige Lynen; waar van, by voorbeeld in *Fig. 1*, eene, te weeten de bovenste, zich bevind by de toupet *d*, en de tweede aan het onderfte uiteinde der bovenlip, by *e*. Als men nu op deeze twee evenwydige lynen eene perpendiculaire of loodrechte Lyn van *d* tot *e* trekt, zoo heeft men de waare Meetkundige Langte van het Hoofd. Om nu op deeze maat de verdere proportien van de onderscheiden deelen te bepaalen, moet men, in de eerste plaats, vooral agt geeven, op de algemeene, of, om zoo te spreekken, meest in 't oog loopende Ledemaaten, waar van men de doorflaande gebreken gereedlyk ontdekken kan; als, by voorbeeld, de hals, de borst, de dyen, enz. Wanneer men zich hiertoe bedient van de maat van het Hoofd, tusfchen de lynen *d* en *e* bepaald, bevind men wel dra, dat de ruimte, die 'er is, tusfchen dat gedeelte 't geen men, in de tweede *Figuur*, voor het punt der Schouder by *f* houd (*), tot aan het punt van den bil

g,

(*). Door het punt der Schouder word hier, volgens BOURGELAT, aangeduid, „ de zichtbaare uitftek,

HET
PAARD.

Proportie-
meeting
van een
Paard.

HET
PAARD.

g, en zoo ook van het opperste der schoft by *h*, tot aan den grond toe, aan het uiterfte der hoeve by *i*, twee en een half maal dezelfde langte heeft als het Hoofd. Een Paard is gevolglyk, in dit opzicht, even zoo hoog als het lang is; want zyne langte en hoogte hebben beiden de maat van twee en een half Hoofd. Men bepaalt dus eigentlyk de langte en hoogte, zonder het halve Hoofd, dat hooger en verder uitteekt, daar by te rekenen; deeze meeting geeft twee en een half Hoofd; maar anders is de weezenlyke rechtstandige hoogte van een Paard van vooren, en dus ook deszelfs langte in de geheele uitgestrektheid, drie Hoofden. Het hoog en lang is derhalven hier te verstaan van het opperste der schoft af, tot aan het uiterfte der hoeve; en zoo ook de langte, van het dus genoemde punt der schouder af tot aan het punt van den bil. Deeze bepaa-ling dient wel byzonder, om te ontdekken, of het Hoofd te dik of te lang zy; dewyl men de welgemaaktheid van 't Hoofd afleid, uit deszelfs evenredigheid tot het Lyf; even als men de welgemaaktheid van het Lyf naar het welgemaakte Hoofd afmeet. Ter dier oorzaake noemt men het Hoofd te lang, zoo dra de maat van 't lyf, 't zy in de langte of in de hoogte, langer is dan twee en een half maal de maat van de Geometrische
Lang-

„ welke, door de geleding van den Arm met het
„ Schouderblad, gemaakt word; welk wy de punt
„ van de Schouder noemen.” Zie zyne *Grondbeginzels*,
Bladz. 4 en 70.

Langte van het Hoofd; overmits de proportie van drie onregelmaatige Hoofden niet evenredig is aan de waare ſchoonheid: want de langte treedt over de geregelde maat. En is het dat deeze maat korter valt, dan is het Hoofd te kort in zyne proportie. Een kenner moet derhalven eerst wel degelyk onderzoeken, in hoe verre de Meetkundige Langte van het Hoofd overeenkomt met het Lyf, eer hy de overige deelen hier naar met zekerheid kan bepaalen. „Want, indien de proportie, volgens de woorden van den Heer BOURGELAT, van het Hoofd en het Lyf niet net overeenstemt, zou men een anderen weg moeten inſlaan, en de langte of hoogte van het Lyf afpassen of meeten, door dezelve in vyf gelyke portien te verdeelen; vervolgens moet men twee van deeze portien neemen, en dezelve in *Eerſtens*, *Tweedens* en *Punten* verdeelen, op dezelfde wyze als de verdeelingen en onderdeelen van het Hoofd, en hier door zal men eene algemeene maat voor alle de overige deelen van het Paard hebben, eveneens als of het Hoofd eene evenredige grootte gehad hadt.” Men rekent, en dit dient wel opgemerkt te worden, waarom wy 't herhaalen, dat men de maat van de hoogte van het Lyf beraamt, van het opperſte gedcelte van de Schoft af tot aan den grond toe; dat is, in onze vernieuwde tekening, in de tweede *Fig.*, van *h* tot *i*; en vervolgens ten opzichte der langte, van het zoo genaamde punt der Schouder *f*, tot aan het Bilpunt *g*.

Deeze proportien zyn evenwel, hoe na

HET
PAARD.

ze aan het waare schoon komen, van zeer weinig nut, indien ze niet betrekkelyk tot elkander genomen worden: dewyl zoodanige afmetingen de gebreken niet aantoonen dan met betrekking der leden tot elkander. Men kan tog, en dit is, naar ons inzien, het zaaklyke, van de optegeevene proportiemetingen, van geene goede proportie in eenig voorwerp oordeelen, zonder de verschillende gedeelten met elkander te vergelyken. Zoo zal men, als ons eenig deel onmaatig groot voorkomt, den misstand wel dra ontdekken, wanneer men dat deel tegens een ander van gewoone grootte vergelykt. En alhoewel zulk een deel, op zich zelve genomen, goed zou kunnen zyn; waarom men 't ook als goed zou kunnen beschouwen; kan het echter, niet regelmatig zynde, ten opzichte van het geheele schoon gestel, nooit anders dan misvormd zyn; om dat het afwykt van de geheele welgevormde evenredigheid der andere deelen. Dus is de hoogte van een Paard niet evenredig, als dezelve niet gelykmatig is aan de dikte, de breedte en de langte; de dikte is onevenredig, zoo ze niet overeenkomt met de hoogte, de breedte en de langte; de langte is onevenredig, indien ze niet beantwoordt aan de hoogte, de breedte en de dikte; en de breedte eindelyk is onevenredig, wanneer ze niet geschikt is naar de langte de hoogte en de dikte. Hier uit volgt dan, dat het denkbeeld van eene aangenomene goede proportie van het geheel altoos moet overeenstemmen, met de byzondere denkbeel-

beelden, die men zich van elk deel afzonderlyk voorftelt. De dikte en breedte van een Paard zyn, by voorbeeld, evenredig aan elkander, zoo als die naar eene goede proportie gefield worden, op twee vyfde van de hoogte en langte, dat is één Hoofd of drie *Eerftens*, zie in *Fig. 2. k, l. en m, n.* dog als ze hier niet aan beantwoorden, dan is dat grooter of kleiner gedeelte onregelmatig. Even zoo is de gefalte of het Lyf van een Paard kwaalyk geproportioneerde, wanneer dezelfs langte niet volkomen overeenftemt met dezelfs hoogte; dewyl men beider proportiemaat ftelt, op twee en een half Hoofd, dat is, volgens den aangemen regel, op zeven *Eerftens*, een *Tweeden* en twaalf *Punten*. Zie *Fig. 2. f, g en h, i.* Wanneer derhalven de deelen van een Paard onevenredig zyn, is het alleen door de Meetkundige Langte van het Hoofd, of het Lyf, dat men van dezelfs wel of kwaalyk geproportioneerde hoogte kan oordeelen. En zoo kan ook, alleen uit die zelfde hoogte, de proportie en regelmatigheid der dikte, langte en breedte, beoordeeld worden. Dit gaat zoo verre, dat de onregelmatigheid van 't eene of andere in 't oog loopende deel daadelyk zichtbaar word, uit de betreklyke regelmatigheid der andere deelen.

Na deeze verklaring der algemeene Proportiemeting van een welgefchapen Paard, kunnen wy nu overgaan ter befchouwing van de proportien der byzondere deelen; welken, zoo als wy boven by de benoeming der *Ledemaaten* gedaan hebben, gevoeglykft

HET
PAARD.

onder drie voornaame deelen gebragt worden; te weeten: het *Voorstel*, het *Lyf* of *Middelstel* en het *Agterstel*; in de nevensgaande *Plaat III*, door *Fig. 1, 2* en *3* afzonderlyk aangeduid. Men vergelyke by dit en het volgende deezer Verhandeling onze eerste *Plaat*, en de verklaring van de benoeming der byzondere deelen, Bladz. 78 — 89.

Bepaaling
der Pro-
portien
van het
Voorstel.

In de eerste *Figuur*, welke ons het *Voorstel* van een welgemaakt Paard vertoont, heeft het Paard, agtervolgens de hier boven gemelde bekende Hoofdmeeting, de Meetkundige Langte van drie Hoofden; op de vooronderstelling van een wel geproportioneerd Hoofd, rechtstandig of lynrecht, van het Voorhoofd tot op den top van den Neus gemeeten; zoo als de lyn van *d* tot *e* in *Fig. 1.* aanwyst. Trek nu, zegt de Heer BOURGELAT, wiens verklaring wy; met onze nevensgaande opheldering door Alphabetische Letters, hier zullen laten volgen, „trek nu op de twee evenwydige lynen (aan de uiteinden van het Hoofd) eene loodregte lyn, van het bovenste van het Toupet *d*, tot aan het uiterste einde van de bovenste lip by *e*: verdeel deeze loodregte Lyn in drie gelyke deelen, of in drie *Eerstens a, b, c*; en vervolgens deeze drie deelen in drie anderen, of in drie *Tweedens*; en eindelyk yder van deeze *Tweedens*, of een voor allen, in vier-en twintig gelyke deelen of *Punten*.” Dat is, verdeel ieder afperking *a, b* en *c*, weder in drie onderdeelen; en verdeel dan voorts ieder onderdeel nog in vier-en twintig Meet-

HET
PAARD.

Meetkundige Lynen. Men haale des, door de loodrechte Lyn d, e , in ieder afperking, drie evenwydig lynen, en dus over de geheele lengte negen, die, met de bovenste lyn, tien lynen maaken. En verdeele, ten laatste, den afstand, tusfchen ieder evenwydige lyn, nogmaals in vier-en twintig deelen; welken, ter naauwkeuriger meetinge, de geheele loodrechte Lyn in 216 Punten of Meetkundige Lynen verdeelen; als af te neemen is uit de verdeeling van het Hoofd in *Fig. 1*, en ten duidelykste gezien word, in de op deeze *Plaat* gestelde fchaale. „Zo dra nu, vervolgt BOURGELAT, het Hoofd door deeze loodrechte lyn, (welke nog daarenboven by yder *Tweede* door andere Horifontale Lynen, die alleen een rechten Hoek met eene Loodrechte Lyn uitmaaken,) doorsneden, verdeeld en afgeperkt is, zal de verschillende Langte van yder deezer Horifontale Lynen, de Geometrische breedte van het Hoofd, en de ligging en plaatsing van de verschillende deelen, tot deszelfs samenstel behoorende, doen zien.”

De lyn o , welke dwars door de loodrechte lyn d, e , loopt, ter plaats daar de eerste afdeeling eindigt, en die dus de eerste langte aanduid, geeft de grootste breedte van het Hoofd te kennen. Zy valt juist op die plaats, alwaar het Hoofd, in meest alle viervoetige, ja in alle andere dieren, het breedste is; te weeten aan de jukbeenderen van de Oogkas, door onzen Schryver het Oograd geheeten. Deeze meetkundige breedte is, dus, naa gerade van de rechte pro-

Proportien
van het
Hoofd.

HET
PAARD.

portie, op die plaats, een derde van de meetkundige langte van het Hoofd, en beflaat dus een *Eerste*. Gevolglyk blyft de goede proportie van het Voorhoofd van een Paard bepaald, tusfchen het eerste derde-deel; dat is, volgens onze aanduiding, in de eerste beperking *a*, tusfchen de lynen *d* en *o*. Maar in deeze beperking bevinden zig, op de lyn van het eerste onderdeel, de Ooren; en de langte van de doorsnydendelyn, die deeze eerste onderdeeling maakt, is van twee *Tweedens* en drie *Punten*; de dikte der Ooren daar onder begreepen zynde. De meetkundige breedte van het Hoofd maakt, derhalve, op die plaats, niet juist een *Eerste* uit; dewyl 'er een-en twintig *Punten*, of ruim drie vierde van een *Tweede* aan ontbreeken; waar uit dan volgt, dat het Voorhoofd, in een welgevormd Paard, smalder moet zyn aan den stand der Ooren, dan aan dien der Oogen. Wanneer we, van deeze eerste, in de tweede onderdeeling daalen, ontmoeten we de doorsnydende lyn, die de Oogkuilen bepaalt. Deeze heeft de langte van twee *Tweedens* en twee-en twintig *Punten*: zoo dat het Hoofd op die plaats, op twee *Punten* naa, zoo breed zy, als op de doorsnydende lyn *o*. Het Voorhoofd verbreed hier dan allengs, in evenredigheid, naar dat het verbreed tegen de Oogkas: en deeze breedte zou hier, als 'er de twee ontbreekende *Punten* bygevoegd wierden, net de breedte van een *Eersten*, of een derde gedeelte van de meetkundige langte van het Hoofd uitmaaken. Met die zelfde naauw-
keu-

keurigheid bepaalt ons de Autheur verder de nog overige proportien van het Hoofd; en we zullen, korthedshalve, het deswegens gezegde maar woordlyk volgen, om het op de eerste *Figuur* over te brengen.

„ De oogen, met het geen 'er toe behoort, zyn geplaatst tusfchen de laatste *Tweede* van de eerste *Eerste*, en de *Eerste Tweede* van de tweede *Eerste*; en derzelve groote hoeken zyn twee *Tweedens* en agt *Punten* van malkander af. De dwarfche lyn, die by de tweede *Tweede*, van de tweede *Eerste* doorloopt, is twee *Tweedens* en twintig *Punten* lang; en eindigt by de twee uiteinden van de uitzetting des Kakebeens. De dwarfche lyn van de derde *Tweede* van de tweede *Eerste*, by *p*, daar de tweede *Eerste* eindigt, heeft de langte van twee *Tweedens*. Die door de eerste onderfte onderdeeling van de derde *Eerste* loopt, is een *Tweede* en veertien *Punten* lang; op die plaats is het Hoofd op zyn allerfmalfte, en daar omtrent bepaalt zig de opening van den mond: [by ons in *Fig. 2*, met letter *q* aangewezen.] De lyn, welke door de tweede *Tweede* van de derde *Eerste* loopt, bepaalt de langte van den Neus, welke by dit punt eindigt, en gaat door het middenpunt van de Neusgaten heen, die eene opening hebben van omtrent een *Tweede*. Eindelyk bepaalt de Horifontaale lyn by de derde onderdeeling de langte van de bovenlip, [in *Fig. 1*, by *e*,] en befluit het Hoofd”.

Tot dus verre is de meetkundige bepaa-
ling van het Hoofd, vlak van vooren gere-
geld,

HET
PAARD.

geld, en men kan dezelve in de eerste *Figuur* gemaklyk nagaan. Dan hier by behoort nog eene andere bepaaling, welke de proportie van een Paardehoofd op zyde aanduid. En inderdaad, ik voor my agt het weezenlyk van belang, de fraaiheid van een Paard op zyde wel te kennen. Immers valt het oog meest op de schoonheid van een Paard, als men het ter zyde ziet voorby loopen of stappen. Een onkundige zelfs zal hier over veelyds zeer wel oordeelen; het oog en de dagelyksche beschouwing van voorbydraavende Paarden geeft denzulken eene kundigheid, die alleen van het gezonde oordeel, en 't vergelyken van het algemeen schoon, tegens het ongemeene lelyk of misvormd afhangt. Het kennen van een welgevormd Paard, vlak van vooren, of van agteren, vind men daarentegen minder algemeen. En dit is de reden, dat de Paardenkoopers en onze Boeren, vooral op de Paardemarkten, als zy een onkundig Jonkertje of een Jan Salie voor zig zien, de Paarden, die eenigen misstand van vooren of van agteren hebben, meestal op zyde zwenken en dryven: des men aan een kooper, die niet ook op de gestalte van vooren of agteren let, wel dra zie, dat hy niets van de kneep weet. Met dit alles is 't egter waar, dat 'er, hoewel 't minder moeilyk zy, over de Schoonheid van een Paard van ter zyde, dan van vooren of van agteren, te oordeelen, nogtans ook meetkundige regelen zyn, welken een kiesch Kenner weeten moet, en die de Heer BOURGELAT in deezervoegen opgeeft.

Vol-

Volgens de afmetting in *Fig. 2*, en naar zyne gemaakte verdcelingen, is het Hoofd, op zyde befchouwd, van het Neusbeen, by *r*, tot aan het fcherpe van de onderkaak by *s*, in zyne alleruitgeftrektfte breedte, vier *Tweedens* lang; en hier door word mede bepaald de breedte van de Wangen. Voorts bestaat de langte van de doorfnyding van de Onderkaak, by *t*, tot aan het Neusbeen *u*, uit één *Eerfte* en dertien *Punten*; en van den Baard, by *v*, tot aan het Neusbeen *w*, uit twee *Tweedens*, en tien *Punten*. Doch by deeze meetkundige proportie heb ik dit aan te merken; dat, hoe zeer dezelve naast-by de evenredige fchoonheid kome, onze Hollanders evenwel nog eene byzondere oplettendheid op dit gedeelte van het Hoofd vestigen. Men weet, dat veele Engelsche, en ook eenige Holsteinsche, Paarden het Neusbeen merkelyk krom hebben; waarom men dezelve ook wel Ramskoppen noemt. Over 't geheel is het Neusbeen, by onze Hollandsche Nationale Paarden, zeer plat en rechtftandig; de Wangen zyn daarentegen bolder en vleeziger dan die van veelen der uitheemsche Paarden: zoo dat men mogelyk nergens, vooral Boere- of Nationaale-Paarden, vinden zal, welker Hoofd meer naar het zwaare en knobagtige, als ik het zoo mag uitdrukken, helt. Intusfchen hebben onze Landzaaten, genoegzaam algemeen, by uitstek veel op met een Paard, welks Hoofd op zyde spits toeloopt; dat is, wanneer het, van het Neusbeen, tusfchen den Baard of de Onderlip en het opperfte van 't Neusgat,
spits

HET
PAARD.

spits toeloopt. Dit noemen onze Boeren een *fyn kopje*, een *dun snuitje*, enz. Naast deeze proportie geeven zy vooral ook agt op de Ooren. Onze Autheur stelt derzelve be hoorlyke langte op twee *Tweedens* en drie *Punten*, zoo als by x is aangewezen; en zegt, dat zy één *Tweede* en agt *Punten* van elkander moeten staan. 't Is wonder dat die schrandere Kenner ook geene maat van de dikte der Ooren in het ronde opgeeft, waar op onze kundige Landslieden wel degelyk letten. Zy meeten den afstand der Ooren met de vingers, door twee of drie vingers in de breedte 'er tusfchen te leggen; en passen de dikte der Ooren, tusfchen de ronde greep van den voorften vinger en den duim. Vooral behaagen hun geen overhangende of al te fterk vooruitfteekende Ooren; zoo als het Oor hier, in de nevensgaande tweede *Figuur*, wat al te ver voor over getekend is.

Proportien
van den
Hals.

Juister komt ons 's Mans opgave der proportie van den Hals voor; schoon onze Hollandfche en Vriefche Paarden denzelven over het algemeen ronder hebben; en onze Natie daarenboven zeer gesteld zy op Paarden, die een gedrongen ronden Hals hebben. Zy willen naamlyk, dat de bogt van den Hals, van agter de Ooren af, tot aan den fchoft, meerder den vollen trek van een halven Cirkel befchryft; en dat het geheele geftel van den Hals zelfs eenigzins agter over helt, waar tegen dan het Hoofd als 't ware indringt. Dan, des niettegenftaande, is evenwel de proportie, die wy by den Heer

BOUR-

BOURGELAT vinden, zeer goed, inzonderheid voor een Ry- of Manege-Paard. Hy stelt naamlyk, dat de juiste breedte van den Hals, als men het Paard van vooren beschouwt, moet zyn, drie *Tweedens* en agtien *Punten*; zie *Fig. 1.* y , z . En als men het Paard op zyde ziet, zegt hy, moet men den Hals rekenen, van den Nek by x en het agterste gedeelte van de plaats daar de Halster op rust, tot aan zyn begin en oorsprong uit de Schoft by h , op de lengte van een Meetkundig Hoofd, als in de daar op getrokken Lyn gemerkt staat. Hier by zou men, volgens de aftekening van *Fig. 2*, kunnen voegen, dat de stand van het Hoofd in een welgesteld Paard, op zyn fraaiste, met de Proportie-Lyn van den Hals, een vry regelmaatigen driehoek beschryft. Men rekene van x tot h voor den Hals; van den Nek by x tot de Onderlip by a , voor de Langte van 't Hoofd; en van a tot h voor den afstand van 't onderste gedeelte van 't Hoofd tot aan den oorsprong van den Hals uit de Schoft. Dit doende zal men bevinden, dat deeze drie lynen nagenoeg even lang zyn; 't welk, myns oordeels, de Meetkundige kennis van eene welgemaakte proportie van het Hoofd en den Hals niet weinig opheldert; en te meer van nut is, om dat deeze meeting, zelfs by de raaming, zoo als onze Boeren en Paardenkoopers met hunne Elleboogen of Stokken meeten, geschieden kan. Onze Boerenlieden naamlyk, (om dit in 't voorby gaan te melden,) die den Paarden-en Koejenhandel in Holland en

on-

HET
PAARD.

onze nabuurige Provincien dryven, hebben meestal een stok by zich, gewoonlyk van doornenhout vol knobbels. Naar deezen stok meeten zy, met het daar opstellen der hand, van vier, drie, twee vingeren of flegts éénen vinger, de hoogte, langte en breedte der Koejen of Paarden; zelfs weeten zy in zeker postuur op dien Stok kwanswyze te leunen, terwyl ze juist de welstandigheid van het dier afmeetten. Zulks gaat by des bedreevenen veelal zoo wis, dat zy weddenschappen op deeze maat durven aangaan; en op een duim twee drie de maat bepaalen kunnen. Dus zou gevolglyk de hier opgegeeven driehoeksberaaming, nopens de welstandigheid van den Hals het en Hoofd van een Paard, als zeer eenvoudig en naauwkeurig, by de gemelde gewoonte mede plaats kunnen hebben.

Voorts stelt men, dat de Hals, van deszelfs samenvoeging met de onderkaak by *t*, tot aan de bogt by *ü*, daar het midden van den Hals gerekend word, de breedte heeft van vier *Tweedens* en vyftien *Punten*. En van deeze samenvoeging af, tot op de inhegting in de Borst, te weeten van *t* tot *f*, moet de Hals lang zyn vyf *Tweedens* en twaalf *Punten*; zoo dat, gesteld dat by *ü* het midden van den Hals zy, dan bestaat de geheele lengte van een welgeproportioneerden Hals, in zyne bogt, uit elf *Tweedens*. Wyders is de breedte van den Hals, van daar dezelve in de wervelen van de Schoft by *h* zamengevoegd is, tot daar ze zig met de Borst by *f* vereenigt, bepaald op twee

Eer-

Eerstens, een *Tweede* en zes *Punten*. By dit alles zoude ik voor my verkiezen, dat men eene meetkundige bepaaling konde geeven, waar dat de kromme lyn of halve cirkel van den Hals in de tweede *Figuur* getrokken, van de Ooren af gerekend op de *Lyn f en h*, by *r* best moest vallen, om een fraaien Paardenhals te vormen. In deeze *Figuur* daalt dezelve van *x* tot *r*, op omtrent twee *Tweedens* van de Schoft: gaarne had ik hier by wel eenig teken van de Schoft en derzelve begin gezien; dat zig in alle Paarden vry zichtbaar opdoet. Onze Boeren, die, als gezegd is, van een ronden Hals houden, agten den Hals zeer schoon, wanneer de Halspierz, welke men kennelyk genoeg in den Paardenhals als eene omgekeerde halve maan ziet, zig even boven de Schoft verliest, en 'er eene goede anderhalve handbreedte van af zy; 't welk na genoeg met de aangewezen Maat in de *Fig.* overeenkomt. Verder houd ik het, schoon de Hals hier zeer wel geproportioneerd zy, onder verbetering, daar voor, dat onze Hollandsche en Vriesche Paarden, in dit opzicht, eene schooner proportie hebben. Derzelve Hals naamlyk is eenigzints ronder, zynde, in een juister rond, meer gevormd naar het beloop van een vierde gedeelte van een volkomen cirkel.

Wanneer men van de fraaie gestalte van een Paard spreekt, komt zekerlyk deszelfs Borst niet minder in aanmerking dan de Hals; waarom wy dezelve insgelyks wat nader zullen beschouwen. Dit gedeelte tog is dat gene, dat in alle viervoetige Dieren, ja ook

Proportien
van de
Borst.

HET
PAARD.

in de Vogelen, het cierlykst is, en 't meest in 't oog loopt, vooral in dezulken, welken den Hals en het Hoofd vry kunnen bewegen: in de Paarden althans is de Borst genoegzaam het voornaamste gedeelte der schoonheid, byzonderlyk van vooren. Men bepaalt de Borst in dien stand, zoo als dezelve in *Fig. 1.* by *u, u*, afgeperkt is tusfchen de twee Schouders, of liefst de Schouderfpiereu gedeeltlyk 'er by gerekend, op de breedte van twee *Eerstens*, of twee derde van de lengte van het Hoofd. In een welgevormd Paard vertoont zich de kol van de Borst, by *v*, in deezen stand, juist loodrecht onder het midden der Onderlip: en aan het waarneemen van deezen regel ligt ons te meer gelegen, om dat dezelve, zonder de meetkundige stelling recht te kennen, een wiskundige regel voor het oog, ja, om zoo te spreken, by de gis, genoemd mag worden. By de Schilders en Tekenaars word de fraaiheid der proportie in een Mensch, wanneer zy naar 't leeven tekenen, alleen op het oog afgeperkt, naar de plaatsing van den Keelput, of de holte onder de Kin in den Hals; en vervolgens naar de holligheid, die vlak op het Borstbeen is, en de Borstfpiereu evenredig links en rechts afscheid. Even zoo geeft ook hier deeze afscheiding, voor in de Borst van een Paard, een gewis Middelpunt, uit welks evenredige zylyngsche Spiereu de wellstandigheid van een Paard nagegaan kan worden. 't Is daar benevens hieruit, dat een schrander Paardenkenner, die een Paard wel voor de Borst ziet, ontdekken kan of

het

het Paard mank gaat, of, zoo als men zegt, in de Borst gereeden is. Ook is, voor 't overige, het wel kennen van de Borst, en derzelve goede gesteldheid, de ziel der Paardenkennis; niet alleen om dat men 'er het regelmaatige schoon uit kan afleiden; maar wel byzonder tevens, om dat de voornaamste kragten van een Paard, tot den arbeid en den landbouw, in de Borst opgeslooten zyn. 't Is hier mede als met den Mensch, wiens welgestelde Borst met het hoogste regt aangemerkt mag worden, als eene der voornaamste bronnen van zyne kragt en gezondheid.

Aangaande de overige uitgestrektheid nu van de Borst; men ziet dezelve, in *Fig. 1.* by *d, e, d*, van vooren vertoond, vervolgens in *Fig. 2.* op zyde. Hier word dezelve bepaald, tusfchen de fchuine lyn *f, h*, en de loodrechte lyn *h, k*, met den verderen omtrek van de Borst. Om de meetkundige welftandigheid van deeze Borst op zyde aan te duiden, ftelt de Heer BOURGELAT gegrond voor, het trekken van eene loodrechte lyn, die van de Schoft by *h* nederdaalt, tot op den grond by *i*; waar op hy dan de verdere proportie der Dyen en Voorpooten, in derzelve deelen en ftand, bepaalt. Uit deeze befchouwing kan men, fchoon hy 'er hier niets van melde, ten duidelykfte afleiden, dat men, in de Paardenkunde, eene welgemaakte Borst, op zyde en tegen den Buik aan befchouwd, altoos moet ftellen rechtftandig te zyn met de Stukken of agterfte deelen van den Elleboog. Fyne kenners

HET
PAARD.

zien evenwel niet ongaarne, dat de Elleboogen een weinig buiten het rechtstandige agterwaards wyken; als maar de Hoeven en de Vetlokken fyn en net voorkomen, mitsgaders recht staan: zoo als een Tekenaar een Menschen Voet lynrecht onder den Keelput en de holligheid van de Borst trekt. Wyders is de Borst van vooren, by *g*, een weinig uitsteekend, 't welk, als 't niet te veel is, mede voor geen misstand gehouden word. Met betrekking tot de Borst, den Voorarm en het verdere gedeelte van het Voorbeen, stelt men vervolgens, dat de Borst in het midden en op zyde gerekend, tot aan 't begin van den Arm, eene breedte heeft van een *Eersten*, een *Tweeden* en twaalf *Punten*, dat te zamen uitmaakt 108 *Punten*, of de langte van een half Hoofd, gelyk ons, op de lyn van *f* tot *k* aangewezen is. Hierop luid de verdere bepaaing van onzen Autheur aldus.

Proportien
van het
overige
van 't
Voorstel.

„ De Voorarm, (van de knop of de punt van den Elleboog, tot aan zyn voorste gedeelte, dat is van *f* tot aan *g*,) zal de breedte van een *Eerste*, en van vooren, daar hy zyn aanvang neemt, beschouwd, de dikte van een *Tweede* en agttien *Punten* hebben. Zie *Fig. 1. h*. Boven de Knie moet hy, daar hy op zyn allernauwste is, op zyde de breedte van een *Tweede* en dertien *Punten*, en van vooren de dikte van een-en-twintig *Punten* hebben. Zie *Fig. 2. i* en *Fig. 1. h*. De Knie, van vooren beschouwd, heeft, daar zy op het allerdikste is, de breedte van een *Tweede* en twaalf *Punten*. Zie *Fig. 1. i*. En op zyde een *Tweede* en elf *Punten*. Zie *Fig.*

2. m. De Vetlok, (de Pees daar onder begreepen,) heeft op zyde de breedte van een *Tweede* en drie *Punten*. Zie *Fig. 2. n.* En van vooren beschouwd, heeft hy in het midden de dikte van 18 *Punten*. Zie *Fig. 1. g.* De Kogel, van vooren gezien, is een *Tweede* en zes *Punten* dik, en even zoo breed op zyde, de pyp daar onder begreepen. Zie *Fig. 1. p.*, en *Fig. 2. q.* De Koot is op zyde twintig *Punten* breed, en van vooren eenen twintig *Punten* dik. Zie *Fig. 2. r* en *Fig. 1. g.*”

Na deeze Meetkundige opgave van de dikte der voorschreeven deelen, leert ons de Heer BOURGELAT, derzelve welvoeglykste langte kennen. Volgens hem is de Voorarm welgeproportioneed, als dezelve van den Elleboog, *Fig. 2. by f.*, tot aan de eerste samenvoeging van de Knie by *t.*, van agteren twee *Eerstens* en agtien *Punten* lang is, zoo als de lyn van *t* tot *u* aftekent; en voorts van die samenvoeging of van *t* af tot den grond toe, dezelfde langte heeft. Van vooren verschilt deeze maat; want dan rekent men, van onder de Borstkol *z* af tot op den grond, de langte van een Hoofd, twee *Tweedens* en zestien *Punten*. De Voorarm is van vooren, tot aan de Knie, vyf *Tweedens* lang, zoo als de lyn *h* aanduid; de Knie zelve stelt men by *w* op een *Tweede* en twintig *Punten*; de Pyp by *x* op twee *Tweedens* en veertien *Punten*; den Kogel by *p* op agttien *Punten*; en de Koot met de Kroon, by *z*, op een *Tweede* en twaalf *Punten*; waar mede de maat van den Hoorn na ge-

HET
PAARD.

noeg overeenkomt. By dit alles, hoe zeer deeze maat, naar 't gevoelen des Autheurs, een volmaakt schoon Paard aanduide, staat het my egter vry aan te merken, dat hier omtrent, ten aanzien van onze Nationaale Paarden, eenige afwyking plaats heeft. Het komt my voor, en veele bedreeven kenners zyn het met my eens, dat onze Paarden, hoewel zy in hunne proportie uitnemend schoon, ja veelen derzelve fyn van talie genoemd mogen worden, over het geheel zoo fyn en dun van pyp en beenen niet zyn, als de Fransche, Engelsche, Turksche en Hongaarsche Paarden. Zeker is het, dat alle onze Nationaale Paarden, die den ouderdom van agt of tien jaaren bereiken, ongemeen veel zwaarder van Vetlokken zyn, dan de Uitheemschen; 't welk onze Paardenkoopers ook wel weten, die ze daarom dikwyls scheeren. Daar benevens heeft men opgemerkt, dat de Nederlandsche Paarden, byzonder de Vlaamschen, Brabandschen en Stichtschen, die veel in 't zand of op zwaare wegen loopen, doorgaans platter en breeder van Hoeven of Hoornen zyn; welke eigenschap zelfs met de voortteeling schynt over te spruiten. Midlerwyl wil ik gaarne toestaan, dat de geregelde proportie, als men den Meetkundigen Regel van de Lengte van het Hoofd afleid, ook in deezen met de schoonheid van onze Paarden zou overeenkomen; en dus staat alles, 't geen men hier wel moet gadeslaan, in proportie.

Proportien
van het

Tot hier aan toe bepaalden wy ons tot de
welstandigheid van een Paard, met opzigt
tot

tot het *Voorftel*; laat ons nu eens befchouwen, wat 'er tot de welftandigheid van een fraai *Middelftel* behoort. De Heer BOURGELAT ftelt, dat het Lyf van een Paard, in zyne alleruitgeftrektfte breedte en dikte beide, de Meetkundige maat van een geheel Hoofd heeft. Hy verftaat hier door breedte den afstand van 't begin van den Arm *k* tot *l*, de plaats, daar de Ribben eindigen, en de Buik of het Agterftel begint: ook eigent hy diezelfde breedte aan 't Paard toe, als men 't vlak van vooren, met de uitzetting zyner zyden befchouwt. Zie dezelfde breedte in de eerfte *Figuur* op de lyn *k, l*. Voorts verftaat hy door de dikte den afstand van *m* tot *n*; gelyk hy dus ook de dikte van het Lyf, van de Schoft by *h*, tot aan 't begin van den Elleboog by *f*, op dezelfde Hoofds Lengte bepaalt. Naar die proportie zinkt het Lyf, zoo in de holte van den Rug, als in de doorhanging van den Voorbuik, volgens de maat by *u*, een *Tweede* en zes *Punten* door. Deze Meetkundige waarneeming is van veel gewigt; dewyl men, als men zulks behoorelyk opmerkt, daar door in ftaat is, om het gebrek van de zoogenaamde Hangbuiken recht te kennen, en tevens een zoogenaamden Zaalrug te onderscheiden; gebreken van het allerflegtste flag. Wanneer men, by de befchouwing van een jong Paard, naauwkeurig op deezen regel let, zal men zekerlyk vry gegrond kunnen gissen, zoo niet na genoeg bepaalen, dat de Rug en Buik van het Dier, als het in dit geval flegts een punt van dien regel afwykt, in laaterre dagen meer zal door-

HET
PAARD.
Middel-
ftel.

HET
PAARD.

zakken, en uit de vereischte welstandigheid wyken; vooral indien het onder den Man bereeden zal worden. Gelyk de Wervelbeenderen en de Ruggegraad in den Mensch hunne welstandigheid verliezen, naar gerade van den arbeid, of de gewoone groei, zoo heeft dit ook byzonder plaats in de Paarden. Hierom is 't dan ook dat de Autheur den Rug van het Paard, volgens de natuur, wel uitdrukkelyk laager bepaalt, dan de Schoft aan den Hals by *h*. Indien men van daar eene Waterpaslyn laat doorloopen, vind men de doorzakking van *n* tot *m* juist twee *Tweedens*; en wel zoo, dat deeze Waterpaslyn, omtrent de hoogte van het Kruis, by *s*, niet meer dan een *Tweede* boven 't zelve verheven zy. Anders krygt het Paard, zegt hy, een Zaalrug, of, door het tegengestelde, een Rug als een Muilezel. En hier uit volgt dan eene vry geregelde maat over 't geheel, die uit de Schoft kan en moet genomen worden, om de goede proportie van een welgemaakt Paard bykans op het oog te kunnen nagaan. Zulks kan, voorondersteld zynde, dat men de lengte van een Hoofd wel kent en in 't geheugen heeft, op die manier met weinig moeite geschieden. Immers geeft de maat van de Schoft by *h* tot aan 't begin van den Elleboog by *f* juist de lengte van een Hoofd. En als men deeze loodrechte lyn verlengt, tot aan *e* de plaats, die evenwydig aan den omtrek of rondte van de waare Ribben en het Borstbeen is, dan verkrygen wy eene dikte van een Hoofd, een *Tweede* en zes *Punten*. Trekt men nu vervolgens
die

die loodrechte lyn van dit evenwydige punt aan het Borstbeen, tot onder aan de Vetslok, by σ , dan zal men weder even die laatstgenoemde lengte vinden. Als men dan daarbenevens van de Waterpaslyn by α de twee *Tweedens* afneemt, voor de doorzakking van den Ruggegraat, en men zet de opgamelde maat van een *Tweede* en zes *Punten* aan den Buik aan, zoo zal deeze juistheid terstond begreepen, en genoegzaam by raaming gegist kunnen worden.

Dat wy nu, het bygebragte wegens het *Middelstel* voldoende oordeelende, om een duidelyk begrip van deszelfs proportien te vormen, ten laatste nog het oog slaan op het *Agterstel*. Hier omtrent is onze Natie, gelyk wy boven reeds gezegd hebben, 'er zeer opgezet, dat onze Paarden rond en vleezig van Billen en Agterstel zyn: zal het Dier den naam van een welgevormd Friesch of Hollandsch Paard draagen, dan word 'er zulks inzonderheid in vereischt. De proportie, door den Heer BOURGELAT gesteld, beantwoord, 't is waar, hier aan niet volkomen; doch ze behoud des niettegenstaande haare waardy, en is egter, met eenige toegeevenheid, ook op onze Paarden zeer wel toepasfelyk; om dat de evenredigheid, op den eersten regel gegrond zynde, voorts op alles naar gerade overgebragt moet worden; 't welk ons hem te gereeder doet volgen. Men neeme dan, naar zyne onderrigting, in aanmerking, dat, als men het Paard op zyde beschouwt, gelyk het in *Fig. 2* afgebeeld staat, de hoogte van het hoogste ge-

HET
PAARD.

Proportien
van het
Agterstel.

HET
 PAARD.

deelte van 't Kruis, by x , tot aan de Smeerschyf e , net is twee *Eerstens*, een *Tweede* en vyftien *Punten*, en dus ongeveer een *Tweede* minder dan een Hoofd. Vervolgens stelt hy den afstand van de Smeerschyf by e , tot onder het uitsteekende uitwendige en zylyngsche gedeelte van den Hak by f , op dezelfde maat; en zoo ook van dit laatste gedeelte tot op den grond. Men kan des uit deeze opgave al wederom een eenvoudigen regel trekken. Te weeten: zoo men op het oog, of met eene Paardenkoopers beraaming, van het Kruis x tot de Smeerschyf e , van daar tot op den Hak by f , en voorts tot op den grond, eene gelyke Lengte gist of beraamt, dan zal men ook na genoeg deeze welstandigheid bepaalen; en, by eene overboodige Lengte of korthed van één deezer drie deelen, den misstand terstond ontdekken. Langs dien eigensten weg is de proportie van het uitstek van den Bil insgelyks zeer gereed te kennen; dewyl de afstand van het opperste gewrigt van het Heupebeen by g tot aan het punt van den Bil by g weder dezelfde maat heeft. Alleenlyk zouden onze Nationaale Paarden, om de voorgemelde reden, hier aan den Bil nog wel een puntje meer uitloopen. En dit komt over 't geheel in aanmerking, met opzicht tot het geen onze Autheur zegt, wegens de meetkundige proportie van het Kruis en de Billen van 't Paard, van agteren beschouwd, zoo als dezelveu zig in *Fig. 3.* voordoen; ter bepaalinge der welstandigheid van een Paard van agteren. Hiertoe word naamlyk ver-

vereischt, dat men, als men het Dier dus vlak van agteren beschouwt, over het hoogste gedeelte van 't Kruis by *z* de Schoft *z* moet kunnen zien. Dit Kruis heeft dan, volgens den Heer BOURGELAT, ter plaatze, daar het over het opperste van den Staart loopt, de dikte van twee *Eerstens*, een *Tweede* en agt *Punten*, zoo als de Lyn *z*, *z*, aanwyst. Maar men mag deeze proportie voor onze Nationaale Paarden wel wat breeder stellen; en zoo ook de dikte der Billen, welke hier, volgens de Lyn *e*, *e* op twee *Eerstens* en twee *Tweedens* gebragt zyn, wel iets vermeerderen; om dat onze welgevormde Nationaale Paarden de Billen ronder hebben, dan ze hier bepaald zyn. Dog het uitstek van den Buik, dat hier te gelyk in deeze *Figuur* zeer wel voorkomt, zou ik niet veel meer vergrooten, schoon onze Nationaale Paarden veelal ook daarin wat meer uitdyen. By de Liefhebbers, onder onze Natie, valt dit laatste niet zeer in den smaak; maar de Billen zien ze liefst wat rond en glad, vooral by fraaie Harddraavers; en dan houd men 't voor niet minder schoon, als die ronde Billen wat fyn toelopen, gelyk de maat van twee *Tweedens* en zes *Punten* by Letter *z* aanduid. Wat verder aanbelangt de wydte van het Been, dat men veelal voor de Dye houd, maar BOURGELAT omschryft als het Been, dat door het Scheenbeen gemaakt wordt, en by ons door de bank den dunnen Agterbil heet; dezelve word, ter plaatse van de snyding van den Bil, op de Lyn *z*, *z*, in *Fig. 2.*, door onzen Autheur op

HET
PAARD.

op de maat van drie *Tweedens* en zes *Punten* gesteld. En de dikte van dit gedeelte van agteren, in *Fig. 3.* door π aangewezen, bestaat, als gezegd is, uit twee *Tweedens* en zes *Punten*. Zo maakt ook de breedte van het Been boven den Hak, op zyde beschouwd, twee *Tweedens* en zes *Punten* uit; maar, als men 't van vooren of agteren beziet, is het een *Tweede* en drie *Punten* dik. Zie *Fig. 2. o, o* en *Fig. 3. ρ* . Den Hak zelve berekent men van agteren daar hy het allerdikste is, op een *Tweede* en tien *Punten*, zoo als in *Fig. 3. ρ* blykt; dog, op zyde, van zyne buiging tot zyn Hoofd beschouwd, beslaat dezelve, daar de Peezen 'er by komen, de wydte van twee *Tweedens* en zeven *Punten*. Zie *Fig. 2. α, α* .

In de nog overige onderste deelen vordert bovenal opmerking de Pyp, als in welke niet weinig fraais van een Paard ligt, om dat dezelve de fynheid en properheid der Pooten vertoont; waarom onze keurige Schryver derzelve proportie ook vry fyn gesteld heeft. Zy is, zegt hy, in 't midden, op zyde, met de Pees daar onder begreepen, by σ in *Fig. 2*, een *Tweede* en zeven *Punten* breed: en dan is deeze Pyp nog niet op zyn allerdunste gerekend; dewyl dezelve, daar ze lager tegen den Vetlok en naar de Kroon toe toeloopt, nog dunder word. Van agteren is zy, om dat men 'er dan de Pees niet in ziet, ook veel dunder en fynder, zoo dat derzelve dikte aldaar, als in *Fig. 3.* Letter τ blykt, schaars 20 *Punten* zy. Aan de Vetlok en den Kogel evenwel word deeze Pyp breeder: dog

dog ze vertoont zig wanftaltiger naarmate dat ze, zo 't wat ver ga, verder afwykt van de proportie door den Heer BOURGELAT opgegeeven. Onze Nationaale Paarden hebben, egter, naar myn denkbeeld, deeze maat iets grooter dan die van een *Tweede* en tien *Punten* op zyde, en een *Tweede* en agt *Punten* van agteren, de Vetlok 'er onder begreepen; zoo als de maat hier gesteld is. Zie *Fig. 2. v*, en *Fig. 3. v*. Ook twyffel ik zeer, of deeze maat niet wat al te fyn bepaald zy; om redenen, dat men een der uitneemendste Schoonheden van een Paard, in de fynheid en dunheid deezer deelen, stelt. Op eene dergelyke wyze gaan kundige Schilders en Tekenaars zekerlyk mede vry wat te verre, met tegens de hier vereischte proportie te zondigen. Men ziet dit maar al te dikwils, zelfs in anders wel uitgevoerde Kunststukken, Printen en Tekeningen, in welken byzonderlyk de Vrouwe-Schenkelen zoo dun of gracelyk, gelyk het kunstwoord luid, getekend zyn, dat het natuurlyke schoon 'er niet weinig door gedwongen worde. En zulks, vermoed ik, heeft ook vry wat plaats in deeze proportie: dan 't nadert niettemin aan 't schoon, en 't voldoet dus in deezen zin. Wyders houd ik het nogtans, ten opzichte van onze Hollandsche Paarden, daar voor, dat zy, naar gerade van de rondheid en kloekheid hunner gestalte, tegen alle Paarden uit andere Gewesten, de proportie van den Kogel en de Vetlokken vry breeder hebben, zonder dat het aan hunne welstandigheid benadeelt. En, zoo myne Leezers getuigen zoeken, ik durf

HET
PAARD.

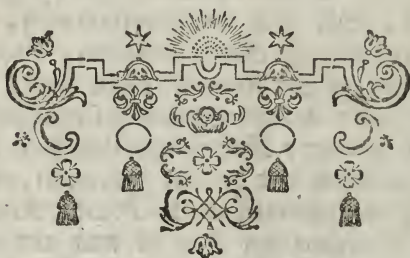
durf hen, als Beoefenaar en Liefhebber der Schilder-en Tekenkunde, gelyk ik meermaals gedaan heb, onbeschroomd wyzen naar onze Hollandfche Schilderbaazen, byzonder dezulken, die Nationaale Paarden getekend en gefchilderd hebben. Men vergelyke hunne tafereelen tegens die van Uitheemfche Paarden-Schilders, en men zal de waarheid ten klaarfte bevestigd vinden: voor al in de Paardjes van ESAYAS, VAN DE VELDE, STOOP, VERSCHUUR, POTTER en anderen; als men daartegens vergelykt de Paarden van WOUWERMAN, die veel Modellen van de Italiaanfche Paarden van zynen Meester BAMBOOTS gevolgd heeft; en voorts die van VAN DER MEULEN, MAAS en anderen in dien fmaak. By dit alles komt eindelijk, met betrekking tot den Agterpoot, nog des Schryvers bepaaling van de eigentlyke Koot, die den Kogel aan de Kroon of Hoeve hegt. Hy ftelt derzelve wydte op een *Tweede*, en derzelve dikte op een-en twintig *Punten*, naar uitwyzen van *Fig. 2. v* en *Fig. 3. x*. Hier mede befluit de Heer BOURGELAT zyne bepaalende afmetingen van den Agterpoot; zonder iets te melden van den omtrek der Kroon, en des Hoorns of der Hoeve; welk gedeelte evenwel ook een aanmerkelyk ftuk is, daar kiefche Paardenkoopers naauwkeurig opletten. Dit fchynt, daar de Autheur anders zoo juist op alle fchoonheden agt geeft, in den eerften opflag wat vreemd; dog de reden hiervan is denkelyk deeze. Dit gedeelte word, by het beflaan der Paarden, zeer veel gevormd naar de keuze

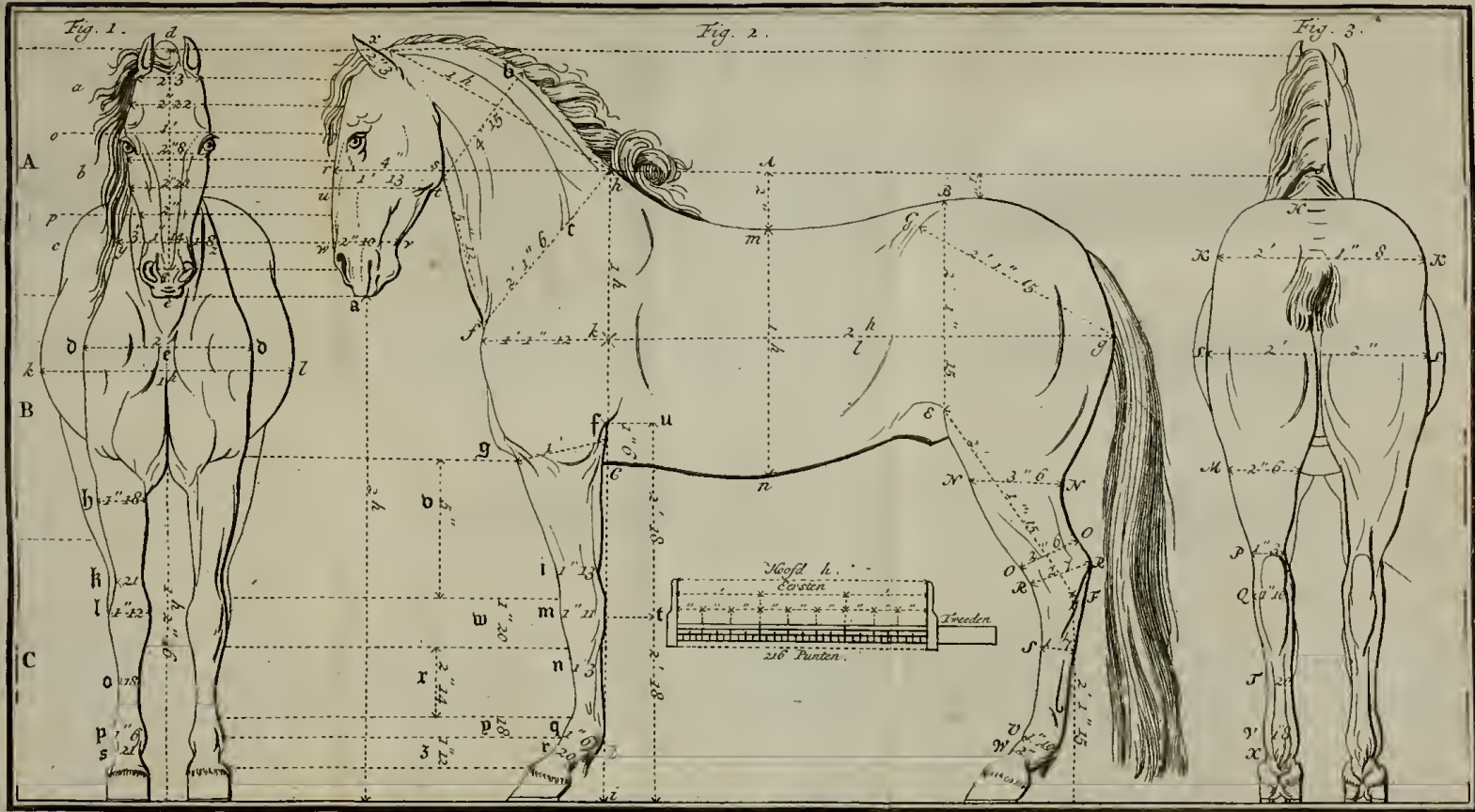
ze en kieschheid der Natie; en dus heeft de Autheur dit voor zyne fraaie Beschryving van het beslaan der Paarden overgelaaten; 't welk wy ook, betrekkelyk tot onze Nationaale keuze, dan wat laater met weinig woorden zullen voordraagen.

Zie daar dan, geagte Vaderlandlievende Leezer, de Meetkundige Regelen van een welgeproportioneed Paard, naar de gegronde bepaaling van een der kundigste Paardenkenners; wiens Geschrift, door de bezorging van den zeer ervaren Heer FONTEIN, keurig in onze Moedertaale overgebracht is. 't Geene wy 'er ter ophelderinge by gevoegd hebben, zal, zoo wy vertrouwen, onzen Landzaaten van dienst weezen, vooral om met meer gemak opmerkzaam na te gaan, in hoe verre deeze regels al of niet toepasselyk zyn op onze Nationaale Paarden. Ik heb ten dien einde het geduld genomen, om, het geen in de nevensgaande *Plaat*, door *Eerstens*, *Tweedens* en *Punten* was aangeduid, door eene Alphabetische aanwyzing op te helderen. 't Zou naastdenkelyk veelen, hoe gemaklyk de kundige Autheur zig dit begrip voorstelde, by mangel van gewoonte aan Meetkundige Lynen en Stippen, moeite gebaard hebben, zyne opgave recht te begrypen: als zynde zulks gemeenlyk alleen bekend, by de zodanigen, die of als Wiskundigen, of als bedreven proportiekundige Tekenaars, dit met een opslag bevatten. Hier en tegen zal myne aanwyzing door Alphabetische Letters gereeder onder 't oog van elk onzer Holland-
sche

HET
PAARD.

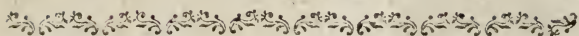
sche Leezeren vallen. Wy hoopen des , door de bewerking van dit Hoofdstuk , schoon 't grootelyks een uittrekzel zy , overtuigend getoond te hebben , dat wy geen moeite spaaren , om alles , wat onzen Vaderlander van weezenlyk nut kan zyn met yver op te spooren , en aan de hand te geeven. En dus gezien hebbende wat 'er tot de welstandigheid van een Paard behoort , zal het niet oneigen zyn een volgend Hoofdstuk te schikken tot eene korte beschouwing der Gebreken onzer Nationaale Paarden.

MEETKUNDIGE PROPOR TI EN VAN EEN PAARD.

VYFDE HOOFDSTUK.

*Handelende over de uitwendige en eenige
inwendige Gebreken der PAARDEN.*

IN het voorige Hoofdstuk hebben wy ons opgehouden, met eene naauwkeurige voordragt van de volmaakte deelen en de schoonheid onzer Nationaale Paarden; thans vordert ons bestek, om ook van hunne onvolmaaktheden te spreekken; en vooral van dezulken, die uitwendig in 't oog vallen, welken by onze Landzaaten onder verscheiden benaamingen bekend zyn. Eene Verhandeling van die natuur, het zy dat deeze gebreken ook elders gemeen, of aan de Paarden van ons Land byzonder eigen zyn, word hier te noodwendiger vereischt, om dat 'er onder gevonden worden, die men volstrekt uit den aart van ons Land heeft af te leiden, of die uit het gebruik onzer Landzaaten hunnen oorsprong hebben. Voeg hier by, dat alle Schryvers, die de Natuurlyke Historie van het Paard ontvouwen, dit stuk als van een wezenlyk belang aanmerken; in zoo verre zelfs, dat dit gedeelte al dikwils dermaate uitgebreid worde, dat het bykans het geheele Boek vervulle: even als men, in de Menschkunde, de Ziektekennis, vooral

HET
PAARD.

HET
PAARD.

in onze dagen, tot verveelens, zoo niet tot bespottens toe, verder uitbreid, dan de waare kennis van een gezond natuurlyk gestel. Myne Leezers hebben egter niet te vreezen, dat ik hen op die wyze lastig zal vallen; het overtollige daar latende, en my alleen aan het nuttige houdende, zal ik de opmerkelyke gebreken slegts schetswyze, dog, zoo ik vertrouw, voldoende voordraagen; zonder staan te blyven op veeler gevoelens, nopens de verschillende oorzaken en byzondere geneswyzen dier gebreken. Tot meerder gemak, en tevens ten vermaak van min kundigen, (want by uitstek kundigen hebben dit hulpmiddel niet noodig,) heb ik, met betrekking tot dit onderwerp, de hiernevensgaande Kunstplaat vervaardigd; welke indiervoege ingerigt is, dat men de benaaming der gebreken, op ieder plaats, waar zich in de Paarden eenig uitwendig zichtbaar gebrek opdoet, met kleene Letteren aangetekend vinde; dat egter meer geschied tot eene gereede handleiding, dan tot eene juiste aftekening van elk gebrek op zich zelve; 't welk van te veel omslags zou zyn. Wat verder de inwendige gebreken betreft; ik zal dezelve, in zo verre zy byzonder tot het Paard betrekkeelyk zyn, latende de overigen berusten, ter gelegener plaats, beknoptlyk omschryven. Dan vooraf nog een kort woord, met opzicht tot de bovengemelde *Plaat*, ten rechten verstande van het bedoelde. De vaste teken-omtrek van het hier afgebeelde Paard, te weeten, die, welke niet gestipt is, maar met een teken

kentrek doorloopt, duid ons aan den regemaatigen omtrek van een goed Inlandsch Werkpaard; dat noch van de overbodig vefte, noch van de magerfte foort is, maar van die, welke men gemeenlyk tot den arbeid fchikt. Ik verkoos hier toe zulk een Paard van de grootste foort, om 'er des te beter de aanduiding en benaaming der uitwendige gebreken, die ook veelal door den arbeid en het gebruik ontftaan, te kunnen byvoegen. Deeze gebreken nu zyn door ftippen, of een geftippen omtrek, zo na als het de plaats toeliet, aangewezen; en die aanduidende ftippen loopen, of binnen- of buitenwaards van den rechten omtrek. Voorts zyn 'er de benaamingen; naar het beloop dier ftippen, zoo veel doenlyk was, in Schryffletters by geplaatst: des die benaamingen overal, daar de ftippen buiten of binnen den rechten omtrek loopen, en een uitwendig gebrek plaats heeft, ons die gebreken, of ten minften derzelve zitplaats, aanwyzen. Men behoeft, gevolglyk, om de plaats van het eene of andere gebrek greeedlyk te weteen, flegts deeze *Plaat* in te zien; wanneer men, met een opflag van het oog, dadelyk te regt kan komen. Ik heb, voor 't overige, in de volgende befchryving, zorg gedraagen, van de ontvouwd wordende gebreken, met een *Curcyf* letter, op den kant te benoemen; om te kennen te geeven, dat ze onder die benaaming op de *Plaat* te vinden zyn. En dit genoeg agtende, om den Leezer het gebruik en oogmerk van deeze *Plaat* te doen begrypen, zal ik, myne voorheen vastgeftelde

HET
PAARD.

DE GEBRE-
KEN VAN
'T HOOFD.

verdeeling van het Paard in 't oog houdende, een aanvang maaken met de beschryving der gebreken van het Voorstel; en wel in de eerste plaats die van het Hoofd nagaan.

Een *Paardenhoofd*, dat men uitwendig voor gebrekkig houd, kan op verschillende wyzen voorkomen. Men stelt de kennelyken, over het geheele Hoofd, gemeenlyk, in eene al te gróote dikte, of al te groote schraalheid van het Hoofd; in eene boogswyze uitzetting of te sterke inzakking van het Neusbeen: en zoo ook in het onderste gedeelte van het Hoofd, te weeten de kaaken; mitsgaders ten opzichte van de zyden, in derzelve onregelmatige platheid of rondheid. Deeze en soortgelyke gebreken zyn, uit derzelve benaaming, genoegzaam te begrypen. Een *dik Hoofd*, by voorbeeld, is een Hoofd, het welk al te dik en gezwollen van Spieren is; en een *schraal Hoofd*, zegt een Hoofd, dat gekrompen en schraal van Spieren is. Evenwel zyn 'er ook Hoofden, welke dikheid of schraalheid niet zoo zeer afhangt van de Spieren, (waar aan de meeste Paardenbeschryvers zig houden,) als wel van de grofheid of fynheid der Hoofdbeenderen. Onze oplettende Hollandfche Boeren weeten dit zeer wel; en noemen zulk een Paardenhoofd, dat voor de Star of de Kol zwaar en breed van gebeente is, 't welk zy voor een zeer aanmerkelyk uitwendig gebrek van 't Hoofd houden, een *Osfenkop*; zoo als men oudtyds het Paard van Alexander ook *Bucephalus* noemde; welk woord, in onze Moederspraake, althans by de Boeren in Rhyn-

Rhynland, bykans altoos op een dergelyk Hoofd word toegepast. Men noemt die zwaar gespierde Hoofden, welken vleeschig zyn, om die reden, mede wel *Vleeschhoofden*. En den naam van een *dik Hoofd* geeft men insgelyks aan een Hoofd, dat zich, digt tegen den Hals, regtstandig ingedrongen, vertoont. Wyders telt men, onder de algemeene wanstalligheden der Hoofden, deeze volgende gebreken.

HET
PAARD.

Een *Ramsneus*, of *Ramskop*, vertoont zich als de Neus van een Ram: de omtrek van het Hoofd heeft, van de kol of star, omtrent de oogen, tot aan de plaats der neusgaten, eene halve kromte, en het Hoofd bezit aldaar geen aanmerkelyk breeden Lip. Schoon nu deeze Ramskoppen, by onze Nederlanders, inzonderheid by de Vriezen en Hollanders, voor weezenlyke gebreken gehouden worden, en zulks, met opzicht tot onze Nationaale Paarden, ook doorgaa, zoo zyn 'er egter, vooral onder de Engelische en eenige Holsteinsche of Deensche Paarden, by welken men dit fraai noemt; terwyl men 't als iets aan dit ras eigen aanmerkt: ook word dit ras hier te Lande nog al onder de Rypaarden gezogt.

Ramsneus.

Het tegenovergestelde van een Ramsneus is een *Ingevallen Neus* of *Ingevallen Hoofd*. Zulk een Hoofd heeft dit wanstal, dat het Neusbeen hof ingeboogen zy; 't welk dan het Paard de neusgaten en den mond verre vooruit doet steeken. Onze Boeren noemen 't daarom wel eens een *Varkensnuit*, dog meest al een *Dikneus*; dat, egter ook een ge-

*Ingevallen
Hoofd.*

HET
PAARD.

Plathoofd.

brek van den Neus op zig zelven is, als wat laater gemeld zal worden.

Een *Plathoofd* is mede een bekend gebrek; daar uit ontstaande, dat de *Masfeters* of de Kaakspieren, welken in alle Dieren de bolligheid der wangen uitmaaken, plat en niet bol liggen. Hier door word eene der fraaifte hoedanigheden van een Paardenhoofd misvormd; vooral indien het tot agter aan de kaaken plat blyft; byzonder ook, zoo de Kol, of het Neusbeen, van boven onder aan lynrecht en plat nederloopt: waarom wy het ook, in de *Plaat*, op beide de plaatsfen aangewezen hebben. Voorts komt hier, onder de misvormingen, nog in aanmerking een *Smalkop*; daarin bestaande, dat de Neus, de Boven- en Onderlippen, benevens de overige deelen van het Hoofd, buiten den regelmaatigen vorm van het Hoofd, spitsagtig en smal toelooopen: van waar men het ook wel *Spitshoofd* noemt. Ik heb aan zulke Spits- of Smalkoppen ook wel den naam van *Mollenkoppen* hooren geeven: welke benaaming, schoon niet algemeen, evenwel, by vergelyking, zoo als onze Landzaaten tog veel spreken, dit wanftal aanneemelyk genoeg uitdrukt. Dan deeze Mollenkoppen moeten niet verward worden, met het gebrek, dat men *Mollenbeet* eigentlyk *Spitsmuizenbeet* noemt; en dat zich, zoo men wil, door eene beet van de *Spitsmuis*, of *Molmuis*, aan de Lippen der Paarden zet. Buiten deeze wanftallen, die aan het Hoofd van een Paard, door misvorming der Beenderen, of der Spieren, veroorzaakt worden, zyn 'er ook

Smalkop.

ook die van de koleur der kol afhangen. 't Is overbekend wat men by onze Landslieden door een *Bles* voor het Hoofd verftaat; en men heeft het al van oudsher, gelyk nog heden, voor iets fchoons gehouden, wanneer een Paard een Bles, of eene witte plek, die wel geproportioneerd is, voor het Hoofd heeft. Dit is ook de reden, dat 'er mifchien geen Volk is, die de konst, om zulke Blesplekken te maaken, zoo wel verftaat, of ten minften oudtyds verftaan heeft, als onze Nederlanders. Ze wisten die, naamlyk, toen reeds door konst te doen voortkomen, in Paardenhoofden, die ze natuurlyk niet hadden. In de oudfte my bekende Schryvers over de Paarden, vind ik beftendig van deeze konst gewag gemaakt: en men ziet dit in zeker Boekje, getyteld *Lusthof en Cureeren der Paarden*, door Mr. *Jacobus de Smet*, van de Ouden overgenomen. Als deeze witte Vlek, wel geproportioneerd, en even ftandig van de *Star* af, tufchen de oogkaffen, tot aan den neus, langwerpig, tot op den neus fpits eindigt; dan heet men dezelve een fraaien Bles: hierom noemen de Franfchen zulk een Paard *un Cheval de belle face*. Maar is het, dat de Blesplek eene onregelmaatige gedaante heeft, en zelfs tot aan, op, en om de oogleden loopt, dan houd men dezelve voor een gebrek; en men noemt zulk eene Paardenkol, *Osfenkol* of *Blaarkop*; welke laafte benaaming men 'er ook aan geeft, als de Kol kaal en kort is. Vermoedelyk is dezelve daar uit ontftaan, dat de Blesmaakers hunne konst in 't werk wisten te ftellen, door 't

HET
PAARD.

verwekken van blaaren of builen. Voeg hier by, dat onze Boeren by ervaring wecten, dat de zwarte hairen der Koeien, die door eene zekere ziekte van Etterbuilen, welke zy de *Blaar* noemen, aangedaan zyn, onregelmaatige witte vlekken bekomen, waar op het hair zelden weder groeit: in dien zin zouden zy ook veelligt door *Blaarkop*, in een Paard, verstaan, eene kaale witte kolplek voor het Hoofd van een Paard.

Hang-oor.

Wat nu verder aanbelangt de andere wanftalligheden, in de byzondere deelen van een Paardenhoofd, deeze raaken inzonderheid de Ooren, de Oogen, de Neusgaten en den Mond. Dus heeft men, met opzicht tot de Ooren een gebrek, dat men *Hang-oor* of *Ezels-oor* noemt; wanneer de Ooren, die, in welstandige Paarden, steil en leevendig staan, nederhangen; 't zy voor uit, of zywaards, plat uit weiden; of, 't geen volstrekt wanftallig is, als zy plat op 't Hoofd over 't gehoor heen hangen, dat egter zelden gezien word; dit noemen de *Vriezen Oor-aar*. Gemeener is het Paarden te ontmoeten, welker Ooren, even als die der *Ezels*, zylings platagtig uitsteeken: dit noemt men ook *Zuil-oor* en *Druil-oor*; en daar benevens heeft men nog *Gemotste* of *Kortooren*, die natuurlyk ongemeen kort, of door afnyding kort gemaakt zyn. In een fraai Paard worden integendeel steile scherpvoortitsteekende Ooren eene schoonheid genaamd; van daar heet zulk een Paard, *Stout-oorig*. En dit is inderdaad een teken, dat tot een vry gewis bewys van een moedigen stout

stout Paard verstrekt; 't welk onze Natie zeer wel uitdrukt, door de benaaming van *Kittel-oorig Paard*: waartegen men een Paard *Kreupel-oorig* noemt, wanneer de Ooren log hangen, en met het geduurig op en neer bukken van 't Hoofd zich beweegen, als of het Paard kreupel gong. Eindelyk brengt men ook nog tot de gebreken der Ooren, de *Varent* of *Var*; een ondermynend etteragtig gezwel, dat zig zichtbaar tusfchen de Ooren zet, wanftallig ftaat, en verfcheiden ongemakken te wege brengt.

HET
PAARD.

Varent.

Zyn dus de Ooren aan eenige misvormingen onderhevig, de uit- en inwendige gebreken der Oogen zyn niet min aanmerkelyk. Hier toe behooren voornaamlyk de volgende: *Holle Oogkuilen* of een *Knok-oog*, hier in bestaande, dat de Beenkas der Oogen fterkbeenig en knokkig uitfteekt. Dit is byzonder den zwaar gebeenderden eigen; zoo ziet men ook in zulke Menfchen, dat hunne Oogen forsch en diep gekast ftaan, en zich als 't ware ingezonken opdoen. Onderfcheiden van deezen misftand in het Oog der Paarden is een *Kloot-oog*; welke benaaming by onze Boeren aanduid, dat de Oogkas klein, maar de Oogappel groot is, en fterk uitpuilt. Is, in tegendeel, de Oogappel klein, maar het wit van 't Oog fterk zichtbaar, en knypen de Wenkbraauwen fterk toe, dan zegt men, dat het Paard *Varkens-oogen* heeft. Zoo wyders de koleur van den Oogappel een groenagtigen weerschyn heeft, dan heet het *Groen-oog*; is dezelve blaauwagtig, en helder naar het witte llende, dan noemt men het *Glas-*

Knok-oog.

Kloot-oog.

Varkens-oog.

HET
PAARD.

oog. Dog beide deeze laatste verscheidenheden zyn geen weezenlyke gebreken, ten zy ze in die gevallen al te sterk kenbaar zyn. Een gebrek van meer belang vind men in de zoogenaamde *Maan-oogen*; dat te gelyk een inwendig en uitwendig gebrek is, 't welk zig op verschillende wyzen opdoet, naar maate van de werking der zinkingstoffen, die nu eens op de traanklieren, en dan op den Oogappel, het netvlies of hoornvlies vallen. Hier uit ontstaan dan verschillende verschynfels, als witte vlekken, roofjes, puisten, uitpuilingen en niet zelden geheele verzwearingen; naar welken dit ongemak dan ook verschillende benamingen draagt. Over 't algemeen vertoont dit wanstal zig uitwendig, als de oogleden van het Paard eenigermaate zwellen, en als 't ware fluiten; het hoornvlies van 't oog blaauwagtig, en, om zoo te spreken, als hoorn verdikt is; terwyl het oog, het crystalynen vogt mede verdikt zynde, deszelfs helderheid verliest; waarby dan dikwerf komt, dat de oogleden met zugtige rooven bezet zyn, wanneer men zulke oogen *Leepoogen* of *Traangootig* noemt. Deeze gebreken aan de Oogen der Paarden zyn hier te Lande vry gemeen; om dat zeer veelen onzer Paarden in laage landen en moerasfige weiden graazen: waar by nog komt, dat veelen onzer Boeren, (want de Stalhouders en Paardenkoopers zyn hier omtrent nog al oplettende,) de Paarden met biesgras of slegt Hooi voeren; en dezelve in dampige Stallen by het Hoornvee zetten; welk laatste hier evenwel het minste leed doet. Men heeft

heeft dit ongeval, zoo ik agte, meest te wyten aan gebrek van goed en genoegzaam Paardengras en Hooi in Holland, zoo als onze Boeren zelven het maaien en gebruiken: welk gebrek veelen verhelpen, door goed Paardenhooi, dat in Vriesland, Gelderland, en de Generaliteits Landen, die hoog en droog liggen, gewonnen word. En zoo 't vermoeden doorgaat, dat de Paarden, die dit eeten, minder aan Maan-oogen onderhevig zyn, dan dezulken, die zig met ons Inlandsch Koeien hooi geneeren, zou dit der nadere opmerkinge overwaardig weezen. Hoe 't zy, het staat my althans voor, dat ik meerder Maan-oogige Paarden onder onzen Boerenstand gezien heb, dan in de Steden en by de Stalhouders, schoon ze ook aldaar gevonden worden, en mogelyk meer dan hun lief is.

Voorts heeft men hier, omtrent deeze Maan-oogige Paarden, of wel de traanvloeiing der Maan-oogstoffe, nog aan te merken, dat de zinkingen, aan welke de Paarden uit dien hoofde onderhevig zyn, eenigzins periodiek of beurtlings wederkeeren. Naar uitwyzen der ondervindinge blyven die toevallen gemeenlyk drie weeken weg, en duren dan weder vier of vyf dagen, zoo dat zy als maandyks wederkeeren. Zulks heeft sommigen aanleiding gegeven, om dit aan den invloed der Maane toe te schryven: 't welk de Heer BOURGELAT in veele opzichten gegrond wederlegt. Doch als men begrypt, dat men, van de Maandstonden der Vrouwen spreekende, niet zo zeer ziet

HET
FAARD.

op de Maan, als wel op de Maand, of derzelve maandlyksche wederkeering, (van waar ook de Ouden deeze Stonden niet *Lunares*, maar *Menses*, als maandlyks bedoelende, geheeten hebben,) zoo valt men zeer ligt op de gedagten, dat *Maan-oog* in dit geval zoo veel zy als *Maand-oog*, ter benoeming van een oog, het welk aan maandlyksche wederkeerende uitvloeiingen onderhevig is. Wat wyders den invloed der Maane op eenige gebreken, of natuureigen werkingen der dierlyke Lichaamen betreft, wy durven denzelven, schoon die aan veelen beuzelagtig schyne, nog zoo volstrekt niet ontkennen, om dat wy dien invloed ten alderduidelykste in de Planten ontdekken. Hoe verlicht onze Eeuw ook gaagt moge worden, we zyn egter, onzes oordeels, nog zeer onbedreeven, in die diepe geheimen, welken de Ouden, ondanks de beuzelagtige byvoegfels van bygeloovigen en dweepers, zeer verre en gegrond gekend hebben; in die geheimen, welken heden, by diepdenkende en kundige Lieden, nieuwe onderwerpen van aandacht worden. Wanneer men voortgaat met den invloed van goede en kwaade lugt nauwkeuriger na te spooren, zal men ook veellig nader leeren kennen, welken invloed de dampkring der Maane en die der andere Planeeten, overeenkomstig met het gevoelen der Ouden, op onzen aardbol, en vervolgens op de dierlyke lichaamen, die daar in leeven en zig beweegen, hebbe. Doch het is myne zaak niet, daaromtrent iets te beslissen, waarom ik zulks

lic-

liever in het midden late. Met meerder grond zou men zig stouter durven verklaren, tegen een vooroordeel, dat by onze Landlieden al zeer algemeen plaats heeft. Veelen naamlyk gelooven vry vast, dat een Paard des nagts spookten en geesten kan ontdekken; als mede, dat een Paard, wanneer het omtrent eene plaats ryd, daar iemand vermoord is, of daar iemand zig verhangen heeft, 'er niet voorby wil, en gewis schigtig word. Ik ben eens met een Boer gereeden tot op de hoogte van zekere buitenwooning, daar het Paard niet voorby wilde: het Dier was inderdaad zoo angstig, dat het zweet uitbrake. Ik vroeg den Voerman en Eigenaar van 't Paard naar de reden; hy wilde my verzekeren, dat het Dier aldaar iets ongewoons zag, 't welk hy niet kon zien; en verhaalde dat hy telkens, op die plaats, die ontmoeting had: dog dat die benaauwdheid gedaan was, wanneer het Paard 'er voorbygeleid wierd. Ik kon zulks niet gelooven, en schreef het toe aan de eene of andere ons niet in 't oogvallend ding, daar het Paard voor schrikte en schigtig wierd. Dan, hoe mooi ik ook praatte, ik kon den Boer niet overtuigen; hy hield egter aan, om het een en andermaal te beproeven; en de uitslag was telkens even eens. Ten laatste vroeg ik den Boer, of hy ooit met zyn Paard gehold had; 't antwoord was ja; „ ik heb ginder met de kar en dit „ zelfde Paard in de floot gelegen”. Ik tragte hem te overtuigen, dat dit zekerlyk de reden van deeze benaauwdheid was, en dat

HET
PAARD.

dat zyn Paard den indruk van dat ongeval by zig bewaarde. De Boer gaf my flauwtjes gelyk, dog hy bleef ftilzwygend by zyn gevoelen; een natuurlyk gevolg van zyne ligtgeloovigheid; 't welk ik nog eenigzins verfchoonelyk agte, om dat onze Voorzaaten van ouds her veel bygeloovigheid voor de Paarden hadden, en 'er iets Goddelyks in ftelden, vooral in 't voorzien van het toekomstende; als by uitftek bekend is, door de eerbied onzer Batavieren voor hunne heilige witte Paarden. Dan dit in 't voorbygaan. Na alles wat wy tot dus ver van de gebreken der Paarden-oogen gezegd hebben, ftaat ons nog te melden, dat een Paard op het uiterlyke zeer goede Oogen kan vertoonen, en nogtans inwendig blind zyn; waardoor een onkundig Kooper wel eens bedroogen word. De Paardenkoopers, dit wel wetende, plaatfen daarom het Paard, als zy het koopen willen, met de oogen, in een helder daglicht, in den zonnefchyn; en als zy een aan de oogen gebrekkig Paard verkoopen willen, zwenken zy het, zoo veel hun doenlyk is, met de oogen naar een flauw en fomber licht. Voor 't overige valt het zeer moeilyk, alle de gebreken der Oogen wel te kennen, en nog moeilyker, die juist te befchryven. De kenners geeven zig in dit geval veel moeite om alle de deelen van een Paarden-oog naauwkeurig te ontvouwen, en 't zelve in alles met een Menfchen-oog te vergelyken; zoo om daaruit de gebreken te verklaaren, als tevens om na te gaan, wat men te denken hebbe van het vergrootende vermogen van 't ge-

't gezigt der Paarden, en hun fcherp zien in den duisteren nagt. Maar wy zouden te breed uitweiden, wanneer wy op alle zodanige byzonderheden ftaan wilden blyven; waarom wy, zulks ter zyde ftellende, liever overgaan tot het befchouwen der gebreken van den Neus.

Dikneus.

Wanneer de Neus, of dat gedeelte, waar aan de Neusgaten zyn, fterk uitpuilt, en het Hoofdgeftel voor 't overige wel zy, dan noemt men het een *Dikneus* of *Dikmond*; als de Bovenlip daarby zeer breed is, heet het ook wel een *Koeneus*; en de benaaming van *Smalneus* geeft men aan een Paard, welks Neus in tegendeel fpits en smal is. Daarbenevens houd men een Neus, welks Lugtgaten langwerpig en klein zyn, voor geen goeden Neus. Men noemt dit gebrek een *Damp- of Dompneus*; om dat de ademhaaling, welke de Paarden fterkst door den Neus verrigten, dan korter en met een dampig blaazen gefchied. Even zoo houd men het voor een flegten Neus, als de Neusgaten geheel wyd zyn, of de wanden van den Neus fterk uitpuilen, en, als 't ware, tegens de Bovenlip uitkrullen: dit noemt men een *Kokerneus* of *Wydneus*. Hierbenevens fpreekt men ook van *Roodneuzen*; dog dit komt niet voor als een gebrek, maar als eene fraaie hoedanigheid van den Neus, waar door men het inwendig roode vleefchige gedeelte, by de ademhaaling, duidelyk in den Neus zien kan; vooral wanneer de Paarden proesten of briefchen. Dit is dat vuur, waarop de Poeëten, als zy het briefchen der

moe-

HET
PAARD.

moedige Paarden beschryven, doelen; 't welk hen doet zeggen, *het Ros blaast vuur uit zyne Neusgaten*. Op eene dergelyke wyze zegt men ook van Paarden, die in 't loopen het Hoofd hoog ophouden, en den Neus vooruitsteeken, dat zy *Neus-windrig* zyn, dat is den Neus onder wind houden. Voorts telt men, onder de uitwendige wanstallen van den Neus, even als in de Maan-oogen de uitvloeijing der Traankliervogten, in den Neus de onregelmaatige uitvloeijing van het Spot, veroorzaakt door den *Droes*; eene kwaal, onzen Nationaalen Paarden zoo algemeen, dat ik 'er noodwendig iets van die-
ne te zeggen.

Droes.

Onze Hollanders geeven den naam van *Droes*, in 't algemeen, aan die ziekte, welke zig, even als in de Menschen, door alle tekenen van verkoudheid en verstopping, in de snotklieren, vertoont. Men ontdekt dan, aan de holligheid der kaaken, eerst eene foort van zwelling, of een eigentlyk kliergezwell; daar na eene ligte, voorts eene dikker, en ten laatste eene bedervende roofmaakende stoffe, die uit den Neus vloeit, en de snotklieren en vliezen aandoet. Gemerkt nu deeze stoffe zoo verschillende voorkomt, en by veroudering der kwaale verdikt, zoo heeft men aan deeze ziekte onderscheidende benamingen gegeven; men spreekt van een *goeden*, van een *kwaaden*, en van een *valschen Droes*. Door den *goeden Droes* verstaat men die uitwerkzels der verkoudheid of snotverdikking, welke zig spoedig ontlast; het zy door eene vroegtydige
ry-

rype etterwording, by wyze van eene zweer tusfchen de kaaken; of door eene werkelyke ontlasting van rypen fnot-etter uit den Neus; waar door de Droesstoffe zig dan als met geweld ontlast; dat te gelyk de kwaal in den grond geneest; zoo dat 'er geene verdere deelen meer door aangedaan worden. Maar deeze gesteldheid slaat over tot een *kwaaden Droes*, als die verdervelyke stoffen zig niet fchielyk genoeg kunnen ontlasten; of, uit eene al te fcherpe stoffe bestaande, de tedre Leevensdeelen van de borst, de lugtpyp of longader, en byzonder de longen aandoen. 't Is deeze Droes, dien men wil, dat *voor* anders gezonde Paarden besmettelijk zou weezen. Wat eindelyk nu nog den *valschen Droes* betreft; onder deeze benaaming bedoelt men eene ligte wederagtige vloeijing uit den Neus, welke fchielyk ophoud; dewyl de Droesstoffen zig niet zoo zeer in den Neus, als wel in een of ander gedeelte van het Lichaam, daar ze zig vastgezet hebben, ontlasten. Deeze kwaal is dus wel een gevolg van de droezigheid; maar ze is valsch en misleidende, ten opzichte der gewoone plaatsing van den Droes. Veelal ontdekt men deeze verplaatsing aan den Hals; waarom de Ouden dien Droes *Klierstrang* en *Hals-strang*, of *Droes van den Hals*, noemden; mitsgaders *Maan-strang*, om dat de Droesstof zig ook wel in het vet der Maanen vastzet. Wyders doet deeze Droes dikwerf, en wel doorgaans, de klieren aan de keel aan; waarom men dit ongemak dan *keelklieren* noemt. Voorheenen vermengde

HET
PAARD.

men deeze toevallen met de waare Droeszichte; of men benoemde dezelve met den naam van *Strangilioen* en *Wurg*, om dat ze de keel als 't ware *Stranguleeren* of verwurgen.

Midlerwyl is dit zeker, dat deeze ziekte, onder welke benaaming zy dan ook voorkome, ééne van de algemeen gedugtste en gevaarlykste ziekten der Paarden is; waarom meest alle Europische Natien zig op de rechte kennis en geneezing deezer ziekte toegeleid hebben. Ze schynt ook by uitnemendheid in dit ons Gewest te grasfeeren; en 't is bekend, dat 'er fomtyds geheele Stoeteryen hier te Lande, ja zelfs onze Ruitstallen, deerlyk mede besmet zyn geweest. Maar, of men dit moet houden voor eene pestagtige besmetting, dan wel voor eene gemeene grasfeerende ziekte, die uit gebruik van kwaad voedzel en algemeene oorzaaken ontstaat, is zeer twyffelbaar; 't is althans tot nog niet beslist. 't Ontbreekt ons, uit hoofde van dit alles, niet aan verschillende gevoelens, waarneemingen, en opgaven van Geneesmiddelen, nopens deeze ziekte der Paarden. De Schriften van vroeger en laater tyd leveren hier omtrent een ruimen voorraad; des ik my wel dra, zoo ik hier dieper in wilde treden, zotide begeeven in eene zee van verschillende gevoelens, en opgaven van remedien, welken meerendeels naar elkander uitgeschreeven zyn. Van dit algemeene slag van Schriften, wil ik eger, by uitspek, uitgezonderd hebben, het Berigt, dat de beroemde Hoogleeraar PE-

TRUS

TRUS CAMPER, wegens deeze ziekte, opgesteld heeft. Zyn Hooggelcerde naamlyk, die, met een Mannelyken yver voor 's Lands welzyn beziel, alles, wat hem eenigzins kan opwekken, vooral in 't Ontleedkundige, grootmoedig, welbedreven, en met eene onvergelykelyke handigheid, ter uitvoeringe brengt, heeft, by veele andere Verhandelingen, die de waare Veekunde betreffen, ook nog gevoegd een kort, dog alerbondigst, en op de ondervinding steunend Vertoog, nopens den Droes der Paarden. Die ervaren ontleed-en ziektekundige Heer is van een gevoelen, waar aan ik volstrekt myn zegel hange; te weten, dat deeze ziekte zoo algemeen besmettend niet is, als men gewoonlyk voorgeeft, schoon ze toevallig besmettende zoude mogen heeten. Het gaat hier mede, even als met verscheiden andere ongesteldheden der Menschen. Men kan ongetwyffeld, wat men ook voor 't tegendeel te berde zou willen brengen, op goede gronden bewyzen, dat zwaare verkoudheden, en zelfs de bytende humeuren, niet besmettend zyn; als men zig niet roekeloos aan die gevaaren blootstelt, welken men in gemeene huishoudens veelal in den wind slaat. Buiten dit zou men, dunkt my, wel staande kunnen houden, dat 'er bykans geene ziekte zy, welke men niet aan anderen zou kunnen mededeelen. Zoo zal, by voorbeeld, een teeringagtig Lichaam een ander, door kussen en byslaapen, besmetten: men zal, door 't kussen, het speeksel van een ander overneemende, gevaar loopen van

HET
PAARD.

ongevallen, die anders niet besmettend zyn: schoon men de Koorts niet voor volstrekt besmettend houde, zal egter dikwils iemand, die geene Koorts heeft, 'er van aangedaan worden, als hy zig gestaadig by de uitwaasfemingen van den zieken ophoud; waar van anderen integendeel niets weten: en zoo word, gelyk bekend is, Kervel, en andere groente, in koper gekookt, schadelyk. 't Komt 'er gevolgelyk maar op aan, dat men het onderscheid tuschen algemeen of toevallig besmettend slegts wel in 't oog houde: gemerkt alle ziekten, die niet algemeen besmettend genoemd mogen worden, het nogtans kunnen, en ook daadlyk zyn, in byzondere omftandigheden, en vooral door verzuim, onagtzaamheid en dergelyken. Zoo heeft men ook in dit geval, gelyk de schrandere CAMPER zeer wel aanmerkt, den Droes der Paarden te beschouwen; als die dikwerf daaruit ontftaat, dat men niet behoorlyk let op de zuivering van het gebit en de ftallen; dat tog altyd in 't gemeen nadeelig is. Zyn Ed. bevestigt dit door eene goede proef; welke duidelyk toont, dat deeze ziekte niet besmet, door eene algemeene aandoening, of, by manier van eene pestagtige besmetting; maar dat ze besmetten kan, door eene byzondere toevallige inneeming der bedorven stoffe; op hoedanig eene wyze zulks in de meeste ziekten plaats zou kunnen hebben.

Byaldien men een Lyder, (zoo 't anders geoorlofd ware de proef te neemen,) die eene onbesmetbaare Koorts had, in 't hevi-
ge

ge der Koortse bloed aftapte, en men dat bloed een gezond Mensch te drinken gawe, zou 'er veelligt eene Koorts op volgen; doch in dat geval zou die Koorts niet besmettend zyn door uitwendige aandoening, maar door stoffyke inneeming. En dit kan naar myn inzien ook het geval weezen by den kwaaden Droes in de Paarden, als zy 'er op de stallen van aangedaan worden. Daarbenevens kan 't ook zeer wel zyn, dat deeze kwaal, somtyds, ontstaat uit de kwaade lugt, en slegt voedsel; doch dan komt zulks niet voor als eene overgaande smet, maar als eene kwaal, die uit eene algemeene oorzaak voortspruit. Dan ik geef deeze myne gedagten voor eene betere gisfing. Intusfchen staat het by my vast, dat de oorzaaken der verkoudheden, Scorbutike ziekten, en daar uit voortspruitende kwaalen, hier te Lande, en in veele Europifche Gewesten, grootlyks te zoeken zyn, in den invloed van het Klimaat, en de verzuimde voorbehoedingen tegens de Noordewinden, enz., mitsgaders dat de Paarden, met opzigt tot den kwaaden Droes, voor deeze oorzaaken zeer vatbaar zyn. Uit dien hoofde zyn dezulken, die hunne Paarden zorgvuldig behandelen, gemeenlyk zeer opletend, dat ze dezelve voor togt, fchielyke opdrooging van zweet, en inzonderheid voor eene dampige Lugt, tragten te behoeden. Een regtschapen Voerman, of kundig Hollandfche Boer, zal zyn Paard niet dan langzaam in 't zweet ryden, en het daar in houden: vervolgens zal hy, aan eene Pleister-

HET
PAARD.

HET
PAARD.

plaats komende, zyn Paard niet alleen terftond dekken, maar te gelyk ook naauwkeurig agt geeven op den ftreek van den wind. Indien het hard waait, zal hy het in de Stal ryden, of met het gat tegens den wind zetten; om dus te verhoeden dat het Paard niet tegen den wind uitblaaze; op dat het niet vatbaar zy voor togt en verftopping, welke het, door het inademen en tegenwindftaan, kan bekomen. Onze Hollanders, die tog voor geene Natie in alles, wat den Vee- en Paardenhandel betreft, behoeven te zwigten, hebben deeze oplettende voorzorg zelfs tot de plaatsfen hunner Stallingen uitgebreid. Men maakt hierom in Holland, aan en by de Herbergen en Pleisterplaatsfen, de Stallen met twee uitgangen; en, zoo 't kan zyn, minst Noord, Noord-oost en Noord-westelyk; welke plaatsing men ook ten aanzien van de Veeftallen in aanmerking neemt. Wanneer men by eene Herberg in zulk een Paardenftal ingereeden is, fluit men de deur aan de windzyde, en men opent de andere deur, door welke de Lugt vry inkomt. Dit is genoegzaam algemeen in gebruik, en men kan 'er dra aan befpeuren, of een Voerman al, of niet, oplettend op zyne Paarden is. Onze Hollandfche Boeren, eenige zorgeloozen uitgezonderd, flaan alles, wat hier toe betrekking heeft, ten naauwkeurigfte gade; zy brengen hun Paard, als 't wel gerceden heeft, altoos op Stal, en nooit zullen zy het, ten zy by ftil en heet weer, ter weide jaagen, zonder het eerst, zoo als men 't noemt, te laaten uitblaazen, en het zweet op-

opdroogen. Zoo bevestigt de ondervinding myne gedagten, dat het van veel aanbelang zy, een Paard voor de verkoudheid, (welke, naar myn inzien, het begin van den Droes is,) te bewaaren. Wil men nu, inaanmerking neemende, dat deeze ziekte het eene jaar sterker en algemeener grasfeert, dan het andere, een stap verder treden; zulks baart hier geene zwaarigheid, met opzicht tot het gemelde natuurlyke gevolg. Wy weten, welke algemeene uitwerkingen de Noordewinden, Zeedampen, Nevelen, en natte of koude Zomers op de Menschen, nu over een geheel Land, dan over eene byzondere streck hebben. Dit is bovenal hier te Lande bekend; en 't kan derhalven niemand vreemd voorkomen, dat 'er ook de Paarden vatbaar voor zyn; te meer, daar men wel volstrekt kan zeggen, dat 'er ondanks hunne sterkte, geene Dieren gevonden worden, welken korter van adem zyn. Hierom houden de Roskammers, Voerlieden en Harddraavers het voor een der allergrootste verdiensten van een Paard, wanneer het, zoo als zy 't heeten, een *langen afem* heeft. Een mensch zelve kan, uit hoofde van eene vryer ademing, het op den duur tegens een Paard uithouden: een zeker Turkfche Basfa liet een Jongeling van die Natie om hals brengen, om dat dezelve zyne Paarden altoos voorby streefde; en een zyner beste Paarden, op zekeren tyd, in een wedloop tegens deezen jongeling, zig doodliep. Als men dit en 't verdere natuurgestel van een Paard in 't oog houd, en te-

MET
PAARD.

vens let op de oorzaaken, die den Droes in dit Land te wegen brengen, dan ziet men wel dra ten duidelykfte, dat de meerdere of mindere algemeenheid van deeze kwaal geheel en al afhangt van de meer of mindere kwaade gesteldheid der Lugt, of derzelve invloed op de kruiden en de frootwateren, die zy eeten en drinken. Voeg hier by dat de Honigdauw, als dezelve brandig en ftinkende is, 'er misfchien ook in kan medewerken. Kortom de oorzaaken van den Droes der Paarden zyn dezelfde, die in de Menfchen, meer of min algemeen, eerst verkoudheid, voorts zwaare verftoppingen, vervolgens by toeneeming fcherpe vogten, rooven in den Neus en op de Longpyp verwekken; en eindelyk door Teering gevolgd worden. Het grootfte onderscheid van de werking der kwaale ontftaat uit het verfchillende Beengestel in 't Hoofd; van waar ze, by de Paarden, haare voornaamfte zitplaats heeft in den Neus en de Keelklieren; gelyk de kundige LA FOSSE getoond heeft; het welk hem de infnyding en inſpuiting in de Neusvliezen en Klieren, als een heilzaam middel ter geneezinge, doet aanpryzen. Dog dit betreft alleen het Hoofd; de bykomende toevallen zyn van een anderen aart. 'Er zyn tegens deeze Paardeziekte ontelleyke uitwendige hulpmiddelen uitgedagt, en 'er worden nog dagelyks nieuwe gezogt; dan wy kunnen, ter oorzaake van derzelve menigvuldigheid, ons hier mede niet ophouden. Alleenlyk zy nog gezegd, dat onze Landlieden 'er gemeenlyk baat by vinden,

den, als zy het Paard aan 't zweeten kunnen krygen, en vervolgens de ettermaking en snot ontlasting bevorderen; waarom de Theriaak, na eene aderlating, by onze Voorzaaten reeds als het beste middel bekend was: voorts houd men een warme Stal, mits dat 'er Lugt zy, voor zeer goed. Gelust het iemand wyders de hulpmiddelen tegen den Droes, en deszelfs behandeling te bestudeeren; hy kan ten overvloede te recht raaken, in eene menigte van oude en nieuwe boeken, die over de Paardengeschreven zyn. De nieuwere Schryvers verleenen ons zekerlyk desaangaande veele leerzaame opmerkingen; dog 'er zyn ook verscheiden gemeene oude boekjes, die door Paardenmeesters en Smeden geschreeven zyn; welken, hoewel niet van een kieschen, maar in tegendeel slegten, en nu en dan plompen ja beuzeligen styl, egter eene reeks van welgenomen ondervindelyke proeven behelzen, waar van onze Boeren zig nog heden met vrugt bedienen. Ook is het niet zeldzaam, te ontdekken, dat sommigen van de nieuwer en zoo genaamde geleerder Schriften wezenlyk niets anders zyn, dan dergelyke oude boekjes, in een nieuw kleed verpllood. En zoo heeft men, in den tegenwoordigen tyd, in ons Holland en Vriesland, als mede in de andere Provintien, byzonder in Gelderland, zeer ervaren Paardensmeden. Ik heb 'er hier en daar op de Dorpen gevonden, die, uit eigen ondervinding, zeer bondig over het stuk der Paardenziekten wisten te spreken; en ik ken 'er, daar zelfs be-

HET
PAARD.

dreeven Pikeurs of Stalhouders mede te raade gaan; en van welken zy met goed gevolg geholpen worden. Te Voorfchoten woont nog heden een Smit, dien de Pikeurs, mitsgaders de Ruiters in 's Hage en Leiden, in dit geval voor een Profesfor houden; een Man van geen geleerdheid, maar van veel ondervinding, gezond oordeel, natuurlyke opmerking, en kundigheid in oude proefneemingen. Dan dit in 't voorbygaan.

Naast den tot dus ver beschouwden Droes komt de *dampigheid* in aanmerking. Deeze kwaal is ingelyks zeer algemeen, ja misfchien Landeigen aan onze Paarden; en ze is, fchoon niet zoo oogenbliklyk gevaarlyk, nogtans, by toeneeming, gedugt genoeg. Een Paard heet dampig, als het met moeite ademhaalt; vooral, wanneer het, in 't loopen, of arbeiden, benaauwd fnoeft, en zwoegende voortgaat. Men bemerkt dan ook eene fpanning in de Neusgaten; die het, by korte tufchenpoozingen, ter uitblaazinge van den adem, met geweldige uitzettingen, zeer fterk fpan; waar mede telkens eene *drooge kug*, of een *fchraale hoest*, vergezeld gaat. Daarbenevens gefchied de uitblaazing van den adem met een zichtbaar geweld; dat men vooral des Winters ten fterkfte gewaar word; terwyl het Paard als een zwoegend zweet uitzweet; naar welk dampen men deeze kwaal *dampigheid* noemt. Men vergelykt dit ongemak best by de aamborstigheid der Menfchen; en de geheele dampziekte in de Paarden is niets anders, dan Aamborstigheid. Ook ontftaat ze, ge-
lyk

lyk in de Menfchen, voornaamlyk uit twee oorzaaken: te weten, uit de natuurlyke gefteeldheid van de Borst en de Longen, of verouderde overblyffels van verkoudheid, en ook wel uit een onderdrukkenden arbeid, kwaad voedfel en dergelyken. De eerfte oorzaak, die van de natuurlyke gefteeldheid, is te vinden in eene *platte of naauwe borst, korten hals, verkeerden hals, en aangewafsen Longen*. Hierby komt, buiten de verouderde overblyffelen van verkoudheid, als eene tweede oorzaak, een onderdrukkende arbeid. Wanneer men het Paard te lang doet loopen; of het zelve boven zyne vermogens vergt, dan krygt het eene verftyving in de Borstfpieren; dit noemen onze Hollanders het Paard in de Borst ryden. Als men het ook te fterk tegens den wind in ryd, dan word het, door eene verdrukking in de klapvliezen der Longen, in de vrye oeffening der ademhaalinge belet. Het een en 't ander legt den grond tot dampigheid, en zoo veroorzaakt men dezelve ook meermaals, door veel en hard op ftuivige wegen te ryden. Dit is iets, waarop onze Boeren veel meer letten dan de Stedelingen, ja zelfs de Voerlieden, wel denken. Geen Boer, althans 't is my genoegzaam algemeen zoo voorgekomen, zal, op drooge ftuivige wegen, kort agter een voorlopend rytuig ryden: hy legt het 'er integendeel op toe, om, als hy een ander rytuig bruien wil, voor, of op de ftuifzyde te komen; en moet hy agter blyven, dan zal hy zoo verre agter blyven, dat zyn Paard buiten het ftuiven zy.

On-

HET
PAARD.

Onkundige Stedelingen zyn 'er dus wel eens mede gebruid; maar kundige Koetziers en Voerlieden, die dit ook zeer wel weeten, letten 'er insgelyks zorgvuldig op. Behalven dit stof der wegen, brengt ook tot deeze kwaal niet weinig toe, slegt en vooral stoffig hooi; waar van het Paard, by deszelfs gebruik, vry wat in de Longpypen opslurpt; het welk de Longen verftopt, hoest veroorzaakt, en de dampigheid te wege brengt.

*Verkeerde
Hals.*

Deeze zyn de voornaamste oorzaaken van dit ongemak, en voor 't overige is het uit uiterlyke kentekenen zelfs kenbaar, dat een Paard 'er natuurlyk aan onderhevig moet worden. Byaldien het Paard een *verkeerden Hals* heeft, dat is, als de Hals, in stede van welstandig naar het hoofdstel te loopen, wanstallig, smal en naauw inwaards tekent; zoo dat men de Longepyp dicht op de huid zie of voele: en als daarenboven die verkeerde Hals kort tegens de borst uitpuilt, gelyk dezelve zig in onze *Figuur* opdoet, dan is men zeker, dat het Paard, zoo 't niet alrede aamborstig is, zulks door den tyd worden zal. In dien toestand kan niet alleen de Longepyp, maar zelfs kunnen de borstspieren de ademhaaling niet behoorelyk bevorderen; deezen verdikken ook als 't ware, en verliezen hunne leenigheid; welk wanstal men *Hardhals* noemt. Zoo is ook de *Korthals*, (een der wanstalligste uiterlyke gebreken van een Paard,) die veelal by de geboorte gevormd is, een vry zichtbaar teken van aamborstigheid: even als het genoegzaam doorgaat, dat Lieden van een korten Hals,
die

Korthals.

HET
PAARD.

*Platte of
naauwe
Borst.*

die als door de Sleutelbeenderen doorzinkt, aamborstig zyn, of het zeer ligt worden. Op eene dergelyke wyze is het ook gesteld met eene *platte* of *naauwe Borst*. Met deeze benaaming duid men aan, dat de Borst, in stede van eene welgeproportioneerde breedte van vooren, en een vollen gespierden vorm op zyde, te hebben, in tegendeel plat, gedrukt, en op zyde sterk ingesneeden is; zoo dat zelfs de omtrek van de borstspieren zig geheel en al in het been verlieze; waardoor dan het Paard hooger op de pooten schynt; des men 't ook *hoog op de pooten* noeme. Dit staat eenigermaate gelyk met de Spillebeenen onder de Menschen; welker borst zoo ingedrongen is, dat het bovenlyf, veel korter dan natuurlyk, zig als op hooge beenen ver- toont. En zoo is het ook met zulk een Paard; doordien de Borst, om zoo te spreken, het oppergedeelte van het been schynt te weezen; ter plaatse, daar de Borst zig anders, zeer fraai en kennelyk, van de dye of het been verdeeld. Dit is een allermisfel- lykst gebrek, en tevens gedugt; dewyl een Paard, op die wyze gevormd, gewis, niet alleen dampig en aamborstig is, of word; maar ook bykans tot geenerleien arbeid van trekwerk dienen kan; en bloot staat voor een schielyken dood. Gevolglyk be- hoort men deeze uiterlyke gebreken wel ga- de te slaan, niet alleen, om de wanstallig- heid van 't Paard, maar ook om de vreeze voor dampigheid; waaromtrent ik, eer ik 'er van afscheide, met opzicht tot ons Land, nog deeze volgende ondervinding heb

me-

HET
PAARD.

mede te deelen. Men neemt hier, of 't elders zig ook aldus toedraage weet ik niet, waar, dat de dampige Paarden, des Zomers, in de weiden graazende, vet, schoon en sterk worden. Ze zyn dan, hoewel ze altoos eene foort van droogen hoest hebben, voor 't overige gezond, van eene frische gedaante, en van goeden dienst. Maar ze beginnen, zegt men, zoo dra ze op de winterfaling komen, af te vallen, zelfs onder het gebruik van goed hooi en schoonen haver. Andere Stalhouders hebben my daarbenevens gemeld, hoe hun de ondervinding geleerd heeft, dat, hoe minder men dampige Paarden zwaar voerde, dat is haver en boonen gaf, hoe beter het ook ware. 't Is ook een gemeene regel, dat die Paarden, welken men veelal op Stal houdt, sterk voert, en schier nooit ter weide brengt, meer vatbaar zyn voor dampigheid, ja voor den Droes, dan die, welken men in de weiden jaagt: en de reden daarvan is niet ver te zoeken. De haver tog, en vooral de boonen, verhitten sterk, en veroorzaken in meest alle Paarden eene geil en branderige vettigheid. Zulks maakt de Paarden wel schoon, glad, en driftig; maar het veroudert ze tevens vroegtydig; en vooral maakt dit voedsel de borst heet; het welk, gelyk men weet, eene sterke medewerkende oorzaak van den kwaaden Droes is. Daarbenevens is gezond natuurlyk voedsel, buiten tegenspraak, in alle Dieren, de bron van hun Lichaamsgroei en bloei; gevolglyk zou de medewerkende, of mischien de tweede grond-

gronddoorzaak dier booze ziekte wel gelegen kunnen zyn, in de veelheid, of de flegte gesteldheid, van den haver, en vooral van de Boonen, die men de Paarden op de Winterstallen geeft. Dit is niet zonder bewys; by de Schaapen word 'er het schurft door verwekt; en men proeft den smaak der boonen in het Vleesch: doch hier van breeder, als wy over deeze Dieren zullen handelen. Het staat by my, om thans by de dampziekte der Paarden te blyven, vast, dat deeze ziekte merkelyk voorgekomen of ten minsten verligt zou worden, indien men op zagt voeder lette. Ik heb een Paard gekend, dat een dampig Paard, en, zoo men zegt, op den langen weg een baas in 't loopen was, 't welk de Boer, zoo lang als 't mogelyk ware, in de weide liet, en zelfs des Winters by daag uitjoeg. Het hield zig op die wyze ongemeen wel; maar zoo dra bragt de Boer het niet op Stal, gaf het voer en boonen, benevens goed hooi, of 't vermagerde dag voor dag, zoo, dat 'er de ribben doorscheenen. Dit is ook algemeen bekend onder de Natie; waarom een kundig Voerman of Koetsier, die overweg voert, (want dat doen onze Boeren weinig,) en zyne Paarden kent, zyne dampige Paarden zeldzaam met Haver of Boonen, maar wel met Brood, voert; en vooral in agt neemt, zyne Paarden dikwerf te doen drinken. Uit dit alles mogen wy des opmaaken, dat de dampige Paarden in ons Land eene goede weide en geene lange stalling vereischen. Ook heeft men, zoo ik het wel hebbe, zedert dat 'er voor eenige

jaa-

MET
PAARD.

jaaren een besmettende Droes onder de Ruiterspaarden in de Stallen in 's Hage heerschte, beslooten, om de Paarden des Zomers, by de Boeren, hier en daar omstreeks, in de weiden te bezorgen: en zints heeft men deeze kwaal minder algemeen bespeurd.

Wat wyders de gebreken van den Mond betreft, van welken ons, eer dat wy van 't Hoofd aftappen, nog een kort woord te melden staat; schoon sommigen, by 't gewag maaken van andere gebreken, byzonder in aanmerking komen. Hier toe behoort de *klem*, welke men voor eene soort van beroerte houd; en de *Haak* of liever *Schilfertand*, dat eene afschilfering, of een verkeerde groei der Haaktanden is. Voorts betreft men hier onder eenige uiterlyke wanstalligheden, die naar de verschillende gedaante onderscheiden benamingen hebben. Een *Haazemond* zegt, dat de lip, byzonder de bovenlip, als 't ware, omgekromd en gespleeten is, even als de bovenlip der Haazen. De benaming van *Hanglip* duidt aan, dat de onder- of bovenlip los nederhangt, als mede het uithangen van de tong, dat voor eene zeer slegte eigenschap in een Paard gehouden wordt, en meest aan de oude Paarden eigen is. *Diklip*, *Diksmoel*, *Dikmond* is, naar uitwyzen der benaminge, niet anders, dan eene onnatuurlyke misvorming van de lippen of den mond, welke Paarden men dan wel *Osfenkoppen* noemt. Wyders is de Mond nog onderhevig aan aanmerkelyke inwendige gebreken, als daar zyn puistjes, die door het drukken van 't

ge-

gebit veroorzaakt worden; en vooral door-
geschuurde of geschaafde tanden, of gebitlaa-
gen in 't gehemelte; dit kwaad kan tot op
het gebeente doordringen; de etterwording
word dan buzig, en 'er ontstaan Kanker-
zwellen; dit heeft ook plaats aan de tong,
door het gestreng opbitten. Daar benevens
kunnen slegt hooi en steekelige kruiden onge-
mak in den mond der Paarden veroorzaaken.
Voorts zyn 'er uithangende klieren aan den
Hals, die zig tot aan den Mond uitstrekken,
en by de Vyverklieren op te merken zyn.
Maar bovenal is van aanbelang dat gezwel,
't welk in het verhemelte ontstaat, en, om
dat het verhemelte in een Paard als 't ware
roosterswyze gevormd is, ook *hangenden*
Rooster genaamd word; het ontstaat zoo wel
uit dampigheid, als uit den droes, of eene
te scherpe invloeiing van snot of scherpe
vogten. 'Er zou nog meer van de gebreken
des Monds te zeggen zyn, dan, om niet
buiten ons bestek te treden, mogen wy
ons met geen kleinigheden ophouden.

De uitwendige gebreken van 't Hoofd der
Paarden dus afgehandeld hebbende, gaan wy
nu natuurlyk over, tot de beschouwing der
wanstalligheden in den Hals en de Borst, als
behoorende tot het Voorstel. En daar wy
die van een *verkeerden Hals*, een *Korthals*,
en eene *platte of naauwe Borst*, reeds hier
boven, by de beschryving van den Droes
en de Dampigheid, voorgedraagen hebben,
zullen wy nu vervolgen met de beschouwing
van den *verkeerden Nek*.

Men noemt den Nek of Hals van een *Verkeerde*
IV. DEEL. M Paard *Nek*.

HET
PAARD.

Paard verkeerd, als deszelfs omtrek, in stede van een fraaien halvemaanswyzen cirkel te beschryven, (dat het schoon van een Paard is,) integendeel binnenwaards geboogen zy; zoo dat de Hals, van de Schouders af, tot aan 't begin van den Nek, langs de Maanstreng, zig ingeboogen vertoone; gelyk in onze *Figuur* te zien is. Dit gebrek heeft thans, by onze Nationaale Paarden, zoo veelvuldig geen plaats, als ik, uit het nagaan van oude Afbeeldingen, bespeurd heb, dat het in vroegere dagen geweest is. Zulks ontstaat, naar 't my toefchynt, hier uit; dat men zig heden in Holland van gevulde lederen bekleedsels bedient, in plaats van de houten Haamen, die men oudtyds op den Nek der Paarden stelde, en aan welken de boomen der Karren of Wagens, meer of min, hongen; dat de Schoft op den Nek geweldig drukte. Even als nu de Paarden, door het drukken van 't Zaal, in 't einde holle ruggen bekomen; zoo wierd ook oudtyds de Nek, door gemelde Haamen, allengskens, door inbuiging misvormd. Men ziet deeze uitwerking der houten Haamen zeer duidelyk in veelen der Brabandsche, ja Geldersche, Overysfelfche, en Duitfche Werkpaarden; in die Gewesten, daar dit slag van Haamen nog algemeen gebruikt word; zelfs kent men, in Braband, dit gebrek, by den naam van *Haamdriek*, of *Haamdruk*. Ondertusfchen is zulks ook dikwils natuurlyk, en dan is het allerleelykst: gemerkt de Hals dan, wel verre van eene fchoone glatte rondheid te hebben, veeleer

een

een krommen langwerpigen Harte- of Rhee-
hals vertoont; dat, hoe cierlyk het in dit
Dier zy, aan een Paard zeer misftaat. Tot
den uitwendigen misftand van een Paarden-
hals behoort mede, eene *dikke* of *verdikte*
Maan-ftreng. Men noemt de Maan-ftreng
dat gedeelte van den bovenhals, waar uit
de Maanen, of lange hairen, die het Paard
by uitnemendheid, boven veele andere
Dieren, lang en los heeft hangen, voort-
fpruiten. Nu gebeurt het wel eens, dat de
plaats, waar in deeze Maanen of hairen ge-
worteld zyn, verdikt is; en dat 'er meerder
Maanen zylyngs uitspruiten, dan natuurlyk
plaats heeft; waardoor de Maanen dan als
verdikt en opeengepakt fchynen; het welk
men eene *dikke* of *verdikte* Maanftreng
heet. Dan men ziet dit gebrek nog al ligt-
lyk over 't hoofd; dewyl het met weinig
moeite, door het uittrekken der Maanen en
fcheeren, te helpen is; erger vertooning
geeft het gebrek van een *Spek-hals* of *Ver-*
kens-hals. Naar 't my voorftaat is dit ge-
brek niet zeer eigen aan onze Nationaale
Paarden; men vind het althans zeldzaam on-
der de eigen gewonnen Hollandsche en Vrie-
fche Paarden: en treft men 'er toevallig een
aan, die dit gebrek heeft, 't zal gemeenlyk zo
uitkomen, dat het een verbasterd Paard is,
uit een zoogenaamden *Ket*, en een nationaal
Paard. Zeker is het, dat men de *Spek-halzen*
meest, en al vry gemeen, vindt, onder de *Ket-*
ten of *Hitten*, welke hier te Lande, byzon-
der in Noordholland, nog al aangehouden
worden. 't Schynt aan deeze foort van

HET
PAARD.
Dikke
Maan-
ftreng.

Verkens of
Spek-hals.

HET
PAARD.

Paardjes natuurlyk eigen; misfchien doet het Klimaat van Hitland 'er iets toe. Wat hier van ook zy; de Spek-halzen ftaan aan dit goedje, als zy niet overhangen en netjes gefchooren zyn, niet onaartig; maar in onze Nationaale Paarden word een Spek-hals, met regt, onder de uitwendige gebreken geteld. Dit gebrek beftaat eigentlyk hier in, dat de Maan-ftreng, of liever, de vet-vleezige huid, waar uit de Maanen voortkomen, bovenmaatig dik is: hier door word de omtrek van den Hals, niet alleen ronder, maar, by toenceming van overtollig vet, zoo zwaar, dat dezelve, als de rug van een Verken, fteil opftaa; wanneer ook de Maanen, als 't ware, borftelig overeinde ryzen; waarom men 't ook wel een *Verkensnet* noemt. In de allerflegfte foort van Spek-halzen hangt dezelve, door zyne zwaarte, aan de eene of de andere zyde van den Hals over: en dit gebrek is onherftelbaar. Maar in de *fteile Spek-halzen*, die niet overvallen, kan men zulk een Paard, nog al, door het af-fnyden en korthouden der Maanen, cenigzins welftandig houden; en in de Hitten en Ketten misftaat het, als gezegd is, niet.

Platte
Schouders.

Wat wyders de uitwendige gebreken der Schouders betreft; hieromtrent neemt men voornaamlyk de drie volgende in opmerking: te weeten, *Platte Schouders*, *Ronde Schouders*, en *Zwaare Schouders*. In fommige Paarden houd men *Platte Schouders* voor een kenteken van hard loopen. Men noemt ze dan *Haazen-Schouders*; om dat ze zig, even als in de Haazen, kennelyk tot den loop of galop

HET
PAARD.

galop geschikt vertoonen. Men vind dit by uitstek in de Engelsche Paarden, en houd het in dezelve voor fraai; doch onze Hollanders zien liever een welgevormden en volgespierden Schouder. Vooral telt men *platte Schouders* onder de gebreken, als de Spieren van den Hals en de Schouders platagtig over elkander loopen, en 't Schouderbeen een weinig uitsteekt. Ja 't schynt, dat dit gebrek grootlyks afhangt van de misvorming van dit been; of ook wel van de naauwteder borstribben, die, in stede van rondagtig, platter zyn; waar door de Schouderpiere'er in zinken. In tegendeel, noemt men, als een gebrek, *Ronde Schouders*, wanneer de Schouderpiere buitengemeen dik en opgezet zyn. Dit bespeurt men veelal aan de Brabandsche Paarden, inzonderheid aan die, welken met het voorens genoemde Haam trekken; dewyl dit Haam de Schouderpiere sterk agteruit drukt; waardoor ze tot eene zichtbare rondheid en dikte opzwellen. Uit deeze drukkingen, 't zy van 't Haam, of van den Zadel, ontstaan kwaade zweeren, en daar na ook fistels; die men dan aanduid door den naam van *Schouderfistels*, of, zoo ze aan de Borst zyn, van *Borstzweeren*.

*Ronde
Schouders.*

By deeze twee opgenoemde gebreken, komen nog, in de derde plaats, *Zwaare Schouders*; dat is, als het Paard de Schouders zoo dik en zwaar vertoont, dat ze niet alleen knobagtig uitsteeken, maar zelfs de borst en den hals misvormen; op die plaats, daar gemeenlyk het fraaiste van het voorstel zig, aan Borst, Hals, en Schouders, vereenigt.

*Zwaare
Schouders.*

HET
PAARD.

't Gebeurt ook dikwerf, dat de Spieren van de Borst, en vooral het Schouderblad, verlamd zyn, of dat het been iets ontwrigt is; in dit geval drukt men dit uit, met te zeggen het Paard is *Buglam*, eigentlyk *Boeglam*. Verder houd men 't voor een der grootste wanstalligheden, als de Schoft van het Paard hoog en bultig uitsteekt; welk wanstal men *Hoogshoft* noemt. Deeze bultigheid word te slegter, naar maate dat ze scherper, of het Paard magerder zy. De Pikeurs slaan dit gebrek wel gade; overmits zulke Paarden moeilyk onder den Man loopen, en smertelyk voor den Ryder zyn. Van daar heeft men oudtyds, onder onze Ruitery, tot eene straf ingevoerd, op een houten Paard, met een scherpen rug, en gewigt aan de Voeten, eenigen tyd te moeten zitten: hoedanige houten Paarden nog in eenige Frontiersteden gevonden worden; doch ze zyn thans buiten gebruik, ten zy voor slegte Vrouwlieden of Soldaatenhoeren. Daarbenevens wil men, dat zulke Hoogshoftern en Hoogshouders dit gebrek in 't ryden hebben, dat ze, onder den Man bereeden wordende, zeer veel aan struikelen onderhevig zyn; des ze altoos sterker in 't gebit gehouden moeten worden: dit heet men, *tegens den Man gaan*.

*Hoog-
shoft.*

GEBREKEN
VAN HET
MIDDEL-
EN AGTER-
STEL.

Nu zouden wy, naar onze gewoone orde, van de wanstalligheden der Voorpooten, als tot het Voorstel behoorende, moeten spreken; maar gemerkt verscheiden van dezelve zoo niet meest allen, ook op de Agterpooten betrekking hebben, zullen wy deeze gebreken der Pooten vervolgens gelyk-

lyklyk Voorstellen ; en nu liever onze beschouwing van het Middelstel en Agterstel hier laten volgen. Hier in komt ons, na den zoo even genoemde Hoogfchoft, in de eerste plaatse voor, de *Scharprug*. Deeze wanftalligheid bestaat daar in, dat de Rug van een Paard, die anders eene rechte, eenigzins geboogen, zagtyk in glooiende gestalte heeft, integendeel brugswyze opwaards gaat, en daarenboven fcherp toeloopt; gelyk men dit in oude magere Paarden dikwils ziet. Men koopt Paarden, die dit fleelyke gebrek hebben, genoegzaam nooit voor vermaak of cieraad: dog, by de Boeren, als de wanftalligheid zig niet al te groot verthoont, en de Rug maar flauwtjes opbrugt, gelyk men 't noemt, willen ze nog wel aan den man. 't Zyn, zeggen ze, taaie sterke Paarden, voor eene Karre of ander zwaar Rytuig. En geen wonder; dewyl men wiskundig betoogt, dat de reden, waarom een Kemel zulke zwaare lasten draagen kan, daar in ligt; om dat hy de zwaarte minder algemeen, en flegts op den famenloop van het middelpunt van den opgeboogen Rug draagt; iets dat men, uit alle gewelven of wulften, by vergelyking, ligtlyk kan nagaan. Uit dien hoofde is dan ook een ronde of fcherpe Rug van een Paard, schoon 't een gebrek in de welftandigheid zy, nuttig in het draagen van den last. Van daar heeten zulke *Paarden-Ruggen* ook wel *Kemels-ruggen*; en anderen noemen ze *Ezels-ruggen*; om dat de Ezels den rug fcherper hebben dan de Paarden. Hier benevens is 't

HET
PAARD.

eene vry algemeene opmerking der Natuurkenners, dat de sterkte der Muil-Ezelen, die uit een Ezel en een Paard geteeld worden, voornaamlyk bestaat, in den Rug; welken zy niet zoo ingevallen als die van een Paard, maar veeleer bogtig, hebben. Hoe 't zy, dit is zeker, dat onze Landbouwers en Boeren dit soort van gebrek ligtlyk over 't hoofd zien: om het nut, dat zy van deeze sterkte hebben. Geheel anders is 't, en juist het tegenovergestelde heeft plaats, in den zoogenaamden *Zaal-rug*; eene zeer slegte eigenschap in een Paard, en vooral een blyk van zwakheid. Naauwkeurig gesproken heeft men eene tweeërlye soort van *Zaal-ruggen*; naamlyk een natuurlyken en een toevalligen. De Natuurlyke is die, wanneer de Lendenen agter de Schoft hol doorzakken; wanneer het vooreinde van den Rug zig zeer hol vertoont. Zulks ontstaat dikwils uit de natuurlyke geschapenheid van het Paard; dog kan niet weinig toeneemen als het Paard te vroeg, en nog half Veuls, bereeden wordt; voor dat de wervelen geslooten zyn, en het kraakbeenige zyne vastigheid heeft. Wyders word dit gebrek niet zeldzaam veroorzaakt door het gebruik; wanneer het als toevallig aangemerkt moet worden. De voornaame oorzaak is de Zadel, waarom het ook *Zadel-rug* genaamd word; als zig vertoonende op die plaats, daar de Zadel rust, en de Ruiters meest zit, of in 't zitten aandringt. Van daar bekomen veele Ruiters-Paarden, Post-Paarden, enz. die jaaren agtereen, op den

Zaalrug.

den ren, met Zadels bereeden worden, dit wanftal. Men ziet daarenboven den Rug, ter plaatze daar de Zadel gedrukt heeft, meest al met witte hairen bezet; dit noemt men *Zadelhair*. En 't zelve strekt genoegzaam tot een gewis kenteken, dat zulk een Paard, alſchoon men 't op de Markten voor een Chaize-of Wagenpaard verkoopt, een afgelegd Ruiters-Paard, of, ten besten genomen, een Paard is, 't welk men al eenigen tyd met den Zadel bereeden heeft.

HET
PAARD.

Tot deezen Zaal-rug is mede, hoewel het uit eene andere oorzaak voorspruite, eenigzins betrekkelijk die wanftalligheid van den Rug, welken men het *Hollekruis* of de *Ingevallen Kruislenden* noemt. Dezelve beftaat daarin, dat het Lenden-kruis van het Paard doorzakt, zo dat de rug min of meer tot aan de Schoft geheel hol worde. Als dit gebrek zig met den Zaal-rug vereenigt, maakt het een geheel hollen rug, die doorgaande ingeboogen is: maar indien het zig alleen tot of even by het Kruis bepaalt, dan maakt het flegts eene holligheid aan het agterfte gedeelte van den Rug. Deeze misftand heeft dezelfde oorzaak, als de ingevallen Ruggegraat by de Menſchen; en gelyk dit gebrek een zwak geftel in de Menſchen aanduid, even zoo is het met de Paarden. Een Paard, welks Lendenen aan het Kruis ingeboogen of wanftallig zyn, is gemeenlyk te zwak voor zwaaren, ja zelfs voor gemeenen, arbeid; en een Paard, welks Kruis ingeboogen en flap is, heeft een loggen tred, vooral in het Agterftel. Ondertuſſchen houden eenigen dit

*Ingevallen
Kruislenden.*

HET
PAARD.

voor gemaklyk onder de Man; om dat de stuiting en het stooten in den draf hier door verzagt word: ja sommigen willen, dat men de Lendenen der *Italiaansche Tellen*, of Paarden, die op den tel loopen, met voordagt, als ze nog Veulen zyn, wel knakt, om dezelve des te gemaklyker de teltree te leeren.

Dan dit, geloof ik, zou by onze kenners vry wat tegenspraak lyden; schoon 't zeker zy dat het eene Paard gemaklyker bereeden word dan het andere; en dat zulks grootlyks ontstaat uit de gesteldheid van den Rug, of der Lendenen; van waar het gewislyk ook moeilyker valle een Scharprug dan een Zadelrug te beryden. Met dit alles zyn egter slappe Lendenen eene slegte kwaal; die dikwils ontstaat door vallen, door al te zwaaren last te draagen, enz. Men noemt deeze soort van zwakheid ook wel *Lenden lam*; 't welk zoo veel zegt als verlamde Lendenen te hebben, dat insgelyks tot de zwakheid voor een ingevallen Kruis betreklyk is.

Knokheup.

Verders behoort ook nog tot de wanstalligheid van den Rug de *Knokheup*, of *Hoogheup*: hierin bestaande, dat de Knokken of Heupbeenderen, die aan de Scharniering van den Ruggegraat komen, en, agter het Kruis, de Billen of Heupen formeeren, meer dan natuurlyk uitpuilen en zig geheel Knokkig vertoonen. Zoo ook de *Langlenden*, als naamlyk het Paard al te lang van Lenden is; mitsgaders een *Bultig* of *hoog Kruis*; eene wanstalligheid, die onder grove Paarden al vry gemeen is. Ook word zulks

*Bultig of
hoogKruis.*

in

in Werkpaarden niet afgekeurd; het is een teken van grof en zwaar gebeente; en 't mist zelden, of men ziet in grove zwaare Paarden, welker beenderen, spieren en gestel grof en kloek zyn, het Kruis eenigzins hoog, en de Heupen knokkig.

HET
PAARD.

Aan het einde der Lendenen, of van den Ruggegraat, heeft men ten laatste nog den Staart, dien men voor wanfstallig houdt, wanneer deszelfs wortel, agter aan het Kruis, zeer afgescheiden, en niet daadelyk met de Staarthairen, maar met eene Schurftheid, bezet is. Wanneer de Staart dus als kaal is, en de hairen eerst laager dan gewoonlyk beginnen, noemt men dit wanfstal, uit hoofde der kaalheid van den Staart, *Rottestaart*. Dan dit, schoon 't ver van cierlyk zy, ziet men egter nog wel over 't hoofd, als 'er maar geen Schurft aan is; om dat men 't, met het opstrikken en vlegten van den Staart, nog wel kan bedekken. Grooter misstand baart de *Afval*; dat is, als het Kruis naar den Staart plat afloopt; dan nog veel wanfstalliger ja zeer leelyk is in een Paard het doorhangen der Billen. Men ziet naamlyk, somtyds, dat de Billen van een Paard zeer verre afwyken van die welstandige rondheid en gladheid, naar welke men een Paard wel *gebroekt*, dat is schoon en gladronde van Billen, noemt; en dat deszelve integendeel, als 't ware, tot op de Dyen doorhangen. Zulk een Paard, dat men een *Hanggat* heet, word volstrekt voor mismaakt aan 't Agterstel gehouden. En niet gunstiger oordeelt men over een Paard, dat

Rottestaart

Afval.

Hanggat.

HET

PAARD.

*Platte en
smalle
Billen.*

dat *Platte* en *Smalle Billen* heeft; dat is, als de Bilsieren platagtig zyn, sterk door-tekenen, en de Billen, verre van op zyde rond, gladjes en welgebroekt te ver loopen, zig mager, schraal, plat en smal vertoonen, ja dikwerf ook log en los hangen; zoo dat de Vang, of liever de Spieren aan de Lizen, onder het loopen, als flabbes log en los schudden. Dit wanstal kan het Paard natuurlyk eigen zyn; maar 't word dikwils door veel arbeid, en ouderdom, gebooren.

*Platte
Zyden.*

Even zoo is 't misstandig, als een Paard *Platte zyden* of *Flanken* heeft: en die plathed op zyde duid doorgaans, gelyk wy boven reeds gemeld hebben, eene nauwe Borst aan. Maar, zoo 'er iets zy, dat, bovenal, in een Paard een allerwanstalligst uiterlyk gebrek genoemt mag worden, dan is het de *Hangbuik*. Een Paard, welks Buik ongemeen doorhangt, dat al dikwils plaats heeft by ingevallen Lendenen, of een Zaalrug, maakt de allermisfelykste Figuur, en heeft daar by eene logge beweeging. Dus ook houd men een *Dikbuik* of *Dikbuikig* Paard voor niet heel gracelyk; men vind dit wanstal inzonderheid by veelen onzer Boeren-Paarden, uit hoofde der vette en waterige weiden, en hun volop voedsel.

Liesbreuk.

Wyders vertoont zich de *Liesbreuk*, schoon uit inwendige oorzaaken ontstaande, egter zeer sterk uitwendig, ja dikwerf dermaate, dat de Breuk als een geheele zak zichtbaar zy. En even zoo ziet men ook al vry gemeen eene *Lamme Koker*, of het doorhangen van de Schede der Mannelyke Roede.

*Lamme
Koker.*

Schoon

Schoon men dit gebrek, dat den Ruinen veelal eigen is, wel eens over 't hoofd zie, is het niettemin eene grootte wanstalligheid, als deeze Koker uithangt; dat men *hangen van den rooster* noemt: de Liesbreuk, evenwel, overtreft dit gebrek in zoo verre, dat men een Paard hierom volstrekt niet koopt.

HET
PAARD.

Buiten deeze zo sterk zigthaare gebreken, hebben de Paarden aan deeze deelen, en verder aan den Buik, gelyk ook aan de Ooren en de Kin, veelal *Vratten*; die egter minder in 't oog loopen, en niet deeren. Zoo ziet men ook meermaals, aan de scheiding der Voorarmen, aan den Buik en de Borst, eeltige gezwellen, wengezwellen, of bolligheden, die men *Leggers* noemt; om dat ze veroorzaakt worden, door het liggen en drukken van 't Paard op de Kalkoenen. Deeze builen hebben somtyds de gedaante van de uitwasfen der Boomzwam, waarom ze ook wel *Stolzswam* en *Zwamleggers* genoemd worden. Als deeze gezwellen dermaate toeneemen, dat ze het Paard lastig vallen, en 't zelve daardoor kreupel gaa, word het gezegd een *Kreupeltas* te hebben. Op eene dergelyke manier zyn de Paarden onderhevig aan blynen en blaaren, die, door 't schrynen en schuuren der Haamen, of door 't drukken van 't Haamkusfen enz. ontstaan. Men noemt dit slag van ongemakken, een *gedrukten rug*, *doorgereeden borst* of *zyden* enz. naar de plaats daar ze zig opdoen. Zoo spreekt men ook van *Schotbeenen*, naar het doorschrynen tegen het Schot;

Buikvratten.

*Leggers, of
Zwamleggers.*

HET
PAARD.

Schot; en van 't *Kribbebyten*, naar eene slechte gewoonte van sommige Paarden, om hunne Kribben uit te byten. Omtrent dit laatste neeme men nogtans hier in aanmerking, dat het rechte Kribbebyten ontstaat uit eene kwaal, of eene killing in de Tandén, en mogelyk Tandpyn, die het Paard met de Tandén op de Kribbe doet rusten en byten.

GEBREKEN
DER POO-
TEN.

By deeze tot dus ver opgenoemde wanftalligheden, of uiterlyke gebreken van een Paard, welken de voornaamsten zyn, die zig aan 't Hoofd en 't Lichaam opdoen, komt nog een heir van benaamingen van toevallen, die de Pooten betreffen. 'Er is mogelyk geen Dier, dat meer gebreken aan deeze Ledemaaten heeft, dan het Paard; en de Liefhebbers slaan die ongemakken, met reden, by uitstek naauwkeurig gade; dewyl de sterkte, de deugd en het byzondere cieraad van den moedigen Viervoet grootlyks in deeze Ledemaaten gevonden word. Wy zullen die gebreken, welken bovenal opmerking vorderen, nu nog kortlyk melden; en ons, in derzelve opnoeming, zoo naauw als doenlyk en verstaanbaar is, aan de spreekwyzen der Liefhebbers houden.

*Kromme
Pyp.*

In de Voorpooten der Paarden komt het dikwils voor, dat de pyp of arm van het voorbeen krom zy: dit is een zeer zigbaar en slegt gebrek, dat men Schuiffel- of Schevelbeen, of, plat uit, *krommen poot*, of *pyp*, noemt. Even zo spreekt men van een *Kromschenkel*, als de Schenkelen, 't zy in den voor- of agterpoot, krom zyn; dat onkundige ook wel *Schuiffelbeen* noemen; dog de eigently-

*Krom-
schenkel.*

ly-

lyke *Schuiffel- of Schevelbeenen* zyn wat anders. Bepaaldlyk verftaat men hierdoor ééne of meer uitpuilingen aan de pyp, 't zy boven of onder; welken niet alleen misftaan, maar tevens pynlyk voor het Paard zyn. Derzelver gedaante is meestal rondagtig; waarom men ze met regt klosfen en knobfels noemt, en van daar *Klosbeeen*. Ze ontftaan natuurlyk uit een beengezwel, toevallig door kneuzing en ftooting: fomtyds vind men ze enkel, maar veelmaalen dubbeld, 't zy binnen- of buitenwaards, tegen over elkander: ook liggen ze wel dicht aan de inlyving der peezen en gewrigten; wanneer men ze voor gevaarlyk houd. Voorts is mede een zeer wanftallig gebrek eene *kromme Knie*; daar in bestaande, dat het Kniegewrigt voorwaards fterk uitfteekt; gelyk ook de *Gekloofde Kniebegt*; welk gebrek zig binnenwaards in de vouwing der Kniegewrigten openbaart: men noemt die begt dan gekloofd, om dat ze zig, als 't ware, gefpleeten vertoont. Naast denkelyk zyn het dezelfde gebreken als de Klosgezwellen op de gewrigten. Tot zodanige uitwendige gebreken der Knie behooren ook zekere drooge rooven, of eene foort van fchurft, by den naam van *Rasp* bekend. Wyders is de *Slingerkoot* dat zeer kennelyke gebrek in de Paardepooten, 't welk zig, door ééne onregelmaatige dunheid en losheid der Kooten, kennelyk maakt. Een Paard, hier door misvormd, flingert den voet, om zoo te fpreeken, als met een fleependen en flingerenden tred voort. By andere Paarden zyn de Kooten weder in tegendeel zwaar en dik,

on-

HET
PAARD.
*Schevel-
beeen.*

Klosbeeen.

*Kromme
knie.*

*Gekloofde
kniebegt.*

*Rasp.
Slinger-
koot.*

HET onregelmatig groot, en zoo fterk uitfteekende, dat ze als knobbels zeer zichtbaar zyn: PAARD. waarom ze *Knobbelkooten* genoemd worden. *Knobbelkoot.* Een ander gebrek aan de Koot, bestaande in eene verstyving van de peezen en gewrigten der Koot, waardoor het Paard met een *Styfkoot.* styven voet gaat, heet men *Styfkoot*. Hier by komt ook een gebrek, dat van de ongemeene vetheid en hardheid der Vetlok ontstaat; het welk men *Moerevet* heet. Daarbenevens heeft men, onder de zichtbaare gebreken deezer deelen, ook te tellen, de *Kogelscheuren*; waardoor de kogel zig als 't ware gefcheurd of gespleeten vertoont. En niet minder komt hier, als vry algemeen onder onze Nationaale Paarden, in opmerking, een geweldig uitwas, dat men dikwils aan en omtrent den kogel, of het onderste gedeelte der Schenkelen, ziet; 't welk gewoonlyk den naam van *Mokpoot* draagt. *Mokpoot.* Veelal zoekt men de oorzaak van deeze gezwollen, in het loopen op laage landen en moerasfige weiden, en 't heeft ook schyn, dat dit hier en daar in ons Land medewerkt; doch men beweert evenwel niet ongegrond, dat ze ook dikwils ontstaan uit kwaade humeuren; die zig aan de onderste deelen der beenen ontlasten; en eindelyk, verdikt zynde, tot groote gezwollen aangroeien. Dit gebrek vraakt men te fterker, om dat het zig niet gemaklyk geneezen laat; uit hoofde van de geduurige bewegingen en fchuuringen, die de Mokpootige Paarden in 't loopen ondergaan. Voeg hier by de geduurige uitvloeijing van den Etter, en dat het bedenkelyk zy, of 'er

'er ook geene Waterzugt plaats hebbe: op eene dergelyke wyze als het onder onze Natie gansch niet ongemeen is, dat Menschen, welken dikke beenen hebben, aan geduurig vloeiende gezwollen onderhevig zyn. Dan, wy zullen hier over niet omstandiger handelen, zoo, om dat de mok der Paarden overbekend is, als om dat wy, zo veel doenlyk zy, ons willen onthouden van in de geneeswyze, en 't geen daartoe betrekking heeft, te treden. 't Zy des genoeg, hier als in 't voorby gaan aan te stippen, dat dergelyke gezwollen, builen, bulten, uitwasfen, wennen, leggers, of wat van dien aart zy, naar onderscheiden kentekenen, verschillende benaamingen verkrygen; als daar zyn Padgezwollen, Kootbezeering, mokwratten, enz. Van meer belang is het nog een klein woordje over de Spatten en Gallen te melden.

Deeze gebreken zyn nu eens uitwendig openbaar, en dus gemaklyk, maar fomtyds inwendig bedekt, en dus moeilyker te onderkennen. De *Spatten* zyn by de kundigen doorgaans zeer wel bekend; maar onkundigen zien ze dikwils over 't hoofd. Men onderscheid dezelve gemeenlyk in *Beenspatten*, *Bloedspatten* en *Koeiespatten*; welke laatste benaaming ontleend is van eene kenelyke ziekte van dien aart in de Koeiën. Men verstaat 'er door harde en drooge Gezwollen, aan de Pooten der Paarden, veelal in de agterften, nu in den eenen dan in den anderen Poot. Zy worden dikwils by de geboorte medegebragt; dog ook wel

HET
PAARD.

door eene groote force in 't springen, of door verrekking, verwekt. Eerst zyn het wecke, daar na verharde gezwollen, aan de Waai van een Paard, meest evenwel verhard en droog. Men vind ook Spatten die als beenagtig zyn, en van daar *Beenspatten* genoemd worden. Ze zyn, even als de *Bloedspatten*, eene oorzaak, dat het Paard meer of min mank gaa naar maate; dat die gebreken toeneemen. Wat nog wel byzonder de *Bol- of Bloedspatten* betreft, deezen schryft men gemeenlyk toe, aan het weiden der Paarden op laage, moerige, bolle of veenlanden. Men bespeurt ze buiten dit ook wel aan vette Paarden; en ze zyn eenigzins te vergelyken, by de Bleinen en Wennen van vette Menschen; evenwel met dit onderscheid, dat ze zig in de Paarden meer of min aan de hakken, de bekleedselen der gewrigten, en den famenloop of de banden der Spieren zetten. Hier toe behooren ook de *Aderspatten*, die verstoppingen in de aders, en dus gezwollen in de Beenen, maaken. Ze draagen bepaaldlyk den naam van *Bloedspatten*, om dat ze veelal gevonden worden, in de bekleedselen der bloedvaten, uit welker verdikking, mitsgaders, volgens andere, uit zenuwvogen, zy ontstaan; weshalven dezelve week zyn, en, by verzwearing, een bloedagtigen, of zenuwagtig vloeienden etter opgeeven. Deeze soort van Spatten, in welker kennis de Liefhebbers van Paarden belang stellen, heeft, in verscheiden Landstreeken, verschillende benaamingen. Het opzwellen

van

van de Waai heet, by voorbeeld in Vriesland, het bloeien op den Dolk, en word ook wel een Bos genoemd; elders bedoelt men, door Haanenspat, die trekking, door de Spatten veroorzaakt, welke den Agterpoot van het Paard, met een vooruitstekenden stap, als den stap der Haanen doet gaan; dat men ook met recht kramptrekking noemt. Een ongemak, 't welk, door het beweegen van het Been in 't loopen vermindert, 't en zy 'er reeds verouderde Spatten plaats hebben; men zou het gevolglyk ook *Krampspat* kunnen noemen. Voorts draagen zy den naam van Bosfen, drooge, zachte Spatten, en meer dergelyken naar de verscheidenheid in welke zy voorkomen; dog meerendeels bepaalt men zig tot de drie opgemelde benamingen. Men heet ze *Koeiespatten*, als zy tot een vast gezwel aan de Pyp, of omtrent de hakken, vast gezet zyn; *Bloedspatten* als zy week zyn; en *Beenspatten*, wanneer zy als 't ware beenagtig, of aan 't Been verknogt zyn. De meeste verwarring, egter, welke hieromtrent plaats heeft, schynt my toe te ontstaan uit het vermengen der *Gallen* en *Spatten*; dewyl onoplettenden hier dikwerf het een voor het ander neemen; schoon de *Gallen* al vry veel van de *Spatten* verschillen. De *Gallen* naamlyk zyn eerder blaasagtige gezwollen van de Klieren, tusfchen de huid, dan peesagtige of bloedagtige en beensoortige verhardingen. Zy zyn gemeenlyk weekagtig, en zelfs dikwils plaats veranderend, waarom ze ook *Vlotgallen* heeten. Men vind ze

Gallen

HET
PAARD.

Steengallen
Kogel-
scheur.

doorgaans in een vlies beflooten, en meestal aan de Hakken der paarden. Men spreekt ook van *Steengallen*, die zig inzonderheid aan de kroon der hoeven vertoonen, en dus *Hoefgallen* mogen heeten. Deezen hebben dikwerf gemeenschap met de klooven, die men aan de hoeven, ja ook aan de Waai bespeurt. Maar de *Steengallen* behooren eigentlyk tot den Voet of den Hoorn; en worden tot drie foorten gebragt. De drooge, die uit eene te sterke schraalheid of dorheid ontstaat; de Hoornagtige, die den hoef als hoornagtig doet uitgroeien of ondermynt; waarom men ze ook Binnenshoorns noemt; en de gedrukte, die door kwetsing veroorzaakt is. Hier benevens betreft men ook onder de *Steengallen* de *Kogelscheuren*; dat is, wanneer de Kogel, dicht aan de kroon, mede door eene verhardheid, barst en scheurt. Deeze gallen kan men best vergelyken by de Lykdoornen, of Nagelzweeren, waar mede ze naast overeenkomen.

Krappen of
Scheuthak-
ken.

Buiten de dus ver gemelde gebreken zyn ook nog aan de Pooten zeer algemeen bekend, de *Scheuthakken*, of, zoo als de Boeren zeggen, de *Schythakken*, die men ook *Krappen* noemt. By OEBSCHELWITS, en elders worden dergelyke gebreken ook onder den naam van *Blaasgal*, en met onderscheid *Klemmenden Blaasgal*, aangeduid; gelyk ook *Ringelzwel* hier toebehoort. Deeze zeer misstandige Scheuthakken hebben, schoon zy onder de eigentlyke Spatten of Gallen niet geteld worden, en uit andere oorzaaken

ken ontstaan, niettemin vry wat van den aart der Spatten. Eigentlyk is de Scheuthak een gezwel, of eene famenstolling van vogten; die, het zy ze door stooting, kneuzing, of misfchien ook wel door eene famenvloeiing van Spatten veroorzaakt word, de hak of waai zoo doet zwellen, dat dezelve onmaatig uitsteekte; in zoo verre dat de drek, zelfs als het Paard staat, 'er altoos op valle, waarom men dit gebrek *Schythak* noemt. Voorts vind men, het zy aan de hakken of aan de schenkelen, veelyds enkele rooven, die men *Karbonkels* heet; dog tot de Rasp of Schurft behooren.

Wyders komt hier by weleens eene gansche verlamming in de aderen en peezen, die in de hak doorloopen; welk ongemak, als behoorende tot de zoogenoemde *Kramp-aders*, den naam van *Verlamde Kramp-aders* bekomen heeft. Hierbenevens hebben de Paarden, het zy het galen, Spatten, of wel natuurlyke dikke kooten en kroonen der hoeven zyn, een leelyk en zeer gemeen gebrek aan de kooten, dat men *Strykkooten* noemt, en welks gevolg de Voerlieden *Stryken* heeten; om dat de pooten, in dat geval, onder het gaan, geduurig tegens elkander stryken. Hier door heeft het Paard steeds openingen en opengeschrynde Pooten, dat een affchuwelyk gebrek is; nademaal men de wond altoos open ziet. Eindelyk is 'er aan de kroon nog een misstand, dat men *Egelvoet* noemt; dat is als de hoeven om de kroon borstelig en verkeerd opstaan; dog de rechte *Egelvoet* is de

HET
PAARD.

*Verlamde
Kramp-
aders.*

Egelvoet.

HET
 PAARD.

Mokpoot, zo genaamd om zyne rondheid, in de gedaante van een Egel.

Als men van de uiterlyke wanftalligheden en kwaalen der Paardenbeenen spreekt, dan vestigt zig de aandacht der kenners, by uitspek, op dat gedeelte der beenen, 't welk men *Voeten* of *Hoeven* heet. 't Is naauwlyks te gelooven hoe veel oplettendheids hier toe vereischt worde; van waar de kennis dezer gebreken een rechten kenner, en derzelve geneezing, een goeden Hoeffsmit maakt. Wy zullen ze, even als de voorigen, met een kort woord melden. Ze zyn, buiten de Steengallen, Kogelscheuren en dergelyke reeds opgenoemde gebreken, zulken, die toevallig veroorzaakt worden; of zoodanigen, die uit de natuur zelve den Paarden eene wanftalligheid geeven. Tot de eerste soort heeft men vooral te brengen de *Overhoef*. Deze benaaming is ontleend van de voornaame oorzaak van het ongemak; te weeten van het overtrappen van den hoef op de kroon van den voet; 't welk onze Hollanders *aanslaan* noemen; dat is, als de hoef van den voorpoot, in 't loopen, de kroon van den agterpoot treft. Maar 't ontstaat ook wel uit eigentlyk overstappen; of het trappen zelve; mitsgaders uit kneuzingen, die andere Paarden, door elkander te betrappen, te wege brengen. In dien zin houd men de *betrappingen*, 't zy van 't Paard zelve of van een ander, ook voor toevallige gebreken; zoo dat men zelfs drie soorten van betrappingen opnoeme. De eerste, of de enkele, betrapping bestaat, in een

Overhoef.

ne

ne kneuzing van weinig belang, of eene afschuuring van het vel; veroorzaakt door het aanslaan van den agterhoef tegens de koot van den Voorpoot, of ook veel al door het overtreden. Hier nevens voegt men de heimelyke betrapping; dat is zulk eene kneuzing of kwetsing, die inwendig, in de hielen en aan de peezen der kwartieren, blyft. En ten laatste spreekt men van de Hoornbetrapping, die zig op den rand van den Hoorn zet, of daar in doordringt; welk ongemak den Hoorn, en het leeven door toeneeming van etterwording, dermaate kan aandoen, dat de hoorn, de schoen of hoef, eindelyk geheel afvallen. Men heet dit dan *Onthoeving*, of ook *Hoornval*, als aanduidende het afvallen van den Hoorn; die, 't welk in de Paarden opmerking verdient, vervolgens weder van onderenaan opgroeit; waardoor zig dan een nieuwe hoorn formeert; waar tegen, in veele andere dieren, de hoorn; of eigentlyk de nagelen, als ze afgevallen zyn, van boven aan 't been beginnen uit te botten; dog als men den oorsprong der Hoeven uit de kwartieren of verzenen nagaat, zal dit op het zelfde uitkomen. Men zou hierby nog wel eene vierde betrapping kunnen voegen, en, indien men 't verkoos, 'er zoo veelen stellen als 'er naams verdeelingen in den voet plaats hebben. Dus vind ik onder anderen gewag gemaakt van eene *Kroonbetrapping*; dog deeze is zeer gevoegelyk te betrekken tot den *Overhoef*, in de uitgestrekte betekenis, in welke die benaaming onder onze Natie vry algemeen

HET
PAARD.

gebruikt wordt; zelfs zoo, dat men 'er door de bank alle de opgenoemde betrappingen onder begrype. Kiesche kenners, nogtans, maaken hierin, met recht, een weezenlyk onderscheid, en verstaan, door een Overhoef, bepaaldlyk een eeltig gezwel, dat zig tuschen den Kogel en de Kroon zet; het welk de kroon over den hoef doet uitsteeken. Dit gebrek is zeer zichtbaar, en hier door te meer bekend; de Veulens, te jong bereeden, zyn 'er zeer vatbaar voor; en onze Hollandsche Boeren, dit weetende, zullen ook daarom hunne Paarden zeer zelden vroeg beryden. Ondertuschen zyn 'er ook andere oorzaaken, welken hier toe medewerken; als, by voorbeeld, eene verrekking of verstuiking, eene aanhoudende arbeid, een groote vermoeijing, en een ongenadig afbeulen, waar door de gelederen bovenmaatig verhit worden en zwellen. De gevolgen hier van zyn, in de eerste beginzelen, kleen; het daar uit ontstaande gezwel is week, maar 't word naderhand geheel eeltig en hard; dat voorts de gewrigten, peezen en banden dermaate belemmert, dat ze verstyven; zoo dat het Paard ongeneesbaar mank gaa, de kroon eindelyk zelve uitdroogt, en veel boven den hoorn uitsteeke. Men benoemt dit ongemak, als een byzonder gebrek, wel met de benaaming van eene *drooge Kroon*; dog het ontstaat niettemin, of uit de gemelde oorzaaken van den Overhoef en betrapping, of, zoo 't etteragtig is, uit de oorzaak der Mokpooten en derzelveer kwaade stoffen. Voorts betreft men ook hier
toe

toe het *Overkooten*, dat eigentlyk een gebrek is, 't welk, door verlamming van de eene en inkrimping van de andere peezen, of zelfs der zenuwagtige bekleedselen, den kogel zoo sterk voorwaards doet uitsteeken of uitpuilen, dat dezelve onregelmatig over de kroon van den hoof gaa, of liever als gelyk met den voet worde: daar anders de kogel een cieraad aan den inham van het gewrigt is.

Wyders doen zig, in den eigentlyken Hoef of Hoorn, en de Kwartieren der voeten, zichtbaare gebreken op, welken by onze Natie, niet minder dan elders, sterk in aanmerking komen. Hier toe behooren inzonderheid de volgende. (1.) De *Volvoet*, met welke benaaming men aanduid, dat de voet of hoorn van het Paard te hoog en onwelfandig dik is. (2.) De *Naauwvoet*, hierin bestaande, dat de voet of hoorn, naar evenredigheid van de koot en den kogel, te klein is, en platagtig rond als 't ware recht, en niet met eene geregelde schuinte nederloopt, zoo als in een fraai Paard vereischt word: waartoe men mede betreft eene foort van inkrimping en inteening van den hoof; bekend by 't woord *Hoefzwinden*, dat zoo veel zegt als verdwynen of naauw worden. (3.) De *Platvoet*, zoo genaamd, om dat de voet plat en breed voorwaards uitloopt, waarmede de Hoorn dan, zelfs van de kroon af, platagtig nederglooit. Een gebrek, dat zeer misfelyk staat, en dikwils gevonden word by Paarden, die veel in 't zand loopen en arbeiden, (4.) De *Spitshoef*, waar me-

Spitshoef.

HET
PAARD.

de men bedoelt, dat de hoof, in stede van eene juiste rondigheid, of een rondagtigen rand, van onderen aan de zool te hebben, spits en scharp toeloopt. Met deeze vier opgenoemde gebreken is 't egter zoo gesteld, dat ze nog al door 't veegmes en afvylen, als anderzins, te gemoet gekomen, en meer of min verholpen kunnen worden; maar, 't geen een kiesch Kenner ook wel dra ontdekt. Van vry slegter aart is de *Kwervoet*; een gebrek, dat men ook *Schelferhoef* en *Schelferhoorn* heet; 't welk na genoeg het zelfde te wege brengt, dat by het betrappen plaats heeft: deszelfs herstelling valt zeer moeilyk, en 't is bykans ongeneesbaar.

Vyt of Fik.

Voorts komt hier, aan dit gedeelte van den voet, nog in aanmerking, de *Vyt*, by de Vriezen de *Fik* geheeten; een gevaarlyk ongemak aan den voet der Paarden. Het zet zig agter aan de verzenen, en behoort mede veelal onder de gebreken, die door vertrapping op spykers, steentjes en splinters ontstaan; mogelyk word het ook wel veroorzaakt, door te veel in 't leeven te beslaan, en de verzenen en straal te veel afte steeken. De *Vyt* zit, by wyze van een sponzig of vliezig uitwas, meestal aan de agtervoeten, agter aan den hoof, en stinkt zeer verdervelyk: by toeneeming maakt zy de zelfstandigheid der hoeven en der peezen week, zoo dat het Paard schroomde zyn poot neder te zetten: dit noemt men *Vyterweek*. Uit hoofde van het voortvreetende verderf, heet het ook wel *Kanker* in den voet: en elders draagen dergelyke gebreken den

den naam van *Stol*; dog waarom weet ik niet; gelyk my ook niet bekend is, wat het woord *verpeld*, waar mede men de kneuzing onder aan den *straal* bedoelt, betekend.

Wyders is 'er nog een gebrek aan de *Hoeven*, maar van vooren, dat men, naar deszelfs gedaante, *Kameelpoot* heet. Het zelve bestaat hierin, dat de hoorn, onder de kroon, holagtig uitloopt, de zool van den *hoef* verre vooruitsteekt, en geheel plat nedertreed. Even zoo heeft men ook *hoeven*, (dog deezen zyn niet heel gemeen,) die zig, als 't ware, gekliefd vertoonen; welken men dan, naar hunne gelykheid aan de gekliefde pooten van 't *Rundervee*, *Kalfspooten* of *Splythoeven* heet. Voeg hier by, dat men, door de benaaming van een *Beestevoet* of *Koepoot*, ook aanduid, dat de onderfte pyp of schenkel, benevens de kogel en de *hoef*, wat inwards geboogen staan, en den stand van een *Koepoot* hebben; daar ze anders, in welgemaakte *Paarden*, recht en welstandig zyn. Hier benevens ontdekt men niet zelden, dat 'er, het zy door verzuim van de *hoeven* af te vullen en slegt beslaan, of uit den aart der *hoeven* zelve, het intrappen van *Spykers*, en dergelyken, in de *hoeven* van anderen scheuren komen, die zig schilferagtig van elkander verwyderen. Dit gebrek noemt men *Scheurvoet* en *Scheurhoef*, ook wel *Hoornskloot* en *gescheurde Hoef*: dan het word veelal betrokken onder de algemeene bekende benaaming van *kwartiervoet*, by verkorting *kwer*. of *queervoet*; dewyl het onderscheid slegts in de zitplaats bestaat. Eigen-

HET
PAARD.

*Kameel-
poot.*

*Kalfspoot
of Splyt-
hoef.
Beestevoet
of Koepoot.*

Scheurhoef.

HET
 PAARD.
Kwartier-
voet.

genlyk zyn *Kwartiervoeten* scheuren, onder aan de hoeven, op de zyden, of de zydelingsche deelen der hoeven, welken men *Kwartieren* heet; of ook geduurige scheuringen en drooge affschilferingen aldaar ter plaatse. De voornaamste oorzaak van dit ongemak is de uitdrooging van den Hoorn; waarom zorgvuldige Stalbedienden de Hoornen met smeeren wel onderhouden; dog de uitdroogende ouderdom brengt dit gebrek, desniettegenstaande, in oude Paarden veeltyds voort. Het ontstaat daar benevens, buiten andere oorzaaken, ook wel uit de onagtzaamheid der Smeden, die den Hoorn, in plaats van uit te steeken, te sterk uitbranden. In dat geval worden die vogten, of leemige stoffen, welken den Hoorn op eene allerbyzonderste, en voor de ontleedkunde nog onbekende, wyze, voeden, door deeze toefchroeiing in derzelve werkzaamheid belemmerd. Wanneer het Kwartier, om dit ter deezer gelegenheid nog te melden, natuurlyk klein en inkrimpig is, byzonder aan de veerzen, dan noemt men zulk een Paard *Naauwveerzig*. Ten laatste merkt men hier nog op, dat men de eigentlyke *Kwartiervoeten* vry algemeen by onze Boeren-Werkpaarden vind, vooral by dezulken, die op de klai werken, en in drooge zanden loopen; waartoe ook hunne wyze van beslaan het haare kan toebrengen. Veelen onzer Boeren, naamlyk, beslaan hunne Paarden, vooral de Ploegpaarden, flegts aan de voorpooten, en laten de agtersten onbeslaagen; om dat zy gelooven, dat de Paarden,

den, hoe platter en breeder de agterhoeven zyn, des te beter door de kluiten kunnen trappen. Hierby komt nog, gelyk zy zeggen, dat de voorvoeten, als de eersten in 't veur of in 't voortgaan werkende, den zwaarsten trek doen, en derhalven gehoefd moeten zyn. Dit is de eenige reden die ik, na een herhaald onderzoek, hier van heb kunnen te weten komen: dan zy erkennen tevens dat dit dikwerf eene oorzaak van scheinvoeten zyn kan.

Vraagt men nu, daar ik hier mede myne schetswyze ontvouwing van de voornaamste uitwendige gebreken der Paarden denke te sluiten, of veelen deezer gebreken, die de Paarden zoo aan 't lichaam als aan de voeten bekomen, in de vrye Natuur plaats hebben, zoo is myn antwoord, ik geloof Neen; en hier in zyn alle Paardenkenners vry eenstemmig; ook vinden de Schryvers over dit onderwerp de meeste oorzaaken deezer gebreken duidelyk in de behandeling en 't gebruik der Paarden door de Menschen, dat by onderscheiden Natien zeer verschillend gevonden word. Hier uit is dan voorts natuurlyk ontstaan, dat de plaatsingen en benaamingen der gebreken grootlyks vermenigvuldigd zyn; waartoe de Franschen, welken den roem van in de Paardenkennis uit te munten, verdienen, niet weinig het hunne toegebracht hebben. Maar zy hebben, door dit vermenigvuldigen van gebreken en naamen, de Paardenkennis te gelyk by uitstek lastig gemaakt. Hunne Schriften, hoe keurig vertaald, worden daardoor veelal te

ver-

HET
PAARD.

verheven voor een algemeen nuttig gebruik; en de Paardenkennis blyft dus eene weetenschap voor maar zeer weinige Liefhebbers, die geduld en yver genoeg hebben, om alles zoo naauwkeurig na te gaan. De Boerenlieden, aan den arbeid en hunne broodwinning verbonden, die nogtans de meeste Paarden aanfokken, hebben geen tyd om zig tot veel leesens en tot zulk een stipt nadenken te schikken. Ook zyn ze, hoe schrandere, en van een goed natuurlyk oordeel, vreemd van uitheemsche kunstwoorden. Ik heb my ook, om die reden, in deezzen bepaald tot eene korte schets, en, zoo veel ik kon, tot het gebruiken van bekende Vaderlandsche benaamingen; waar mede ik, zoo ik vertrouw, het zaaklyke, dat tot de voornaamste gebreken der Paarden behoort, verstaanbaar heb voorgedraagen. Gaarne was ik ook in eenige byzonderheden der Geneeswyze getreden; dog myn bestek liet zulks niet toe. 't Was wel te wenschen, dat men in de latere Werkjes, die keurig genoeg over dit Stuk geschreeven zyn, het oog wat meer gevestigd had, op derzelver gebruik voor den Landman; om hem, niet ingewikkeld, maar plat en goed raad te geven; op hoedanig eene manier onze oude Paardenboekjes ingerigt zyn. Men moge het *Huismans Handboek*, voorgesteld in den *Frieschen Stalmeester en Koeiendokter*, houden voor byeengebragt uit andere Schryvers, en het zelve beneden eenige andere Schriften plaatsen; ik durf, zonder andere kundige te kort te doen, het zelve, na dat van BOURGE-

LAT

LAT en VITET, wel aanbeveelen, als een algemeen; nuttig Hand- en Huisboek, regt geschikt, om zoo wel onze Hollandfche als Friefche Boerenlieden, vooral Land- en Veebouwers, eene goede behandeling van het Vee te leeren. Men zal 'er, hoewel niet zoo veele remedien als andere opgeeven, egter de meestnoodigen voor ons Land in vinden.

Na dus de voornaamfte uitwendige gebreken der Paarden opgegeeven te hebben, zou ik nu nog wel iets van de inwendigen dienen te melden; dan dit onderwerp is my van te veel omflags, om het in dit Werk te behandelen; waarom ik 'er flegts kortlyk eenige algemeene aanmerkingen over zal mededeelen. De Paarden hebben, even als de Menfchen, zeer veele onderscheiden en famenloopende gebreken; ze zyn, buiten den Droes en de Dampigheid, eene natuureigen kwaal der Paarden, by voorbeeld, onderhevig aan buikpynen, koortfen, kliergezwellen, Lies- en andere breuken, zelfs dikwils tot openingen in den buik. Voorts krygen de Paarden ook ftuipen, fchielyke beroertens, en worden dol, dat men de *kol krygen* of *kolderen* noemt, het welk hen, met den kop tufchen de beenen, tegen alles doet aanloopen. Met deeze kwaal zyn de Paarden nu en dan bezet, dog ze is egter, althans naar myne opmerking, in Holland niet zeer gemeen. Men telt hier onder ook zulke Paarden, die men voor gekke Paarden houdt; om dat zy met springen, flaan, vallen, liggen, en dergelyken, allerleie kuu-
ren

HET
PAARD.

ren bedryven, en tekens van krankzinnigheid vertoonen. Hier uit is zelfs ontstaan, dat men van iemand, die van 't een op 't ander valt, en alles door een praat, by vergelyking, gewoon is te zeggen, dat hy *koldert*.

By gelegenheid van dit kollen of kolderen, kan ik niet na laten ook gewag te maaken, van het gemeene gevoelen hier te Lande, wegens eene benaauwtheid, die het Paard, zoo zy zeggen, 's nagts overkomt; en welke zy met den naam van de Nagtmerrie benoemen. 't Is overbekend, dat de Paarden, des nagts, dikwils angstig en schrikkelig zyn; 't gebeurt dus wel, dat een Paard, met angst bevangen, des nagts schrikkende uit zyn slaap opryst, schopt en slaat; maar dat een Nagtmerrie, een zoogenaamd wezenlyk Spook, de oorzaak hier van zou zyn, zal geen geoeffend verstand gelooven. Men heeft het ongetwyffeld aan dezelve oorzaken toe te schryven, als die by de Menschen benaauwde droomen verwekken; als daar zyn, dikbloedigheid, een diepe slaap, eene ongesteldheid, der maag en dergelyken. Intusfchen is dit denkbeeld veelen bygeloovigen Landlieden niet uit het hoofd te praaten; en een Boer, die 'er sterk mede ingenomen is, houd gemeenlyk een Bok op den Paardenstal; meenende dat de Nagtmerrie zelve voor de Bokken angstig is; en dat het sterkkriekend uitdampende zweet der Bokken de Nagtmerrie, door den reuk, verjaagt: zoo dat de Nagtmerrie of kolrydster den Stal voorby gaa. Ik heb, daarenboven, onder de Boeren eenigen gevonden, die 'er zig voor
uit-

uitgaven, om, door het omwinden en ontwinden van een mes, te zeggen, op wat plaats de Nagtmerrie of Kolrydster gereeden had, en op welk Stal zy stond te komen; dog deeze onderneeming liep meest altyd flegt af. Wenschelyk ware het, dat de Landzaaten eenmaal zulke grollen geheel en al uit hun hart verbanden. Middelerwyl heeft egter het Paard door de *kol*, of den *kolder*, (waar van vermoedelyk het *kolryen* zyn oorsprong heeft,) weezenlyke ziekten, welken de hersenen aandoen, en het Beest krankzinnig maaken. Daarbenevens is 'er eene ongesteldheid, welke den Paarden byzonder eigen is, die men *bevangenheid* noemt; welke veroorzaakt word, door het Paard den adem te ontryden, en te sterk in 't zweet te jaagen, 't welk dan door de koude te schielyk opdroogt: dat men *bevangen ryden* heet, en 't uitwerksel van een dollen Voerman is. Wyders vind men een Paard ook onderhevig aan hartkloppingen, bloedwateren, en verstopping in de blaas; ja het graveel en de steen is onder dezelve niet zeldzaam. Dit gaat zoo verre, dat men meermaals Paardensteenen van eene ongemeene grootte uit deeze Dieren haale; en 't verwondert my, dat men, wegens deeze steenen en het Steengraveel zoo weinig melding by de Paardenkenners ontdekt; ik heb tot nog, nopens den aart deezer kwaale weinig geboekt gevonden. — 't Is egter by de Natuurkundigen en de Verzamelaars van dierlyke Steenen gansch niet onbekend, dat 'er, zoo in de Blaas, als in de Nieren zel-

HET
PAARD.

ven van verscheiden Paarden hier te Lande, verbaazend groote Steenen groeien, en dat men in de Galblaas der Paarden, even als in die der Ossen, meermaals steenagtige Tak-schietingen vind. De Paardensteen en hebben zelfs eene zekere waarde; men stelt ze by de Bezoardsteen, onder den naam van Paardenbezoard; en ze zyn inderdaad, in glans en laagswyze omkorfing, aan den Bezoard gelyk; dog ze verschillen merkelyk in grootte. Myn geagte Vriend, de Heer JOAN COENRAAD BRAND, welke een schat van Bezoard en dierlyke Steenen bezit, heeft ook eenige Paardensteen; en inzonderheid één, welke, door A. SEBA, in zyn *Muzeum* afgebeeld is, die wel $2\frac{1}{2}$ pond weegt, en 4 duimen middellyns heeft. Deze Steen is zeer fyn van Laagen, welke niettemin zeer duidelyk kenbaar de eene op de anderen gezet zyn: voorts is dezelve van buiten ongemeen glad en olyfkleurig, zo als ze meest altyd gevonden worden. Wanneer men zulke Paardensteen in 't midden doorslaat, dan ontdekt men, even als in de Bezoards, in 't midden eene kern van een houtje, strootje, of ander lichaam, om 't welke de Steen zig gezet heeft. Men schryft, op goeden grond, den oorsprong deezer Steenen aan dezelfde oorzaaken, als dien der Menschensteen, toe: dog ze zyn minder broos en kalkagtig; zynde in tegendeel ongemeen glad en vast. Een Paard hier mede bezet, vervalt gemeenlyk in eene kwyning, waaraan het, uitteerende, eindelyk schielyk sterft. Naar 't getuigenis der Vilders, indien

dien ik op hun berigt aan kan, vind men in Paarden, die, zonder bevangen te zyn, of den Droes te hebben, fchielyk fterven, meest altoos het begin van fteenwording, of reeds een werklyk gevormden Steen: niettemin zyn de grooten zeer zeldzaam.

Men begrypt ligtlyk dat zulk een Paard ook veelal onderhevig is aan opftopping van 't water; dog deeze kwaal ontftaat niet minder dikwerf uit de onbarmhartigheid der Voerlieden. Een Paard naamlyk pist altoos ftilftaande, en het heeft eenige ftonden noodig eer het aan 't piften raakt; het wil zelfs in een ftand van volkomen rust zyn. Kundige Voerlieden letten 'er daarom zeer nauwkeurig op, of het Paard dringt om te piften. Zo dra zy zulks meenen gewaar te worden, houden zy ftil, en fluiten, als willende het Paard een teken van rust geeven; welk teken onze Paarden ook verftaan, zy zetten zig op hunne rust; maar, als zy niet piften willen flaan zy de ooren, ftaan ftil, en zien eens om, als of ze den Voerman wilden antwoorden, dat 'er nog geen drang is: van daar onder onze Natie het fpreekwoord, *'t is vergeefs ch gefluit, als 't Paard niet piften wil.* By deeze melding van de opftopping der Pife, kan ik niet wel nalaten, gewag te maaken van de koude Pis, of het ongemak, dat men *Louterftal* heet. Het zelve ontftaat uit de verandering van het Water, dat de Paarden drinken; het welk in ons Land, hoe kleen van omtrek, eene aanmerkelyke verfcheidenheid heeft; gelyk wy, by het verhandelen van 's Land Wateren, ge-

HET
PAARD.

toond hebben. Voornaamlyk komt hier, ten opzigte van de Paarden, in aanmerking het verschil van zoet en zout Water: een onderscheid dat men in Holland op kleene afstanden, by voorbeeld te Haarlem en Amsterdam, en zelfs korter by, ontmoet; het welk dikwils aanmerkelyke toevallen in de Paarden veroorzaakt. Een Paard, dat te Amsterdam woont, en gebruikt word, of, om op zyn Sleepers te spreken, door den tyd een Amsterdammer word, zal, eer het recht aan het drinken van brak water gewoon is, eenigzins kwynen en moeilyk, of met poozen, pisen; tot dat de Natuur, die lydzaame Zorgmoeder der Dieren, het Paard eindelyk daar aan doe gewennen, zoo dat het 'er niet meer van weete. 't Zy intuschen den geenen, die met hunne Paarden, welken aan zoet water gewend zyn, voor een korten tyd in brakke strecken, of te Amsterdam, stallen, geraaden, hier omtrent zorgvuldig te zyn. Braave Stalhouders, die weeten wat een Paard toekomt, neemen zulks ook wel in agt; en men is aan sommige uitspanningen, inzonderheid om of aan en in Amsterdam, gewoon af te vraagen, of het Paard wel aan brak water gewend zy? Is dit onvoorzigtig niet gadegeslaagen, en krygt dus het Paard, door brak water te drinken, den Louterstal, de koude Pis, of de Hortpis, zoo als de Boeren spreken, dan bedient men zig best van pisafdryvende middelen. Onder de meer gedugte kwaalen, die we niet wel stilzwygende voorby mogen gaan, behoort verder vooral de *Klem*, niet on-

ongelyk aan eene beroerte; dewyl 'er veele Stuipe onderloopen. Men houd dit gevaarlyke ongemak der Paarden, indien eene tydige aderlaating, dragten, en andere uitwendige middelen, niet helpen, voor doodelyk. De Klem bevangt de Paarden schielyk, voor al in het Hoofd en de Kaaken. De Mond is dan dermaate vast geflooten, dat sterke kragten en werktuigen denzelven niet openen kunnen; waar door men buiten staat is om eenige inwendige middelen te gebruiken; de Hals staat insgelyks onbeweegelyk; hier by komen zwaare zenuwtrekkingen, hartkloppingen, het verdraaien van de oogen, kortom, alle toevallen, die eene onverhoedsche beroerte en kort aanstaanden dood voorstellen; inzonderheid als 'er na de aderoeping geen bloed volgt. Eene niet minder spoedig opkomende kwaal, in haare benaaming den Paarden alleen eigen, is de *Vyver*, zoo genaamd, om dat ze zig het sterkst in de *Vyverklieren* vertoont. Dit ongeval, dat zeer schielyk opkomt, en eene spoedige hulp vereischt; is het uitwerksel van eene schielyke verkoudheid of bevangenheid; die uit eene groote verhitting met sterk zweeten, en eene spoedig daarop volgende opdrooging en verkillig der porien, ontstaat; waarvan by 't gewag maaken van den Droes reeds iets gemeld is; en waar mede ze ook, ten aanzien der oorzaken, veelal overeenkomt. Voeg hierby, als een ongemak, dat dikwils het gevolg is van den Droes, Dampigheid en Bevangenheid, het *Longevuur*. Eene bekende Paardeziekte, of eene verder-

HET
PAARD.

vende ontfteeking in de Long, die men, naar den verfchillenden aart deezer Longteering, verrotend, befmettend, galagtig, droog, of ook wateragtig noemt. Wat de eigenlyke *Schurft* betreft, dezelve is, in andere Landen, mede eene gewoone Paardeziekte; dog in Holland is zy, fchoon men 'er ook Paarden aantrefte, welken hier door aangedaan worden, niet heel gemeen. Het meeste fchurftagtige vertoont zig veel al op de Schoft, aan den Hals en aan de Ooren; maar dan krygt dit ongemak den naam van *Varent*, *Halsrooven*, en *doorryden op de Schoft*. In dit Schurft ontdekt het Microfcoop diertjes, welken men *Schurftluizen* noemt: dan de Paarden zyn, buiten dit, ook door Luizen geplaagd, welke FRANCISCUS REDI ons vertoond heeft: en daarbenevens hebben zy builen tufchen de huid, in welken insgelyks diertjes zitten, die uit vliegen gebooren zyn. Voor 't overige kan een Paard kwynen aan Wormen, aan verftopten afgang, aan loop, en meer dergelyke kwaalen. Gemeenlyk krygen onze Paarden, als zy van den Stal ter Weide gaan, een merkelyken afgang, en worden loslyvig; dog dit hangt af van 't voedende gras, en ftrekt hun ter gezondheid; maar de kwaade loop is van een flegter aart, als ontftaande uit bedorven vogten in het Darmchyl. Aangaande de Wormen, hieromtrent heeft een groot onderscheid plaats; de meeste Paarden hebben korte dikke Wormen, die als aan de Maag hangen, welken hun, als ze niet overtollig veel zyn, weinig of niet deeren: maar

'er

'er is eene schadelyker foort, die zig, by wyze van Lintwormen, in de Darmen zet. Men verdeelt de gewoone en genoeg bekende Wormen in drie foorten: te weeten, in lange Wormen, die de schadelyksten zyn; in dikke korte Wormen, die zig veelyds in den Mastdarm onthouden, en ook in den drek der Paarden gevonden worden; en eindelijk in korte als 't ware driekantigronde Wormpjes, die in den Krop der Paarden nestelen, en mede zeer schadelyk zyn: deezen zetten zig ook aan de Maag vast, welke zy dan by toeneeming doorknaagen. Behalven deezen hebben de Paarden nog uitwendige Wormen, die in Etterbuilen onder de huid wonen, en tot vliegen verwandelen. Men noemt ze *Vaarnen* of uitwendige Wormen, en verdeelt dezelve insgelyks in foorten. Als daar zyn; (1.) de vliegende Wormen, zo geheeten, om dat men de builen, daar zy in zitten, gemaklyk verschuiven kan, of misfchien ook om dat 'er vliegen uit voortkomen. (2.) De verbonden Wormen, om dat ze knobbelig aaneen verbonden fchynen te zyn. En (3.) de hennegats Wormen, om dat de buil, waar in ze zitten, eene foortgelyke gefalte heeft. Eindelijk zyn de Paarden nog aan veele gebreken in de teeldeelen en ingewanden, mitsgaders aan teering, kwynning, en eene menigte van andere byzondere kwaalen onderhevig, die hen, gelyk alle andere Dieren, natuurlyker wyze verzwakken, of een ontydigen dood doen fterven. 't Zou overbodig, en buiten ons oogmerk zyn, die allen op te

HET
PAARD.

noemen; waarom wy, oordeelende genoeg gezegd te hebben van de uitwendige gebreken, en de voornaamste byzonderheden, die omtrent de inwendige kwaalen nog eenige melding vorderden, tot een vrolyker *Hoofdstuk* overgaan; waar in wy het gebruik en het nut der Paarden hier te Lande zullen ontvouwen. — Alleenlyk hebben wy het, tot gemak van den Leezer, nog dienftig geoordeeld, de benaamingen der hier voorengemelde uit- en inwendige gebreken, zoo als ze in verschillende Gewesten van ons Vaderland benoemd worden, in een beknopt lystje by een te verzamelen; én 't zelve aan 't einde van dit *Hoofdstuk* te hegten. De Leezer kan hier, met éénen opslag, gemaklyk nagaan, aan welke gebreken ieder voornaam gedeelte van het Paard onderworpen is; en tevens zien, van welke gebreken wy in dit *Hoofdstuk*, en waar ter plaatse, gewag gemaakt hebben.

T A F E L T J E,

behelzende

De benaamingen der voornaamſte uit- en inwendige gebreken der PAARDEN, zoo als ze, met betrekking tot dit *Hoofdstuk*, in orde der Hoofdverdeelingen voorkomen.

Uitwendige en zichtbaare gebreken.

IN HET HOOFD. Bladz.	IN DE OOREN. Bladz.
Dikkop. . . . 148	Hangoor. . . . 152
Smalkop. . . . 150	Ezelsoor. . . . 152
Ramskop. . . . 149	Motsoor. . . . 152
Kaphoofd. . . .	Zuiloor. . . . 152
Ingevallen Hoofd. . 149	Kortoor. . . . 152
Plathoofd. . . . 150	Kreupeloor. . . . 153
Osfenkop. . . . 148	Stoutoor. . . . 152
Spitshoofd. . . . 150	Varent. . . . 153
Schothoofd. . . .	
Kol. 151	IN DE OOGEN.
Bles. 151	Knokoog. . . . 153
Star. 151	Holle oogkuil. . . 153
Blaarkop. . . . 151	Klootoog. . . . 153
Osfenkol. . . . 151	Varkensoog. . . . 153
Spitsmuizebek. . . 150	Groenoog. . . . 153
Mollenkop. . . . 150	Glasoog. . . . 153

	Bladz.		Bladz.
Maanoog.	154 155 156	Hazemond.	176
Blaauwoog.		Gefcheurde Laagen.	176
Hoornoog.		Hangende Rooster.	177
Leepoog.	154	Kribbebyten.	190
Traangootig.	154	Klem.	176
Traanroof.		Haak- of Schilfertand.	176
Traan.			
IN DEN NEUS.			
Dikneus.	159	Klierstrang.	161
Smalneus.	159	Kliergezwel.	161
Dampneus.	159	Halsstrang.	161
Dompneus.	159	Maanstrang.	161
Koeneus.	159	Keelklier.	161
Kokerneus.	159	Vyver.	177
Roodneus.	159	Vyverklier.	177
Wydneus.	159	Strangilioen.	162
Snot , of Snotneus.	160	Verkeerde Hals.	172
Neuswindrig.	160	Korthals.	172
Bloeden uit den Neus.		Hardhals.	172
Droes.	160	Verkeerde Nek.	178
Goede Droes.	160	Verdikte Maanstreng.	179
Kwaade Droes.	160	Spekhals.	179
Valsche Droes.	160	Verkensnek.	180
IN DEN MOND.			
Dikfmoel.	176	Borstelhals.	179
Dikmond.	176	Overhangende Hals.	180
Diklip.	176	Steile Spekhals.	180
Smousfelip.	176	IN DE BORST.	
Hanglip.	176	Platteborst.	173
		In de Borst ryden.	171
		Naauwe Borst.	171
			Lan-

	Bladz.
Lange afem. . . .	167
Aangewasfen Longen.	171
Dampig. . . .	170
Drooge kug. . . .	170
Hoesten. . . .	170
Boeglam. . . .	182
Boegroot. . . .	

IN DE SCHOUDERS.

Misvormde Schouders.	180
Platte Schouders. . .	181
Ronde Schouders. . .	181
Zwaare Schouders. . .	181
Haaze Schouders. . .	180
Haamdruk. . . .	178
Hoogfchoft. . . .	182

IN DEN RUG EN 'T KRUIS.

Zadelrug. . . .	184
Gedrukte rug. . . .	184
Scharprug. . . .	183
Kemelsrug. . . .	183
Verkensrug. . . .	
Ezelsrug. . . .	183
Zadelhair. . . .	185
Holle rug. . . .	185
Ingevallen Kruis. . .	185
Holle Kruislenden. . .	185
Bultig Kruis. . . .	186

	Bladz.
Hoog Kruis. . . .	186
Plat Kruis. . . .	186

IN DE HEUPEN EN DE BILLEN.

Knokheup. . . .	186
Hoogheup. . . .	186
Lamheup. . . .	186
Lendenlam. . . .	186
Hanggat. . . .	187
Afval. . . .	187
Welgebroekt. . . .	187
Smalbroek. . . .	188
Platbil. . . .	188
Rottestaart. . . .	187
Schurft. . . .	

AAN DEN BUIK.

Platte zyden. . . .	188
Hangbuik. . . .	188
Dikbuik. . . .	188
Liesbreuk. . . .	188
Hangende koker. . . .	188
Lamme koker. . . .	188
Leggers. . . .	189
Zwam. . . .	189
Stolzwam. . . .	189
Wratten. . . .	189

IN DE POOTEN.

Kromme Pyp. . . .	190
Krom-	

	Bladz.		Bladz.
Kromme Schenkel.	190	Scheuthak.	196
Schuiffelbeen. . . .	191	Schythak.	196
Schevelbeen	191	Ringelzweh.	196
Klosbeen.	191	Padgezweh.	193
Gekloofde Kniebogt.	191	Karbonkels.	197
Rasp.	191	Egelvoet.	197
Spat.	193	Mok.	192
Bloedspat.	193	Mokpoot,	192
Beenspat.	193	Mokwrat.	193
Bolspat.	194	Moerevet.	192
Koejfspat.	193	Styfpees.	
Aderspat.	194	Styfkoot.	192
Haanespat.	195	Knobbelkoot. . . .	192
Krampspat.	195	Kogelfcheur. . . .	192
Dolkbloeijen. . . .		Slingerkoot. . . .	191
Opzwellen van de Waaij.		Strykkoot.	
Bosfen.		Overkoot.	
Gallen.	195	Aanflaan.	198
Vlotgallen,	195	Betrappen.	198
Steengal.	196	Overtrappen. . . .	198
Hoefgal.	196	Peesrotting.	
Drooge gal.			
Hoorn gal,		AAN DE HOEV OF HOORN.	
Waai gal.		Dikke Kroon.	
Blaasgal.	196	Overhoef.	198
Klemmende Blaasgal.	196	Hoornval.	199
Verlamde Krampader.	197	Kroonbetrapping. .	199
Opgezwollen Waaij.		Drooge Kroon. . . .	200
Krappen,	196	Onthoeving.	199
			Ver-

	Bladz.		Bladz.
Verpeld.	203	Kwaadzoolig.	
Hoefzwindig.	201	Zoolbuil of Vyt.	202
Hoeffschelfer.		Kanker in den Voet.	202
Schelferhoef.	202	Naauvoet.	201
Overkooten.	201	Spitshoef.	201
Kwervoet.	202	Volvoet.	201
Kwartiervoet.	203	Platvoet.	201
Hoornkloof.		Kameelvoet.	203
Scheurvoet.	203	Beestevoet.	203
Scheurkloof.	203	Kalfspoot.	203
Gefcheurde Hoef.	203	Osfepoot.	203
Vyt of Fik.	202	Naauwveerzig.	204
Vyterweek.	202		

L Y S T J E

der

Voornaamfte Inwendige Kwaalen.

min of meer kortlyk gemeld van 207—216.

Dulligheid.	Kolyk.
Dulle Kol.	Koorts.
Stille Kol.	Verhoudheid.
Kol.	Dampigheid.
Nagtmerri.	Droes.
Hartklopping.	Bevangenheid.
Stuipen.	Klierontsteeking.
Buikpyn.	Klem.

Be-

Beroerten.	Inwendig Beenbederf.
Graveel.	Kwyning.
Steen.	Neusbloeden.
Bloedwateren.	Jigt of Kramp:
Verstopping van 't Wateren.	Darmjigt.
Verstopte afgang.	Longevuur.
Loslygheid.	Moeielyk draagen en verlosfen.
Loop.	Verteering der Vrugt.
Louterstal of Koudepis.	Barsten in den Buik.
Teering.	Waterzugt. enz.
Scherpbloed, of Schurft.	

ZESDE HOOFDSTUK.

Behelzende het hoofdzaakelyke van het Nationaale gebruik, nut en dienst, der PAARDEN; byzonder het Hollandsche en Friesche Harddraaven.

Zoo wel de natuurlyke schoonheid, als de natuurlyke Gebreken van onze Vaderlandsche Paarden dus ver voorgedraagen hebbende, word het tyd, om derzelve nationaal Gebruik te beschryven. Men zou, 't is waar, hier, in den eersten opslag, mogen vraagen, of de Paarden in het eene Gewest van eenig meer byzonder gebruik waren, dan in het andere? nademaal men overal de Paarden, tot het trekken en draagen van zwaare lasten, als mede, om 'er op te ryden, bezigt. Dan men gelieve in opmerking te neemen, dat, schoon het over 't geheel waar zy, dat de Paarden, by alle Natien, tot de gemelde einden gebruikt worden, egter de wyze hoe, de gelegenheid by welke, en de zaaken waar toe, zoo verschillend zyn, dat dit gebruik ruim zoo veel weetenswaardige stukken oplevere, als mogelyk het verschillende ras zelve. Wy willen des, te meer daar wy het vermaakelyke met het nutte poogen te vereenigen,

on-

Het gebruik der Paarden.

HET
PAARD.

onze Natie niet onkundig laten, nopens zulke byzonderheden, die eene al te sterke bekorting, naar de gewoonte der Rangschikkers, altoos over 't hoofd ziet. In 't algemeen valt hier, omtrent dit Stuk, onder onze opmerking, dat 'er geen Natie zy, by welke het gebruik der Paarden algemeener is, dan hier te Lande. De gesteldheid, en vooral de vlakke des Lands, de Landbouw, de Koophandel, de Volkrykheid, de srydbaarheid, de eigenaartige neiging der Landzaaten, alles loopt samen tot een genoegzaam algemeen gebruik der Paarden; op eene byzondere wyze naar den aart der Landzaaten geschikt. Hierom zullen wy, zonder ons in 't breede uit te laten over de wyze hoe dit gebruik, en de behandeling, der Paarden, zig elders toedraage, ons voornaamlyk bepaalen tot het geene in ons Vaderland plaats heeft; 't welk wy tweeledig, als behoorende tot het nutte of tot het vermaakelyke kunnen beschouwen.

Het nuttige gebruik der Paarden.

Wat het nuttige gebruik, om hier mede te beginnen, aangaat; 't is overbekend, dat de Paarden van zeer veel dienst zyn in hun leeven, en dat zy ook, in zekeren zin, niet onnut zyn, na hunnen dood. Dog deeze laatste nuttigheid kan niet opweegen tegen die van andere Dieren, als der Runderen en Zwynen; overmits wy 'er hier te Lande dat gebruik niet van maaken, 't welk by de Kalmukken, en eenige andere Volken, die Paardenvleesch eten, in zwang is. Een Kalmuksche Ruiters, naamlyk, legt een stuk Paardenvleesch onder zynen Zadel, ryd het week,

week, en doet 'er zynmaal mede: ook opent hy, by gebrek van drank, het Paard een ader, en zuigt het bloed af. Maar deeze ruwe wyze is by ons onbekend, en het Paardenvleesch word, als den Menschen onnut, den Honden voorgeworpen. Alleenlyk wil men, dat de Bilstukken van een Paard nog wel tot Rookvleesch geschikt, en dus, onder den naam van gerookt Osvleesch, in de Winkels verkogt worden: dan ik zou hier voor niet willen instaan. Zekerer is het, dat de Huid haare waarde heeft, en tot Leder bereid word: zelfs maakt men 'er elders Segryn Leder, en ook eene zekere soort van Turksch Leder, van; maar of dit in ons Vaderland plaats hebbe, kan ik niet zeggen. In den Haag, heb ik meermaals opgemerkt, dat schamele Lieden hun werk maakten, van de Schelfers van den Hoorn der Hoeven, by de Smeden, op te raapen; dog tot wat einde zulks geschiedde is my tot nog niet gebleeken. Toen ik 'er eene arme Vrouw eens naar vroeg, kreeg ik een verkeerd antwoord; eene andere, die 'er by stond, zeide my, dat het voor de vallende ziekte was; en de Smit wist het even zoo min als ik. Of dit affnydsel der Hoeven, en de Hoeven zelve, den Lymmaakers dienen kunnen, is my twyffelagtig; 'er word althans geen byzonder werk van gemaakt. Dan met het gedroogde Paardenvleesch pleegen de Jooden, en andere Bedriegers, een grof bedrog; gemerkt zy de Spiervezelen, die zeer hoog rood zyn, fyn kloppen, in Orlean weeken, met wilde Saffraan,

HET
PAARD.

fraan en eene zekere hoeveelheid goede Saffraan vermengen; waar op ze die aan onkundigen voor fyne Saffraan verkoopen. Zie daar al het gebruik, dat men, zoo veel my bewust is, hier te Lande, van het Paard na zynen dood gewoon is te maaken; of men moest 'er nog by willen voegen, dat de Boeren aan den Duinkant de doodshoofden der Paarden in hunne tuinen plaatsfen, om de Konynen te verjaagen; die men zegt dat 'er zeer vreesagtig voor zyn: dan de vraag zou weezen, of alle witgekleurde beenen of steenen dit ook niet zouden doen. Dog laaten wy tot iets zaaklykers overgaan; te weeten het nuttige gebruik der Paarden in hun leven; waar onder zig vooral opdoet het gebruik in den Handel en in den Landbouw; 't welk weder verbonden blyft aan den aart van het Land.

Vermits ons Gewest vlak is, en onze Steden op geene heuvelen noch aan het hangen der bergen liggen, zoo hebben wy niets gemeen met gebruiklykheden, die in bergagtige Landen plaats hebben; als daar zyn, het ketenen der wielen in het afryden der bergen, het schraagen der draagboomen, enz. Ook weeten wy in dit Land genoegzaam niet van draagbaare lasten op de ruggen der Paarden te leggen. Het meeste en algemeene gebruik der Paarden, onder ons, bestaat in het vervoeren van trekbaare Lasten; en deezen kan men ook, in vergelyking met die van andere Landen, niet zwaar noemen: ten ware men, en met reden, de wyze van sleepen in de Koopsteden hier

van

van wilde uitzonderen. Wy bedoelen des hier alleenlyk het Wagentrekken, en daaromtrent is het bekend, dat onze Hollanders de Paarden geene zoo zwaare Lasten laten trekken als de Duitschers. Eene zoo genaamde Hesfekar, die zeer zwaar is, en een ontzaglyken omflag heeft, word door vier Paarden getrokken, daar wy 'er agt voor zouden zetten. Niet, om dat onze Paarden het niet kunnen doen; maar om dat wy diezelfde Lasten gemaklyker en onkostbaarder verdeelen kunnen; mitsgaders om dat onze Paarden en Voerlieden 'er niet aan gewoon zyn. Voeg hier by, dat de gedaante van onze Wagens merkelyk verschilt; en dat onze wegen, of de Wiel-spooren, daarbenevens van eene geheel andere gesteldheid zyn. Hier door zyn onze Rytuigen en Bespanningen, veel ligter zynde, ook ligter voor de Paarden; en deeze Dieren gewennen buiten dat dermaate aan het Landeigen Rytuig, dat hun de arbeid gemaklyker valle. Een Amsterdamsch Sleepers Paard, by voorbeeld, dat gewoon is zeer zwaare Lasten voort te slepen, zal gebukt gaan onder eene Duitsche Karre, die men op eene gelyke zwaarte geladen heeft: en een Duitsch Paard, gewoon zulk eene zwaare Karre te trekken, zal in de borst krimpen voor eene Sleepers Slede van gelyken Last; 't welk ontegenzeggelyk uit het nationaale gebruik ontstaat. Hierby komt nog, dat een Duitsch Paard, gewoon aan het stappen en treden op breedspoor, zig wel dra afmat als men 't op onze effen en gladde spooren of wegen tot den draf

MET
PAARD.

aanport, waarvan het tegendeel weder in onze Paarden plaats heeft. En dit leid ons, om verder iets van de Landeigen wyze van Gespannen te melden.

Het Drie-
span.

Desaangaande komt, zonder ons, in de veelvuldige en verveelende benaamingen van de tuigen in te laten, ons als Landeigen voor, het Wagenspan met den krommen disfel, en daar voor het tweespan of wel byzonder het driespan; dat men volstrekt nationaal noemen mag; dewyl het twee-drie-en vierspan elders op eene andere wyze gebruikelijk is. Dit gemelde Span is algemeen by de Boeren; waarom men zulk een Span ook *Boerenspan* noemt. Het bestaat byzonderlyk daar in, dat de Paarden vry voor den Wagen loopen; ze zyn dus, niet, gelyk voor de Koetsen, aan een langen disfelboom verbonden; noch draagen, als voor de Chaizen, de boomen op de Schoft; maar trekken den Wagen los, en zonder bedwang van eenig tuig dan alleenlyk het bestuur van den disfel door den Voerman, voort. De Paarden hebben, in dit geval, slegts een eenvoudig haam voor de borst, zonder meer; en men beryd dit Span somtyds met twee, maar ook wel met drie, Paarden. Het bestuuren daar van is volstrekt eene nationaale kunst; in zoo verre, dat een Duitsch, een Fransch, of ander vreemd Koetsier, ten zy hy 't hier geleerd hebbe, buiten staat zy om'er mede te ryden: waartegen onze Boeren en Voerlieden 'er zoo fel en juist mede kunnen ryden, dat ze den Wagen, hoe los dezelve zwiere, in een vol-

len

len ren, op de breedte van een stuiver, weeten te stuuren; van welke handigheid veelen, benevens my, meermaals ooggetuigen geweest zyn. Daarbenevens ziet men dikwils met verwondering, hoe onze Zeevoerlieden, met volgelaaden Vischwagens, door de Steden ryden, dat men 'er van beeft; terwyl ze tusfchen Koetsen, Sleden, en andere hinderlyke voorwerpen, heen draaien en zwieren; het welk zy egter doen zonder iets te raaken. Intusfchen hangt dit kunstige, dat eene zeer byzondere behandeling eischt, alleenlyk af, van 't wel bestuuren van den krommen disfel met den voet, en het aanzetten der Paarden. Voeg hier by, de ongemeene handigheid en kunde onzer Strandbewoonders, die, door middel van zulke Driefspannen aan een Kabeltouw te brengen, niet alleen dagelijks hunne Schepen en platboomde Vischuiten over de Banken zeulen; maar ook zwaare geftrande Schepen vlot weeten te brengen. Den tyd van Eb en Vloed, mitsgaders weer en wind behoorelyk waarneemende, doet men 't dikwils slegts met zes Paarden, of twee Driefspannen; dan men brengt het ook, als zulks vereischt word, wel tot drie a vier Driefspannen en meer. In dit opzicht moet ik hier by uitstek recht doen aan myne geagte Katwykers, die het, in dit stuk, daar reets verscheide Kooplieden hun behoud aan derzelve kunde, in het afbrengen van Schepen, verschuldigd zyn, van tyd tot tyd nog verder brengen.

Het zal wel der moeite waardig zyn, dit Span, daar 't zelve, gelyk ook deeze be-

Wagen
met een

HET
 PAARD.
 Krommen
 Disfel.
 Zie III.
 Deel, Pl.
 XI.

handeling der Paarden, volstrekt nationaal is, wat omftandiger te beschryven. De Wagen, dien men een *Boerenwagen* noemt, hoedanigen 'er twee in onze Begraavenisplaat vry duidelyk afgebeeld zyn, heeft, in onderscheiding van andere Wagens, aan den as der voorfte Wielen, in 't midden, een kromhout, den krommen Disfel geheeten; dat zig tot voor de zitbank van den Voerman uitstrekt. Het is van die hoogte en afstand, dat de Voerman, zittende op zyn Rybankje aan 't vooreinde van den Wagen, zyne voeten op het kromme van dien Disfel kunne zetten, en wel zoo, dat hy eene vrye beweging hebbe, om den Disfel, met den hollen voet, tegens zekeren opstaanden yzeren ring, van zig te duwen, of door de drukking van den voet naar zig toe te dwingen: juist zoo als een Schipper, met de hand, het Roer van een Schip van zig af en tot zig beweegt; waarom deeze kromme Disfel ook, niet ten onrechte, het Roer van den Wagen genoemd word. Aan het midden van deezen Disfel, onder aan, is het Treksplan, door middel van eene kram en pen, verbonden. Voorts bestaat het byzondere van dit Treksplan, hierin, dat de Spoorftokken, of die houten, waar aan de trek-touwen vastgemaakt worden, op een zonderlingen afstand geplaatst zyn, geheel verschillende van die der Karosfen of andere Wagens, en wel zeer wiskunstig. Men heeft, naamlyk, den eerften Spoorftok onder aan den Disfel, waar aan dan, ter wederzyde, weder een Spoorftok gestoken is; met dit

on-

onderscheid, dat het einde by de hand veel langer is, dan het andere, zoo dat deszelfs eene einde juist kome op het middenpunt, daar het van de Handsche en het Middenpaard trekken moet (*). Deeze Spoorstok is indiervoege verdeeld, dat het eene einde veel langer uitsteeke naar het by de Handsche, dan naar het Middenpaard, om de kracht gelyk te maaken. Hieraan zyn dan weder twee Spoorstokken gehegt, waar aan de trekzeelen vastgemaakt worden; met dit onderscheid, dat de tweede Spoorstok aan 't eene einde langer is dan aan het andere, 't welk men den Evenaar noemt. In dit Trekspan trekt het by de Handsche Paard dan daadelyk aan den eersten Spoorstok; dog het Middelfte en het van de Handsche aan de twee Spoorstokken. Deeze schikking moet een onkundigen eerst vreemd voorkomen, dewyl men op het oog oordeelen zou, dat de Paarden dan ongelyk trekken moeten; en ondertusfchen is 'er geen wiskunstiger Trekspan, om de Paarden gelyk te doen trekken. De lengte van het eene einde van den tweeden Spoorstok maakt de kracht gelyk aan dat einde daar dezelve weder korter is, voor het Middenpaard; het van de Handsche Paard, met het by de Handsche dus gelyk trekkende, heeft het Middenpaard in bedwang; en dit wederom, doortrekken-
de,

(* *Van de hand, en by de hand, zyn spreekwyzen der Voerlieden; het by de handsche Paard loopt ter linker, en het van de handsche Paard ter rechterzyde, voor den Voerman.*

HET
PAARD.

de, houd de Medepaarden in eene gelyke trekking en bedwang. Hier by komt, dat het Middenpaard, door een byzonder Leizeel, gedwongen word, en niet verder noch sterker doortrekken kan dan de andere Paarden. Ook zyn de Leizeelen, of touwen, aan het gebit van het Middenpaard vast; en loopen, langs de zyden der Medepaarden, tot aan den krommen Disfel; waar aan ze gehegt zyn, door middel van ketentjes, wier schakels in eene kromme haak vervangen worden; welke ketentjes de Voerman, naar maate dat hy het Middenpaard veel of weinig wil doen doortrekken, ruimer of korter vast maakt. Het bestuur van dit Middenpaard, dat men, uit hoofde van het bovengezegde, hier altoos meer met den kop in de borst ziet loopen, hangt dus af van de teugels, welken aan den Disfel vast zyn; en de Voerman heeft, als in het losse driespan, waar in het Middenpaard vry en los voor den langen Disfel loopt, geen twee Leizeelen, maar slegt één Leizeel, noodig. Het draaien en zwenken tog word in dit geval alleen geregeerd, door de zeelen aan het gebit van het Middenpaard, welken aan die van de twee Zypaarden verbonden zyn; waar door de Voerman, zoo dra hy aan de Leizeelen of den toom van één der Zypaarden, zylings of rechts, trekt, het middelste, en dit wederom het andere Zypaard dwingt, om dien kant in te slaan, werwaards de Voerman heenen wil. Dit doende, bestuurt en dwingt de Voerman tevens den Distel en het Voorkrat, met den rechtervoet, op

zoodanig eene wyze, dat de Wagen of tegen of met den loop der Paarden, gedwongen zy dezelve te volgen, naar dat zulks vereischt word. Men kan hier uit afneemen, dat het in deezen byzonder op het Middenpaard aankome; waarom men ook de beste jonge Paarden, die men tot Voorloopers schikt, in dit Trekspan oeffent. Wyders schoort de Voerman, ingevalle de Wagen te sterk toeloopt, vooral in 't afryden van bruggen, den voet tegen het gat van het van de Handsche Paard, en houdt te gelyk de Paarden kort op het gebit; waar door de Wagen volstrekt niet sterker kan toeloopen, dan de schoorende voet van den Voerman toelaat. Als men met den langen Disfel ryd, word dit toeloopen van den Wagen door de Borstriemen belet, en de lange Disfel is in dit geval van zeer veel nut; dog dezelve haalt niettemin op verre na niet by het vlugge en konstige ryden met den krommen Disfel. Eene konst onzer Natie by uitneemendheid eigen; eene konst, zeg ik uitdrukkelijk, nadien het wel ryden met een krommen Disfel, zelfs onder onze Landzaaten, voor eene zeer byzondere handgreep erkend word. 't Is waar, dat zulk een Wagen gemeenlyk wel iets meer flingert; dog hier in bestaat juist de kunst, om met goede en jonge Paarden zonder flingeren te ryden; dat sommigen onzer Boeren volmaakt wel kunnen doen. Dit stelt deeze nationaale kunst eenigermaate gelyk aan die der Romeinen; welken de grootste kunst van ryden daarin stelden, dat men, in de Wagenloopen, drie of

HET
PAARD.

vier Paarden naast een, los voor den Wagen, onbelemmerd kon mennē: en 't is zeker, dat onze effen wegen daar toe ook best geschikt zyn.

Verschil-
lende
Trekspan-
nen.

Voorts zyn hier te Lande verscheiden andere, zoo vroegere als latere Trekspannen bekend. Men spant, by voorbeeld, één Paard, of ook wel twee Paarden, naast elkander voor eene Chais (*), of Wagen. Den laatstgemelden ryd men ook wel met drie Paarden, waar van twee in een gelyk Span staan, en het voorste los voor den langen Disfel gespannen is; of met vier, wanneer de twee voorsten mede aan een langen Disfel gespannen zyn. Somtyds stelt men 'er zes Paarden voor, waar van de twee voorsten met hunne strengen aan die van de twee middelsten trekken; en de Voerman, zynde de Leden door ringen vereenigd, bestuurt dit Span met twee of ook wel drie Leizeelen: dan gemeenlyk zit 'er dan, op één der voorste Paarden, een jongen of een ligt persoon, die de voorste Paarden bestuurt. Men heeft ook voorbeelden van agt Paarden voor één Rytuig; dog dit geschied meest uit eene byzondere liefhebbery. Zoo is te Amsterdam bekend geweest de Pikeur *Schreuder*, die, by eene weddenschap, welke hy ook gewonnen heeft, aannam, met agt Paarden voor eene Koets, zonder Voorryder, de
Haar-

(*) Onze hedendaagsche Chaizen op lederen riemen waren eertyds onbekend; men reed met Karren, of met eene soort van Chaizen, die op houten schenkels stonden.

Haarlemmer Poort uit te ryden. 't Is bekend, dat deeze Poort, om zyne bogt en draaijing, zelfs met vier Paarden, in vollen draf, moeilyk door te ryden is: hy volvoerde het egter, heen en weder, met agt Paarden, tot verbaazing der Aanschouwers; rydende in vollen draf, tot tweemaal toe, op het Haarlemmer Plein zwenkende, de Poort in en uit. Onder dit slag van kunstenaaryen of liefhebberyen, telt men ook het ryden met eene Chais met twee of drie Paarden voor elkander. Het eerste gaat nog al door; maar het laatste word by rechte Liefhebbers niet veel geagt: dewyl het welgelukken dier onderneeminge meer van de makheid der Paarden, dan van een kunstig bestuur, afhangt. Men telt het zelfs eenigzins onder de dollemans liefhebberyen; nademaal de Ryder, hoe kundig hy ook zy, op 't minste verzet van zyn Voorpaard, geen meester van zyn gespan is, en gevaar loopt van droevige ongelukken, die 'er overvloedig van bekend zyn, te krygen. Daar zyn 'er ook, welken drie Paarden naast elkander voor eene Chais gespannen hebben; het middelste draagt dan de boomen, en de wederzydsche trekken mede; maar dit gaat op onze Spooren en wegen niet: ook staat het, myns bedunkens, niet deftig. Fraaier, mannelyker, en tevens kunstiger is ons bovengemelde Boerenspan, dat natuurlyk los en kunstig ryd.

By dit alles is men, in Holland, welk een gespan men ook gebruike, als men meer dan één Paard voor 't Rytuig stelt, zeer kiesch op de gelykheid van het gespan, zoo wel

we-

Gelykheid
van 't Span.

HET
PAARD.

wegens het ras, de koleur, en de fexe, als, en wel inzonderheid, wegens de grootte. In andere Provintien is men'er gansch niet keurig op; en 't heeft my, in zekere aanzienlyke Hoofdstad van eene nabuurige Provintie, daar een overvloed van schoone Paarden is, wel eens gestooten, heel deftige Ingezetenen in een huurtuig te zien ryden, met een groot zwart Paard en een kleinen witten Hit naast elkander; of een mager afgebeeld ros Rypaard, met een Engelschen Staart, naast een welgemaakt appelgrauw Koetspaard, voor eene Koets te zien loopen. Neen! onze Hollanders zyn 'er kiescher op; wel te verstaan voor Speelwagens en dergelyke Rytuigen van vermaak. Voor den Ploeg spant men wat men heeft en kan, spaarende de beste Paarden; intuschen ziet, evenwel, een keurige Boer, die 't stellen kan, ook hier in naar de evenredigheid; en, zoo dit mist, ontstaat het nog meerendeels uit gebrek. Wat wel byzonder de kieschheid der Natie, omtrent de gelyke grootte der Koetspaarden betreft, ten bewyze hier van hebben wy ons slegts te beroepen, op de bekende geregeldmeeting, volgens een Vadem, of zoo men zegt eene Galg; welker dwarshout men met pennen hooger of laager vaststeekt, en waaronder de Paarden dan gemeeten worden. Hierbenevens maakt men ook gebruik van eene Keten, welker Schakels naar de voetmaat geschikt zyn; zynde ieder voet, ter lengte van zes voeten, afgemerkt, en de Schakels zelve op de duimmaat gemaakt: voorts heeft deeze Keten aan 't onderende
een

een klomp loods tot een gewigt, dat vlak op den grond staat. Wanneer men een Paard hier door meeten wil, zet men dit lood by de voorhoeve neder op den grond; men vlyt de Keten langs de Schouder tot boven op het punt van de Schoft; men telt, en onthoud, of tekent, van geleding tot geleding, de afftanden der ledemaaten, tot zoo veele voeten en verdeelingen, als men de hoogte van 't Paard bevind; en vervolgens meet men ook het wederpaard op dezelfde wyze. Deeze manier van meeting is van eenigen dienst; maar ze kan egter misfen, om dat het eene Paard den omtrek der Schouderen breeder kan hebben dan het andere: men zou zig, in dit geval, zoo men met meerder nauwkeurigheid te werk wilde gaan, van onze Meetkundige opgave kunnen bedienen. Intusfchen toont dit gebruik dat eene ge-regelde Meetkunde daaromtrent by onze Landzaaten niet geheel nieuw is; en dat zy, ook hier in, zeer kiesch in hunne gespannen zynde, by een keurig oog een keurig oordeel voegen. 't Zou ons weinig moeite zyn, nopens dit Stuk, nog meer byzonderheden te berde te brengen; te minder, daar de liefhebbery van ryden, met den smaak voor pragt en weelde, onder onze Natie zeer fterk is toegenomen: 't welk ten gevolge heeft, dat 'er geen jaar verloope, zonder eene aanmerkelyke verandering, zoo ten opzichte van het gefpan, als van de gedaante en het maakfel der Rytuigen, 't zy Chaizen, Fourgonnen, Cariolen, Koetsen, of Speelwagens, en meer dergelyken. Dan wy zouden, met zulks afzonderlyk na te gaan, on-

HET
PAARD.

ongetwyffeld verveelen; en zien 'er ook te ligter van af, om dat het meerendeel deezer veranderingen niet tot het Nationaale, maar tot de Uitheemfche, Mode behoort. Alleenlyk eischt myn beftek nog een weinig ftil te ftaan by onze Nationaale Rytuigen.

Nationaale
Rytuigen.

Naar uitwyzen der berigten van vroegere dagen, zyn de Speelwagens en Koetsen, van ouds af, de meest bekende Rytuigen by onze Natie geweest, en zoo ook by de Franfchen; waar van wy heden de nieuwfte fnuf van Rytuigen ontleenen; fchoon zy de uitvinding der Chaizen en zoogenaamde Carioles, mitfgaders der gekapte of Phaëtonswagens, en misfchien ook der Koetsen, aan ons verfchuldigd zyn. 't Is waar, sommigen willen dat de eerfte Koets door HENDRIK DEN IV gebruikt is geworden; doch ik zou, door voorbeelden, kunnen aantoonen, dat ze in dien tyd ook hier te Lande reeds bekend waren; dan 't lust my niet, als zynde dit ftuk van geen byzonder belang, my 'er breeder over uit te laaten. Dit althans is onbetwiftbaar zeker, dat de Koets- en Speelwagens in onze Gewesten van een overoud gebruik zyn. Men had hier voor deezen, zoo als nu nog in Brabant en Duitschland, Wagens, overdekt met linnen kleeden, over Hoepen getrokken, die men *Huifkarren* of *Huifwagens* heeten. Men vindt dezelve ten overvloede in oude Tafereelen en Printkunst; byzonder ook in het Plaatje voor den eerften Druk van het recht Hollandfche Speelreisje van den Heer J. V. HEEMS-
KERK,

KERK, dat in ieders handen is. Vervolgens maakte men de Hoepen, die 'er bevoorens maar los in gezet wierden, konftiger aan den Wagen vast; en wel dra hechtte men het Doek ook vast aan de Hoepen. Hier door bleef dit Doek, dik geverfd of gewascht, voorts bestendig de Kap van den Wagen. Deeze Wagens waren gefchikt voor agt perfoonen, in dien fmaak, als nu onze Boeren Bolderwagens en Koetswagens zyn; welken in Noord-holland nog gemeenzaamer dan in Zuid-holland, ten zy aan den Stichtfchen en Gelderfchen kant, gebruikt worden. Oudtyds waren zy de ftaatlykften naast de Koetsen, waarom ze ook den naam van Koetswagens verkreegen. De Koetsen naamlyk, wierden toen gemaakt op de wyze van een Paviljoen, of eene rybaare tent; welker verhemelte, by manier van een Ledikant, aan de zyden met pragtige falbalaas, en gordynen, mitsgaders van boven met pluimen, vercierd was; en deeze Koetsen ftonden op een houten onderftel. Van zodanig eene inrigting waren de oude Prinfelyke Koetsen, mitsgaders die der Heeren Staaten; en in zulk eene Koets wierd MARIA DE MEDICIS binnen Amsterdam ingehaald: ook ziet men 'er nog een overblyfel van in onze Lykkoetsen; welken, gelyk ze in onze opgamelde Begraavenisplaat verbeeld word, veelal iets van dien ouden fmaak behouden hebben. Naderhand heeft men de manier uitgevonden van de Koetsen op zeelen of riemen te hangen, ja zelfs met ftaalen veeren te onderfteunen; dat zekerlyk veel gemaks tegen het hotsen
aan-

HET
PAARD.

aanbrengt: en hier door is 't ook in gebruik geraakt, de Phaëtonswagens, de Chaizen, en meer andere Rytuigen, op zeelen te hangen. Dan dit heeft te wege gebragt, dat 'er, door 's Lands Overheid een Impost gesteld is, op zulke gemaklyke en statieuze Rytuigen. De Boerenstand, en die geenen, welken tot hun gebruik Karren en Wagens benoodigd hebben, zyn van die belasting op de Rytuigen vry verklaard; mits dat zy de Chaizen of Speelwagens, die ze gebruiken, op een vasten as, by wyze van eene Karre, laten maaken. Wanneer ze met Rytuigen, op riemen, ryden, zyn ze gehouden 's Lands Impost te voldoen; of mogen ten minste, als men eenige toegeevendheid hieromtrent heeft, zoodanig een Rytuig aan geenen anderen ten gebruike geeven. By het tot dus ver voorgestelde, wegens het nationaale gebruik der Paarden en Rytuigen, zouden wy nu nog kunnen voegen een berigt van het nuttige Landgebruik, ten aanzien van den Landbouw. Dog dit doende, zouden wy ons genoodzaakt vinden, grootlyks te herhaalen, het geen wy van den Ploeg, het Ploegspan, de Egge, en wat hier toe behoort, in ons tweede Deel naauwkeurig voorgedraagen hebben. Ter dier oorzaake zullen wy, als oordeelende, daar mede te kunnen volstaan, van dit anders zoo hoofdzaaklyk nut thans geen verder gewag maaken; en voorts ons oog liever nog vestigen, op eene andere byzonderheid, welke onze Koopsteden betreft; te weeten, het gebruik der Sleden, te Haarlem, Rotterdam, en vooral te Am-

Amsterdam. Men onderscheid ze voornaamlyk in Koetssleden, Sleepsleden en Koefleden: en derzelver beschouwing zal ons nog al etlyke merkwaardigheden aan de hand geeven, die men, zoo verre ik weet, nergens gemeld vind.

HET
PAARD.

De eerstgenoemden, gewoonlyk Koetssleden geheeten, vervullen, op eene gemaklyke wyze, de plaats der anders gebruikelyke Huurkoetsen. Men heeft naamlyk overdekte Koets-tenten, juist gelyk aan die der gewielde Koetsen: deezen stelt men op riemen, welken aan houten schenkelen verbonden zyn; en op die schenkelen, welken men door smeering met vettigheid glad houdt, word het Koetsje voortgesleept, door één Paard, 't welk, ten zy des Winters, als 't glad is, wanneer men boomen gebruikt, los in de strengen loopt. Zulk eene Slede, en tevens het Paard, word bestuurd door een Man, die met de eene hand den toom regeert, en met de andere de Slede vast houdt, dezelve schoort, van zig af duwt, of tot zig trekt, naar maate dit op bruggen, in straaten, of in 't uithaalen, enz. te passé komt. Ten dien einde zyn de Toomen, of Leizeelen, ongemeen lang; zoo dat de Sleeper, in nauwe straaten, of by ontmoeting van andere Sleden, de leids door kunne laten schieten, en agter de Slede gaan, tot dat het geene, 't welk hem in den weg is, voorbygereeden zy. 't Is voor een oplettenden vreemden verwonderlyk na te gaan, hoe de ervarenheid hier handigheid leere; 't kan althans te Amsterdam iemands aandagt niet wel ontglippen,

Het ge-
bruik der
Sleden.

HET
PAARD.

hoe 't mogelyk zy, dat 'er, onder een aanmerkelyk getal van zulke en andere Sleden, zoo weinig voorbeelden van ongelukken zyn. Men hoort 'er tog zeldzaam van; en schoon 't by Winterweer, met gladde ftraaten, al eens moge gebeuren, dat eene Slede agter uitglyd, of den beftuurder ontglijpt, komt egter op verre na niet by de ongelukken met Koetsen, Wagens, en andere Rytuigen die omvallen, of op de eene of andere wyze gefchonden worden. En bonst hier of daar de eene Vragtslede eens tegens de andere, dit loopt meestal met een Sleepers bindfel ligtlyk af. Ondertusfchen is de oorzaak, dat 'er, vooral in de woelige en volkryke Stad Amsterdam, zoo weinig ongelukken met Sleden en Rytuigen gefchieden, ten hoogften in het wys beftuur der Overheid te vinden; dewyl 'er, wegens het ryden en ontmoeten, in of uit de ftraaten, hoekflagen of anderzins, zeer ftipte wetten en reglementen zyn, naar welken ieder Voerman, Koetsier of Sleeper, weet, welken kant hy, op elke ftraat, of by ieder ontmoeting, te houden hebbe; even zoo als op onze gemeene wegen, wegens het uithaalen der Rytuigen, die van de Steden komen, voor hun, die naar de Steden gaan, en deezen weder naar de nabyheid der plaatfe, daar ze elkander ontmoeten. Voeg hierby, dat elke Sleeper, op zyn Tuig, een koperen nummer heeft, waardoor hy, in geval van onbefcheidenheid, ter aanklaaginge kenbaar is. Daarbenevens heeft men de vaste Reglementen, op het getal der Paarden en der

Wie-

Wielen, zoo dat een tweewield Rytuig moete uithaalen voor een Rytuig met vier Wielen, en dit weder met één Paard voor een ander met twee Paarden. Dog alle Rytui- gen, hoe genaamd, zyn, om dit in 't voor- bygaan te melden, volgens een gewettigd gebruik, verplicht, uit te haalen, voor een gelaaden Hooi- of Stroowagen: 't welk ook de billykheid medebrengt; om dat deeze Wagens gemeenlyk zeer topzwaar zyn, en ee- ne ongelukkige schok dezelve kan doen om- vallen. Hierom is het ten uiterste laakbaar, dat sommige kregel Jonkers, of Koetsiers, op hunne gewaande meerderheid staan; te meer, dewyl ze, al is de Boere-Voerman genegen om hun ten wille te zyn, gevaar loopen van door den Hooiwagen overdompeld te wor- den. Ook eischt hier de heuschheid, zelfs in andere gevallen, inschikkelykheid: by voorbeeld, in Melkkarren en Melkwagens; die men zeker, op de eene of andere wyze, eene aanmerkelyke schade kan toebrengen, door ze te veel te doen uithaalen. Dan on- ze Boeren zyn 'er gemeenlyk wel op gevat; en een onbeleefd Voerman betaalt, den ee- nen of den anderen tyd, wel eens zyne on- bedagtzaame behandeling. En in het tegen- overstaande geval toonen de Boeren meeren- deels dat ze zeer wel onthouden, wie hun op de wegen, als ze zwaar gelaaden zyn, met inschikkelykheid te gemoet komen; met voor de zulken in andere gevallen gereedlyk uit te haalen: zoo veel vermag eene geringe beleefdheid. Voorts kunnen wy, om weder tot onze Koetsleden te keeren, den Lee-

MET
FAARD.

zer wyzen, naar eene Afbeelding in de reeds meermaalen aangehaalde Begraavenisplaat; in welke wy ook eene aftckening van de hendaagfche Koetsen voorgedraagen hebben. Men vind des, in die Plaat, onze drie voorname Nationaale Rytuigen verthoont: en wat de verdere thans meest gebruikelyke Rytuigen hier te Lande aangaat, men zal ze in onze volgende Harddraaversplaat meerendeels aangeduid vinden. Eindelyk ftaat hier, nopens de Koets of Toefleeden nog in aanmerking te neemen, dat ze meest in Amfterdam, minder in Haarlem, en elders weinig of geheel niet gebruikt worden. Men heeft ze in Leyden, en elders, nu en dan ingevoerd, maar 't gebruik gaat 'er niet door: mogelyk, om dat het niet algemeen genoeg is; of wel, om dat de ftraaten aldaar, door het veelvuldige fleepen, zoo glad niet zyn; als mede, en veelligt meest, om dat men 'er zoo goedkoop eene Huurkoets kan gebruiken. Ook maakt de lengte der afftanden in Amfterdam, dat deeze Sleden aldaar van meer dienst zyn dan op andere plaatfen: men kan 'er zelfs, als men van een goed vrolyk gezelfchap, of, om op zyn Amfterdamsch te fpreeken, uit zyne Krieb komt, en t'huiswaards ryd, wel eens een goed tokje in de wiegende Sleden doen, eer men t'huis komt.

Wat wyders de Vragtfleden betreft, die men gewoonlyk Sleepfleden, of als zy breed zyn, en twee hekken op zyde hebben, ter onderfcheidinge, *Koefleden* noemt, om dat dat men 'er ook Kocien of Kalveren op fleept;

sleept; derzelver maakfel heeft niets byzon-
 ders, boven dat der alomme gebruikelyke
 platte Werksleden. Alleenlyk heb ik hierom-
 trent nog te melden, dat de Sleeper zorge
 draagt, om voor op de Slede een vaatje wa-
 ter te hebben, 't welk, onder het voortry-
 den der Slede, door middel van gaatjes, wa-
 ter uitspreid; en dus de straaten, waarover
 hy sleept, vogtig houdt. Daarbenevens be-
 dienen zig de Amsterdammer Sleepers, zoo
 by deezen als by de Koefleden, van een
 olielap aan een lang touw, welken zy nu en
 dan zeer handig onder de schenkels der Sle-
 de weeten te werpen, om dezelve glad te
 houden. Voorts kan ik van deeze Sleden,
 waaromtrent we geene verdere byzonderhe-
 den der meldinge waardig oordeelen, spree-
 kende, niet nalaaten van nog eene aanmer-
 king, met betrekking tot derzelver gebruik,
 te berde te brengen. 't Is my al over lang zeer
 bedenkelijk voorgekomen, hoe men in dee-
 ze werktuigkundige en vindingryke Eeuw,
 byzonder te Amsterdam, de zwaare lasten
 zoo algemeen op Sleden ligt; daar men el-
 ders, zonder de Paarden boven vermogen
 te vergen, dat zeker door 't sleepen jammer-
 hartig geschied, veel zwaarder, ten minsten
 zekere soort van lasten, door één Paard te
 gelyk laat voorttrekken. In myne Vaderly-
 ke Stad Leiden zal een Kraankruiers (*) Paard
 met gemak vier zwaare Wolbaalen, van 23
 à 2400

(*) Een Kraankruier te Leyden is zoo veel als een
 Sleeper te Amsterdam; behalven dat hy ook Waag-
 draager is.

HET
FAARD.

à 2400 ponden gewigts voorttrekken; elke baal op een daar toe gemaakten Wagen met breede ronde rollen geleid zynde, en deezen arbeid een geheelen dag uithouden. In Amsterdam neemt men voor ieder baal eene Slede, welke, zoo de baal 1000, een honderd twee meer of min ponden weegt, een zwaare trek voor 't Paard is; niet om 't gewigt, maar om den omslag en de laagte van den trek. Even zoo is het gelegen met de fusten, 't zy Suiker, Syroop, of andere Waaren. Een Kraankruiers Paard trekt een Brunswyker Garen-fust van 3000 tot 4000 ponden, op een Wagen. Men laat, naar gerade van de fusten, de Baalaadje, en den verderen omslag, ook wel vyf, zes en zeven Wagens, agter den ander, door één Paard trekken; en het gewigt van de vragt belooft 2000 en meer ponden. By herhaalde keeren, heb ik onderscheiden Sleepers te Amsterdam, naar de reden van dit verschildende gebruik, gevraagd; dog men heeft my nimmer een voldoende antwoord gegeven. De een twyffelde aan de waarheid; een ander hield staande, dat het sleepen gemaklyker voor de Paarden was, 't welk de dagelyksche ondervinding althans in 't bovengemelde geval egter wederspreekt; een derde zeide, dat het, volgens de wetten, in Amsterdam niet mogt zyn; zoo om het slyten der straaten, als, om dat ze dikwils breekbaare waaren vervoerden, die door het ryden zeer veel leeden. Met opzicht tot dit laatste, was zyne bedenking, als gegrond, in dat geval aanneemelyk: waarom men ook

te Leyden, daar anders de Wagens veel gebruikt worden, voor breekbaare Waaren eene Slede verkiest. Ten laatste trof ik een Leydenaar aan, die het gebruik van de gemelde Wagens zeer wel kende, en te Amsterdam Sleeper was. Deeze gaf voor redenen, dat het, zoo men in Amsterdam op die wyze veele Wagens agter elkander gebruikte, eene merkelyke belemmering in de naauwe straaten, en in geval van ontmoeting, zou geeven. Een sleep van dusdanige Wagens, en wel tot zeven en meer, elkan- der ontmoetende, zou de een of de ander, zeide hy, met stilstaan veel tyds verliezen; en 't zou daarenboven aan de Voetgangers, in stegen en straaten, zeer hinderlyk zyn. Dit voorstel kwam my niet geheel verwerpelyk voor; dog met dat alles kan ik niet goedkeuren het misbruik der Sleden, vooral in vragten van baalen, fusten, enz. die tegen het ryden bestand zyn. Men behoefde in dat geval geene geheelen sleep van Wagens te hebben; 't zou, zoo ik meen, meereendeels genoeg zyn, als men op één Wagen kon laaden, 't geen men anders, om 't minste te noemen, op twee Sleden legt; en dit zou geen meer belemmering veroorzaaken, dan nu een lange Bierwagen met etlyke halfvaten doet. Wat wyders de naauwe straaten belangt, wat zwaarigheid, zoo men al twee korte Stelwagens had? 't Is tog wiskundig zeker, dat de tweede Wagen den eersten juist volgt in dezelfde wenteling der wielen. Zoo ziet men meermaals in Leyden, zelfs in eene naauwe straat, zes à ze-

HET
PAARD.

ven gelaaden, en agt of tien ledige Wagens, agter een voorttrekken, juist, en zeer juist, in 't spoor van den allereersten; ik heb het dikwils afgemeeten, en bevonden dat het nooit miste. Waarschynlyk zal het onderhoud deezer Wagens kostbaarder zyn, dan dat der Sleden; maar 't is te gelyk zeker waar, dat men minder Paarden noodig heeft, en deeze dieren minder benadeeld worden; 't welk die kosten ryklyk kan opweegen. 't Is daarbenevens wel te denken, dat de Koopman'er, in de vrachtloonen, voordeel by zou vinden: dan, en hier zal 't veelligt haperen, zou ook het invoeren van het gebruik der Wagens voor de Sleepers nadeelig zyn? Dit inderkende, stap ik 'er liefst van af; dewyl ik niet gaarne onder den haat van die hagjes geraaken wilde: men behoort, het Stuk uit dit oogpunt beschouwende, alles met rekke-lykheid te overweegen. 'Er zyn meer gebruikelykheden, hier en daar in de Steden, welken men met reden zou kunnen verbeteren; dog waardoor men tevens aan veelen hun brood zou ontnemen, of de goede inrigting van den Handel, en 't bestaan der Ingezetenen, over 't geheel, benadeelen. Men houde derhalve deeze myne aanmerking, hoe gegrond dezelve anders ook moge voorkomen, voor niets anders, dan voor eene bespiegelende beschouwing; welke mogelyk, schoon ze my in veele opzichten voordeelig toefchynt, nogtans niet in praktyk gebragt kan worden, zonder, aan den anderen kant, voor een groot aantal Ingezetenen nadeelig te zyn. Even zoo zou
men,

HET
PAARD.

men, hier te Lande, verscheiden nieuwe uitvindingen in de Fabrieken en andere takken van den Handel, kunnen invoeren, die op zigzelve veel nuts belooven; maar die intusfchen aan zeer veele gewigtige takken van den Handel, en het bestaan van byzondere Steden, de allervernielendste flagen zouden kunnen toebrengeu. Dan wy willen hierover niet breeder uitweiden, en liever het oog slaan op een ander nationaal nuttig gebruik der Paarden, waardoor men dezelveu bezigt tot behulp onzer Vaartuigen, byzonder der Trekschuiten.

Trek-
schuiten.

Een reizend Vreemdeling kan niet afzyn van zig te verwonderen, over ons geregeld gebruik van eene zekere foort van Postschuiten en Jagten, op vastgestelde tyden en uren, door middel van Paarden, te doen vaaren. Men kan, door deeze inrigting, zeer gemaklyk en onkostbaar, gansch Noord- en Zuidholland door reizen; en, in alle veiligheid, bestendig zoo vast staat maaken op zyn tyd en uur, dat de gewigtigste correspondentien 'er aan vertrouwd worden. 't Is onnoodig, om voor onze Landzaaten eene Trekschuit, ook Jaagschuit genoemd, te beschryven; en voor den Vreemdeling zal 't genoeg zyn, te zeggen, dat ze langwerpige overdekte Vaartuigen zyn, ter wederzyde met openingen, als vensteren en luiken gemaakt, waar in de reizigers op lange banken, als in een gemeenzaam en gezellig vertrek, zitten: en dat in de meesten ook een afgezonderd vertrekje is, het welk men de Roef heet,

NET
 PAARD.

dat byzondere perfoonen voor wat meerder vragts kunnen afhuuren. Dat wyders zulke Schuiten gemeenlyk door één Paard, of fomtyds door twee of meer Paarden, aan eene lange Lyn voortgetrokken worden; welk Paard of welke Paarden door de Voerlieden, bepaaldlyk Jaagers geheeten, beftuurd worden. Ten aanzien deezer Paarden heb ik hier nog te melden, dat men dezelve, door den tyd, op een zekeren tred of ligten draf gewent, welke het Paard niet harder of zagter doet voortgaan, dan men weet, dat het kan uithouden, en met den bepaalden tyd juist uitkomt; welken tred men een *Jaagerstred* noemt. Men dresseert de Paarden hier toe van tyd tot tyd; met ze eerst naast een Trekpaard, vervolgens voor een klein endje aan de Lyn, en ten laafte geheel alleen dus te leeren loopen. Zulks is te meer noodig, om dat de Lyn en Spoorftok dikwils tegens de hakken van het Paard flaat; des het 'er aan diene te gewennen; 't welk met kitteloorige Paarden niet gemaklyk gaat. Veelal neemt men hiertoe oude Paarden; dog geregelde Vee ren, of Schipperyen, verkiezen, en bevinden 'er zig, op den duur beter by, fterke jonge Paarden, het welk de Haarlemmer en Leydsche Schippery by uitftek in agt neemt. Voor de gemeene Zeilfchuiten, die zig by ftelte ook van dit middel bedienen, mitsgaders voor andere Vragt-Trekschuiten en dergelyken, die meest al door gemeene Jaagers, welken hier te Lande overal aan de aanslagen en hoofden te vinden zyn, geholpen worden; heeft

heeft men gewoonlyk flegte Paarden en oude knollen; van waar men ook dit flag van Paarden, *Jaagers-knollen* heet. Het gebruik van deeze Trekschuiten is den Franschen zoo vreemd, dat zy, hoe vindingryk in be-naamingen, hier mede verlegen staan: des het moeilyk zy, hun dit naar 't konstwoord te beduiden. Men vertelt hieromtrent, als eene grap, dat zekere aanzienlyke Hollandsche Dame zig in een gezelschap van Fransche Dames zeer verlegen vond, om dezelve te beduiden, hoe men hier te Lande de Trekschuiten gebruikt; en dat ze zig by die gelegenheid zeer belachlyk maakte, met, in Fransch Nederduitsch, te zeggen, *un tire bateau, avec un vieu navet, et nu petit Chasseur la dessus*: „ een trekschuit, „ met een ouden knol, en een kleine Jaager daar op”. De Trekschuiten zyn dus nationaale Vaartuigen; en ze dienen zoo wel tot gemak als vermaak. Men doet, om zoo te spreken, zynen weg vervorderende, een speelreisje; men ontmoet 'er allerlei slag van Menschen; en zelden doet men de reis, zonder in een gezellig gesprek te geraaken, of dat van een ander te hooren; 't zy 't op Vrouwenklap, ernstige redeneering, of boertery uitkome: elk een heeft gelegenheid om iemand naar zyne zinnelykheid tot tydverdrijf aan te klampen. Onze Trekschuiten zyn inderdaad aan te merken als vrye plaatsen, waar in elk met bescheidenheid het zyne vrylyk zegt. Hierom is 't ook, dat Auteurs, die zig toeleggen om 't een of ander geval bedektlyk te vertellen, ja ook wel Staats-

HET
PAARD.

Staatszaaken te verhandelen, hunne Werkjes veelyds betytelen met den naam van *Schuitenpraatjes*. En zeker niet oneigen, dewyl 'er in deeze Schuiten dikwils al vry rond over zaaken van belang gesproken word, en een verftandige zomtyds voorzigtigheid noodig heeft om wyslyk te zwygen. 't Zyn, en blyven, 't is waar, veelal Schuitenpraatjes; maar intusfchen moet ieder, 't zy geestlyke of waereldlyke, die wat op zyne rekening heeft, het aanhooren. Zwygen is dan gemeenlyk best; en 't ftaat niet heel fraai, als iemand zig wil doen gelden; vooral is het te ontraaden aan de Geestlykheid, die zig, door een onvoorzigtig bestraffen, wel eens bescpottelyk maakt, voor een dartelen matroos of ligtmis, welke hier zoo vry spreekt als een Leeraar op den kansfel; en in zulk een geval, tot eene gefarde losbandigheid aangespoord, fomtyds het genoegelyke van het gezelschap afbreekt.

Ys- en Ar-
refleden.

Verder heeft onze Natie, buiten dit nationaale gebruik der Paarden voor de Trekschuiten, het met die van andere Landen gemeen, dat men ze als Trekpaarden bezigt in allerleie Molen- en Waterwerken, als mede tot het karnen, grutten of boekweit pellen en anderen zwaaren arbeid. Maar meer byzonder is onzen Landzaaten eigen, het gebruik der Paarden over 't Ys; niet alleen ten noodigen dienste voor verschillende foorten van Sleden, om voorraad naar en van de Steden te brengen, maar bovenal tot vermaak voor de zoogenoemde Arrefleden. Het gebruik deezer Sleden is mo-

gelyk zoo oud als de bewooning van ons Vaderland; 't is ten minste te denken, dat het al vroeg stand gegreepen heeft. Gelyk de menigte van wateren onzen Ingezetenen van den beginne aanleiding gaf, om zig toe te leggen op het vaaren en zeilen met Schuiten, even zoo zyn ze, door ons kouder Lugtgewest, en het sterk bevroozen Ys, gebragt, niet alleen tot het ryden op schaatsen, maar ook tot het gebruiken van sleepende Rytuigen over het Ys. Met den aanvang zullen ze zekerlyk zeer eenvoudig, en alleen tot noodig gebruik ingerigt zyn, maar men heeft ze, van tyd tot tyd, vermaakshalve pragtiger gevormd. In vroegere tyden was men voldaan met eene eenvoudige vierkante Slede, gemaakt als een grooten bak, waar in doorgaans vier tot zes Menschen konden zitten, zo als nog tegenwoordig de Boeren Sleden zyn; volmaakt overeenkomende met het bovenstel of den bak eener Karre. Naderhand wierden deeze Sleden, zoo door vergulden- als schilderwerk, allengskens pragtiger. Ook verzon men wel dra een bankje agter op de schenkels der Sleden, waar op de Voerman staan kon: dit bankje was gemeenlyk met yzer of blik, by manier van eene rasp doorboord, beslaagen, op dat de Voerman te minder gevaar zoude loopen, van door het aangevroozen Ys, of de vastgebakken Sneeuw, uit te glyden. Wyders had men oudtyds slegts een Schelletje op het tuig; 't geen ik in eene oude Schildery gezien heb, in dien eigensten smaak, als zulks nog he-

HET
PAARD.

heden gebruikelijk is op' de Paardentuigen der Molenaars-wagens. Men weet dat de Molenaars verplicht zyn deeze Schellen op die tuigen te voeren, om dat het hun vry staat te ryden met houten wielen, welker geluid men niet gemaklyk hooren kan. Het dient dus den voetganger ter waarfchouwing; om welke reden ook veelen onzer Boeren- en Bolderwagens, als nog, fchoon het fterk afneeme, onder, tufchen de asfen, twee koperen bekkens hebben, die onder 't ryden op elkander rinkeler. Overeenkomstig hier mede heeft men het al vroeg insgelyks noodig geoordeeld, zig op de Slede-tuigen, over fneeuw en Ys, van zulke Schelletjes te bedienen; vermits men anders de aankomst eener Slede volftrekt niet hooren zoude; dat, boven al onder de menigte van Schaatsryders, ligtlyk ongelukken zou kunnen veroorzaaken. Hier uit nu zyn, in laater tyd, ontftaan de Bellentuigen, die men al vroeg zeer zwaar, met eene groote menigte van Bellen, gemaakt heeft, en welken van tyd tot tyd cierlyker geworden zyn. 't Is ook niet vreemd, te gifsen, dat de benaaming van Arre-of Narreslede van deeze Bellen afkomstig is; dewyl de Rederykers Narren, of andere Polichinellen en Zotten, aan hunne Zotskappen en klederen, altoos Bellen droegen, en dus gebeld op wagens en tooneelen op de Kermiffen fpeelden. In vroeger dagen, althans, was de benaaming van Arre-of Narresleden onbekend; men heette dit flag van Rytuigen toen flegts Ysleden.

Dog

Dog wat hier van ook zy, een geftreng Zedemeester moge dit vermaak Nardery of Narrery noemen, 't is zeker, 't misbruik ter zyde gefield zynde, een aangenaam geoorloofd Wintervermaak; en de Cieraaden der Tuigen, zoo in Bellen als Pluimaadjen, geeven 'er een eigenartigen welftand aan. Al voor twee Eeuwen, had men, in ftede van die eenvoudige Sleden, van welken wy boven gefproken hebben, reeds Sleden, by wyze van laage Chaizen op omgekromde fchenkelen geplaatst. Men had dit fatfoen overgenomen van de Poolen en Moskovieters, by welken de Sleden, uit hoofde der menigte van Sneeuw en Ys, zeer gemeen zyn; van waar dit flag van Sleden, ook nu nog, Poolfche Sleden heet. Ze zyn nog heden in gebruik, maar de kieschheid onzer Liefhebbers en Kunftenaars heeft dezelve, hier te Lande, op allerlei kunftige manieren verfraaid. Men vind 'er wier Voorftellen of Arrefchenkels, vergulde Leeuwen, gehoornde Herten, wilde Zwynen, of, dat eigenaartiger is, Tritons, Zwaanen en Stroomgoden of Godinnen verbeelden. Intufchen hebben de Vriezen, die tog de eerfte Leermeesters in 't ftuk der Harddraaverie zyn, ook ten dien einde eene foort van ligter Sleden uitgevonden; welken men mede in Holland, by het toeneemen der liefhebberie voor 't harddraaven, in gebruik gebragt heeft. Van hier hebben ze den naam van Vriefche Sleden, en men noemt ze ook Priksleden, om dat 'er agter op de fchenkelen zwaare yzeren prikken zyn, die
in

HET
PAARD.

in 't Ys snyden; waarvan men zig vervolgens insgelyks by andere Sleden bediend heeft. 't Zyn kleene Sleden, slegts geschikt om 'er één mensch in te plaatsen, en gemeenlyk één agter op. Meerendeels hebben zy de gedaante van een zeshoekigen houten Stoel, gelyk aan de Kinderkakstoelen; waarom men ze, schertsender wyze, ook *Kakstoelen* noemt.. Deeze foort van Sleden is zoo naauw, dat eene Dame 'er niet alleen bekrompen, maar zelfs zeer ongemaklyk inzitte; waarom deftige Lieden, dezelve voor de Jufferschap zeldzaam gebruiken, en 'er zig meest van bedienen tot harddraaven; daar ze eigentlyk toe geschikt zyn. Ter betere uitvoeringe hier van, hebben deeze Sleden, agter aan, een staartswyze uitstek; by manier van een kussen opgevuld, waar op de Voerman of de Paardemenner zit; terwyl zyne voeten op de schenkels staan; waarmede hy den prikker of krasfer, dien men, naar vereisch dieper of ondieper in het Ys drukt, om den gang der Slede te dwingen, in het Ys intrapt, zo als hy naar zyne oogmerken goedvind. Voorts word deeze prikker, als het Paard in zyn vollen loop is, door een veer opgedrongen; wanneer de Slede los heenen glyd. Voor zulke Vriesche Sleden spant men de Harddravers, en de Liefhebbers ryden met dezelve tegen elkander, om te beproeven wiens Paard op het Ys het hardste draaft. Dit gaat ontzaglyk gezwind toe, en dikwils niet zonder gevaar: ook is het meermaals eene kostelyke liefhebbery; gemerkt 'er, buiten dat men 'er

'er de Paarden aan waagt, wel eens zeer groote weddenschappen uit ontstaan; veelal is het, ten minste, te doen, om eene party of eene traktement, ten huize van den Kastelein, of op eene andere plaats, waarwaarts men bepaald heeft te ryden. KLAAS BRUIN schetst ons dit, met opzicht tot het Slederyden op den Amstel, aldus af.

Het moedig Paard gescherpt, en voor de Sleê gebragt,
Vliegt over 't Ys, en word genoopt, met zulk een kragt.
Dat het in eenen dag genoeg heeft voor zyn leeven;
Doch winst genoeg; wanneer men meester is gebleeven.

Gints word een wedloop van veel Narren aangefteld;
Elk bied uit al zyn magt; 't ontbreekt hier aan geen geld;
Daar Janoom wel van vaart, voor pand van goude ringen,

En menig uurwerk, 't geen men vlugger weg ziet springen,

Dan 't ros op zynen draf door bellen opgewekt;

't Geen zwygend het verstand van zynen Heer ontdekt.

Deeze Dichtschildery is niet al mis; want het misbruik, schoon de harddraavery, bescheiden behandeld, een onschuldig vermaak zy, heeft in dit geval maar al te veel plaats. 'Er word inderdaad menig schoon Paard door bedurven; veel meer dan in eene geregelde Harddraavery; dewyl men de perken, die men rekent, dat een goed Paard zonder letsel kan afloopen, zeer zeldzaam op het Ys nauwkeurig bepaalt; en het Dier daarenboven sterk bezweet in den Winter te ligter bevanden

HET
PAARD.

gen word. Hierby komt nog, dat dit vermaak te kostlyk is voor minvermogenden, die mede willen doen, en geen eigen Paarden houden: dewyl men, op de meeste plaatsfen, voor een uur rydens, een Ducaat en meer betaalt. Wanneer dan een kaale Jonker dit alle dagen wil volhouden, zoo moeten gewis de horelogien, de ringen, of andere kleinodien, en, by de Heeren Studenten, dikwils een goed deel der Bibliotheek naar de Lombaard, of, op zyn schertsend Hollandsch, naar *Jan-Oom*. Alle zoodanige misbruiken van dit Slededraaven zyn zekerlyk gantsch niet te pryzen: dan aanzienlyke of bedaarde Lieden behandelen dit Ysvermaak op een beter trant, die in geenen deele te berispen is. Dezulken voegen zig in een statelyken trein by een, by manier van eene geregelde Sledevaart, en ryden in gezelschap deftiglyk een toer door de Stad, of naar buiten, om aldaar eene gezellige en vriendelyke maaltyd te houden; 't welk onder de braave Burgerlieden in onze Steden gemeen is. Het houden van zoodanige Sledevaarten mishagt zelfs den Grootsten onzes Lands niet; 't is een der uitspannende vermaaken van onzen Vorstelyken Erfstadhouder; die, 's jaarlyks, verzeld van het Hof en den Adel, zeer sierlyke Sledevaarten laat inrigtigen. Daarbenevens verlustigt zig ook de Schooljeugd aan de Akademien, nu en dan, met gemaskerde Sledevaarten; 't welk in den jaare 1740, te Leiden, by uitstek in zwang was, en wel eens gelegenheid tot buitenspoorigheden gaf. Zekere *Giongisky*, by
voor-

voorbeeld, verzon zulk eene Sledevaart in de verschillende kledy der Roomsche Geestlykheid; dat egter niet wel opgenomen wierd; en zeker Student, die stout genoeg was om bloodshoofds met een geschooren kruin te ryden, kostte dit vermaak vervolgens, uit hoofde van de felle koude, het leeven. Ik heb dit voorbeeld hier bygebragt, om onze Jonge Heeren, die in dit Ysvermaak behaagen schein, te leeren toezien, om zig, ten gevalle van vermaak, niet onvoorzigtig te veel te ontblooten. Naderhand heeft men, hier ter Stede, op verscheiden tyden, onergerlyke en zeer deftige Sledevaarten gehad; vooral die van het Tooneelgenootschap, onder de Zinsprek, *Veniam pro Laude*; en wel byzonder de laatstgehoudene, by gelegenheid der Eeuwfeesten van de Stad en 's Lands Hooge School. Ik heb 'er diestyds eene beschryving, met eene nevensgaande Kunstplaat, van 't in 't licht gegeven, die in veele handen, en als nog te bekomen is: en dus zou iemand, des begeerig zynde, deeze Plaat, door den konstryken SIMON FOKKE gegraveerd, uit liefhebbery, hier by kunnen voegen. Met dit berigt van het Ysvermaak aftappende, zal het niet oneigen zyn, dat wy, daar we reeds van het harddraaven over 't Ys gesproken hebben, nu overgaan, om, volgens belofte, wat byzonderer gewag te maaken, van de eigentlyke harddraavery, of het ryden om de Zweep, Roskammen, Spooren, Hoofdstellen, enz. Dan deeze nationaale Liefhebbery, onzer beschouwinge wel waar-

HET
PAARD.

dig, eischt vooraf eene korte ontvouwing van de gelegenheid, by welke dezelve onder onze Landzaaten stand gegreepen heeft.

Oorsprong
der Hard-
draavery.

Men vind derzelve oorsprong, zoo ik agte, zeer duidelyk, in den aart der Natie zelve; die, gelyk wy elders gezegd hebben, goede Ruiters, en wel bedreeven beryders van Paarden, geweest zyn. Van hier waren de ren- en draafpartyen, benevens het ringsteeken, onder hen zeer gemeen; als ten overvloede blykt, uit de verhaalen der Ridderlyke Renspelen, by ALKEMADE en anderen geboekt. Wel byzonder is het aan onze Nederlanders al vroeg eigen geweest, de Paarden tot het draaven te gewennen; en het lichaam, zoo veel de konst vermogt, daar toe te vormen. Althans nopens het afkappen van de Staarten ter Harddraavery, vind ik eene oude aantekening, meldende dat onzen Hollandschen of Duitschen Paarden de Staarten ontbraken, om te heviger te loopen: 't welk ook nog onder de Liefhebbers in agt genomen word. In zoo verre is het harddraaven in 't algemeen hier te Lande al van oude herkomst; maar wat bepaaldlyk betreft, het zoogenoemde Vrijsche of Hollandsche harddraaven, deeze Liefhebbery is eerst recht in gebruik gekomen, by gelegenheid van het aanleggen van gepriviligeerde Paardenmarkten in deeze Landen.

Paarden-
markten.

Men had 'er, toen dit in zwang kwam, met der tyd zeer aanzienlyke Paardenmarkten, op welken niet alleen de Ingezetenen, maar zelfs uitheemsche Prinsen en Vorsten kwa-

kwamen. De Heerlykheid *Valkenburg* was van ouds de vermaardste, en naastdenkelyk de eerste plaats, daar men Paardenmarkten hield; ze is althans zeker de aanzienlykste geweest. By PARS en anderen staat aangekend, dat 'er, in 't jaar 1554, over de drie duizend Paarden op ééne Markt verkogt zyn; en elders zegt men, dat 'er drie duizend, eenhonderd en zes vertold zyn. Heden is dezelve op verre na zoo aanmerkelyk niet: men hield deeze markt toen agt dagen lang; tegenwoordig duurt ze slegts éénen dag, schoon het recht van agt dagen blyve; en men vind 'er thans niet, dan een gemeen slag van Paarden. Men mag 'er, myns bedunkens, uit afleiden, dat de Paarden fokkery oudtyds, in deze streek van Holland, van meerder aanzien was dan heden: 't schynt of dezelve wat laater verplaatst zy in het Stichtsche, byzonder om en aan Utrecht, mitsgaders te Leksmund, in 't Land van Vianen, alwaar men tegenwoordig de beste jonge Paarden ontmoet. 't Komt mygenoegzaam bewysbaar voor, dat zulks grootlyks hier van daan komt; om dat men, zints die oude dagen, toen men in Zuidholland veel Hoornvee aanfokte; in Zuidholland, en vooral in Rhyndland, aan den kant van Voorfchoten, Valkenburg, Noordwyk, Katwyk enz., de hooge landen, welken diestyds meestal mienten of vette weiden waren, tot teelland en koornlanden heeft ingestoken. Voeg hier by het toeneemen der Tichelsteen- en Pannen fabrieken, waardoor veelen deezer klailanden ingegraaven zyn. Doch

HET
PAARD.

keeren wy ons, dit daar latende, weder tot de Paardenmarkten. Van tyd tot tyd zyn 'er, vervolgens, zeer veelen, in etlyken onzer Dorpen en Steden, opgericht; welken hier en daar in bloei zyn, maar elders kwynen. Onder die der Steden is de Goudsche Paardenmarkt, eene der voornaamsten geweest; en, zoo ik niet mis hebbe, eene der eersten, waar op men aanzienlyke pryzen aan de Roskammers en Harddraavers uitdeelde; waarvan dadelyk nader. Voorts moet men van den tegenwoordigen staat onzer Hollandsche Paardenmarkten zeggen, dat ze om zoo te spreken, bykans alleen ten dienste der Ingezetenen zyn, of liever, dat de Ingezetenen zelve de eenige koopers en verkoopers zyn. Voorheenen voerde men integendeel aanzienlyke stoeteryen, uit alle de Provinciën, of de nabuurige Gewesten, naar Holland ter markte, en men vertierde ze grootlyks onder uitheemschen; dat ten opzichte van de beroemde Valkenburger markt over bekend is. Zulks heeft thans genoegzaam geen plaats, om dat de meeste Provinciën haare byzondere Paardenmarkten hebben. Zedert dat de schrandere Vriezen zulks ook in hunne Provincie ingevoerd hebben, ziet men naauwlyks een enkele Vries in Holland Paarden ter markte brengen: veel eer noodzaaken zy onze Liefhebbers en Paardenkoopers, omze by hen te komen opzoeken en koopen. Wyders brengen nog de onderscheiden jaarfaisoenen eene groote verschillendheid van Paarden op de markten te wege. Op de Na- en Voor-
jaars-

jaarsmarkten vind men meestal Werk-en Boeren-Paarden; om dat de Boeren tegen den ploegtyd, en vooral tegen den oogst- en hooityd, de meeste Paarden behoeven; die ze dan, tegens den natyd, om de kosten der winterstalling te ontgaan, weder verkoopen; waarom men zulke markten onder de Boeren wel knollenmarkten heet. Maar in den Zomer, als de Liefhebbery van Spele-nyden den Landzaat en vooral den Stede-ling uitlokt, om gezellige Speelreisjes te doen, dan is het de tyd, om op de Markten naar de beste Paarden om te zien; en ze zyn gemeenlyk op de zomermarkten wel aan te treffen: vooral heeft men dan aan den Lek en Ysfelkant, daar men veele schoone Paarden teelt, te kust en te keur jonge Veulens en jonge Paarden; en overeenkomstig hier mede doet dan ook de verschillende streek, of de gelegenheid der plaats, en het belang van den Landbouw aan zekeren oord, niet weinig tot den meerderen of minderen bloei van deeze of geene Paardenmarkt, waarvan ook eenigermate het uitdeelen van pryzen op dezelve afhangt: op welk stuk wy wat byzonderer moeten stilstaan.

Verscheiden Heeren of Baljuwen van zekere Distrieten of Dorpen, welken geprivilegeerde Paardenmarkten hadden, hebben zig naamlyk beyverd om Volk en Kooplieden te trekken door het uitlooven van pryzen. Ze gaven, en 't geschied ook noghier en daar, verschillende pryzen, welken ten koste van de Marktplaats aangeboden wierden. Meerendeels beloofde men den gee-

HET
PAARD.

Het uit-
deelen van
Pryzen.

HET
PAARD.

nen, die de meeste Paarden, aan hem als koopman in eigendom toebehoorende, onder eede te verklaaren, of met voldoende bewyzen aan te toonen, ter markte bragt, een Zilvren Roskam. Hy, die de meeste Paarden voor eigen rekening kocht, kreeg eene zilvren Stalborstel. Hem, die het fraaiste koppel Paarden ter markte bragt of kocht, wierd een zilvren Maanekam toegeleid. Men zeide den geenem, die 't fraaiste rypaard ter markt bragt, een paar zilvren Spooren toe; en eindelyk hem, wiens Paard het hardste draafde, eene zilvren zweep. Alle deeze of soortgelyke pryzen, op kosten van de Marktplaats vervaardigd, wierden in vroeger tyd aan de Prysbehaalders, zonder eenige onkosten van hunne zyde, uitgedeeld. Dog naderhand, en vooral heden, is het met de zweepen gewoonlyk anders gelegen: doordien ze, op verscheiden plaatsen, zelfs daar geene gepriviligeerde Markten zyn, door de kasteleins of Herbergiers aangeboden worden, ten koste van de Ryders en het gelag. Somtyds bieden ook wel de Stalhouders of Paardenkoopers zulke zweepen hier of daar aan; die 'er dan ook hun voordeel in beoogen, en doorgaans wel weten wie de zweep stryken zal. Meermaals is 'er dan de eene of de andere Heer, die zin in een harddraavers Paard heeft, en het zelve koopt, op voorwaarde dat het een zweep moet haalen of gehaald hebben; waaronder niet weinig listigheids plaats heeft. De Beryderyders spreken in zulk een geval onderling met malkander, om die Paarden, welken
het

het anders verre winnen zouden van het te verkoopen of verkogte Paard, in den draf op te houden; en men weet de eerst onwillige Ryders gewoonlyk de hand wel te vullen. Maar uit dit flinksche bedryf ontstaan niet zelden groote krakeelen, als 'er een harddraaver onder komt, die wat af kan doen, en wiens Beryder zig volstrekt onzydig houden wil. Men bedient zig dan van allerhande slegte konstgreepen; als daar zyn het Paard in 't spoor te dringen; het de leizeelen voor den kop te slaan; dikwils te ver-ryden; en elkander te overschreeuwen. Zulks brengt, hoe fraai en mannelyk dit vermaak anders zy, te wege, dat veele Liefhebbers van aanzien, welken zulk eenen handel billyk wraaken, afgeschrikt worden om van de party te zyn. Dog waar vind men uitspanningen, by welken niet eenig misbruik plaats heeft? 'Er zyn ondertus-schen hier te Lande veele draafpartyen, by welken het integendeel zeer zuiver toegaat, daar de Bcoordeelaars der wetten van 't harddraaven kundig, en onpartydig zyn; in hoedanig een geval de volgende byzonderheden in agt genomen worden.

Vooraf gaat, van wegens eene Stad, Heerlykheid, of Dorp, of van wegen een Hospes, een ordentelyke bekendmaking, 't zy door Biljetten of in de Couranten, dat men, op een bestemden tyd, en ter bepaalder plaatse, zal laten draaven om eene zilveren of ook wel om eenen gouden Zweep, mits dat de Paarden van zesfen klaar zyn. Hierop komen de Liefhebbers, welken ry-

HET
PAARD.

Geregelde
inrigting
eener
Harddraa-
very.

HET
PAARD.

den willen, daar ter plaatse, en doen hunne Paarden, meestal aan de hand geleid, en met fraaie Maanekappen versierd, eenige uren, veelen wel een dag te vooren, in den Stal van den Hospes brengen. In de Herberg bevinden zig de Keurmeesters, welken de Paarden bezien, of ze van zesfen klaar, of ze Koopmans waar zyn, dan, of ze eenig gebrek hebben, om ze te kunnen afkeuren. Men heeft aldaar ter tafel liggen, of men geeft 'er de voorwaarden op, naar welken men ryden zal, die op verschillende wyzen bepaald worden. Veelyds is 'er, dat inzonderdeid by de Vriezen sterk in agt genomen word, eene bepaalning van de jaaren, dat is, dat men Paarden van gelyken ouderdom bedingt: als mede, dat het Paarden zyn moeten, die of nooit, of althans op die plaats niet, eene Zweep gehaald hebben; elders laat men allerleie soorten van Paarden draaven, indien ze ze slegts vierkant en rad zyn. Naar deeze voorwaarden bepaalt men de waardy der Zweep; welker bekostiging de Liefhebbers onder zig verdeelen; neemende ieder aan, zyne portie aan de Zweep te betalen, met beding, dat de Winder een heel of half anker Wyns, of zoo veel als de Liefhebbers betalen willen, en overeenkomen, zal geeven; terwyl de Hospes, van zynen kant, 'er het zyne byvoegt in 't gelag: dog dit gaat wel eens zoo verre als 't voeten heeft. Tot dus verre overeengekomen zynde, ondertekent men de voorwaarden, en fluit alles, wanneer het getal der Draavers voldoende is. Hierin heeft men
me-

mede bepaald, hoe en op welke manier men zal moeten ryden; te weeten, op zyn Vriesch, of op zyn Hollandsch. De eerste bestaat hierin; dat men uit en t'huis, of heen en weder, of, naar 't kunstwoord, op en neer draaft; des 'er van de drie ritten twee moeten gewonnen worden. Het Paard, om dit nog wat duidelyker voor te stellen, dat, van het eerste rit heen en weer, het eens wind, 't zy in het heen en weder ryden, moet het met den derden keer, by 't verryden, nog eens winnen met een rit. Het kan gebeuren, dat het Paard het rit in 't uitryden wint, en 't in het weerryden verliest; dus staat de kans dan gelyk: dog wint het Paard het, by het verryden, nog eens; dan heeft hy drie ritten gedaan, en wint 'er dus twee: waar mede het ook meester blyft. Het Paard kan het egter ook, en dit is de rechte trant, in twee ritten heen en weer winnen. Op zyn Hollandsch ryd men niet heen en weder, 't en zy men vooraf bedingt, op zyn Friesch te ryden. Men bepaalt hier slegts den afry van agteren, van 't begin van het looperk af, naar vooren toe; zoo als wy, om deeze onze nationaale en recht mannelyke oeffening, in eene fraaie afbeelding, te schetsen, in de hier bygevoegde *Plaat*, tot vermaak der Leezers, vertoonen.

Ter betere afmaalinge hiervan hebben wy, door den konstryken en vluggen Tekenaar P. C. DE LA FARGUE, naar het leeven, en niet zonder zeer veel moeite, den wedloop der Harddraavery, aan het Haagsche of

Dui-

HET
PAARD.

Afbeelding der
Holland-
sche Har-
draavery.

HET
PAARD.

Duivenvoorder Schouw, onder ons toeverzigt, en volgens onze opgave, doen tekenen: welke tekening wy vervolgens, door den vindingryken Konstgraveeder SIMON FOKKE, hebben laten graveeren. In deeze *Plaat*, hoe klein het bestek ook zy, is de houding der Ryders, en die der Paarden, meetkundig afgebeeld: met eene nevensgaande vertooning van het gewoel van 't volk en der rytuigen, mitsgaders de plaatfing der Commisfarisfen, die het harddraaven moeten beoordeelen. Men ziet in dezelve de Paarden, op de Hollandsche wyze, naar het Schouw, daar ze moeten aankomen, en van het andere einde, daar ze van daan komen, in vollen draf loopen, waaromtrent men de volgende regelmaatige fchikking gadeslaat.

Vooraf-
gaande
fchikking.

Voor eerst word het rit, of eigentlyk de loopbaan, bepaald: gemeenlyk heeft ze de lengte van honderd en vyftig roeden; en de breedte is veelal verschillend, naar de gelegenheid van den weg: men verkiest egter altoos de breedste wegen, op dat ieder Paard een behoorelyk vryfpoor hebbe. Hierbenevens vermyd men vooral wegen, daar bruggen of ongemeene holten zyn; ook eeffent men de baan wel bevoorens, wanneer men zulke holle plaatsfen naar eisch aanvult: en indien de baan gul zand zy, maakt men dezelve, zoo veel 't noodig is, met water nat. Aan het einde en het begin van 't loopperk zet men een merkpaal; of men perkt een kenbaar teken van een boom, brugge, of hek af. Aan beiden deeze plaatfen

VERKLAARING

V A N

P L A A T V.

In deze Kunstplaat vertoont zig, ter rechterzyde, het Huis, en het steenen Hek van de Schouw van Duivenvoorde, met de daaraan verbonden Stallinge, benevens de gewoone Koekkraam, met eenig verder gewoel.

Aan den hoek van 't Huis hangt de zilveren Zweep, digt by de Kamer, uit welke de Harddraavery gewoonlyk befchouwd word. Op het Voorplein van 't Huis staan de Harddraavers, die nog te draaven hebben, met hunne Ryders, klaar.

Voorts word men, tusschen het hooge geboomte en het Huis, dat den Heerenweg naar Valkenburg verbeeld, verscheiden Rytuigen en veel gewoel van volk gewaar; mitsgaders, in 't verschiet, de huizen van de Buurt. Tegen den eersten boom, die aan den hoekslag van den Haagfchen of Wasfenaarschen weg staat, ziet men den Commisfaris, die den witten doek tot een teken der afry uithoud, en voor wiens plaats het rit beflist word; hebbende de Draavers van daar tot aan het steenen Hek ruimte van op te houden.

De voorgrond, waar op de grootste beelden zig opdoen, duid ons aan de gemeene weide, waar in het den aanschouwers, voor dien tyd, vergund is te treden; gelyk ook, aan de overzyde, in een kamp weiland, de opry van allerlei Rytuig word toegestaan.

In

VERKLAARING VAN PLAAT V.

In de eerstgenoemde weide, die alleenlyk voor voetgangers is, ziet men perfoonen van allerlei Standen. De Tekenaar is hier genoodzaakt geweest, om niet veel beelden aan den kant van de floot, en flegts eenige toekykers, zittende, af te maalen, om het hoofdzaakelyke, den Draf, des te duidelyker te kunnen verbeelden.

Wat de werkzaamheden der Perfoonen betreft, die verklaaren meereendeels zigzelven; de Kindermeid wandelt met de haar toevertrouwde Kinderen wat uit het gedrang; de jonge Heeren neemcn, onder voorwendzel van naar de draavery te zien, dekans waar, om met eene heufche Dame, of een bevallig Boerinetje, een vriendlyk praatje te maaken; terwyl het Zeehagje met zyne Deerne, onder 't rooken uit eene lange pyp, onverschillig de draavery aftuurt; en Krelis met zyn Tryntje in 't gras al folende nederzit.

Wyders kan men het harddraavery-speelen van den Jongen met zyn Hond aan een touwtje, het Nootenmeisje, dat haare Nooten, en den Smous, die zyne Kammen en Brillen rond vent, met meer foortgelyke omftandigheden, aan dit gewoel eigen, natuurlyk genoeg nagaan.

Het zaaklyke, daar 't inzonderheid op aankomt, is de Draf zelve; welke hier eigenaartig, en, gelyk we vertrouwen, zoo na als mogelyk is, voldoende aan het geproportioneerde, verbeeld word. De Draavers zyn eenigzins agter elkander geplaatst, op dat men elk in zyn behoorlyk rit zoude zien loopen; overeenkomftig met de Meetkundige Plaat, in den Tekst breeder ontvouwd. Daarbenevens ziet men in de weide, aan den
over-

VERKLAARING VAN PLAAT V.

overkant van den Ryweg; een aantal van Rytuigen van allerlei slag in 't verschiet; meerendeels vervuld met toekykers, waaronder ook een lugtige bol, die, met den vollen kroes, den Draavers een hoezée toezwaait; en voorts Volkje van verschillenden rang, in onderscheiden houding, om de Draavery te zien. Eindelyk wykt en verliest zig het verschiet, in de Duinen, tuschen Wasfenaar, en in de grazige weiden van dit oord; terwyl het geboomte en de boerenwooning, dicht by het Schouw, het verschiet aldaar stopt; welk alles geene ongevallige schilderagtigheid aan het geheel ontwerp van deeze Harddraavers Plaat byzet.

AFBEELDING van de HOLLANDSCHE HARDDRAAVERIJ om de GOUDEN ZWEEP, aan het Schouw van DUVENVOORDE, gemeenlijk genaamd het HAAGSCHE SCHOUW.

fen vervoegen zig twee Commisfarisfen, of Goemannen; die zig, gelyk in onze *Plaat* te zien is, veelal op eene Ladder of Stellaadje begeeven; om de Ryders in het af en aanryden, naar de Wet desaangaande te beoordeelen. Veel al hebben zy een witten neusdoek aan een langen stok gebonden, dien ze, by het afryden der Draavers, uitsteeken en zwaaien; welk teken door den anderen, die by de aankomst zyn, beantwoord word, ter aanduidinge dat zy klaar zyn. Midlerwyl bevinden zig, in het midden van de Loopbaan, nog twee andere Commisfarisfen, om te belletten, dat niemand der draavers, 't geen buiten dit wel eens gebeurt, den ander uit het spoor dringe, of in des anders spoor ryde; voorts om toe te zien, of de Paarden wel draf houden, en niet rennen of galoppeeren; want die dit doet, is 't, naar de gemeene rechten van 't harddraaven, kwyf. Verder hebben zy ook agt te geeven op allerlei molesten en ongeoorloofde kneepen der Ryders; mitsgaders de invallende verschillen te beslifen. Als de Commisfarisfen dus geplaatst zyn begint de Draf: na dat 'er by Looting bepaald is tegen Paarden te draaven, die door het lot by een vallen, of die de keur aan den Looter geeft. Wanneer byzondere Liefhebbers eene opzettelyke harddraavery onder elkander bepaalen, geschied dit ook wel eens naar keuze.

Na deeze voorafgaande schikkingen, neemt men, omtrent de ritten zelve, het volgende in agt. Indien het getal der Paarden even is, draaft men twee en twee; zoo dat 'er tel-

HET
PAARD.

De Hard-
draavery
zelve.

HET
PAARD.

telkens één afvälle, en dan de laatste twee om de zweep draaven. Dat is: als 'er van de twee eerste Paarden één agter blyft, is die Draaver glad van de kans af, en de Winder blyft staan, of word zoo lang op stal gebragt, tot dat de overige ritten afgedraafd zyn. Vervolgens loopt hy op dezelfde wyze weder tegens de andere Winders; en, by winst van het rit, wagt hy wederom naar zyn tweeden tegenstreever, tot dat hy het eindelyk van den laatsten wint, of ook wel tegens denzelven verliest. Als het getal der Paarden, in stede van even, oneven is, of als 'er Paarden overblyven, dan bepaalt men het rit tot drie, en de Winder van de twee blyft aan het til of de kans: dat ook wel plaats heeft by even getalien. Wanneer 'er, by voorbeeld, tien Paarden zyn, en deeze twee en twee draaven, dan blyven 'er gewis vyf over; en dus is 'er een oneven rit. Zulks valt dikwils niet gelukkig uit voor een goed draaver; die dan, terwyl elk gaarne zyne kans behoud, veelal genoodzaakt is een rit meer te loopen. Maar dit word, onder bescheide Liefhebbers, doorgaans by looting of naar rang der voorige ritten geschikt. Somtyds ryden de laatsten met hun drien; en die dan voor is wint de zweep; of 'er ryden ook, zoo als het natuurlyk valt, van de vyf twee; een valt 'er af: 'er ryden weder twee, en dus valt 'er weder een af; de vyfde schiet alleen over, met de twee Winders van de vier: daarop ryden deeze drie te samen, en die het dan wint is de Baas. 't Eenige in dit geval is, dat dan de twee eerste Win-

Winders van de vier een rit meer doen moeten, terwyl de andere Winder een rit minder loopt, 't welk, door dien dit op 't laatste voorvalt, en spoedig agter den anderen volgt, 'er vry hevig op aan komt; en met vuur naar den Eerprys geschied. De draavers, die dus op eene der gemelde wyzen ryden, moeten zig dan vervolgens onderwerpen, aan de wetten en gebrukelykeden der Harddraavery. Zy hebben dan af te wagten de uitwyzing voornaamlyk van de twee Commisfarisfen, die zig ter plaatse, daar zy aankomen, bevinden; wier zaak het is, in het voorby draaven, naauwkeurig gade te slaan, wie voor zy, en, op een Paarden hoofdsbreedte voor uit, den prys toe te wyzen. Gevalt het, dat de Draavers te gelyk aan den merkpaal zyn, dan gebieden ze te verryden: 't welk al dikwils geschied, wanneer 'er twee knappe Draavers gelyk loopen, of, zoo als de Liefhebbers spreken, aan malkander blyven hangen: in zulk een geval beslist dikwerf één enkele Harddraavers sprong het winnen van den Prys. Ondertusfchen wagt men, eer de Zweep afgehaald en den Winder gefchonken word, de agterfte en middelste Commisfarisfen af, om te verneemen, of alles in orde toegegaan zy, en vooral om te weeten, of de Draavers gelyk van 't Stuk, of 't begin der Baane, afgedraafd hebben. Hier aan tog ligt veel geleegen: waarom men, wanneer een Draaver in 't afryden door laat fchieten, dat is den draf doorzet, voor dat hy gelyk met zyn par-

HET
PAARD.

party in den draf is, telkens te rug moet keeren, en op nieuw afryden; tot dat de Commisfaris, récht oordeelende, den afry goedkeurd. Dit afryden is hier een stuk van vry veel aanbelang; want, zoo men 'er wat oogluiken in gebruikt, kan 'er de een of ander merkelyk by winnen.

Ook kennen de Roskammers en Beryders van Draavers de kneep, die 'er op zit, zeer wel. Zy weeten de Paarden, in 't aanvangen van den draf, zekeren fprong te doen maaken, die dezelve fterk voortzet; en op zulke fprongen flaan zy mede agt onder het ryden; voornaamlyk als de party op zyde fchiet, en allermeeft, wanneer ze, na aan malkander hangende, bykans aan 't einde zyn, en door zulk een fprong de zweep kunnen winnen: 't geen zeer veel van de handigheid van den Ryder afhangt. Maar buiten deeze en dergelyke kunstjes, bedienen fommigen zig, by het afryden, van eene fynere kneep. Ingevalle dat een knappe Draaver fterk vooruitschiet, houd de zwakfte zyn Paard wel eens op, en fluks om; voorgeevende, dat men niet gelyk afryd. Hier door loopt dan het Paard, dat voor is, dikwils halverweg, ja tot aan 't einde van 't perk, en vermoeit zig dus onnoodig; waarmede de ander zyne kans bevoordeelt. Dan rechtschapen Liefhebbers houden dit voor eene laage en onwettige kunstgreep: te meer te wraaken, om dat 'er zekerlyk flegte gevolgen uit ontftaan kunnen. Een Paard is een moedig en vernuftig, dog, te veel gevergde, een koppig Dier; men maakt het,
door

door dit te rug keeren baloorig; en 't word, als of het een bezef had van de verdrukking en 't onrecht hem aangedaan, moedeloos; 't welk hem buiten staat stelt, om met zoo veel vuur en drift door te draaven, als hem natuurlyk eigen is, en de Konst in hem opwekken kan. Hierom zyn zulke kunstjes, naar myn begrip, onedelmoedig en allerflegtst. Ook veroorzaaken zy gemeenlyk twist; terwyl andere kunstgreepen, aan 't begin van den afry, als daar zyn het Paard van zyn party met de Spooen in de borst te prikken, of de Leifen uit te slaan, om dat aldaar de meeste Aanschouwers zyn, als ongezien doorgaan; dus ook Honden, in 't midden der draf, te laten aanblaffen; huurlingen te hebben, om 't Paard te doen schrikken door middel van Spiegeltjes, enz. Gedurende dit draaven zyn 'er gemeenlyk onder de Aanschouwers zulken die party kiezen, en tegen elkander wedden; vooral indien de kans twyfelagtig zy, als de Paarden aan malkander hangen, of elkaar agter her zitten. Maar deeze weddenschappen gaan hier te Lande zoo grof niet als die te New Market in Engeland: men wed slegts om eenige Ducaaten, om eene Vischparty, of eenige flesfen Wyn, maar hooger niet; of 'er moet eene enkele Losbol zyn, die 'er door heen wil.

Wanneer alles dus ver in orde afgeloopen is, word eindelyk de Zweep den Winder toegewezen. De Schout, de Commisfaris, of de Hospes, ontfrikt de Linten, aan welke de Zweep te pronk hing, haalt dezelve af,

Het ver-
krygen van
de Zweep.

HET
PAARD.

en reikt die den Winder over. Deeze, moedig op zyn Triumph, ryd, onder het zwaaien en klappen van de Zweep, door het Volk. Het Paard zelve schynt 'er moediger door te worden, het huppelt en springt, als of het der behaalde overwinninge bewust ware. De Winder ryd vervolgens nog een rit uit vermaak af; om zig als Meester van de Baan voor de Aanschouwers te vertoonen; en keert ten laatsten naar den geenen dien het Paard toebehoort; stapt van 't Paard af, en geeft zynen Heer of den Eigenaar de Zweep over; die den Beryder dan met een braaven Steekpenning beloont. Hierop begeeft zig het gezelschap der Mededraavers in huis, om het Lag op te neemen, en zig lustig te vermaaken; dewyl 'er nu eene Fles op staan mag. Het gewoel van 't Volk verlevendigt voorts alles niet minder; te meer, daar op veele plaatsfen dan 's avonds het Veeltje gaat, als in eene volle Kermis; 't welk ook in onze *Plaat*, zoo veel het vallen konde, afgebeeld is. Onder dit alles worden de Draavers op Stal bezorgd, warm gezet, en, na wat gerust te hebben, naar huis geleid. Veelal neemt de Liefhebber, welke de Zweep heeft, dezelve by zig in de Chaize; of de Ryder, op den Draaver gezeten, en 't huiswaards rydende, houd de behaalde Zweep in de hand. De Liefhebber, 't huis gekomen zynde, plaatst dezelve, zoo hy 'er meer gewonnen heeft, in zyne Zweepenkas. Het is naamlyk, onder de groote Baazen der Harddraavery, niet genoeg, met ééne Zweep te pronken; zy leggen

gen 't'er op toe om verscheiden zulke Zweepen van onderscheiden Paarden te hebben, en 'er als een Kabinetje van te maaken. Gemeenlyk krygt dan ieder Zweep den naam van het Paard, waardoor, of dien van de plaats, daar dezelve gewonnen is: en 't luid niet zelden grappig, als men de Liefhebbers, met den uitleg der Zweepen, by voorbeeld, hoort zeggen; *dat 's van Wyker Griet, Valkenburger Hans, 't Haagsche Spook, Malle Jan*, 't welk de rechte spreektrant der Liefhebbers is.

Deeze Zweepen, om nu nog met een kort woord derzelve maakfel te melden, zyn pragtig, van allerlei fatsoen en verschillende waardy; gemerkt de eene uit eene ruimer beurs gegeven word dan de andere. Doorgaans is het Hegt twee handpalmen lang, en agter aan 't handvatfel heeft men een zwaaren knop, met een ringetje; aan 't welke een Zilveren of Gouden Lint, met een breeden Strik of eene gestrikte Roos hangt. Voorts is de Zweep zelve bekleed, met rood, groen, of blaauw Fluweel, ryklyk met Zilver geborduurd; en het slag eindelyk is met roode, witte, groene en blaauwe Linten gestrikt. Dit is de gemeene manier; dog als de Zweep van Goud of verguld zy, dan is ook het borduursel Goud. By uitstek kostbaar en recht Vorstlyk was de Zweep, die, op de pragtige en staatelyke Harddraavery te Soestdyk, in tegenwoordigheid van zyne Doorlugtige Hoogheid, wierd uitgedeed of verreeden; welke door het Paard van den Heer LEVER,

MET
PAARD.

te Amsterdam, gewonnen is. En vooraf niet minder was de allerpragtigste Gouden Zweep, op eene aanzienlyke Harddraavery behaald, toen zyne Doorlugtige Hoogheid den laatsten keer in Vriesland was, door den Koopman LAAS BOUMANS, van Franeker, wiens Draaver de zeven-en twintigste was; des hy dezelve van zes-en twintig alle uitgeleezen Vriesche Harddraavers gewonnen heeft. Op deeze Zweep waren de Wapens hunner Hoogheden, met dat der Provintie Vriesland, gegraveerd: dat zeker een aanzienlyk gedenkstuk voor de Familie des Winders is. Hier mede, zoo ik vertrouwe, op eene voldoende wyze beschreeven hebbende hoe het regelmatige harddraaven toegaat; eischt nu de naauwkeurigheid nog, dat ik den Leezer een begrip geeve, van de hoedanigheden of bepaalde vereischten der Harddraavery; mitsgaders van de Vaderlandsche kunstoeffening en bewoordingen daaromtrent gebruikelijk; om dus wel byzonder te toonen, waar in eigentlyk deeze konst bestaat.

De Hard-
draavers-
kunst be-
schreeven.

De Fransche Paardenkenners, en de beroemdste Schryvers over de Paarden, gelyk ook BORELLI, wiens uitsteekend Werk over de beweging der Dieren, by de Wiskonstenaars en Geleerden overbekend, en in hoogagting is, hebben, met zeer veel doorzigt en kunde, op verschillende wyzen, den Stap, den Draf, den Galop, en den Telder Paarden, beschreeven, en met wiskundige figuren opgehelderd. Ondertusfchen schynt de byzondere Harddraavers-tred van onze Vrie-

Vriefche Leermeesters, en Hollandsche Kenners by de Vreemden geheel onbekend te zyn; men vind denzelven althans in hunne Schriften niet beschreeven, vermoedelyk om dat die Tred in hunne Landen niet bekend zy. 'Er is in deezen Tred inderdaad ook iets byzonders, dat veelligt de Vreemden, zelfs den kundigen VITET en BOURGELAT, zou verbaazen. Die schrandere Mannen zouden in den eersten opslag oordeelen, dat men de waarheid niet sprak, wanneer men zeide, dat 'er Harddraavers gevonden worden, die, in het tempo van 't neerzetten en opligten der overhoeksche voeten, de tree van den agtervoet, zes voeten over de gewoone tree van den overhoekschen voorvoet, in den draf brengen: dat egter, volgens wiskundig wel afgemeten Harddraavers treden, ontegenzeggelyk blykt waarheid te zyn. De vreemdheid hier van heeft my bewoogen, om vooral myn werk te maaken, van deeze Vaderlandsche byzonderheid naauwkeurig na te gaan; en alles wat hier toe behoort zorgvuldig op te spooren. Gelukkig vond ik, bovenal in deeze myne Geboortestad, verscheiden Liefhebbers, die zig genegen toonden, om my hier in alle behulpzaamheid te verleenen: welken Heeren ik deswegens openlyk myne erkentenis betuige, byzonder den Heeren DANIEL HENDRIK RIGHOUD; en den Stalhouder JAN LEDEBOER, als hebbende eerst slag van Harddraavers. Maar allerbyzonderst ben ik de naauwkeurigste en gegrondste onderrigting verschuldigd aan den dienst van den

HET
PAARD.

Heer JAN RUTH VAN ANDRINGA, Stalhouder te Leiden. Ik heb, zonder eenige pluimstrykery gesproken, deezen Heer in dit stuk zeer kundig bevonden; niet alleen door eene keurige beleezenheid van de beste Authouren, maar te gelyk door eene langduurige ondervinding; als zynde, van Vader en Grootvader af, van Vriesche Paardenkenners herkomstig, en dus van kindsbeen aan, als 't ware, in het gehos der Paardenstoctery gewiegd en opgevoed. Uit dien hoofde heb ik ook niet getwyfeld, of ik alhier gebruik zoude maaken van 's Mans schriftlyke opgave, nopens deeze byzonderheid; maar terstond beslooten dezelve den Leezer mede te deelen met eene nevensgaande schetse van den omtrek van een fraaien, welgeportioneerden Harddraaver in zyn vollen draf. De opgave van den Heer VAN ANDRINGA is deeze:

„ De draf van een Paard is een tred, dien zy met de Beenen over 't Kruis doen; welverstaande met het opligten van het rechter Voorbeen, en het linker Agterbeen; en dus ook met het linker Voorbeen en het rechter Agterbeen; die beurtlings, en genoegzaam gelyktydig, twee en twee, worden opgeligt en neergezet; welke nederzetting men duidelyk en eensluidend moet hooren, by elken stap, dien het Paard doet, als het zuiver draaft. In het harddraaven behoud het Paard dienzelfden Tred, maar de stap word, door de force, die een Harddraaver doet, verlengd. Sommige en verre de meeste Harddraavers zetten den agtersten voet over den Stap of
Tred

Tred van den Voorvoet; zoo dat het Voorbeen reeds geheel opgeligt zy, eer het Agterbeen, of deszelfs voet, zig nederzet. *Malle Jan* liep, in zyn besten tyd, zes voeten over. Dit, als mede nog zeker beroemd Paard, alhier bekend geweest onder den naam van *de Ruin van de Hoogelind*, zyn voor de vermaardste, zuiverste en bestendigste Harddraavers gehouden, welken men in vyf-en-twintig jaaren in Holland gevonden heeft. Ze liepen twee honderd roeden binnen ééne minute af; en ik heb verscheiden maalen, met eenige Liefhebbers, derzelve treden, op zes voeten, afgemeeten. Ik reken het, in dit geval, niet, als een Paard zig verzet, of wanneer een Paard, zo als men 't noemt, uit malkaar vliegt; want dan zyn 'er eenige tempos, dat het Paard, in éénen sprong, met alle de vier pooten van den grond is; en in zulk eene vlugt ongeloovelyke stappen doet (*). Maar in deeze twee genoemde, en meer eerste Harddraavers, welken door een kundigen Beryder vierkant van onderen op gereeden wierden, heb ik meerendeels opgemerkt, dat dezelve, met een vierkant stap van de Agtervoeten, in den Tred van de Voorvoeten begonden te draaven, en eindelyk tot zes voeten overliepen. 't Is 'er mid-

(*) De ervaren Stalmeester LUBEK, te Amsterdam, heeft my getuigd, Draavers gezien en gekend te hebben, die agt voeten overstapten. Dog de Heer VAN ANDRINGA meent, dat dit in de gevallen is, als het Paard, zoo men zegt, *uit malkaar vliegt*, dat is, een ongemeenen tred doet.

HET
PAARD.

midlerwyl zoo mede gelegen, dat dit overloopen in 't harddraaven niet gefchied door alle Paarden, fchoon zy zuiver en hard kunnen draaven: neen; 'er zyn verfcheiden Harddraavers welken niet dan van tred op tred, of met den Agtervoet in den ftap van den Voorvoet komen. Dit overloopen hangt grootlyks af van den natuurlyken ftap, of den draf, die het Paard daar toe eigen is; en voorts van de hand des Beryders, die het Paard op deeze wyze geleerd, en 'er de fundamenten van het Harddraaven in geleid heeft. Tot den waaren en zwierigen loop van een Harddraaver word vereifcht, dat het Paard een ftanden kop en nek hebbe; los en vierkant in de Schouders en in de kniën; mitsgaders gerekt in het Lyf zy; als mede dat het de Hakken opgehaald en geflooten hebbe, zoo dat de Beenen elkaar als Molenwieken volgen. De voornaamfte gebreken welken een Paard veelal in 't harddraaven heeft, zyn het springen en het in malkaar loopen. Het springen beftaat daarin, dat het Paard zig fchielyk agter en voor uit op den grond op en neder geeft, in de manier, welke de Franschen in de kunsttermen *Terre a Terre* noemen. Het andere is als de *Galop*; het in malkaar loopen als de *Tel*, *l'amble*; de gebroken gang, als *le Fraquenard*, het draaven en agtergaloppeeren als *l'Aubin* der Franschen. Maar dit alles wraakt men; in het zuiver draaven houd men flegts één ftap of tred voor goed; zoo dat alle tufchentreden, die buiten het zuiver en gelyktydig nederzetten, en het

hoo-

hooren der twee klanken geschieden, voor gebreken in het harddraaven gehouden worden.”

HET
PAARD.

Dit berigt van den Heer VAN ANDRINGA, dus verre opgegeeven, zullen wy nu voorts door onze verdere opmerkingen, en verklaringsen tragten op te helderen. Eenstemmig met eene zeer uitmuntende verhandeling over den gang der Paarden, in het Zevende deel der *Uitgezogte Verhandelingen*, naar een vertoog van den Heer BOURGELAT, in onze Moedertaale overgebracht, staat het volgende vast. Te weeten, dat 'er in een zuiveren draf niet dan twee klanken gehoord moeten worden; schoon 'er zig telkens twee voeten, als 't ware, te gelyk nederzetten: daar men in tegendeel in de Galop meerder klanken hoort; en byzonder in den natuurlyken stap, of den langzaam gang, zeer onderscheiden den hoefslag van elken voet hoort. Dit onderscheid toont, dat 'er een zeer aanmerkelyk verschil van bewegingen in den stap en den draf plaats heeft; het welk men, schoon een onoplettende zig verbeelde, dat het Paard in den draf dezelfde beweging heeft, en de voeten of de hoefslag, (dus zal ik dit in 't vervolg benoemen,) dezelfde klanken geeft als in den stap, in het draaven klaar bespeurd. In den eenvoudigen stap hoort men in tegendeel den hoefslag verdubbeld. Zoo laten byzonder de Sleepers Paarden te Amsterdam, en elders, daar de Paarden zig aan een dagelykschen stap gewennen, zeer duidelyk de vier onderscheiden klanken en tempos,

HET
PAARD.

by 't nederzetten der voeten, op de steenen hooren, 't welk dus een zeer kennelyk onderscheid tusfchen den stap en den draf maakt; even als in den galop den drieklank; 't welk VIRGILIUS reeds nagevolgd heeft, in 't bekende Versje:

Quadrupedante putrem sonitu quatet ungula campum.

Maar in den draf beweegen zig de voeten spoediger over 't kruis. Als een Paard draaft, beweegt het niet de twee voorften, of twee agterften; noch ook de twee zylyngsche, de rechtsche voor- en agter- of de tweelyngsche voeten, zoo als in den tel; zy beweegen zig integendeel beurtlyngs, de een na den anderen, by wyze van de Moolenwieken, welker einden nu boven en dan onder zyn, zonder eenige andere tusfchenpoozing van op en nêer te zyn, dan die het tempo noodwendig bepaalt. Ter dier oorzaake noemt men deeze beweging in den draf eene kruiswyze beweging; om dat de beenen zig beurtlyngs rechts en lings overkruifen. — Om den Lezer hier van, zoo veel 't ons doenlyk zy, een klaar begrip te geeven, zullen wy dit, door eenige Figuren, in de nevensgaande *Plaat* tragten op te helderen. Laaten ten dien einde, volgens deeze voetmaat in *Plaat VI* 28 voeten, de twee horizontaale lynen *AB* de lynen zyn, naar welken een Paard recht doorstapt en doordraaft, en waar op de hoefslagen neêrkomen. Op deeze lynen nu stel ik de vier hoefslagen, of de rust van een stilstaand Paard, op vyf voeten; zoo als het van een welgemaakt Paard door-

doorgaans gesteld word: en deszelfs hoefslaggen worden aangeduid met R. V. Rechter Voorvoet; R. A. Rechter Agtervoet; L. V. Linker Voorvoet; L. A. Linker Agtervoet. Het Paard, dus in eene natuurlyke rust staande, begint zig te beweegen; het ligt eerst één der Voorvoeten, kortstondig, met één der overkruis staande Agtervoeten, op; by voorbeeld: eerst ligt het op den Rechter Voorvoet by R. V.; brengt dien, in den natuurlyken stap, zagter voort, tot twee voeten by *A*; en maakt, in 't nêrzetten, den eersten klank, aangeduid met nummer 1. Oogenbliklyk, en schier gelykstondig, is ook opgeligt de Linker Agtervoet L. A.; deeze zet zig insgelyks neder op twee voeten afftands van den stand des agtersten hoefslags, van L. A. tot by *B*; en geeft, in het nederzetten, een tweeden klank; die aangeduid is met 2. Nu zyn deeze twee voeten, schoon ze, door dien stap, op den platten grond kruiswyze staan, elkander nog niet kruiswyze gepasfeerd; dat is de Rechter Voorvoet en de Linker Agtervoet hebben nog niet voor by den Linker Voorvoet en den Rechter Agtervoet gestapt, om dat 'er slegts maar eene beweging voorwaards geschied is. Dan daarop helt het lichaam van 't Paard over, als nog steunende op den Linker Voorvoet, en den Rechter Agtervoet, geduurende die eerste overhelling, of stap, van de twee voeten 1—2; tot dat de Rechter Voorvoet en de Linker Agtervoet op den grond rusten. Voorts bevorderen de Linker Voor- en Rechter Agtervoet; die zig agtervolgende opligten,

MET
PAARD.

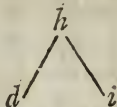
ten, de tweede overhelling op dezelfde wyze als de twee eersten; met dit onderscheid, dat de overhelling, te gelyk met de Stappen, eenpaariger en wyder worde; om dat de tred van den Linker Voorvoet nu volstrekt voorby den stap van den Rechter Voorvoet treden moet, zal het Paard voortgaan. Dus dan kruist de Linker Voorvoet voorby den Rechter Voorvoet, en plaatst zig twee voeten voorby *A* by *C*; en door dien de overhelling van den Linker Voorvoet verdubbeld is, op den afstand van vier voeten, uit zyn hoefslag by *L. V.*, dat de derde nedertrede is, zo geeft deeze Linker Voorvoet den derden klank, aangeduid met 3; terwyl de Rechter Agtervoet *R. A.* zig insgelyks voortzet; en vermits hy dien afstand der trede volgen moet, kruifende voorby den reeds voortgetreden Linker Agtervoet by *B*, zoo valt hy mede, met eene verdubbelde overhelling, treedt nêer by *D*, en geeft dus den vierden klank, aangewezen met 4. Hier uit blykt nu, dat, doordien deeze treden onderscheidenlyk gehoord worden, 'er altyd vier voeten in eene succesfieve beweging zyn, en beurtlings vast op den grond staan, daar integendeel, in den draf, wanneer men slegts twee klanken hoort, 'er succesfivelyk twee beenen omtrent te gelyk zig beweegen en neder treden, waar van dadelyk nader. Laat ons nu zien hoe wy verder deezen stap, en het geene men kruifen der beenen noemt, kunnen verklaaren. Om dit, door een tweede voorbeeld, in den waaren stap van een Paard te toonen, heb ik, naar de

te.

tekenwyze van den beroemden DE LAIRESSE, boven op dezelfde voetmaat, by manier van lynen en gewrigtsteken, gesteld de waare verdeelingen van het rif en de gewrigten van een Paard, zoo als die by den stap op den platten grond staan. Het Paard staat in *Fig. 2*, boven de voetmaat, in de zelfde voetmaat, als in den platten grond, by de lynen van *Fig. 1*, aangewezen is. De Rechter Voorvoet *a*, en de Linker Agtervoet *b* staat hier reeds opgeligt, en in het tempo van den val, om neder te treden, op den hoefslag, die, naar uitwyzen der stippen, loodrecht overeenstemt met *AB* op den platten grond van *Fig. 1*. Terwyl nu deeze Rechter Voor- en Linker Agtervoet in hunnen val of nedertred zyn, helt het lichaam van 't Paard, op de rust van den Linker Voorvoet *c*, en dien van den Rechter Agtervoet *d* over: zo dat de Linker Voorvoet *c*, en de Rechter Agtervoet *d*, waarop als nog de rust van het Paard is, in dit tempo overhellende van stand veranderen, en dien der aangestipte lynen aanneemen. Dat is, de Rechter Agtervoet helt over, in de lynen *d, e, b.* en de Linker Voorvoet in de lynen *c, f, g:* zoo dat de romp van 't Paard tuschen *e* en *f* vooruit geschooven zy. In dien stand is de eerste stap der twee opgeligte en mede voortredende voeten, te weeten, die van den Rechter Voorvoet *a* en van den Linker Agtervoet *b*, in beweeging van overhelling; als wanneer de voeten elkander staan voorby te kruisen. Dezelve dus nederzettende by *c* en *d*, hebben deeze stappen, voorby den Lin-
ker

HET
PAARD.

ker Agter-en Rechter Voorvoet de lynen

met den Rechter Agtervoet, en de lynen

met de Linker Voorvoet geformeerd. Hier mede is de volle stap van twee schreden volbragt, en de beenen hebben, gelyk de gestippelde lynen k , k (kruis) aanwyzan, twee en twee voorbygekruist, en dus is de romp van 't Paard vooruit geschooven tuschen h en k . Uit deeze Figuur ziet men ten klaarste, wat de Liefhebbers door het kruisen verstaan; en ze toont tevens hoe men de schreden of stappen van een Paard, het zy in den stap of draf, best kan aanduiden met de *Figuur* van de samengestelde Letters

MM ; 't welk ook by de Liefhebbers gemeen is. Deeze *Figuur* nu voldoende agtende, met betrekking tot den zagten stap, of het begin van 't beweegen van een Paard tot den draf, zoo hebben wy hier niets by te voegen, dan alleen dit; dat een Paard, wanneer het zig tot 'den stap of den draf begint te beweegen, doorgaans het hoofd zal beweegen, en den hals eenigzins vooruitsteeken, om het overhellende evenwigt voorwaards te bevorderen, 't welk eene moedige Harddraaver byzonder cierlyk doet; geevende zelfs voor den stap een zagten sprong; dan hier

hier van vervolgens nader. Dog laat ons zien, hoe nu het Paard, uit den stap, in den draf, en vervolgens in den Harddraavers overstap komt.

HET
PAARD.

Om dit duidelyk te begrypen, volgt men beide de reeds verklaarde *Figuuren*. Men stelle, dat het Paard gelyk in een sterken draf geschied, de Agtervoeten brengt even agter, of in den hoefslag van de Voorvoeten of ook wel daar over; terwyl de Voorvoeten zig dus juist ook zoo veel verder voortzetten, en het lyf, in de overhelling, gerekter en ook lager valt. Want, en dit dient vooraf wel opgemerkt te worden, de Voorvoeten stappen zelden wyder, dan de stand die het Paard natuurlyk heeft, dat is vyf voeten; maar, wanneer de Agtervoet overtreed, dan word de Voorvoet juist zoo verre vooruit gebragt, als zulk een Agtervoet na en van zynen overstap in den natuurlyken stand van den Voorvoet geeft. En dit kan ook nooit anders zyn; want de gewrigten en kniën van den Voorvoet, zig binnenwaards buigende of liever vouwende, kunnen geen voorwaardschen overstap maaken, zoo als de buiging van den Agtervoet, die den arm voorwaards beweegt. Intuschen is de kragt van den Voorvoet zeer sterk, in 't houden van 't evenwigt, in 't overhellen, en vooral in de kragt, om den Agtervoet voort te trekken. Evenwel kan een Paard de Voorvoeten sterk voor uit zetten, gelyk in den Renloop, en het agter uit slaan, te zien is; als wanneer het de Voorvoeten zeer sterk vooruit zet. Maar in
het

HET
FAARD.

het draaven, en byzonder het harddraaven; alhoewel een weinig niet schade, zou het evenwel den agtertred benadeelen; waarom de Liefhebbers liever zien, dat ze de Voorvoeten fraai en zuiver oplitten, en stout nederstappen; zoo dat de Voorvoeten, in den draf, de Hoeven, als 't ware, tegens de armen omwenden; 't welk de Paarden ongelooveryk dicht aan den Elleboog kunnen doen. Men telt het gevolglyk, alhoewel 't kunne geschieden en ook werklyk geschied, dat een Paard den Voorvoet verder dan gemeen voorzet, egter niet onder de fraaie en meest natuurlyke bewegingen. Dog keeren wy weder bepaaldlyk tot ons onderwerp.

Het Paard ligt nu, naar de aftekening op den platten grond in *Fig. 1*, weder op, den Rechter Voorvoet by A, en te gelyk den Agter Linkervoet by B, met dit onderscheid, dat, daar ze in den stap met vier onderscheide tempos oplitten, zy nu als beiden te gelyk oplitten. Het Paard hier door sterker overhellende, zoo valt de Rechter Voorvoet A nu neder na den gevormden hoefslag van den Linkervoet C by E; en de Linker Agtervoet B juist in den opgeligten hoefslag van den Linker Voorvoet, by L. V. dat een goeden draf is. Maar, vermits deeze Voeten gelykftondig nederkomen, zoo hoort men niet dan éénen klank, ten minsten in den zuiveren draf: hierom tekenen wy die klanken, om niet in de nommers te dwaalen, aan, met E 3 en L. V 3. Daarbenevens ligten zy nu ook, in het zelfde tempo, dat deeze Rechter Voorvoet A en E, en de Lin-
ker

ker Agtervoet B, in den hoefflag L. V. vallen, de andere Voeten op; zoo dat, terwyl A en B, in den val of nederdaaling, zig op den grond staan neder te zetten, de Linker Voorvoet C, en de Rechter Agtervoet D, alreede in beweging zyn, en oogenbliklyk de opligting der gemelde Voeten volgen. De Rechter Agtervoet D valt als dan in den hoefflag van den Rechter Voorvoet by R. V. en de Linker Agtervoet B in den gewezen hoefflag van den Linker Voorvoet C. Gemerkt nu deeze Linker Voorvoet zig schielyk, en onmiddelyk te gelyk met den Rechter Agtervoet opheft, zoo valt de tweede stap van den Linker Voorvoet neder by F; en de Rechter Agtervoet in den hoefflag A; waarmede het Paard in den draf loopt. Dus is, volgens de Lynstreeken, die zig in *Fig. 3* als halve Cirkels vertoonen, de kruifing der Beenen tweemaal geschied; eerst is de Rechter Voorvoet en de Linker Agtervoet in den draf gekruist, voorby den Linker Voor- en den Rechter Agtervoet, en zo vervolgens, over en weder; 't welk by de Letters *k, k* nagegaan kan worden. En nademaal de hoefflagen der agtervoeten treden in die der voorvoeten, zoo is derzelver stap nu een voet meer voorwaards; als blykt in de twee agterste halve Cirkels, en de voorste wydte van dien stap met de voorvoeten. Maar nu stapt de Harddraaver van drie tot zes voeten over; eene wydte, welke schier alle denkbeelden te boven gaat. Dan laat ons, om by onze *Figuur* te blyven, het Paard nu eens in den Harddraavers overstap beschou-

HET
FAARD.

wen. Wy kiezen de middelmaat van drie voeten, voor by de voorvoeten kruisende. Ik stel des dat het Paard, in den Harddraavers draf schietende, nu wederom den Rechter Voorvoet E, en den Linker Agtervoet C, zoo schielyk opligt en over doet vallen, dat hy die beiden nederzet in het tempo, dat de anderen reeds opgeligt zyn; 't welk men noodwendig aldus moet begrypen. Want doordien het Linker Agterbeen verder treden moet, dan het Linker Voorbeen staat, zoo moet het Linker Voorbeen, zal het Linker Agterbeen van drie tot zes voeten over dien hoefslag overstappen, in het tempo deezer snelle beweging al mede in beweging zyn, en dus over en weder. En dit tempo, hoe onnagaanbaar, is dat, waar in de overstap geschied; en waarin het Paard, door zyne kragt en draavers oefening, zoo lang, als 't ware in de lugt hangende, zonder eenigen der vier voeten op den grond te zetten, zyn overstap verrigt, en te gelyk weder in zyn draf voortvliegt. Men kan hier uit afneemen, dat, schoon wy, daar wy om ons uit te drukken niet anders kunnen doen, gewag maaken van eene beurtlingsche optilling der voeten, dat eger, die beurtlingsche optilling der voeten zoo ongeloovelyk spoedig geschied, dat het ons niet mogelyk zy de juiste tydstoppen daar van te bepaalen; ook zal het 'er voor als nog niet zeer op aankomen. Ingevolge hier van zoo helt het Paard dan over, op de rust van den Linker Voorvoet F, en den Rechter Achtervoet A; als waarin de hoef-

slag

slag van den voorgemelden draf staat. Maar nu, in den tyd dat de Linker Voorvoet F zig spoedig oplicht, met den Rechter Agtervoet, de wydte van drie voeten overstappende, zoo is de val van den hoef, over den hoefslag van den nu opgetilden en reeds voorgeschooten linker Voorvoet F, juist by G; en het Paard heeft, in deeze twee schreden, voortgedraafd elf voeten wydte, daar onder vier voet overstap; terwyl de Rechter Voorvoet alrede verplaatst is. Hier op stapt het Paard wederom, met den Rechter Agtervoet, vier voeten over, of voorby den hoefslag van den Linker Voorvoet F; en dus valt de hoefslag van den Rechter Agtervoet neder by H; en de Linker Voorvoet F, op deeze wyze overgehield zynde, valt neder by I; zoo dat het Paard nu, in twee schreden, voortgedraafd hebbe, 16 voeten; waaronder zes voeten overstap in de twee schreden. Indien onze Aftekening het niet klaar beweest, zou men ligtlyk, in den eersten opslag, rekenen, dat; als ieder Agtervoet 4 voeten voor by den overkruisten Voorvoet overstapte, dat dan het Paard tweemaal vier, dat is agt voeten gronds overstapte, en voortzette in de twee schreden. Dan men gelieve in agt te neemen, dat juist de beide overstappen, wel te verstaan die der Agtervoeten, al schoon ieder Agtervoet op zig zelve vier voeten overstappe, elkander zoo kruisen, dat zy beiden twee voeten gronds, in een gelyken stand houden. De Voorvoeten tog, die nimmer wyder stappen, dan het uitgerekte stel van

HET
PAARD.

een draavend Paard overstapt, tekenen den hoefslag op twee voeten afftands van elkander. Zoo staat, by voorbeeld, in de voetmaat onder aan by M, den overstap van den Linker Agtervoet in G, vier voet voorby den hoefslag van den Rechter Voorvoet E gevallen zynde, de hoefslag van den Linker Voorvoet F dan, op een afstand van twee voeten van den hoefslag van den Rechter Voorvoet E. Gevolglyk is de overstap, ten opzichte van den hoefslag van den Linker Agtervoet in G en Rechter Voorvoet E, vier voeten wyd; maar dezelve is slegts twee voeten, ten opzichte van den hoefslag van den Linker Voorvoet F. Dus blyft dan ook de hoefslag van den Linker Agtervoet dezelfde, in opzicht van den overstap van vier voeten, door den Rechter Agtervoet by H; waar in wederom dezelfde afftanden zyn. Zy vullen dus, in de kruising der hoefslagen juist de wydte van twee voeten; en hier door komt het, dat, schoon ieder stap wel vier voeten wyd zy, die waare tusfchenwydte van vier en vier zig nogtans op een zuiveren afstand van zes voeten bepaalt.

Nadien elke onderscheiden tred twee voeten op dezelfde plaats inneemt, zoo worden deeze vier voeten maar twee voeten; en gevolglyk is de geheele winst der beide overstappen 6 voeten gronds. Het valt zeer moeilyk om dit door eene Figuur te verklaren; en zonder dezelve is het in 't schryven onmogelyk te doen; dan de Leezer, vertrouwen we, zal het nu gemaklyk begrypen, als hy maar met oplettendheid naar

de

de voorgestelde Figuren en Letters te werk gaat. Om hier in beter te slaagen stelle men zig den gang van een Paard duidelyk voor: men neeme vier stukken gelds, of anders, om 't nog klaarder te hebben, vier papiertjes, getekend L A. R A. L V. en R V.; en legge die in zulk een stand, naar de betekenis der Letters, in de linker- en rechter hoeflagen, als het Paard staat, stapt, of draaft. Men verlegge telkens ieder van de elven naar den stand, stap, of draf, langs twee getrokken lynen van voet tot voet, met kryt op een tafel of lei; en tekene vervolgens, by 't verleggen van ieder, als zynde een stap of tred, den hoefslag. Dit doende zal men zig een duidelyk begrip vormen van het harddraaven; eene recht Vaderlandsche liefhebbery en kunstbehandeling. Hierom hebben wy ook, ter betere voorstelling van dezelve, in deze *Plaat*, boven de gemelde Voetmaat, en in denzelfden stand, in *Fig. 4.* nog voorgedraagen een netten omtrek van de ware en zuivere houding van een welgemaakten Harddraaver en deszelfs Ryder.

De Rechter Agtervoet A, gelyk ook de Linker Voorvoet B, staan in den stand van draaven; terwyl de Rechter Voorvoet C, en de Linker Agtervoet D, in den val zyn. Op dit zelfde tempo is de Rechter Voorvoet en de Linker Agtervoet alrede opgeligt, om neder te stappen in den hoefslag I, en over te stappen in den hoefslag L; 't welk dus vallen moet; nademaal, om den anderen stap, nu de Rechter Voor- en Agter-, en

dan de Linker Voor- en Agtervoet elkander beurtlings volgen, waarom ook in onze aftekening deeze stap dus valt. Dat is, om tog klaar te zyn, de eerste stap of liever halve schred in *Fig. 1.* was, met den Rechter Voor- en Linker Agtervoet, in A en B; de tweede was die met den Linker Voor- en Rechter Agtervoet in C D; de derde en vierde in den draf insgelyks van A in E; van B in L. V. van C in F en van D in A; zoo dat by A de eerste te doene drafstap stonde: de Agtervoet D trad des uit A over tot H; 't welk de eerste Harddraavers stap was, vervolgens trad C tot G; 't welk de tweede Harddraavers stap was; en eindelijk, voorondersteld dat die Rechter Voorvoet buiten het perk der tekening in beweging zy, stapt de Linker Agtervoet voor den vierden keer neder, en valt in den overstap van den Harddraaf. Dat is, eens in den stap van R. A. tot D; eens in den draf van D tot in den hoefslag van den Voorvoet A; eens in den Harddraaf van A tot H; ten laatsten in den Harddraavers overstap van H tot L, en dus viermaalen. De kruising valt hier insgelyks in de aanwyzing by K, onder *Fig. 4.* en de beenen hebben ieder, van den stap tot den draf, nu tweemaal gekruist, of samen vyfmaal met de halve schred: dat is, tweemaal met elken Rechter Voor- en Linker Agtervoet; en tweemaal met den Linker Voor- en Rechter Agtervoet; en eens met den Rechter Agter- en Linker Voorvoet, waar op onze Harddraaver afgebeeld staat.

Het dus ver gezegde genoegzaam oordeelen.

VERKLAARING

V A N

P L A A T V I.

Fig. 1. De Lynen of Loopstreeken , waar op de hoefslagen , van den stilstand tot den Stap , van den stap tot den Draf , en van den draf tot den Harddraaf , zyn aangetekend. Zie Bladz. 282.

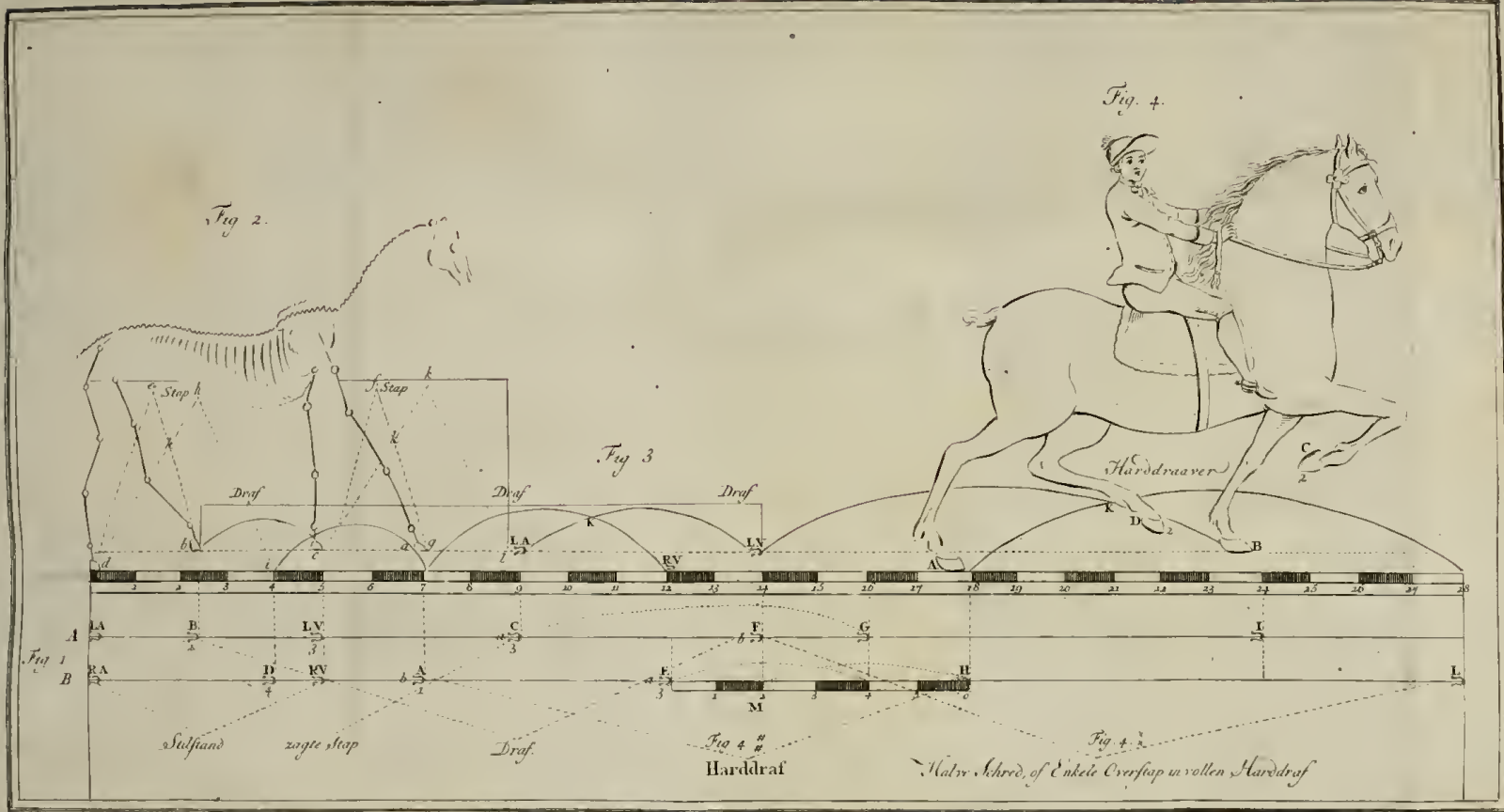
— 2. De Overkruifing van den Draf , in eene geleedkundige afbeelding van een Paard , aange-
toond. Zie Bladz. 285.

— 3. De Overkruifing van den Draf , met betrek-
king tot de afgeperkte hoefslagen , in *Fig.* 1. gemerkt Draf. Zie Bladz. 289.

— 4. De Aftekening of omtrek van den waaren
zwierigen stand en loop van een Harddraaver ,
in den overstap , met deszelfs Ryder , vol-
gens de voetmaat en afmeting in *Fig.* 4* 4 →
Zie Bladz. 293.

NB. De Voetmaat der twee overstappen op 6 voet
berekend. Zie Bladz. 292.

The first part of the report is devoted to a general
 description of the country and its resources. It
 is followed by a detailed account of the
 various tribes and nations which inhabit the
 country. The author then proceeds to describe
 the different kinds of animals and plants
 which are found in the country. The report
 concludes with a list of the names of the
 various tribes and nations which inhabit the
 country.

Van der Broekje fecit.

MEETKUNDIGE AFBEELDING, hoe en op welke wijze een HOLLANDSCHE en FRIESSCHE HARDDRAAVER, van den STAP, op den HARDDRAF, komt.

lende, tot het verleenen van een recht begrip van den Harddraavers stap en draf, kunnen wy uit de gemelde aanmerkingen gereedlyk besluiten, (en dit dient vooral in agt genomen te worden,) dat 'er, by deeze snelle beweging, hoe zeer wy, naar het werktuiglyke, den stap, den draf, en den schred vatbaar hebben getragt voor te draagen, egter iets uit onze eigen overdenking moet bykomen, het welk met geene tekenpen aangeduid kan worden. Men heeft naamlyk, als men een recht begrip wil vormen, van de schiele overkruising der beenen, en derzelve hoefflag op den grond, vooral in gedagten te houden de uitwerking, die den loop en harddraaf heeft; waardoor het onmogelyk is een Harddraaver, in de kragt van zynen loop, eensklaps in zyne vaart te stuiten, zonder het Paard, uit den harddraaf, in den gewoonen draf en stap te brengen, dat mede tot de kunst des Ryders behoort. Men moet zig voorstellen, dat de vaart, wanneer de Harddraaver in zyne volle kragt daar heenen snelt, zoo sterk is, dat het Paard zig, gelyk we gedeeltelyk gemeld hebben, op ieder schred van alle de vier voeten overkruis, in een tempo of tydftip bevind, dat alle vier de voeten te gelyk in de lugt zyn, of geen grond raaken. Even dit heeft plaats by de Menschen, die draaven; en de zogenaamde Hardloopers hebben, om dit tempo waar te neemen, hunne lange stokken, met welken zy, als 't ware, overspringen. Ook heeft de Heer BOURGELAT zulks, zelfs ten opzichte van den

HET
PAARD.

draf der Paarden, beweezen. En is dit zoo, ten aanzien van den draf, hoe veel moet het dan niet uitwerken in die vervaarlyke snelheid der harddraavers? Dit tydftip, fchoon 't een oogenblik zy, is evenwel, voor een fynziend oog, nog al tamelyk te onderscheiden. Wanneer men aandagtig let op het oogenblik van den overftap der Harddraavers, zoo ziet men dat het Paard vry kennelyk in 't agterftel krimpt, en zig in het voorftel fterk uitrekt; juist op het tydftip dat het, de voeten overkruifende, het eene paar ftaat neder te zetten en het andere opligt. Dit gefchied, fchoon het niet volftrekt gelykftondig gebeure, egter zoo kortftondig op elkander, dat men het, in den klank der hoeflagen of twee fchreden, naauwlyks, ja niet, kunne hooren, nadien het flegts een onmeethaaren toonklank voor het gehoor verleent; en even zoo word het gezigt zulk eene fchielyke voorbyfnelling gewaar, dat het onmogelyk, of ten minfte allermoeilykft zy, dien voortgang te bepaalen. Men ziet den Harddraaver, als ik my zoo mag uitdrukken, in die vlugge vaart, op ieder fchred en overschred, als voortschuiven; vooral, indien hy gezegd mag worden zuiver te draaven, en eene goede houding te hebben. Het fraaie tog van een Harddraaver beftaat, volgens den Heer van ANDRINGA, in het volgende: *Het Hoofd recht op; den Nek recht; los en vierkant in de Schouders, en Kniën; gerekt in 't Lyf; en (let wel,) de Hakken opgehaald en geflooten, enz.* Vergelyk hier onze vierde *Figuur*. In dien

dien stand van harddraaven bespeurd men dan geene ongeregelde beweging, en 't Paard, gelyk gezegd is, schuift of vliegt, in 't gemelde tempo, als voort; 't welk de Ouden deed zeggen, *het Ros raakt slegts de toppen der grâsjes*. Men zou het geen in dit tempo geschied, zeer wel kunnen vergelyken by een sprong; en 't is inderdaad als een sprong; dog dezelve ontglipt by fraaie Harddraavers, door de gelykheid en spoed van den draf, genoegzaam ons oog; terwyl die in andere Draavers zeer kennelyk te bespeuren is. Als men 'er naauwkeurig op let, ziet men dikwils, dat de Harddraavers in hunne bewegingen, vooral zoo de Ryder het Paard aanzet, eene kennelyke beweging van een sprong schyne te maaken; en dit is juist het tydftip, dat alle vier de voeten te gelyk van den grond zyn. Dit noemt men gewoonlyk een Harddraavers sprong; en een handig Ryder, die de kunst in den grond verstaat, weet 'er ook een goed gebruik van te maaken, als het Paard uit den draf, of aan 't doorslaan raakt. Wel byzonder bedient hy 'er zig van, wanneer zyn Portuur hem, als zy het einde der draafbaane naderen, te naby komt: de Ryder weet dan het Paard, 't zy door een spoorflag, of door eene behandeling van 't gebit, ja zelfs door de stem, in een drafsprong te brengen; of het zelve, als het 'er uit geraakt is, in den draf te herstellen. Dan men telt dit, schoon deeze beweging in dit drafspringen al vry gemeen zy, evenwel voor gene fout; bovenal indien de Paarden in el-

NET
PAARD.

kaar loopen, dat is ongelyke beweegingen maaken, enz. Intusfchen is het fraaije, dat het Paard de uitwerking van de springkrachten, in zyn harddras, gelykmatig doet, zonder dat men het ziet.

Vereischen in den
Beryder
der Hard-
draavers.

By deeze aanmerkingen nopens het draaven van het Paard zelve, voege men nog, dat 'er, zal het Paard in alle deelen volmaakt draaven, niet weinig gelegen is aan den Ryder; dog wy zullen het niet onderneemen daar omtrent eenige Lesfen te geven; te minder, daar alle Liefhebbers het in dit stuk niet eens zyn. De een verkiest altoos ligte perfoonen; de ander houdt het voor onverschillig: de een oordeelt het best wat meer naar agter, dan voor naar de schoft te zitten; de ander stelt in dit zoo zeer agterlyk zitten geen belang: de een keurt het agter overhellen, en het uitsteecken der beenen van den Ryder niet nadeelig; de ander wel: in alle deeze en meer dergelyke byzonderheden, heeft men zoo veel hoofden, zoo veel zinnen. Ondertusfchen houden ervaren Kenners gemeenlyk de Vriefche wyze voor de beste.

Men verkiest dan tot Ryders aankomende Jongelingen en alleszins rappe gasten; veelal Jongens van zestien of agttien jaaren, of ook wel fluksche Kaerels van meerder jaaren, die van jongs af in dit stuk opgevoed en als volleerd zyn. De Engelschen zyn omtrent de ligtheid der perfoonen zeer naauwkeurig: fomtyds zelfs weegen zy de Ryders; en doen, als ze ongelyk van gewigt zyn, zoo veel gewigts in den zak van party,

ty, tot dat ze gelyk staan; dog dit heeft by ons geen plaats, schoon men egter gemeenlyk de ligtste perfoonen verkieze. Inzonderheid kiest men, als 't zyn kan, den Ryder, die 't Paard gewoon was te dresfeeren, of die het dagelyks hanteert en beryd. Uit dien hoofde kunnen de rechte Liefhebbers, zelden, het vermaak hebben, van hun eigen Paard, gelyk in de Manege geschied, te beryden. Zelfs ontbied men, als 't op eene weddenschap en een sterk Portuur aankomt, wel uit Vriesland den Ryder, die 't Paard geleerd heeft. Voorts eischt men in den Ryder eene welgeschikte houding: hy moet recht op de lenden, of eigentlyk, op het voorrif van 't Paard zitten; met het lyf niet sterk agter overhellen, gelyk veele bohamaakers doen; egter word een klein weinigje agter over te zitten, dat aan de houding eenige gracelykheid byzet, niet afgekeurd: dog het een en 't ander van dien aart hangt zeer veel af van de *adretheid* van den knaap, of de natuurlyke bevalligheid, die het eene mensch boven het andere bezit, dat ook in deezen het oog trekt: als een mooie handige jonge knaap het Paard beryd, schynt zelfs de toegene- genheid der aanschouwers hem den prys te gunnen. In den zit op het Paard moeten de kniën geflooten zyn, tegen de zyden van den Voorschoft, agter of tegen de Schouderbladen: de beenen vry en los; dog egter zoo, dat ze altoos, zonder veel beweeging, of een spoorflag, of een aanzet met de hiel, in de zyden, kunnen doen; juist zoo, als on-

HET
PAARD.

ze *Fig. 4.* aanduid: de handen, met de leelzeelen, vry en los van den hals van 't Paard; de armen uitgebreid, en niet styf, maar leevendig, altoos speelende, en het hoofd recht op, met de oogen tusschen de Ooren van 't Paard heen ziende. Daar benevens moet de Ryder niet veel omzien; altoos recht door ryden; het Paard in den draf houden, en het zelve niet in den bek trekken, maar los en onbedwongen door eene zachte behandeling en tokkeling van het gebit leiden. Met één woord, de Ryder moet, als 't ware, los en vry op 't Paard zitten, en het gebit, om zoo te spreken, op 't zagtste gevoel van een pink, regeeren. Verder is het eigen aan de Ryders, dat zy, onder het harddraaven, by poozen, een agtervolgend geschreeuw maaken: dit geluid, hoewel het wildheid schyne, geeft niet te min aan een zoo moedig dier, dat tog natuurlyk het geluid bemind, meerder moeds. Zelfs schynt het aan de stem zyns Ryders, en derzelve modulatie te verstaan, of 't'er op aankome, en daar door aangepord te worden: even zoo wil het, na den gedaanen loop, gaarne gestreeld en aangesproken zyn, als of het wenschte gepreezen te worden. By dit alles heeft men wel voor een gebruik, het Paard, wanneer 't'er op aankomt, en het veele ritten afloopen moet, Brandewyn in den neus te blaazen om het te versterken; dan of dit goed of kwaad zy zal ik niet beslifen.

De opschik
der Hard-
draavers.

De toefstel eindelyk van het Paard is over 't geheel zeer eenvoudig; niettemin in de
Hoofd-

Hoofdstellen veelal buitengemeen zwierig, als welken of fraai geborduurd, of met strikken of roozen, van goud- of zilver-lint, en met koraalgewerkte trosfen verciert zyn: voorheenen waren zwierige kwasten in 't gebruik, dog nu verkiest men de roozen. Wyders is men tegenwoordig zeer algemeen gewoon, slegts een Friesch dekkleedje, met een gordel, op den rug vast te maaken. Zaddels worden hier te Lande in dit geval nooit gebruikt, gelyk de Engelschen in hunne renpartyen doen. Ook is een Ryder nimmer gelaarsd; eenigen zyn gespoord; en wel eens op zyn Vriesch koopmans, maar met ééne spoor, aan den eenen of anderen voet. Voorts is het een bestendig gebruik, dat de Staarten der Harddraavers gekort zyn; dan of men gegronde redenen hebbe, om te beweeren, dat de lange staarten hinderen, daar aan twyfel ik zeer. Hoe 't zy, 't is, gelyk ik boven gemeld heb, van overoude herkomst hier te Lande; en veelen onzer Smits zyn 'er zeer wel in bedreeven; dog doen zulks nooit op zyn Engelsch, te weeten zoo, dat de staarten uitsteeken, 't welk zy door 't inschroeyen der Staartspieren doen: ze dollen of korten de staarten slegts, en schroeyen dezelve vervolgens toe. Deezen dus afgekorten Staart schikt men vervolgens met eenige gestrikte Lintjes op.

Zie daar den geheelen zwier van zulk eene mannelyke liefhebbery, die zeker der Natie eere aandoet; als zynde zoo byzonder en aanmerkelyk voor uitheemsche Pikeurs, dat ze bekennen moeten, dat onze Vriezen en
Hol-

HET
PAARD.

Hollanders hen overtreffen in de natuurlyke bestiering der Paarden tot den Harddraf; en dit is, voorwaar, geen kleene eer. De geforceerde kunstbestiering der Vreemden is van te grooten omslag, of geeft te veel misstand; waar van onze natuurlyke konstbestiering in geen en deele te beschuldigen is. Een Paard in den galop te leeren is minder kunst dan in den draf; de overige manoeuvres zyn fraai, maar op verre na zoo fraai niet als de draf; en van de honderden, die 't stuk van de Manege verstaan, of ten minsten oeffenen, zyn 'er maar weinigen die het draaven grondig verstaan, en men vind naauwlyks een enkel Heer die 't onderneemen durft.

Aanmerking over de Tellen.

Het gewag maaken van de geforceerde konstbestiering, en de daaruit volgende misstanden, leid myne gedagten wel byzonder tot de Teltree, waarom ik 'er met een kort woord nog iets van melden zal. Zy is zoo ver van fraai te zyn, dat men naauwlyks denken kunne, dat iemand onzer Natie, die den natuurlyken gang van een schoon Paard daarby vergelykt, behaagen in dezelve zou scheppen; hoe gemeen ze ook elders zy. 't Is waar, ze geeft veel gemaks aan den Ryder; men gebruikt daarom de Tellen voor oude Gryzaarts, in Italiën voor de Kardinaalen, en elders ook voor de Juffers. Daarbenevens wil men, dat ze sterk spoeden; en de Liefhebbers twisten onder elkander 'er over, of een wel gedresseerd Paard, op den tel loopende, het van een goeden Harddraaver kan winnen? De Heer DANIEL

EL

EL HENDRIK REGHOUT heeft my des-
 aangaande verhaald, dat zeker Heer te Rot-
 terdam, eene weddenschap op dit stuk aan-
 gegaan hebbende, eene Telle van elders deed
 komen, dezelve tegen een Harddraaver deed
 loopen, en dat de Telle het verre weg won.
 Dit moet zekerlyk eerst vreemd voorko-
 men aan iemand, die de snelheid van 't
 Harddraaven kent: intuschen is 't, als men
 'er bedoord op let, zeer wel te begrypen,
 dat het mogelyk zy. Dewyl de Telle haar
 Regter Voor- en Agtervoet, en dus, in het
 tegenovergestelde, ook den Linker Voor-
 en Agtervoet te gelyk beweegt, en voort-
 zet, zoo zyn de schreden eenpaariger over
 elke zyde; en zy doet, die bewegingen ver-
 dubbelende, als 't ware, twee schreden te-
 gen één Harddraavers schred; waardoor zy
 't gevolgelyk winnen kan. Daarenboven staat
 hier nog aan te merken, dat eene Telle zel-
 den uit haaren schred raakt, en noch zegt
 van onderen op in den schred gebragt word,
 noch in haaren schred eenigen misftap doet.
 Voeg hierby dat de Teltree, schoon ze een
 onnatuurlyke ftap der Paarden zy, eene on-
 gemeene en gestadige vaardigheit van bewe-
 ging heeft; waardoor ze, zonder tusfschen-
 poozing voortgaande, zeer veel uithaalt:
 egter wenschte ik wel te weeten, of zulks
 aan alle Tellen eigen is. Ook word dit laat-
 ste by veelen onzer Harddraavers gevonden.
 Want, hoewel de overftap in baazen van
 Harddraavers de schoonheit der zaak uit-
 maake, zyn 'er niettemin Harddraavers,
 die nooit overftappen, maar altoos den Ag-
 ter-

HET
 PAARD.

Harddraav-
 vers die
 niet over-
 ftappen.

HET
PAARD.

tervoet in den hoefslag van den Voorvoet brengen; en evenwel tegens een knappen overftapper aan kunnen. Dan dit hangt af van de vaardigheid der fchreden, waar door zulk een Draaver, door het verdubbelen zyn beweging, het wint in den harddraaf. Zoodanige Harddraavers zyn ongemeen vast in den draaf, en slaan zelden door. En dit is het geen de Heer VAN ANDRINGA bedoelt, als hy zegt; „ dat dit overloopen in 't „ harddraaven niet gefchied door alle Paar- „ den, fchoon zy zuiver en hard kunnen „ draaven: neen; 'er zyn verfcheiden Hard- „ draavers, welken niet dan van tred op „ tred, of met den Agtervoet in den ftap „ den Voorvoet koomen. Dit overloopen „ hangt grootlyks af van den natuurlyken „ ftap of den draaf, die het Paard daar toe „ eigen is; en voorts van de hand des Be- „ ryders, die het Paerd op deeze wyze ge- „ leerd, en 'er de fundamenten van het „ Harddraaven in geleid heeft.” De by- zondere natuurlyke ftap, en de door oef- fening en konst aangeleerde vaardigheid, brengt gevolglyk zeer veel toe tot het Harddraaven. Intusfchen blyft dit egter waar, dat een fterke overftapper, zoo als *Malle Jan* en de *Ruin van de Hoogelind*, altoos veel vooruit heeft. Zoodanige Paarden zyn gemeenlyk ook lenig en fchoon van ftel; waar tegen de anderen, hoe hard zy loopen kunnen, meestal in den ftand een zeer ftyf en houtig voorkomen hebben; zoo dat men ze dikwils op 't oog voor geen Hard- draavers zoude aanzien: en 't is natuurlyk, dat

dat men de fraaifte Gefellen meest bemint, en aan dezelfen den voorrang geeft.

Uit dien hoofde worden ook deeze fraaifte Gefellen, inzonderheid zoo 't Harddraavers zyn, voor zwierige Chaizen gebruikt; in welk geval men zulke Paarden ten kostbaarfte opfchikt. Vermogende Liefhebbers hebben de Gespen, en al het andere gewoone Metaaltuig, van Zilver: ja my geheugt, by zoodanig eenen, een Hoofdstel gezien te hebben, waar aan de Knoopen der kwasten uit Diamanten en Paarden bestonden. De staatlykheid gaat zelfs by sommigen zoo verre, dat men, zoo voor Harddraavers als andere Paarden, zeer kostbaare Stallen aanlegt: men vind 'er te Amsterdam, en, zoo ik meen, ook te Rotterdam, daar de drinken voerbakken van wit marmer zyn, de zolder gestikkadoord is, en de tuigkasfen, mitsgaders de wanden, genooteboomd zyn: alles is 'er even zindelyk, tot aan de emmers, met koperen hoepels enz. toe; en zoo alles naar gerade. En schoon dit enkele voorbeelden zyn, is het evenwel over 't geheel waar, dat men nergens, waar men buiten dit Land kome, zulke schoone en zuivere Stallen zal vinden; zelfs tot by de Boeren toe, ten minste by regtschappen Boeren, die zugt voor hunne Paarden hebben. In de Geldersche kwartieren scheidt het al vry wat: men ontmoet 'er plaatzen, daar men schier geen ruiven vind, en de Paarden van den grond, of uit eene hangende mande, moeten eeten: dog dit is evenwel meest op het platte Land, en ten

HET

PAARD.

Stalling
der Paar-
den, enz.

HET
PAARD.

flegtſte in Overyſzel, Drenthe, enz. Ik zou hier nog meer van 't ſtallen, en 't geen daartoe behoort, kunnen ſpreken; dan 'er zyn geene byzonderheden in, die niet elders mede bekend, of niet hier en daar ter bekwaamer plaatze reeds gemeld zyn; byzonder daar ik over de dampigheid gehandeld heb. Alleenlyk ſtaat my, met opzigt tot de Koets-Paarden en Harddraavers, inzonderheid te melden, dat ze een gantsch jaar op Stal gehouden worden; vooral indien zy uit de handen der Leermeesters gekogt zyn. Dit heet men, *op voer houden*; om dat die Paarden meest op voer, dat is, op haver, boonen, en vooral op fyn droog hooi gehouden worden; ze ſtaan meeren-deels zindelyk in witte linnen Maanenkap-pen op Stal. Onder den Boerenſtand zyn 'er wel, die de Harddraavers in de weiden jaagen; doch de Stedelingen doen dit zel-den. Ook zyn onze Hollandſche weiden voor jonge Paarden wat gevaarlyk, uit hoofde van de menigvuldige doorſnydingen der Slooten; waar door het Paard, in de weide dartelende en hollende, ligt een been breeken of zig verſtuiten kan. Voeg hier by, dat deeze doorſnydingen en Slooten overal de afſcheidingen van ieder land zyn; en dat men, als een jong en dartel Paard de Slooten overſpringt, ongenoegen met zyn Buurman heeft; mitsgaders dat 'er zelfs boete en bekeuring op ſtaat, als men 'er niet in voorziet. Ter voorkominge van dit overſpringen, heeft men, hier te lande, meer dan elders, zekere blokken in gebruik, die met

met yzeren kluisters om het voorbeen van het Paard geslooten worden, om het zelve het springen te beletten: dan men durft dit aan beste Paarden noode, of in 't geheel niet, waagen; om dat het zekerlyk meer of min nadeelige gevolgen kan hebben. Wat de overige byzonderheden betreft, ze zyn van te weinig belang, om 'er den Leezer mede op te houden: als, by voorbeeld, de wyze van 't voeren, door slobbering, brood, boonen, garst of gehakt stroo; het instrument of de snybak daar toe; de manier vee-ler Voerlieden, van de Paarden oud bier met brood te geeven, om op den weg gehard te zyn; als mede de wyze van 't rossen, hairvlegten, en in één woord allerleie Stalmeesters zaaken. Alle dergelyke dingen zyn overal in de Paardenboeken te vinden, welken een ieder naar zyne zinnelykheid geschreeven heeft. Onder veele zoodanige schriften kennen wy, met opzigt tot dit stuk, een klein dun boekje, dat, schoon de schryver hier en daar mede iets uit anderen getrokken hebbe, egter zeer veel verdiensten heeft, althans op vry wat onder-vinging steunt. Het is getyteld *de Ervaren Koetzier*, en gedrukt by *S. van Esveld*, 1752. Wy durven 'er onze Leezers wel heenen wyzen, om alles, wat tot het stallen, te weide jaagen, en behandelen der Paarden behoort, te weten; en doen het te eerder, om dat wy zulks by anderen, zelfs Meesters in dit stuk, of geheel lugtig, of in 't geheel niet, behandeld vinden; en 't ons niet raadzaam voorkomt hier verder in

HET
PAARD.

te treden. Voorts vind men, in de *Vaderlandfche Letteroefeningen*, hier en daar, mede zeer fraaije aanmerkingen, nopens dit onderwerp (*).

Ten laafte heb ik, het geen ik bykans vergeeten had, na deezen uitftap, met opzigt tot onze Harddraaf-Liefhebbery, nog te melden, dat men ook wel eens met de Chaizen tegen elkander draaft; mitsgaders om eenige Dukaaten wed, wie, in den kortften tyd, van de eene Stad naar de andere zal ryden. Rechte Liefhebbers, die hunne Paarden beminnen, waagen dit zelden; dog de Stalhouders doen het wel eens met hunne Paarden; vooral gefchied dit overfnel ryden in den tyd van den nieuwen Haring; en fomtyds om tydingen van belang ter fpoedigfte over te brengen: dit noemt men *opftooten*. Met betrekking tot dit ongemeen gezwind ryden, is my, om zulks in 't voorbygaan nog aan te tekenen, door een geloofwaardig Man verhaald, dat zeker Stalhouder, op eene weddenschap, ik meen dat het de bovengemelde *Schreuder* was, in een Zomerschen Dag, van Amfterdam naar Antwerpen, en te rug, gereeden is, met eene Chais met twee Paarden, zonder relais. Dit is een fterk voorbeeld, maar 't kan niet te min waar zyn. 't Is tog bekend, dat onze Noordwyker Zee-Voerlieden nog heden, in

(*). Zie inzonderheid *Vaderl. Letter-Oef.* IV. D. bl. 35. *Hedend. Vaderl. Letter-Oef.* IV. D. bl. 181. en in 't *Mengelw.* bl. 533. als mede V. D. bl. 561.

in ruim twee uren , van Noordwyk tot Gouda op de markt ryden, en wat zy in 't Courieren doen kunnen, weeten de Actio- nisten best.

HET
PAARD.

En hier mede stap ik van deeze en derge- lyke byzonderheden af ; maakende tevens een einde van dit geheele onderwerp ; daar ik oordeele een genoegzaam voldoende be- rigt van het nationaale gebruik der Paarden in 't algemeen, en van de Harddraavery in 't byzonder, gegeven te hebben.

Na dat alles blyft my, met opzicht tot de Paarden niet meer overig, dan dit *Hoofd- stuk* te besluiten, met eene beknopte op- gave van de *ORDE* der RANGSCHIKKING ; waar omtrent in dit geval flegts twee *Geslagten* in aanmerking komen.

RANG-
SCHIK-
KING.

Eerste Geslagt.

HET PAARD.

In dit Geslagt vinden wy, de verschillen- de rasfen en koleuren der hairen, die bo- ven in 't eerste *Hoofdstuk*, waarop wy ons hier beroepen, vermeld zyn, bekend voor- onderstellende, niet meer dan twee of ten sterkste drie Soorten van Paarden.

HET
PAARD.

1. Het Natuurlyk Hollandsche PAARD, volgens de beschryving op bladz. 31, enz.

2. De zoogenaamde KETTEN of *kleine Paarden*, die tusfchen een groot Hollandsch

HET
PAARD.

Paard en een Hit zyn, en uit derzelve ver-
menging gebooren worden.

3. De HITTEN, die egter niet natuur-
lyk aan dit Land zyn, maar uit Hitland tot
ons overgebragt, en hier genaturalizeerd
worden.

Buiten deeze drie weezenlyke onderschei-
dingen ken ik 'er geenen, dan die men, ge-
lyk gezegd is, uit de verschillende koleuren
en rasfen, als varieteiten, zou kunnen op-
tellen, en zeer veelvuldig zyn. Ten aan-
zien van de Hitten heb ik hier nog te mel-
den, dat men dezelve in ons Land bykans
niet gebruikt dan voor jonge Heeren en
kinderen, om 'er op te leeren ryden, waar
toe ze meestal gekogt worden. Elk Vader,
die 'er wat liefhebbery voor heeft, koopt
ligt voor zyn Zoontje een Hitje; en niets
is 'er, dat een leevendigen jongeling meer
verrast en vermaakt, dan 't geschenk van
een kleen Hitje. Wyders heeft men, om
dat dit goedje taai is, en gaarne op galop
loopt, onder onze Hollanders, ook Renpar-
tyen met de Hitten. Men rent naamlyk
of galoppeert met dezelve, om een hoofd-
stel of een paar spooren: of ook wel, om,
volgens de oude Ridderlyke wyze, naar den
Ring te steeken. In dat geval houd de Ry-
der eene gepunte lans in de hand, welke
hy in het onderdoorryden van het dwars-
hout, waar aan de Ring in een kromme
haak hangt, indiervoege weet te bestieren,
dat hy den Ring afsteeke: eene konst, wel-
ke, zedert eenige jaaren, in Holland we-
der leevendig geworden is. Oudtyds was
zy

zy algemeen onder den Adel, en ook by den Boerenftand; men kan 'er by ALKEMADE een breedvoerig verflag van vinden; waarom wy 'er hier flegts met een kort woord van gewaagen, en den Leezer verder wyzen naar ons *Hoofdstuk*, in 't welke wy over de nationaale fpeelen gehandeld hebben.

HET
PAARD.

Op het *Geflagt* der Paarden volgt, naar onze afdeeling der Enkelgehoeften, het

Tweede Geflagt.

DE EZEL.

De volyverige en fchrandere HOUTTUIN brengt dit Dier, naar het famenftel van LINNÆUS, onder het *Geflagt* der Paarden, als eene tweede Soort; maar, volgens onze zinnelykheid, overeenkomftig met onzen aangenomen ftelregel, komt ons de Ezel voor, als een afzonderlyk *Geflagt*. Het zelve is, hoewel het hier en daar in ons Vaderland voortteele, in geenen deele natuureigen aan dit Gewest. Men heeft den Ezel hier te Lande inzonderheid eerst begonnen in te voeren, zedert dat men in derzelver Melk eene byzondere Geneeskundige kragt, vooral tegens de Teering, gefteeld heeft. De vooringenomenheid van Aanzienlyke perfoonen, om dat het byzonder, en vooral kostbaar was, heeft te wege gebragt, dat deeze Dieren allengskens in ons Land vermenigvuldigd zyn, waardoor 'er, vooral in, en omtrent Amsterdam,

DE
EZEL.

HET
PAARD.

veele Ezelen aangefokt worden. De Jooden, die tog overal winst in zoeken, houden 'er in die stad verscheiden, dog passen dezelveu elendig op. In stede van deeze Dieren behoorlyk te voeden en waar te nemen, worden ze veelal geweid en gejaagd, op en omtrent de puinhoopen, aschdellen en vuilnishoopen der stad, tusfchen de Muider- en Weesper-Poorten. Ze jaagen dezelveu des avonds op zulke plekken, en leiden ze over dag rond aan de Huizen der Grooten, om Ezelinnen-Melk aan de kiefche Juffers en Heeren te flyten; die dezelve, fchoon ze anders ten uiterfte kiesch zyn, greetig drinken. Maar zagen ze eens, welk een onguur en onnatuurlyk voedsel deeze dieren nuttigen, en floegen hunne Medicynmeesters dit gade, veelligt zouden ze, gelyk ettelyken ook reeds doen, afzien, van kwaalyk bereide melk, die nog door een ontiegen Jood en luizigen Smous afgemelkt word; en weinig, of liever, rond uit gezegd, geen meer goeds te wege brengt, dan zuivere Koeien- of Geitenmelk, of ook, als 'er de twee Borften iets toe doen, Paardenmelk: dan dit in 't voorbygaan. Verder zal ik, dewyl tog de Ezels aan dit Land niet natuurlyk eigen, en flegts inzonderheid tot dit gebruik alhier ingevoerd zyn, in geene andere byzonderheden deswegens treden, en my alleen bepaalen tot de voornaamfte kenmerken van den Ezel, welken hier in bestaan.

Het is een enkelgehoefd Dier; heeft de
Oo:

Ooren veel langer en meer overhangende dan een Paard; over den Rug een zwarten streep, die aan de Schoft overkruist word; de Hairen langer en ruiger dan een Paard; den Staart alleen aan het einde gehaird, by wyze van eene pluim; waarin het van een Paard merkelyk onderscheiden is; als zynde die van het Paard, van den wortel af, met lange hairen behangen; daarbenevens zyn ook de Maanen veel langer.

Een Ezel heeft, gevolglyk, zeer duidelyke kentekenen van geslachtsverschil; en behoort niet, dan ten aanzien van den Hoef, die enkel is, en de Tanden of het Gebit, tot deeze eerste *ORDE*. De overige byzonderheden, nopens den Ezel, leeze men by den Heer *HOUTTUIN*, in de beschryving der Paarden, I. *Deel*, III. *Stuk*, *Bladz.* 385, enz. Men vind 'er vervolgens ook een bon- dig verslag, van den Muilezel, en de Zebra, of den Kaapschen Ezel; welke Dieren, schoon voor ons niet nationaal, egter in dit Land, daar tog alles, wat Uitheemsch is, zig ver- voegt, en men dus ook met allerlei vreem- de Ezelen aankomt, insgelyks nu en dan ge- vonden worden.

Hiermede aan deeze Verhandeling een ein- de maakende, zal ik nu overgaan, tot een der aanmerkelykste, en, naar myn inzien, voornaamste stukken deezer *NATUURLY- KE HISTORIE*; naamlyk de beschouwing onzer Runderen, klein Vee en den Vee- bouw. Ik hoop dit stuk, zoo *GOD* my 't leeven spaare, en myne onophoudelyke be- zigheden het toelaaten, met alle de my mo-
ge-

HET
FAARD.

gelyke naauwkeurigheid te behandelen. Ik vleie my, dit Stuk indiervoege te zullen uitwerken, dat het den weldenkenden Vaderlander van ruim zoo veel nut zal zyn, als de kortspreekige famenstellen, en de verzamelingen van vreemde nieuwigheden, die onbestaanbaar zyn met den waaren toestand onzes Vaderlands.

NATUURLIJKE HISTORIE

V A N

H O L L A N D.

VIERDE DEELS TWEEDE STUK.

N A T U U R L I J K E

H I S T O R I E

V A N

H O L L A N D,

D O O R

J. LE FRANCO VAN BERKHET.

*Med. Doctor en Praeceptor in de Natuurlijke Historie aan
's Lands Universiteit te Leyden, Lid van verscheidene
zoo Uitheemsche als Vaderlandsche Maatschappijen
der Natuur- en Dichtkunde.*

VIERDE DEELS TWEEDE STUK.

MET NOODIGE AFBEELDINGEN.

T E L E Y D E N,

Bij P. H. T R A P.

M D C C C V.

THE UNIVERSITY OF

CHICAGO

1900

H. O. J. A. J. O. H.

1900

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
THE UNIVERSITY OF CHICAGO
THE UNIVERSITY OF CHICAGO
THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

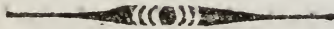
KORTE INHOUD

DER

HOOFDSTUKKEN

VAN HET

VIERDE DEELS TWEEDE STUK.

HET RUNDVEE.

EERSTE AFDEELING.

EERSTE HOOFDSTUK.

Inleiding tot de kennis van de Natuurlijke Historie der Koeijen, derzelve verreizing met de Oudvaderen en eerste Veehoeders uit de Oosterfche Werelddeelen, in Europa, tot in de Nederlandfche Gewesten. Bladz. 1

TWEEDE HOOFDSTUK.

Handelende over de wonderbaarlijke vermenigvuldiging van het Rundvee, mitfgaders derzelve geflachtrenking. Bladz. 80

DERDE HOOFDSTUK.

Befchrijvende de Naams-verschillendheden der Koeijen, derzelve ras, kleuren, bont, foort van haren, klokke en verdere bijzonderheden. . Bladz. 155

VIER-

K O R T E I N H O U D

V I E R D E H O O F D S T U K .

Ontvouwendz de algemeene en bijzondere kenmerken van het Herkauwend Vee in het algemeen, volgens de stellingen der systematische Natuurkenners, bijzonder dat der Runderen; mitsgaders eene uitvoerige beschrijving van de groeiing en afbeelding der Horenen, en het Horengestel der Koeijen in het bijzonder. Bladz: 232

BERIGT AAN DEN BINDER,

*wegens het plaatsen der Platen enz. in dit
Vierde Deels Tweede Stuk.*

Het Pourtrait van den Schrijver, te plaat-
sen tegen over Bladz. I

Plaat I te plaatsen tegen over bladz. 57

— II ————— 89

— III ————— 194

— IV ————— 224

— V ————— 320

Tafel I ————— 138

— II ————— 147

— III ————— 149

D R U K F E I L E N.

Bladz.	2 regel 16,	staat: graam,	moet zijn: graant
—	10 — 34,	— <i>Leentodon</i> ,	— — <i>Leontodon</i>
—	12 — 1,	— <i>Susmillich</i> ,	— — <i>Susmilch</i>
—	30 — 31,	— niet,	— — en niet
—	93 — 22,	— om	— — op
—	137 — 19,	— met de	— — met
—	160 — 13,	— VETULINA	— — VITULINA
—	282 — 20,	— Fig. XX	— — Fig. XXII

AAN DE
WELEDELE VOORSTANDERS,
DER
VADERLANDSCHE NATUURKUNDE,
DIE DE UITGAVE DER
NATUURLIJKE HISTORIE
VAN HET
RUNDVEE IN HOLLAND
DOOR HUNNE INTEEKENING BEVORDERD HEBBEN,
WORDT
DIT EERSTE EN DE VOLGENDE STUKKEN
ERKENTELIJK TOEGEWED
DOOR DEN SCHRIJVER
JOANNES LE FRANCO VAN BERKHEY.

THE

WELLESLEY COLLEGE LIBRARY

1888

WELLESLEY COLLEGE LIBRARY

WELLESLEY COLLEGE

WELLESLEY COLLEGE

WELLESLEY COLLEGE

WELLESLEY COLLEGE

WELLESLEY COLLEGE

WELLESLEY COLLEGE

WELLESLEY COLLEGE

WELLESLEY COLLEGE

WELLESLEY COLLEGE

WELLESLEY COLLEGE

NOODIG BERIGT

AAN DEN

L E Z E R.

Ziet hier, geachte Landgenoten! eindelijk na een verloop van ruim vijf- en twintig jaren, het eerste Stuk van het zoo lang verwachte en begeerde vervolg der NATUURLIJKE HISTORIE VAN HOLLAND, in het licht verschijnen, onder den Tijtel: NATUURLIJKE HISTORIE VAN HET RUNDVEE IN HOLLAND; waar bij ook voor de bezitters der reeds uitgegeven NATUURLIJKE HISTORIE VAN HOLLAND, afzonderlijke tijtels en bladz. I en 2 zijn gevoegd, om, desbegeerende, in plaats van den tijtel, waar onder dit werk te voorschijn komt, voor en in hetzelfde te plaatsen, en daardoor dit Stuk te maken tot het *Vierde Deels Tweede Stuk* der NATUURLIJKE HISTORIE VAN HOLLAND, om alzo dit hun werk te Completeren; terwijl het thans uitgegeve wordend werk onder den tijtel van: NATUURLIJKE HISTORIE VAN HET RUNDVEE IN HOLLAND, voor hun, welken het onder dien tijtel be-geeren te houden, echter een Compleet werk op zich zelve blijft. — Het bijvoegen van afzonderlijke tijtels enz. zal ook bij de volgende Stukken plaats hebben. Ook zullen bij de uitgave van het laatste Stuk, algemeene tijtels gevoegd worden, om het Werk, zoo onder den eenen als onder den anderen tijtel, in deelen van eene evenredige dikte te kunnen laten inbinden —

Alfchoon nu deze NATUURLIJKE HISTORIE VAN HET RUNDVEE reeds voor lang in gereedheid was, om de gemelde NATUURLIJKE HISTORIE VAN HOLLAND daarmede te vervolgen, heeft men daarin verscheide onvoorziene vertragingen ontmoet, die de opvolgende uitgave dermaten verhinderd hebben, dat dezelve, gedurende de opgemelde reeks van jaren, gestremd is, en het werk schier in vergetelheid stond bedolven te worden.

De oorzaken daar van zijn algemeen genoeg te begrijpen, namelijk de rampspoed des Vaderlands, hetwelk door oorlog, tweedragt en partijfchap, onrekenbare verliezen en zware lasten geteisterd, allerlei takken van welvaart, van koopvaardij en landbouw door eene verteerende kwijning zag verminderen, en alzo de Hartader van 's Lands welvaart doorkankeren, gevolglijk ook alle voortbrengfels van beschaafde Wetenschappen, van kunst, vernuft en oorspronkelijke Vaderlandsche of andere Geleerde Werken deden kwijnen, bijzonder zulke werken, die uitgebreid en kostbaar waren, zoo dat over het algemeen, de

*

Boeke

Boekhandel en Boekdrukkunst, daardoor boven alle andere onderwerpen, zulke onherstelbare schokken kreeg, als dezelve ooit sinds de uitvinding der Drukkunst heeft doorgestaan, en ik voor mij wel durf beweerden, dat de menigte voortbrengfels der zogenoemde vrije drukpers, die zulk eene aanmerkelijke rol in het midden der tweedragts-tooneelen speelde, in eene volkomen slaavernij, van de Boekhandelaars en Boekstaafkunst zelve verkeerd is, nademaal hierdoor Legioenen van onnutte Boeken zijn in 't licht gekomen, die het vertier en de uitgaaf van nieuwe en oude beproefde en kostbare werken geheel belemmerde, waar van de opgekropte Magazijnen der aanzienlijkste Boekhandelaars getuigen, gelijk ook de menigvuldige verkooping van kostbare Kopijen, die tot de allerlaagste prijzen, ja schier voor scheurpapier verkogt worden: Voegt hier bij de treurige verkooping van kostbare en weluitgekipte Boeken, daar de verkoopers hunkerden en schier bidden, om een bod op eenig best werk te loven en te bieden; voorzeker een natuurlijk gevolg van de lusteloosheid der Vaderlandsche Schrijvers, en geldeloosheid van Lees- en Letterlievende kopers, die tot hun verdriet niet alleen het zeker verlies op hunne Bibliotheken van kostbare Werken vooruit zagen tevens met de algemeene daling der waardije, maar ook door het aankopen van Boeken en Bibliotheken, volgens de taxatie ook van deze hunne anders vrije uitspanningen moesten betalen.

Als men dit nu onpartijdig in overweging gelieft te nemen, zal men dra bevroeden, dat de Boekhandelaars, om bovengemelde oorzaken en de kostbaarheid der kunstplaten, tot dit werk behoorende, huiverig en aarzelende waren tot het vervolgen en verder ondernemen van dit en dergelijke werken, zelfs dezulken van méerder gezag en Hooggeleerdheid, waarbij ik nedrig erken, niet te kunnen worden vergeleken, waar van de voorbeelden voor handen zijn, in de meeste werken van de luisterrijke Maatschappijen van *Wetenschappen, Natuur-, Taal- en Dichtkunde*, die almede in derzelve uitgaven en vervolgen vertraagd en verlaagd wierden. Niettegenstaande, dit alles zoude echter dit werk nog al voortgang hebben gehad, ware het niet dat er tusschen YNTEMA als uitgever, en mij als Schrijver, sinds de scheiding der Compagnieschap met TIBOEL eenige onaangenaamheden ontstaan waren, die de vertraging der uitgave almede niet weinig belemmerde; en die ik hier wel zoude willen en kunnen mededeelen, doch die ik om de omstandigheid van wederzijdsche brieven, gesprekken en handelwijze, waar aan de lezer niets dan vervelende geschilzaken heeft, verkieze te laten berusten. Alleen om den mond aan sommiger wangunstige achterklap te sluiten, als of ik geen Kopij recht op dit werk had, moet ik hier ten gevalle van den tegenwoordigen uitgever P. H. TRAP melden, dat de Boekhandelaar YNTEMA bij eigen handschrift het werk ge-

geheel en al ter mijner dispositie heeft gelaten en van het vervolg afgezien: en dit zij dus genoeg ter redengeving van de oorzaken der vertraging. Ik begeer om des eendragts en vredes wille in dit werk geene herhaling te maken van andere personeele wederwaardigheden en grieven, die ik ondergaan hebbe door mijne deelneming in de rampen en bitre lotgevallen zoo van mijn Vaderland als van mijne vaderlijke Geboorte-Stad LEYDEN, en hare Burgerij, en welke zekerlijk ook veel toegebracht hebben, dat dit werk door partijfchap almede verdrukt is geweest.

Dan hoe zeer alle deze zaken, oorzaak der vertraging zijn, hebben dezelve niettemin veel, ja zeer veel toegebracht tot verbetering en beschaving, want daar ik den moed niet verloor gaf, om te eeniger tijd mijn oogmerk te bereiken, en aan genoegzaam de Algemeene begeerte tot het vervolg der *Natuurlijke Historie van Holland* te kunnen voldoen, kreeg ik tevens tijd en gelegenheid om met kundige mannen te raadplegen, zoo als ik met wijlen de groote CAMPER en ook de Heer Proffesor H. VINK, beiden beroemd in de Vee-Artzenij-kunde geraadpleegt heb. Maar aller bijzonderst met wijlen de Hoogleeraar LAMBERTUS BIKKER, *Hoogleeraar in de Medicijnen en Directeur* van de beroemde *Muatschappij der Proefondervindelijke Natuurkunde te ROTTERDAM*, mijnen geachten tijdgenoot op 's Lands Universiteit: een Man, die door zijn doorzigig, kundig, bondig en onpartijdig oordeel, de achting en eerbied van alle nog levende tijdgenooten in zijne nagedachtenis nalaat.

Deze Man het werk zoo als het toen was, langer dan een Jaar onder zich gehad hebbende, heeft er rondborstig en schriftelijk over geoordeeld: Dat het nuttig, belangrijk en onontbeerlijk voor den Land en Veebouw, en het Vaderland was, maar dat er voltrekt ook hier en daar verbetering vereischt wierdt, met het uitlaten van sommige en bijvoegen van andere zaken, voornamelijk met betrekking tot het huishoudelijke, namelijk: het stal en bouw bedrijf, weiden, en beregten, van het Rundvee, het Melk karnen, Boter maken, in een woord alles, wat maar eenigzints tot de Historie der Runderen kon betrokken worden. Deze raad en ongeveinsde aanwijzing ter verbetering, spoorde mij (die niets meerder verlangde) dan, om dadelijk aan het werk te gaan, en mij zoo veel de omstandigheid, tijd, lust en vermogens toelieten, zndermaal onder de Landlieden en Bouwmannen te begeven, om alles wat tot de bouwboerderij behoort, naar het leven afteeteekenen, te beschrijven, en uit de mond en omgang der kundigste Landlieden te leeren, het geen ik zonder bij haar ter school te gaan, niet had kunnen voordragen. Dus vermeerderde en verbeterde het Werk in Schrift en Teekeningen,

tot een aanzienelijken bundel van Vaderlandsche Veekunde, waar toe dan in het vervolg niet weinig toebracht de volvaardige heuschheid van de Heer J. A. BENNET, M. D. en Lid der *Maatschappij van den Landbouw*, die behalven eene keurige en kiefche smaak in de Natuurlijke Historie, wel aller bijzonderst in de Vee-artznij, en ook in het Huishoudelijke der Landbouw en Vee-artznij bedreven is. Deze Heer insgelijks het werk ter bezigtiging en beoordeling gehad hebbende, bracht niet weinig toe, door mij uit zijne keurige boekerij, verscheide stukken en verhandelingen van uitheemsche, mitsgaders eigen ondervindingen op zijne reizen en bezoeken van uitheemsche Vee-artznij scholen, wedeteden, van welken ik ook, hier en daar gebruik gemaakt heb, terwijl dezelve Heer insgelijks zoo als den Heer L. BIKKER, mijn arbeid op eene gunstige wijze aanmoedigde, en zelfs zeer veel moeite heeft aangewend om het in het licht te brengen het zij door intekening van eenige voorstanders der Landbouw zelve of andere begunstigers, waar toe ook de Wel Edelen Heer Mr. HENDRIK KALKOEN, Secretaris der *Maatschappij van Landbouw*, volvaardig medewerkte, zoo dat ik aan deze Heeren niet weinig verplichting heb, en ik mij zelve van ondankbaarheid zoude beschuldigen, indien ik bij deze gelegenheid niet openlijk mijne erkentenis betuigde en altoos zal betuigen voor hunne edelmoedige bereidwilligheid en dadelijke blijken van bevordering ter uitgave en eenig genot voor mijn arbeid te willen bezorgen, dan ook ondanks deze welwillentheid is het ook al wederom om de opgemelde reden van kostbaarheid, en de tijdsomstandigheid daar bij gebleven, doch niet te min heeft de lofselijke Maatschappij hetzelfde niet ongunstig beoordeeld.

Intusschen kreeg ik nu en dan, aanzoek van ter zijde, en ook wel personeel van eenige Boekverkoopers, om het werk te zien, of te laten bezigtigen, en dan met mij in onderhandeling te treden, het geen ik om reden mij bewust weigerde, uit mijne handen te geven, tot dat ik bij zekere gelegenheid met de Heer A. LOOSJES, pz. Boekhandelaar te *Haarlem*, in onderhandeling trad, onder protectie van de Wel Edelen Heer JAN KOPS, *Commissaris van Landbouw*, enz. enz. enz. aan wien ik dan wederom het geheele werk met alle de vermeerderingen en verbeteringen toevertrouwde, waar van ik mij door een gunstige beoordeeling en dadelijke pogingen, eene beteren uitslag voorspelde. Terwijl de Heer A. LOOSJES, pz. met mijne voorkennis en toestemming, een ontwerp van Intekening alomme verzond, met eene korte schets van het werk en daar bij behoorende platen, waar op dan dadelijk wel een zeker getal zoo aanzienelijke als kundige personen en Leden der meest vermaarde Maatschappijen intekenden, doch
niet

niet zoo groot in getal, om er met een goed vooruitzicht mede te kunnen voortgaan, ten zij er eenige bijval van eene andere zijde, waar op men hoopte, bijkwam. Dan hoe het hier en anders met de zaak gelegen was, zoo kwam de Heer LOOSJES tot een beslissend aanbod, om het gehele werk op zekere overeenkomst in vollen en vrijen eigendom machtig te worden, en het zelve of geheel of gedeeltelijk uitgegeven. Doch dezen voorslag voor mij niet aannemelijk zijnde, is dit Werk op zekere voorwaarden in handen van den Boekverkooper P. H. TRAP gekomen, aan wien ik lang te vooren, de voorkeur beloofd had, indien ik geheel vrij was van onderhandeling met anderen, zoo als het toen bij zijne eerste aanvraag gelegen was, het accoord dus met den Boekhandelaar TRAP getroffen, en dezelve verders met den Heer LOOSJES overeengekomen zijnde, ter overneming der Respective Inteekenaren, zoo is hij door het bekomen van nog eenige inteekenaren, zoo verre geslaagd, dat hij met hope op een goed gevolg, werkelijk ter onderneming is overgegaan, en met inspanning van alle mogelijke aandacht, tot eene keurige uitgave, thans het Eerste Stuk in het Licht geeft, en de Vaderlandschen Lezers ter beoordeeling aanbied.

Tot dus verre dit noodzakelijk berigt, het welk ik om redenen niet heb kunnen noch willen achterlaten, ter voorkoming van allerlei beoordeelingen en verkeerde vermoedens, die uit valsche begrippen en misleidende naijver ontstaan, die mij ook billijk ten slotte van dit berigt noodzaken, om nog eenige nadere vertoogen hier bij te voegen, ter voorkoming van vooroordeelen, die al zagties aan sluipen, hoofdzakelijk hier in bestaande, dat daar naar gewoonte, deze *Natuurlijke Historie der Runderen* zoo wel onder de Roede der hedendaagsche *Recensenten* zal doorgaan, als andere mijner werken mitsgaders die van anderen, en zelf Autheuren van meerder gezag dan ik, dit moeten gedoogen. Zoo heb ik ten mijnen opzigte zeer zeker het gewoon verwijt en beoordeeling te verwagten, dat men voorlang, en nu almede voorlopig in de *Algemeene Vaderlandsche Letter Oeffeningen voor 1804*, No. 6. gemeld vind: wegens de *vrijmoedige voorstellingen tot stichting eener Vee- artzenij kundige schole in ons gemeenebest*, gedrukt bij A. LOOSJES, PZ 1804. 8°.

De hoofdzakelijken inhoud en berisping van dit uittreksel van punt tot punt te wederleggen, en te beantwoorden zoude zeer zeker al vrij wat ernstige stof ter wederlegging van de mij aangewreven blaam kunnen verschaffen, voor al, aan de op mij toegewezen stijfhoofdigheid en eigen lof, zoo wel als aan de aangewezen gebreken der *Theoretische Hygiene* tevens de vergelijking der Vee artzenij met die der Menschen, dan daar dit hier te wijldoopig en vervelend zoude zijn, en niets ter zake doen, laat ik dit daar.

Met korte woorden evenwel is de zaak te beslissen, nademaal de tijtel van het zoo vinnig beoordeeld stuk zelve, niet anders aanduidt dan eenige *vrijmoedige voorstellingen tot sichtiging eener Vee-artzelij schole in ons Vaderland*, en geensints eene geregelde *Theorie*, waaromtrent men wel uitdrukkelijk naar mijn groot werk, waar van nu het eerste stuk het licht ziet, verwezen wordt; gelijk ook andere redengeving, bijvoegfels die den Redacteur met vooroordeel en derhalven zeer ontijdig beoordeelt, en zoo ik van ter zijde hoor fluiſtren, bij voorraad op deze NATUURLIJKE HISTORIE invloed schijnt te willen maken, dan het een noch het ander deert mij niets, nademaal de geheele *Recensie* het kenmerk draagt van iemand, die een ander van eigen lof beschuldigende, zelve, op een meesterachtigen toon zijn hoogmoed aan den dag legt: zijn gezag schijnt te willen doen gelden, in voorstellingen, die ik voor mij, niet zoude durven voordragen, en die waarschijnlijk aan eenen ervarener *Theoreticus* en *Practicus*, dan ik, vreemd moeten schijnen, namelijk: dat de *Theoretische Hygiene*, enz. eigenlijk eene STAATKUNDIGE VOLKS EN VEE-ARTZENIJ kan genoemd worden: hoe dit te pas komt wete ik niet, en be-ruige niet te bevatten, dat dit meerder tot de Staatkunde behoort; dan eenvoudig de protectie derzelve, en andere takken van Wetenschappen: althans ik voor mij, zoude niet gaarne het spoor drukken, van den schrijver die A°. 1672, de *Hollandische Koortis Staat en Artzenijkundig* beschreef.

Daar ik evenwel volgens getuigenis des *Recensents* verscheide belangrijke en wetenswaardige aanmerkingen heb gemaakt en wijders wel eenige bouwstoffen, maar geen gebouw, ja zelfs geen goed bestek geleverd heb, zoo was dit juist mijn bestek, want meer als het leveren van eenige bouwstoffen, heb ik in de daad in dit beoordeeld stuk niet bedoeld, maar wel uitdrukkelijk gezegd, dat ik, het geen er nog, vooral ten aanzien der *Theoretische* en *Practicale* vergelijking der Vee-artzelij met die van den Mensch in ontbrak, dit alles voor dit werk spaarde, zoo dat het nu bij de verdere geheele uitgave van dit Werk, aan een iegelijk zal moeten blijken of het al of niet aan die vereischten voldoet, en of ik als een *Triviale Plagiarius* of wel als oorspronkelijk Vaderlandsch Autheur dit werk in het licht geve. Wijders wil ik andere verwijten van personeele stijfhoofdigheid overſlaan, om dat ik niet gaarne met den *Recensent*, die zegt, mij van nabij te kennen, en die ik vermoede ook wel te kunnen kennen, in geschil wil treden, en dus vermijde gebruik te maken; van het gezegde van MARTIALIS.

*Capere Caucidicus, Fertur mea Carmina, quis sit
Nescio si Sciero vae tibi Caucidisse.*

Wat nu betreffen eenige aanmerkingen, die men nu en dan maakt over het bijvoegen van oorspronkelijke Taallievende benamingen, vaersjes, vertelzels en dergelijke vrolijkheden meer, hier van zal overal waar het te pas komt, in ieder deel reden gegeven worden, welke allen hoofdzakelijk daar op neder komen, dat onze Hollandsche natie, van ouds, en nog eene natuurlijke geneigdheid tot zulk een stijl heeft, zoo dat ik wat mij bijzonder betreft, hiertoe eene onaffnijdelijke geneigdheid hebbende, ook het genoegen heb, dat de NATUURLIJKE HISTORIE VAN HOLLAND, daarom wel gedebiteerd is en nog gezogd wordt, en gunstig beoordeeld is.

Zoo dat ik dit aanmerk als een sprekend bewijs, dat mijne Landgenooten ook in het vervolg, dezelve wijze van beschrijven wachten en begeren, het gene ook buiten mij, de Heer A. LOOSJES in zijn berigt tot intekening heeft voorgesteld, en in eenen bijzondere brief aan mij, deze vergelijking maakte, dat het aangenaamer was eenen langer weg te bewandelen, met vervrolijkende bespiegelingen, dan eene korten, in sombere schaduw van treurige kreupelboschen; heeft dit gezegde een overbrengende gelijkenis, dan zeker zal zij in vele opzigten voldoende zijn tot de opgegeven redengeving, te meer daar ik mij durf vleijen dat de oorspronkelijke naamsafleidingen aan de Taalkundigen geene onaangename bespiegeling zullen maken, om te eeniger tijd even als *Winschotens Zeeman*, ook alzo een *Landmans-Woordenboek* op te stellen, het welk ik thans bij voorraad bedoele, waarop wij dan onzen Lezer vriendelijk verzoeken, het een en ander niet te voorloopig te beoordeelen, voor dat het geheel ter beoordeeling opentlijk aan een ieder zal zijn overgelaten en bijzonder wegens mijne gedurige herhalingen optemerken, dat, daar het Rundvee de allervoornaamste bron van 's Lands welvaard is en eenen invloed heeft op alle takken van handel, en alle menschelijke nooddrift, en dus zeker onder alle dieren, het belangrijkste in Holland en onze Nederlanden is, het zelve ook even daarom eene meerdere en uitgebreider beschrijving vereischt, en het beter is een zoo nuttig dier alleen wel te leren kennen, dan hondert anderen van minder aanbelang, en wat men wijders zegt: dat er vele nieuwe ontdekkingen zijn, welke aan mij onbekend zijn, het zal in het werk moeten blijken, of niet zeer veel voor nieuw wordt opgegeven, dat reeds als oud bij onze landzaten bekend is.

Ziet daar, zoo durf ik niedrig van mijn eigen ik spreken, en al wie deze *Natuurlijke Historie van het Rundvee* zal lezen, laten beoordeelen, of ik, al waar ik van mijne eigen ondervindingen en daadzaken spreek, of ik daar als oorspronkelijk schrijver anders konde, als van mij zelve te zeggen: dit heb ik zelve gezien, gehoord en ondervonden,

en daar ik beslissende spreek, daag ik ze allen uit wien het luste om aan te toonen, dat ik mij hier in eenig ander gezag heb aangematigd dan dat zich nedrig aan een iegelijks oordeel onderwerpt, en vooral daar ik van eenig oud of nieuw Autheur van den Hooggeleerden tot den eenvoudigsten Landman toe spreek, heb ik altoos derzelve naam met eerbied en dankbaarheid genoemd, zoo er dan al eens hier of daar eenige schijn van eigenliefde was, wie die leeft en als oorspronkelijk of navolgend schrijver, zich op den brede loopbaan der Wijsgeeren Letter- en Dichtkunde begeeft, hoe grootsch of gering zijn werk zij, wie is ongevoelig voor het gevoel van eer, goedkeuring, toejuiching van zijn Landzaten? wat nut doen anders alle die Eerenmunten, Lofgedichten en Lofspraken, als de eere niet een prikkel, ja een strelend loon is voor ijver en kunde? Wie hier in onverschillig is, is een ongevoelige, integendeel dit te willen, is zelfs een eere en een deugd; de eere zegt de Schoolspreek, is de schaduwe der deugd: — *in magnis voluisse sat est*, is de spreek der Ouden; wel nu dan, zoo ik dan in sommiger oogen te veel met eerzucht bezielde ben. Men vergeve deze menschelijkheid en gebreken en men vergunne mij slechts deze toespraak, dat ik wel met het welzijn van mijn Vaderland gewild heb.

Eindelijk, eer ik bij dit noodig berigt beruste, houde ik mij en mijnen Drukker verplicht, om de geëerde Heeren Intekenaren die deze uitgave bevorderd en begunstigd hebben, openlijk dankbaar te zijn, en hun tevens te berigten, dat mijn voornemen is om een afzonderlijke opdragtplaat te laten vervaardigen, welke door den uitgever, bij een der volgende Stukken zal worden afgeleverd en waar in de namen en qualiteiten der intekenaren elk afzonderlijk zal geschreven worden, en zal zulk een opdragtplaat aan geene anderen worden gegeven, dan aan de zoodanigen, welke op het geheele werk hebben ingeteekend of welke als nog, nu dit eerste stuk wordt uitgegeven, op het werk intekenen en zich tot den aankoop van hetzelfde verbinden, ten einde de geëerde intekenaren alsdan het genoegen kunnen hebben van eene bijzondere nagedachtenis en erkenning voor hunne geachte deelneming in dit ons werk te bezitten; zullende ook de lijst der intekenaren, bij een der volgende stukken gevoegd worden.

Leyden den
3. October 1805.

J. LE FRANCO VAN BERKHEY;

JOHANNES DE FRANCO VAN BERKHEY,
Medicinæ Doctor.
Schryver der NATUURLYKE HISTORIE VAN HOLLAND.
Gebooren te LEYDEN den 23 January 1729.

NATUURLIJKE HISTORIE

VAN

HOLLAND.

EERSTE AFDEELING.

EERSTE HOOFDSTUK.

Inleiding tot de kennis van de Natuurlijke Historie der Koeijen, derzelve ver- reizing met de Oudvaderen en eerste Veehoeders uit de Oostersche Werelddeelen, in Europa, tot in de Nederlandsche Gewesten.

Indien er onder de geschapen Wezens, wier natuur, aart en eigenschap tot nut van den Mensch geschikt zijn, eenigen derzelve voornamelijk in aanmerking komen, zijn het onwedersprekelijk dat soort van Dieren, die men in het algemeen Melkvee, Vee

HET
RUNDVEE.
I. Afd.
I. Hoofdst.
Inleiding.

IV. D. II. ST.

A

(Pe-

2 - NATUURLIJKE HISTORIE

HET
RUNDVEE.

(*Pecora*) noemt; het zij Horenvee, Horenbeesten (*Bestia*) of wollig Vee. Zoo dra de Mensch bestond en zijne nooddrift kende, leerde hij dadelijk bij uitnemendheid het Vee, de melk- en botergevendé Beesten kennen. Het boomooft en de Veldvruchten waren wel zijn eenvoudigst, en mogelijk voor den eersten Mensch, in den eenvoudigen Natuurstaat, het natuurlijk voedsel, maar zijn ingeschapen vernuft, dat alle andere dieren en wezens overtrof; die heerschappij, die de Almagt aan den Mensch, als aan zijn bezielde beeld, had ingeschapen, leerde hem weldra, onder het Rijk der Planten, buiten het Boomooft, ook de krachten van het voedzaam graan, de verkwikking van den wijnstok, in één woord, de voortbrengfels van het Aardrijk kennen. In alle Gewesten, waar den Mensch zich konde bevinden, vondt hij boomooft en kruiden, zoo dat, op welk een plek gronds van den bewoonbaren Aardbol een Mensch gebooren of geplaatst werd, daar vondt hij, of hem natuurlijk eigen spijs van ooft en veldgewas, of zijn vernuft bereidde zich zelve ook voedsel uit allerlei dierlijke wezens, die de plaats daar hij zich bevondt, opleverde. Het is immers nog heden in onze dagen alzoo, dat de onderscheiden volkeren, die den Aardbodem bewonen, hun voedsel zoeken in die voortbrengfels van het Land en van die Dieren, die in dat Gewest gevonden worden: en die in andere Gewesten door geen Mensch, dan in nood, zouden gebruikt worden. Dus leven de *Samojeden* en *Laplanders* genoegzaam

zaam alleen van het spek en de traan der Walvisfchen, Zeerobben, enz. bijna zonder graan of ooftgewas te nuttigen. De *Canibalen* en fommige woeste Boschbewoners, leven van het vleesch en bloed der wilde dieren, of van de jagt: anderen alleen van visch. De *Chinezen* begeeren niets dan moes- en veldvruchten; andere volken hebben door den tijd, van bijzondere voortbrengfels der Aarde, die zij bewoonden, zich als 't ware een algemeen voedsel weten te maken: bij voorbeeld: de *Amerikanen* van den broodboom, hun casave: de Oosterfche Volken, buiten het koorn, ontdekten in *Egypte* en het *Woest Arabien*, het manna, en wie weet niet, hoe, nog geen eeuw geleden, in *Duitschland*, en bijzonder in de *Nederlanden*, de aardappelen gelijk staan aan de vervulling van het koorn en graangewas?

Dan, hoe voedzaam; hoe vervullende de voortbrengfels van het Aardrijk voor den Mensch zijn; en hoe dezelve naar 's Menschens omftandigheid, tot zijn onderhoud kunnen dienen; is er, benevens den zegen, die in moeskruiden, boomooft, het graan, of den staf des broods; door den alles onderhoudenden Vader van het Heelal gelegd is; insgelijks geene te vergelijken onder het Dierenrijk, bij het nut van het Rundvee, of over het geheel het herkaauwende Vee, want, waar men heenen reist, waar men komt, in welk gewest, of aan welke kust men aantland, overal waar slechts Menschen wonen of gezeten zijn: of Koeijen, Schapen, Geiten, Kemelen enz. geweid worden, zijn hunne

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
I. Hoofdst.

Het nut
van het
Rundvee.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
I. Hoofdst.

rijkdommen deze de voornaamste dierlijke wezens, die tot hun onderhoud dienen; en zoo er volkeren zijn, die deze dieren in hunne zamenleving of hunne gewesten ontberen, zijn zij doorgaans de armste, nooddrufstigste en ongezondste Menschen, zoo als van de *Laplanders* is aangestipt. Deze waarheden zijn te overvloedig in de Schriften der Reisbeschrijvers bekend, om er hier in uit te weiden, doch het geen eigenlijk het natuurlijk nut en de wijsheid eener voorzienige zorg voor 's Menschen onderhoud, door middel van het Melkvee bewijst, is, dat de Mensch van nature dit nut kundig zijnde, ook juist om dat zelfde ingeschapen instinkt, altijd zijn grootste zorg en vlijt aanwend, om zich deze Dieren te nutte te maken, te koesteren, aan te fokken en te vermeerderen. Het is hierom, dat alle verreizende, verhuizende (*emigrerende*) volkeren, het zij dezelve uit hun Vaderland verdreven zijn; of dat zij, uit de natuur de vruchtbaarste oorden der wereld zochten; dat zij altijd het vee, het melkgevend en voedend vee, met zich voerden; en met deze kudde voortreisde.

Het
verreizen
van het
Rundvee
met den
Mensch.

De oudste Wereldhistorien, die wij, zoo uit gewijde als ongewijde Schriften voorhanden hebben, getuigen dit. Immers is de gantsche Historie van het bedrijf der Aartsvaderen, niet anders dan eene verhandeling of Jaarboek der verreizing met hun Have en Vee, van het eene naar het ander Gewest, en dezen wierden rijk, magtig en groot. Daarentegen verteerden en vernielden alle
an.

andere volkeren zich onderling, die alleen van bloed, van de jagt, van oorlog, moord en brand leefden, juist uit gebrek van Vee, in zich zelve. De oudste *Egijptenaren*; *Arabieren*, en de oude bekendste volkeren, stelden zulk een prijs op de waardij van rijkdom in Have en Vee, dat zij tot afgoderij vervielen, en een *ISIS* of *Stierenbeeld* voor hunne Godheid hielden. Zoo ook haar *SERAPIS*, dat een beeld met een osenhoofd is. Ook *APIS*, die men voor den Afgod van *JEROBEAM*, en die men voor een *Seraphin* hield, die met een osenhoofd uit den Hemel gevallen was; en wat zal men zeggen van het Gulden Kalf, dat de Kinderen *Israëls* als eene Godheid vereerden? Ook wordt *JACOB* de Aartsvader, bij sommigen gehouden voor een der navolgers van de *Egijptenaren*, in het offeren van Ossen en Runderen, aan Heilige Haardgoden. Ik zwijge van alle die bijzondere Landgoden en Godinnen, die in der *Grieken* en *Romeinen* Landhistorien bekend zijn, als *Jupiter Ammon*, *Ceres*, *Pales*, *Lactucinia*, *Pan* enz. waar van in het vervolg nader. Alles komt daar op neer, dat alle Volkeren der Aarde, die in den Land- en vooral in den Veebouw, hun natuurlijk bestaan, mitsgaders het heil van hun geslacht en volksvereeniging vonden, door een soort van bijzondere heiligheid, dikwerf tot afgoderij aan Runderen vervielen.

De Schepper der Natuur, God zelve had de oppervlakte der Aarde, het vermogen ingeschapen, om bijzondere soorten van kruiden en voedsel voor de Run-

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
I. Hoofdst.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
I. Hoofdst.

derdieren te verschaffen. De Dieren konden zelfs, het geen hun voeden en onderhouden moest. Maar de Mensch, boven alle Dierlijke wezens, met vernuft begaafd, kon en leerde buiten de kennis van zijn eigen nooddrift, ook die der Dieren kennen, en waardeerde daar na zijne dankbaarheid aan den Almagtigen Gever, door Offerhanden aan denzelfden, te brengen, en verkoos dus voor zich, de nuttigste, en in nood, den geen den hij konden vinden, als vogelen, vischen en andere dierlijke wezens.

Het na-
tuurlijk
gebruik
van het
Vee.

De Mensch dus van nature kundig en vernuftig, zorgde dan ook voor het onderhoud van dat Vee, of die Dieren, die hem in de omstandigheden, waar in hij was, nooddriftig waren: onwedersprekelijk was het dan het Rundvee, in het gemeen het Vee, namelijk Koeijen, Ossen, Schapen, Geiten, Kemelen, in een woord, alle melk, boter, vleesch en zacht voedsel gevende Dieren, waarop hij zijn aandacht natuurlijk bepaalde. Het waren daarenboven zulke Dieren, die hem dekfel en kleederen verschafte, uit welke vellen hij kleederen bereidde, zoo als dit van de oudste Wereldvolken en ook onze Batavieren bekend is; hij leerde vervolgens bedekfelen te bereiden, uit welke huiden hij zich tenten en woningen maakte, ja zelfs borstwapeningen ten oorloge, en dat meer is, zulke Dieren, die hem in den arbeid, waar in zijne krachten te kort schoten, hielpen en ondersteunden, namelijk Dieren, die voor den Mensch ontilbare las-
ten

ten droegen of voortzeulden, zoo als de Kemelen, Ezels en Paarden; Dieren, die door hunne krachten, benevens de Ossen, de ploeg leerden trekken, om de harde en schier onbreekbare klei- steen- en cementkluiten der aarde te breken, te mengen, ter aankweeking van Graan, en voedsel voor zich en voor het dienstbaar Vee zelve; in één woord, zulke Dieren, wier geschapenheid, natuur, aart en gestel, door het Albestuur voor den Mensch tot den Landbouw geschikt waren, even gelijk ook die zeldte Algenoegzaamheid wederom voor andere wezens andere noodwendigheden bezorgd had, zoo dat de een van en door den ander leefde en bestond, en het vernielen van den eenen het bestaan van den anderen bevorderde; hier van overtuigen, ons onder de de viervoetige Dieren: de Leeuwen, Tijgers, Wolven, en andere verscheurende Dieren:

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
I. Hoofdst.

TORPA LECENA SEQUITUR LUPUM: IESE LUPUS
CAPELLAM.

De Wolf vervolgt het Lam, de Wolf wordt door den Leeuw verscheurd. De Katten vervolgen de Muizen; het Gevogelte en de Viscchen elkander. Onder de gevleugelde en het gevederd heer zijn de Gieren, de Arenden, de Valken en Sperwers, de verslinders van alles wat bloedrijk en vleeschvoedend is, namelijk de Duiven, de Veldhoenders, alle soorten van gevogelte: ja dikwerf hun eigen geslacht-aart, dienen tot hun onderhoud. De Ooijevaars en Reigers vernielen het kruipend gedierte. Zoo ook ver-

8 NATUURLIJKE HISTORIE

HET
RUNDVEE
I. Afd.
I. Hoofdst.

blind den eenen Visch den anderen, gelijk
dit het Hollands spreekwoord geestig zegt:

De Vischjes in de Zee
Die leven van elkander,
Zoo doen de Menschen meê,
Den een leeft van den ander.

In zekere oude Hollandsche Spotprent op den Hoekschen en Cabeljaauwschen tijd, vindt men hier van onder anderen eene zonderlinge afbeelding, daar een Zoontje een Visch uit de rob van een andere snijdende, dit als als een wonder acht; doch de Vader antwoordt:

Zone, dit heb ik lange geweten,
Dat de kleene Vischen van de grooten worden gegeten.

Wij gaan verder, en beweeran, dat zelfs de Planten door het verdelgen van elkanderen bestaan: de Distelen en Doornen, ja, de meeste kruipende gewassen verftikken en verdelgen onderling de andere gewassen door het vermenigvuldigen van hunne wortelen, zoo dat verscheiden soorten met den tijd, als meesters van geheele gewesten worden. De Klimop omhelst den Eikenboom, doch doorkankert den stam door den tijd, tot dat hij sterft. Het Boommosch is de plaag van alle boomen. God zelve onderwees dit aan den Mensch, toen hij hem bestrafte, zeggende: *het aardrijk zal u distelen en doornen voortbrengen, en in het zweet uws aanschijns zult gij brood eeten.*
God

God had ADAM tot zijn natuurlijk voedsel toegelegd, *al het zaadzaam kruid en al het geboomte, in hetwelk zaadzaam boomyvruchten waren*; doch om dat genot te smaken, moest ADAM en zijne nakomelingen, door het zweet zijns aanschijns, dat is: door zijn zwoegenden arbeid, het genot bekomen, en derhalve, wilde hij die vruchten genieten, zoo moest hij die kruiden, die gewassen, dat geboomte, voortplanten en aankweken, hetzelfde zuiveren van die distelen en doornen, die plantgewassen, die derzelve vruchtbaarheid belemmerden, en eindelijk ook zulke verslindende Dieren afweeren en verdelgen, die hetzelfde vernielden, of ook de zulken verminderen, die zoo wel als den Mensch van de kruiden des velds moesten leven. Hier toe had het Opperwezen hem bevestigd in de heerschappij over alles, en hetzelfde geheel aan hem onderworpen. Immers zoo luid uitdrukkelijk den zegen, die God over den Mensch bij zijn allereerste bestaan uitsprak: *Wees vruchtbaar en vermenigvuldigt, en vervult de aarde, en onderwerpt ze, en hebt heerschappij over de vischen der zee en over het gevogelte des hemels, en over al het gedierte dat op de aarde kruipt.* Genes. 1. vs. 28.

HET-
RUNDVEE,
I. Afd.
I. Hoofdst.

Op dit zoo uitsluitend gezag, dat de wijze Maker nu aan zijn Evenbeeld, den Mensch, gaf, komen nu mijne overwegingen neder, te weten, dat de Mensch het natuurlijk recht hebbende om heerschappij over Dieren en Planten te oefenen, ook natuurlijk die heerschappij uitoefende over die

ADAMS
eerste kennis van het
nut van het
Rundvee.

HET RUNDVEE. schepselen, die hem natuurlijk het meest nuttig waren, om dezelve te doen vermenigvuldigen, en op zijn tijd ook te slagten tot zijn onderhoud, en daarentegen, gelijk gezegd is, die schepselen te vervolgen of te vernietigen, die natuurlijk ter vernieling en verscheuring van de voor hem nuttige wezens geschapen waren. En zie daar het natuurlijk recht van den Mensch. — Dan verre af, dat dit natuurlijk recht zich uitstreckte tot vernieling van zijnen Medemensch, die in gelijk regt stond, als elk op zich zelve die een eigen grond bezat. Zoo was het aardrijk groot genoeg, om aan ieder mensch zoo veel gronds, zoo veel vee, zoo veel veldgewas te verschaffen, als hij bij de grootste vermenigvuldiging van zijn bijzondere stam of geslacht noodig had, terwijl de wijze Algenoeenzaamheid door het bepalen van den leeftijd en sterfelijkheid der Menschen, zoo wel als die der Dieren en Planten, van 's werelds begin af, tot heden toe, zulk een verbazende evenredigheid in de natuur gelegd had, dat het getal der verslindende Dieren nooit dat der te verslindenden overtrof, noch ook het getal der niet verslindenden te weinig was om zijne verslinders te onderhouden, die dan ook met hun prooi, die zij vervolgden, verhuisden.

Verhuizen van Planten.

Dan, in 't voorbijgaan, is het opmerklijk, dat ook de Planten verhuizen, en door de natuur of kunst voorttelen: de willigen, als ook de zaamgestelde bloemen, Paardebloemen (*Leentodon*), en Hoefbladen (*Petafitis*), hebben als gevleugelde zaadjes die door de
lucht

lucht op zeker dons, pluis (*pappus*) zweven (*); overal ontellijke anderen, voor ons oog onzichtbaar, volgen den luchtstroom, tot dat zij gevoerd op eenen hun dienstigen grond, als met gevoel nederdalen, en in de aarde, die hen dient, indringen. Wie opmerken wil, merke het op, en sla het oog in ons Vaderland op de nieuwe uitgemaalen droogmakerijen; naauwelijks zijn zij wind-droog, of de zaden, vooral der Hoefbladen en Raapzaad, doen in een jaar tijds, ja nog korter, het geheel moeras groenen. De Waterplanten, het Kroos (*Lemna*), de Meerkruiden, de Fonteinkruiden (*Fontinalia*), verhuizen met de stroomen. De beroemde VAL LISNERUS, een Italiaansch Kruidkundige, heeft ons een Waterplant leeren kennen, die van beiderlei geslacht, elk afzonderlijk, bestaat. Deze Planten maken hunne wortelen in den bloeitijd los, en drijven vervolgens boven op den stroom; zij omhelzen of liever vlechten zich zamen, en na de bevruchting der Moederplant, dalen zij weder elk naar zulk een bodem der wateren, waar hun natuurlijk bestaan is ter aankweeking. — Wat is dit nu anders, dan een instinkt van verreizing in de Planten?

Wat nu de evenredigheid betreft; deze waarheden, behalven dat die alrede bij de ouden betoogd zijn, zijn in onze eeuw bij uitnemendheid opgehelderd. Ten aanzien van de Menschen, hebben wij de uit-

(*) Dit wonderlijk verschil is door ons beschreven en afgebeeld in de *Disertatio de structu florum qui dicuntur Compositi.*

[HET
RUNDVEE.

I. Afd.
I. Hoofdst.

HET uitmuntende berekeningen van SUSMILLICH
 RUNDVEE. voorhanden, en ten aanzien van *Holland*
 I. Afd. hebben wij het onze in de Natuurlijke Hi-
 I. Hoofdst. storie des Lands betoogt. Ten aanzien der
 Dieren zijn de voortreffelijke werken van
 REIMARUS en LULOFS bekend, ook is de in-
 leiding van den Heer DE BUFFON met be-
 trekking tot het Rundvee, overwaardig om
 gelezen te worden.

Evenre- Maar nu, wat gevolg moet men uit dit
 digheid betoogde trekken? — Dit, dat deze even-
 der Die- redigheid volstrekt beantwoordt aan het be-
 ren. staan van het geheel, dat is, dat de vermenig-
 vuldiging der wezens bestaat en dat zij leven
 moeten van de voedingen, welke hun bestaan
 onderhouden moeten tot dien trap van evenre-
 digheid, die bij den Schepper van het Heel-al,
 van eeuwigheid is bepaald.

Dewijl het nu naar onze natuurlijke denk-
 beelden, als redenerend mensch, onmogelijk
 was, dat die vermenigvuldiging in een klein
 bestek van het aardrijk, men stelde hier Eden
 of het Paradijs, konde plaats hebben, zoo
 verkreeg of bezat de Mensch en al het Ge-
 dierte, bijzonder het Vee, ook het natuur-
 lijk instinkt om zich zulk eene plaats, zulk
 een oord of gewest te zoeken, waar hij
 voor zich en de zijnen voedsel en onder-
 houd vinden konde, ingevalle de plaats zij-
 ner geboorte, door de vermenigvuldiging
 van zijn geslacht, het noodige tot zijn on-
 derhoud ontbrak. — Dus dan zocht hij,
 voor zich en het vee, dat hem tot zijn
 onderhoud diende, die gewesten der aar-
 de, waar hij voor zijn geslacht vrucht-
 bare velden en bezaaibare akkers vond, zoo
 dat

dat elk Huisvader voor zich en de zijnen een vrij bezit nam van die gewesten, die Natuur en vernuft hem schonken, en zoo vervolgens zijne nazaten, een iegelijk met zijn have, vee en eigendom, op zijn beurt wederom naar een oord of gewest zocht, dat hem en zijn vee best te stude kwam.

Hier op rusten nu alle denkbeelden, die men uit de bevolking der aarde, zoo gewijde als ongewijde Schrijvers, ooit gevormd heeft, of heeft kunnen vormen; want, zoo wel als de Heilige bladeren in het verhaal van MOZES, dit verreizen der Menschen en Aartsvaderen met hun have en vee bevestigen, zoo bevestigen dit ook de Historien der oorspronkelijke Wereldvolkeren, als de *Chaldeën*, de *Chinezen*, de *Grieken* en *Romeinen*, en mogelijk wel Volkeren, die ons nog nooit zijn bekend geweest.

Men sta ons dit ten dezen opzichte toe, het duidelijkste voorbeeld dat wij weten, althans dat wij als Christenen uit het verhaal van MOZES voor beslissend houden, aan te voeren; te meer, daar dit verhaal aan alle Volkeren, althans zeer zeker aan Jood en Christen bekend is, en vermoedelijk onder versierde namen ook de Heidenen; en onze Natie boven allen, welke deze Bijbelsche waarheden op hun Veehandel kan en moet overbrengen. De Historiekundigen des Vaderlands, allen, komen daar in overeen, dat de bevolking van geheel *Duitschland*, en vervolgens van ons *Batavien*, alhier oorspronkelijk is van de *Oostersche* Volkeren.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
I. Hoofdst.

Het ver-
reizen van
het Rund-
vee met den
Mensch.

Dus

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
I. Hoofdst.

Oorspron-
kelijke
verreizing.

Dus nader ter zake. Wij leeren uit de beschrijving van MOZES, (om in al het gene voor NOACH en den Zondvloed onder de Menschen en het Gedierte der aarde geschied kan zijn, niet te herhalen,) dat de eerste en voornaamste bevolking tevens met de vermenigvuldiging van het Vee, enz. bestond en door dezen Goddelijken Schrijver voornamelijk bepaald is tot ABRAHAM en zijnen broeder LOTH, als de voornaamste Herders en Veehoeders, die onder de Volkeren van *Palestina* en *Canaän* uitmunteden; want, dat deze Volkeren, schoon geene afstammelingen van ABRAHAM of zijne Voorzaten, ook natuurlijk kennisse van het Veehoeden en het nut der Dieren hadden, kan niemand betwisten: dit bevestigt de rijkdom van ABRAHAM zelve, want hij bezat *goud, zilver en rijkdom*, welke rijkdom hij natuurlijk niet konde bezitten, dan door den handel met die Volkeren, die door middel van hunne schatten, Wolle, Vee, Boter, Kaas, Huiden, in één woord, alles wat van het Vee kwam, door goud en zilver kochten. ABRAHAM dan de kracht dezes handels, voor zijnen tijd volkomen kundig, vermeerderde zijn Vee, en met zijn Vee zijne Geslachten, zijne Knechten en Dienstmaagden, welke vermeerderingen dermate vermenigvuldigd werden, dat hij zich voor eerst tot geen vast gewest konde bepalen, maar gedurig verreizen moest, van de eene plaats naar de andere, waar voedsel voor het Vee, en Koorn en Most was, en vooral daar frische waterbronnen waren. Eindelijk vermenigvuldigde het Vee onder

Verrei-
zing der
Aartsva-
deren met
hun Vee.

ABRA-

ABRAHAM en LOTH in de deelen en finaldeelen van hunne Zoonen en Knechten zoo sterk, dat er geen gronds noch lands genoeg was om bijéén te kunnen blijven, en dit juist was de eerste oorzaak der bevolking en voorttrekking van het Vee op de aarde door ABRAHAM'S geslacht, vervolgens van NOACH'S nazaten, mitsgaders derzelve Knechten of Zonen, terwijl eene dergelijke vermenigvuldiging ook alrede bestond vóór ABRAHAM of LOTH, of naderhand bij de Volkeren, die, het zij uit de *Ismaëlitén* of uit NOACH'S andere Zonen, of zoo men waarschijnlijk, zoo niet als volstrekt waar stellen kan, dat er buiten ABRAHAM'S geslacht en voor NOACH alrede een andere bevolking bestond; want *de Canaäniten en Pheristén woonden ook in dat Land*, (Gen. XIII. vs. 7.) daar ABRAHAM en LOTH met hun have en vee hetzelfde als vreemdelingen doorreisden, want bevestigde Landzaten waren zij niet. Het gevolg was dan ook, dat, zoo als betoogd is, de vermenigvuldiging oorzaak was van gebrek aan bestaan voor Mensch en Vee in Landen die bevolkt waren, en door ABRAHAM en LOTH vermenigvuldigd wierden; zoo dat er eindelijk twist ontstond tusschen de Herders van ABRAHAM en de Herders van LOTH, want de gewijde Schrijver zegt: *En LOTH, die met ABRAHAM toog, had ook Schapen en Runderen, en tenten*, (Gen. XIII. vs. 5.) Eindelijk de vermenigvuldiging van Have en Vee onder deze Broeders was zoo sterk, dat het land *hen niet langer droeg om samen te wonen, want hare have was vele,*
dat

HET
 RUNDVEE,
 I. Afd.
 I. Hoofdst.

HET
RUNDVEE

I. Afd.
I. Hoofdst.

dat zijte zamen niet konden wonen, (Gen. XIII. vs. 6;) daarenboven woonden er, zoo als gezegd is, de *Canaäniten* en *Pherisiten*, die ook hunne Have en Vee hadden. — Dit nu was oorzaak van den twist der Herders, die alleen ontstond uit het bezit der weiden, beemden en waterbeken, die elk voor zijn Vee opspeurde en in bezit nam. Eindelijk dempte ABRAHAM wijsfelijk deze twist, en zeide tot LOTH: *Laat doch geen twist zijn tuschen u en mij, wij zijn immers Mannen Broeders*. HOOGVLIET in ABRAHAM den *Aartsvader* schetst dit voortreffelijk, daar hij den Herder dus doet spreken:

Ai! laat (dus spreekt hij) toch de twist, die vijandin Van liefde, o Togtgenoot! in ons, noch onze knechten; Den gulde vrede noch de vriendschap ooit bevechten;
Want wij zijn vrienden, wij zijn Broeders, met elkaer.

ABRAHAM en LOTH beiden dus de noodzakelijkheid ziende, om voor hunne zegenrijke Have en Vee te zorgen, besloten, om elk met de zijnen te verreizen, en de beste weiden op te zoeken.

De eerste toonde hier eene grootsche edelmoedigheid, door aan zijn Broeder LOTH de keuze, ter linker - of ter rechter zijde der Jordaan over te laten. LOTH koos de vlakke der Jordaan tegen het Oosten; eene keuze, die het vernuft en de wijsheid van LOTH in het veehouden bevestigde, want dat Land was *vlak en bevochtigend, en eer Sodom en Gomorrhā*

ver-

verdorven waren, als een Hof des Heere. HET
 Hoor wederom HOOGVLIET: RUNDVEE.

I. Afd.

I. Hoofdst.

De fiere LOTH, geraakt door die zachtmoedigheid,
 En 't vreedzaam voorstel, dat zijn gramschap nederleid,
 Slaat de oogen op, en meet met zijn gezigt de streken
 En ruimten, tusfchen het gebergte en langs de beken,
 En zag de vlakke van den Goddelijken stroom
 Jordaan, alwaar hij fchiet langs zijn begraasden zoom,
 En opgezwollen door de wederzijdsche vlieten,
 En bronnen, die 't kristal in zijnen stroomkruik gieten,
 Het dal bevochtigt, dat door vruchtbaarheid beroemd,
 Weleer de vlakke der vijf Steden werd genoemd.
 Een welige Landsdouw —————

Dat Eden van dien tijd, daar malsche klaver groeide,
 En dat van honing, most, en melk en boter vloeide,
 Verkoos nu Herder LOTH, op ABRAMS voorstel ree,
 Hij stond de scheidung toe, en deed het wollig vee,
 Zijn hooge Kemels, en zijn drift van loeiende Ofsen,
 Langs Jericho, en zijn vermaarde Pallembosfchen,
 Vast henen drijven, brak zijn leger op, en nam
 Een teder afscheid van den vromen ABRAHAM.

Deze voortreffelijke Dichtfchilderij kan hier niet onaangenaam zijn. Er zijn in dat vierde boek van HOOGVLIET meer fchoone trekken, die op dit onderwerp paffen, doch die ik, om niet al te veel uit te wijden, overfla: Ondertusfchen kan ik voor mij, zonder den grooten HOOGVLIET te willen berispen, niet wel verdragen, dat hij de fchuld en den oorsprong der Herdertwist, te veel op rekening van LOTH's knechten stelt, en den eenen fchimpwoorden in den mond legt, die hij in den anderen verschoont. Immers is

B het

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
I. Hoofdst.

het niet beredeneerd, dat ABRAHAMS knechten, op het verwijt van LOTHs knechten, dat zij te traag waren in het opspooren van weiden en begraasde velden, (waar van HOOGVLIET zegt:)

Maar 't volk van LOTH, alreê voor daauw, voor dag
aan 't razen,

Ziet hier zijn Runders en zijn hooge Kemels grazen,
En juichte, en schimpte, en riep: staat morgen
vroeger op;

O tragen! drijft nu 't vee op gintschen heuveltop,
En tapt daar ieder uur de melk van uwe Schapen,

dit tegenverwijt wordt in den mond gelegd:

Hoe, roept er een, zal dan een hoop van *lompe boeren*
En koeijendrijvers, ons met schimptaal dus beroeren?

Staat ons, geboren in ons Heeren huis, dien hoon
Van slaven, hier en daar gekocht, gehuurt om loon,
Te lijden? — neen —

Behoudens den eerbied voor den grooten HOOGVLIET, is dit verwijt onnatuurlijk; want ABRAHAMS knechten waren zoo wel koeijendrijvers als die van LOTH; en ABRAHAM had zoo wel knechten, die om loon dienden en gekocht waren, als LOTH, en dus is de twistschimp niet zeer natuurlijk aan de zijde van ABRAHAMS knechten, doch die van LOTH eigenaartiger, vermits zij alleen aandrongen op hun regt, om door vroeg opstaan en naarstigheit, de beste weiden op te spooren, het geen hun vrij stond. Ik voor mij,

mij, houde het op HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdst. LOTHS hand; doch de groote HOOGVLIET, die zeker als Dichter zijn Held in alles groot moest vertoonen, en in alles gelijk geven, kon niet anders, en als Dichter heb ik er niets tegen, doch als Natuurkundige, het geval van ABRAHAM en LOTH aanvoerende, is het blijkbaar dat LOTH een uitnemend kenner van Veehoeden en het verkiezen der Landsdouwen was; namelijk vlakke en doorwaterde Landen; gelijk ook onze eerste Landbewoners in dien zin de *Nederlanden* en *Batavien* verkozen hebben.

Dus dan ABRAHAM en zijne Herders van LOTH gescheiden zijnde, toog elk zijnes weegs. Vervolgens elk hunner, zonen en dochteren voorttelende, en zoo ook hunne knechren en dienstmaagden; eigenlijk hunne herders, (want als lijfeigene dienstknechten of dienstmaagden komen zij, naar mijn gevoelen, hier niet voor, schoon HOOGVLIET van slavinnen spreekt) deze insgelijks vermenigvuldigende, zoo vermeerderde ook tevens een iegelijk Have en Vee, als een loon zijner dienstbaarheid, gelijk het voorbeeld van JAKOB en LABAN uitwijst, en gevolgelijk zocht ook een iegelijk, om zoo te spreken, een goed heen komen in of omtrent een plaats of gewest, waar hij met zijn natuurlijk eigendom bestaan konde, in dier voege, dat door deze gevolgen, onbewoonde gewesten bewoonbaar, ontbloote landen met Vee vervuld, en onbebouwde landen tot akkers bezaaid wierden; hetwelk van zulk een verbazend gevolg wierd, dat en het zuide-

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
I. Hoofdst.

Versprei-
ding van
de eerste
Veehoe-
ders met
hun Vee.

lijk en oostelijk gedeelte der toen bekende wereld, door deze reizende Herders met hunne Have en Vee als overstroomd wierden, in diervoegen, dat die volkeren, die voor dien tijd slechts van de vruchten des velds, de jagt, enz. leefde: of in vele opzichten door het beoorlogen en vernielen, den een van den anderen bestonden, door deze zwervende Herderbenden of overwonnen wierden, of van den Veehandel leefden. De menigte der kleine Koningen en Volkeren, die deze Herders, of Afstammelingen van ABRAHAM en LOTH, te bestrijden hadden, ter oorzake der nooddrift voor hun Vee, om, als het eene Land afgegraast was, het andere te zoeken, zijn te overbekend in de Historien van MOZES, om er hier meer van te melden. Overtuigelijk immers is het, dat ABRAHAM, ISAËC en JACOB, en de zoo beruchte twaalf Stammen Israëls, allen Herders en Veehoeders waren en bleven, tot dat later tijden hen tot Koningrijken en oorlogvoerende Volkeren hervormden. Voorts moet en kan men ook niet voorbij gaan, hoe sterk de Nazaten van LOTH, NOACH, LABAN, ISMAËL, en de andere Veehoeders der bekende wereld, vermeerderd zijn.

Overgang
der Vee-
verreizing
tot Hol-
land.

Dan, mogelijk zal mijn Lezer vragen, waartoe zulk eene uitweiding over de vermenigvuldiging van Mensch en Vee in de oude Wereld, nademaal de bevolking der Wereld genoeg voor ons betoogd is? — Dit is zoo, maar alzoo aan dit betoog, ten aanzien van *Holland*, nog zeer veel ontbreekt, kan niemand mij ten kwade duiden, dat

dat ik dit hier wat nader ophelder, en daarom verwacht ik billijk ook van mijne Lezers eenige inschikkelijkheid.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
I. Hoofdst.

Ik ga dan met onze aloude Herders dadelijk tot in ons Vaderland, ons *Nederland*, ons *Holland*, verreizen: ik ga aantoonen, dat de voorzienige God, ons Vaderland en deszelfs Inwoonders voorbeschikt heeft, om door de vermenigvuldiging van Vee en Runderen, de grootste, de voornaamste bronnen van rijkdom en magt in dit Land, te doen ontspringen.

Niemand ontkent, noch kan ontkennen, dat *Duitschland*, en vooral *Nederland*, (*Batavien*) voorheen, na genoeg bewijsbaar, in den tijd van de optochten der *Israëlieten*, een woest, ledig onbewoonbaar Land was; althans voor het grootste gedeelte, en zeer zeker was ons *Batavien*, *Friesland* en *Zeeland*, aan de Noordzee-Stranden; *Oud Fleyeke*, *Vlieland*, enz. die voor de ebbe en vloed, springvloeden en overstromingen bloot lagen, onbewoond, ten minsten vermoedelijk, in de oude Wereld onbekend, als een woest en ledig Land, en zoo ook geheel *Neder-Duitschland*, dat ten tijde van JULIUS CAESAR, vol tallooze Boschen en Woestenijen was, als het meergemelde *Hierenium*, het *Hircijnsche*, het *Zwarte Woud*, en bij ons het *Sacernemus*, *Schaekerbos*, en zoo men onze gronden nagaat, getuigen de menigte bomen en wortelbonken, overal, dat ook ons *Batavien*, zoo niet geheel, ten minsten gedeeltelijk, en ja wel toen verre

Staat van
Oud Bata-
vien.

HET
RUNDVEE. in zee, tot aan de Zeebank *de Bree Veer-*
 I. Afd. Bosch geweest is, hetwelk wij in onze *Nat-*
 I. Hoofst. *uurlijke Historie van Holland* breedvoerig
 betoogd hebben, waar van zoo sommigen wil-
 len, de naam *Holland*, van *Holtland*, *Hout-*
land afstamt; dit sta ik over, ik wil hier alleen
 aanmerken, dat in deze Bosfchaadien natuur-
 lijk wilde Koeijen en Stieren waren, zoo
 als er nog heden in *Hongarijen* en het
zwarte Woud zijn, waar van ik nader ter
 zijner plaatse zal spreken.

Daar nu hier boven ook bewezen is, dat
 de bevolking, benevens de vermenigvuldiging
 van Rund- en ander Vee, veel verder te
 zoeken is dan bij ABRAHAM of de *Israëlitien*.
 Behalven van de *Pheriziten*, is dit nog na-
 der bewijsbaar, om dat volgens MONEN en
 anderen, het woord *Pheriziten*, beteekend
 Dorpelingen. Deze Dorpelingen nu waren
 insgelijks Landlieden en Veehoeders, eer
 ABRAHAM en LOTH aldaar kwamen. Voeg
 hier bij, dat NOACH alrede de Aarde bevolk-
 te, en *Canaän* aan CHAMS Nazaten verble-
 ven was, zoo verkregen de Zoonen JAPHETS
 tot hun deel en uitbreiding, de Eilanden
 der toen bekende Wereld, althans zoo meld
 de Bijbelhistorie van NOACHS Zonen uit JA-
 PHET voortgeteeld, uitdrukkelijk dus: *Van*
deze zijn verdeeld in de Eilanden der Vol-
ken, in hare Landschappen, elk na zijne
Sprake, naar hare Huisgezinnen, onder
hare Volkeren. Gen. X. vs. 5.

Nademaal het nu overbekend is, en uit de oudste kennis, die wij van het gestel des Aardbols hebben, blijkt, dat de Eilanden des Oceans, naderhand de afdeelingen der Middellandsche, de Zuid en Noordzeeën, allermeest aan den kant van *Europa*, aan de thans bekende *Italiaansche*, *Gallische*, inzonderheid *Germanische* Gewesten, *Mauritanien*, *Spanje* en het *Oud Griekenland*, zich bevinden, zoo geeft dit zeker klem aan de stelling, dat de bevolking, en tevens de vermeerdering van Vee en ook Akkerbouw, in de opgemelde Gewesten, uit JAPHETS Stamzonen is bevestigd. Dit heeft ook de waarlijk geleerde Christen Leeraar ADRIAAN PARS, in zijne *Katwijksche Oudheden*, en velen met hem, te regt betoogd, te weten, dat KENAS, een Zoon van JAPHET, *Duitschland* bevolkt en met Vee voorzien heeft. Van den Nazaat TWISTO, een Oudvader der *Duitschen*, als eene Godheid geëerd, spreek ik dadelijk.

Deze gevoelens zijn des te minder verwerpelijk, om dat zelfs de ongewijde Schrijvers hieromtrent melding maken, namelijk JULIUS CAESAR en TACITUS, die melden, dat de Duitische Volkeren, die geene historische boeken hadden, nogtans de oude geheugenissen in zekere Liederen elkander overleverden. Bij voorbeeld, zoo als nu nog de Jooden de Liederen van MOZES en DEBORA, mitsgaders de Psalmen als hunne historieboeken elkander overleveren; even zoo als wij zelve met de nooit volprezen

HET
RUNDVEE.
I. Afd.
I. Hoofdst.

HET TEN KATE en HUIDEKOPER nog zoo veel
 RUNDVEE. weiks maken van de Verzen van MELIS STO-
 I. Afd. KE, LODBROG, en alle oude Duitsche oor-
 I. Hoofdst. spronkelijke Liederen, Kronijken en Schrif-
 ten als Historieboeken aan te merken. Het is
 Bevol- dan naar ons inzien zeer opmerkenswaar-
 king van dig, volgens CAESAR en TACITUS voor-
 Duitsch- noemd, dat de oude oorspronkelijke Duit-
 land. schen in die Liederen verhaalden, „ dat er
 „ eenen TWISTO was geweest, die uit de
 „ aarde gesproten was, en een zoon MAN-
 „ NUS had, die, zoo zij melden, drie zo-
 „ nen had voortgebracht, naar wier namen
 „ de Volkeren, wonende naast de Occani-
 „ sche Zee, genaamd zijn:” te weten, vol-
 gens PLINIUS. de *Ingevoners*, waar van men
 wil dat het woord *inwoners* oorspronkelijk
 afitamt. Onder dezen telt men de *Deenen* en
Zweden en *Eyderische* Volkeren; de *Her-*
miones, en onder dezen wederom de *Saxi-*
sche, de *Suevische*, *Meisfensche* en *Hesf-*
sche, laatstelijk de *Isevoners*: dezen zijn de
Duitschers aan den Rhijn. Anderen willen
 aan dezen MANNUS nog meer zonen toeschrij-
 ven, waar uit Duitsche Volkeren zouden
 zijn voortgesproten, als de *Marzaten*,
Gambersche, *Tongersche*, *Gottische*, *Van-*
daalsche, en ontellijke afittammelingen meer.
 Dan, dit buiten ons doelwit gaande, blij-
 ven wij alleen hier bij stil staan, om te
 rustiger voort te gaan tot ons bedoeld ont-
 werp, namelijk, dat zoo wel de vermenig-
 vuldiging van Bewoners als dat van Vee in

onze gewesten, zeer overeenstemmend is met het gene wij en van ADAM, en van NOACH, en van ABRAHAM en LOTH in de Heilige Bladeren vermeld vinden: althans zoude men TWISTO voor ADAM, MANNU voor NOACH en deszelfs drie zonen, zeer wel op de overlevering des Bijbels kunnen overbrengen, en vervolgens de Genealogische Historie volgende, op KENAS en de *Duitschers*, terwijl het daarenboven aanmerkelijk is, dat alle de aan ons bekende oude Volkeren der aarde daar in overeenstemmen, ten minste naar den aart des menschelijken verstands denken, dat er een eerste Mensch uit de aarde gevormd is; het zij, zij die nu als een Godheid of anders, onder allerlei gedaante eerbiedigden, dat laat ik daar; maar dit doet evenwel, ten aanzien van ons onderwerp, veel af, dat de eerste menschen, bij de zinnelijke drift tot vermenigvuldiging van hun eigen geslacht, welke hen nog eigen is, ook het vernuft, de magt, en het vermogen verkregen hadden om over Dier en Plant te heerschen, iets dat wij menschen in dien hoogen trap in geene andere dieren ontdekken; op alle plaatsen der aarde, waar Menschen verzeiden, wonen of huisvesten, ziet men haar deze magt nog uitoefenen: al mede in overeenstemming van het tot hier toe aangevoerde.

Maar hier bij komt het ons zeer opmerkelijk voor, dat aan ADAM voornamelijk het

HET
RUNDVEE;

I. Afd.
I. Hoofdst;

Nader
betoog op

B 5

boom;

HET RUNDVEE. boomooft, de kruiden des velds, het graan tot voedsel worden toegelegd, benevens de
I. Afd. heerschappij over alle Dieren, zoo als wij
I. Hoofdst. beroogd hebben, echter het eerst aan NOACH en zijne Zonen door Gods bevel, volgens het Vee-
 slagten. den Bijbel, vrijheid werd gegeven om alle gedierten tot spijsze te gebruiken. Uitdrukkelijk zeide de Almagtige tot NOACH, na dat hij ook op nieuw aan dezen dezelfde heerschappij, die hij aan ADAM over all' het geschapene op deze wereld bevestigd had: *En ulieder vreeze en verschrikkinge zij over al het gedierte der aarde, over het gevogelte des hemels, en over al wat zich op den aardbodem roert, en in alle de visfchen der zee, zij zijn in uwe hand overgegeven.* Gen. IX. vs. 2. Hier nu dat ingefchapen Menschelijk regt door God aan den eersten Mensch gegeven, op nieuw aan NOACH bevestigd wordende, als de bevolker der toenmaals bekende aarde, na den Zondvloed, ten minste daar die de landen overstroomde, want te denken dat den geheelen aardbol onder water stond, is niet waarschijnlijk: zoo werd aan hem en zijne nazaten uitdrukkelijk gezegd: *Al wat zich roert en levendig is, zij u tot spijsze, ik heb het u al gegeven, gelijk ook het groene kruid; doch het vleesch met zijnen bloede, dat is zijne ziele, zult gij niet eten.* Gen. IX. vs. 3 en 4. Eindelijk werd NOACH daarenboven een Akkerman, eigenlijk hij BEGON het te worden, en plant-

te eenen wijngaard. Gen. IX. vs. 10, zoo dat nu, al dit aangestipte zaamgenomen, NOACH en zijne nazaten die genen in de overlevering der Bijbelhistorien waren, die het natuurlijk regt over Dier en Plant sterker uitoefenden, dat is, die van aller Dieren vleesch aten en van aller Planten vruchten nuttigden. Dit gevolg was ook natuurlijk, en beantwoordt volkomen aan de verhalen der vermenigvuldiging van Menschen; want ADAM en EVA voor zich zelve hadden in den Hof Eden allen overvloed van vruchten en nooddrift; maar toen naderhand de Menschen en het Vee in zulk eene geduchte vermenigvuldiging toenamen, scheenen de eenvoudige voortbrengfels der aarde niet toereikende tot derzelve onderhoud in een bepaalden omtrek lands; derhalve verkreeg NOACH toen de uitdrukkelijke magt om vleesch van dieren te eten en een Akkerman te worden; en dus wierden die onbewoonde wereldgewesten bewoond, terwijl die Menschen geslachten, die aldaar vermenigvuldigden, van tijd tot tijd meesters en bewoners van onbewoonde gewesten, gevolgelyk ook van *Duitschland*, wierden; waaromtrent wij evenwel in het voorbijgaan aanmerken, dat zij bijzonder in deze uitgebreide strecken, genoegzaam in geheel *Europa*, het planten van Wijngaarden, het aankokken van Vee, het jagen van Wild, de Vischerijen, den Akkerbouw, in één woord, alles wat Natuur aan het menschelyk vernuft ten nooddrift schonk, uitoefende en als

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
I. Hoofdst.

HET
RUNDVEE.

I Afd.
I. Hoofdft.

als een eigendom zich aanmatigde; het zij dit nu, of door de afstammelingen van JAPHET, of naderhand door de verdeeling van zijne nazaten, of nader verbeterd, of algemeener wierd, of wel van andere Volkeren geschied zij: dit is althans zeker, en hier op komt deze uitstap neêr, dat inzonderheid onder alle takken van bestaan de Vee- en Akkerbouw door deze Oosterfche Volkeren ook in onze gewesten, tot ons Vaderland, is overgebracht.

Over-
brenging
op ons Va-
derland.

De opgenoemde Volkeren met hun Vee zich aldus in *Europa*, en inzonderheid in de *Duitfche* of *Germanifche* gewesten verspreidende, zoo verkoos een iegelijk Huisvader, even als de *Israëlitën* voornoemd, voor zich dat oord, dat hem best aanstond, en gaf tevens aan zijne zonen of dochteren zoo veel Vee om op zijn beurt te kunnen bestaan, om ook voor zich een vruchtbaar oord, plaats of grazige weiden op te zoeken. — Een iegelijk dan van deze Huisvaders, of Stamzonen, volgde, zoo als boven is aangestipt, zijne zinnelijkheid, en nam bezit van zulk een streek lands, zulk een bosfchaadje, zulk gebergte, zulk eene vlakte en zoodanige waterbeken, als hem het eerst en best voorhanden waren, of die zijn vernuft best uitgedacht had of bebouwde: zoo dat dezen, gelijk *LOTH*, vlakke en doorwaterde Velden; anderen, gelijk *ABR'HAM*, heuvelige en bergachtige Landen; anderen, gelijk de *Oosterlingen* of *Egijptenaren*, ook de *Grieken* in 't gemeen, afhellende

gebergten en breede heuvelige valleijen be- HET
RUNDVEE.
 minden; dat de *Romeinen* naderhand *Horti*
Penfiles, afhellende, hangende Hoven noem- I. Afd.
I. Hoofdst.
 den, die bijzonder *Italien* eigen zijn. Hier
 van daan zijn dan oorspronkelijk alle die
 bijzondere benamingen die tot heden toe,
 niet alleen in *Hoog-Duitschland*, maar ook
 bijzonder in *Neder-Duitschland*, en dui-
 delijk in ons Vaderland bekend zijn, op Ste-
 den, Dorpen en Gehuchten, maar wel bijzon-
 der betrekkelijk op de oorden waar den Land-
 en Veebouw, in deze strecken, plaats heeft.

Bij voorbeeld; zoo is de naam van *Bo-* Naams-
oorsprong
van Vader-
landsche
Streken uit
de verrei-
zing van
Mensch en
Vee ont-
staan.
hemem, *Bohems*, oorspronkelijk van den
 zin van een huis of land of woninge die
 zeker Volk verkoos, hetwelk zij *Bojehe*
num noemden. Zulk eene verkiezing van
 land, huis of woning, bij een bosch, beek,
 rivier, weide, berg of dal, was dus nader-
 hand oorzaak van de benaming der bijzon-
 dere Landen of Vrijdommen der Stamvade-
 ren, die *Duitschland* bevolkten, en dien-
 volgens bouwden zij volgens TACITUS, STRA-
 BO, HERODOTUS en vele anderen, geene ge-
 regelde Burgten, Steden of bemuurde Vrij-
 dommen, maar hunne wonngen waren ver-
 spreid bij en omtrent het kamp of de streek-
 lands, die zij met hun eigen Vee en Have
 besloegen, of die zij tot hun akker, zaai-
 of maailand benoodigd hadden, het zij dan
 in verhuisbare tenten of wel opgeflagen hut-
 ten van riet en bladerdaken, dat zeker het
 natuurlijkste was, en bij de *Drentsche* Vol-
 keren niet allen nog is, maar ook in gansch
Hol-

HET
RUNDVEE. *Holland, West-Oost en Zuid Vriesland,*
ja overal heden blijkbaar is in de ontelbare
I. Afd. menigte van Boerderijen, Havezaten, Hoe-
I. Hoofdst. ven, Hoven, Grietenijen, Bruiken enz.,
zoo als betoogd is.

Doch ook alle zulke Woningen, Vrijdommen en Landbezittingen verkregen in het vervolg van tijd en verandering van district, ook bepalingen van district of bebouwde landstreek, het zij een vrijdom, een huisgezin, een geslacht bij een bleef, en anderen zich vermengden in den bloede door huwelijk en bondgenootschap. Elke vrijdom, elke vermenging van Vee en Have bekwam eenen bijzonderen naam naar de gelegenheid en omstandigheid der plaats; tot dat zij eindelijk in zulk een bondschappelijk vrijdom algemeene beschermplaatsen ter verdediging tegens jaloersche en heerszuchtige naburen of uitheemsche vijanden bouwden. Zulke gestichten wierden dan *Burgt, Borgten, Tooren, Kasteelen* genaamd, van gebakken of gegraven steen gebouwd, die als vestingen tot *borg, borging, berging* der Vee- en Landbouwers dienden als zij voor den vijand of de hooge vloedten uit hunne leeme hutten en riete daken moesten vluchten, waar van ook zulke *Burgtten* meest op hoogtens getimmerd, *Vliebergen* genaamd wierden. Zulke *Burgtten* zijn dus meestal de naams-oorzaak onzer Steden en Dorpen, niet anders, dan om de eigenlijke gemeenschappen der Landbouwers, Akkerlieden, Vischers, Jagers en ontellijke anderen aan te duiden.

Hier

Hier bij voegt nog een kleene uitstap; HET RUNDVEE.
 namelijk, dat onze oude Landzaaten, en nog I. Afd.
 heden onze tegenwoordige Ingezetenen, hij I. Hoofdst.
 zij Boer, Edelman of Koopman, van welk Land.
 een rang of staat hij zij, behoort tot eenen Burgten.
 of anderen Vrijdom, Burgt of Stad, door
 onze Voorouderlijke Veehoeders en Land-
 bouwers gesticht, waar van dan nog ontel-
 lijke Heerlijkheden, Dorpen, Vlekken en
 Steden getuigen. Bij voorbeeld: *Rhiins-*
burg, *Brittenburg*, *Valkenburg*, *Foro*
Burgum, *Voorburg*, *Kronenburg*, *Meer-*
burg, *Middelburg*, *Metelloburgum*. In
Duitschland zijn er oock eene menigte, en
 wel inzonderheid die op vrijdom betrekkelijk
 zijn, als: *Freiburg*, *Vrijburg*, *Maegdeburg*,
Marpurg of *Marburg*, en ontellijke ande-
 ren. De *Franschen* hebben eene menigte
Bourgen; in één woord, een Burgt of
 Bourg, bij de Latijnen *Arx*, *Arca*, (*Kas-*
teel) enz., was een ronde of vierkante hoo-
 gen toren, of een hoog en sterk bemuur-
 den omtrek gronds, waar in binnen zoo veel
 ruimte was, dat er een goed getal gewa-
 pendende manschappen, en des noods de inge-
 zetene Landlieden met hun Have en Vee voor
 een tijd konden huisvesten en beschermd
 worden, en dus zulk een Burgt, eigenlijk
Borg of *Borgt*, een borgtogt, waarborg
 voor hen was; en in dien zin was elke
 Landzaat een *Borger*, *Burger* van zijn Vrij-
 dom, en de door het Vrijdom verkozene
 oudste en vertrouwdste was de *Burgmees-*
ter, *Borgmeester*, die voor de Burgers
 borg

HET.
RONDVEE.

I. Afd.
I. Hoofdst.

borg was : de Romeinen gaven de zulken den naam van *Consul* of *Bulenta*, dat zoo veel zegt als *Raadsheer*, *Raadsman*, *Borg en Raadsman der Burgers*. Hier van is de hedendaagsche verkiezing om voor *Burgemeester*, *Raad* of *Borgmeester*, het woord *Municipaal*, *Municipaliteit* te gebruiken, om dat *Municeps* volgens PAPILIUS §. 1. de verb. sig. wordt gezegd: *die eere en gaven deelagtig is, die in een Stad voor Borger, Burghman aangenomen wordt als deelachtig aan alle Burgerlijke Privilegien, die de wet moet volgen der plaats daar hij Borger is ende woonachtig*; of in dien zin die naam beter is als die van *Borg*, *Borgtogt*, *Borge*, *Burgemeester*, laat ik voor het vrije *Borg* en *Burgerregt* over; gelijk ik hier met reden de overbrenging der ouden, op *Greeve Grave*, *Veldheeren*, *Princen der Vrijdommen*, die men *Borggreven*, *Burgtgraven*, *Burgi-comes*, *Burg Hertog*, *Burg Baroen* enz. op dezelfde oorzaak toepasfe. Over de ontelrijke andere afleidingen van *stein* of *steen*, dat insgelijks zekere volkssterkte beteekent, wil ik liefst niet uitweiden; ais *Ysfelstein*, *Holstein*, te *Leyden* vooral 's *Gravenstein* of *steen*, dat volstrekt, zoo wel als den *Burgt*, het overblijffel is van de *Burgi comes*, *Burggraven*, *Burgheeren der Stad Leyden*, van die tijden af, dat *Holland* en *Oud Batavien* door *Vechoeders*, *Herders* en *Vischers* bewoond wierd, en zeker nog is *Leyden*, het oud *Lugdunum*, als nog de

Hoofd.

Hoofdstad, Burgt en Borg der beroemdste Veehoeders, als ook van *Rhijnland*, ja van gansch *Nederland*, en benevens hare zusterstad *Delft*, namelijk *Rhijn* en *Delfland*, die van geheel *Europa* Ook is zeer zeker *Rhijnsburg* (*Rhenoburgum*) voor zulk een Beschermburg der *Bataven* te houden.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
I Hoofdst.

Na deze uitstap, die mij als *Leydschen* getrouwen Burger en regtschapen Bataaf op het harte lag, heb ik nu voorts nog te vervolgen met al zulke benamingen, die uit de Plaatsen, Oorden en Landstreken zelve oorspronkelijk zijn, of ook zijn ontleend van Planten, Dieren, Gronden enz., als die van *Wald*, *Woud* of *Bosch*, bij voorbeeld: 's *Hartogenbosch*, *Schaekerbosch*, *Haegbosch*, *Zwartwald*, *Groenwald*, *Groenwoud*, *Abswoude*, *Zoeterwoude*, *Grijpswoude*, *Hazaartswoude*; die van HOUTRIJK, *Haarlemmer* en *Alkmaarderhout*, *Berkhout*; die van HAGE, 's *Graven* of 's *Greevenhage*, *Coppenhage*, *Meinershage*, *Bakkershage*; welke laatsten naam den doorletterden en in 's Lands oudheden zeer ervaren Heer A. BAKKER aan dat bekoorlijk oord, dicht bij *Wasfenaar*, schijnt gegeven te hebben, en in der daad is hetzelfde door deszelfs nagelatene Dochter, Meisjesvrouw CLARA BAKKER, tot zulk een trap van volmaaktheid gebragt, dat ik, in mijn leeftijd, meer dan anderhalf uur gaans, zoo niet meer, in den omtrek de woeste dorre duinen tot een bewoonbaar en boom- en veerijk oord heb zien hervormen, zoo dat zelfs in hetzelfde verscheidene Woningen,

Bijnamen
van Bos-
schen, Bar-
men en Ha-
gen.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
I. Hoofdst.

Stallen, Tassen en Schuuren met Arbeiders en Huislieden gevonden worden, in dier-voege dat deze natuurlijke Landerijen vol-maakt het denkbeeld van een oud Bataafsch Vrijdom vertoonen. Dus zijn ook in dit opzigt vooral niet over te slaan de uitgebreide Landen, Zanden en Weiden, Woningen, Bosfchen, Koekampen en Hartekampen, die nog heden ten dage als kleine Republieken in de Republiek zouden kunnen aangemerkt worden. Bij voorbeeld, onder *Hillegom* en *Lisfe*, de Landerijen van wijlen de Douariere VAN HOGENDORP; ook zijn de Duinen van *Raaphorst* door deszelfs bezitter, den Heer TWENT van *Raaphorst*, tot een heerlijk oord en als vrijdom hervormd, meer dergelijke uitgebreide bezittingen van verschillende Huismanswoningen, Weiden en Boerderijen aan den anderen verheelt, en aan eenen Landman of Havezaat behoorende, aan welke ook dan bijzonder de vrijdom van jagt of eigen erfgegeven werd, zijn er ook elders, tot in *Noordholland* toe, terwijl aan velen ook beteekenende namen gegeven wierden, naar de gelegenheid en oorzaak, het zij die op den grond, het bedrijf, of de bewoning van dieren betrekking hadden; als: *Hartekamp*, om dat men er een kamp voor Harten had, *Schapenveld*, *Konijnenberg* en meer anderen, waar van dadelijk nader.

Bijnamen
van Koe-
kampen.

Maar allerbijzonderst zijn op ons onderwerp toepasselijk de namen van *Koeijen*, *Koekamp*, *Koeham*, *Koemient Koeven* enz., zijnde *ven* de beteekenis van eene vlakke Weide, in een bogt of inham liggende, waarvan *Inham*

bij

bij KILIAAN, en het Woordenboek van JAN PLANTYN HET RUNDVEE. *moerasfige Weiden; Ven- of Veenweiden*, waar van daan ook de naam van *Veengrond, Veenweiden, Moergrond, Moerasgrond, Palus Paludus, Palus Bituminosus*, en dus als men eene Koeweide op dien grond had, bekwam die den naam van *Koeyen*, zoo veel als *Koeveen*; gelijk ook nog heden allerlei gewassen, op Veengrond geteeld, dien naam voeren; als: *Veenkool, Veenkool, Venhooi, Veenhooi*, dat bij uitstekendheid onder den naam van *Veenhooi* bekend is, en daarvan ook het hooijen op dat Land *Venhooijen*, zoo als in een ander opzigt *Benthooi, van Bentgras, Uiterhooi, Uiterwaardhooi, Duinhooi, Horst, Hooihorst, Boekhorst, Binkhorst* enz., waarvan in het vervolg nader. Omtrent de verdere naams-oorzaken van Land-districten weten wij dat er zeer velen hunne afkomst hebben van de bezitneming der zwerfende Volkeren zelve; als: *Katwijk, wijk- of verblijfplaats der Katten; Noordwijk, Norenwijk, Wijk aan Zee, Beverwijk, Wijk te Duurstede*: voorts die van *Drecht of Landscheiding*; want *Drecht* beteekent zekere wijk of open plaats, plein of markt (*Forum*); *Dordrecht, Utrecht, Mijdrecht, Wioldrecht*, en in Noord-Holland geheel *Drechterland*; voorts van *dam*: *Amsterdam, Rotterdam, Schiedam, Zaan- dam, Spaarndam, Maasdam* enz.; van *Meeren, Vlieten, Dijken*, zijn er eene menigte, welke allen bij HADRIANUS JUNIUS in zijn *Batavia* kunnen nagezien worden. Alle

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
I. Hoofdst.

Naams-
oorzaken
der dierlij-
ke verrei-
zingen en
gronden.

welke Landnamen niet anders zijn dan gedenknamen der Volkeren die deze Landen in bezit hadden, en die naderhand tot Steden en Provincien zijn hervormd. Dan, men sta mij als Natuurkundige nog een uitstap toe, betreffende de rangschikking uit de Natuur ontleend.

Die namen, welke uit het rijk der Delfstoffen zijn ontleend, komen juist overeen met den aard der gronden van ons Land. Zoo vindt men ten aanzien van de AARDE: *Aardenburg, Aardland, Aard en Zand*; van ZAND: *Zandvoort, Zandwijk, Zandyliet, Zand en Duin, Stuivezand*; van VEEN: *Veenoord, Amstelveen*, dat is een *Veen* aan den *Amstel*, *Aarlanderveen*, Land aan Aarde en Veen, *Schieveen*, Veen aan de *Schie*, *Waverveen*, *Roelofsaartgensveen*, van Geest- of schrale Landen: *Oestgeest, Geestgrond, Adegeest, Poelgeest*, als gedeeltelijk *poel* en *geest*, zoo ook *Rhijngeest* enz.; voor Oehr of steenachtige gronden: *Keiduin, Steenberg, Tzerlo, Schorduin, Oerveld, Roestenberg*. — De benamingen van *Broek, Broekland* en *Moer* zijn ontelrijk; als: 's *Gravenmoer, Moerveen, Broek in Waterland, Polsbroek, Meerbroek* enz. Deze namen komen schier bij elke voornoemde en nog te volgene bij zulk eene menigte voor, dat wij er veelligt eene Alphabetische lijst van zouden kunnen opstellen; doch daar die telkens voorkomen, zullen deze bijnamen genoegzaam doen zien, dat ons Land, en wel bijzonder met betrekking tot het Planten- en Dierenrijk, deszelfs moerasigen aart zal bevestigen.

Met

Met opzigt nu van de PLANTEN en BOOMEN, komen, behalven die van *Boomgaard*, *Akker*, *Hof* enz., bijzonder voor die van de Boomen; als: *Eikenduin* of *Eikelduin*, *Beukenberg*, *Boek-* of *Beukhorst*, *Beukenhout*, *Berkhout*, *Lindenhorst*, *Ypenlaan*, *Appeldoorn*, *Appelboomgaard*, *Doornduin*. Met betrekking tot andere Planten: *Rietveld*, *Liesveld*, *Biesbosch*, *Krooswijk*, *Klaverwei*, *Mosch-* of *Morschland*, *Haverkamp*, *Koordijk*, *Stoppelwaard*, *Koolakker*, *Akkerland*, *Bloemendaal*, *Bentveld*, *Rozeveld*, *Bramenburg*, en vele anderen.

HET RUNDVEE.

I. Afd. I. Hoofdst.

Naams-oorzaken naar Boomen en Planten.

Voeg hier bij de afstamming der menigvuldige namen van Vrijdommen, die nog heden onder ons zijn, en Kreupelbosch, of liever allerlei klein Geboomte, (*Sylvia Humilis tantum frutices proferens; virgulta*, dat is klein laag geboomte;) voortbrengen, of voortgebracht hebben; hier van *frutelam*, in het Fransch *lieu plein d'Arbriceau*, dat wij in oud Hollandsch *Horscht*, *Horst* noemen, zoo als *Bink-* en *Boekhorst*, *Zandhorst* en meer anderen; welke streken in der daad vol Brem, Kruipwilg, Lagewilg, Braamboschjes en Hei overdekt zijn; zoo ook *Heiland*, *Braamberg*, *Berkenhei*, *Berkhey*, en dergelijken meer.

Namen naar Kreupelboschen.

Omtrent de Dieren is het niet minder. Bij voorbeeld, omtrent de Visfen en Waterdieren, *Aalsmeer* en *Spieringmeer*, na het water waar men veel Aal, Paling of Spiering vangt; wijders *Visvliet*, *Schollevaart*, *Schilperoort*, *Roggeplaat*, *Haringvliet*,

Naams-oorzaken naar Visfen.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
I. Hoofdt.

Namen
na Gevo-
gelte.

Namen
naar vier-
voetige
Dieren.

Schellevismeer, Poeldijk, Smelsenstrand, Mosfelschorre, Krabbendijk, Kikkerpoel, enz. Van het Gevogelte zijn ontleend: *Arentsberg, Valkoord, Valkenburg, Valkoog, Reigersbosch, Reigersberg, Duivenvoorde, Duivendregt, Duivenvlugt, Haneekamp, Vinkeveen, Vinkeveld, Eende- of Endepoel, Ganzenoort, Kooiwijk,* van het kooijen op Eenden ontleend, *Rovestein, Ravenberg, Crajenhof* enz. Eindelijk wegens de viervoetige Dieren, zijn dezelve naamsoorzaken, nog alzoo aanmerkelijk, en wel bijzonder tot die Dieren betrekkelijk, die ons aanleiding gegeven hebben om dezen uitstap der Naamsoorzaken te betreden; te weten: het Rundvee of de herkaauwende Dieren: of die natuurlijk in het Land gevonden, of wel door de bezitnemers aangefokt wierden. Zoo vindt men vooreerst de natuurlijkste naamsoorzaak van *Caninesfaten, Conijnenvatters*: dat duidelijk zegt Conijnenvangers, welke Dieren in *Batavien* overvloedig waren en nog zijn, hier van *Conijnenberg, Conijnenduin, Conijnzand, Hazenberg, Hazeveld,* zoo ook *Vosfevelt, Vosmeer, Wolvenberg, Muizenoort, Hondsbosch,* en ontellijke meer. Dan bepaaldelijk tot het herkaauwend Vee zijn nog zeer velen bekend, van de Harten- of Rheebeesten, Hinden en Runderen ontleend; zoo zijn inzonderheid opmerkelijk de namen *Harteveld, Hartekamp, Hartwijk, Hartwoud, Hindelopen,* bij uitnemenheid is bekend onder de naam van *Hyrcinia,* als be-

ree.

teekenende het *Woud der Hartebeesten*, een Woud, Bosch of Hout, waarin Hartebeesten (*Hirci*) weiden; gelijk de Keizerlijke Schrijver uitdrukkelijk onder de Dieren van *Duitschland*, en vooral ook *Neder-Duitschland*, de Hartebeesten en Woud-Stieren beschrijft, als aan dat Gewest eigen, waar van dadelijk nader. Bij ons zijn daarenboven als nog in de Plakaten van de Jagt, de Hartebeesten bekend als Dieren aan dit Land eigen, dan dit tot de bijzondere Beschrijving dezer Dieren behoorende, slaan wij dit over, en bepalen ons bij ons eigenlijk doel, namelijk het Rundvee of den Veehandel in 't gemeen. Ten blijk van de natuurlijke aanfokking dezer Dieren, komen vooral in aanmerking, de als nog bekende benamingen van *Schapenhei*, *Schapenwei*, *Hameloord*, *Hamelsveld*, *Ramskooi*, *Blaetenberg*, alle ontleend van de Schapen, de Hamels en de Rammen, ook *Bokkenberg*, van de Bokken en ander klein Vee, hier boven alrede aangestipt. Maar vooral de namen van die Landstrecken, die van de menigte Vee en derzelve Herders de naam kregen. Zeer uitdrukkelijk is in dit opzigt, de naam van *Harderwijk*, als een wijk der Herders, *Herderswijk*, dat is den wijk die de Schaapherders verkozen hadde, als een nuttig verblijf, en inderdaad getuigt dat Gewest nog in onze dagen, dat dit Oord voor Herders en het aanfokken van klein Vee, het geschiktste is van alle onze Nederlandsche Provintien, nademaal uit dat

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
I. Hoofdst.

Naams-
oorzaken
van Land-
strecken.

HET
RUNDVEE

I. Afd.
I. Hoofdst.

gedeelte van *Gelderland*, *Overijsfel*, en voor zoo verre *Vriesland* daar aan grenst, de meeste, de beste en gezondste Wolle wordt vertiert, gelijk dit ook te regt altijd in de Vignetten der oude en nieuwe Landkaarten te zien is, alwaar men, vooral in die van *Overijsfel* en *Gelderland*, meest altijd Herders, Schapen, Bokken en Geiten verbeeld vind. Wie dit begeere te onderzoeken, sla het oog op de zoo ongemeene Kaarten van MENSCH ALTING, *Notitiae Germ. Inferioris*, en allé daar op gevolgd. Bijzonder ook de Atlas van BLAAUW, en vrij nauwkeurig op de Tjitelplaat van de *Tegenwoordige Staat van Holland, Vriesland*, enz. Terwijl men in een ander opzigt in de Landkaarten van *Vriesland*, vooral de Paarden, waarin hetzelfde van ouds vermaard was; in die van *Groningen*, de Koeijen; in die van *Zeeland* en *Noordholland*, de Visfcherijen, en in die van *Holland* alles zal zien afgebeeld, hetwelk te zamen genomen, middagklaar aantoon, dat de natuur der *Nederlanden*, van de eerste tijden der bevolking af, tot nu toe, de benamingen heeft ontleend van het aankokken van Vee en Lanbouw. De Oude gaven ook aan zekere Bergen, waar op men Koeijen weide, den naam van Berg (*Mons*) Dal. N. ERITRENUM meld dat dit van oud-duitschen oorsprong is, om dat deze zulke Koeijen, Bergkoeijen (*Montanas*) noemden, *Montanae gregatim in Montibus prascuntur*, Koeijen die op de Bergen grazen. In onze dagen getui-
gen

gen dit nu wijders de namen van *Koegras*, *Koedijk*, *Koefeld*, *Osfenberg*, *Bullebuurt*, *Koewei*, *Kalverveld*, allerbijzonderst is de naam van *Koevenne*, (zie *bladz* 35.) en nog in de Steden zelven zijn de namen van *Koemarkt*, *Osfenmarkt*, *Kalvermarkt* over bekend: in *Amsterdam* draagt zekere Straat den naam van *Kalverstraat*, zoo ook *Osjesluis*, om dat de Vleeshouwers aldaar veeltijds hunne Ofsen plaatsten. In *Haarlem* is bij uitnemendheid een *Deensche Osfenmarkt* bekend. In de *Beemster* de *Bullemarkt*. In vele Steden dragen de Stadspoorten de naam van *Koespoorten*, zoo als de Stad *Leyden* en *Alkmaar* eene *Koespoort* hebben, die dien naam ontleend hebben van de menigte Koeijen die uit de *Weipoort*, *Koeweipoort* en *Rhijnland*, of de *Koedijk*, in die Steden ter markt komen. De *Hogewoerdsche* of *Hogewaardsche Poort* dier eerstgenoemde Stad, draagt in zijn *front d'Espice* ten dezen blijke, de afbeeldingen van Koekoppen, ja zoude ik van grootspraak te beschuldigen zijn, als ik zeg, dat de *Leydsche* en *Delfsche* Koemarkten de beroemdste uit *Holland* zijn; doch hier van in het vervolg nader. Het is hier ons oogmerk, om uit de opgemelde benamingen te betoogen, hoe en op hoedanige wijze de aanfokking en plaatselijke vermenigvuldiging van het herkaauwend Vee, inzonderheid der Koeijen, hier te Lande, van het begin der bezitneming en bevolking af, tot nu toe, bewijsbaar is.

HET
RUNDVEE.
I. Afd.
I. Hoofdst.
Namen
naar het
Rundvee.

Het zij dan nu de *Catten*, de *Batavieren*, de *Tencteren*, *Marsaten*, *Uispeten*,

HET RUNDVEE. *Frisiabonen* en verdere Geslachten, de eerste bezitnemers der opene en onbewoonde Landen waren, dit is toch zeker en onloochenbaar, dat zij er zich met hun Have en Vee, bijzonder Runderen en Schapen, ter nedergezet hebbende, ook daar naar die plaatsen noemden; en dat wel zoo, dat zij, niettegenstaande de moerasigheid des Lands, en de gedurige vlooden der Zee en Rivieren, zich voor hun en hun Vee hoogtens opwierpen, om er op te vlieden, tot dat de ebbe en vloed terug keerden; en die hoogtens ook al door bijzondere namen onderscheiden; hoedanige hoogtens en vliedbergen (*Terpen*) men nog heden hier en daar in *Holland*, *Westvriesland* en elders vind. (Zie boven over de *Burgten* *bladz* 30. enz.) Van dit zetten, ter nederzetten, woonplaats verkiezen met Have en Vee, is als nog oorspronkelijk en in gebruik het woord *Havezaaten*, elders, bij verkorting, *Avesaat*, hetwelk in *Gelderland*, en bijzonder in *Overijsel* en *Drenthe*, als nog beteekent, *eene uitgebreidheid Lands, waar op zeker Geslachtvader of Eigenaar oorspronkelijk regt heeft bekomen, door het regt der Natuur als eerste bezitnemer*, zoo dat, uit hoofde van dat regt, zulk een eigendom niet mogt vervreemd worden, zonder toestemming der Naastbestaanden, waar uit, ik gis, dat het regt van naasting als nog in zwang is. In dien zin, waren de medebewoners van zulk een *Havezaat*, geen eigenlijke Onderdanen, maar *Landzaten*, vrije *Havezaten*, dat is, die met hun Have en Vee in dien omtrek, een Buurtschap, een vrij-

vrijdom uitmaakte, of die, zoo als VENNEKOOL uit TACITUS te regt vertaald, een *vrijdom* hadden, dat de bezitter volgens de regten van den Mensch bezat, even als *Inwoners*, *Landzaten*, *Havezaten*, dat is, bezitter van eene Have, een rijkdom van Vee, waar van men dan zegt Have en Vee, en nog heden Levende Haaf, waar door men dan Koeijen en Schapen verstaat. Voorts nu nog *Landhoeve*, *Landhof*, 't geen in nog later dagen, toen de oudsten, de Huisvaders of Opperhoofden van zulk eene *Havezaat*, meerder gezag kregen, veranderde in Heerlijkheden, Graaffchappen, Hertogdommen, enz. hetwelk vooral in *Duitschland* het eerst doorging. Doch in *Vriesland* en in *Holland* zijn deze Tijtels of Oppergezagvoeringen nooit, tot op deezen dag, tot zulk een hoogen trap geklommen; in *Vriesland* zijn de *Grietenijen*, misfchien van *Grienten*, *Grietenijen*, als zijnde eene vereeniging van Havezaten of Landen, binnen den omtrek van zekere Grienten gelegen, afkomstig, en welke Grienten zoo veel zijn als Hagen en Kreupelbosch, of Grientrijzen, aan de Rivieren gelegen. In *Holland* is zulk een vereeniging van Havezaten, Heemraadschappen, Heerlijkheden, Riddermatig en Leenroerig; maar vooral met betrekking tot bijzondere Landen of Havezaten, thans genaamd *Bruikers*, *Boerenbruikers*, als Landen die den Boer gebruikt tot aanfokking van Vee, zoo ook *Huismans-* of *Boerenwoning*, *Boerderij*, *Mergentalen*; hooger op, naar het *Sticht en Gelderland*, *Boerenhoeve* of *Hof*, *Heihof*,

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
I. Hoofdst.

Bruikers.

HET *hof, Moeshof* enz. en om dat daar veel
 RUNDVEE. Boomooft valt, ook *Bogert, Boomgaard*.
 I. Afd. Nog zijn er hier en daar benamingen van
 I; Hoofdst. *Mansen, Mansenhoef*, dat zoo veel bete-
 kent, als *Mergen, Morgen, Bunder Lands*,
 waar van ook *Bunderhoeve* of *gemeten*,
 een Hoeven van veel bunderen Lands, zulk
 een Manse of Manse-Hof, wierd oudstijds
 berekend op 20 *Jugera* of Akkers, welke elk
 zoo lang en groot waren, als twee Ofsen op
 een dag konden beploegen, zoo dat dan tot
 het beploegen van eene Manse, op eenen
 dag, 40 Ofsen behoorden, waar uit men
 kan nagaan, dat de Bezitter van slechts eene
 Manse, al een vrij gegoede Havezaat was,
 hetwelk op onze Roede en Bunderen of ge-
 meten Lands beraamt, ook al aanzienlijke
 Morgentalen zoude opleveren. Uit deze oor-
 zaken ook nog eigenlijk een Veehoeder of
 Landman, in het Fransch *Burgeri* genaamd,
 want het woord Boer, dat wij al te veel met
 zeker soort van verachting bezigen, was
 bij de Latijnen in hoogachting, en onder
 verscheiden namen bekend, als *Rusticus*,
 dat is Boer, Bouwer, bij de *Duitschers* ei-
 genlijk Bouwman, Boerman, *Colonus*, Land-
 man, Bouwboer, *Agricola*, Landbouwer,
 Akkerman, welken naam de eerste en edelste
 Romeinen zich een eere rekende: voorts
Villanus, dat juist tot ons betoogde be-
 hoort, om dat *Villa*, eene Hoeve, Hofste-
 de, Boerewoning, Landhuis en Pachthoeve,
 ook *Substantiva*, dat is eigenbestaande Land-
 hoeve beteekende, volstrekt ons gezegde
 staaft, en op onze Boerenstand betrekkelijk is,

Dan waartoe dienen, zal veelligt iemand vragen, alle deze naamsoorzaken? en vooral zullen de hedendaagsche Vitters der oude Vaderlandsche kundigheden, die uitvoerige Werken verachten; vooral zullen dezen, herhaal ik, wel wat te vitten hebben, waarom doch, zullen zij vragen, zoo veel oudheidkundigen omflag? Waartoe dienen de Bijbelhistorien der Aartsvaderen, de oudste der Vechoeders? Wat raakt ons in deze verlichte Eeuw, wie onze eerste Landbewoners, Land- en Havezaten waren? Welk belang hebben wij bij het verreizen van Rundvee, en vervelende uitbreidingen van oude verhalen?

HET
RUNDVEE.
I. Afd.
I. Hoofdst.

Komt hier, gij voorbarigen en onkundigen! ik zal u allen uit mijne overwegingen en duchtige bewijzen antwoorden; ik zal u schaamrood doen blozen over den geringen eerbied, die gij in deze dagen overig hebt voor den grootsten, den dierbaarsten zegen, die Gods Voorzienigheid in den Veehandel dezer Landen aan onze Voorvaderen geschonken heeft! Kortom, ik zal, kan ik van ulieden slechts een oogenblik toelustering bekomen, aantoonen, dat en Natuur en ijver, door Gods zegen, dit Land, dit *Holland*, wat zeg ik? alle de *Nederlanden*, ja nog meer, gansch *Duitschland*, door de vermenigvuldiging van Vee- en Akkerbouw heeft groot gemaakt, eer nog de goud- en zilver-aderen en Koopvaardij bij hun bekend waren. Ik ga over tot bewijs.

Uit het betoogde betreffende de overbrenging
Nader betoog
der over de

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
I. Hoofdst.

Veeteelt
in ons Ge-
west.

der Vee - en Landbouw door de Oosterfche Volkeren in *Duitschland*, vertrouwen wij be-
wezen te hebben, dat de rijkdommen van Have
en Vee aan alle *emigrerende*, verreizende, va-
gebunderende en zwervende Volkeren der-
zelve onderhoud en natuurlijk bestaan ver-
fchaften; en waarin, vraag ik in het voor-
bijgaan, is de bevolking van nieuw ontdekte
Landen of Colonien anders gelegen, dan in
de bevolking tevens met Have en Vee te
verfterken? Doch om dat wij geene verdere
historiële kennis van den oorspronkelijken
Veehandel in *Duitschland*, en gevolgelijk
ook in *Neder-Duitschland*, hadden, dan
die of uit den Bijbel of uit de gefchiede-
nifen der Oosterfche Volkeren kunnen be-
redeneerd worden; zoo blijft voor ons ten
duchtigen bewijze niets overig dan het ge-
tuigenis van zulke Volkeren, die ervaren in
het aantekenen van zeden en gewoontens,
aan ons hunne pergamenten en boekftaven
hebben overgelaten. Onder dezen worden
met alle regt als de geloofwaardigfte met
eerbied erkent de meergemelde CAJUS JU-
LIUS CAESAR, die met eigen oogen alles ge-
zien, alles naar waarheid en trouw dermate
heeft opgemerkt en aangeteekend, dat MAR-
CUS TULLIUS CICERO en AULUS HIRTIUS
PANSA eenparig getuigen, dat aan deszelfs
aanteekeningen door geen Historiefchrijver,
hij ware een verbeterende, vermeerderende,
of berispende, nimmer eene jota van de waar-
heid en getrouwheid der zaken konde toe
of afgedaan worden. Deze JULIUS CAESAR

was

was dan het gene VOLTAIRE van den grooten FREDRIK, Koning van *Pruisfen*, zeide: HET
RUNDVRE:

Il voit tout par ses jeux & fait tout par lui-même. I. Afd.
I. Hoofdst.

dat is: *hij zag alles met zijn eigen oogen, en verrigtte alles door zich zelven.*

Bij deze verhalen van CAESAR voegen wij nog eens CORNELIUS TACITUS, *Beschrijving van de Zeden van oud Duitschland*, een doorluchtig Romeinsch Historiefchrijver, van wiens trouwe en bondigheid alle geleerden eenparig getuigen, en waar van VONDEL te regt zegt:

Geen koper beeldt hem uit, zoo levende als zijn daden,
Met wereldwijs gestarnt van spreuken rijk geladen,

En Regelen van Staats-welsprekendheid gepropt,

Met wijsheid herelijk, en bondig en beknopt.

Het is daarom dat wij, nazaten der *Batavieren*, aan dezen TACITUS en JULIUS CAESAR onze dankbaarheid verschuldigd zijn, omtrent all' het gene wij nog nader met zekerheid van den voortgang en de aankweeking van Vee- en Landbouw in dit Gewest weten. Waarom ook den voortreffelijken VENNEKOOL te regt zegt, *dat wij zonder CAESAR en TACITUS weinig van onze oorspronkelijke Landzaten weten zouden*; wij hebben nog wel kennis aan de Reizen van ANTONINUS, aan STRABO, vooral ook aan PLINIUS, PTOLOMEUS, ORTELIUS en andere Geographen, doch derzelver beschrijvingen van den waren toestand van oud *Opper- en Neder-Duitschland*

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
E. Hoofdst.

land zijn zeer ingewikkeld, en niet zelden versierd, of verdicht. Hierom houden wij ons aan het gene wij met zekerheid hebben kunnen weten: wij hebben ons derhalve gehouden aan die vermaarde en waarachtige getuigenissen voorgemeld, en wijzen daarenboven den Nederlandschen Lezer naar de voortreffelijke vertalingen van VENNEKOOL en P. C. HOOFT, echter met voorrang aan den eerstgenoemden, als wiens aantekeningen en juistheid van vertaling HOOFT verre overtreffen, schoon HOOFT hoofdzwieriger was; zoo dat wij geenzins aarzelen om te zeggen, dat, zoo VENNEKOOL (anders FENACOLIUS) zoo wel Burgemeester van *Amsterdam* was geweest, en een' *Hendrik de groote* geschreven had, als dat hij Schoolmeester te *Maasfluis* was, hij verre in juistheid der zaken *den palm* zoude gestreken hebben. Dit in het voorbijgaan.

Ter zake: beide opgenoemde, zoo oorspronkelijke als vertalende, ja zelfs de twijfelachtige Schrijvers, vermelden algemeen, dat bij de *Duitschen*, uitdrukkelijk de *Nederduitsche*, de *Overrijnsche*, eindelijk bijzonder bij de *Batavieren*, *Frisiabonen*, *Triersche*, *Drentsche* en andere Volkeren, eigenlijk *Vrijdommen*, en zoo als wij be- toogd hebben, *Havezaten* of *Landhoeven* geene andere rijkdommen, bezittingen of eigendommen waren, dan hun *Have* en *Vee*, hetwelk uitdrukkelijk door CAESAR en TACITUS gezegd wordt, als zij melden: *deze*
Vol.

Volkeren hebben geen kennisfe aan gouden of zilveren munte, noch zilveren of gouden vaten, ten ware aan eenige oude Ser-raters of Bigaters, die bij haar door de oorlogen met ons bekend zijn geworden; (hetwelk in onze Natuurlijke Historie van Holland alrede uitvoerig beschreven is, met afbeeldingen dezer Munten.) Wijders, zij betalen elkander met Vee, of woordelijk, Koeijen, Schapen, Ceiten, Paarden, Vee (Pecora); zij geven hunne kinderen ten Huwelijk een Paard, Jok-ossen en Vee; zij geven aan hunne Prie-steren en Prinsen een iegelijk naar zijne bezitting, geschenken van hunne have, in dier voege, dat bij hunne Prinsen en Oud-sten wederkeeriglijk den rijkdom van elk Vrijdom vertrouwd worat.

HET
RUNDVEE
I. Afd.
I. Hoofdst.

Daarenboven melden de opgenoemde Schrijvers, dat hunne verkiezing en rijkdom van Vee niet zoo zeer bestond in de uitgelezenheid noch schoonheid van Vee, als wel in de menigte; en geen wonder: want daar dit Volk zelve in menigte voortteelde, zoo volgde noodwendig ook de menigte van Vee tot onderhoud. Voeg hier bij, dat zij de Vellen, de Huiden en de Wolle van het Vee tot hunne kleeding noodig hadden, gelijk zulks al mede getuigd wordt, namelijk, dat zij meest allen kleederen droegen van Beestenvellen, en er ook hunne bedden van maakten; dat zij wijders kunstiglijk de Vellen der Dieren wisten aan een te hech-

Aanmer-
king over
het gebruik
der Hui-
den.

HET
 RUNDVEE. ten en te schakeeren; eindelijk, dat zij
 I. Afd. zich schilden en wapenrokken van Dieren
 I. Hoofdst. bereiden, en op hunne hoofden de horenen
 en bekkeneelen der Dieren droegen als
 helmotten, hetwelk een vreesfelijk aanzien
 gaf (*). TACITUS meldt zelfs van gewel-
 dige Dieren uit de Noordzee, wiens vellen zij
 bezigden tot kleeding; welke Dieren eenigen
 voor Zeerobben houden, doch verkeerdelijk,
 nademaal er althans heden hier zoo nabij geene
 Robben, maar wel Zeehonden (*Phocaena*)
 bekend zijn, welke Dieren zelfs aan de
 Zeeuwfche en Vlaamsche kusten nog vrij
 menigvuldig zijn; en het is opmerkelijk,
 het geen weinige onzer hedendaagsche Na-
 tuurkenners opmerken, dat nog heden jaar-
 lijks de *Emblers* en eenige *Groninger Frie-
 zen* ter Zeehondenvangst naar de Vlaamsche
 kust uitvaren, gelijk als ook nog zeer vele
Vriesche en *Embler* Schippers of Boots-
 lieden Kaaijakken of Schansloopers van Zee-
 hondenvellen, en meest allen bonte mutfen
 van Schapenvellen dragen; zoo kenbaar
 zelfs, dat deze Volken, in dit habijt, in de
 Landkaarten afgebeeld zijn bij de *Overijs-
 felschen* en *hooge Gelderschen*, *Cleefslan-
 den* en *Munster*; en het is als nog niet zeld-
 zaam, den Boer en Boerenknecht met een
 wambuis van een bereide Schapenvacht te
 vin-

(*) Zie *Nat. Historie van Holland* III. D. de af-
 beelding op bl. 455.

vinden; dit kunnen de liefhebbers der Schilderkunst overtuigelijk nagaan in de Schilderstukken der Kunstenaren onzer vorige Eeuw; bij voorbeeld, in die van NICOLAAS BERGHEM, die meest Overijsfelfche Landschappen en Vee schilderde, ziet men altijd de Herders en Koeweidens met een Schapenvachten-wambuis gekleed, de Vrouwen met korte rokken en keurzen. In de Tafereelen van VAN DE VELDEN, en vooral in die van PAULUS POTTER, die meest Hollandfche Landschappen fchilderden, vertoonden zij den Boer in grove pijen en netter kleeding, en de Vrouwen met langer rokken; uit welke vergelijking het dan in 't geheel niet ongerijmd is, te fteflen, dat in de eerstgenoemde Landen als nog het overblijffel der gewoonten van die kleedij der eerfte bevolkers te vinden is. Ik voeg hier een fterker bewijs bij, te weten, dat in *Overijsfel*, in *Drenthe*, en daar, waar *Gelderland* aan *Cleefslant* grenst, als nog de onderlinge betalingen in ruiling van Vee of derzelver voortbrengfelen, mitfgaders de vruchten van den Akkerbouw, gefchieden; zoo dat de geen die veel Vee heeft, en Boter en Kaas maakt, deze gaven van zijnen handel verruilt tegen Koorn, Haver, Gerst en Boomvruchten, die eenen anderen voortteelt, zelfs tot den Bakker en Molenaar worden aldus betaald; men vindt daarom in die ftreken ook het geld zoo fterk niet in handen als in *Holland* en de Koopfteden der andere

HET
RUNDVEE;

I. Afd.
I. Hoofdst.

Ruiling
van Vee.

HET
RONDVEE. Provincien. Het zoude zekerlijk een rijk
L. Afd. *Amsterdamsch* of *Rotterdamsch* Koopman,
I. Hoofdst. of ook een met Zeeuwfche Rijksdaalders
gespekte *Zeeuw*, gewoon ter Koopbeurze
te treden, en in vergulde koetsen, omringd
van Livrebedienden, te rijden; die door
Kantoorknegts, Makelaars, Beunhazen,
Kasfiers, Slepers, Pakkers, Convooiloo-
pers, met de hoed in de hand, zich eer-
biedig buigende, dagelijks hem ziet eerbie-
digen; — het zoude, zeg ik, zoodanigen
vreemd voorkomen, als hij bij de vermo-
gendsten en aanzienlijksten in sommige Steden
of Vrijdommen der opgemelde Landen kwam,
en aftrad voor twee groote Staldeuren, en in
plaats van een marmeren Voorportaal eenen
Dorschvloer, een Paarden- en Koeijenstal
vondt; als de Huisvrouw van een Burge-
meester in een bruin serge jak hem welkom
heette, terwijl zij met den ontblooten arm
Boter kneedt; als hij de fiere, bevallige en
welgemaakte Dochter, een' helder geschuur-
den koperen Melkkan op het hoofd dragen-
de, zag binnen treden; als hij den Burge-
meester, Schepen, Ouderling, of vermogend-
sten der Stede, onder den hooivork zag staan,
en als het noen is aan eene en dezelfde tafel met
zijne knegts eeten, eerbiedig bidden en God
loven; — zeker, dit zoude zulk eenen een
wonder zijn, en was het eene nieuwmodi-
sche vrijheid of zedeleerdrijver, hij zou
moeten uitroepen: hier woont beschaafde
Vrijheid, Gelijkheid en eerbiedige Gods-
dienst! — Indien ik met eigen oogen, ei-
gen

gen gevoel, en zelfs meer dan loome drift voor Vrijheid, deze dingen niet had opgemerkt, ik zoude het hier aldus niet te berde brengen.

HET
RUNDVEE

I. Afd.
I. Hoofdst.

Dus, zoo beredeneerd als het ons mogelijk was, de voortfokking en overtochten van het Rundvee in onze Gewesten, be-
toogd hebbende, is er tevens met de verrei-
zing of emigratie onzer eerste Landbewo-
ners, niettemin eene verhuizing der Runden,
die uit de natuur dezer Dieren zelve
oorspronkelijk is, zonder dat het mensche-
lijk vernuft hier in eenig deel heeft. Het
is den Natuurkundigen, en vooral de Reizi-
gers, in allerlei Gewesten der Wereld, be-
kend, dat zij in alle door Menschen onbe-
woonde en onbekende Landen, eene natuur-
lijke zamenleving en verhuizing van allerlei
Dieren erkennen: dus weet men, hoe de
Trekvogelen, velerlei Visfchen, ja Infek-
ten, op gezette tijden, met geheele benden,
van het eene Gewest naar het andere verhuizen,
en alzulke Gewesten opspooren, waar zij
hun voedsel, naar hunnen aard en hunne natuur,
best kunnen vinden, als bij voorbeeld, onder
de Vogelen: de Oijevaars, de Zwaluwen,
de Ganzen, Kraanvogels, Vinken, Sneppen
enz. Onder de Visfchen: de Cabeljaauwen,
Zalmen, Baarzen, en vooral de Haringen,
die allen bij scholen verhuizen. Onder de
Infekten, de Bijen, de Sprinkhanen, zwarte
Vliegen en ontelbare andere Geslachten.
Maar onder de viervoetige Dieren zijn er
even zoo vele doorslaande blij-

Natuur-
lijke aan-
fokking
van het
Vee.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
I. Hoofdst.

Samenle-
ving der
Runderen.

ken, onder de Muizen, de Konijnen, en meest alle graan- en vruchteetende Dieren, die bij troepen verhuizen, om hun voedsel te zoeken; doch onder geene viervoetige Dieren heeft er eene zoo maatschappelijke attroepering, zamenscholing bij hopen, plaats, dan onder het herkauwend Vee, zoo dat men den naam van *grex*, *greges*, dat is: *hoop*, *bij hopen grazen*, bijzonder ook op het Rundvee, Schapen, Geiten enz. toepast. Immers OVIDIUS onderscheid dit duidelijk dus: *mille greges illi, totidemque pars altera per herbas pascebant*: dat is in deze zin: *duizend hopen* (namelijk *groot vee*) *met nog andere gedeelten, weiden in de kruiden of het gras*. Zoo ook TIBULLUS en DOUZA, *pro grege ferre dapum*, dat is: *ruimschoots, bereid dit voedsel* (*den groenen disch: voor de Kudde, het Vee*). Immers vindt men in allerlei onbewoonde Landen, de Hartebeesten in de Boschen in troepen bij elkander: de Schapen, Geiten en Bokken vergezellen insgelijks altoos elkander, ook de Koebeesten, wilde Stieren en wilde Paarden, vindt men in benden bij een, daar men integendeel de verscheurende Dieren, als Leeuwen, Tijgers, Wolven, Vossen en Honden, meest altoos afzonderlijk, ja elkander verscheurende vindt, hetwelk men, als men het bedaard overweegt, beschouwen moet als een blijk van de wijsheid des Scheppers, om juist door die gezelligheid der herkauwende Dieren, als eene eendragtige magt en kracht tegens hun na-
tuur-

tuurlijke vijanden, de verscheurende Dieren, te stellen, tegens welken anders, wanneer deze ook in gelijke getallen vereenigd waren, zij niet bestand zouden zijn; het is dus over bekend, dat wanneer de wilde Paarden en hunne Veulens, door Wolven, Leeuwen of Tijgers worden aangerand, dat zij zich dan met de koppen bijeen stellen, hunne Veulens in het midden plaatsfen, en met de achterhoeven achteruit slaande, zich verdedigen. De Hartebeesten, en vooral de Koeijen, loopen dom en driest, met gansche koppels en de hoornen vooruit, tegens hunne vijanden aan; en het is juist daarom, dat zij in de wildernissen altoos in groote troepen bijeen schoolende, ook aldus van het eene oord naar het andere trekken.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
I Hoofdst.

Deze optogten nu, verplaatfen dan ook die Dieren van het eene Gewest naar het andere, en gevolgelyk zijn er ook in onze Gewesten natuurlijk zulk een soort van wilde Stieren, als in het oude *Duitschland*, geweest, waar van JULIUS CAESAR gewag heeft gemaakt. In latere tijden zijn zulke wilde Koeijen en Stieren ook nog in *Duitschland* bekend geweest. PROCOPIUS, *de Bello Gothorum*, maakt gewag van een wilden Stier, die op de jacht, door THEODIBALD, Koning van *Mets* en *Oostenrijk*, die in het jaar 548 leefde, vervolgt, een zwaren boomtak in zijn woede brak, die op het hoofd des Konings vallende, hem het leven kostte. In de Bosfchen van *Bourgonje* zijn ook wilde Bullen bekend geweest, die zij tam gemaakt

Natuur-
lijke op-
togten.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
I. Hoofdst.

hebbende, in overvloed voortfokten, zoo dat zij uit weelde hunne hoofdharen en lichamen met boter smeerden. Nu nog worden zij in *Hongarijen* en elders in de aangrenzende Landen gevonden en gevangen. In korte woorden heeft J. JONSTON, al wat de Ouden omtrend de wilde Koeijen gezegd hebben, verklaard, het zij onder de naam van *Urus*, dat van het Duitsch woord *ur*, dat is: *wild*, oorspronkelijk is, of van *Bison*, mede van oud Duitschen oorsprong, of dat er ook *de Bonafus* onder begrepen word, als zijnde, naar het hedendaagsch gevoelen, hetzelfde Dier, doch van Gewest verschillend, van alle welke bij denzelfden Auteur matig goede Afbeeldingen gevonden worden, en in welk werk hij over de wilde Koeijen dus spreekt: *Reperitur in Sylva Hyrcinia Podolia, Samogitia, Mazovia & Hungaria*, dat is: zij worden gevonden in het *Hircijnce Woud*, nu nog het *zwarte Woud*, daar zij ook heden nog zijn, in *Padolien*, nu *Groot Rusland*, in *Samogetien*, nu *Klein Azien*, aan *Hongarijen* grenzende, *Mazovia* en *Hongarijen*, alle Gewesten die onderling aan *Duitschland* grenzen, en gevolgelijk ook de Gewesten zijn der wilde Koeijen, die door den tijd tam gemaakt, aan die in *Bataviën* nog iets van hun ras overlaten, in welk opzigt ook JONSTON er bijvoegt: *Adfuescere ad Homines & Mansue fieri, ne parvulum quidem excepti possunt*, dat is: *eenige weinige uitgezonderd, kunnen zij tam gemaakt worden, en aan den Mensch gewennen*; dus is er ook geen twijfel over,

of

J. G. B. del.

A. S. M. sculp.

of onze Koeijen zijn ook gedeeltelijk afstammelingen van die wilde Koeijen, zelfs zoo, dat sommige onzer Stieren en Koeijen, iets van derzelve gedaante hebben, hetwelk uit de vergelijking van onzen afgebeelden Stier op de, in dit stuk gevoegde, Geslachtplaat nagenoeg is overeen te brengen; het onderscheid is alleen daar in gelegen, dat de wilde Koeijen op de nek zwaarder hoog gekrulde manen (*juba*) hebben, die tot op de kossen nederhangen; voorts op den kruin tusschen de hoornen, tot op de star, insgelijks zware lokken, tot over de groote zwarte oogen, wreed van opzigt, zoo dat de oogen tegen het oogwit sterk uitpuilen, de muil breed gerimpeld, zwarte groote neusgaten, voorts aan de kin een vrij groote baard, voor het overige niet hoog van pooten, echter de voorpooten hooger, zoo dat het Dier in zijn voorstel geweldige kracht draagt, schoon zij de kop altoos duikende en als stootende dragen; gelijk ik dan ook eene afbeelding, op Plaat 1, mededeel van zulk een wilden Stier, die men toen den Woud-Stier noemde, als zijnde in het *zwarte Woud* gevangen. Deze Stier is voor ecnige jaren hier te Lande te zien geweest, en ook is dergelijke door RIDDINGER, die alle Jagtdieren van het tegenwoordig *Duitschland* in Plaat heeft gebragt, zeer fraai afgebeeld. In hoe verre nu zulke wilde Stieren en Koeijen bij troepen (*gregatim*) vereenigd omzwerven, is gedeeltelijk gemeld, en komen wijders de nieuwe Reisbeschrijvers met de oude, daarin, overeen. Het geen dit ten aanzien

HET
RUNDVEE.

I Afd.
I. Hoofdst.

HET van ons Land ophelderen kan, is dat de oude
 RUNDVEE. *Duitschers*, en gevolgelijk ook de *Nederduit-*
 I. Afd. *schers* en *Bataven*, zoodanige wilde Koeijen of
 I. Hoofdst. Woud-Stieren, behalven dat zij die Dieren op
 de jagt nedervelden, ook door list opvingen en
 tam maakten; hetwelk zij op de volgende wijze
 deden: zij spoorden in de Boschen en de
 daar tuschen liggende Beemden of Valeijen
 het gewone ritspoor der wilde Koeijen op.
 het geen zij, zoo als nog heden alle Jagers
 doen, aan den indruk der pooten in de aar-
 de, ligtelijk ontdekten, en daar de Koeijen
 van nature geneigd zijn om tegen boomen,
 paalwerk of muraadje met de huid te schu-
 ren, of, zoo men zegt, te schurken, als
 zij jeukerig zijn, of van de infekten gekweld,
 rappig of schurftagrig worden, en de natuur
 haar geene genagelde vingeren om zich te
 kunnen klaauwen en krabben, gegeven heeft,
 zoo verhelpen zij dat gemis door het schu-
 ren en schurken van de huid tegen de boom-
 stammen, zoo als onze Boeren daarom in
 hunne weiden overal schurkpalen zetten,
 waar van in het vervolg nader. Daar nu de
 boomen, waar aan die wilde Koeijen zich
 schuurden, kenbaar genoeg waren aan de Ja-
 gers, zoo groeven zij aan de eene zijde die-
 pe kuilen, zoo diep, dat er eene Koe in
 vallende, niet uit konde worstelen, daar na
 zaagden zij zulke boomstammen zoo verre aan
 den wortel door, dat de boomstammen even
 konden blijven staan, maar ook op de minste
 schuring of aanstoting, braken en nederstorte,
 wanneer dan een wilde Koe of Stier naar

gewoonte zich tegen zulk een halfgezaagde boom met kracht aanschuurde, brak de boom en stortte met de Koe in den gegraven kuil, die dan nog met zijne takken en bijstaand kreupelbosch, de Koe belemmerde, behalven nog de takken die listig in den kuil gevlochten waren; de Koe aldus belemmerd en onweerbaar, wierd dan met strikken, touwen en ketenen dermate gekluisterd, dat hij niet schaden kon, en alzoo gevangen bleef, tot dat zij gekalfd had, en allengs gedweeër en vervolgens geheel tam gemaakt wierd. Anderen groeven kuilen in het open veld, en joegen dan de wilde Stieren, door het gebrom van trommen en het geweld van Honden, die daar van den naam van Bulhonden kregen, tot in zulke gekuilde hinderlagen. Deze manier van wilde Koeijen te vangen, die bij de oude *Duitschers* plaats had, kan men in de Afbeeldingen van JONSTON zien. Wijders getuigt dit ook de meergemelde JULIUS CAESAR, die deze wijze van wilde Koeijen te jagen en te vangen, uitdrukkelijk beschreven, doch mogelijk zich vergist heeft, door dit aan de stijfte der pooten, en het staande slapen tegen een boom, toe te schrijven, waar uit dan ook een zeker verschil onder de Natuurkenners is, of de bedoelde wilde Koeijen, door hem beschreven, niet wel voor een Rhenoster of Eland of ook de zwager Woud Ezel is te houden, dat ik voor mij niet geloof, maar hoe dit ook zij, zeker is het, dat nog heden ten dage, de Duitfche Jagers in de groote Bosfchen,

HET
RUNDVEE.I. Afd.
I. Hoofdst.

HET
RUNDVEE. schen, de wilde Koeijen, Zwijnen, Harte-
beesten, Wolven, Vosfen en dergelijke
I. Afd. woeste Dieren, in hinderlagen van diepge-
I. Hoofdst. graven, met boomen en kreupelbosch be-
dekte kuilen, vangen, waar van zelfs al van
ouds uitvoerige Beschrijvingen en Afbeel-
dingen, in de Prenten van A. TEMPEEST te
vinden zijn, bijzonder ook in zeker oud Jagt-
boek, dat ik bezit, tot *Francfurt* gedrukt
A°. 1592. met privilegie van den Roomsche
Keizer, en opgedragen aan den Grave van
Nassau Sarbruck.

Dit in opmerking genomen, zoo is het
genoeg bewezen, dat ook onze Voorza-
ten zoo wel van het aan dit Land natuur-
eigen tamgemaakt Vee, als dat gene, hetwelk
zij met zich overbragten, het tegenwoor-
dig geslacht der Koeijen aan ons Land als
Nationaal hebben nagelaten. Dan, eer ik
van deze zonderlinge wijze van Koeijen te
vangen en tam te maken, afstap, moet men
echter niet uit het oog verliezen, dat
deze Dieren natuurlijk, alſchoon zij niet
tam gemaakt zijn, evenwel onder elkander
een soort van gemeenzame zamenscholing
hebben; hetwelk wij, met het geen onze
Voorzaten in later eeuwen in de *Oost- en*
West-Indien ontdekt hebben, volkomen kun-
nen ophelderen. Immers alle nieuwe Reis-
beschrijvers, die ons de ontdekkingen op de
Kaap de Goede Hoop, die van de *West-*
Indien, inzonderheid van *Amerika* mede-
deelen, komen daarin overeen, dat zij al-
daar gevonden hebben geheele koppels Koei-
jen, Stieren, Buffels, die alle jaren zeker
soort

soort van optogt namen van den eenen streek naar den anderen. De Fransche Zendelingen in de *Mississipi*, in de *Buono Ayros* of de gezonde *Luchtstreek*, de *Honduras* en elders verhalen, dat de Koeijen in die streken, tegen den tijd dat zij Kalven moeten, zich bij troepen afzonderen naar afgelegene oorden, aldaar hun Kalven werpen, en zoo lang vertoeven, tot de Kalveren in staat zijn op zich zelve te grazen; dat daar na die Koeijen bij menigte verhuizende, op dien verhuistijd door de *Amerikanen* worden opgespoord en gedood; latende de Kalveren, die op haar beurt ook weer voorttellen, gerust aanfokken, tot dat deze op haar verhuistijd insgelijks worden gejaagd en gedood.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
I. Hoofdst.

Hoe deze optogten der wilde Koeijen geschieden, wordt zeer naauwkeurig verhaald door de Fransche Missionarissen L. P. HENNEPIN en DE LA BORDE, in hunne Reisbeschrijvingen van een groot gedeelte van *Amerika*, de *Caraïbes* en *Antillische Eilanden*, bij den Boekverkooper VAN DER A A te *Leyden* in 8vo. 1704 in het licht gegeven: zij melden onder anderen, dat de Koeijen jaarlijks, na het verloop der seizoenen, het zij noord- of zuidwaarts trekken, of ook oost- of westwaarts, na dat het klimaat hen gunstig is: dat deze optogten in eene groote menigte en regelmatigen trein geschieden: alle achter den anderen, de Stieren en jarige Koeijen vooraan, de Pink-Vaarzen en Kalveren in het midden, de

Vaarzen

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
I. Hoofdst.

Vaarzen achteraan, en zoo vervolgens, in diervoege en in zulk eene menigte, dat volgens het getuigenis dezer Reizigers, er dikwijls eene trein is, die meer dan een mijl gaans beslaat; waaruit zij dan op goeden grond de sterke vermenigvuldiging, en het zoo bekend sterk vertier van Huiden van deze Runderen bewijzen. Zij melden wijders, dat de Wilden van *Amerika* dezen aard der Runderen wel kennende, ook zorgen, dat zij dezelve nooit geheel uitroeijen, maar meestal dezulken dooden en jagen, die of gekwetst, verminkt, of een zekeren ouderdom bereikt hebben; en zoo veel Melkvee tam maken en zoo vele Kalveren slaggen, als zij benoodigd hebben tot het onderhoud van hun en hunne huisgezinnen.

Over-
brenging
op ons
Land.

Laat ons nu, geachte Lezers! dit natuurverhaal eens overbrengen op de eerste bewoners dezer Landen. Hier ontmoeten wij, volgens de reeds gemelde echtste bescheiden der oudheid, de *Katten*, de *Batten*, de *Frisiabonen*, ook de *Brittonen*, en meer anderen, boven vermeld; deze allen wierden in die eerste tijden door de beschaafder *Romeinen*, als woeste wilde Menschen, (Barbaren) aangemerkt, die, even als heden de *Amerikanen*, van niets leefden, dan van de voortbrengfels der Landen, door welken zij zwervende, (*vagabunderende*) waren; maar wel inzonderheid van de jagt op wilde Koeijen en Stieren, van welker huiden zij kleederen en wapenrustingen maakten, of ook van visch en gevogelte leefden, zoo als wij dit breeder in onze

onze *Natuurlijke Historie van Holland* HET RUNDVEE.
 gemeld, en hier boven verhandeld hebben.

Als wij nu volgens den loop der Natuur I. Afd. I. Hoofdst.
 redeneren, dan blijft er onzes bedunkens
 geene de minste twijfeling over, om niet te
 mogen vaststellen, dat zoo wel de natuur-
 lijke eigenschappen van het Rundvee, als de
 natuurlijke eigenschappen van den Mensch,
 ik zal hier eens stoutelijk zeggen, de reg-
 ten van het Rundvee en die van den Mensch,
 ja ook van andere Dieren, hebben zamen-
 gewerkt, om onder dat wijs en voorzienig
 Albestuur van eenen onnaspeurlijken Schep-
 per ook dit ons Gewest te zegenen, gelijk
 als de Aartsvaderen en het zwervend *Israël*
 gezegend geweest zijn, en eindelijk door
 den tijd beschaafder geworden zijnde, zulk
 een luisterrijk voorbeeld van kunde en rijk-
 dom in Have en Vee heeft voortgebracht,
 dat niet alleen alle oude Natuurkundigen,
 maar ook heden de nieuwere getuigen, dat
 gansch *Europa, Azia, Afrika* en *Ame-
 rika* den *Hollandschen*, en vooral ook den
Frieschen Veehandel met bewondering eer-
 biedigen.

Ten aanzien van den natuurlijken aard der
 Koeijen, om koppelswijze bijeen te scholen,
 behoeft men slechts in onze Vaderlandsche
 Weiden te gaan: men zal in den vrolijken
 uchtendstond, en bij den statelijken avond-
 stond, wanneer den Boer ter melktogt treedt
 en op den horen toet, of de Melkmeid het
 Vee aandrijft, alle de Koeijen, den eenen
 na den anderen, zien volgen, om van Melk
 ont-

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
I. Hoofdst

ontlast te worden. Een honderd of meerder getal Ossen of Koeijen voortgedreven wordende, zorgt de drijver, om er één of twee vooraf te geleiden, en straks volgen zij allen: dit bewijst den aard dezer Dieren. Maar iets dat ik bevorens niet ligt zoude hebben geloofd, is, dat ik, staande den oorlog in A°. 1795, met eigen oogen gezien heb een drift van bij de honderd jonge Stieren, die naar het Leger gevoerd wierden, en die zoo gedwee een ouden voortgedreven Stier volgden, als anders een koppel Ossen en Koeijen: dit gezigt verbaasde mij, te meer, daar men anders, en met reden, hier te Lande de Stieren meest afzonderlijk houdt.

Ten opzigte van het afscheiden der Kalven, het Vetmesren, het Melken, het Slagten, het Lederbereiden der Huiden, het Boter en Kaas maken, in één woord, het zich ten nutte maken van het Vee, bewijst de natuur der Menschen: dit zullen wij bij de historie van het Huishoudelijke nader verhandelen, hier dient het slechts tot overbrenging van all' het gene tot dus verre wegens de Natuurlijke Historie der Koeien, ten aanzien van het verreizen en voortfokken in ons Vaderland breedvoerig is voorgedragen; en dit zal, hoop en vertrouw ik, overtuigen, dat ik hierin de eer van onze Landzaten der vergetelheid ontrukkt heb.

Dan, eer wij van dezen uitstap wederom tot onzen ingeslagen weg, namelijk de voltoojing van dit werk, in het spoor treden, komt

komt er nog eene bedenking voor, waar bij wij een oogenblik moeten stilstaan; te weten, of, dewijl de natuurlijke voortte-
 ling van het Vee ook zonder bestuur der
 Menschen bestaat, en bestaan heeft, en dat den Mensch zelve aan die Natuurwetten verbonden was, gelijk dit uit het voorbeeld der Amerikaansche Runderen en Menschen blijkt; of hier uit, om deze natuurlijke redenen te beslissen, niet volgt, dat de verreizende, *emigrerende, vagabunderende*, dat is zwervende Menschen, zonder eenig met zich voerend Vee of Have, niet natuurlijker wijze, volgens hun instinkt en gave des vernufts, zich meesters maakten van dat Vee of die Dieren, die zij vonden in vreemde Landen, Gewesten of door Menschen onbewoonde Woestenijen; en vervolgens zulk woest en ongetemd Vee met er tijd tam maakten tot hun gebruik? Deze denkbeelden, bevorens ter loops aangestipt, verdienen hier eenige opheldering, en kunnen en moeten zeer wel overeen gebragt worden met ons vorig verhandelde.

HET
 RUNDVEE,
 I. Afd.
 I. Hoofdst.

Naardien men zelfs zonder vooronderstelling weet, dat de eerste bewoners dezer Landen, de *Katten*, Voorouders der *Bata- vieren*, of *Salanders* of andere Volkeren, allen als verbannen uit hun Vaderland, en veel van hun Have, Goed en Vee verlaten hebbende, als omzwervers, van den roof en de jacht op Dieren moesten leven, en dienvolgens geene geregelde optogt noch verreizing of

E me-

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
I. Hoofdst.

Tam ma-
ken van
Vee.

medevoering van Vee hebbende, althans zeer weinig, zij evenwel de kennis, die zij daar van hadden zoo door het natuurlijk vernuft, als door de opvoeding onder hunne vorige Maagschappen en onder de Volkeren, waar van zij verbannen en van wier medewerking zij door wreede burger-oorlogen verstoken waren; uitoefenden op die Dieren, inzonderheid op dat Vee, hetwelk zij in de Wouden en door Menschen onbewoonde Landen vonden: in diervoegen, dat zij, en hunne nazaten na huij, de wilde Runderen, Bokken, Geiten en Schapen opvingen, bedwongen, tam maakten, en tot geregelde kudden en als 't ware tot zachter aard hervormden. Zonder tegenspraak is het derhalve, dat de eerste Menschen of Veehorders, die van het Vee leefden, dat zelfde Vee, uit hunnen natuurstaat wild, door behandeling en vernuft tam gemaakt hebbende, dit ook alzoo door onze Voorouders (*Aborigines*) verrigt is.

Deze stelling oordeelen wij even aanneemelijk, als die der *emigratie* met hun Vee zelve; en zeker, zoo wij als Natuurkundigen redeneren mogen en moeten, dan is het bewijs zeker, dat de tam gemaakte Dieren, vooral de Huisdieren en het Vee zulk een doorslaand kenmerk van een zeker soort van ontaarting van natuurlijke woestheid door den tijd aannemen: dat zij, zoo door de verandering van behandeling, klimaat als voedsel tammer en gedweeër wordende, ook minder ruigharig, minder eenkleurig, maar
in-

Integendeel gemengder van kleur, haar en horens worden: dit ziet men in ons heden- daagsch Hoornvee, doorgaans ook in de Geitenbokken en in fommige Schapen; doch het geen zeldzaam is, niet in de Hartebeesten, die, schoon natuurlijk aan *Duitschland* behoorende, echter nooit regt te temmen zijn. Dat de tamme Duiven, Eenden, Hoenders in alle Landen ontaarden, is bekend genoeg, en van ouds bekend geweest.

HET
RUNDVEE.
I. Afd.
I. Hoofdst.

JAKOB de Aartsvader wist de kunst, om gespikkelde Schapen voort te doen tellen, door zekere rijzen in de drinkbakken van het klein Vee te leggen, als zij in den bronstijd verhit waren; de *Egyptenaren* legden zich toe om witte Koeijen of Stieren aan te fokken; de *Italianen* daarentegen zwarte. Onze Natie is ook niet onbedreven in het aanfokken van allerlei bont.

COLUMELLA, zeer geacht onder de ouden, spreekt hier zoo uitdrukkelijk van, dat ik niet voorbij kan, om hier zijne woorden over te nemen: *Pecudes pro regione Coelique statu habitum Corporis, & ingenium Animi, & pili Colorem gerunt, aliae formae sunt Asiaticis, aliae Gallicis, Epiroticis aliae; nec tantum diversitas Proyintiarum sed ipsa quoque Italiae partibus suis discrepat.* (COLUM. Lib. 6. C. 2.)

Dat is: „ het Vee (eigenlijk herkaauwend „ Vee) viert zijne hartstochten en driften, „ en verandert van ligchaamsgestalte en kleur „ van haarvacht, naarmate het luchtgestel „ of klimaat van het Gewest, waar zij ver-

HET
RONDVEE

I. Afd.
I. Hoofdst.

„ blijven: zoo zijn die van *Asia* van bij-
„ zondere gedaante, die van *Gallien* an-
„ ders, die van *Epyrus* anders; dat is,
„ verschillende niet alleen in onderscheide-
„ ne Provintien, maar zelfs in de smaldee-
„ len van *Italien*.”

In hoe verre dit zeer overtuigelijk op de Runderen van onze Vaderlandsche Provin- tien kan toegepast worden, lijdt geen twij- fel; maar om dat dit onderwerp nader en uitvoeriger bij de beschrijving van het te- genwoordig Ras, gestalte en kleuren der Hollandsche Runderen zal verhandeld wor- den, vergenoege men zich thans met het aan- gehaalde, dat voldoende genoeg is om ons te brengen tot de bepaling van all' het geen over de verreizing, natuurstaat en voort- fokking van de Runderen tot hier toe be- toogd is, namelijk: dat ons tegenwoordig Rundvee, zoo wel door verreizing, als door verandering van klimaat, luchtstreken en Veehoeders, of door toeneming van kun- digheden, door onze Landzaten tot een zoo aanmerkelijk bijzonder ras en ongemeene

Schattin-
gen van
Vee.

gestalte is hervormd, en tot een grooten rijkdom is aangevokt; zoo dat buiten de op- gemelde rijkdommen, die uit den Veehan- del en de Akkerbouw bij de eerste Landbe- woners der Wereld voortvloeiden, heden bij ons nog te tellen zijn alle de schattingen, die tot 's Lands welzijn in klinkend geld worden opgebracht; daar zij, te weten de eerste bewoners, dit niet met goud of zil- ver, maar met Vee en de vruchten des Lands op-

opbragten, en zoo aan hunne Prinsen en Heeren, welke hunne Heirtogers, Wapentuurs en Beschermers waren, een iegelijk naar zijn vermogen, Rundvee, klein Vee. Koorn en Veldvruchten, ter handhaving van hunne Vrijdommen gaven, of ter ondersteuning van andere Volkeren, of om tot onderhoud der strijdbare mannen te doen dienen; al hetwelk deze vrije Volkeren, met alle vertrouwen, liefde en bereidwilligheid, zonder eenige murmurering, aan hunne Prinsen en Hoofden, aan zulke Edelen, Lieven en Getrouwen (zoo als naderhand de Eertijtels waren) onder hun, toevertrouwden en opbragten, wier Voorvaderen, en zij zelve, de doorstaandste blijken van moed en dapperheid voor hun algemeen welzijn gegeven hadden.

HET
RUNDVEE.
I. Afd.
I. Hoofdst.

Deze giften en gaven in Vee voormeld, waren evenwel, hoe vrijwillig ook, ondergeschikt aan zekere orde en bepaling der rijkdommen van den bezitter, waar van het getal van Vee of de inkomsten der Akkerbouw bekend was, in diervoege, dat de een Haver gaf in de evenredigheid van zulk een loontrekkende arbeider, die dan ook door den tijd en door naarstigheit, in staat kwam om zijn Vee en Akker te vermeerderen; dus was bij haar ook in zwang hetzelfde regt der Priesteren, Druïden en Oversten, dat bij de *Israëlitén* Tienden genaamd wierd, en hier van hebben nog heden de Tiend-regten, gelijk ook ten behoeve van het gemeene Land, naar het getal van Hoornvee of Paarden,

Giften
van Vee.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
I. Hoofdst.

den, het Hoorn- en Oorgeld, hun bestaan: met dit onderscheid, dat deze Tienden of Lasten niet meer bij ruiling, maar in baren gelde en verpachting bij koop geschieden, behalven dat, zoo als gemeld is, in *Overijsel*, *Drenthe* en elders, de ruiling in Vee en Granen nog plaats heeft, en zeer zeker ook de goede trouw meer plaats moet hebben, als thans wel in *Holland*, waar een woekeraar gemakkelijk de ducatonnen in zijn broekband of lederen gordel kan verbergen, het welk een eenvoudigen Veehoeder zijne Koeijen, Paarden en Schapen niet doen kan. Wij gaan met stilzwijgen, ten minsten oogluikende, de duchtigste bewijzen voorbij: wij willen niet spreken van die vrekke en bloedzuigende misbruiken, die de Boeren-Schouten, Pondgaarders, Advocaten en Procureurs, van de rijkdommen der Boeren maken, terwijl ook sommige vrekke Boeren zelve met de Schouten heulen en veelal zich toeleggen om liever een botervierendeel met beschimmelde Ducatonnen aan hunne erfgenamen na te laten, dan rijkdom in Have en Vee, ten ware zij Landerijen en vaste Goederen bezaten. Ondertusfchen dragen 's Lands Wetten en Plakaten nog in deze dagen de kenmerken der vrijdommen in Have en Vee, mitsgaders dat der Tienden en Landbezittingen, die in hunne oorspronkelijkheid, van den tijd der eerste Batavien, tot onder de Graafelijke, en ontegenzegglijk nu nog onder de Oudste des Volks, of de Staten, bestaan (want wat men ook van de overheersching en Souvereiniteit der Gra-
ven

ven mogen zeggen of betwisten, nooit, ten zij door *usurpatie*, zijn zij meesters geweest van het natuurregt der Vrijdommen en Havezaten en derzelve bezitters) die, schoon onder andere benaming of gebruik, op eenen hetzelfde Natuurregt uitloopen; gelijk ook op straffe des doods, zonder inschikkelijkheid, naar volkomen bewijs, een Koedief, een Schapendief met den dood gestraft, ja zelfs die eene spade gronds van eene scheifloot, greppel of roede lands, dat een ander toebehoord, zich toeëigend, voor lijfstraffelijk gehouden, en de wet tegen alle zoodanige overtreders, ten scherpste gehandhaafd wordt. De Graven van *Holland* waren in den naam des Volks, zoo gestreng op dit regt, en op de vrijheid der minste gemeene Weiden en Vennen, Steden, Koekampen en zelfs op de Bezitting van slechts ééne Koe; of één Schaap of Paard, dat de rijkste Schout of Bailliuw, ja de Adelijkste Havezaat, er de kop om verloor, zoo hij den armsten Boer in dit stuk onderdrukte. Zulk een vrijdom en eigendom van slechts ééne Koe te bezitten, en die op gemeenen grond te mogen weiden, heeft nog vooral in *Overijsel* plaats. In *Holland* zelve vindt men aan den Duinkant en op afgelegene Dorpen, zelfs in de Veenen, meenig Daglooner of Arbeider, die één Koetje bezit, waar van hij zijn huishouden onderhoud; dit is zijn schat, zijn rijkdom. De geestige en schrandere CATS schetst dit voortreffelijk in de vergelijking van een rijk Edelman, die een Kind verliest, en een Boer, die zijn Koe verliest. Een alleraante-

HET
RUNDVEE.
I. Afd.
I. Hoofdst.

HET
RUNDVEE.

I. Afd
I. Hoofdst.

ningswaardig voorbeeld van de handhaving van het regt in het gemelde opzigt, door de oude Graven van *Holland*; vindt men in 's Lands echte Kronijken aangeteekend van WILLEM, Graaf van *Holland*, de derde van dien naam, bijgenaamd *de goede*, in de teregtstelling van zeker Bailluw van *Zuid-Holland*, A^o. 1336. waarvan het authentiek verhaal, uit GOUDHOEVEN, hier op neder komt:

„ In *Hendrik Yden Ambacht*, in *Zuid-Holland*, had zeker Landman eene uitermate schoone Koe, van welke hij, zijn wijf, kinderen en zijn geheele huisgezin, dagelijks de kost en voedsel hadden, door den overvloed van melk: De Bailluw van *Zuid-Holland* had gaarne deze Koe, doch hij kon die voor geld of andere omstandigheden van den Boer niet bekomen. — Wat doet de Bailluw? hij neemt met geweld de Koe uit de weide en stelt eenen anderen in de plaats, van gelijke haren, (dat is van hetzelfde bont,) de Boer dit merkende en gedwongen om te zwijgen; begeeft zich in stilte naar den Graaf, te *Valencijn*, en doet zijn beklag. De goede Graaf hoort hem; en dat, (let wel,) voor zijn ziekbedde; hij ontbiedt dadelijk den Schout van *Dordrecht*, met den Bailluw, dat zijn neef was, (en dus mischien, zoo als men zegt, twee handen op eene buik.) De Graaf hoort hem tegens den Boer, de Bailluw ontkent het niet, maar zoekt

„ zijn

„ zijne verſchooning daar in, dat hij met ^{HET}
 „ eene andere Koe betaald had. De Graaf ^{RUNDVEE.}
 „ doet regt, en doet den Bailluw twee hon- I. Afd.
 „ derd goude kroonen aan den Boer beta- I Hoofdst.
 „ len. Zoo dat dit geſchil met den Boer
 „ afgehandeld was. Doch, na dat dit af-
 „ gehandeld en de Boer met zijn geld te
 „ vrede was, en dit verklaard had, gelijk
 „ ook de Bailluw, meenende dat hij ont-
 „ ſlagen was, inſgelijks in het gewijsde be-
 „ ruſtete; zeide de Graaf tegen den Heer
 „ Bailluw: *Gij hebt nu aan het regt van*
 „ *den Boer voldaan, maar niet aan mij,*
 „ *die verpligt zijt dezulken mijner Die-*
 „ *naren te ſtraffen, die mijne onderzaten*
 „ *onderdrukken, - daar gij als Regter hen*
 „ *moest beſchermen.* Hier op deed de
 „ fiere Graaf een Biegtvader komen, en
 „ deed den Bailluw biegten, verwees hem
 „ ter dood, *ende,* (zoo ſtaat er woorde-
 „ lijk in de Kronijk,) *die Grave toogh*
 „ *zelve dat zweerd uiter ſcheide, en gaf*
 „ *het den Beul in handen om Juſtitie te*
 „ *doen; dit gedaen zijnde, ſprak de Gra-*
 „ *ve tot den Schout, neemt nu met u den*
 „ *Bailluw uwen Neve en begraeft hem,*
 „ *en wacht u ſulx feyt, op dat u derge-*
 „ *lijke niet en geſchiede.*”

Dit geval is in de Historien dezer Lan-
 den overvloedig bekend; en onder den naam
 van de *Zuidhollandsche Koe*, bij de *Zuid-*
Hollandsche Boeren gemeen. Zelfs zweeft
 mij in den geest, dat ik zeker Tooneelſpel
 gezien heb, getijtd: *de Bailluw van Zuid-*

WET
RUNDVEE

Holland. Eene dergelijke regtvaardige regtspleging van KAREL *de Stoute*, in *Zeeland*, aan zijn Stadhouders, is in het overheerlijk I. Afd. I. Hoofdst. Stuk van P. VERHOEK, mede over bekend.

Bij ons onderwerp blijvende, zoo behoorde dit verhaal, ware het mogelijk, eenen indruk te maken op onze hedendaagsche Schouten, Bailluwen en Regters, welker schreeuwende onderdrukkingen, ten Hemel roepen om regt, daar niet alleen deze Bloedzuigers, maar zelfs de rijke Boeren, met hun heulende en het eens zijnde, een naarstig, eerlijk en van weinig Vee of Eigendom voorzien zijnde Landman, onmededogend dwingen, om zijne beste Koeijen, zijn klaverrijk kampje Lands, zijn voorouderlijk eigendom, eerst te moeten bezwaren, daar na te verruilen of te verkoopen, eindelijk den dijk op te moeten, om te bededen, Helaas! — wat zal ik zeggen? bewijzen heb ik in overvloed, duchtige, echte bewijzen; dan zij baten niets, en het zoude den Moriaan gewasfchen zijn, als ik dezelve hier ter neder stelde; dit echter moest er uit. Het ontbreekt zeker niet aan de goede wetten der Souvereinen of representerende Graafelijkheid, noch aan een goed Bestuur, blijkens de scherpe Plakaten; maar het zijn de menigvuldige hinderpalen, die Bailluwen, Schouten, Advokaten, Procureurs en Pondgaarden in den weg leggen, om eenen armen geldeloozen Boer den toegang te beletten tot den Souverein, om ronde en waarachtige aanklacht te kunnen doen;

doen; hier bij komt, dat doorgaans de Schepenen en Welbooren Mannen van Vee- en Koornrijke Gehuchten en Dorpen, onkundig en blind gehouden worden van de wetten, door dubbelzinnigheid misleid, of uit vrees voor mijn Heer den Schout of Secretaris, doorgaans, ja en amen zeggen op alles wat de Schout voorstelt, of dikwerf, moede van den arbeid, in slaap vallen; als de Advokaten en Procureurs tot vervelens toe pleiten, zoo als de snaakfche Dichter van de *Puiterveensche Helleveeg*, de Boeren Rechters van witte pruimen laat droomen. Deze dingen zijn bij de Landlieden allen evenwel niet onbekend, want zij gebruiken het spreekwoord: *die pleit om een Koe, verliest er een toe*. Ondertusfchen zijn er wel eens koppige en stijve Boeren, die, als zij een eerlijk Advokaat aantreffen, en met gepaste eerbied en vrijmoedigheid, zich aan den Souverein, den Hoven en Raden durven adresferen, het den Schouten en Bailluwen al zoo benaauwd maken, als die van *Zuid-Holland*, die het met de kop geboet heeft. Doch deze zaken zullen in het vervolg, als wij over den hedendaagsche Vee- en vooral Koeijenhandel en bedrijf, breedvoerig zullen handelen, wel nader te berde gebragt worden.

Hier zal het nu voegen, dat wij uit de gevolgtrekking van het betoogde, in dit inleidend Hoofdstuk met grond kunnen vaststellen:

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
I. Hoofdst.

I. Dat

HET
RUNDVEE.I. Afd.
I. Hoofdst.

1. Dat in onze Gewesten de rijkdommen van den oorspronkelijken Veehandel, door de verreizende en zwervende volkeren zijn overgebracht, bijzonder door de afstammelingen der Oosterfche Volkeren.
2. Dat zij door die overbrenging van het Vee, hetwelk zij met hun voerden, hetzelfde als natuureigen aan dit Land gemaakt hebben, gelijk deze Volkeren zelve natuureigen, dat is, aan ons klimaat en Land gewoon wierden.
3. Dat deze natuureigenschap door den tijd ook tot zulk een trap van volmaaktheid gebragt is, en dermate vereenigd met het Vee, dat zij in de natuurstaat vonden, dat er in gantsch *Europa*, ja *Azia*, *Africa* en *America*, geen Gewest tot heden toe bekend is, waar zulk eene onuitputbare bron van Rijkdom door den Veehandel bekend is, als in *Holland*, *Vriesland*, *Overijsfel*, en voornamelijk ook in *Groningen* en *Ommelanden*, met één woord, in de *zeven vereenigde Nederlanden*.

Kan, derhalven een regtschappen Vaderlander, een geleerd Natuurkundige, aan mij misprijzen, dat ik alle mijne vermogens ingespannen en als uitgeput heb, om zulk een gezegend, nuttig en welvaardscheppend Dier, aan hun van nabij te doen kennen?

Kan

Kan het een onderzoeklievend Lezer vervelen; dat ik door de nevelen der oudheid heendringe, om het geene de oude Wijzen wegens het Rundvee hebben opgemerkt, in een helder licht, het geen ook den onkundigen kan verlichten, klaar voor te stellen?

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
I. Hoofdst.

Hoe! zoude ik mij behoeven te schamen over dingen, waarin de Ouden zich eene groote eere stelden? Waarin bestond bij de Koningen der *Oosterlingen*, bij die der *Grieken* en *Romeinen*, de achting, die zij eenen ARISTOTELES, eenen PLINIUS, eenen ENNIUS en VIRGILIUS, eenen AGRICOLA en DEMOCRITUS den *Abderiter*, toedroegen? in later eeuwen eenen COLUMELLA, ULYSSES ALDROVANDUS, eenen GESNERUS, PEIERUS, FABRITIUS, CASSERIUS, en nu den beroemden DE BUFFON en DAUBENTON? en ja, waarom hebben eenen ENGELMAN, CAMPER, VINK, VEERMAN, EELKE, ALTO, AGGE BOSKAM KOOL, TAK, GEERT REINDEERS, de FONTEINEN en AYLVA's in *Vriesland*, en ontelrijke Vaderlandlievende Veekenneren, van de waardij des Veehandels door hun ijver getuigenis gegeven? — Zij, die het zeer nuttig en alzins loffelijk Genootschap van den Landbouw te *Amsterdam* tot stand hebben helpen brengen, genieten in onze dagen den lof en zegen des Volks; waarom dan ben ik minder bevoegd, om eene uitvoerige Ontleedkunde der Koeijen, naar mijne ondervinding, in het Nederduitsch, en, om zoo te spreken, in Boersch en verstaanbaar

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
I. Hoofdst.

baar Hollandsch te schrijven, als J. CASSERI *Placentinus*, FABRICIUS *ab Aquapendente*, WILLIS, HOBOKEN en PEIERUS, dit in de Latijnsche Tale zoo voortreffelijk gedaan hebben? Staan voor mij, voor den Boer, de buizen dezer bron-fonteinen niet zoo wel open, om, gelijk ik nederig beken, daar uit te putten, zoo als de beroemde CAMPER en de nauwkeurige VINK gedaan hebben, en op het spoor dezer Mannen de Ontleedkunde met eigen oogen in de Dieren zelve na te gaan, die met de ouden te vergelijken, derzelve werken te ontwikkelen, nieuwe ontdekkingen te doen, en het verder te brengen, dan tot heden geschied is? Of zou men mij voor dwaas verklaren, om dat ik een groot deel van mijnen leeftijd en van mijne goederen verspild heb, niet alleen voor mijn Vaderstad *Leyden*, maar ook om tot de kennis van het Dierlijk gestel der Runderen te geraken? Zoude ik even als DEMOCRITUS den *Abderiter* veroordeeld worden, om dat hij in de ingewanden der Dieren wroette? Ik lagch met hem die vitters allen uit, en ga stoutmoedig over tot eene vatbare en welberekende verhandeling over de verbazende vermenigvuldiging van het Rundvee; daarna zal ik mijnen Landgenoot, volgens de Natuurkundige regelen, de geslacht-orden van het herkaauwend Vee kortelijk affschetsen, en tevens tot dat der Koeijen overgaan; het ras, zoo natuurlijk, landeigen als vermengd, benevens de bijzonderheden van elk ras,

foort

foort van bont, benamingen, in één woord, alles wat bij Neêrlands Koeijenhoeders, Landheeren, Boeren en Veehandelaars bekend is; daarna alles wat tot een alleruitvoerigste Ontleedkunde der Koeijen behoort, uit echte Schrijvers nazien, en dit met eigen ondervindingen ophelderen: waaruit wij dan uitvoeriger de ziekte-kennis en de genezing der Koeijen kunnen beschrijven, en eindelijk tot het huishoudelijke overgaan. Zoo dat dan eindelijk op goede welgelegde gronden den tegenwoordigen Veebouw en Handel, het bedrijf van dezen voornamen en eersten tak van Hollands welvaart, zal beoogd, en, zoo wij hoopen en vertrouwen, tot een geheel zamenstel staat gebragt te worden.

MET
RUNDVEE.

I. Afd.
I. Hoofdst.

EERSTE AFDEELING.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Handelende over de wonderbaarlijke vermenigvuldiging van het Rundvee, mitsgaders derzelve geslachtenrekening.

HET
RUNDVEE

I. Afd.

II.

Hoofdst.

De voort-
teling der
Runderen.

Bij verscheidene gelegenheden, waar wij in het vervolg van dit werk eenige aanmerkingen gemaakt hebben over de bijzonderheden van het Rundvee, hebben wij telkens herinnerd de opmerkenswaardige kracht der Natuur in derzelve wasdom, waar door een Kalf binnen of op den tijd van twee jaren na zijne geboorte in de volle kracht der voortteling is, en dus gevolgelijk door de voortteling van zijn geslacht een schier onnoemelijk getal in weinig jaren kan voortbrengen. Deze aanmerkingen zijn telkens door het gansche beloop des werks door ons levendig gehouden; en hadden wij die voor verdere uitweidingen gespaart, tot dat wij genoegzaam in staat waren, om dit stuk

als

als een afzonderlijk hoofdstuk te behandelen, en tevens uitvoerig te betoogen, meer dan vijftig teekeningen, en zoo vele berekeningen, hoe vatbaar anders voor ervaren stel- en rekenkundigen, zijn er verworpen, om er slechts éénen te kunnen uitvinden, die voor den Landman en gemeenen Burger verstaanbaar ware. Immers kan men aan eenen eenvoudigen, die slechts de eerste beginselen der Rekenkunde, of zijn Boerenkrijtje verstaat, niet vergen, om de Algebraïsche applicatie of de Arithmetische progressien ordelijk te bevatten; terwijl daarentegen de natuurlijke vatbaarheid geschikter is voor de zaak zelve. Ik sta geredelijk toe, dat het voor ervaren Rekenkundigen niet moeilijk valt om in cijfer zoodanige tafelen op te stellen, en dat men dienvolgens daar mede zoude kunnen voldoen; dan, daar ik mij toeleg om vooral voor den Landman nuttig en tevens verstaanbaar en vermakelijk te zijn, en men daarenboven over het algemeen op dergelijke afbeeldingen van geslacht-tafelen, aanwijzingen van deelen, gebreken enz. bij en aan het dier zelve, geteld is; zoo heb ik deze wijze van geslacht-telling gevolgd, in denzelfden smaak als ik die in het III. Deel der *Natuurlijke Historie van Holland*, op de beruchte Zoetermeersche Geslacht-tafel van DIRCK JONGE JAN en COMMERTJE JANSZ, heb geplaatst, bij gelegenheid van het beschrijven der Nationale vermenigvuldiging als Mensch, en hier mede vertrouw ik aan de tegenwerping, die sommigen zouden willen maken,

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

II.

Hoofdst.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

II.
Hoofdst.

beantwoord te hebben (*). Dit dan, heeft ons eene ongelooftelijke moeite gekost, om, gelijk wij in ons geheele werk bedoeld hebben, de ontzagchelijke vermeerdering van het geslacht der Koeijen, bijzonder in ons Gewest, aan te toonen, en ten dien einde nog eene Tafel te teekenen, waarin men met een opslag, zonder zelfs een groote berekening te zijn, de progresie der voortteling zien kan, bijzonder, hoe veel Kalven en succesfelijk Runderen in tien jaren tijds ééne éenige Koe kan voortbrengen, hetwelk wij nu vooraf gaan verklaren, als hier best passende.

Geslacht-
rekening
uit eene
Koe.

Een Boer of Veehoeder dan, stellen wij, heeft een jonge Vaars voortgefokt, die op de zestien, of op zijn jongst, op de vijftien maanden, (wil men iets vroeger of later stellen, 't is ook goed,) kan besprongen worden, en dus bevrucht zijnde, op negen maanden dragt gerekend, op 24 à 25 maanden ouderdom, eene maand onder of over, kan Kalven; zoo dat men, om de moeilijkheid van de gebroken rekeningen te vermijden, na genoeg, zoo niet zeker, stellen kan, dat een Kalf, in April of Mei geboren, twee jaren daar na in April of Mei wederom een Kalf kan voortbrengen, en zoo achtereenvolgende, van Kalf tot Kalf, hetwelk dan, voorondersteld, dat de eerste Koe en het laatste Kalf

(*) Voeg hier bij, dat de beroemde DE BUFFON en DAUBENTON ook met dergelijke Geslachttafel van het Ras der Honden, hun werk versierd hebben.

Kalf gezond blijven, en de Kuis - Kalven vooral niet geslagt worden, in tien jaren tijds, tot EEN HONDERD DRIE - EN VEERTIG STUKS kan voorttellen.

HET
RONDVEE.
I. Afd.
II.
Hoofdst.

Om dit wel te bevatten, zoude veelligt bij eenige onervarenen mistellingen kunnen voorkomen, die wij vooraf dienen op te helderen; namelijk, ten aanzien der Sexetuschchen een Stierkalf of een Kuiskalf, om dat een Stierkalf niet eigenlijk baart of kalft. Het is den Geslachtrekenkundigen overbekend, welk eene onbegrijpelijke evenredigheid door de Voorzienigheid onderhouden wordt in de Mannelijke en Vrouwelijke Sexe der Dieren. — Ten aanzien van den Mensch is dit, als bovengemeld, door de niet genoeg te roemen SUSMILCH doorslaande betoogt; ten aanzien van *Holland* hebben wij het onze toegebracht in de *Natuurlijke Historie van Holland*, en inzonderheid dit in de Geslachtboom van COMMERTJE JANSZ EN DIRCK JONGE JAN te *Zoetermeer*, bij die verbazende gelijkheid van Knechtjes en Meisjes, in Zonen en Dochteren aangetoond. Dat er nu in de Koeijen iets dergelijks plaats heeft, is boven reeds aangeteekend (*), en dit zullen wij wederom aantoonen; doch, offchoon het onmogelijk is, om de geboortelijsten der Dieren tot dien trap van nauwkeurigheid te brengen, als die van den Mensch, zoo is evenwel ons plan van evenredigheid nagenoeg hetzelfde, om dat de kruising der Sexe ook nagenoeg in deze Dieren hetzelfde is, namelijk

Evenredigheid
der Sexe.

(*) Zie I. Afd. I. Hoofdst. bladz. 11 en 12.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

II.

Hoofdst.

lijk, éene Koe en Stier beurteling regelmatig voorttelende, zoo zoude het getal van Stieren en van Koeijen, of zoo men zegt, Kuis- of Stierkalven, na zeker verloop van jaren evenredig zijn; indien zij bleven leven; maar het zij dat dit al of niet te berekenen zij, zoo is het echter onbetwistbaar zeker, dat elk Kalf, hetwelk éene Koe jaarlijks voortbrengen kan, een Stierkalf of een Kuiskalf is: en dienvolgens kan, volgens het be- loop der Natuur, en de schikking der onbegrijpelijke Voorzienigheid, in twee jaren tijds een Kuiskalf dragen en kalven, en een Stierkalf éene Vaars bevruchten, hetwelk dan vooronderfeld, nagēnoeg de berekening op een uitkomt: te weten, dat éene Koe het éene jaar een Kuis - en het ander jaar een Stierkalf voortbrengt, en dus in tien jaar vijf Kuis- en vijf Stierkalven; welke dan beiden voorttelende met hun geslachtaard, ook volstrekt na twee jaren elk jaar een Kalf kunnen voortbrengen, en hier op is onze teekening en berekening gegrond, namelijk, dat elk Kalf, het zij Stier of Kuis, Vaars of Bul zijnde, jaarlijks kan voorttellen, waarvan de Tafel straks volgen zal.

Ondertusfchen kunnen wij, noch niemand ontkennen, dat in dit foort van berekeningen verborgendheden, ja onmogelijkheden zijn, die ons menschelijk vernuft beletten, om dit alles zoo juist te bepalen, dat er geene misrekening op is; dit is Gode alleen bekend: de grootste berēkenaars stuiten hier altijd; en waarom? om dat wij, volgens
Gods

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

II.

Hoofdst.

Gods woord, tot den einde toe, den Almagtigen niet kennen mogen! en ten anderen, om dat onze leeftijd en vernuft niet in staat is, om onze menschelijke evenredigheid, en dus veel minder die der Dieren vol maakt te kunnen berekenen; zoo dat ons beperkt vernuft ook nooit verder mag of kan redeneren, dan tot die verrukkende bespiegelingen van Gods Majesteit en de bewondering Zijner wijze Werken, waar toe hij ons Menschelijk Geslacht verordineerd heeft. Hij toch heeft alles met wijsheid gemaakt en de aarde is vol van Zijne goedheid. In dit opzigt, is dan ook onze vooronderstelling aan te nemen, te weten, die van eene Koe in tien jaren op eene gelijkheid van beiderlei Sexe, het geen echter over het geheel van meerder Vee moet berekend worden, om dat, even als in den Mensch, somtijds een man bij eene vrouw, niet dan zonen, een ander niet dan dochteren voortbrengt, dit ook met de Runderen plaats heeft: derhalven moet onze opgave niet anders als eene opgave van het geheele evenredige naastmogelijke aangenomen worden, waar van aanstonds nader. Dus denkende, is er dan bij gevolg, bij ons niets overig, dan om te berusten in het geene boven ons verstand gaat, en voor te dragen, het geen voor ons vatbaar zij.

Ten aanzien der Koeijen dan, komen er ^{Kruisfing} even zoo vele zwaarigheden voor, in het be- ^{van het} rekenen der kruisfing van de Sexe en het ^{Vee.} Ras, als in den Mensch, en zeer zeker eene vrij onoverkomelijker zwaarigheid, hier in

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

II.
Hoofdst.

bestaande, dat het Geslacht van het Rund-
vee, van de geboorte af aan, tot den
bloei der jaren toe, geschikt is voor den
bijl en den slagbank, om tot voedsel der
Menschen te strekken, en het dus den
aanbiddelijken Schepper behaagt heeft, de
ontelbare vermenigvuldiging der dierelij-
ke Wezens over het geheel, en dat der
Runderen in het bijzonder, zeker perk van
leven, vermenigvuldiging en sterven te be-
palen, het geen zij niet zullen overtreden.
Intuschen is het voor een Natuurkenner,
en ook voor mij, onmogelijk de natuurlijke
leeftijd van eene Koe of van eenen Stier te be-
palen, alzoo men weinig daar van weet, en
het kenmerk der hoornkrappen met de tien ja-
ren ophoudt. Van de Hartebeesten weet men
dat zij zeer oud worden, om dat men er
gevonden heeft met halsbanden van on-
heugelijke jaargetallen. Hoe het zij, hun
natuurlijk levensperk zullen zij niet over-
treden, hetwelk men zeer zeker ten aan-
zien der Menschen mede niet kan lochenen,
zoo dat, ik voor mij zelven althans, geloove
dat zelfs de tijden van Oorlogen, de bezoek-
ingen van Pestilentien, Sterfjaren, door de
wijsheid van God zoodanig geleid worden, dat
zij, naar zijnen wil alleen, die onbegrijpelijke
en standvastige evenredigheid van het Heelal
bewaren; waar bij wij Menschen, hoe mild
deze of gene met een wijsgeerig of diep-
zinnig vernuft mogt begaafd zijn, altoos
zullen stuiten; waarom wij, wat ons be-
treft, in deze verborgenheden hier niet die-
per

per kunnen noch willen inzien; en dus alleen het geene wij met vatbaarheid kunnen voordragen, hier zullen vervolgen.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
II.
Hoofdst.

Op dezen grond, meenen wij, ten betere verstande, hier eenige nadere oplossing te moeten doen van beredeneringen, die er veel ligt zonden kunnen ontstaan uit de verschillende voorttelingen der Koeijen; bij voorbeeld: eene Koe kan, 't welk meermalen gebeurt, tweelingen en meer voortbrengen; eene Koe kan meest Kuiskalveren; eene andere wederom meest Stierkalveren baren; dus dan, zoude veelligt een vitter ons tegenwerpen, dat er geene evenredigheid kan bepaald worden; dit zoude bij den eersten opslag eenen eenvoudigen kunnen voorinnemen, maar dezulke gelieve aan te merken, dat men de berekeningen der Sexen en Geslachten, door malkander moet stellen, dat is: de eene Stier tegen den anderen; en nog naauwkeuriger, de eene Koe tegen de andere, want gelijk eene Koe tweelingen, ja 't geen zeer zeldzaam is, meerder Kalveren te gelijk kan baren: zoo zijn er weder anderen die het Kalf vergooijen of miskramen. deze zijn geene ongewone gevallen, en staan weer gelijk. Zoo is het ook ten aanzien der Stierkalveren: als men rekent, dat er zoo vele Mestkalven geslagt, of tot Ossen gelubt worden, dan moet men ook stellen dat een Stier voor een drift Koeijen genoeg is, en dus het gebrek van zijne Sexe vervuld. De bescheidenheid laat niet toe om hier den Mensch in vergelijking te brengen. Onze Boeren weten hier

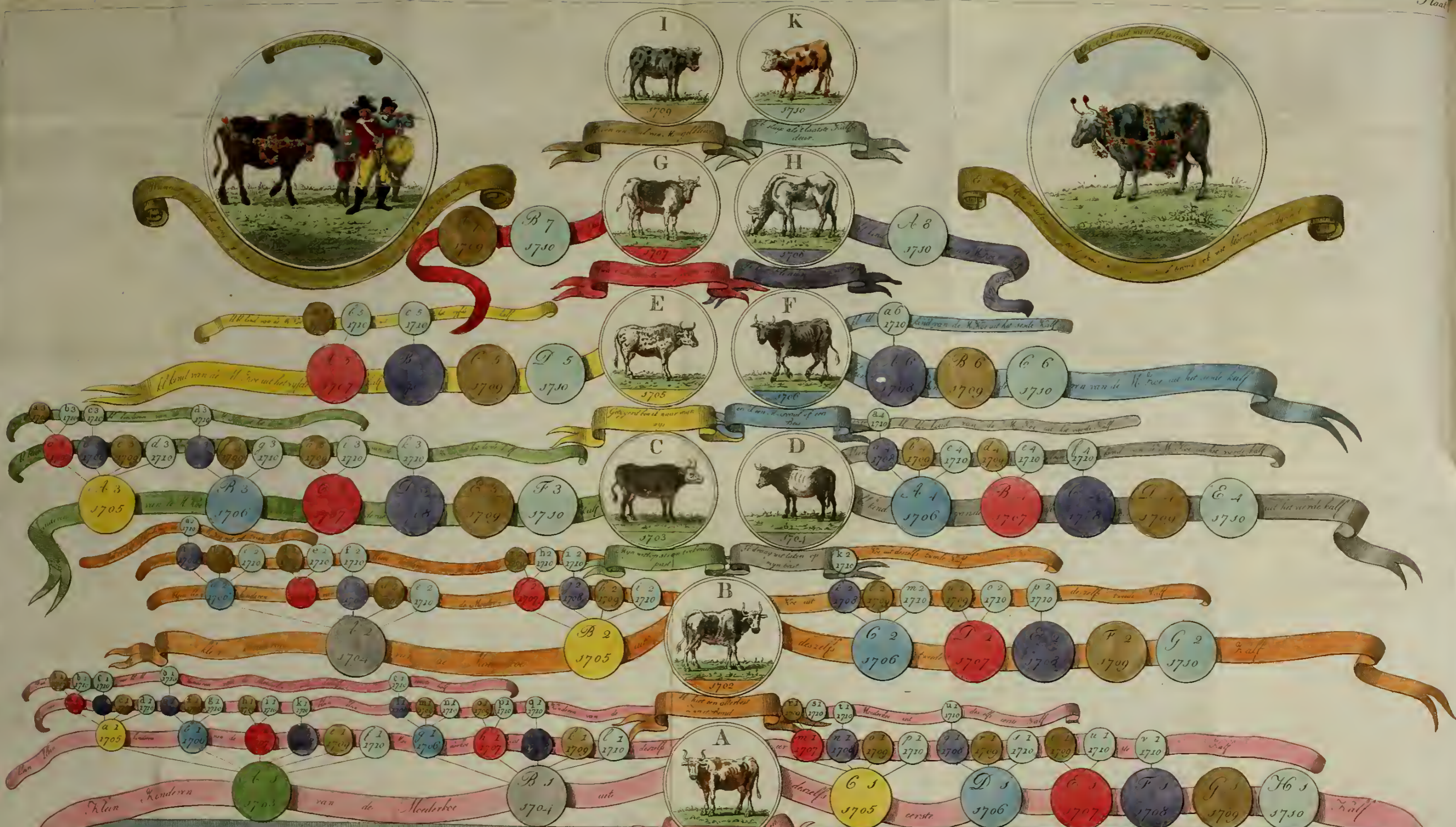
Nadere
oplossing
der evenre-
digheid.

HET RUNDVEE. wel op te schertzen, als er een vreemde Stier in de weide is.

I. Afd. Dit overgeslagen, komt er in dit opzigt
 II. eene aanmerking voor, die wij niet voorbij
 Hoofdst. mogen gaan, te weten, hoe de natuurstaat der Runderen, buiten het gebruik dat er de Mensch van maakt, is, als de Koeijen en Stieren in het wilde voorttelen.

Evenredigheid in het wild en in Vee. Bevorens is alrede uitvoerig verhandeld, dat voorheen ook natuurlijk in het wilde hier te Lande de Runderen voortfokten; maar de reden, waarom ik dit in het voorbijgaan wederom herhalen, is eigenlijk hier de vraag. — Nademaal de Stierkalveren in het wild even zoo voortgroeijen als de Kuiskalveren, en het getal der Sexe dus evenrediger schijnt, dan wanneer zij onder het bestuur der Menschen zijn, die de Stierkalveren slagten of tot Ossen lubben, tot vetweiden of de ploeg schikken, zoude dan een Stier en eene Koe ook bestendig gepaard zijn? dit is moeilijk te beslissen, nademaal de Koeijen en Stieren bij benden in het wild samscholen: ondertusfchen is het zeker, dat de wilde Stieren, vooral in den springtijd, elkander dikwerf tot den dood toe bevechten om eene tochtige Vaars. Dan, men zij hier omtrent in het zekere of onzekere, het blijft altijd eene op de ondervinding gegronde waarheid, dat eene Koe in haren gezonden staat jaarlijks een Kalf voortbrengt, of natuurlijk kan voortbrengen, en het zij dan een Kuis- of een Stierkalf, deze op zijn beurt weder een Kalf van een van beide Sexe; hetwelk

De twee twee jaar oud.
 Had zij een jongen hier geboren.
 En wistte na dit samenpuren.
 Een kalf met Roodtontz haren.
 Daar na wint zy, naar hoe wasser.
 De Bruid wint een ander jongen.
 Van dat de Boer een Bul wint hebben.
 Een kalf van twee Bruid wint hebben.
 Het zy wint een kalf van twee Bruid.
 Gelyk, Maerwaal Willem's Bus.
 Tot dat de Boer nu twee maal parren.
 Tien kalfen voortkruyt en tien jaren

Elk kalf of Meerkalf en zyn voort.
 Breugt na twee jaar een kalfje voort.
 Dat kalfje wint wateren en kalfen.
 De wortt elk op zyn tyd wint anen.
 Waar van de kalf en naar te gaen.
 Was overvoege in kalfen.
 Van kalfen onderen en galden.
 Nu is de vertuug om te kalfen.
 Hoe vet en Boer en kalfen. Kun
 In tien jaar tyde aan kalfen kalf.
 Of hoe vet wint door dit vermengen
 Een Meester kalf wel wortt kalf brengen?

Geslacht-Rekening, om met een opslag van het oog te kunnen nagaan, hoe veel Runderbesten en tien achterenvolgende jaren uit een Meesterke, en Vederster kunnen voorttalen, gesteld dat elk kalf, het zy kalfje of Meerkalf op twee jaren, waers zynde, wateren en kalf voortkruyt, of voorttalt. Tot hier vertuud hier van stelt elk artikel voor een kalf, en iedere klunere, nu proportie, de ophlemming van de Meesterke tot aan het laatste kalf, zynde en uderen artikel mede het jaar-getal der geboorte aangewezen, en de artikel, ter onderscheiding dezer tien jaren, byzonder geveruunt.

welk dan alwederom tot een grondslag van onze berekening gesteld zijnde, de volgende optelling zal uitleveren, zoo als die in de nevensstaande Kunstplaat is uitgebeeld.

Wij stellen dan dat de roode Stier in den grooten cirkel van deze Plaat, in het Basiment afgebeeld, in het jaar 1700 besprongen heeft de Moederkoe, mede in den naastaanstaanden cirkel geteekend, en ligt roodbond gevlekt, als zijnde de naast natuurlijke kleur der Hollandische Koeijen, mischien wel om dat de natuurlijke Koeijen altijd ros-rood zijn; dezen Stier en Koe stellen wij dus voor, als de twee eerste Stam-ouders van een geslacht van tien jaren achter den anderen, dus dan, ingevolge onze stelling, brengt de Moederkoe gedurende tien jaren, van Maart tot Maart, of, om den meesten Kalftijd in Holland in het oog te houden, van April tot April, alle jaren, voort een Kalf, tot tien toe, welke allen in de opklimmende rondten zijn afgebeeld, en met Kapitale Letters aangeduid, te weten :

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

II.

Hoofdst.

Verkla-
ring van
Plaat 2.
zijnde de
Geslacht:
plaat.

In het Jaar	1701.	het Kalf	A.
	1702.	— —	B.
	1703.	— —	C.
	1704.	— —	D.
	1705.	— —	E.
	1706.	— —	F.
	1707.	— —	G.
	1708.	— —	H.
	1709.	— —	I.
	1710.	— —	K.

Kalven
der Moederkoe.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
II.

Hoofdst.

Nu brengt het Kalf A. dat op A°. 1701. in April geboren is, A°. 1703. wederom in April een Kalf voort, letter *A* I. na twee jaren oud te zijn, terwijl de Moederkoe jaarlijks vervolgd met te Kalven, waar door het dan toekomt, dat het derde Kalf C van de Moederkoe, op denzelfden tijd geboren wordt, dat het eerste Kalf A, deszelfs eerste Kalf *A* I voortbrengt, zoo dat, om het vatbaar bij vergelijking voor te stellen, het Kalf *A* I neef of nicht wordt, op een en denzelfden geboortestond, van zijner moeder tweede zuster of broeder, en zijner grootmoeder derde dochter of zoon; zoo dat dan, vervolgens van jaar tot jaar voorttellende, de over-klein-kleinkinderen, te gelijk geboren worden met hare grootmoeders, overgrootmoeders en bed-overgrootmoeders kinderen, gedurende het beloop van tien jaren agter den anderen. Om dit nu met een opslag van het oog te kunnen nagaan, hebben wij de genoemde Plaat 2. op die wijze ingerigt, dat in elk cirkelrond, het zij klein of groot, (om de proportie op een Plaatbestek te vinden) het jaartal waar in elk geboren is, is geteckend, waar uit men zien kan, hoe veel Kalven, Kuis of Stier, elk jaar geboren worden, en om zoo veel mogelijk deze anders stroeve ingespannenheid te vervrolijken, en nog spoediger de gelijktijdigheid te vinden, hebben wij de tien jaren door tien verschillende kleuren onderscheiden, als:

An-

Anno 1701.	Carmozijnrood.	HET
1702.	Oranje.	RUNDVEE.
1703.	Donkergroen.	I. Afd.
1704.	Muisvaal.	II.
1705.	Geel.	Hoofdst.
1706.	Blaauw.	Kleuren
1707.	Vermiljoenrood.	ter aandui-
1708.	Paars.	ding der
1709.	Bruin.	verschil-
1710.	Ligtgroen.	lende ja-
		ren.

Buiten dit, hebben wij, mede ten nutte en vermaak, in de Ovalen A tot K, de afbeelding der Kalven of Vaarzen, (die verondersteld worden uit de Moederkoe te zijn voortgekomen) geplaatst, en met tien onderscheiden soorten van Bonten en ander Haar der Koeijen getkend, en welke Bonten nader zullen worden verklaard. Terwijl onder ieder dezer tien afbeeldingen, op een gerold Lindje, de naam van het Bont door Bijschriften zijn aangeduid; en wijders ieder Lindje gekleurd na de kleuren van het jaartal, zoo even opgegeven, en voorts de trap van verwantschap op de Linten, (waar op de kleine cirkelronde zijn geplaatst) vermeld, welke Linten mede volgens de jaren zijn gekleurd.

Ook hebben wij ter betere bevatting van deze Familieplaat der Koeijen, deze volgende onderscheidingen van Letteren in elken trap van verwantschap gesteld, als:

A.

MET RUNDVEE.	A. B. C. enz. Kinderen van de Moederkoe.
I, Afd.	<i>A. B. C.</i> enz. Kleinkinderen van de Moederkoe.
II. Hoofdst.	<i>a. b. c.</i> enz. Klein - kleinkinderen van de Moederkoe.
Opklim- ming der Koefami- lie.	<i>a. b. c.</i> enz. Over - klein - kleinkinderen van de Moederkoe.
	<i>a. b. c.</i> enz. Bed - over - klein - kleinkinderen van de Moederkoe.

en derhalve kan men tot in het vijfde Geslacht , deze onderscheidene Familien, zoo men wil , zelfs tot Ooms , Tantes , Nigtjes , Neefjes enz. overbrengen.

Wijders hebben wij nog ter meerdere versiering dezer Plaat , in de twee bovenste groote cirkels, eenen vetten Os en eene vette Koe geplaatst, zoo als dezelve voorheen , en nu nog op sommige Plaatsen , met kranfen en bleemen versierd , worden rond geleid.

Ons Plan dan nu volkomen gereed zijnde , vervolgen wij met de naauwkeurige verklaring.

De Moederkoe brengt dan van A° 1701. in April tot 1710. ingesloten, 10 Kalven voort: elk dezer 10 Kalven, twee jaren oud zijnde , brengt wederom zijne Kalven voort, en deze wederom op twee jaren ouderdom de zijne, en zoo voorts van 1701. tot 1710. ingesloten, van geslachte tot geslachte.

Men volge onze berekening aldus: De Moederkoe brengt voort, als reeds gemeld is,

Kalven van de Moederkoe.	}	Anno 1701. het Kalf A.
		1702. — — B.
		1703. — — C.
		1704. — — D.
		1705. — — E.
		1706. — — F.
		1707. — — G.
		1708. — — H.
		1709. — — I.
		1710. — — K.
		Totaal 10 Kalven.

Deze 10 Kalven Vaars wordende, kalven elk op of over den ouderdom van twee jaren, ook in April, verondersteld dat het met de vijftiende Maand van zijn ouderdom besprongen is en gevat heeft; dat zijn kan, ten minste op de zestiende maand, dan zal, na negen maanden dragt, eene week twee of drie onder of over, het eerste Kalf der Moederkoe kalven, en zoo vervolgens alle de overigen, die op de twee jaar en vervolgens elk jaar kunnen kalven. Om dit nu regelmatig te vervolgen, zal ik van Kalf tot Kalf, of Vaars tot Vaars, deze optelling, volgens de Geslachtplaat, voorstellen.

A.

OPTELLING DER KALVEN UIT HET EERSTE
KALF DER MOEDERKOE.

Men bekomt uit dit eerste Kalf A der Moederkoe, zijnde donker rood bont, dat, Vaars geworden zijnde, in April 1703 voor het eerst kalft, de volgende Kalven, kleinkinderen der Moederkoe:

Kalven uit de eerste Kalf, of kind A, zijnde kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend <i>A</i> I tot <i>H</i> I.	Anno 1703 het kleinkind <i>A</i> I
	1704 ————— <i>B</i> I
	1705 ————— <i>C</i> I
	1706 ————— <i>D</i> I
	1707 ————— <i>E</i> I
	1708 ————— <i>F</i> I
	1709 ————— <i>G</i> I
	1710 ————— <i>H</i> I
	————— Totaal 8

Zoo dat het eerste eigen kind der Moederkoe heeft voortgebracht acht Kalven, dat kleinkinderen zijn van de Moederkoe.

Het

Het eerste kleinkind *A*₁, in 1703 uit het eerste eigen kind *A* gesproten, brengt voort de volgende klein-kleinkinderen; als:

Kalven uit het eerste kleinkind <i>A</i> ₁ , zijnde klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend <i>a</i> ₁ tot <i>f</i> ₁ .	}	A°. 1705 het klein-kleinkind <i>a</i> ₁ 1706 ————— <i>b</i> ₁ 1707 ————— <i>c</i> ₁ 1708 ————— <i>d</i> ₁ 1709 ————— <i>e</i> ₁ 1710 ————— <i>f</i> ₁
	Totaal 6	

Vervolgens brengt het eerste klein-kleinkind *a*₁ de volgende over-klein-kleinkinderen voort; als:

Kalven van het eerste klein-kleinkind <i>a</i> ₁ , zijnde over-klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend <i>a</i> ₁ tot <i>d</i> ₁ .	}	A°. 1707 het over-klein-kleinkind <i>a</i> ₁ 1708 ————— <i>b</i> ₁ 1709 ————— <i>c</i> ₁ 1710 ————— <i>d</i> ₁
	Totaal 4	

Nog

Nog brengt het tweede klein-kleinkind *b* 1 de volgende over-klein-kleinkinderen voort; als:

Kalven van het tweede klein-kleinkind <i>b</i> 1, zijn ook over-kleinkleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend <i>c</i> 1 tot <i>g</i> 1.	A ^o . 1708 het over-klein-kleinkind <i>e</i> 1	
	1709	f 1
	1710	g 1
		Totaal 3

Ook brengt het derde klein-klein-kind *c* 1 de volgende over-klein-kleinkinderen voort; als:

Kalven van het derde klein-kleinkind <i>c</i> 1, zijnde mede over-klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend <i>h</i> 1 en <i>i</i> 1.	A ^o . 1700 het over-klein-kleinkind <i>h</i> 1	
	1710	i 1
		Totaal 2

Verder brengt het vierde klein-kleinkind *d* 1 voort:

Kalf van het vierde klein-kleinkind <i>d</i> 1, zijnde desgelijks een over-klein-kleinkind van de Moederkoe, en geteekend <i>k</i> 1.	A ^o . 1710 het over-klein-kleinkind <i>k</i> 1	
		Totaal 1

Zijnde aldus het Totaal van klein-klein-, over-klein-klein, en bed-over-klein-kleinkinderen uit het eerste kleinkind *A*₁ der Moederkoe:

Totaal van alle de klein-klein-, over-klein-klein-, en bed-over-klein-kleinkinderen, gesproten uit het eerste kleinkind <i>A</i> ₁ .	}	Klein-kleinkinderen.	6
		Over-klein-kleinkinderen	10
		Bed-over-klein-kleinkinderen	4
		Totaal	20

Het tweede kleinkind *B*₁, in 1704 uit het eerste eigen kind *A* gesproten, brengt de volgende klein-kinderen voort:

Kalven uit het tweede kleinkind <i>B</i> ₁ , zijnde klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en ge- teekend <i>g</i> ₁ tot <i>l</i> ₁ .	}	A°. 1706 het klein-kleinkind	<i>g</i> ₁
		1707 —————	<i>h</i> ₁
		1708 —————	<i>i</i> ₁
		1709 —————	<i>k</i> ₁
		1710 —————	<i>l</i> ₁
Totaal			5

Uit het eerste dezer klein-klein-kinderen *g* 1 komen de volgende over-klein-kleinkinderen voort; als:

Kalven uit het eerste	{	klein kleinkind <i>g</i> 1,	A ^o . 1708 het over-klein-kleinkind l 1	
		zijnde over-klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend l 1 tot n 1.	1709	m 1
			1710	n 1
				Totaal 3

Uit het tweede dezer klein-klein-kinderen *h* 1 komen de volgende over-klein-kleinkinderen voort; als:

Kalven uit het tweede	{	klein kleinkind <i>h</i> 1,	A ^o . 1709 het over-klein-kleinkind o 1	
		zijnde over-klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend o 1 en p 1.	1710	p 1
				Totaal 2

Het derde dezer klein-kleinkinderen *i* 1, brengt een over-klein-kleinkind voort, namelijk:

Kalf uit het derde	{	klein-kleinkind <i>i</i> 1,	A ^o . 1710 het over-klein-klein-kind q 1	
		zijnde een over-klein-kleinkind van de Moederkoe, en geteekend q 1.		Totaal 1

Eindelijk nog brengt het over - klein - kleinkind l_1 , voort een bed - over - klein - kleinkind, namelijk:

Kalf uit het over - klein kleinkind l_1 , zijnde een bed - over - klein - klein kind van de Moederkoe, en geteekend c_1 .	A°. 1710 het bed - over - klein - kleinkind e_1 .	
		Totaal 1

Zijnde aldus het Totaal der klein - klein -, over - klein - klein - en bed over - klein - kleinkinderen uit het tweede kleinkind B_1 der Moederkoe.

Totaal van alle de klein - klein -, over - klein - klein - en bed - over - klein - kleinkinderen, gesproten uit het tweede kleinkind B_1 .	Klein - kleinkinderen	5	
		Over - klein - kleinkinderen	6
		Bed over - klein - kleinkinderen	1
		Totaal 12	

Het derde kleinkind C_1 , in 1705 uit het eerste eigen kind A gesproten, brengt voort de volgende klein - kleinkinderen, als:

Kalven uit het derde kleinkind C_1 , zijnde klein - klein - kinderen van de Moederkoe, en geteekend m_1 tot p_1 .	A°. 1707 het klein - kleinkind m_1	m_1
		1708 ————— n_1
		1709 ————— o_1
		1710 ————— p_1
		Totaal 4
		Uit

Uit het eerste dezer klein-kleinkinderen *m* 1, komen voort, de volgende over-klein-kleinkinderen, als:

Kalven uit het eerste klein-kleinkind <i>m</i> 1, zijnde over klein- kleinkinderen van de Moederkoe, en ge- teekend <i>r</i> 1 en <i>s</i> 1.	}	A°. 1709 het over-klein-kleinkind <i>r</i> 1 1710 ————— <i>s</i> 1 Totaal 2

Uit het tweede dezer klein-kleinkinderen *n* 1, komt voort een over-klein kleinkind, namelijk:

Kalf uit het tweede klein-kleinkind <i>n</i> 1, zijnde mede een over-klein-klein- kind van de Moe- derkoe, en getee- kend <i>t</i> 1.	}	A°. 1710 het over-klein-kleinkind <i>t</i> 1 Totaal 1

Zijnde aldus het Totaal der klein-klein- en over-klein-kleinkinderen van het derde kleinkind *G* 1 der Moederkoe.

Totaal van alle de klein-klein- en over- klein-kleinkinderen, gesprooten uit het derde kleinkind <i>G</i> 1.	}	Klein-kleinkinderen 4 Over-klein-kleinkinderen. . . 3 Totaal 7

G 3

Het

Het vierde kleinkind \mathcal{D}_1 , in 1706 uit het eerste eigen kind A gesproten, brengt voort de volgende klein-kleinkinderen, als:

Kalven uit het vierde kleinkind \mathcal{D}_1 , zijnde klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend $\varphi 1$ tot $\mathcal{S} 1$.	A°. 1708	het klein-kleinkind $\varphi 1$	
		1709	— — — — — $r 1$
		1710	— — — — — $s 1$
			Totaal 3

Uit het eerste dezer klein-kleinkinderen $\varphi 1$, komt een over-klein-kleinkind voort, namelijk:

Kalf uit het klein-kleinkind $\varphi 1$, zijnde een over-klein-kleinkind van de Moederkoe, en geteekend $u 1$.	A°. 1710	het over-klein-kleinkind $u 1$	
		Totaal 1	

Zijnde aldus het Totaal der klein-klein- en over-klein-kleinkinderen van het vierde kleinkind \mathcal{D}_1 van de Moederkoe.

Totaal der klein-klein- en over-klein-kleinkinderen van het vierde kleinkind \mathcal{D}_1 .	Klein-kleinkinderen	3	
		Over-klein-kleinkind. . . .	1
		Totaal 4	

Het

Het vijfde kleinkind \mathcal{E}_1 , in 1707 uit het eerste eigen kind A gesproten, brengt voort de volgende klein-kleinkinderen, als:

Kalven uit het vijfde kleinkind \mathcal{E}_1 , zijn de klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend \mathcal{Z}_1 en \mathcal{W}_1 , zijnde dit teffens het totaal der klein-kleinkinderen van het vijfde kleinkind \mathcal{E}_1 .

A°. 1709	het klein-kleinkind	\mathcal{Z}_1
1710	— — — — —	\mathcal{W}_1
		Totaal \mathcal{Z}_1

Voorts brengt het zesde kleinkind \mathcal{F}_1 , geboren in 1708 uit het eerste eigen kind A, niet meer voort dan een klein-kleinkind; namelijk:

Kalf uit het zesde kleinkind \mathcal{F}_1 , zijnde een klein-kleinkind van de Moederkoe, en geteekend \mathcal{Z}_1 , zijnde dit teffens het totaal der klein-kleinkinderen van het zesde kleinkind \mathcal{F}_1 .

A°. 1710	het klein-kleinkind	\mathcal{Z}_1
		Totaal \mathcal{Z}_1

Het

Het kleinkind G_1 . } Het zevende kleinkind G_1 , geboren in 1709 uit het eerste eigen kind A, kan niet als kalvende gerekend worden, als zijnde A^o. 1710 Pinkvaars.

Het kleinkind H_1 . } Het achtste kleinkind H_1 , geboren in 1710 uit het eerste eigen kind A, kan insgelijks niet als kalvende berekend worden, als zijnde A^o. 1710 Kalf of Schot-Kalf.

Als men nu volgens deze verklaringen en optelling de hier voren genoemde Plaat 2, zijnde de Geslachtplaat, naziet, zal men zien, dat bij elk Kalf, hetwelk op zijn tweede jaar voortteelt, het zij kinderen, klein-, klein-klein-, over-klein-klein- of bed-over-klein-kleinkinderen, altoos twee niet kalvende overschieten, te weten: die in A^o. 1709 en 1710. geboren zijn, het geen veroorzaakt wordt door dien onze berekening niet verder als tot A^o. 1710 loopt, en volgens welke alle Kalveren, die in 1709 of 1710 geboren zijn, overschieten, en niet verder tellen dan zich zelve.

Dat, tot nader begrip, volgens de vermindering der getallen, op 1709 en 1710 bij voorbeeld dus is:

Het

Het kleinkind *A*_I brengt voort 6 Kalven.

*B*_I ————— 5 Kalven, dus 1
minder als *A*_I.

*C*_I ————— 4 Kalven, dus 1
minder dan *B*_I.

*D*_I ————— 3 Kalven, dus 1
minder dan *C*_I.

*E*_I ————— 2 Kalven, dus 1
minder dan *D*_I.

*F*_I ————— 1 Kalf, dus 1 min-
der dan *E*_I.

*G*_I brengt niet voort, en telt dus geen
mindering.

*H*_I dito, dito.

Dit voorbeeld nu op alle de opklimmende voort-
telingen toegepast, verklaart zich zelve genoeg
door het aftrekken van 1 minder op elken Staak
of Jaartal.

Dus de berekening der kinderen, kleinkinderen,
klein-klein-, over-klein-klein-, en bed-over-
klein-kleinkinderen, ordelijk voorgesteld zijnde,
zoo zal het eerste eigen kind der Moederkoe
van A°. 1703 tot 1710 hebben voortgebracht:

de kleinkinderen van <i>A</i> ₁ tot <i>H</i> ₁ , is . . .	8
en deze van A°. 1705 tot 1710 de klein-klein- kinderen van <i>a</i> ₁ tot <i>z</i> ₁ , is	21
en deze van A°. 1707 tot 1710 de over-klein- kleinkinderen van <i>a</i> ₁ tot <i>u</i> ₁ , is	20
en deze in A°. 1709 en 1710 de bed-over- klein-kleinkinderen van <i>a</i> ₁ tot <i>e</i> ₁ , is . . .	5

Totaal 54

Dus blijkt uit deze Tafel duidelijk, en uit de progressive optelling van de Beesten, dat uit een Vaars van twee jaar in acht jaren kunnen voortgebracht worden vier- en vijftig Kalven of Vaarzen, en dus met het Vaarskalf zelve vijf- en vijftig Beesten, die op hunnen tijd Melkgevende zijn of worden; en hier mede is tevens de geslachts-opklimming van het eerste Kalf der Moederkoe geboren in 1701, en aangeduid met Letter A, afgescherst.

B.

OPTELLING DER KALVEN UIT HET TWEEDE
KALF DER MOEDERKOE.

Dit tweede Kalf, B, der Moederkoe, zwart bont,
Vaars geworden zijnde, kalft voor het eerst in
1704, en brengt voort de volgende Kalven,
kleinkinderen der Moederkoe, als:

Kalven uit het tweede Kalf, of kind B, zijnde kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend <i>A</i> ₂ tot <i>G</i> ₂ .	Anno 1704	het kleinkind	<i>A</i> ₂	
		1705	—————	<i>B</i> ₂
		1706	—————	<i>C</i> ₂
		1707	—————	<i>D</i> ₂
		1708	—————	<i>E</i> ₂
		1709	—————	<i>F</i> ₂
		1710	—————	<i>G</i> ₂
		Totaal	7	

Dus een minder als die van het eerste eigen kind
der Moederkoe, welker getal was 8.

Het eerste kleinkind \mathcal{A}_2 , in 1704 uit het tweede eigen kind B gesproten, brengt de volgende klein-kleinkinderen voort; als:

Kalven uit het klein-kind \mathcal{A}_2 , zijnde klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend a_2 tot e_2 .	}	A°. 1706	het klein-kleinkind	a_2
		1707	—————	b_2
		1708	—————	c_2
		1709	—————	d_2
		1710	—————	e_2
				Totaal 5

Vervolgens brengt het eerste dezer klein-kleinkinderen a_2 de volgende over-klein-kleinkinderen voort; als:

Kalven uit het klein-kind a_2 , zijnde over klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend a_2 tot c_2 .	}	A°. 1708	het over-klein-kleinkind	a_2
		1709	—————	b_2
		1710	—————	c_2
				Totaal 3

Nog

Zijnde aldus het Totaal der klein-klein-, over klein-klein- en bed over klein kleinkinderen, uit het eerste kleinkind A_2 , der Moederkoe, gesproten uit het tweede eigen kind B, als volgt:

Totaal van alle de klein klein , over- klein klein en bed- over - klein - klein- kinderen van het eer- ste kleinkind A_2 , gesproten uit het tweede eigen kind B.	Klein-kleinkinderen	5
	Over klein-kleinkinderen	6
	Bed over-klein kleinkinderen	1
	Totaal	

Het tweede kleinkind B_2 , in 1705 uit het tweede eigen kind B gesproten, brengt de volgende klein-kleinkinderen voort, als:

Kalven uit het klein- kind B_2 , zijnde klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend f_2 tot 42.	A°. 1707 het klein kleinkind f_2	1
	1708 —————	9
	1709 —————	2
	1710 —————	2
	Totaal	

Uit

Uit het eerste dezer klein-kleinkinderen f_2 , komen de volgende over-klein-kleinkinderen voort, als:

Kalven uit het klein- kleinkind f_2 , zijnde de over klein klein- kinderen van de Moederkoe, en ge- teekend g_2 en h_2	{	A. 1709 het over-klein kleinkind g_2 1710 ————— h_2	}
			Totaal 2

Uit het tweede dezer klein-kleinkinderen g_2 , komt voort een over-klein-kleinkind, namelijk:

Kalf uit het klein- kleinkind g_2 , zijnde de mede een over- klein-kleinkind van de Moederkoe, en geteekend i_2 .	{	A ^o . 1710 het over-klein-kleinkind i_2	}
			Totaal 1

Zijnde aldus het totaal der klein-klein-en over-klein-kleinkinderen uit het tweede kleinkind B_2 der Moederkoe, gesproten uit het tweede eigen kind B, als volgt:

Totaal van alle de klein klein- en over- klein-kleinkinderen van het tweede klein- kind B_2 , gespro- ten uit het tweede eigen kind B.	{	Klein-kleinkinderen. 4 Over-klein-kleinkinderen. 3	}
			Totaal 7

Het

Het derde kleinkind C_2 , in 1706 uit het tweede eigen kind B gesproten, brengt voort de volgende klein-kleinkinderen, als:

Kalven uit het klein-kind C_2 , zijnde klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend k_2 tot m_2 .	A°. 1708	het klein-kleinkind	k_2	
		1709	— — — — —	l_2
		1710	— — — — —	m_2
		Totaal		3

Uit het eerste dezer klein-kleinkinderen k_2 , komt een over-klein-kleinkind voort, namelijk:

Kalf uit het klein-kleinkind k_2 , zijnde een over-klein-kleinkind van de Moederkoe, en geteekend k_2 .	A°. 1710	het over-klein-kleinkind	k_2
		Totaal	

Zijnde aldus het Totaal der klein-klein- en over-kleinkinderen van het derde kleinkind C_2 van de Moederkoe, gesproten uit het tweede eigen kind B, als volgt:

Totaal der klein-klein- en over-kleinkinderen van het derde kleinkind C_2 , gesproten uit het tweede eigen kind B.	Klein-kleinkinderen	.	.	.	3
		Over-klein-kleinkind.	.	.	1
		Totaal			

Het

Het vierde kleinkind D_2 , in 1707 uit het tweede eigen kind B gesproten, brengt voort de volgende klein-kleinkinderen, als:

Kalven uit het klein-

kind D_2 , zijn

de klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend n_2 en o_2 ,

zijnde dit teffens het

totaal der klein-kleinkinderen van het vierde kleinkind

D_2 , gesproten

uit het tweede eigen kind B.

A°. 1709 het klein-kleinkind n_2

1710 ————— o_2

Totaal 2

Voorts brengt het vijfde kleinkind E_2 , geboren in 1708 uit het tweede eigen kind B, niet meer voort dan een klein-kleinkind; namelijk:

Kalf uit het klein-

kind E_2 , zijn

de een klein-kleinkind van de Moederkoe, en geteekend p_2 , zijnde dit

teffens het totaal der

klein-kleinkinderen van het vijfde klein-

kind E_2 , gespro-

ten uit het tweede eigen kind B.

A°. 1710 het klein-kleinkind p_2

Totaal 1

Het zesde kleinkind F_2 , geboren in 1709 uit het tweede eigen kind B, kan niet als kalvende gerekend worden, als zijnde A°. 1710 Pinkvaars.

Het zevende kleinkind G_2 , geboren in 1710 uit het tweede eigen kind B, kan insgelijks niet als kalvende berekend worden, als zijnde A°. 1710 Kalf of Schot-Kalf.

Dit alles nu wederom tot een totaal overgebracht, dan heeft het tweede eigen kind der Moederkoe van A°. 1704 tot 1710 voortgebracht:

de kleinkinderen van A_2 tot G_2 , is . . . 7
 en deze van A°. 1706 tot 1710 de klein-kleinkinderen van a_2 tot p_2 , is 15
 en deze van A°. 1708 tot 1710 de over-kleinkleinkinderen van a_2 tot k_2 , is 10
 en deze in A°. 1710 een bed-over-kleinkleinkind a_2 , is 1

Totaal 33

en dus in het geheel 21 minder als van het eigen kind A, waarvan het getal was 54.

C.

OPTELLING DER KALVEN UIT HET DERDE
KALF DER MOEDERKOE.

Dit derde Kalf, C, der Moederkoe, zijnde een zwarte witkop, Vaars geworden zijnde, kalft voor het eerst in 1705, en brengt voort de volgende Kalven, kleinkinderen der Moederkoe, als:

Kalven uit het derde Kalf of kind C, zijnde kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend <i>A</i> 3 tot <i>F</i> 3.	Anno 1705	het kleinkind	<i>A</i> 3
	1706	— — — —	<i>B</i> 3
	1707	— — — —	<i>C</i> 3
	1708	— — — —	<i>D</i> 3
	1709	— — — —	<i>E</i> 3
	1710	— — — —	<i>F</i> 3
	Totaal		

Dus een minder als die van het tweede eigen kind der Moederkoe, welke getal was 7.

Het eerste kleinkind A_3 , in 1705 uit het derde eigen kind C gesproten, brengt de volgende klein-kinderen voort, als:

Kalven uit het kleinkind A_3 , zijn de klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend a_3 tot d_3 .	[	A ^o . 1707 het klein-kleinkind	a_3
		1708	b_3
		1709	c_3
		1710	d_3
			Totaal 4

Vervolgens brengt het eerste dezer klein-kleinkinderen a_3 de volgende over-klein-kleinkinderen voort; als:

Kalven uit het kleinkind a_3 , zijn de over-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend a_3 en b_3 .	[	A ^o . 1709 het over-klein-kleinkind	a_3
		1710	b_3
			Totaal 2

Nog brengt het tweede dezer klein-kleinkinderen \mathcal{A}_3 , het volgende over-klein-kleinkind voort; namelijk:

Kalf uit het klein-	}	A ^o . 1710 het over-klein-kleinkind \mathcal{C}_3	
kleinkind \mathcal{A}_3 , zijn-			
de een over-klein-	}		
kleinkind van de			
Moederkoe, en ge-	}		
teekend \mathcal{C}_3 .			
			Totaal 1

Zijnde aldus het totaal van klein-klein- en over-klein-kleinkinderen van het eerste kleinkind, \mathcal{A}_3 , der Moederkoe, gesproten uit het derde-eigen kind C, als volgt:

Totaal van alle de	}	Klein-kleinkinderen. 4	
klein-klein- en over-			
klein-kleinkinderen,	}	Over-klein-kleinkinderen 3	
van het eerste klein-			
kind \mathcal{A}_3 ; gespro-	}		
ten uit het derde ei-			
gen kind C.	}		Totaal 7

Het tweede kleinkind B_3 , in 1706 uit het derde eigen kind C gesproten, brengt de volgende klein-kleinkinderen voort, als:

Kalven uit het kleinkind B_3 , zijnde klein kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend e_3 tot g_3 .	A ^o .	1708	het klein-kleinkind	e_3
		1709	— — — — —	f_3
		1710	— — — — —	g_3
		Totaal		

Uit het eerste dezer klein-kleinkinderen e_3 , komt voort een over-klein-kleinkind, namelijk:

Kalf uit het kleinkleinkind e_3 , zijnde een over klein-kleinkind van de Moederkoe, en geteekend d_3 .	A ^o .	1710	het over-klein-kleinkind	d_3
		Totaal		

Zijnde aldus het Totaal der klein - klein - en over - klein - kleinkinderen van het tweede kleinkind B_3 , der Moederkoe, gesproten uit het derde eigen kind C , als volgt:

Totaal van alle de klein - klein - en over - klein - klein - kinderen van het tweede kleinkind B_3 , gesproten uit het derde eigen kind C .	Klein - kleinkinderen	3
	Over - klein - kleinkinderen	1
	Totaal	4

Het derde kleinkind C_3 , in 1707 uit het derde eigen kind C gesproten, brengt voort de volgende klein - kleinkinderen, als:

Kalven uit het kleinkind C_3 , zijnde klein - klein - kinderen van de Moederkoe, en geteekend h_3 en i_3 , zijnde dit teffens het Totaal der klein - kleinkinderen van het derde kleinkind C_3 , gesproten uit het derde eigen kind C .	A°. 1709 het klein - kleinkind h_3	
	1710 ————— i_3	
	Totaal	2

Het

Het vierde kleinkind D_3 , in 1708 uit het derde eigen kind C gesproten, brengt een klein-kleinkind voort, namelijk:

Kalf uit het kleinkind D_3 , zijnde een klein-kleinkind van de Moederkoe, en geteekend k_3 , zijnde dit teffens het totaal der klein-kleinkinderen van het vierde kleinkind D_3 , gesproten uit het derde eigen kind C.

A°. 1710 het klein-kleinkind k_3

Totaal 1

Het kleinkind E_3 . { Het vijfde kleinkind E_3 , geboren in 1709 uit het derde eigen kind C, kan niet als kalvende gerekend worden, als zijnde A°. 1710 Pinkvaars.

Het kleinkind F_3 . { Het zesde kleinkind F_3 , geboren in 1710 uit het derde eigen kind C, kan insgelijks niet als kalvende gerekend worden, als zijnde A°. 1710 Kalf of Schot-Kalf.

Dit

Dit alles nu wederom, als voren, tot een totaal overgebracht, dan heeft het derde eigen kind der Moederkoe van A°. 1705 tot 1710 voortgebracht:

de kleinkinderen van \mathcal{A}_3 tot \mathcal{F}_3 , is . . .	6
en deze van A°. 1707 tot 1710 de klein-kleinkinderen van \mathcal{a}_3 tot \mathcal{k}_3 , is	10
en deze in A°. 1709 en 1710 de over-kleinkleinkinderen van a_3 tot d_3 , is	4
Totaal	<u>20</u>

en dus in het geheel 13 minder als van het eigen kind B, waarvan het getal was 33.

D.

OPTELLING DER KALVEN UIT HET VIERDE
KALF DER MOEDERKOE.

Dit vierde Kalf, D, der Moederkoe, zijnde een wit laken, Vaars geworden zijnde, kalft voor het eerst in 1706, en brengt voort de volgende Kalven, kleinkinderen der Moederkoe, als:

Kalven mit het vierde Kalf of kind D, zijnde kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend <i>A</i> ₄ tot <i>E</i> ₄ .	[	Anno 1706	het kleinkind	<i>A</i> ₄
		1707	—————	<i>B</i> ₄
		1708	—————	<i>C</i> ₄
		1709	—————	<i>D</i> ₄
		1710	—————	<i>E</i> ₄
				Totaal 5

Dus een minder als die van het derde eigen kind der Moederkoe, welke getal was 6.

Het

Het eerste kleinkind \mathcal{A}_4 , in 1706 uit het vierde eigen kind D gesproten, brengt de volgende klein-kleinkinderen voort, als:

Kalven uit het klein-kind \mathcal{A}_4 , zijnde klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend α_4 tot ρ_4 .	{	A ^o . 1708 het klein-kleinkind	α_4
	{	1709	64
	{	1710	04
	}	<u> </u>	Totaal 3

Vervolgens brengt het eerste dezer klein-kleinkinderen α_4 een over-klein-kleinkind voort; namelijk:

Kalf uit het klein-kleinkind α_4 , zijnde een over-klein-kleinkind van de Moederkoe, en geteekend α_4 .	{	A ^o . 1710 het over-klein-kleinkind	α_4
	}	<u> </u>	Totaal 1

Zijnde aldus het totaal der klein-klein- en over-klein-kleinkinderen van het eerste kleinkind, A_4 , der Moederkoe, gesproten uit het vierde eigen kind D, als volgt:

Totaal van alle de klein-klein- en over-klein-kleinkinderen, van het eerste kleinkind A_4 , gesproten uit het vierde eigen kind D.	Klein-kleinkinderen.	3
	Over-klein-kleinkind	1
	Totaal	4

Het tweede kleinkind B_4 , in 1707 uit het vierde eigen kind D gesproten, brengt voort de volgende klein-kleinkinderen, als:

Kalven uit het kleinkind B_4 , zijn de klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend a_4 en e_4 , zijnde dit teffens het totaal der klein-kleinkinderen van het tweedekleinkind B_4 , gesproten uit het vierde eigen kind D.	A°. 1709 het klein-kleinkind a_4	
	1710 ————— e_4	
	Totaal	2

Voorts

Voorts brengt het derde kleinkind C_4 , geboren in 1708 uit het vierde eigen kind D , niet meer voort dan een klein-kleinkind; namelijk:

Kalf uit het klein-kind C_4 , zijnde een klein-kleinkind van de Moederkoe, en geteekend f_4 , zijnde dit teffens het totaal der klein-kleinkinderen van het derde kleinkind C_4 , gesproten uit het vierde eigen kind D .

A^o . 1710 het klein-kleinkind f_4

Totaal 1

Het kleinkind D_4 . { Het vierde kleinkind D_4 , geboren in 1709 uit het vierde eigen kind D , kan niet als kalvende gerekend worden, als zijnde A^o . 1710 Pinkvaars.

Het kleinkind E_4 . { Het vijfde kleinkind E_4 , geboren in 1710 uit het vierde eigen kind D , kan insgelijks niet als kalvende berekend worden, als zijnde A^o 1710 Kalf of Schot-Kalf.

K 3

Dit

Dit alles nu wederom, als voren, tot een totaal overgebracht, dan heeft het vierde eigen kind der Moederkoep van A°. 1706 tot 1710 voortgebracht:

de kleinkinderen van \mathcal{A}_4 tot \mathcal{E}_4 , is . . .	5
en deze van A°. 1708 tot 1710 de klein-kleinkinderen van a_4 tot f_4 , is	6
en deze in A°. 1710 een over-klein-kleinkind a_4 , is	1
	12
Totaal	12

en dus in het geheel 8 minder als van het eigen kind C, waar van het getal was 20.

E.

OPTELLING DER KALVEN UIT HET VIJFDE
KALF DER MOEDERKOE.

Dit vijfde Kalf, E, der Moederkoe, zijnde een zwart tijgerbond, Vaars geworden zijnde, kalft voor het eerst in 1707, en brengt voort de volgende Kalven, kleinkinderen der Moederkoe, als:

Kalven uit het vijfde Kalf of kind E, zijnde kleinkinderen van de Moederkoe, en gerekend <i>A</i> 5 tot <i>D</i> 5.	[	Anno 1707	het kleinkind	<i>A</i> 5
		1708	—————	<i>B</i> 5
		1709	—————	<i>C</i> 5
		1710	—————	<i>D</i> 5
				Totaal 4

Dus een minder als het vierde kind der Moederkoe, welker getal was 5.

Het eerste kleinkind A_5 , in 1707 uit het vijfde eigen kind E gesproten, brengt voort de volgende klein-kleinkinderen, als:

Kalven uit het kleinkind A_5 , zijnde klein-klein-kinderen van de Moederkoe, en geteckend a_5 en b_5 , zijnde dit teffens het Totaal der klein-kleinkinderen van het eerste kleinkind A_5 , gesproten uit het vijfde eigen kind E.

A°. 1709	het klein-kleinkind	a_5
1710	-----	b_5
		Totaal 2

Het tweede kleinkind B_5 , in 1708 uit het vijfde eigen kind E gesproten, brengt een klein-kleinkind voort, namelijk:

Kalf uit het kleinkind B_5 , zijnde een klein-kleinkind van de Moederkoe, en geteckend c_5 , zijnde dit teffens het totaal der klein-kleinkinderen van het tweede kleinkind B_5 , gesproten uit het vijfde eigen kind E.

A°. 1710	het klein-kleinkind	c_5
		Totaal 1

Het kleinkind C_5 . { Het derde kleinkind C_5 , geboren in 1709 uit het vijfde eigen kind E, kan niet als kalvende gerekend worden, als zijnde A°. 1710 Pinkvaars.

Het kleinkind D_5 . { Het vierde kleinkind D_5 , geboren in 1710 uit het vijfde eigen kind E, kan insgelijks niet als kalvende gerekend worden, als zijnde A°. 1710 Kalf of Schot-Kalf.

Dit alles, als voren, wederom tot een totaal overgebracht, dan heeft het vijfde eigen kind der Moederkoe van A°. 1707 tot 1710 voortgebracht:

de kleinkinderen van A_5 tot D_5 , is . . . 4
 en deze in 1709 en 1710 de klein-kleinkinderen van a_5 tot c_5 , is 3

Totaal 7

en dus in het geheel 5 minder dan van het eigen kind D, waarvan het getal was 12.

F.

OPTELLING DER KALVEN UIT HET ZESDE
KALF DER MOEDERKOE.

Dit zesde Kalf, F, der Moederkoe, zijnde een muisvaal of beis, Vaars geworden zijnde, kalft voor het eerst in 178, en brengt voort de volgende Kalven, kleinkinderen der Moederkoe, als:

Kalven uit het zesde Kalf of kind F, zijnde kleinkinde- ren van de Moeder- koe, en geteekend <i>A</i> tot <i>G</i> .	Anno.	1708	het kleinkind	<i>A</i> 6
		1709	— — — —	<i>B</i> 6
		1710	— — — —	<i>C</i> 6

Dus een minder als het vijfde eigen kind der Moederkoe, welker getal was 4.

Het eerste kleinkind *A 6*, in 1708 uit het zesde eigen kind *F* gesproten, brengt een klein-kleinkind voort, namelijk:

Kalf uit het klein-kind *A 6*, zijnde een klein-kleinkind van de Moederkoe, en geteekend *a 6*, zijnde dit teffens het totaal der klein kleinkinderen van het eerste kleinkind *A 6*, gesproten uit het zesde eigen kind *F*.

A°. 1710 het klein-kleinkind *a 6*

Totaal 1

Het kleinkind *B 6*.

Het tweede kleinkind *B 6*, geboren in 1709 uit het zesde eigen kind *F*, kan niet als kalvende gerekend worden, als zijnde *A*°. 1710 Pinkvaars.

Het kleinkind *C 6*.

Het derde kleinkind *C 6*, geboren in 1710 uit het zesde eigen kind *F*, kan insgelijks niet als kalvende gerekend worden, als zijnde *A*°. 1710 Kalf of Schotkalf.

Dit wederom tot een totaal overgebracht, dan heeft het zesde eigen kind der Moederkoe van A°. 1708 tot 1710 voortgebracht:

de kleinkinderen *A* 6 tot *C* 6, is . . . 3

en deze in 1710 het klein-kleinkind *a* 6, is . . . 1

Totaal 4

en dus in het geheel 3 minder als van het eigen kind E, waar van het getal was 7.

G.

OPTELLING DER KALVEN UIT HET ZEVENDE KALF DER MOEDERKOE.

Dit zevende Kalf, G, der Moederkoe, zijnde een zwart laken met witte kop en poten, Vaars geworden zijnde, kalft voor het eerst in 1709, en brengt voort de volgende Kalven, kleinkinderen der Moederkoe, als:

Kalven uit het zeven- de kalf of kind G, zijnde kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend <i>A</i> 7 en <i>B</i> 7, zijnde dit teffens het totaal der kleinkinderen, ge- sproten uit het ei- gen kind G.	{	Anno 1709 het kleinkind <i>A</i> 7 1710 ————— <i>B</i> 7 Totaal 2

Deze

Deze kleinkinderen kunnen niet als kalvende gerekend worden, als zijnde het kleinkind *A*₇, in A°. 1710. Pinkvaars, en het kleinkind *B*₇, in A°. 1710 Kalf of Schotkalf.

Het zevende eigen kind der Moederkoe heeft derhalven in A°. 1709 en 1710 niet meer voortgebracht als 2 kleinkinderen, en dus 1 minder als het eigen kind F, welker getal was 3.

H.

OPTELLING DER KALVEN UIT HET ACHTSTE KALF DER MOEDERKOE.

Dit achtste Kalf, H, der Moederkoe, zijnde een blaauw bont, kalft voor het eerst in 1710, en brengt het volgende Kalf voort, zijnde een kleinkind van de Moederkoe, namelijk:

Kalf uit het achtste
Kalf of kind H,
zijnde een kleinkind
van de Moederkoe,
en geteekend *A*₈,
zijnde dit teffens het
totaal der kleinkin-
deren, gesproten uit
het eigen kind H.

Anno 1710 het kleinkind *A*₈

Totaal 1

L 3

Dir

Dit kleinkind kan niet als kalvende gerekend worden, als zijnde in A^o. 1710 Kalf of Schotkalf. Het achtste eigen kind der Moederkoe heeft erhalven in A^o. 1710 niet meer voortgebracht dan een kleinkind, en dus weder 1 minder als het eigen kind G, welker getal was 2.

I.

Het eigen kind
der Moederkoe.

I } Het negende Kalf, I, der Moederkoe, zijnde mengelbont van hoog en grijs zwart, komt van de Moederkoe voort in A^o. 1709, en brengt, binnen den kring van onze berekening, geen Kalven voort, als zijnde in A^o. 1710 Pinkvaars.

K.

Het eigen kind K
der Moederkoe.

K } Het tiende Kalf, K, der Moederkoe, zijnde rood mengelbont, komt van de Moederkoe voort in A^o. 1710, en brengt, insgelijks binnen den kring van onze berekening, geen Kalven voort, als zijnde in A^o. 1710 Kalf of Schotkalf.

Dus

Dus heeft den Boer uit de Moederkoe in Anno 1710 de volgende geslacht-opklimming:

Eigen kinderen	10
Kleinkinderen	36
Klein-kleinkinderen	56
Over-klein-kleinkinderen	35
Bed-over-klein kleinkinderen	6

is dus 143 Beesten.

Waarvan de Moederkoe is Moeder, Grootmoeder, Over-grootmoeder, Over-over-grootmoeder en Bed-over-over-grootmoeder. — Dit nu overgebracht op de ouderdom der Koeijen, dan heeft den Boer uit de Moederkoe de volgende Koeijen, die in 1710 den volgende ouderdom hebben:

- 1 Negenjarige Koe, of die in zijn tiende jaar is; als zijnde geboren A°. 1701.
 1 Achtjarige Koe, of die in zijn negende jaar is, als zijnde geboren A°. 1702.
 2 Zevenjarige Koeijen; of die in hun achtste jaar zijn, als zijnde geboren A°. 1703.
 3 Zesjarige Koeijen, of die in hun zevende jaar zijn, als zijnde geboren A°. 1704.
 5 Vijfjarige Koeijen, of die in hun zesde jaar zijn, als zijnde geboren A°. 1705.
 8 Vierjarige Koeijen, of die in hun vijfde jaar zijn, als zijnde geboren A°. 1706.
 13 Driejarige Koeijen, of die in hun vierde jaar zijn, als zijnde geboren A°. 1707.
 21 Tweejarige Koeijen, of die in hun derde jaar zijn, als zijnde geboren A°. 1708.
 34 Eenjarige Vaarzen, of die in hun tweede jaar zijn, als zijnde geboren A°. 1709.
 55 Kalven, die in hun eerste jaar zijn, als zijnde geboren A°. 1710.

Tot. 143 Beesten.

Waarvan zijn, in A°. 1710:

Melkgevende Beesten, aan den uring	54
Vaarzen, of jonge Beesten, die kalven kunnen	34
Kalven	55
	143
Hierbij geteld de Moederkoe	1

is van een Boer in tien jaren voortgefokt 144 Beesten.

Om nu dit alles, 't welk tot hier toe afzonderlijk in Tafelen is gebragt, tot eene algemeene Tafel te brengen, uit welke men met een opslag van het oog de toepassing op de geteekende Geslachtplaat kan zien, is het alhier de plaats, die geschikt is, om op een even groot plan den uitleg van de Plaat en tevens de overbrenging op de reeds uitgewerkte Plans en Tafelen van geslacht tot geslacht te kunnen nagaan.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

II.
Hoofdst.

Na dat wij dan door alle de kruisfingen der familie-geledingen getreden zijn, en van kind tot kindskind, klein-kleinkind, overklein-kleinkind en bed-over-klein-kleinkind alles onderscheidenlijk hebben voorgesteld, hebben wij deze generale Tafel opgesteld, waarin het gansch beloop, dat hier boven afzonderlijk is betoogd, tot één Plan gebragt wordt, om, in vergelijking, met de de Geslachtplaat gebruikt te worden, en welke Tafel is verdeeld in een plan:

Generale
Tafel.

1. Hoeveel Kalven, het zij kinderen of kindskinderen, een Boer uit de Koe en uit elk zijner eigen kinderen heeft.
2. Hoeveel Koeijen of Kalven de Boer van jaar tot jaar bezit.
3. Het geheele totaal der Beesten, welke in de tien jaren zijn voortgebragt, alsmede in het bijzonder het getal der eigen kinderen, kleinkinderen, klein-

Plan tot
Recapitulatione op een
generale
Tafel.

M

klein-

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

II.

Hoofdst.

kleinkinderen, over-klein-kleinkinderen en bed-over-klein-kleinkinderen van de Moederkoe, op het einde der tien jaren.

Eindelijk zullen wij nu nog de berekening laten volgen, hoeveel Melkgevende Koeijen of Mestkalven, Stieren of Ossen men kan voortfokken, voorondersteld dat eene Koe het eene jaar een Kuis- en het andere jaar een Stierkalf voortbrengt; want dit behoort ons ook hier niet te ontsnappen, om dat wij de mogelijkheid van het een tegens het ander stellende, rekenen, dat, zoo een Boer gedurende het tijdperk van A°. 1701 tot in 1710, zonder de Moederkoe er bij te rekenen, heeft voortgefokt 143 Beesten, en elk dezer Beesten is het eene jaar een Kuiskalf, en het ander jaar een Stierkalf, dan heeft hij in die tien jaren:

72 Kuiskalven, en
71 Stierkalven.

Totaal 143 Beesten.

Maar nu houdt den Boer volgens gewoonte de Kuiskalven aan, en heeft dus in tien jaren 72 Beesten, die of melk geven of kalven kunnen, te weten: 72 Kuizen, en 71 Stierkalven, die, of Kalf of Mestkalf, of Stier of Os zijn.

On-

GENERALE RECAPITULATIE TAFEL van de eigen kinderen, klein kinderen, klein-klein kinderen, over-klein-klein kinderen, en bed-over-klein-klein kinderen eener Moederkoe in tien jaren.

Generale TAFEL van het getal uit elk eigen kind.

De Moederkoe brengt voort:		
Van Ao. 1701 tot 1710	10 Eigen kinderen.	dos 10 Beesten.
Uit het eigen kind A. telen voort:		
Van Ao. 1703 tot 1710	Klein-kinderen.	8
Van Ao. 1705 tot 1710	Klein-klein-kinderen.	21
Van Ao. 1707 tot 1710	Over-klein-klein-kinderen.	20
In Ao. 1709 en 1710	Bed-over-klein-klein-kinderen.	5
	dos komen uit A. voort	54 Beesten.
Uit het eigen kind B. telen voort:		
Van Ao. 1704 tot 1710	Klein-kinderen.	7
Van Ao. 1706 tot 1710	Klein-klein-kinderen.	15
Van Ao. 1708 tot 1710	Over-klein-klein-kinderen.	10
In Ao. 1710	Bed-over-klein-klein-kind.	1
	dos komen uit B. voort	33 Beesten.
Uit het eigen kind C. telen voort:		
Van Ao. 1705 tot 1710	Klein-kinderen.	6
Van Ao. 1707 tot 1710	Klein-klein-kinderen.	10
In Ao. 1709 tot 1710	Over-klein-klein-kinderen.	4
	dos komen uit C. voort	20 Beesten.
Uit het eigen kind D. telen voort:		
Van Ao. 1706 tot 1710	Klein-kinderen.	5
Van Ao. 1708 tot 1710	Klein-klein-kinderen.	6
In Ao. 1710	Over-klein-klein-kind.	1
	dos komen uit D. voort	12 Beesten.
Uit het eigen kind E. telen voort:		
Van Ao. 1707 tot 1710	Klein-kinderen.	4
In Ao. 1709 en 1710	Klein-klein-kinderen.	3
	dos komen uit E. voort	7 Beesten.
Uit het eigen kind F. telen voort:		
Van Ao. 1708 tot 1710	Klein-kinderen.	3
In Ao. 1710	Klein-klein-kind.	1
	dos komen uit F. voort	4 Beesten.
Het eigen kind G. brengt voort:		
In Ao. 1709 en 1710	Klein-kinderen.	2
	dos komen uit G. voort	2 Beesten.
Het eigen kind H. brengt voort:		
In Ao. 1710	Klein-kind.	1
	dos komt uit H. voort	1 Beest.
De eigeo kindere I. en K. zijo nog het Piek en Kalf. Totaal 143 Beesten.		

TAFEL van de tijd der Geboorte.

Zijn gebooren in:	
1701	Het eerste kind der Moederkoe A. zijnde roodbont, is 1 Beest.
1702	Het tweede kind der Moederkoe B. zijnde Zwartbont, is 1 Beest.
1703	Het derde kind der Moederkoe C. zijnde een zwarte Witkop. 1 Een klein kind. 1
	Is 2 Beesten.
1704	Het vierde kind der Moederkoe D. zijnde een Wit lakken. 1 Een twee klein-kinderen. 2
	Is 3 Beesten.
1705	Het vijfde kind der Moederkoe E. zijnde een Tijgerboot. 1 Een drie klein-kinderen. 3 Een een klein-klein-kind. 1
	Is 5 Beesten.
1706	Het zesde kind der Moederkoe F. zijnde een Muisvaal of beis. 1 Een vier klein-kinderen. 4 Een drie klein-klein-kinderen. 3
	Is 8 Beesten.
1707	Het zevende kind der Moederkoe G. zijnde een zwart lakken met witte kop en pooten. 1 Een vijf klein-kinderen. 5 Een zes klein-klein-kinderen. 6 Een een over-klein-klein-kind. 1
	Is 13 Beesten.
1708	Het agtste kind der Moederkoe H. zijnde een Blaauwbont 1 Een zes klein-kinderen. 6 Een tien klein-klein-kinderen. 10 Een vier over-klein-klein-kinderen. 4
	Is 21 Beesten.
1709	Het negende kind der Moederkoe I. zijnde een Mengelbont van hoog te zwart grijs. 1 Een zeven klein-kinderen. 7 Een vijftien klein-klein-kinderen. 15 Een tien over-klein-klein-kinderen. 10 Een een bed-over-klein-klein-kind. 1
	Is 34 Beesten.
1710	Het tiende kind der Moederkoe K. zijnde een Rood mengelbont 1 Een agt klein-kinderen. 8 Een een en twintig klein-klein-kinderen. 21 Een twintig over klein-klein-kinderen. 20 Een vijf bed-over-klein-klein-kinderen. 5
	Is 55 Beesten.
Totaal 143 Beesten.	

Dos heeft de Boer in tien Jaeren tijd agter den anderen 143 Beesten, welken allen op ten vast der ouderdom berekent, zoo zal den Boer 10 Ao. 1710 hebben, volgens de onderstaande Tafel:

Eigen kinderen van de Moederkoe 10
Klein-kinderen 36
Klein-klein-kinderen 56
Over-klein-klein-kinderen 35
Bed-over-klein-klein-kinderen 6

Totaal 143

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

II.
Hoofdst.

nigvuldiging der Koeijen, welke in eens Menschē leeftijd, of in die van een Landman, (welke men op 70 of 80 jaren rekenen kan,) plaats kan hebben; ja men zoude zich zoo niet verwonderen, hoe het mogelijk zij, dat na de verschrikkelijkste woede der Veepest, de ontzaggelijke consumptie van Slagtvee voor den oorlog en scheepvaart, behalven nog tot het dagelijksch onderhoud voor het Menschelijk geslacht, dat, zeg ik, in korte jaren, de overvloed van Rundvee, hoe ook verminderd, wederom zoo spoedig zoo groot wordt. De Heer G. BRENDER à BRANDIS, wiens kunde bekend is, met wien ik over deze berekeningen geraadpleegd heb, en welke de mijne heeft goedgekeurd, heeft mij uit vermaak eene Tafel van 25 jaren medegedeeld, welke op dezelfde manier als onze Tafel, van tien jaren, berekend is. Deze Tafel is gesteld in drie kolommen, waar van de eerste de jaargetallen van 1 tot 25 aanduidt: de tweede die der voorttelende Koeijen, die in elk jaar aanwezig, en de derde die der Kalven, welke in elk jaar geboren zijn; voorts is daar bij berekend de Moederkoe van alle de in 25 jaren uit haar voortgeteelde Runderen. Wij laten deze Tafel hier dus volgen:

TAFEL VAN DE VOORTTELING EENER
KOE IN 25 JAREN.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
II.
Hoofdst.

Progresfie
Tafel van
25 jaren.

Jaren.	Koerijen.	Kalveren.
1		1
2		1
3	1	2
4	2	3
5	4	5
6	7	8
7	12	13
8	20	21
9	33	34
10	54	55
11	88	89
12	143	144
13	235	233
14	376	377
15	609	610
16	986	987
17	1596	1597
18	2583	2584
19	4180	4181
20	6764	6765
21	10945	10946
22	17710	17711
23	28656	28657
24	46367	46368
25	75024	75025

Hierbij de Moederkoe I

Komen in 25 Jaren 196418 Beesten.

Men neme nu deze Tafel eens op, in Vergelijking met
vergelijking van de zwaarste Sterfte onder de Vee-
king mer de Vee-
het pest.

142 NATUURLIJKE HISTORIE

MET
RUNDVEE.

I. Afd.

II.

Hoofdst.

het Vee, dan zal men gemakkelijk begrijpen, hoe die ontzaggelijke vernieling onder het Rundvee, in korte jaren wederom hersteld is. Men heeft berekend dat Anno 1744 tot 1745 in *Vriesland* aan de Veepest zijn gestorven:

64596	Koeijen.
20248	Vaarzen of Stieren.
24753	Hokkelingen of Kalven.

Totaal 109597 Beesten.

Maar volgens opgave in de Noorderkwartieren, bedroeg het getal der Beesten in *West-vriesland* aan de Veepest gestorven:

	54344	Beesten.
gezond gebleven	15366	
gebeterd	7923	

is een Totaal van 77633 Beesten, zoo dood als levendig (*).

Maar nu waren:

gezond gebleven	15366	Beesten.
gebeterd	7923	

Totaal 23289 Beesten.

Als

(*) Zie de Lijst, geformeerd door Gecommitteerde Raden in Ao. 1745, geplaatst in de *Nederlandsche Jaarboeken* van het jaar 1745. bladz. 698.

Als men nu dit getal eens overbrengt, bij vergelijking op onze berekening, hoe veel eene Koe in tien jaren; en volgens den Heer BRENDER à BRANDIS, in 25 jaren kan voortbrengen, dan zal men zonneklaar overtuigd worden, dat de alwijze schikking der Voorzienigheid, in dezen altoos de natuurstaat der wezens in eene onoverschreedbaar perk van bestaanbaarheid houdt, wanneer men ook onze stelling en manier van opgave, overbrengt op de berekeningen van 's Lands inkomsten, naar het Horengeld, en eene Kalkoe voor een, twee Vaarzen ook voor eene Koe, en vervolgens vier Hokkelingkalven mede voor eene Koe berekend, dan zoude men in A°. 1745. in *Westvriesland* of het *Noorderkwartier* hebben kunnen tellen 58850 Beesten. Indien men nu dit getal in rang van voortling, op de twee jaar, van kalkoe, van kind, kleinkind, klein-kleinkind, over-kleinkleinkind en bed-over-klein-kleinkind, van A°. 1745. af, benevens de berekening der tot in A°. 1750. en later voortdurende Sterfte konde weten, dat mogelijk, doch niet te min, voor ons althans, moeilijk is, doch 't geen ook als nog gespaard kan worden tot nadere gelegenheid, dan zoude in 25 tot 50 jaren tijd, bij voorb. van 1745 tot 1794. het vierde- of achtste gedeelte van al dit Vee, (voorondersteld dat zij van tien tot tien jaren werden aangehouden naar de mogelijkheid van ons Plan,) als nog in gausch *Westvriesland*, en zoo ook in *Holland*, *Vriesland*, *Groningen* en andere Provintien, niet

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

II.
Hoofdst.

MET
RUNDVEE

I. Afd.

II.

Hoofdst.

kunnen geborgen worden, en de Mensch zelf niet kunnen bestaan. Uit dit staaltje meen ik nu den Lezer een begrip van dit gewichtig gedeelte der voortplanting van het Rundvee, in de meest mogelijke verstaanbaarheid voor den Landman, te hebben voorgesteld. Bij onze Verhandeling over de Veepest zelve, zal dit onderwerp, ten aanzien der berekening van gebeterd en ongebeterd Vee, uitvoeriger verhandeld worden. Achtervolgens dit zelve groote stelsel, zoude men dit stuk zeer verre kunnen uitbreiden, indien wij geloofwaardige Lijsten konden bekomen, hoe veel melk, boter, kaas, mestkalven enz. op eene Boerderij van 144 Beesten, of de helft daarvan, slechts in tien jaren door de Boer verkreegen werd; want het is niet zeer zeldzaam in *Holland* en *Vriesland* Boeren te vinden, die meer dan zeventig zoo melkgevende Koeijen, als Vaarzen, Hokkelingen, Pinken en Kalven bezitten, indien men, zeg ik nog eens, dit tot een facit of beraming wilde brengen, dan zoude men eerst zien, welk een rijkdom *Holland*, *Vriesland*, *Westvriesland*, *Groningen* en *Ommelanden*, in één woord, de *Vereenigde Nederlanden*, alleen in Rundvee bezitten! Tot een staaltje ten bewijze dient hier bij, hoe ook nog in deze Eeuw, in 1801, na het leveren van zoo veel Slagtvee bij de voortzetting des oorlogs, welke vooral in *Noord-Holland* gewoed had, in dat Gewest nog in de voornaamste Steden

den is ter Markt gebragt en ter Wage gewogen de volgende ponden Kaas: HET
RUNDVEEJ

Alkmaar	6,660,631 ₧
Hoorn	4,231,688
Purmerende	3,359,548
Medenblik	1,368,235
Edam	1,060,445
Enkhuizen	1,213,900

I. Afd.
II.
Hoofdst.

Totaal 17,894,447 ₧

Dit staaltje, waar van men de oorspronkelijke opgave van maand tot maand in het gemelde jaar 1801 vindt in het zoo belangrijk *Magazijn van Vaderlandschen Landbouw* van den Heer JAN KOPS, I. D. I. St. bl. 110, bevestigt dus ontegenzeggelijk, dat als nog aan deze Landen den voorrang boven alle uirheemschen toekomt, te meer, daar men er de ponden Boter, als ook de Melk, nog daarenboven bij berekenen kan; en dat nog maar in een gedeelte eener Provincie, hoe veel aanmerkeliijker zoude men dit dan in dit geheele Gewest bevinden! Hieruit behoorde men te erkennen, hoe veel achting men aan een braaf Landheer, Havezater en Boerman verschuldigd is. GUICIARDIJN, een *Italiaan*, beroemd door zijne nauwkeurige beschrijving der *Nederlanden*, verhaalde als iets merkwaardig, dat in het Distrikt van *Aspendelft*, eene vermaarde Heerlijkheid in *Noord-Holland*, gevonden wierden 4000 Koeijen, die, winter en zomer door een gerekend, daags 8000 stopen melk

HET
RUNDVEE. gaven. Dit zelve teekend ook ZOETEBOOM
aan, in zijne *Zaanlandsche Arkadia*, II. D.
I. Afd. pag. 82. SCALIGER, HADRIANUS JUNIUS,
II. ULIJSES ALDROVANDUS en vele andere Schrij-
Hoofdst. vers van gezag, spreken met eerbied hier
van, en geven eenparig den voorrang in
geheel *Europa*, aan *Holland*; bijzonder
aan *Noord-Holland* en *Vriesland*, ja de
waardij van dezen rijkdom, heeft men in
voorige Eeuwen, buiten dat, erkend,
door op sommige Gedenkpenningen de *Hol-
landsche Koe* te stempelen, als een voor-
beeld van eene onuitputtelijke brón van wel-
vaart. Men heeft deze zelfde *Hollandsche*
Koe, zelfs ten tijde der wreede *Spaansche*
Inquisitie, ten zinnebeeld genomen. Men
verbeeldde dezelve alzoo, dat PHILIPS, Ko-
ning van *Spanje*, er op reed. ELIZABETH,
Koningin van *Engeland*, gaf haar gras en
dukaten te eten. De Koning van *Vrankrijk*
trok haar bij de staart en gaarde de ducaten
op, welke zij van achteren loosde. De Kar-
dinaal de GRANVELLE melkte haar, en Prins
WILLEM de eerste greep haar bij de horenen
en ontrukte het Dier aan alle de bloedzuigers.
Meerder bijzonderheden zijn mij en velen
onzer kundige Landzaten bekend; dan, wij
slaan alle deze zinnebeeldige kundigheden
liever over, om, zoo als men zegt, geene ou-
de Koeijen uit de sloot te halen. Wij gaan
dan dadelijk over tot de nadere beschrij-
ving van het ras en soort der Koeijen.

Ten slotte evenwel willen wij onze Landge-
nooten mededeelen eene uitvoerige Tafel en
Be-

10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

1. The first part of the document is a list of names and addresses. The names are written in a cursive hand and are somewhat difficult to read. The addresses are also written in cursive and are located below the names. The list appears to be a directory or a list of contacts.

Name	Address
Mr. J. B. Smith	123 Main St.
Mr. W. H. Jones	456 Elm St.
Mr. C. D. Brown	789 Oak St.
Mr. E. F. Green	1010 Pine St.
Mr. G. H. White	1111 Maple St.
Mr. I. J. Black	1212 Birch St.
Mr. K. L. Gray	1313 Cedar St.
Mr. M. N. Blue	1414 Spruce St.
Mr. O. P. Red	1515 Willow St.
Mr. Q. R. Purple	1616 Ash St.
Mr. S. T. Yellow	1717 Hickory St.
Mr. U. V. Orange	1818 Walnut St.
Mr. W. X. Green	1919 Chestnut St.
Mr. Y. Z. Blue	2020 Elm St.

101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200

De Koe geeft zij

I. beest den 1. Jan. 1745, zijde een Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1747, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1749, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1751, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1753, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1755, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1757, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1759, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1761, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1763, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1765, 1 Siter.
 den 31. Dec. 1767, 1 Kuis.
 9 beesten. B.

De Koe geeft zij

II. beest den 1. Jan. 1746, zijde 2 Siter
 De Koe geeft zij
 III. beest den 1. Jan. 1747, zijde 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1749, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1751, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1753, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1755, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1757, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1759, 1 Siter.
 den 31. Dec. 1761, 1 Kuis.
 7 beesten. N.

De Koe geeft zij

IV. beest den 1. Jan. 1748, zijde 1 Siter
 De Koe geeft zij
 V. beest den 1. Jan. 1749, zijde 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1751, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1753, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1755, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1757, 1 Siter.
 den 31. Dec. 1759, 1 Kuis.
 5 beesten. V.

De Koe geeft zij

VI. beest den 1. Jan. 1750, zijde 1 Siter
 De Koe geeft zij
 VII. beest den 1. Jan. 1751, zijde 2 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1753, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1755, 1 Siter.
 den 31. Dec. 1757, 1 Kuis.
 3 beesten. Z.

De Koe geeft zij

VIII. beest den 1. Jan. 1752, zijde 1 Siter
 De Koe geeft zij

IX. beest den 1. Jan. 1753, zijde 1 Kuis, deze geeft
 den 31. Dec. 1754, 1 Kuis. BB.

De Koe geeft zij

X. beest den 1. Jan. 1754, zijde 1 Siter
 De Koe geeft zij

XI. beest den 31. Dec. 1754, zijde 2 Kuis
 XI. beesten komen van 1 Koe in de 10 jaren. A.

den 1. Jan. 1751, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1753, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1755, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1757, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1759, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1761, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1763, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1765, 1 Siter.
 den 31. Dec. 1767, 1 Kuis.
 9 beesten. C.

den 1. Jan. 1752, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1754, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1756, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1758, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1760, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1762, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1764, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1766, 1 Siter.
 den 31. Dec. 1768, 1 Kuis.
 9 beesten. D.

den 1. Jan. 1753, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1755, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1757, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1759, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1761, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1763, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1765, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1767, 1 Siter.
 den 31. Dec. 1769, 1 Kuis.
 9 beesten. E.

den 1. Jan. 1754, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1756, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1758, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1760, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1762, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1764, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1766, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1768, 1 Siter.
 den 31. Dec. 1770, 1 Kuis.
 9 beesten. F.

den 1. Jan. 1755, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1757, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1759, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1761, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1763, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1765, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1767, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1769, 1 Siter.
 den 31. Dec. 1771, 1 Kuis.
 9 beesten. G.

den 1. Jan. 1756, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1758, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1760, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1762, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1764, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1766, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1768, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1770, 1 Siter.
 den 31. Dec. 1772, 1 Kuis.
 9 beesten. H.

den 1. Jan. 1757, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1759, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1761, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1763, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1765, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1767, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1769, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1771, 1 Siter.
 den 31. Dec. 1773, 1 Kuis.
 9 beesten. I.

den 1. Jan. 1758, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1760, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1762, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1764, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1766, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1768, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1770, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1772, 1 Siter.
 den 31. Dec. 1774, 1 Kuis.
 9 beesten. J.

den 1. Jan. 1759, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1761, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1763, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1765, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1767, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1769, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1771, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1773, 1 Siter.
 den 31. Dec. 1775, 1 Kuis.
 9 beesten. K.

den 1. Jan. 1760, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1762, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1764, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1766, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1768, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1770, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1772, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1774, 1 Siter.
 den 31. Dec. 1776, 1 Kuis.
 9 beesten. L.

den 1. Jan. 1761, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1763, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1765, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1767, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1769, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1771, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1773, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1775, 1 Siter.
 den 31. Dec. 1777, 1 Kuis.
 9 beesten. M.

den 1. Jan. 1753, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1755, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1757, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1759, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1761, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1763, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1765, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1767, 1 Siter.
 den 31. Dec. 1769, 1 Kuis.
 9 beesten. O.

den 1. Jan. 1754, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1756, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1758, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1760, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1762, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1764, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1766, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1768, 1 Siter.
 den 31. Dec. 1770, 1 Kuis.
 9 beesten. P.

den 1. Jan. 1755, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1757, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1759, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1761, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1763, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1765, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1767, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1769, 1 Siter.
 den 31. Dec. 1771, 1 Kuis.
 9 beesten. Q.

den 1. Jan. 1756, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1758, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1760, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1762, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1764, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1766, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1768, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1770, 1 Siter.
 den 31. Dec. 1772, 1 Kuis.
 9 beesten. R.

den 1. Jan. 1757, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1759, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1761, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1763, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1765, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1767, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1769, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1771, 1 Siter.
 den 31. Dec. 1773, 1 Kuis.
 9 beesten. S.

den 1. Jan. 1758, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1760, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1762, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1764, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1766, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1768, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1770, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1772, 1 Siter.
 den 31. Dec. 1774, 1 Kuis.
 9 beesten. T.

den 1. Jan. 1759, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1761, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1763, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1765, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1767, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1769, 1 Siter.
 den 1. Jan. 1771, 1 Kuis, deze geeft
 den 1. Jan. 1773, 1 Siter.
 den 31. Dec. 1775, 1 Kuis.
 9 beesten. U.

Rekening wat voort van beesten in hun ouderdom, als mede hoe veelde voort jaarljks uit de voortteeling zijner Koe heeft.	Kals. Kalve-ten.	Siter. Kalve-ten.	Eenjarige Holke-lingen.	Eenjarige Siteren ofte vol Ossen.	2jarige Nieuw-voet-ten.	3jarige Ossen.	3jarige Koejen.	4jarige Ossen.	4jarige Koejen.	5jarige Ossen.	5jarige Koejen.	6jarige Ossen.	6jarige Koejen.	7jarige Ossen.	7jarige Koejen.	8jarige Koejen.	8jarige Ossen.	9jarige Koejen.	9jarige Ossen.	10jarige Koejen.
den 1. Jan. 1745 heeft hij 1 beest zijnde	1																			
den 1. Jan. 1746 heeft hij 2 beesten zijnde	...	1	1	1	1															
den 1. Jan. 1747 heeft hij 4 beesten zijnde	...	2	2	2	2	1	1													
den 1. Jan. 1748 heeft hij 6 beesten zijnde	...	3	3	3	3	2	2	1	1											
den 1. Jan. 1750 heeft hij 14 beesten zijnde	...	4	4	4	4	3	3	2	2	1	1									
den 1. Jan. 1751 heeft hij 22 beesten zijnde	...	5	5	5	5	4	4	3	3	2	2	1	1							
den 1. Jan. 1752 heeft hij 30 beesten zijnde	...	6	6	6	6	5	5	4	4	3	3	2	2	1	1					
den 1. Jan. 1753 heeft hij 46 beesten zijnde	...	7	7	7	7	6	6	5	5	4	4	3	3	2	2	1	1			
den 1. Jan. 1754 heeft hij 62 beesten zijnde	...	8	8	8	8	7	7	6	6	5	5	4	4	3	3	2	2	1	1	
den 31. Dec. 1754 heeft hij 94 beesten zijnde	...	9	9	9	9	8	8	7	7	6	6	5	5	4	4	3	3	2	2	1

65 1 32
 10 zamen
 94
 Beesten.

Men neemt de bovenstaande in der Betreue hie
 spreekwijze, als hier onder volgt:
 1 Pink. 1 Jonge Vaars. 1 Jonge Schot. 1 Oude Vaars.
 1 Oude Schot, ook 1 dubbele Guid.

De I. Koe van 't jaar 1745
 brengt voort:
 Ziet B. 9 beesten }
 C. 9 beesten }
 D. 5 beesten }
 E. 1 beest }
 F. 7 beesten }
 G. 4 beesten }
 H. 1 beest }
 I. 5 beesten }
 K. 1 beest }
 L. 3 beesten }
 M. 1 beest }
 46 beesten.

De II. Kuis van 't jaar 1747
 brengt voort:
 Ziet N. 7 beesten }
 O. 4 beesten }
 P. 1 beest }
 Q. 5 beesten }
 R. 1 beest }
 S. 3 beesten }
 T. 1 beest }
 24 beesten.

De V. Kuis van 't jaar 1749
 brengt voort:
 Ziet V. 5 beesten }
 W. 1 beest }
 X. 3 beesten }
 Y. 1 beest }
 10 beesten.

De VII. Kuis van 't jaar 1751
 brengt voort:
 Ziet Z. 3 beesten }
 AA. 1 beest }
 4 beesten.

De IX. Kuis van 't jaar 1753
 brengt voort:
 Ziet BB. 1 Kuis.
 1 beest.

Berekening van den tijd van 10 à 11 jaren, die op eene andere wijze dan de onze is ingerigt, en zeer zeker hier bij voegt; want daar wij bij vooronderstelling, dat en Kalkoe en Stier, of zoo men kan stellen, beide succesfelijk Kuiskalven kunnen voortbrengen en voorttelen, het zij dan uit een of meerder Koeijen, of ook wel dat de Stier zijne eigen kinders bespringt, en dus in onze Tafel speculatief is gesteld, dat het alle Kuiskalven waren; dan, daar de evenredigheid in de geboorte der Sexe gewoonlijk anders berekend wordt, zoo heeft mijn zeer kundigen en volijverigen vriend BRENDEr à BRANDIS, mij, behalven de vorige op bladz. 141 gestelde, nog eene zeer uitvoerige Tafel medegedeeld, waarin hij berekend, dat de Moederkoe in het eene jaar eene Kuis en in het andere jaar een Stier voortbrengende, (dat zeker nader bij der Boeren berekening op Melkgevende of niet Melkgevende Beesten uitkomt,) en dienvolgens de Stierkalven op het totaal uitvallende, is het getal van Kuisjes, welke volgens deze berekening van BRENDEr à BRANDIS in 10 jaren, en wel van 1 Januarij A°. 1745 tot den laatsten December A°. 1754, geboren worden, ook minder; maar men lette tevens daarop, dat de Heer BRENDEr met primo Januarij begint, en ook stelt, dat 1 Januarij 1754 een Kalf geboren zijnde, de Moederkoe in dat zelfde jaar ultimo December wederom een Kalf voortbrengt; dan verloopt de berekening van BRENDEr op 11 Beesten, Kalven van de Moederkoe, doordien hij nog een elfde Kalf in het ein-

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

II.

Hoofdst.

Tafel van
BRENDEr
à BRANDIS.

HET RUNDVEE. einde van het tiende jaar' stelt: daarenboven is deze Tafel bepaalder naar de Algebraïsche stijl voor kundigen ingerigt: dit verschil, en I. Afd. zeker meerder anderen, zal een kundig re- II. kenaar wel kunnen nagaan, doch het is Hoofdst. moeilijker voor een min kundigen. Ik wil er geene verschikking in maken, en deel dezelve om hare nuttige bespiegeling voor meer ervarenen, hiernevens oorspronkelijk mede, niet twijfelende of het zal den weetgierigen niet onaangenaam zijn, behalven dat hier ook op gevonden wordt zoö wel eene bespiegelende berekening van de soorten van Beesten elk in zijn ouderdom, als hoeveel voortteling den Boer jaarlijks uit zijne Koe heeft, of kan hebben, in soorten van Vee, namelijk Kuiskalven, Stierkalven, eenjarige Hokkelingen, cenjarige Stieren tot Osfen, jarige Melkvaarzen, jarige Osfen, jarige Koeijen enz.; welke Tafel met een opslag van het oog, voor een kundigen, verstaanbaar genoeg is. Voor het overige, schoon deze Tafel in het montant merkelyk verschilt van de onze, is dezelve, gemerkt de Heer BRENDER de kruising van Stier en Kuiskalf anders voordraagt, evenwel op de onze over te brengen, waar door dan de Stieren veelal uitvallen, en, gelijk gezegd is, een elfde Kalf in het tiende jaar eene verandering veroorzaakt. Wij geven dus deze Tafel zoo als die origineel is, en willen die niet veranderen om hare ingewikkeldheid; vertrouwende als nog, dat de onze, met de daar bij gevoegde Geslachtplaat, schoon een-

vou-

Kruising
van Stier
en Kalf om
't jaar.

STAAT van het Fonds, opgericht, ingevolge Artikel 1° der Publicatie van het Uitvoerend Bewind, van den 26 December 1799, tot voorkoming en afwending der Runderpest.

S T A D E N L A N D E					
Plaatsen of Districten.	Runde- ren bo- ren be- ven de 2 Jaren.	Runde- ren be- ven de 2 Jaren.	Totaal.	Boeten.	Provenue der Belasting.
Groningen en Ge- rechten . . .	10934	6298	17232 f	0 0	1608 6 0
Quartier Hunfingo	10977	7118	20095	0 0	1655 2 0
Fivelingo . . .	11427	6645	18072	0 0	1473 9 0
Wester Quartier	9651	4962	14613	0 0	1212 4 0
Wedde en Wester- woldingerland	3350	2013	5363	0 0	435 13 0
Totaal	50339	27036	77375 f	0 0	6385 14 0

F R I E S L A N D :					
Plaatsen of Districten.	Runde- ren bo- ren be- ven de 2 Jaren.	Runde- ren be- ven de 2 Jaren.	Totaal.	Boeten.	Provenue der Belasting.
Grietenyen . . .	97535	45004	142539 f	216 0	12003 14 0
Steden . . .	4689	1573	9262	0 0	547 11 0
Eiland Schiermon- nikoog . . .	125	42	167	0 0	14 14 0
Totaal	102349	46619	148968 f	216 0	12565 19 0

D R E N T H E .					
Plaatsen of Districten.	Runde- ren bo- ren be- ven de 2 Jaren.	Runde- ren be- ven de 2 Jaren.	Totaal.	Boeten.	Provenue der Belasting.
I	30129	16677	46806 f	0 0	3545 18 0

NB. Onder dit uitgetrokken Montaan behooren ook beraalde Boeten.

O V E R Y S S E L .					
Plaatsen of Districten.	Runde- ren bo- ren be- ven de 2 Jaren.	Runde- ren be- ven de 2 Jaren.	Totaal.	Boeten.	Provenue der Belasting.
Zalland . . .	21840	10507	32347 f	0 0	2709 7 0
Vullenhoven . . .	14205	6089	20314	0 0	1726 19 0
Twentbe . . .	14737	5131	19868	0 0	1730 5 0
Totaal	50802	21727	72529 f	0 0	6166 11 0

G E L D E R L A N D .

Plaatsen of Districten.	Runde- ren bo- ren be- ven de 2 Jaren.	Runde- ren be- ven de 2 Jaren.	Totaal.	Boeten.	Provenue der Belasting.
QUARTIER VAN NYMEGEN.					
Totaal	23059	12262	35321 f	0 0	2919 0 0
QUARTIER VAN VELUWE.					
I	26026	11873	37899 f	0 0	3196 5 0
QUARTIER VAN ZUTPHEN.					
I	27429	10808	38237 f	0 0	3283 6 4

NB. Ten aanzien van zommige Gemeenten, bij calculatie opgegeven, en nader te verifiëren door eenige nog in te wachten cindicatiën van de Financiële Commissie over dit Quartier.

R E C A P I T U L A T I E .					
Quartier van Nymegen	Runde- ren bo- ren be- ven de 2 Jaren.	Runde- ren be- ven de 2 Jaren.	Totaal.	Boeten.	Provenue der Belasting.
Nymegen	23059	12262	35321 f	0 0	2919 0 0
Veluwe	26026	11873	37899	0 0	3196 5 0
Zutphen	27429	10808	38237	0 0	3283 6 4
Totaal	76514	34943	111457 f	0 0	9398 11 4

UTRECHT EN DE DISTRICTEN VAN CULEMBORG. BUUREN EN LEERDAM.

I	43349	16897	60246 f	19 10	5179 15 0

H O L L A N D .					
Noorder-Quartier.					
Plaatsen of Districten.	Runde- ren bo- ren be- ven de 2 Jaren.	Runde- ren be- ven de 2 Jaren.	Totaal.	Boeten.	Provenue der Belasting.
Alkmaar . . .	18184	5331	23515 f	0 0	2084 19 0
Hoorn . . .	8736	2772	11508	0 0	1012 4 0
Enkhuizen . . .	4460	1596	6056	0 0	525 16 0
Edam . . .	2333	549	2922	0 0	262 15 0
Monnikendam . . .	4152	521	4673	0 0	441 5 0
Medenblik . . .	4968	1640	6608	0 0	578 16 0
Purmeind en Pur- mer . . .	7312	1728	9040	0 0	817 12 0
Totaal	50145	14177	64322 f	0 0	5723 7 0

H O L L A N D Zuider-Quartier.

Plaatsen of Districten.	Runde- ren bo- ren be- ven de 2 Jaren.	Runde- ren be- ven de 2 Jaren.	Totaal.	Boeten.	Provenue der Belasting.
Dordrecht . . .	24189	11728	35917 f	49 10	3005 6 0
Haarlem . . .	10514	4527	15041	0 0	1177 15 0
Delft en den Haag	18347	4199	22546	0 0	2040 3 0
Leyden . . .	26007	5914	31921	0 0	2896 8 0
Amsterdam . . .	16857	3106	19963	20 10	1841 0 0
Gouda . . .	12387	3813	16200	0 0	1429 7 0
Rotterdam . . .	5663	1627	6690	0 0	587 13 0
Gorinchen . . .	10500	6635	17135	0 0	1381 15 0
Schiedam . . .	7595	1606	9201	0 0	839 16 0
Schoonhoven . . .	7083	2883	9966	0 0	852 9 0
Brielle . . .	9374	4842	14216	2 16	1179 10 0
Totaal	147916	48790	196706 f	72 16	17231 2 0

R E C A P I T U L A T I E .					
Quartier	Runde- ren bo- ren be- ven de 2 Jaren.	Runde- ren be- ven de 2 Jaren.	Totaal.	Boeten.	Provenue der Belasting.
Noorder-Quartier	50145	14177	64322 f	0 0	5723 7 0
Zuider-Quartier	147916	48790	196706	72 16	17231 2 0
Totaal	198061	62967	261028 f	73 6	22954 9 0

B A T A A F S C H E B R A B A N D .

Plaatsen of Districten.	Runde- ren bo- ren be- ven de 2 Jaren.	Runde- ren be- ven de 2 Jaren.	Totaal.	Boeten.	Provenue der Belasting.
Den Bosch en Vry- dommen . . .	894	142	1036 f	0 0	96 16 0
Quart. van Ooster- wyk . . .	10931	4242	15173	0 0	1305 8 0
Peelland . . .	19279	5833	25112	0 0	2119 11 0
Kempe- land . . .	10509	2468	12977	0 0	1164 2 0
Maas- land . . .	7289	2843	10132	0 0	871 1 0
Stad en Lande van Breda, Steenber- gen en Dinteloord.	17650	5662	23312	0 0	2050 0 0
Stad en Lande van Bergen op Zoom en Willemstad . . .	6117	2254	8371	0 0	725 1 0
Stad Grave en Lan- de van Cuyk . . .	4573	2199	6772	0 0	567 5 0
Totaal	77242	25649	102891 f	0 0	8999 4 0

NOTA. In February 1800 betaald, ingevolge Art. 8. der Publicatie, voor schadeoosfelling van agt Runderbeesten, één Melkbeest, één Kalf, en twee Hokkelingen, te Heeswyk gestorven 388 0 0
 Idem in Maart 1801, voor en invoege als boven betaald, voor drie Koebeesten, te Oosterhout gestorven 256 13 0
 644 13 0

Z E E L A N D .

Plaatsen of Districten.	Runde- ren bo- ren be- ven de 2 Jaren.	Runde- ren be- ven de 2 Jaren.	Totaal.	Boeten.	Provenue der Belasting.
De Zuid Watering	1200	382	1582 f	0 0	136 12 0
Oost Watering . . .	2072	807	2879	0 0	247 10 0
Vyf Ambachten . . .	1798	918	2716	0 0	226 14 0
West Watering . . .	5254	579	5833	0 0	153 18 0
Zuid Beveland . . .	6481	1081	7562	0 0	702 3 0
Eiland Tholen . . .	2635	686	3321	0 0	297 16 0
Zierikzee en Poort- Ambachte . . .	384	44	428	0 0	4 12 0
Schouwen, Duive- land en Sommel- dyk . . .	4183	1127	5310	0 0	474 13 0
Noord-Beveland . . .	1320	314	1634	0 0	147 14 0
Totaal	21347	5879	27226 f	0 0	248 13 0

R E C A P I T U L A T I E .					
Quartier	Runde- ren bo- ren be- ven de 2 Jaren.	Runde- ren be- ven de 2 Jaren.	Totaal.	Boeten.	Provenue der Belasting.
Stad en Lande	50339	27036	77375 f	0 0	6385 14 0
Friesland	102349	46619	148968	216 0	12565 19 0
Drenthe . . .	30129	16677	46806	0 0	3545 18 0
Overysfel . . .	50802	21727	72529	0 0	6166 11 0
Gelderland . . .	76514	34943	111457	0 0	9398 11 4
Urrecht- en Distric- ten van Culem- borg, Buuren en Leerdam . . .	43349	16897	60246	19 10	5179 15 0
Holland . . .	198061	62967	261028	73 6	22954 9 0
Bataafsche Brabant	77242	25649	102891	0 0	8999 4 0
Zeeland . . .	21347	5879	27226	0 0	248 13 0
Totaal	650132	252394	902526 f	308 16	77624 14 4

voudiger , niettemin vatbaarder voor den Landman zal zijn ingerigt.

Dan , daar ik nu dit hoofddeel der vermenigvuldiging van het Rundvee zou befluiten , en het werk ter persfe ftond gelegd te worden , komt mij nog ter goeder ure in handen eene berekening over het getal van het Rundvee in de geheele Republiek der Vereenigde Nederlanden , opgesteld door den Hoogleeraar J. H. VAN DER PALM , als Lid van den Raad van Binnenlandsche Zaken der Bataafsche Republiek. Deze Tafel , die het kenmerk draagt van alle naauwkeurigheid , is voor ons onderwerp en voor mij van het grootste belang , en stelt mij in staat om daar van een nuttig gebruik te maken , door dezelve hier nevens mede te deelen , het geen ik zonder dat niet zoude hebben kunnen doen. Schoon ik bevoorens wel gewenscht heb hier toe te geraken , was echter den toegang tot de finantiële papieren van den Staat , mitsgaders de tallijsten der Distrieten , voor mij , zonder bijzondere toestemming gesloten , en ik konde noch durfde hier niet in treden. Dan , nu was de Hoogleeraar VAN DER PALM gewettigd tot het inzien en verzamelen der getallen van het Rundvee in alle Distrieten der Republiek , met oogmerk om daar uit de finantiële calcule te vinden , tot den staat van het Fonds , opgerigt ingevolge Art. 11. der Publicatie van het Uitvoerend Bewind in dato den 26. December 1799. tot voorkoming en afwendig der Runderpest. Deze Tafel ,

HET
RUNDVEE

I. Afd.

II.

Hoofdst.

Tafel van

de Hoog-

leeraar v.

D. PALM.

ge-

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

II.

Hoofdst.

1871

-

-

31

geplaatst in het *Magazijn der Vaderland-
sche Landbouw* (*), kan en behoort al-
daar met erkentenis voor 's Mans volvaar-
digen ijver tot welzijn van den Lande ge-
lezen te worden van elk, die den Land- en
Veebouw hanteerd, om nut te trekken uit
de publiciteit van dit belangrijk onderwerp.
Wat de betrekking betreft, die wij er van
op onze Tafelen maken, behoeft men geen
breeden uitleg, nademaal de bepaling der
getallen van het Rundvee, tot in het klein-
ste Distrikt, in elk Gewest of Provintie,
zoo duidelijk gesteld is, dat zij allen uitleg
onnoodig maakt. Het geen zamengenomen
tot onze zaak behoort, is, dat, zoo men
zich tot *Holland* alleen wil bepalen, dan
zal, volgens de generale Recapitulatie,
Holland, in getal van Vee, alle andere Pro-
vintien verre overtreffen, zijnde het getal van
Runderen, boven en onder de twee jaren,
261028. Het hoogste daar na is *Friesland*,
als zijnde het getal 148968, dus een aan-
merkelijk verschil van 112060, welk ver-
schil vervolgens ten opzichte der andere Ge-
westen dermate vermeerderd, dat *Holland*
het geheel van elk der overige Provintien
verre te boven gaat, en tegen de allerlaagste,
namelijk *Zeeland*, welks getal is 27226
Beesten, een verschil maakt van 233802.
Maar als men nu het getal der generale
Recapitulatie van alle Distrikten te zamen
neemt,

(*) Zie *Magazijn der Vaderlandschen Landbouw*,
door J. KOPS, I. Deel .I Stuk bladz. 53.

neemt, dan is het geheele Totaal 902326. Dit nu eens overgebracht op den staat van dit Rundvee, zijnde alle Runderen boven en onder de twee jaren oud, de eerste gevolgelijk veelal in de kracht der teel- of springtijd, en dus, volgens onze Tafelen, voorttelende Kalf-Vaarzen, en de anderen als aankomende. Als nu, herhaal ik, daar Gods goedheid de Veepest nog genadig afweert, eene Koe, naar onze optelling, zulk eene vermenigvuldiging in tien jaren, en naar de berekening van den Heer BRENDER à BRANDIS, in vijftwintig jaren kan voortbrengen; hoe ontzaggelijk kan dan de vermenigvuldiging niet zijn van een getal van NEGEN HONDERD EN TWEE DUIZEND VIJF HONDERD EN ZESENTWINTIG, dat eindelijk tot een schier onberekenbaar getal zou opklimmen, want als men, volgens de berekening van BRENDER à BRANDIS, stelt, dat in vijf- en twintig jaren, 196418 Beesten, van eene Koe, kunnen voortkomen; welk een groot getal zoude dan wel door 261028 in het jaar 1801, in *Holland*, in het leven geweest zijnde Beesten, in een gelijk tijdperk kunnen voortgebracht worden? In hoe verre na de Producten van het Vee, en de daar uit spruitende Inkomsten voor den Staat, en de gewone Belastingen en Boeten ter Finantie kunnen berekend worden, blijft voor hooger gezag. Nog eene aanmerking echter kan ik niet voorbij, ter opheldering en bevestiging van het geen ik wegens de evenredigheid der voortte-

ling

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

II.
Hoofdst.

HET
RUNDVEE

I. Afd.

II.

Hoofdst.

ling der Koeijen betoogd heb, namelijk het getal der jonggeborenen tegen dat der ouden en volwasfenen. In de Tafel van den Hoogleeraar VAN DER PALM kan men zien dat het getal der Runderen boven de twee jaren merkelyk verschilt tegen dat van beneden de twee jaren, dat is, tusfchen teelbare Vaarzen en Pinken en Kalven, als zijnde het eerste getal in Holland 198061, en het laatste 62967, zoo dat het eerste getal het laatste ruim tweemaal overtreft, en dus geene nage-noegzame evenredigheid tusfchen jonggeborenen en volwasfenen daarftelt, het geen men natuurlyk na genoeg gelijk zoude vinden, indien men van de Koeijen het juiste getal der geborenen konde weten, dewyl er zeer vele Kalveren nuchter geflagt, of vetgemest wordende, dood zijn, eer zij op de lijsten van onder de twee jaren geteld waren, of geteld konden worden, zoo als wij dit integendeel naar de Doopcedulen en Doopboeken van den Mensch weten kunnen; dan, daar men toch geene Doop- of Geboorteboeken der Koeijen of andere Dieren heeft, even zoo min als Doodlijsten, blijft het een en ander eene vermoedelyke beraming van nabijkomende zekerheid, die intusfchen althans zeker tot bewijs strekt van welk een aanbelang de kennis der voortteling van het Rundvee in ons Vaderland kan gerekend worden: het geen ook alreeds in vroeger eeuwen bij de Staten des Lands is in acht genomen; want behalven dat zulk

ecne

eene finantiële beraming reeds in den tijd der Graaffelijke Regering heeft plaats gehad, zoo is dezelve na de Unie van de vrijgevoigten Provincien A^o. 1583 bij de Staten berekend, toen men eene belasting gelegd heeft op het Horendvee van vier en een halve stuiver per maand, van ieder Beest, drie jaren en daar boven oud; en van twee stuivers en vier penningen van ieder Beest, beneden de drie jaren oud; hetwelk naderhand wel verminderd wierd, doch in den jare 1625 weder verhoogd en verdubbeld tot zes en drie stuivers; waar uit blijkt, dat in dien tijd ook acht op de jaren en den ouderdom van het Vee geslagen is. Verdere berekeningen zouden er kunnen gevonden worden; dan, deze dingen, als behoorende tot het hoog gezag van 's Lands Finantien, zijn buiten mijne taak: alleen kan dit al wederom mijnen Landzaten en ook den Uitheemschen tot een bewijs dienen, van welk een aanbelang het Rundvee voor het Vaderland is, en vooral, welk een onuitputbare rijkdom, welk eene schat voor de Finantien van Hollands Goud-trefoor, 't welk zelfs in nood, wanneer de kwijnende Zeevaart en Koophandel verteerde, nog zulk eene toevlugt en waarborg voor ons zoo rijk in Vee gezegend Gewest zoude zijn; dat zij door geene uitheemschen ooit zoude kunnen verkracht worden; dan alleen door eene gansche uitroeijing van het Vee en van onze Landzaten zelve, maar ook tevens niet zonder hunne eigene Gewesten te berooven van de voor hun onontbeerlijke Hollandsche Kaas en Boter.

HET
RUNDVEE.
I. Afd.
II.
Hoofdst.
Belating
op het
Vee.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

II.

Hoofdst.

Dat dan onze dankbaarheid aan den Gever van alles goeds zij toegewijd! Onze zorgen voor den Veebouw, de gave van vernuft onzer Landlieden, hun zoo bijzonder in het Vee fokken eigen, niet worden uitgedoofd noch verdrukt! de liefde tot algemeen welzijn niet murmurere tegen de onderstanden van wetige en noodige belastingen, of andere noodwendigheden, die tot handhaving van onze Eendragt, Vrijheid en Godsdienst behoren, zoo dat de Oudsten en Edelste Staatsmannen en Oversten des Volks, hun aanzien en gezag, de Helden des Volks hunne heerlijkheid, de Krijgsknechten hunne bezoldigingen, en de Priesters hunne Tienden, met één woord, alle Beschermers van Landbouw, Veehandel, Zeevaart en Wetenschappen ook genot van onzen Hollandschen Veehandel hebben! Dit mijn hartewensch zijnde, besluit ik dit, en ga over tot het derde Hoofdstuk: waarin wij de verscheidenheden van het natuurlijk Ras, mitsgaders de bijzondere Nationale benamingen enz. zullen voordragen.

EERSTE AFDEELING.

DERDE HOOFDSTUK.

Beschrijvende de Naams-verschillendheden der Koeijen, derzelve ras, kleuren, bont, soort van haren, kloekte en verdere bijzonderheden.

De benaming van eenen Stier, eene Koe, eenen Os, in het algemeen, die van een Rund of Runddier, wordt in verscheidene Talen en Spraken, verschillende uitgedrukt, naar den tongval of de beteekenis, die ieder Natie daar aan geeft; de *Hebreeuwen*, *Israëlitien* en *Joden*, als de bij ons bekendste oudste volkeren; en vooral als wereldvermaarde Herders en Veehoeders, gelijk Hoofdstuk I. betoogt is, hadden al vroeg onderscheidene berekenende Namen der Runderen; zoo noemden zij eenen Stier of Bul, *Schoor*; eenen Os of gelubden Stier, *Alouph*; eene Koe, *Bakar*; een Kalf, *Egel*. De *Chaldeeuwen* niet minder, of mogelijk onder Volkeren, noemden eenen Bul of Stier, *Thor* of *Tora*; ook elders *Prin* of *Schor*; de Koe *Torata*; het Kalf *Egela*. De *Arabieren*, wier tongval onwedersprekelijk van de *Chaldeeuwen* afftamt, noemden den Stier *Tour*; de Koe *Taura*; het Kalf *Egela*, *Parah* of *Par*, jong Kalf. Uic

HET
RUNDVEE;
I. Afd.
III.
Hoofdt.

HET
RUNDVEE.

I. Afd
III.
Hoofdst.

welke woorden blijkt, dat de benamingen der *Hebreënen* en der *Chaldeënen*, met de *Arabieren* nagenoeg overeenstemmen. Uit het volgende zal blijken, dat ook onder later Geslachten die zelfde naambetekenisfen zijn overgenomen, alhoewel de tongvallen mogten verschillen: zoo komt althans het Grieksch nagenoeg aan het Latijnsch *graecisme*. In het Latijn, wordt de Stier genoemd *Taurus*; de Os *Bos*; de Koe *Vacca*; het Kalf *Vitulus*. — In de *Fransche*, *Spaansche* en *Italiaansche* of *Portugeesche* Talen, loopen de meeste benamingen op hetzelfde uit: dus noemt men in het *Spaansch* den Stier *Toro* of *Burezio*, den Os *Bury*, de Koe *Vacca*, het Kalf *Tenera*; misfchien van *tenera*, *teeder* ontleend. In het *Italiaansch* heet de Stier insgelijks *Toro*, de Os *Bue*, de Koe *Vacca*, het Kalf *Vitellio*. De *Franschen* of *oude Galliërs*, noemen den Stier *Tarreau*, den Os *Boeuf*, de Koe *Vache*, het Kalf *Veau*, 't welk ook bij de *Fransche Zwitsers* schijnt overgenomen te zijn, alzoo zij een geheele ftreek Lands *Païs de veaux*, dat is, Kalverland, noemen. Alle deze namen komen na genoeg in den woordenklank met *Taurus*, *Toro*, *Vacca*, *Bos*, *Boe* enz. overeen; doch het schijnt dat die onder de bewoners der *Duitsche* Gewesten eene aanmerkelijke verandering ondergaan hebben, want in het *Illirisch* en *Poolsch* of *Sarmatisch*, heet een Runddier *Wul* of *Wel*. In het *Hoogduitsch* een Stier, *Stier*, *Stour*, *Reitsch*. De Dichters hebben dikwijls na hunne zinnelijkheid, denzelven genaamd *Imaus*, *Cragus*,

gus, *Circus*, *Pariedris*, ook fomtijds toepasfelijk op den Berg *Taurus*, *Stierberg*, enz. doch alle deze namen veranderen in dat zelide Dier, wanneer het gelubt is, in Os; den Os *Oxs*, de Koe *Kuh*, *Kuje*; het Kalf *Kalb*. De *Zweeden* en *Engelfchen* hebben de namen van *Ko* en *Bul*; de *Rusfen* *Kua*: en het geen zeldzaam is, de *Deenen* die van *Noet*; en dat nog zeldzamer is, in het uit alle Talen te zamengefteld verward *Engelfch*, wordt het Rundvee in 't gemeen: *Horne Cate*, en het Kalf *Kukate* genoemd. Ik vinde ook nog melding gemaakt, dat een Kalf bij de *Hebreën* *Cal* genaamd wierd, het geen men wil dat bij oude *Duitfchers* en *Nederduitfchers*, op een jong dier, dat in fterke krachten is, wierd toegepast, en veranderd in *Calf*, welk woord *Calf* bij omkeering onder de *Belgen* in *Flac* veranderd, een flap of teeder jong Dier beteekende. *Ihre* leidt het woord af van het Gallifche *galba*, *vet*, *geil* enz.; *Hebr.* תלב. Hoe het evenwel met alle deze onderscheiden Benamingen gelegen zij; zeker is het boven dien, dat in allerlei foort van Talen, Spraken of Benamingen, de tongval en uitdrukking iets heeft, dat overeenkomstig is met het geluid of den aard van het Dier zelve: dit leidt over het algemeen geene tegenpraak; nademaal de Taalgeleerden het eens zijn, dat in de oudfte bekende Spraken de benamingen der zaken overeenkomstig waren met de beteekenis of het gebruik der zaken, zoo dat zij nimmer aan eenig Dier of onderwerp eenen naam gaven, of het was overeenkomstig den aard van het-

HET
RUNDVEE-

I. Afd.
III.
Hoofdst.

HET
RUNDVEE

I Afd.

III.

Hoofdst.

zelve; dus gaf en noemde ADAM, die als de eerste Dierenkenner voorkomt, elk Dier met eenen naam naar zijnen aard. De Hebreëen, en in het vervolg de Chaldeëen, en alle Oostersche Volkeren, gaven aan hunne Kinderen, aan hunne Geslachten, aan hunne Richters en Vorsten, nimmer eenen naam zonder beteekenis, en dezelve had meest altoos op de omstandigheid; of geboorte, het bedrijf, of de gestalte, of den aard, van het onderwerp, eenige betrekking. Onder allen dezen kwamen evenwel, ten aanzien der Dieren, de meesten voort uit den aard of het geluid der Dieren: dus komen alle de naamklanken der Koeijen, Ossen of Stieren, in alle Talen daarin overeen, dat zij meestal het geluid van het geloei, gebulk en geblaet der Koeijen en het gebrul der Stieren uitdrukken, naar de gelijkheid van den tongval, die de taal der Volkeren het naast aan die geluiden konde uitdrukken. Wij verklaren niet genoeg ervaren te zijn in de Oostersche Talen, om de geluiden of uitroepingen te verklaren, maar omtrent de Europeesche meenen wij te kunnen bewijzen dat de naam van *Koe*, *Kühe*, *Bo*, *Bos*, *Burciro*, *Boef*, *Boeuf*, allen van het bulkend geluid afkomstig zijn: als mede *Bo*, *Boc*, *bu*, *bue*; wordende de letter *u* in vele talen den klank van *oë* gegeven: bij voorbeeld, een *Duitscher* kan nooit de *u* uitspreken, dan op de klank *oë*. De geleerdste Profesfor en *Duitsche* Latinist zal zich bij ons aan zijn *oë* doen kennen, even als een doorletterd *Nederlander* aan zijn *u*. Dit is als een *Sibboleth* en

Schib-

Schibboleth onder deze Natien of Geslachten.

Niettemin is de klank van *koe* en *boe* dezelfde, en wordt, even gelijk de geluiden van andere dieren, onderkent; bij voorbeeld: van het Schaap naar het blaeten, het mekken der geiten, het hinneken en brieschen der Paarden; het knorren der Varkens, het kwaeken der Eenden, het kakelen der Hoenders en het quakkelen der Kwartels (*), en wat sterker is, de spraak der dieren zelfs, als van de Koekkoek, Kivit enz. is onderscheiden, en die van den Roerdomp, (in het Latijn *Buteo*) is, naar het geluid dat hij geeft, gelijk aan het bulken eener Koe; zoo dat, alle andere naams-oorzaken in andere talen daar latende, er geene andere in onze Hollandsche taal nationaal is af te leiden dan die van het *boe*, het geloei en geblaet der Runderen zelve, oorspronkelijk is, gelijk dit brullen, dat is: loeijen, bulken, blaeten van eene Koe in onze oud Duitsche tale hetzelfde is 't welk de Latijnen *Boare*, *Boatus*, *Mugetus* noemden. Zoo ontstaat het Grieksche *Bovs* van *Bow*, *loeijen*, *luid roepen*. Met betrekking tot de benaming van *Stier*, of *Ox* in 't Hoogduitsch, of *Os* in 't Nederduitsch, zouden ook wel eenige bespiegelende afleidingen kunnen worden aangevoerd: dan, om dat die te ingewikkeld zouden worden, en te veel

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

III.

Hoofdit.

(*) Zie mijn Dichtstukje over de verschillende toonklanken, getijeld: *Het vermogen der Nederd. Dichtkunst*, en geplaatst in de *Taal- en Dichtlievende Oefeningen* van het Genootschap onder de Zinspreuk: *Kunst wordt door Arbeid verkregen*, in het I. Deel, in de *Mengeldichten*, bladz. 33 enz.

HET
RUNDVEE

I. Afd.

III.
Hoofdst.

Gisfing
van de God-
din BORA-
RINA.

veel ophouden, slaan wij dezelve liefst over : een eenige, doch die ik echter voor een beter geef, en ook voor niet meer dan eene voorstellende twijfeling opgeef, durf ik wagen hier bij te voegen, namelijk: daar wij in het eerste Hoofdstuk reeds hebben aangevoerd, dat de ouden, en ook onze eerste Landbewoners, bijzondere Haardgoden hadden, die zij als Beschermers van hun Vee of Landbedrijf eerbiedigden, bijzonder de DEA LACTUCINIA, de Melkgodin, en daarenboven nog bekend is geweest zekere DEA VETCLINA, welke eene Godin der Kalveren of der jeugdige vrolijkheid was, den Kalveren eigen; of er ook eenige letterver-zetting of toegevendheid van de beteekenis, in den naam van DEA BORARINA kan vallen, welk opschrift onlangs op een ouden steen tot *Domburg* in het Eiland *Walcheren* gevonden is, of dit niet op den zin zoude uitkomen van *Bo*, *Boare*, dat is het bulken der Koeijen, die ook daar uit dat van *Bo*, *Boe*, *Boves*, voor Ossen of Koeijen, bij de Meeste Volkeren hebben bekomen, en vervolgens op andere Personen of Haardgoden zijn overgebracht; althans een Ossenhoeder of Veebezorger droeg bij de Latijnen den naam van *Boarius*; en in dien zin zoude eene Ossenhoedster, *Boarina* genaamd kunnen worden; maar buiten dat is mij, door eenen Taalkundigen en in de schriften der oude ervarenen, eene aanmerking medegedeeld, te weten, of ten opzichte van het *verbum* of woord *Borare* en *Borarina* niet eene letterverandering dient opgemerkt te worden, om dat vele woorden

den in het Latijn met een V beginnen, die van Griekſchen oofſprong zijn. en in die taal met een B beginnen, zoo als *Bis, Vita.* (Zie SCHREVELIUS *Lexicon Graec.*) Dus zou het woord *Borare* kunnen beteekenen *Vorare*, kaauwen, herkaauwen, inflokken, en dan zoude DE A BORARINA eene behoevende Godin der herkaauwing van het Rundvee kunnen beteekenen, hetwelk, onzes inziens, nog waarſchijnelijker wordt, om dat het Griekſch woord *Bora* (*Bora*), eigenlijk *Pabulum*, voeder, gras, of *Esca*, voedsel van allerlei kruiden voor het Vee beteekent, volgens VOSSIUS *Etymologicon Ling. Latin.* fol. 567. op *Voro*; doch het geen beſliſſend ſchijnt, is dat het woord *Bora*, uitdrukkelijk wordt toegepast op het kruid *Borago*, dus genaamd, om dat dezelfde bladen naar een ſcherp gefagrijnde Oſſentong gelijken, en volgens DODONÆUS de opregte *Blugloſſa*, der Latijnen en der ouden was, dit alles zamengenomen, en overgebracht op het oud *Walcheren*, toen *Domburg* en *Zeeland* nog aan het vaste Land gehecht waren, en het geen bewijsbaar genoeg is, ook daar overvloed van vee was, zoo zal ook zeker aldaar, het zij in navolging der Romeinen of andere Volken, den naam van zulk eene Beſcherimgodin van het herkaauwend vee onder de naam DE A BOARINA, in ſteen gehouwen, voor de ſtal of ſteden geplaatst zijn-geweest.

Dit als eene beſpiegeling daarlatende, roer ik wijders met den vinger ſlechts aan, dat ook de beteekenis van *Thor, Schoor, Thora, Tora, Taur, Taurus, Taurrean* enz. bij alle die Volkeren den zin hebben

HET
RUNDVEE.
I. Afd.
III.
Hoofdst.

Stieren
Namca.

HET
RUNDVRE

I. Afd.

III.

Hoofdst.

van een woedend, gramstorig, norsch-dier, in welke beteekenis dan naar de oude *Angel-Saxische* en *Teuthonische* spraken, zoo als in vele tongvallen der ouden, voor *Thoro* is genomen *Stooro*, in den zin van *toornig*, *verstoord*, *gram*, *woedend* enz., zoo als men nu nog zegt van een vergramd en ver-toornd man: *hij is verstoord*, dat is: *hij is toornig*. Hier van komt dan, naar mijne gissing, dat men voor *tor* of *tier*, *Stier* of *Stoer*, ook *Stuirs* zegt; althans wie slechts een weinig op het gebruik en den zin van het woord *Stier* onder onze Landzaten let, weet zeer wel, dat het geen zachtmoedig man beteekend, als men zegt: *hij ziet als een Stier*; hij is een *norschen Stier*; even gelijk wel voornamelijk in *Holland*, en vooral in *Noord Holland*, de *Stier* den naam van *Bul* hebbende, ontleend van het *bulken*, aan dit dier in de bronstijd eigen, men ook dit woord betrekkelijk maakt op norschheid en stuurschheid; zoo zegt men van een *Bullebak*:

Met zijn norschen Stierenkop
Spart hij 't Bulle-bakhuis op.

Dit zaamgenomen, is de benaming van *Stier*, of *stuirs*, *norsch*, *bullebak* enz., genoegzaam om een begrip te vormen van die beteekenis bij onze Vaderlanders. Want nu de afleiding van *Os*, in den zin van een gelubden *Stier* betreft, is mij volstrekt duister. De *Duitschers* zeggen *Ox*, de *Deenen* *Bol-oxe*, en vrijgemeen wordt somwijlen alle *Runder* slagvee op sommige plaatsen van ons Vaderland, en over 't algemeen in *Amsterdam*, *Osen* genoemd.

De overige spraken vallen op *Bos*, *Bovis*,

vis, *Boeuf*, *Buffel*, *Bus*. Hier van geeft men den naam van *Ros buff* aan een gebra- den Ofsenbout; bij de *Engelschen*, en bij de *Franschen* *Boeuf rosti*: eene nadere uitleg- ging kan ik hier van niet geven. Misschien is de naam van *Os* wel oorspronkelijk van den arbeid die zij doen, als ploegen, dorschen; gelijk men dus in dien zin zegt: *jugatorius Bos*, *immunis Bos*, *Aratri*, een *Os* onbe- kwaam tot ploegen; *Bubulcum pecus*, een drift Ofsen; een Ofsendrijver, *Bubulcus*: *Bouvier* bij de *Franschen*. Mogelijk ligt er ook wel eenige zinspeling op de lompe dommekracht der Ofsen en hunne domheid in, zoo als men wel eens van een groven sterken ke- rel zegt, die buiten dat niet veel oordeel heeft: *lompen Os*, *dommen Os*, *Brouwers Os*, *stoeren Os*, *Osfekracht*, *domme Osfe- kracht*, *Buffel*, *Os* enz. Dan, ik staak die verdere taal-vermakelijkheden hierbij, en ga over tot de onderscheidene benamin- gen, die onze Landzaten van de geboorte tot aan den volwasfenen ouderdom aan de Koeijen en Ofsen geven.

Het eerstgeborene dan verkrijgt den naam van *Kalf*: deze naam verandert na de ge- geboorte onderscheidene malen, zoo in ou- derdom als in Sexe.

Wanneer een *Kalf* eerst geworpen is, en nog niet gezoogd heeft, bekommt het den naam van *nuchter Kalf*, om dat het nuch- ter is, dat is, nog niets genuttigd heeft: bij de Latijnen *Vitula Juvenca*,

Deze nuchtere Kalven bekomen straks na de geboorte eenen naam naar het on- der-

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
III.
Hoofdst.

Nuchter
Kalf.

Stier- en
Kuiskalf.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

III.

Hoofdst.

Bullekalf.

derscheid hunner Sexe: is het van de Man-
nelijke, dan heet het *Stierkalf*, is het
van de Vrouwelijke, dan heet het *Kuis-
kalf*, *Koekalf*. De naam van *Stierkalf*
verklaart zich dra, als zijnde een eerstge-
boren Stier, dat men elders ook wel *Bul-
kalf* noemt; ik vinde bij J. PLANTYN den
naam van *Bulle* voor die van *Stier* of *Bul*,
misschien nog van het oud *Angel-Saxisch*,
die den naam van *Wulle* aan een Woudstier
gaven. *Kuiskalf* is wat ingewikkelder, om
dat zelfs eene Koe tot aan zijn eerste Kalf,
en altijd, den naam van *Kuis* behoudt. De zin
van het woord *Kuis* is *kuisch*, *zuiver*, *rein*,
(*Castitas*), *kuischheid*: er is geen ande-
ren zin van bekend, dan misschien ook vol-
gens KILIAAN, *kuijse*, *kudse*; ook volgens
die liefstalige *diminutive* verzachtingen, aan
onze *Hollanders* alleen eigen, van het bij-
voegsel *je*, *Kuisje*, *het is een Kuisje*, in
onderscheiding van eene volwasfener Koe,
die men *Kuis* noemt; zoo als *Kindje*, in
de eerste geboorte: *het is een lief Kindje*;
ouder geworden: *het is een lief Kind*. Dus
dan is een eerstgeboren Koekalf een *Kuisje*,
maar wordt het ouder, een *Kuis*. Zonder-
ling is het, dat men ook door *kuis*, de *star* of
kol verstaat, waarop men de Koeijen bold, en
dit betrekkelijk maakt op het vegten en geven
van een vuistslag op het voorhoofd, bij
voorbeeld: *ik zal hem een kuis voor de
star of den kop geven*, dat hij *suizebold*;
maar straks over deze *star* of *kol* nader. Het
woord *kuis* is zeker oorspronkelijk van der
Koeijen voorhoofd; want dit schijnt nog meer
be.

bevestigd te worden uit de gewoonte, wanneer de Boerenknechts of Kinderen, in het veld eene Koe om de horenen willende binden, roepen: *Kuis, Kuis!* en de Koe aan de star of kruin vrijven. Uit deze aanmerkingen blijkt dan zeker, hoe men het verder begrijpen wil, dat de naam van *Kuis* bij uitnemendheid op eene jonge Koe of Kalf wordt toegepast, en wel bijzonder op die van de Vrouwelijke Sexe.

Een Kuiskalfje derhalve is een eerstgeboren Koekalf, dat is, van de Vrouwelijke Sexe.

Een Stierkalf dan ook een eerstgeboren Kalf, van de Mannelijke Sexe.

Maar nu worden meest alle Stierkalveren of nuchteren verkocht of vetgemest: de Koekalveren daarentegen meest allen aangehouden. Hier uit worden dan geboren de onderscheidingen van *nuchter Kalf, Mestkalf, Aanhouder* of *Zoogkalf*.

De nuchtere Kalven, of Stierkalven, worden doorgaans, zoo als zij (gelijk men gewoon is te zeggen) van de Moer komen, verkocht of geslagt. In eenige Steden van *Holland* worden de nuchtere Kalven, die het gemeen *nuchter blae* noemt, niet verkocht dan ter sluik, althans zij mogen niet ter Halle komen; in *Amsterdam* en elders echter gedooft men dit, en er zijn in die Stad nuchtere Kalven-slagters. Het is ongelooflijk, welk eene menigte er naar die Wereldstad gevoerd worden: en voorwaar het is eene groote vervulling voor de geringe Gemeente, te meer, daar dit Vleesch,
door

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
III.
Hoofdst.]

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

III.

Hoofdst.

door de billijke gedoogzaamheid, zindelijk behandeld wordt, en men dikwijls nuchtere Kalven in die Stad vindt, daar elders geen klein gemest Kalf bij halen kan. Ik voor mij heb gedurende mijne inwoning in die Stad, meer dan eens nuchter Kalfsvleesch gegeten, dat zoo goed was als gemest; het is waar, er is eene zachter en leemachtiger weekheid bij, maar dit is in zeker opzigt zoo wel eene lekkernij, als een Speenvarken of Paaschlam. Ik roer dit stuk hier aan, om dat bijgeloovig wangevoelen weg te nemen, waar door dikwerf de rijke hovaardij bezielde wordt, als of het schadelijk ware: integendeel, zoo ben ik voor mij van gevoelen, (misschien is het een Medicinaal bijgeloof,) dat een Kalfsfoup van nuchtere Kalfsbout, bij uitstek meer uitwerking zoude hebben op zogende Kraamvrouwen, dan die van zwaar gemeste Kalveren, om reden dat de natuurstaat van zogverwekkende stoffen daar naast aankomt.

Dit in 't voorbijgaan. Er is, eer wij van den eerstgeboren staat van een nuchter Kuis- of Stierkalf aftappen, nog dit te melden: dat, bij overvloed van Vee, ook wel Kuiskalveren nuchteren verkocht en geslagt worden; maar dat bij sterfte, Veepest of andere noodzake, door de Hooge Overheid het slagten van Kuiskalveren bij Plakaten verboden wordt, gelijk dit nog in de laatst bekende Veeferfte verboden is geweest.

Wanneer dan nu een nuchter Stierkalf word aangehouden, dan bekomt het de naam **Mestkalf**, van *Mestkalf*, *Vetkalf*; als dan wordt zulk een

een Kalf in een hok of afschutfel gezet, en ook wel *Schotkalf* genaamd; doch dit wordt meer toepasselijk op een Kuiskalf, 't welk men aanhoudt, en naderhand hier van de naam van *Schotpink* of *Schotvaars* bekomt. Beiden de Sexe worden de Moederkoe, kort na de geboorte ontnomen, en daar na door den Boer met melk, of veelal met melk, vermengd met laauw water, gedrenkt. De Mestkalveren echter veel ruimer en meerder, om dat zij des te beter zoude toenemen, en den zegen genieten, die in de Heilige Bladeren alzo op den welvarenden Mensch worden toegepast, namelijk: *zij zullen toenemen als Mestkalveren.*

HET
RUNDVEE.
I. Afd.
III.
Hoofdst.
Schotkalf,
Schotvaars

Ik kan niet nalaten op dit stuk aan den *Noordhollandschen* Boer den voorrang te geven boven alle mij bekende Veefokkers van *Europa*: er komt ten minsten geen Vreemdeling, Boer of Vleeschhouder in *Noordholland* of in *Amsterdam*, die niet verstomt staat over de Kalven, die zoo zwaar zijn als Koeijen, vol goudgeel niervet, welke aan de deuren en in de hallen te zien zijn, schoon de *Zuidhollanders* ook wel zeer zwaare Kalveren kunnen mesten. In de *Leydsche* Vleeschhal is eene Schilderij van een Kalf, dat 400 fl pond gewogen heeft, en door den Vleeschhouder JAN LEDEBOER geslagt is. Te *Delft*, in den *Haag* en te *Rotterdam* worden ook zeer zware Mestkalveren ter markt gebragt, doch hier van zullen wij bij de wijze van Veebouwen en Kalfmesten in het vervolg nader spreken.

Een Mestkalf of Vetkalf is dan onderschei-

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

III.

Hoofdst.

Aanhou-
der.

Schotkalf.

Bullekalf.

Pink.

scheiden van een Nuchterkalf, door zijne afzonderlijke beschikking tot een Slagtdier. Een Aanhouder of Koekalf, geschikt tot voortteling en melkgeving, wordt dan afgezonderd opgevoed in een hok of in de wei-de, en dan genaamd Schot- of jarig Kalf, dat de oude *Inis* noemden, zoo wordt ook een Stierkalf, als men het aanhoudt, Bullekalf genaamd. Daar na ouder wordende, tot zes à zeven maanden, een jaar enz. wordt het een *Pink* genaamd. Dit woord *Pink* word in het Hollandsch meestal toegepast op iets kleins, althans tusschen klein en groot, zoo als de pink aan de hand, als de kleinste vinger, oudtijds pingelij, gelijk den vinger, vingerlijn; ook pingeling. *Pink*, met opzigt tot een kleine Boot of Scheepje, zoo als *Katwijker Pinkjes* enz. Ten opzigte der Kalveren, is deze naam gemeen, zoo wel aan een jong gelubden Stier, als aan een jong Koekalf, beiden noemt men dezelve *Pink*, of wel *Pinkos*, of *Pinkstier*, zoo als het *KILIAAN* opneemt, of *Pinkkalf*; maar bijzonder wordt het toegepast op een Koekalf, dat nu Vaars staat te worden, dat is: 't welk in staat wordt, om gedekt te worden en voort te telen, dan zegt men het is een *Pinkvaars*, elders *Guizevaars*. De *Friezen* noemen zulk een Vaars *Rier*, *Enter-Rier*. Bij de Ouden noemde men een jonge Stier, die nog niet gereden had, *Varre*. Van zulke *Varren* vindt men onder de Offerbeesten der *Israëlitén* gemeld. **VONDEL** bezigt het ook in het geval van **ENTELLUS**, noemende den Prijsstier *Varre*.

Men

Men moet dus *Varre*, *Vare* en *Vaars* wel onderscheiden: want men noemt ook *Vare* of *Varrekoe*. eene Koe die, alſchoon zij gekalft heeft, echter daarna zonder Kalf is, en kan besprongen worden, of tot de vetweijerij geschikt is, maar een *Varre*, in strenger zin, is, zoo als gezegd is, een jonge *Stier*: een *Vaars* daar en tegen is een *jarige Koe*, die tochtig wordt of begint te worden, en dus van *nuchter Kalf* een *Kalf*, van *Kalf* een *Schotkalf*, een *Pink* of *Schotpink*, van *Pink* een *Vaars* of *Schotvaars*, welk bijvoegsel van *Schot*, niet anders is als dat deze jonge Koeijen als nog niet op de gemeene reepstal of koes, maar los en vrij onder een, in eene schuur of stal afgeschoten, tusſchen schotten, gehouden worden; of omdat ze nog te teeder of al te speels en te dartzel, of al te dom zijn, waar uit dan de schertsfenden aard onzer Boeren, niet zelden zulke geestige trekken ontleenen, als veeligt de zoogenaamde sijne *Fransche* of *Spaansche* Geesten. Immers weet een iegelijk, hoe men een dom of nog eerst ontloken jongen, een *nugter Kalf*, een *Kalf Moses* noemt. Een jongeling, die de eerste vonken van liefde en aanprikkeling der jeugd gevoelt, wordt gezegd nog *Kalverliefde* of eerste *liefdedrift* te bezitten, 't welk zoo veel zegt, als nog onbestuurd en onberedeneerd te zijn in het losse en eerste der ontlukende Jeugd. VONDEL, den dood van een aankomend Dochtertje beschrijvende, zegt:

HET
RUNDVEN
I. Afd.
III.
Hoofdst.

Schotkalf

Daar

HET
RONDVEE.

I. Afd.

III.

Hoofdst.

Daar was er een, die los en onbestuurd,
De vreugd was van de Buurt,
En dartelde en sprong,
En zoet fiene zong.

De Ouden, gelijk boven gezegd is, vormden eene *DEA VITULINA*, als Godin der jonge Kalvervreugd, en ter vergelijking van de menschelijke eerste jeugd, die even als deze Dieren, jong zijnde, onbedwongen natuureigen huppelen, springen en zonder erg vrolijk zijn. De geestige en Godvruchtige *LODESTEIN*, schetst dit overaardig, hetwelk ik, hoe men ook in mij berispen wil dat ik dit werk met Vaderlandsche Rijmtjes trachte te vervrolijken, hier niet voorbij wil.

Onherroepelijke Jeugd!
Hoe past u die zoete vreugd?
Als nog in uw jonge jaren
's Levensgeest in bloeijen staat,
't Past niet dat uw hand de snaren
Anders dan in vreugde slaat,
Vreugde eischt het jonge bloed,
Dat zijn eerste sprongen doet.

Deze losse vreugd der uitbottende Natuur, wordt zeker ook niet oneigen van de Kalveren of aanstaande Vaarzen ontleend, nademaal deze Dieren in dien tijd aardige sprongen, kalversprongen en gieren maken, gelijk dit ook boven al Geitenbokjes, jonge Lammeren, en meest alle Dieren met gekliefde klauwen doen, dermate, dat een opmerkzaam wijsgeer verwonderd moet staan, als hij opmerkt, dat deze Dieren, die geen
na-

nagels of klauwen hebben om zich in den sprong vast te houden, echter zoo wiskunstig op de vier pooten nederkomen, en een vast centrum behouden, zoo dat men ook van iemand, die in een gierenden sprong echter regt op de voeten nederkomt, zegt, hij doet een *Kalversprong*, een *Bokkesprong* enz. Van dezen sprong op een ander komende, zoo wordt dan eindelijk het Vaars, de Pink ofjarige Koe besprongen, en het krijgt de naam *Vaare Koe*, *Kalkoe*, te weten, zoo het met Kalf is en de sprong gevat heeft, na het tochtig worden. Aan den *Noordhollandschen* kant en elders, noemt men de jonge Vaarzen die tochtig worden, *duinzig*, elders *munzig*. Onze *Rhijnlandsche* Bouwlieden zeggen plat uit, *tochtig*, *vaarziek*, *rijziek*, *stierziek*, *ritzig*, *hitzig* enz. al naar het valt, doch de zin komt altijd op de teeldrift neder. De Ouden noemden zulks *varino*, mischien is daar *vaars* van afkomstig, doch waarschijnlijk van *vaar*, *vaarziek*, dat is naar den Stier, den Vaar verlangende, doch men zegt ook veel *bunzig*, *guizig*, *Veer koeijen*, *veer*, dat met *Vaars* of *Vaare Koe* overeen komt. Nog vind ik in zekere Veekoopbrief van *Amerongen*, in de *Nederbezuwe*, den naam *Maalpinken*, dat ik meen dezelfde te zijn als bij ons *Pinkvaars*, ook wel *Garstevaars* enz. Wat nu de verderé benamingen aangaat, den Stier betreffende, deze volgen insgelijks naar den ouderdom, al verder naar de Sexe.

Maar er is nog eene bijzondere naambetekenis, die op beiden de Sexe wordt toe-

HET
RUNDVEE

I. Afd.
III.
Hoofdst.

Vaars.

Kalkoe

Duinzig

Vaars,

Munzig

Vaars,

Tochtig

Vaars.

Maalpink

HET RUNDVEE. gepast, namelijk *brom*, *broem*, *brommig*, *bronzig*, dit woord betekend *schuimbekkende*, *schuimbekkende brullen*, *schuimbekkend likken*, dat de Stieren doen, als zij ritlig, en de Vaarzen of Koeijen als zij tochtig worden; als nu eene Koe, gelijk de Queën, het lijf of het kruis, den klink niet gesloten hebben en geil blijven, hetwelk zij door het gestadig schuimbekken, lekken en loslijvigheid toonen, dan noemt men die *brommers*, *broemig* of *bronzig*, waar van daan dan ook de *Springtijd*, *Bronstijd*, *Brultijd*. Hier van bij VIRGILIUS:

Als 't Bromtijd is, pas op het Vaars, en let Op het gebrul der Stier, enz.

Intusfchen als een Vaars een Brommer wordt, is het een onnutte Koe.

Nu nog iets nader over de Sexen. Het Stierkalf, dat tot aankokking wordt aangehouden, is dan *Varre*, bij ons Stier en verkrijgt tevens den naam van *Bul*, maar wordt hij gelubt, tot den arbeid of tot vetweiden, dan wordt hij *Stierbul*, *Os* of *Bul-Os*, doch eigenlijk noemt men eenen Stier *Bul-os*; *Bul-Os*, die alrede twee, drie jaren, of ouder is; en als *Bul*, *Bul-Stier* geteeld heeft, en daarna gelubt wordende *Bul-Os* wordt genoemd; deze kunnen somtijds geweldige en zware Ossen worden.

Nu omtrent den opgenoemden tijd van Vaars of Rijstier wordende, ontdekt de Boer onder zijne Koeijen een zeker soort dat niet vat op den sprong van den Stier, of niet voortteeld; deze noemen zij *Queën* of *Gelte-Koei-*

Queën,
Gelte-Koe,

Koei-

Koeijen, daarentegen zoo eene Koe vat, heet het een *Muntige Koe*. Men wil dat de *Queën*, als 't ware, tweeflachtig zijnde, iets van den Stier en iets van de Koeijen hebben, zulks noemt men onder de *Menschen Viragines*, het geen wij ook elders hebben aangemerkt. De zin van het woord *Gelte* en *Queën*, is ook bij den Ouden volmaakt in dien zin opgenomen, althans wij vinden *Quéne* voor eene onvruchtbare Koe, zoo ook *Quene*, bij KILIAAN, voor eene *ligte-Kooi*, eene *Hoere*, die onvruchtbaar is door geilheid: zoo worden ook de Nonnen, Begijnen en Klopzusters, die zich der voortteling onttrekken, *Queenen* genoemd; doch daar ook die Koeijen die altijd schier dartelen en geilen, wel eens *Queeziek* worden genaamd, blijft dit speculatief. Wat belangt *gelte*, *ghelte*, dit wordt genomen in den zin van een gelubt zwiijn, gelijk ook *lubben ghelte* genaamd wordt, in dien zin wordt een *Gelte Koe* als een gelubde die niet voortteeld, aangemerkt. Ik ben niet vreemd van te onderstellen, schoon ik het maar als eene gissing opgeef, dat de Ouden zelfs de kunst verstonden om de Koeijen de eijerstokken uit de liezen te snijden, om daar door de zelve tot ongemeene verheid en zwaarte te brengen: hoe dit zij, dit is zeker en overbekend, dat de Verwijders bij uitstek de *Queën* opzoeken om te weiden, en dat men er onder de *Queën* vindt, die tot tweeduizend ponden gewigts, en meer, geweid zijn, hoedanige er op schilderijen te *Leyden* en elders in de Hallen zijn afge-

HET
RUNDVEE.
I. Afd.
III.
Hoofdst.
Muntige
Koe.

HET
BUNDVEE.
I. Afd.
III.
Hoofdst.

beeld. Een kundig Vetweider heeft mij verhaalt, dat hij in verscheidene Queën de *Clitores* zeer sterk in de klinken had erkend: dit is aannemelijk, om dat erylarene Ontleedkundigen de *pretense Hermaphroditae* of tweeflachtigheid hier uit afleiden.

De Queën nu daarlatende, behoeven wij van den Kocnaam noch deszelfs oorsprong hier verder niets te melden, dewijl hier aan reeds ruim voldaan is; alleen met een woordje dient aangestipt, dat men eene Koe, die met Kalf is, *Kalkoe* noemt, en vervolgens optelt: Koe van haar eerste, tweede, derde, vierde Kalf enz., 't welk bij de krappen der horenen breeder beschreven zal worden.

Drooge
Koe.

Zoo ook zegt men *drooge Koe*, dat is eene Koe, die op het kalven staat en niet meer gemolken wordt: ook: de Koe staat droog, of speent.

Aan den
uring.

Wanneer de Koe gekalft heeft, en zij is aan 't melkgeven, dan is de Koe *aan den uring*, *aan den elder*; elders zegt men: *aan den jadder*, *de Koe jaddert*.

Duinzige
Koe.

Is de Koe rochtig, dan is het eene *rochtige Koe*, dat men *duinzige*, *munzige Koe* noemt; zie boven bladz. 171. In één woord, alle bijkomende omstandigheden veroorzaken bijvoegende namen; als: *dolle*, *zieke*, *ronzige*, *gruizige*, *schurfsde*, *blarige*, en ontellijke anderen meer, die nog wel nader bij het verhandelen der ziekten zullen voorkomen.

Wat nu de naam van een Vaars eigenlijk beteekent, het is die van eene jonge Koe, *Bacula*, die men oudtijds en nog hier en daar *Veerse* noemt, ook *Varse*, volgens KILIAAN.

Daar

Daar men nu ook een gedicht of rijmpje een *Vaers* of *Veers* noemt, ontstaat hier uit het bekende dubbelzinnig rijmpje:

Kan men hier zoo Veerzen maken,
 Vrolijk zitten bij de wijn?
 Dan zal 't Land vol Beesten raken,
 En Koe noch Stier niet noodig zijn.

HET
 RUNDVEE.

I. Afd.
 III.
 Hoofdst.

Guizige
 Koe.

Dan, de naam van *Vare* of *Guize Koe* dien ik niet over te slaan, als zijnde te algemeen in gebruik. Er is alrede aangestipt, dat men *Varre*, een jonge Stier, *Vaars*, een jonge Koe, niet moet vermengen met *Vare Koe*, in dien zin, dat eene *Vaars* tot den Stier geneigd is, als tot den Vader van het te ontvangene Kalf, dan is eene jonge Koe *Vaarziek*, *Vaars*, genegen tot een *Vaar*; maar in den zin van *Vare Koe* wordt schier beiden begrepen, namelijk eene Koe, die, alhoewel meer of min gekalft hebbende, nog in staat is om te kunnen kalven, of eene Koe die tot vetweiden geschikt, en van den Stier afgehouden wordt, dit noemt men *Vare Koeijen*, en dit zijn dezulken, die in den voortijd op de zoogenaamde magere Beestenmarkten gebragt worden; hier koopt en verkoopt men veelal de *Vare Koeijen*, tot het een of ander oogmerk: is er een *Vare Koe*, die nog niet zeer oud, en frisch en gezond is, de Boer koopt hem op avontuur van een goed Kalf of tot vetweiden; is er eene, die of twijfelachtig is, of het aanzien heeft van wel te kunnen gedijen, de *Vetweider* koopt haar, en een iegelijk zoekt, zoo zij het noemen, zijn beslag, naar ge-

Vaarziek:

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

III.

Hoofdst.

Tijdkoei-
jen.

rade van het Land, dat hij kan laten be-
grazen: het is daarom, dat de een en de
ander de Voorjaars-markten niet afwacht,
maar lang bevorens bij den Landman op-
speurt, waar goede Vare Koeijen of Vetwei-
vee is; deze koopen zij op, om aan hun
geleverd te worden op zekeren tijd, dat het
Vee ter weide gaat; hier van schijnt de naam
van *Tijdkoeijen* oorspronkelijk; doch deze
naam wordt ook toegepast op Koeijen, die
op tijd kalven moeten, of Koeijen, die op
tijd aan den uring zijn. Bij uitnemendheid
wordt deze naam op de *Groninger* Koeijen
toegepast; want wanneer in het voorjaar de
Friesche en *Groninger* Vare of magere
Koeijen bij menigte in *Holland* komen,
vindt men in de Plakbrieven altoos gemeld:
dat SIEBES, SJOERD of FOPPES, of deze of gene,
is overgekomen met puiks puiks *Groninger*
Tijdkoeijen, of Koeijen die aan den uring
zijn, en andere onderscheidingen meer.

Er is nog onder dit soort bekend de
Groninger naam van *Groninger plat*, *platte Tijdkoei-*
jen, *Platbil*; het welk voor zoo verre ik
heb kunnen opsporen, daar op doelt, dat
onze Boeren het daar voor houden, dat de
Friesche en vooral *Groninger* en *Omme-*
landsche Koeijen het lendenkruis breeder en
platter hebben. en gevolgelijk ook de dijen,
de billen en het uergestel breeder en plat-
ter is. Ik laat deze bespiegeling der Boeren
daar; zeker is het niettemin, dat zij deze
termen niet bezigen zonder reden, gelijk zij
ook in dien zelfden zin, *Groninger Ofsen*,
vierkante Ofsen noemen, en voor zeer
schoon

schoon ras houden. Intusschen meen ik, dat de *Hollandsche* Koeijen integendeel altoos zwaarder van schoft en van kossem of halskwab zijn, hetwelk in het vervolg een nader onderzoek zal vereisfchen.

Dus een begrip van Vare en andere Koeijen of Ofsen bekomen hebbende, en tevens van de onderscheiding van *Groninger* en *Friesche* Koeijen of Ofsen, zoo zijn er nog anderen, die eenige verschillende namen bekomen, naar de Gewesten, waar van de Dieren tot ons worden verhandeld: zoo kent men *Gelder Ofsen*, *Geld Ofsen*, die uit *Gelderland* komen; *Deensche Ofsen* uit *Denemarken*; *Bremer Ofsen* uit *Bremen*; *Hamburger* en *Holsteinsche Ofsen*, vooral ook *Kemper* en *Brabandsche Koeijen* en *Ofsen*, welke laatste het kleinste soort is, doch in Holland doorgaans wel gedijën, als komende van de dorre *Brabandsche* heiden, in onze klaverrijke beemden en weiden. Ontellijke bijnamen worden er bij onze Landzaten aan Ofsen en Koeijen gegeven, die uit de Vetweiderij als andere oorzaken geboren worden. Oudtijds, (doch dit gebruik is langzamerhand verdwenen,) had men *Gild-Ofsen*, *Gild-Koeijen*, *Kermis-Ofsen*; te *Leyden*: *Leyden Ontzets Ofsen*, *vette Ofsen*, dit waren bij uitstek schoone en zware dieren; deze wierden dan voor rekening van eenig Gilde geweid, of voor de Kermis ter slagging gebragt, dan onthaalden de Gildebroeders elkander op de beste ribbe of nierharsten enz., en dan wierd zulk een

HET
RUNDVEE.

I Afd.

III
Hoofdst.

HET RUNDVEE. Gild - Os of Koe bevorens, statelijk verfiert met kransfen, bloemen, en vooral met twee oranje - appels, een op elken hoorn, met trom en muziek de straten rondgeleid; sommigen noemden hem daarom *eenen helderom*; en indien het een alleruitmuntendst zwaar Beest was, dan liet men het uitschilderen en in de Vleeschhal of in de Gildekamer het schilderij ophangen. In onze Geslachtplaat hebben wij uit Vader CATS een prentje overgenomen, waarin een Gild - Os met trom en speeltuig wordt omgeleid, en daar bij tegen over een bekranste gemeste Quee afgebeeld; men hoore zijn rijmpje hier op:

De Gild-Os gaat daar heen, verfiert met rozen-kransfen,
Men hoort den trommel slaan, men ziet de kinders dansfen,
Hij schuimbekt in den wijn, en pruiſt van enkel vet,
Maar peiſt niet op den bijl, die op hem is gewet.

Behalven dat deze Dichtregelen den naam *Gild-Os* verklaren, verdient het hier eenige oplettendheid, dat den Dichter spreekt van *ſchuimbekken in den wijn*, en *pruiſen van het vet*, hetwelk dan bewijst, en het is waar, dat de Koeijen natuurlijk op wijn of geestrijke dranken verhit zijn. Onze Boeren weten zulks, en geven dit ſomwijlen de Koeijen, als zij aan iets kwijnen. De bierborstels en ſpoeling is als een lekkernij der Koeijen bekend; het is daarenboven overbekend, dat overmatige vette Koeijen of Oſfen zeer ſterk kwijnen of pruiſen, dat is proeſten, ſchuimbekken, waarom men zegt: *hij proeſt van het vet*; doch het waggelen is gemeener, als men zegt: *hij waggelt van het vet.*

vet. Dus heeft men schier overal afbeeldingen van zulk eene schuimbekkende waggelende vette Koe; dergelijke schilderijen van vette Feest-offers of Gild Ossen zijn in *Brand* vrij gemeen; maar ook in *Holland*, hier en daar, bijzonder in mijne Vaderstad *Leyden*, is als nog in de Vleeschhalle eene afbeelding van eenen Os te zien, met dit opschrift: *Dezen Os is geslagen bij JOHANNES BERKHEY en GILLIS DE VETH, op den 2. April 1705, heeft gewogen 1479 pond.* Naderhand zijn er afbeeldingen van Ossen tot 2000 ponden bijgekomen. AMPING, in zijne *Beschrijving van Haarlem*, meldt van twee Ossen, die elk drieduizend ponden zwaar gewogen hebben, en aan den Hertog van ALVA tot *Brussel* ten geschenke gezonden zijn geworden.

Het een en ander gade slaande, komt het daar op uit, dat de benamingen van *vetten Os*, *Gild-Os*, *Deenschen Os* enz., uit de bijzondere grove gestalte en het vet gewas oorspronkelijk zijn, waar van nader bij de verhandeling van het verweiden; hier bij het doelwit ter verklaring der onderscheidene benamingen en naams-oorzaken blijvende, achten wij het tot hier toe genoeg, ten ware men er nog bij wilde voegen de toename van *groven*, *bonk*, *knokkig*, *breed*, *smal*, *dik*, *kort*, *lang*, *rijzig*, *gepropt*, *laag*, *stoer*, *ruig*, *bont* enz, die allen op de verschillende grofheid of gestalte worden toegepast, of naar de kleur van het haar van het Beest.

Dit gedeelte dan zoo naauwkeurig mogelijk afgeschetst zijnde, gaan wij over tot eene

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
III.
Hoofdst.

Kleuren
der Koeien.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
III.
Hoofdst.

eene andere niet minder opmerkenswaardige verhandeling, die betrekking heeft op het ras, op de kleuren en het verschillend bont der Koeijen; dan, eer wij tot die eigenlijke bepalingen der benamingen, uit het bont oorspronkelijk, overgaan, zoo is het hier de plaats, om eenigzins uit te weiden in het oorspronkelijk ras, of eigenlijk in een natuurkundig onderzoek, waarom onder de *Hollandsche, Vriesche, Groninger, Overijselsche, Geldersche*, in één woord, onder de *Nederlandsche* Koeijen, somtijds een verschil in het bont of de kleuren gevonden wordt.

Wij hebben bij onze inleiding en verhoog over het verhuizen (*emigreren*) der Koeijen, en derzelve voortplanting in ons Vaderland, alrede breedvoerig gehandeld, en bewezen, dat het Rundvee tevens met de Menschen den aart en natuur aanneemt van het Land, het voedsel, het Climaat en het Volk, waar mede het verweist of waar hetzelfde aanlandt.

Onderzoek
naar de
oorzaak
van het
bont.

Maar er is op dit stuk ter dezer plaatse ook nog eene zeer bijzondere bespiegeling, zoo niet een vast besluit te maken, waar toe wij een weinig oplettendheid van onze Lezers verzoeken.

Er bestaat, zoo als boven reeds in het voorbijgaan gezegd is, onder de Natuurkundigen en Wijsgeren eene bedenking, wat de reden toch kan zijn, dat genoegzaam bij alle Dieren, die gemeenschappelijk met den Mensch huishouden, en door den Schep- per hem tot nut en onderhoud toegeschikt zijn,

zijn , zulk eene zeldzame verschillendheid van kleuren , geplektheid , en verandering van haar bestaat ; als , bij voorbeeld en wel voornamelijk onder de Duiven , de Hoenders ; maar boven al bij de Koeijen , Honden en Katten , in één woord , bij de Huisdieren , plaats heeft .

HET
RUNDVEE.
I. Afd.
III.
Hoofdst.

Dit onderwerp is door velen nagedacht , en ook door velen onderscheiden begrepen , doch vooral DE BUFFON , en bij uitnemendheid de Hoogleeraar ZIMMERMAN , hebben zeer aannemelijk betoogd , dat de oorzaak daar van gelegen is in het verhuizen dezer Dieren , met de Menschen zelve . Zij beweerden zelfs , dat de groote of kleente van gestalte hier van afhangt , (vergelijk hier bij , het geen hier boven uit COLUMELLA is aangehaald , bladz. 67 .) ik heb er vooral niets tegen . Volgens verhaal van sommige Reizigers , zouden er , bij voorbeeld bij de *Kaffers* , aan de *Kaap de Goede Hoop* , Koeijen gevonden worden van vier tot zes voeten hoogte : dit komt mij wat ruim voor : dat er Ossen en Koeijen zijn die schier tot een kloek mans hoogte zijn , is waar , maar zes voeten is wat sterk ; evenwel dragen de huiden die van daar tot ons komen , genoeg blijken van bijzondere grootte . Zeker is het , dat er Wereldgewesten zijn , daar daarentegen zeer kleene Koeijen zijn ; waar van de *Zebu* tot een bewijs verstrekt , zijnde nauwelijks zoo groot als hier een groot Kalf . De Buffels zijn ook zelden kloek , men heeft er hier geweid en gevoed , doch zij tieren niet . De

Wel

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
III.
Hoofdst.

Propor-
tic-meeting
der Koei-
jen.

Wel Ed. Gestr. Heer AD. BOERS, in Leven *Bailjuw tot Voorschoten*, heeft er van de *Kaap de Goede Hoop* gekregen en hier geweid, doch zij zijn gestorven zonder zich met onze Koeijen te vermengen. Eene Zebu heeft men cenige jaren op den Leydschen Burg geweid, en na zijn dood zijn huid opgezet, welke nog in de Akademie-tuin bewaard wordt. In mijn leeftijd heb ik er twee gezien die ongemeen dik waren, doch insgelijks van onze Stieren niet gevat hebben. Dan dit overslaande, vordert het hier eene aanmerking op de grootte onzer Koeijen zelve: DE BUFFON heeft de naauwkeurige meting van zijnen Franschen Stier opgegeven, maar aangezien het met onze Koeijen gaat als met de Menschen, dat is, dat zij lang, kort, dik, dun, mager of vet zijn, naar mate het gewas of de vermenging der voortteling zij; evenwel is er eene zekere beraming op de kloekte der Koeijen, Stieren of Ossen te vinden. De Boeren, Vleeschhouwers, Vetwijders en Kooplieden weten de berekening juist te bepalen: zij gaan die na uit hun eigen kloekte, of naar hun stok. Wanneer iemand van vijf en een half of zes voet lengte, voor eene Koe, of op zijde voor den schoft staat, en de koeshoof of lenden komt zoo hoog, dat hij even zijn hoofd over de Koe kan uitsteken, is het een buitengewone hooge en groote Koe of Os, en dus zal vier, of vier en een half voet hoogte volstaan. De klokste Koeijen kan men de een door de andere, tot omtrent de hoogte van een klok mans borst

rekenen: de minderen tot op of aan de borst, zoo dat, wanneer men over eene Beestenmarkt gaat, den eenen door den anderen op drie en een half of vier voet, of een vrij gezigt van een kloek man kan berekend worden: evenwel merkt men aan, dat altijd de kloekste de zwaarste niet zijn, want men vindt Koeijen, bijzonder Ossen, die zoo hoog van pooten zijn, dat de romp of het koffer, zoo men zegt, zeer klein is; men vindt er met zeer sterk en hoog uitpuilend gebeente, dat men bonken noemt. De Ossen, welke naar den Hertog van *Alva* gezonden wierden, waar van de zwaarste drie duizend ponden woog, en tien voeten langte en tien voeten dikte had, waren zekerlijk buitengewoon; althans tien voeten dik is niet aannemelijk, maar als men opmerkt dat de meting der dikte in den omtrek der rondte is genomen, dan zal de diameter van een cirkel van 10 voeten omtrek, bij de vier voet komen, en dan is de zwaarte der Os nog buitengewoon. Integendeel zijn er kleene Koeijen, welke laag van pooten zijn, die nauwelijks tot eens mans borst, of drie a drie en een half voet komen, en echter de kloekste in zwaarte overtreffen. Alle deze opletendheden zijn moeilijk te beschrijven, maar behooren door ondervinding gekend te worden, en dit schijnt zich tot de zoogenaamde geleerdheid der Boeren meer te bepalen, dan tot geleerdere onderzoekingen, want een Landman met zijn boerenstok, heeft nauwkeuriger maatstok, als een Geleerden met zijn voetmaat;

dui-

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

III.

Hoofdst.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

III.

Hoofdst.

Propor-
tie-meting
van P.
POTTER.

duimen en lijnen. Men lette er op, wanneer een Boer of Veehandelaar vet Vee of Koeijen koopen wil, dan houdt hij zijnen stok voor zich, slaat er de hand boven op, en na de hoogte, die de hand, de vuist of de vingers boven den stok heeft, kent hij de kloekheid der Koe, zelfs als hij op zijnen stok leunt, tuurt hij de kloekte, breedte en zwaarte af, en zelden bedriegt hem hier in zijn oog.

Maar daar ik nu van de grootte en portie der Koeijen spreek, zijn mij zeer toe-
vallig in handen gekomen twee ongemeene
naauwkeurige meetkundige afteekeningen van
eene Hollandsche Koe en een Os, onge-
twijfeld van PAULUS POTTER OF ADRIAAN VAN
DE VELDE, om dat zij met meest alle hun-
ne Teekeningen en Koeprentjes, door hun
geëst, overeenkomen. Deze Teekeningen,
die ik van de Kunstschilders, de gebroeders
DE GROOT, uit eene partij oude modellen
van hunnen vader J. DE GROOT als schier
vergeten opspoorde, heb ik niet kunnen
noch mogen achterlaten om dezelve hier bij
te voegen, niettegentaande ik alrede van
eene meetkundige afbeelding had afgezien, de-
wijl de Boer hier van weinig gebruik maakt;
doch daar ik ook de Vaderlandsche Schil-
ders en Teekenaars, van ouds beroemd in
het Vee- en Landschap-schilderen, mitsga-
ders den schranderen Natuurkundigen, ten
nutte wil zijn, zoo heb ik ook, even als
ik in de Natuurlijke Historie van het Paard,
de proportionale berekening van BOURGE-
LAT, op het spoor van de Friesche Paarde-
kun-

kundigen Heer FONTEIN, heb medegedeeld, in dezen geen haar breed willen wijken, maar de verdiensten en roem van onze Vanderlandsche Veeteekenaars daar mede gelijk willen stellen, die zelfs niet voor de juistheid van de Fransche Meetkundigen; DE BUFFON en DAUBENTON, behoeven te wijken.

Deze Teekeningen zijn dus ook naar de kunstgebruiken der Hollandsche Schilders berekend en aangeduid, bij modulen en minuten. *Modulus* beteekent zekere bepaalde maat, die men in proportie van een grooter vermindert of vermeerdert, en welke men in minuten, lijnen en stippen afdeelt; dus is doorgaans een duim van de twaalf duimen in een voet Rhijnlandsch, de module van een voet, en hier uit volgt de verminderde verdeling van halve duimen tot kwartieren, en deze weder tot achtste of minuten, en lijnen of stippen. De meest gewone verdeelingen van een Rhijnlandsche voet zijn: een voet verdeelt in 12 duimen, ieder duim in 12 linies, 12 linies in 12 stippen; doch daar de verdeling in modulen, minuten en stippen eenigermate verschilt in het begrip der Kunstenaars, volgen wij die liefst, zoo na mogelijk, volgens POTTER; zoo zal de berekening telkens vallen in de verdeling van een voet Rhijnlandsch op 12 duimen, deze 12 op halve duimen, is 24 halve duimen; elke halve duim op quartduimen, is 48 kwartieren; elk quart op achtsten, is 96; elk achtste wederom op zestiende, is 192, volgens de bijgevoegde schale op Plaat III. Hier uit moet

HET
RUNDVEE)

I. Afd:
III.
Hoofdst:

HET
RUNDVEE

I. Afd.

III.

Hoofdst.

nu de bepaling van module minuten en punten nader beraamt worden, gesteld eene module van een duim Rhijnlandsch, tegen een voet berekend, dat nader te beramen is: dan, daar wij de eigen maat en schrift in het schetsje van POTTER juist volgen, zoo komt de berekening overeen met de opgegeven en de bijgeteekende maat van een duim Rhijnlandsch tegen eene volle voetmaat, als boven in berekening tegens een voet van 12 duim, zoo dat hier in de schale van 2 voet ieder wit en zwart vakje elk een duim beteekent, in de tweede en derde lijn, en in de vierde, die der minuten, naar gising, welke om derzelve kleinte niet zoo wel kunnen onderscheiden worden; voorts wijzen wij onze Lezers naar de maatrekening van BOURGELAT, die in de proportie van het Paard in de *Natuurlijke Historie* te vinden is, mitsgaders de uitvoerige verhandeling, over dit soort van meting op onze Rhijnlandsche voetmaat overgebracht; al het welk bij één getrokken, genoegzaam is tot begrip van deze voordragt.

Ik ga dan over tot de verklaring van de proportien in eene Koe op de bijgaande Plaat III., volgens de voorbeelden van POTTER en onze bijvoegfels, en wel in vier onderscheiden standen aangeduid door Fig. I, eene Koe regtstandig vlak van voren; Fig. II, eene Koe regtstandig vlak van achteren; Fig. III, eene Koe regtstandig vlak op zijde; en eindelijk Fig. IV, een Os regtstandig vlak op zijde, in welke beide laatste on-

onze gewone verdeelingen in het voorstel, het middenstel en het achterstel, alle door de perpendiculaire en horizontale lijnen zijn aangeduid.

HET
RUNDVEE.
I. Afd.
III.
Hoofdst.

Dit tot een algemeen begrip voldoende zijnde, ga ik over tot het bijvoegen der volgende aanwijzing.

PLAAT III. FIGUUR I.

De Proportie van eene welstandige Koe vlak van voren, in haar Natuurlijke Stand.

- aa. De afstand der Horenen, 1 module 12 minuten. Verklaring van Plaat III.
- b. De Kruin, 44 minuten.
- cc. De afstand der Ooren, 1 module 28 minuten.
- dd. De afstand der Oogen, 53 minuten.
- ee. De Neus en Muil, 36 minuten.
- f. Perpendiculaire lengte van het Hoofd, 1 module.
- gg. De Voorschouders of Nok, 1 module 28 minuten.
- hh. De Schouders, 1 module 27 minuten dik.
- ii. De Voorarmen, 50 minuten dik wederzijds.
- kk. De Armpijpen, 36 minuten dik, wederzijds.
- ll. De Knieschijven, 20 minuten, wederzijds.
- mm. De Onderpijp, 11 minuten dik wederzijds.
- nn. De Kroon, 17 minuten dik wederzijds.
- oo. De Kooten, 22 minuten dik, wederzijds.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

III.
Hoofdst.

pp. De Klaauwen, 23 min. dik, wederzijds.
q. De Kossem, 1 module 7 minuten.

*Afstanden der perpendiculaire, loodregte
en diametrale Horizontale Lijnen.*

- AAAA. Perpendiculaire lengte van de Horens af tot onder aan de Klaauw, 3 modulen 84 minuten.
- BB. Perpendiculaire lijn van de Star tot onder aan de Klaauw, drie modulen 40 minuten.
- C. Lengte van de Schouder, 70 minuten.
- D. Lengte van de Bovenarmpijp, 61 minuten.
- E. Lengte van de Onderarmpijp, 69 minuten.
- F. Lengte van de Schenkelen, 53 minuten.
- G. Afstand van de Borst en Kossem van boven de Knie tot op den grond, 1 module 9 minuten.

PLAAT III. FIGUUR II.

De Proportie van eene welstandige Koe, vlak van achteren, in de Natuurlijke stand.

- a. De Kroon of Kuive van achteren, 40 minuten.
- bb. De afstand der Horenen, 1 module 10 minuten.
- cc. De afstand der Ooren, 1 module 38 minuten.
- d. De Nok of Nek van achteren, 37 minuten.

NB. Alle deze gedeelten kunnen verschillen, naar mate eene Koe met de

de

den kop meer of minder duikt, en dus in het profiel minder zichtbaar is, of bij verheffing hooger stand bekommt, dat zich zelfs verklaard.

HET
RUNDVEE.
I. Afd.
III.
Hoofdst.

- ee.* De afstand der Achterheupen aan het Heilig Been of Kruis, 1 module 8 minuten.
- f.* Het Kruis, 18 minuten.
- g.* De Staartnok aan het Walegat, 19 minuten.
- hhh.* De afstand van het Heiligbeen of Stuitbeen wederzijds aan het Walegat, in het geheel 1 module 30 minuten.
- ii.* Het Achterheupgewricht aan de knip der Bovenbonken, 1 module 28 minuten.
- kk.* De breedte der Billen, 1 module 28 minuten.
- ll.* De Onderbillen of Bouten, wederzijds 44 minuten, elk afzonderlijk, om dat Achterpooten aldaar aan de Klink en het Uur scheiden.
- mm.* De Schenkelen, wederzijds 38 minuten.
- nn.* De Schijthakken of Hielen, wederzijds elk 20 minuten.
- oo.* De Agterpijpen, wederzijds 11 minuten.
- pp.* De Agterkoten en de Kroon, wederzijds elk 19 minuten.
- qq.* De Klaauwen, wederzijds 23 minuten.

De hier volgende Kapitale Letters van A. tot H. duiden aan de loodregte (perpendiculaire en diametrale afstanden der lengte, met de horizontale breedte eener geproportioneerde Koe vlak van achteren.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

II.

Hoofdst.

AAAA. De lengte van eene Koe van de Horentop tot de Onderklaauw, 3 modulen 84 minuten, komende ongeveer (iets onder of over) tegens ruim $3\frac{1}{2}$ voet Rhijnlands, zijnde de beste middelmatige welstand.

BBBB. De lengte en hoogte eener Koe, loodregt van de Nok tot onder aan de Klaauw, 3 modulen 14 minuten, komende overeen met ongeveer (iets onder of over) $3\frac{1}{4}$ voet Rhijnlands, zijnde de doorgaans welstandigste maat eener fijne Koe in 't middenrif.

C. De loodregte afstand van de Nok tot het gewrigt van het Heiligbeen, het Kruis en de Stuit, 39 minuten.

D. De loodregte afstanden van het Heupgewrigt tot het Dijebeen, 1 module 8 minuten.

E. De loodregte afstand van het digter Dijebeen tot aan de Hakken, 58 minuten.

F. De loodregte afstand van de Hakken tot de Kooten, 65 minuten.

G. De lengte van de Staart met de Pluim, 2 modulen 4 minuten.

H. Het horizontaal diameter van de Pens of Koffer en de Buik, 1 module 58 minuten, doch welke meting merkelyk kan verschillen, om dat de Buik of het Koffer of gezwollen of geslonken voorkomt, naar mate eene Koe zwanger, dik, vet, mager of sluk van buik is, zoo dat men veelal in het profiel van achteren de breedte van het Koffer of de Buik niet ziet.

PLAAT

PLAAT III. FIGUUR III.

HET
RUNDVEE.

Deze en de volgende Figuur zijn gaaf en origineel naar de gemelde teekeningen van P. POTTER, waarom ik er niets heb bij noch af willen doen, hebbende alleen, daar ik om het kleine bestek vele letters vermijden moet, de volle namen van modulen en minuten, zoo als die bij de proportie-lijnen waren geplaatst, veranderd, en in plaats van modulen gesteld M., en in plaats van minuten *m.*, hebbende in de metingen en bijgestelde maten niets veranderd, maar dezelve gelaten zoo als die in de teekeningen gesteld waren; maar mijne metingen in Fig I. en II. heb ik gedaan volgens de verkleinde schaal van 2 proportie-modulen tot 2 voeten Rhijlandsch, welke mede op deze Plaat geplaatst is. Het eenige dat in deze Figuren van POTTER nog ter opheldering behoort, is dit, dat, daar dezelve den stand eener Koe op zijde vertoon, gevolgelyk ook die gedeelten daarin voorkomen, die regtstandig van voren en van achteren niet kunnen gezien worden, en daar ik in alle afbeeldingen van een Koe, Stier, Os of Rund, het zij in het geraamte, de spieren, zenuwen enz., de verstaanbare verdeelingen die de Huisman wegens de Koeijen in acht neemt, ook heb in het oog gehouden, namelijk: in het voorstel, middenstel en achterstel, zoo heb ik die ook hier bij deze proportie-schetsen gevoegd, welke dan in de volgende orde ter opheldering dienen, om dat dezelve in het ver-

I. Afd.
III.
Hoofdst.

HET
RUNDVEE.

volg bij alle andere afbeeldingen in acht genomen zijn, dus is:

I. Afd.

III.
Hoofdst.

- A. HET VOORSTEL, waar in voorkomt het Hoofd, de Borst, de Kossem, de Voorheup en Schouder.
- B. HET MIDDENSTEL, bevattende de Nok, het Koffer, de Lendenen, de Voorvang, Navel en de Buik.
- C. HET ACHTERSTEL, bevattende het Kruis, de Dijen en Billen, het Uijer, de Staart en Achterpooten, met alle andere deelen van achteren.

PLAAT III. FIGUUR IV.

Deze afbeelding van eenen Os in zijne meetkundige proportie is insgelijks verdeelt in A. het voorstel, B. het middenstel, en C. het achterstel, alles als voren, zich zelve verklarende, en waar in alleen is op te merken het verschil, dat zeer zeker algemeen tusfchen eene Koe en eenen gelubden Bul of Stier plaats heeft, hier in bestaande, dat de Ofsen altoos kenbaar verschillen in de uitdijing der spieren en grofste der gewrigten.

Deze verklaarde Figuren zijn dus, naar ons inzien, voldoende genoeg voor kundigen in deze manier van voorstellingen, tot overbrenging en berekening van proportien, van verkleining of vergrooting van de beste natuurlijke gestalte eener Hollandsche Koe,

ter-

terwijl de verschillen, die uit eene meerdere lengte, hoogte of dikte van eene of andere Koe buiten de doorgaande maat en bepaling ontstaan, naar gerade van derzelver verschil kunnen geraamt worden, even zoo als de Schilders en Teekenaars de verschillendheid van een buitengewoon lang, kort, groot, klein, dik, dun, mager, breed, en smal Mensch, als buiten het geregeld schoon waarnemen.

HET
RUNDVEE
I. Afd.
III.
Hoofdst.

Maar daar deze kunstregelen en proportie-metingen in het klein tot modulen, minuten en punten, om derzelver fijne verkleiningen, behalven dat dezelve ook voor ervarenen moeilijk zijn af te perken, niet minder moeilijk voor den Boer en Landman te bevatten zijn; zoo heb ik dan, om dezelve verstaanbaar en gemakkelijk voor het begrip te maken, hier bij gevoegd eene geheele Rhijnlandsche voetmaat, vol uit, met alle zijne duimen, halve duimen, kwartieren, achtsten of minuten en punten afgemeten, zoo als die bevorens is opgegeven, waar door dan met een opslag van het oog, volgens deze algemeen bekende Hollandsche meting, niet alleen de proportien eener Koe, alhier beschreven, kan bepaald worden, maar ook tevens ten voorbeeld en gebruik dienen van alle metingen, die in meest alle de Figuren, zoo van Vee- als Land- en Bouwkundige afbeeldingen of beschrijvingen, in dit werk voorkomen. Om dit dan zoo duidelijk als mogelijk is voor

HET te stellen, zie men ook op Plaat III. de
RUNDVEE. volgende afdeelingen, als van:

I. Afd.

III. Een voet Rhijlandsch, verdeelt in twaalf
Hoofdst. duimen.

————— in 24 halve
duimen.

————— in 48 kwart
duimen.

————— in 96 acht-
ste duimen of minuten.

————— in 192 pun-
ten.

Alle welke afdeelingen telkens bij vier of acht getalen afgeperkt, de verdubbeling gemakkelijk voorstellen, zoo dat een weetgierige deze afdeeling met een opslag tot de beraming van eene module en minuten kan vinden.

Voor het overige moeten alle deze proportionale metingen met eenige toegevendheid worden gade geslagen, alzoo, gelijk ter loops gezegd en elders betoogd is, de gestalte der Runderen, even als in den Mensch en alle Dieren, verandert en verschilt naar den ouderdom, het klimaat en den wasdom. Omtrent dit alles moet men den *Hollanderen* en *Vriezen* bij uitnemendheid de kennisse der gestalte van het beste Vee, mitsgaders het aanfokken van rijzige, welgemaakte Koeijen, toekennen: zij kennen volmaakt de natuur dezer Dieren. Met roem en hoogachting wijzen wij onze Lezers

zers naar de Verhandeling van den ervaren
 GEERT REINDERS, *over de hoedanigheden*
van het Rundvee, en wijders naar het
Schoolboek van GERRET PONSE, beiden pronk-
 stukken in de werken der *Maatschappij ter*
beyordering der Landbouw, welker keurige
 beschrijving overeenkomt met de lesfen die
 VIRGILIUS in zijne *Landgedichten* voor-
 schrijft. Ik wil mijnen Landman vergasten
 op den voortreffelijken zang dezer Landdich-
 ten; dus zingt hij, door VONDEL vertaald:

HET
 RUNDVEE.
 I. Afd.
 III.
 Hoofdſt.

Een ſure en norſche Koe is wel van de allerbeste,
 Die groot van hoofd is, lang van nek, en die zich meste,
 Zoo dat de koſſem van de kin hange op den ſcheen,
 Wiens leaden bijster lang zich uitſtrekt, lang van leên,
 En voeten, en die 't oor ruig opſteekt bij den horen;
 Een die gegremmeld is zal mijne keur niet ſtooren,
 Of die onwillig 't juk wil dragen, en vol vier
 Somwijl met horens ſtoot, gelijk een norſche Stier;
 En hoog en groot van leest, met zonderling genoeg,
 Den ſtaart langs de aarde ſtrijkt, en naſleept onder 't ploeg-
 gen;

Men laat ze rijden en ook kalven dien het lust,
 Na 't vierde jaar, en dat zij voor het tiende rust,
 Dan wordt zij onbekwaam te kalven, enz.

Deze Dichtſchets is volmaakt overeenkom-
 ſtig met de beste keuze der *Hollandsche*
 Koeijen, alleen met dit onderscheid, dat
 men bij ons geene Koeijen tot den ploeg
 aanfokt, en zelden of nooit met het kalven
 wacht tot het vierde jaar, zoo als dit VIR-
 GILIUS wil. Ten opzigte van de doorgaande
 keu-

HET
RUNDVEE.

I. Afd..

III.

Hoofdst.

keuze van eenen Stier, zijn onze Landzaten, gelijk wij meermalen herinneren, ongemeen oplettende; doch bij uitstek is in Plaat II. de schoone en wel bestudeerde afteekening van den rooden Stier van gemelden POTTER overgenomen, die zoo duidelijk en zelfs ontleedkundig van proportie in ledematen, spieren, houding en karakteriserend kenmerk van een echten *Hollandschen* of *Noord-Hollandschen* Stier is, als er geene Teekenaar in staat is die te verbeteren, en zelfs die van DE BUFFON er niet bij vergeleken kan worden, alzoo deze veeleer een Os dan een Stier gelijkt, en ik, wat moeite ik doe, nooit zoo juist eene afbeelding kan geven dan de voorgemelde; ten zij men de afteekening van den Stier; op het prentje bekend onder den naam van het *Bullemannetje*, door A. VAN DE VELDE; en nog eene andere zwarte Stier van gemelde POTTER er bij voege; en wie doch zou het beter kunnen doen, of hij moest een PAULUS POTTER zijn, die Landman, Schilder en ontleedend Koemeester zelve was, en al wie ooit Koeschilder was, overtroffen heeft en nog overtreft, ja daar alle hedendaagsche Koeschilders nog zonder zijne modellen of prentjes, en die van A. V. D. VELDE, niets kunnen doen?

Over het algemeen houden onze Landlieden voor het beste *Hollandsch* ras van Koeijen, dezulken, die de volgende hoedanigheden hebben.

Iets na-
ders over
de hoeda-

Vooreerst, geen langen maar een middelmatigen eenigzins geplooiden hals, tegens de borst

borst of voorschofst aandringende: deze voor-
 borst, eigenlijk de schouder, moeten breed
 over de schouderbladen uitspieren, en zacht
 te betasten zijn, tot aan den nek: daar op
 de lendenen regt, niet scherp, maar wel
 aangespierd zijn, vooral niet te scherp ook
 niet te vleezig: de borst, eigenlijk de neer-
 borst, laag doorzakkende, kwabbig aan de
 kossem: op dit gedeelte letten de Boeren
 vooral; zij zien gaarne dat dezelve tot over
 de knieën hangt en leenig in het betasten is,
 en daarentegen dat de naborst aan de rib-
 ben, het lijf of het koffer, zoo men het
 noemt, rondachtig opwaarts gloord; een al
 te dikken buik is niet geacht; het kruis
 moet niet knokkig noch breed uitstekend
 van beenderen zijn, maar platachtig en glad;
 de staart of het staartbeen niet grof, maar
 een weinig heuvelig; de heupen plat, zoo
 ook de billen niet al te vleezig noch door-
 hangende; de staart dun, zachtharig en lang,
 met de pluim tot over de hielhak hangende;
 de beenen regtstandig sijn, en sterk helder
 optredende of in stand; voor het overige
 de huid zacht, week en los over het lijf te
 betasten; — van het hoofd, de levendigheid
 der oogen, het gestel der ooren en horenen,
 zal breeder gesproken worden. Voorts zijn
 de *Noord-Hollanders* in de keuze van Stieren
 opperbazen, nademaal zij zelfs jaarlijksche
 Bullen- of Stierenmarkten houden; ook zijn
 er van ouds hier te Lande Maatschappijen
 in dit stuk geweest; wij vinden dit al bij
 onze Ouden beschreven, en in den jare 1622
 had

HET
 RUNDVEE.

I. Afd.
 III.
 Hoofdst.

nigheden
 eener Koe;

MET
RUNDVEE.

I. Afd.

III.

Hoofdst.

had *Amsterdam* binnen hare muren alrede geleerde Mannen, die, gelijk heden, tot hun lof eene Maatschappij van Landbouw hadden. Dus waren er zekere geleerden, Mr. KAERLE STEVENS en Mr JAN LIBAUT, beiden Doctoren in de Medicijnen, die eene zeer naauwkeurige beschrijving van den *Hollandschen* Landbouw in het licht bragten, onder den tijtel: *de Veldbouw en Landwinninge*. Dit werk, alhoewel met vele overnemingen der ouden, en naar den stijl van dien tijd, hier en daar wat ingewikkeld, teekent echter de doorslaandste blijken van de kennis der Veldbouw onzer Landzaten, en vooral der Koeijen en het Kaas en Botter maken in dien tijd, waar van wij nader zullen handelen. Hier willen wij hunne opgave ten aanzien van de keuze van eenen besten Stier stellen, bij die van de Koe uit MARO.

Voorbe-
reiding van
den Stier
tot besprin-
gen.

„ De Stier, ” zeggen zij, „ zal vet zijn
„ en wel geknokt van leden, zijnde alrede
„ twee maanden te voren daar toe bereid,
„ (namelijk tot het bespringen,) met gers-
„ ten en linsen gevoed, denwelken men ook
„ zal kiezen, meer lang dan hoog, rood
„ van haar, breed van schouders, grof van
„ beenen, smal van ligchaam, maar rond,
„ breed van borst, kort van hoofd, breed
„ van voorhoofd, van een straf wezen en
„ vreesfelijk gezigt, ” enz. Deze beschrij-
ving komt juist overeen met de kieschheid
onzer Boeren in dezen tijd. Zulk een straf
wezen van een Stierenkop is aan ons door
den beroemden Graveur R. VINKELES, naar
een

een model van P. POTTER, medegegdeeld, en in Plaat V. fig. 28 afgebeeld: het een en ander toont dan, dat onze Stieren en Koeijen niet onder de kleinste en onsierlijkste van *Europa* te tellen zijn.

HET
RUNDVEE.
I. Afd.
III.
Hoofdst.

Hoe het wijders met de kloekte of kleinte der Koeijen gelegen zij, wij hebben niets tegen de gevoelens der genen die dit verschil ook aan de vermenging toeschrijven; zij veronderstellen dan eene Oude en Nieuwe Wereld, dat is zoo veel als de oude bewoonde Wereld, en de nieuwe onbewoonde. De oude bewoonde Wereld, is die, waar van wij de overlevering uit den Bijbel en de Historien der *Chaldeen*, *Chineezen*, *Egiptenaren* en der Aartsvaderen hebben; de nieuwe Wereld zijn die werelddeelen, welke later bevolkt, en thans bij ons als bekende Werelddeelen zijn beroemd geworden; als, bij voorbeeld, *Amerika*, eenige *Oostersche Eilanden* of *Gewesten* aan de Noord-pool enz. (*). Maar nademaal het nu blijkbaar en ontegenzeggelijk bewezen is, dat de Mensch zelf, als hij in een of ander Gewest zich nederzet, eene verandering of van gestalte of van kleur ondergaat, en deze vooral zichtbaar is in de kinderen, welke uit zijne vermenging met vreemde Natien voortkomen, zoo kan men ook veronderstellen, dat de Dieren, die hem in alle die veranderingen van luchtgestel niet alleen, maar ook

Over de
kleuren en
het bont
der Koei-
jen.

(*) Zie ZIMMERMAN *Zoölogia Geographicae quadrupedum.*

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

III.

Hoofdst.

ook van voedsel vergezellen, ook aan verandering onderworpen zijn, even als de hoofdkleuren der Natien, bijzonder die der vier Werelddeelen, (welke duidelijk bekend zijn, bij voorbeeld: de *Europeanen* zijn blank, de *Azianen* bruin, de *Afrikanen* zwart, de *Amerikanen* geel,) door de vermenging dezer Natien van kleur verwisselen, zoo is er geen tegenzeggen aan het uitwerksel der climaten of het voedsel.

Onze *Hollander's*, die zeker onder de blankste, reinste en welgemaakteste menschen behooren, zijn evenwel onderworpen aan de grootste veranderingen; en mischien wel zoo, dat men uit dezelve de sterkste bewijzen van verandering der luchtklimaten en voedsel kan betoogen, om dat zij alle de uiterste Wereldgewesten bezoeken, zich, met de aldaar wonende Volkeren vermengen, en meest alle van koleur ontaarten: de zoodgenaamde *Mestizen* zijn toch kinderen, uit de vermenging van blanken en zwarten, geboren. Zelfs kan men uit het geslacht van een oud Matroos of een Baar, zoo als men dezelve noemt, duidelijk zien, dat hij in de *Indiën* heeft omgezworven: aan een *Westindieschvaarder* insgelijks, en vooral aan de *Mulatten* de vermenging van Zwart en Blanken onderkennen. Voor het overige is het onbetwistbaar waar, dat een oplettende genoegzaam uit de oppervlakte der huid, den opslag der oogen, de gestalte des ligchaams, maar vooral uit de kleuren van het hoofdhaar

haar en baard, de Natien onderscheiden kan. Het laatste is dus het voorhaamste dat ons weder tot onze Koeijen brengt, namelijk het haar of de huid. Men merkt op, dat het verschil daar van, de Menschen en Natien zeer onderscheidt. De *Mooren* of *Mauritiaanen* hebben wollig haar, de *Cingaleezen* pikzwart lang haar, zoo ook de *Spanjaarden*, *Biscajers* en *Italiaanen*. De *Poolen* zijn vermaard door lang haar, zelf dat het tot ziekte overslaat, genaamd de *Poolfche vlegt*. De *Duitschers* zijn bekend door hun bruin haar, en vooral waren onze *Batavieren* bekend door hun ros of rood haar, waar van de *Romeinsche Heeren* en *Grooten* zich pruiken en sierlijke kapsels maakten. Immers zoo zegt zeker Latijnsch Dichter:

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

III.

Hoofdst.

Het haar
der Koei-
jen.

Germanje schenkt u 't haar van zijn gevangen Heeren.

Wijders vergelijke men hier bij het meermaals aangehaalde werk van den geleerden ZIMMERMAN, *over het verreizen van het Vee*, waar in ik tot mijn genoegen zie, dat dezelve dit nader bevestigt. Kortom, zoo wel de kleur als de vlokking der haren, is zoo wel bij het Vee als onder het Menschelijk geslacht aan zoo vele verandering onderworpen, als er schier bepalingen in de klimaten zijn. Dit nu overgebracht op die zeldzame veranderingen, die wij in het bont en de kleuren van het haar of de vederen der tamme dieren zien, die met den Mensch verkeerren en verreizen,

Q

(als

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
III.
Hoofdst.

(als in Hoofdst. I en 2 betoogd is) zoo meen ik mijne Landgenooten geen ondienst gedaan te hebben; met op een anders in sommiger oogen zoo gering onderwerp, de aandacht in dezen meer te vestigen, ten einde den Godbesspotters te overtuigen, dat ook hier in een eerbiedigend voorwerp is, om de wijsheid der Natuurwerken van eene Majestueuze Voorzienigheid te erkennen.

Nader
vertoog
over de
haarkleur.

Maar laat ons nu nog een stapje nader treden. Uit de getuigenissen der geloofwaardigste Reizigers en het voorige betoogde (*), weten wij, dat de kleuren van het haar der Koeijen in het een en ander Gewest merkelyk verschillen, en zelfs in een en hetzelfde Land, zoo als vooral bij ons in *Nederland*. Ondertuschen hellen de hoofdkleuren altoos in elk Gewest naar een zekere algemeene kleur: dus houdt men de *Italiaansche* Koeijen meestal hellende naar het grijze, of ook naar het witte; gelijk ook de *Poolische*, en volgens *GROSS Reizen in Oost-Indien*; zoude de *Indiaansche* ook meestal wit zijn; doch dit laatste ontken ik ronduit, naardien wij in de zoogenaamde *emballagie*, van *Indiaansche* Kalfsvellen zaamgenaaid, meestal fijne roodgespikkelde huiden vinden, en wij, zoo in de speksteene beelden als *Indiaansche* teekeningen, meestal de Koeijen en Buffels grijs of bruin, en ook zwartkleurig zien, doch zelden zoo bont als de *Hollandsche* Koeijen, of als die der *Afrikanen*, die alle doorgaans zuiver wit met

(*) Zie hier voren bladz. 67.

met zwarte plekken zijn. De *West-Indische*, blijkens de *emballagie* om de Indigo, Cacao en andere goederen, zijn doorgaans rood of rosbont getijgerd met kleine vlekjes; eindelijk verschilt nog de kleur veel, naar mate het haar kort, lang, gekruld of vlos is; waar van straks nader.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
III.
Hoofdst.

Onze *Hollandsche* Koeijen eindelijk zijn Hollandsch bont. zeer verschillend van bont; waar door zij ook onderscheiden worden; doch met dat al schijnt de hoofdkleur oorspronkelijk bruin rood, zoo als ook doorgaans alle Runderen in *Duitschland* zijn, in zoo verre, dat men daar plaats en vindt, alwaar een zwart bonte Koe eene zeldzaamheid is. De meeste *Kemper* Koeijen zijn geheel bruin; elders heerscht het zwart, of het grijs; het geheel wit is overal bekend, echter maar een enkele hier of daar, doch men maakt er niet veel werk van: de oude *Batavieren* hielden witte Koeijen of Stieren zeer in godsdienstige achting.

Dan, laten wij nu tot onzen taak overgaan, en de onderscheiden benamingen der kleuren, die onze Veehoeders van het bont ontleenen, voordragen, zoo als die in derzelve gemeenzamen Veehandel plaats hebben. Om dit zoo veel mogelijk geregeld te verklaren, vereischt de beteekenis van het woord *bont* hier eenige opheldering; want alschoon men door *bont*, met opzigt tot de Runderen; meestal eene vermenging van kleuren verstaat, zoo wordt ook somtijds door *bont* eene zachtharige huid begrepen,

HET RUNDVEE. al is die van eene enkele kleur; bij voorbeeld, onder de Pelterijen noemt men het
 I. Afd. spierwit Ermelijn, het roode Vosfenvel,
 III. het zwart, grijs, graauw, Otterbont, de Sa-
 Hoofdst. bel-, Hazen-, Konijnen- en andere vellen, niet om de kleur, maar om de zachtheid en verwarmende eigenschap, *bont*, waarom men van iemand, die warm in zulk een pels gekleed gaat, zegt: *hij zit dik en warm in het bont*. Van de Koeijen, die dik in het haar zitten, zegt den Boer: *hij zit dik in het wand*, door *wand* de huid verstaande, als iets dat verwarmd; doch spreekt hij van een bonte Koe die gevlekt is, dan zegt hij: *die Koe heeft een mooie bonte rok*, of *bont wand*.

Uit dit alles blijkt, dat de benaming van *bont*, *bonte Koe* enz., eigenlijk beteekend eene geplekte of gevlekte Koe van verschillende kleuren, hetwelk onze oude Landzaten *gegremmeld* noemden, dat is gemengd: *Maculatus*, *geplekt*, *gevekt*, volgens KILIAAN, ZOO als ook VONDEL in de vertaling van VIRGILIUS zegt:

Gegrem-
melde Koe.

Een die gegremmeld is, zal mijne keur niet stooren (*).

De eerste benamingen spruiten dan eerst uit de enkele of onvermengde hoofdkleuren, als wit, zwart, rood, grijs of vaal; de tweede zijn de vermengde, die het bont voortteelen. Onder enkele en onvermeng-

(*) Vergelijk hier voren bladz. 195.

mengde is de voornaamste kleur: *Rood* of *bruin*; deze noemt men dus *roode* of *bruine* Koe, Os of Stier. Deze zijn echter nimmer zoo eenkleurig, of het bruin is omtrent de ooren en oogen, en den nek hooger van kleur; men vindt in dezen het haar middelmatig lang en zacht, en dikwijls zeer ruig.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
III.
Hoofdst.

Roode of
bruine
Koe.

Wit. Dit soort is er dikwijls; de oogen zijn meest altijd, gelijk in all' het spierwit viervoetig gedierte, rood; zij zijn meest altijd ruig en stroefharig; men houdt ze voor zwak. Volmaakt spierwit of hagelwit vindt men niet algemeen, er loopt altijd iets van het grijs door. Men merkt aan, dat het wit haar in de Koeijen afgeruid of door de blaarziekte uitgevallen zijnde, nooit weêr aangroeit: in der daad zal men ook de witte Koeijen doorgaans hier of daar met kale plekken zien, zoo dat men ze *rappig* of *schurffharig* noemt, denkelijk om dat die smet op het wit zichtbaarder is.

Witte
Koeijen.

Rappige
Koe.

Zwart is de derde hoofdkleur: deze zijn zeer gemeen in *Holland*, doch hoe geheel en al zwart zij zijn, hebben de meesten een klein wit kolletje voor den kop. De zwart-harige Koeijen zijn zonder tegenspraak de fijnste en gladste van haren, meest altijd glimmende, zelden vlokachtig; men houdt dezelve voor het fijnste ras.

Zwarte
Koeijen.

Ros. De roskleurige Koeijen zijn eigenlijk dat soort, dat, als het ware, tusfchen bruin en paars in is; zij zijn niet algemeen, en doorgaans ruig en het haar vlokkig, zelfs

Rosfe
Koeijen.

HET RUNDVEE. krullokkende; dit soort komt nabij aan de wilde Koeijen van *Duitschland*. Ik heb er gezien, van welke het haar krulde als Schapenvagten (*). Vervolgens volgen de Koeijen die wel geen eigenlijke hoofdkleur hebben, maar echter door de vermenging van het haar eenkleurig schijnen, als b. v. van de *Rosfe* Koeijen zijn er ook nog verscheiden; welker kleur tusfchen hoog bruin en grijs is.

Beife Koeijen. Deze naam werd in *Holland*, althans in *Rhijnland*, gegeven aan een soort van Koeijen, welker kleur als muisvaal is, en gemengd tusfchen vaal-zwart, blaauw en roskleurig, als hebbende iets van beide, hier van komt, naar gissing, het woord *beis*.

Muisvale Koeijen. *Muisvaal*, is ook omtrent als *beis*; doch meer met fijne witachtige haartjes vermengd; 't welk eindelijk verloopt op grijs.

Grijze Koeijen. *Grijs*, is volkomen een mengfel van zwart en wit haar, zoo als men weet wat grijs is.

Blaauwe Koeijen. *Blaauw*, of blaauwe Koeijen, zijn niet gemeen, of bestaan eigenlijk niet regt blaauw; men diende blaauwachtig te zeggen, want het geen de Boer blaauw noemt, is na het blaauwhellende, meestal blaauwachtige haren, met wit of grijs vermengd; men vindt dit foort nog al vrij gemeen, en houdt het voor goed Ras.

Geele Koeijen. *Geel* is er ook, doch niet volstrekt geel, maar wel geelachtig ligt bruin, dat men

ligt

(*) Zie hier na op Plaat IV.

ligt bruin noemt, in tegenstelling van hoog bruin. Deze soorten zijn er zeer velen; doch doorgaans wit aan den buik.

Meerder hoofdkleuren van haar kunnen er zijn; doch zijn ons niet bekend; ten ware men hier of daar eenige meerdere of mindere vermenging vond, waar uit dan die onnagaanbaare menigte van verscheiden vermengde vlekken, sprenkels en plekken, die men bont noemt, ontstaan, en waardoor in *Holland* en *Vriesland*, gelijk ook in gansch *Nederland*, bij uitnemendheid den naam van *Bonte Koeijen* voorkomt, zoo dat men schier overal, waar vee-rijke Dorpen of Markten zijn, uithangborden vindt, waar op een Bonte Koe, een Bonten Stier, Bonten Os of Kalf geschilderd staat, met een Rijmpje of Boerensnakerij er onder. Mij is er een bekend, waar mede ik mijne Lezers wil vermaken. Een zeker Schilder, te *Leyden*, JAN VAN DOORNIK genaamd, welke vermaard was in het schilderen van Uithangborden, en een bekende klughart was, wierd door een Boeren-Herbergier gevraagd, hoe veel het schilderen van een Bonten Stier wel kosten zoude? Onze JAN vroeg aan den Boer, of de Stier los en vrij, dan of hij gemuilband en aan een touw moest loopen, zoo als men meestal ziet, en of het vast Bont moest zijn, dat niet verschoot, dat dit verschil in de prijs maakte, want, zoo hij er een touw en een ketting aan moest schilderen, en vast bont, dat dit eens zoo veel zoude kosten om de kunst, die er tot

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

III.

Hoofdst.

Bonte
Koeijen.

HET
RUNDVEE.
I. Afd.
III.
Hoofdst.

een touw en ketting en vast bont vereischt werd. Den Boer, gelijk meest alle Boeren, op de beurs gesteld, oordeelde dat hij de kosten van de ketting en touw, den muilband en het bontverschil, wel ontbeeren konde, bestelde dus de Stier los in de weide loopende, en het Bont, zoo als het den Schilder goed dacht, voor twee Ducatonnen. JAN VAN DOORNIK nam de penceelen, en schilderde met vaste olijverw, een fraai Landschap, waar in hij vermaard was; dit opgedroogd zijnde, schilderde hij met gomwaterverw, een schoonen jongen Bonten Stier er op, waar onder dit referijn, want de Schildersbaas behoorde tot de Rederijkers-kamer der *Witte Akkolijen*:

In de Roodbonte Stier,
Tapt men Wijn en Bier,
Gaat hier niet voorbij,
Of houd de Stier wel in de wei.

Dit Uithangbord stond den Hospes wonder wel aan, en vooral het Rijmpje, weshalve hij JAN de twee Ducatonnen gaf, en hem nog daar en boven met een frische teug beschonk: maar wat gebeurdt er? er vallen regenbuijen en windvlagen, zoo dat de waterverw losweekende, eerst het bont, en eindelijk de geheele Stier verdween. De Boer hier over verzet en vertoornd, wierd door den Verwersbaas van het Dorp onderrigt, dat dit de schuld van den Schilder was. Hij snelt naar den Schilder toe, verwijt hem zijn slecht schilderen, en zegt dat den Stier uitgewischt en weg was.

Wel,

Wel, zeide JAN, heb ik u niet gevraagd of gij den Stier gemuilband en aan een touw en vast bont wilde hebben, dan zoude hij niet wéggelopen nog het bont verschoten zijn; maar nu hij los in de weide liep, had gijter op moeten pásfen, daarenboven heb ik op het bord gezet: *houd den Stier wel in de wei*, en u gewaarschuwd. De Boer voelde de zet, en mede tot de Raderijkerskamer: *uit zoetigheid meer*, te Zoetermeer, behorende, verzogt hij aan JAN om dan een gemuilbanden Stier aan een touw, die niet weg liep, en met vast bont te schilderen; en beval den Schildersbaas er onder te zetten:

HET
RUNDVEE.
I. Afd.
III.
Hoofdst.

In de vast roodbonte Stier,

Tapt men Wijn en beste Bier,

Treé gerust in, Man of Vrouw,

Want de Stier loopt aan een kettingtouw.

Hier mede eindigde deze koddige Historie, die veel gerucht in dien tijd-gemaakt heeft: en in vele gevallen maakte deze snaaksche Uithangbord Schilder er verscheiden, als hem iets dergelijks voorkwam, waar van er eenigen hier te *Leyden* bekend zijn. Ik heb, jong zijnde, dezen JAN VAN DOORNIK nog gekend, en dit vertelsel bij overlevering, uit goeder hand, vermits deze Schilder veel voor mijn Grootvader, JAN BERKHEY, die een Konsthandelaar en kenner was, schilderde. In het voorbijgaan kan dit klugtje dienen, ten bewijze van den schertsenden aard der Boeren Landzaten, en tevens tot nadere

HET
RONDVEE.

I. Afd.

III.

Hoofdst.

verklaring van nog verscheiden scherrferijen, die uit het verschillend bont der Koeijen kunnen ontstaan.

Het voornaamste bont der *Hollandsche* Koeijen is, of rood- of zwart bont; het is moeilijk te bepalen welk Ras in dezen de overhand heeft; doch men kan op vrij aannemelijke opmerkingen, aan het rood bont den voorrang geven, mits men opletteid nagaat de Streken en Landsdouwen, of de geneigdheid der Boeren, die het meest tot dit of dat bont overhellende, zeker soort aanfokken; want men vindt Streken, daar de Boeren meest op rood bont of rood vallen, bij voorbeeld, in het hoge van *Zuid-Holland*, insgelijks aan den Rhijnkant, bij *Bodegraven*, *Zwammerdam*, omstreeks *Oudewater*, *Waddingsveen*, en in de meeste Droogmakerijen. Ik bente meer in dit gevoelen versterkt geworden, zints ik onder de hier voren * aangehaalde drift van bij de honderd jonge Stieren, welke van die Streken kwamen, geen eene zwarte gezien heb, maar meest alle rood of roodbont. Integendeel schijnt het mij toe, dat de *Noordhollanders* en *Westfriezen* meest op zwart bont vallen; althans men vindt in *Kennemerland*, omstreeks *Haarlem*, *Amsterdam* en in *Amstelland*, ontelbare Boerderijen, die men schier aan het bont, en wel aan het zwart bont der Koeijen, onderkennen kan; er zijn er, die opzettelijk hier toe de Stieren of Bullen van hun Ras aanhouden, en ik voor mij vermoede, dat de meeste Beemster of Parmerbullen, zwart of

zwart

* Zie
bladz. 64.

zwart bont zijn; dit kan iets ter zake doen, om de kiesheid en oplettendheid der Natie, in de kennis der kruising van het Ras der Runderen te bewijzen, even zoo als men ontegenzeggelijk bewijzen kan, dat er geene Natie boven de *Hollanders* en *Noordhollanders*, aan mij althans, bekend is; waar onder de kunst van het kruisend vermogen der voortteling, buiten het Rundvee, ook bijzonder in het schoon gevederd Gevogelte, beter wordt uitgeoefend. De *Leydenaren* zijn zoo ervaren in het voortfokken en laten uitbroeden van allerlei vederkleuren onder de Duiyen en Hoenders, dat zij genoegzaam zeker zijn, dat zij na het tweede of derde broed, een geregeld ras of soort kunnen aanhouden; en wie onder de zoogenaamde Hennen- of Duivenmelkers, wie in *Noordholland* bekend is, weet niet, dat de *Schager*, en in die Streek aangekweekte Hoenders, een der bijzonderste soorten zijn, die voorheen zoo algemeen niet waren, en nu evenwel tot een bestendig Ras gebragt zijn. Iemand vraagt mogelijk wat eigenlijk dat kruisen van het Ras zij? wij zullen het verklaren, om dat het tot de vermenging van het bont in de Koeijen behoort. Wanneer een Duivenhouder eenig fraai bont of ander soort van veeren wil aanfokken, en hij bezit er geen vast paar van, dan ziet hij hier of daar een jong paar, of een alleen, 't zij Duif of Doffer te bekomen, en laat die paren met een bijkomende vederbont: het paar 't welk uit deze twee voorkomt, is gewoonlijk basterd,

HET
RUNDVEE.

I. Afd. I

III.

Hoofdst.

of

HET
RONDVEE.

I. Afd.

III.

Hoofdst.

of zoo zij het noemen, vuil: maar dan laten zij dit jonge paar weder broeden, of wel paren met een tweede teelt uit het eerste Ras, waarna het dan schier vast gaat dat zij daar van een bestendig Ras bekomen, want dan keert de natuur tot haar eerste kleur weder. De Paardentuischers of Roskammers, weten dit ook in het verkiezen der Merrien en Hengsten; dit heet men Ras kruisfen. Bij ons Menschen is het over bekend, dat een blanken en een zwarten, een middelfoort voortbrengt, 't welk noch blank noch zwart is, maar van beiden Natien iets heeft, doch zoo dra teelt zulk een halfkleurige niet weder voort met een der beiden kleuren, of eer het derde of vierde geslacht daar is, is de kleur wedergekeerd tot zijn oorsprong, gelijk ook bij de Blanken de zoogenaamde moederylakken of maanvlekken, muizevlekken, waar omtrent onze Natie vele bijgelovigheid bezit, altoos bij het overkruisfen van het eerste of tweede geslacht verdwijnen. Deze kruisfing of verschillende paring van eene Koe telkens met eene andere Stier, of ook den Stier met Koeijen van velelei soorten van bont, veroorzaakt dan zeer zeker die verbazende verschillendheden van bonte en geplekte Koeijen in ons vee-rijk Vaderland; gelijk wij dit in Plaat II. in tien à twaalf verschillende Bonte Koeijen hebben afgebeeld, en in het op die Plaat geplaatste versje, hebben verklaard.

Het getal of de berekening der mogelijke Bontsoorten, is gedeltelijk alrede in dit
Hoofd-

Hoofdstuk breedvoerig betoogt, en zoude wel op honderd drie en veertig soorten van bont, door kruising met verschillende Stieren kunnen worden gebragt, en voorwaar, iemand die met een schilderkundig, en vooral met een verwonderd oog, *Hollands* beemden en weiden beziet, staat verbaasd over die wonderlijke schakeringen van allerlei bonte Koeijen, Ossen of Stieren. De Boer kent die verschillendheden bijzonder, en geeft voornamelijk de volgende verschillende bonte Rasfen, nog de volgende namen:

HET
RUNDVEES

I. Afd.

III.

Hoofdst.

Rood bont is, als de Koe groote roode plekken op eene witte huid heeft. In deze soort merkt men op, dat de neus, den nok of nek, en de dijen de grootste roode plekken hebben.

Rood
bont.

Rood mengelbont is, als de roode plekken genoegzaam evenredig zijn aan den witten huid.

Rood
mengel-
bont.

Wit bont is, als het wit de overhand heeft, het zij in zwart of rood.

Wit bont.

Roodplekt of *tijgerrood* is, als de roode plekjes klein, en als een tijger geplekt zijn. Dit soort is niet gemeen, en wordt ook niet veel geacht, niet te min zijn zij fierlijk.

Rood-
plekt of
Tijger-
rood.

Hier op volgt nu het tweede hoofd-ras, te weten:

Zwart bont, welker verschillendheden insgelijks van de grootte of kleinte der plekken afhangen, en waaromtrent meerder bijzonderheden voorkomen dan in de rood bonte rasfen. De zwartbonten hebben door-
gaans

Zwart
bont.

HET
RONDVEE.

I. Afd.

III.

Hoofdst.

Tijger

zwart.

Zwartkop.

Oogzwart.

Zwartoor.

Dominé's
bont.

Trekmuts.

Blaerbont.

gaans zwarte koppen en horenen, de meeste plekken op de schoft en heupen.

Zwart getijgerde: eene Koe met zwarte tijgervlekjes.

Zwartkop: eene Koe die geheel wit, of ten minsten weinig geplekt is, en een geheele zwarte kop heeft, schoon het lijf wit is, dat nog al gebeurt.

Oogzwart: eene bonte Koe met een witten kop en zwarte oogen: dit is vrij algemeen aan de zwart bonte Koeijen, vooral aan de Stieren.

Zwartoor is insgelijks, als de kop wit is en de ooren zwart zijn, hetwelk mede genoegzaam aan allen eigen is. Maar wie hoorde ooit van *gebefte Dominé's Koeijen* of Kalven met een *Trekmuts*? enz. Onze Boeren-meiden en knapen echter doopen sommige foorten aldus.

Dominé's bont is dan eene zwarte Koe, die boven aan den kopskem tegens de borst wit geplekt en als gebest is.

Trekmuts. Een Koe of Kalf met een *trekmuts* is een pikzwarte Koe, met een geheel witten kop. De bescheidenheid verbiedt om de naams-oorsprong hier van te melden, bij de Boerenknechts en Meiden is dezelve echter wel bekend.

Blaer- of bleerbont, Bleskoe, is insgelijks eene zwarte Koe met een witten kop, doch eigenlijk met een witte kol of bles, volgens KILIAAN; want *bles* en *blaar* beteekende oudtijds hetzelfde, en nog, vooral ten aanzien van de Paarden; doch dit woord

blae-

Blaere Koe bezigen de Boeren thans niet veel, om dat men door eene blaere Koe ook verstaat eene Koe die de Blaar- of Pofziekte heeft gehad; dit foort noemde men oudtijds, en nu nog, *rappige Koeijen*, hetwelk zoo veel zegt als *schurftige Koeijen*.

Witlakensche Koe is een bijzonder ras, dat namelijk geheel zwart is, dat is, aan de voorschoft, achterschoft en kop, doch over het middenstel spierwit, zoo dat het schijnt als of men een wit linnen laken over een zwarte Koe gespreid had; dit foort is vrij raar, men ziet ze niet gemeen, althans niet volmaakt witlakensch; evenwel heb ik er in eene weide bij *Noordwijk Binnen* eens vier fraaije bij een zien grazen, met nog andere daar nabijkomenden, zoo dat ik gisfe dat de Boer hier van een ras zocht aan te fokken. In eene weide bij *Wilnis*, onder het Sticht van *Utrecht*, liep in den jare 1796. eene geheele koppel, van 15 of 16 Koeijen, met eenen Stier, welke daar aangefokt waren. Even zoo welnu als een zwarte Koe een wit laken over de huid kan schijnen te hebben, zoo zijn er ook roodlakensche; maar bijzonder worden de witlakensche door eenige wel eene *Kraamkoe* genoemd, om dat, als op sommige plaatsen eene Boeren Kraamvrouw in de kraam sterft, dan, bij het begraven, een wit laken over de zwarte baar gespreid wordt (*).

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
III.
Hoofdst.

Witlakensche Koe.

Zwart-

(*) Zie *Nat. Hist. van Holl.* Afbeelding der Begravenisse.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

III.

Hoofdst.

Zwartla-
kenfche.

Zwartlakensche, dat is, als het voorstel en achterstel wit, en het middenstel integendeel zwart is, en dus het tegengestelde van wit laken: zoo zijn er ook die het hoofd, den nek en het staartstuk wit hebben. De Boeren noemen deze wit- of zwartlakensche Koeijen meestal *lakenveldsche Koeijen*, ook wel *wit- of zwartvelders*, om dat het laken op den rug als op een veld ligt uitspreid.

Bagijne-
kap.

Bagijnekap is er ook; dit zijn gemeenlijk kleine Koetjes, wier horenen niet uitgewasfen zijn, en de kruin zwart hebben, zoo dat deze zich als eene zwarte Bagijne tipkap vertoon, en even of zij een ouderwetsche Bagijnehuik dragen.

Zwartrug.

Zwartrug: het is zeer ongemeen, als eene Koe geheel wit, maar zwart op den rug is; integendeel is het aan de meeste zwart bonte Koeijen genoegzaam gemeen, dat de rug of de nok wit is, en meest altijd de fcheidingen van de ruige bonte plekken van het wit achter de voorpooten, en voor de achterpooten aan den rug beginnen, gelijk meest altijd: in welk ras van bont het valde, de buik en de onderlel der krop of kossem wit is, het uur is echter fomtijds geplekt, de staarten in alle bontsoorten zijn meest met een witharige pluim of haarlok.

Zwart-
snuit.

Zwartsnuit, *zwartmuil*, is eene Koe die een witten kop of kol, en een zwarten muil heeft. De muilen der Koeijen zijn bovendien dikwerf ook wel geplekt naar den aard van het bont, doch niet zeer algemeen,
door-

doorgaans zijn dezelve zwart of vaal; de witte Koeijen hebben echter meestal roodachtige muilen.

Blaauwbont is insgelijks vrij gemeen. Dit soort is doorgaans zacht en schilderachtig, gelijk ook

Beis - of *grijsbont*, welker beide mengeling dikwerf, als het ware, witte of zwart vane paarfe randjes fchijnen te hebben, gelijk dit ook wel in het roodbont valt, als welke plekken nooit zoo fcherp afteekenen als in het zwart bont: — dit hebben onze grootfte en voornaamfte Schildersbazen altijd waargenomen, zoo dat een Kunstkennër, ja een kundige Boer, wel dra hier aan ontdekt of de natuur gevolgd zij; het is dus die dommelige fmelting der bonten, die een Schilder, wiens liefhebberij zich tot het fchilderen van Beesten bepaald, vooral behoort in acht te nemen.

Hier mede de voornaamfte rasfen van bonten kortelijk befchreven zijnde, behoeven de nog overige kleinere bijzonderheden geen breeder uitleg, als, bij voorbeeld: *vaalbont*, *munnikkenbont* enz, dat een donkerbruin bont is, nademaal alle die onderscheidingen afhangen van de zinnelijkheid der geenen, welken hier op fpeculeeren, en niet zelden worden de Koeijen genoemd naar de overeenkomst van het bont met een of ander figuur, zoo als van *Bagijn*, *trekmuts*, *witlaken* enz. gemeld is.

Een woord echter nog van de onderscheiding der kleuren aan de pooten of voeten. De gemeenzame oplettendheid hier op ver-

HET II
RUNDVEE.

I. Afd.

III.
Hoofdst.

Blaauw
bont.
Beis bont.

Munnikke
bont.

Witpooten, enz.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

III.

Hoofdst.

oorzaakt veeltijds de grootste onderscheiding, gelijk dit de advertentien in de Couranten, wanneer eene vermiste of gestolen Koe wordt uitgeduid, volkomen getuigen; als dan vindt men doorgaans, bij de omschrijving van het bont, gevoegd: *witte* of *zwarte pooten*, of *witvoet*, en met reden, dewijl de meeste Koeijen, van welk eene kleur dezelve ook zijn, aan zwarte of witte voeten, of wel voornamelijk witte voorvoeten of voorpooten onderkend blijven, vooral witte, dat is, dat de pooten van de knieën of hakken af wit-harig zijn. Door zulke voeten worden daarom hier niet verstaan, de eigenlijke voet of de gehorende klauw, alſchoon dezelve naar de kleuren van het Beest verschillen: in de zwarte Koeijen meest zwart, in de roode vaalachtig, in allerlei bont is dikwerf het horen der klauwen of schoenen bleek gestreept, al hetwelk ook zijne opmerking verdient, en tevens bij de beschrijving der horenen nader zal voorkomen; het zij hier voldoende, ten aanzien van de benamingen, die eene Koe van zijne pooten, of, het geen wel op te merken is, van zijne voeten ontvangt; althans in ons *Rhijnland* zegt een Boer doorgaans *zwartvoet* of *bruinvoet*, meest *witvoet*, *witbak*, zelden *witpoot*.

Staart-
onder-
scheid.

Behalven dat zijn er nog zeer algemeene naams-oorzaken, die uit den staart der Koeijen ontleend worden, als daar zijn: *vlosstaart*, *pluimstaart*, *ruigstaart*, *wolve-* of *vosfestaart*, *ruistaart*, *rotte-* of *muizestaart*, *kort-* of *langstaart*, ook *kwis-*

kwispelstaart; die allen dus onderscheiden zijn:

Vlosstaart is, als het geheel beloop der staart van het lendenkruis af, als wollig is.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

III.

Hoofdst.

Pluimstaart is algemeen, en een natuurkenmerk der Koeijen, het is, als aan het einde der staart een bos haar als eene pluim afhangt en nasleept, en wordt genoemd:

Vlosstaart.
Pluim-
staart.

Cauda plumosa (*pluimstaart*): LINNÆUS noemt het *Cauda floccosa*, en bij de ouden werd het genoemd *Cauda Leonina* (*Leeuwestaart*), naar de gelijkheid der haarpluim aan den staart der Leeuwen. Dezelve is doorgaans wit, doch niet zelden morsfig, om dat zij op de schijthak vleid: doch onze kiefsche Boeren houden ze zuiver; in de stallen binden zij die op, en laten ze aan een touwtje over de goot hangen, zoo dat ze die niet met den drek kunnen bemorschen, en dus beletten zij het aanbakken der drekklonteren, en de Koeijen worden niet morsfig, zoo als dit in andere minder zuivere stallen altijd het gevolg is: waarom zij ook eene morsfige Melkmeid *klontergat* noemen.

Ruigstaart komt naast aan *vlosstaart*, Ruigstaart. maar met dit onderscheid, dat het haar niet zoo vlos zacht is.

Wolve- of vossestaart is, als de staartpluim hooger op begint, en, even als bij de vossen, allengs een grooten algemeenen pluim maakt, 't welk somwijlen aan de roode of ruige roodbonte Koeijen eigen is, doch als een gebrek wordt aangemerkt.

Wolve-
of vosse-
staart.

Er is nog een soort, dat zij *wolvenstaart* noemen, als de staart rappig of schurft is, 't welk men dan ook wel *wolfziekte* noemt,

HET
RUNDVEE

doch waar over wij nader zullen spreken bij de behandeling der ziekten.

I. Afd. *Ratte- of rotte- of ook muizestaart,*

III. is als de geheele staart kaal is, stoppelig

Hoofdst. haar heeft, en de pluim uitgeruid is of uit-

Rotte- of valt: dit is almede een gebrek in de Koei-
muize- jen, en een teeken van ongansheid; men
staart. noemt ze ook *ruistaart*, om dat de kaal-

Ruistaart. heid door afruijen van het haar ontstaat.

Kortstaart. *Kortstaart* is, als de staart niet langer is dan op of even aan den schijthak, dat echter niet veel gebeurt, en meest aan kleine gestellen eigen is.

Langstaart. *Langstaarten* zijn, die tot over de hielhakken en kooten overslepen, en zoo als VIRGILIUS zegt, in het uitrekken den staart langs den grond slepen: zulke staarten hebben de Ossen, vooral de *Deensche*, veel.

Kwispel- *Kwispelstaart* is genoeg bekend: alle
staart. Koeijen kwispelstaarten onder 't grazen om de vliegen af te weeren; maar er is nog eene gewoonte, uit dit staartkwispelen ontstaande, die mischien en wel meest uit eenige jeukerigheid of onderhuidsche prikkeling ontstaat, waar door sommige Koeijen de staart krom en altijd in beweging houden; hier op slaat dit Boeren rijmpje:

De Koe, die draagt een kwispelstaart, daar aan een kwispelkwest,
Daar meê zoo jaagt zij wrik wrik wrak de vliegen van haar bast.

Stijfstaart. *Stijfstaarten*: dit komt voort uit een gebrek van de aanwas der staartwervelen, of het lendenwee, bij de ziekten en beenkunde nader op te helderen.

Muil en *Nog zijn er oplettendheden op den muil,*
neus. *de neus en de kol, zoo als dadelijk volgt.*

De

De muil of de neus der Koeijen verschilt meest altoos naar de kleur van het bont. In de spierwitte of sterk witbonte Koeijen zijn de neusgaten doorgaans vleezig rood; in de roode, roodbonte of zwarte, blaauwachtig, zoo ook in de beisen of blaauwen; in de tijger- en zwartbonten zijn de lippen der muil dikwerf vol zwarte tijgervlekjes of gespikkeld; dit is aan allerlei bont insgelijks eigen; hier van *spikkelmuil*.

HET
RUNDVEE.

I Afd.

III.

Hoofdst.

Tijger-
muil.

Spikkel-
muil.

Blaauwmuil of *gladmuil*, als de lippen, 't welk genoegzaam algemeen is, blaauwachtig glad zijn.

Blaauw-
muil.

Rimpelmuil: als de muil gerimpeld is, dat meest alle oude Koeijen hebben

Rimpel-
muil.

Stekel- of borstelmuil, dat is, als de neus en kinharen borstelig en stijf zijn.

Stekel-
muil.

Smoufemuil, dat is, als de Koeijen, 't geen veelal gebeurt, een foort van een baard aan de kin hebben.

Smoufe-
muil.

Snotmuil, als de Koe snotterig is, dat zich wel verstaat in vergelijking met den Mensch, gelijk nog ontelbare dergelijke onderscheidingen meer.

Snotmuil.

Uit de gestalte zijn er insgelijks zeer vele op te noemen, als: *breede Koe*, *smalle Koe*, *gedrongen Koe*, (ook volgens de Latijnen *Bos quadratus*, *vierkante Koe*,) *lange Koe*, *schrake Koe*, *scharprug*, *holrug*, *rare Koe*, dat is fijn en welgemaakt, *ruige Koe*, *gladde Koe*, en onnoemelijke anderen, die de onderscheiding naar een ieders uitdrukking maakt, en niet zelden de gebreken aanduiden, waar van op zijne plaats telkens nadere ophelderingen volgen zullen.

Gestalte-
namen.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

III.

Hoofdst.

Koehaar.

Nu blijft ons nog overig om ook iets te melden van de natuur van het Haar. Hier in is een opmerkenswaardig onderscheid, zoo dat het schijnt dat de verschillende kleuren een invloed op de haarvlok hebben. Over het algemeen is het rood haar het langste en ruigste, eenigzins vlokkig; van sommige Koeijen of Ossen groeit het langs de nok, de nek, den hals en schoft zeer ruig en lang, anderen wederom hebben onder de kin en langs den hals insgelijks langer vlokking of baardmuil; zulk soort heeft de geheele huid met langer haar bezet, zoo dat het zelfs al golvend en ruig door een vleid Dit haar wordt ook daarom boven al gezocht om er zekere Kleden, die men Koekleden noemt, van te bereiden, ook om Zadels en Matrasfen mede te vullen; doch hier toe dient het gemeenste soort. Men heeft, zoo ik meen, nu eerst in deze eeuw, althans in ons Land, de kunst uitgevonden, om Koehaar tot eene groote lengte te spinnen; althans binnen de Stad Leyden is zekere JAN LAZAAR, wiens Zoon die Fabriek nog aanhoudt, zoo verre gevorderd, dat hij thans Gangkleden en een zeker soort van Karpetten van zoodanig Koehaar, tot zulk eene lengte maakt als men begeert; zoo insgelijks Kamerkleden met verschillende streepen, ook zaaldekken enz. kortom, men maakt thans van zulk bereid Koehaar, wat men wil, en vooral als het met zeker soort van wol, zoo men zegt, geplamoest is; doch het geen zeldzaam is, en dat ik geloof, dat niet algemeen

be-

bekend is, (althans ik ben nog niet lang hier van onderrigt) is, dat de Fabrikeurs van Koehaarkleden, overal bij de Haarsnijders het kort Menschenhaar, dat niet tot pruiken kan dienen, laten opkopen en dit onder het Koehaar mengen en tot grove draden spinnen. — Aangaande het zwart haar, dit is doorgaans korter en gladder, echter somwijlen ook wel vlokkig; doch op verre na zoo grof en wollig niet als het bruin haar, maar is stroever: dit doet mij vermoeden, zoo als wij reeds hier en daar hebben aangetoond, dat het rood, ros of roodbont het natuurlijkste Ras is dat nog van de Woudosfen of wilde Duitfche Ofsen is overgebleven: nademaal deze Ofsen, wier eigen foort nog in de *Poolfche* of *Hongaarsche* Bosfchen bestaat, na dat zij door de bevolking uit *Duitschland* en de *Nederlandsche* Bosfchen verreist zijn, en alleen thans bij ons bonter, en de haren korter geworden zijnde, door de vermenging en invoer van Koeijen, die gladder en korter van haar zijn, en meest allen na het grijs en zwart helden, deze verandering ondergaan hebben: zoo dat wij niet fehroomen, vast te stellen, dat de fijnheid en glimmende gladheid van het zwartharig Ras, meerder vatbaar is geweest voor ons klimaat, als het natuurlijk *Duitsch* Ras; daarenboven houdt men het daar voor, dat de zwartharige Koeijen het fijnste en vaste vleesch hebben, 't welk ook zeker van onze malsche weiden afhangt. Men vindt insgelijks onder de zwartharige kleine Koetjes, die laag van poten en fijn van horenen zijn, welker haar zoo gitzwat, kort en

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
III.
Hoofdst.

Zwart
haar.

HET
RUNDVEE
I: Afd.
III.
Hoofdst.
Rare Koe,
fijne Koe.

fijn is, dat het zelfs in de zonnescijn als satijn glimt; deze Beesjes noemt men raar; (zie boven *Rare Koe*) het is, zeggen de Vleeschhouters, all' fijn en raar, wat er aan is. Nog merkt men op dat zwartharige of zwartbonte Koeijen of Ofsen meer gehard zijn tegen koude of ongemakken dan eenig ander haar; dit is niet zoo ongegrond of het heeft zijn bijval uit de Natuurkundige Waarnemingen der proefnemende Natuurkunde, waar door men betoogt, dat de zwarte kleur voor de lichtstralen of luchtinvloed minder vatbaar is dan andere kleuren: en dit overgeflagen, merkt men wijders op, dat het beis of vaal haar meestal ook kort en glad is

Krulhaar. Maar er is een soort van ros krulhaar, dat naar het bruin of omberbruin heldt, welker vlokking volmaakt krult als de vlokken van een krulhond, of een lamsvel: inderdaad is dit haar zagt en wollig, vooral aan den hals en de borst, daar het sterker gekruld is, en zich als met ploojen en rimpels op een vleit, velen van dit soort heb ik niet ontmoet, doch hier en daar eenigen; in dit jaar, terwijl dit ter persse was, heb ik nog een dergelijk Kalf gezien; doch de bijzonderste die ik ooit gezien heb, was op de stal van ARIJ BOER, te *Bodegraven*, dewelke ik, om de zeldzaamheid heb afgeteekend, en derzelve afbeelding hier nevens op Plaat IV. gevoegt. Men ziet er duidelĳk de wolvlakking in, en daarenboven, 't welk het opmerkelijkste is, op den kossem tot boven de kin, dik gekrulde ha-

Verklaring
van Plaat
IV.

J. L. S. v. 8. del.

J. P. A. M. fecit.

R

R
fi.

V
V
I

haren afhangen, zoo dat deze Koe volkomen een Ram geleeke, indien de horenen en de kop geene Koe teekende.

HET
RUNDVEE.

Nu moeten wij nog iets van het blaauw, blaauw bont en grijs zeggen. Over het geheel hebben de gemelde foorten iets van deze haren, uitgezonderd dat zij regter, stomper, en stroever schijnen, althans het grijs haar is ontegenzeggelijk het stroefste, zelfs is de kuif of starrenkol borstelig.

I. Afd.

III.
Hoofdst.

Blaauw
haar.

Eindelijk komen wij tot het wit haar. Dit is het allerweekste foort van allen, meestal ruig en lang, dikwijls krulvlokkig, somtijds geelachtig: echter zijn er spierwitte Koeijen van ongemeen fijn haar en glad: dit foort is bij de Vleeschhouwers en Boeren in achtting, anders houden zij niet veel van wit haar, om reden dat het veel afruid en uitvalt, en het ruig wit Ras, veel aan zeker foort van schurft onderhevig is. Er zijn er insgelijks, gelijk meer gemeld is, bij welken het wit haar uitgevallen zijnde, het zij natuurlijk, of door schurft, nooit, ten minsten zelden, weder aangroeit, gelijk hier na zal worden gezegt, hetwelk dan ook de reden is, dat men onder de bonte Koeijen, vooral de zwart bonten, het wit dikwijls kaal of kaalachtig ziet, daar het bruin of zwartharige, of liever de huid zelve gansch gaaf is.

Wit haar.

Meerder bijzonderheden over het verschilend haar der Koeijen zijn er waarschiijnlijk, doch daar wij het voornaamste, 't welk wij wetenswaardig oordeelden, hebben opgeteekend, laten wij het overige berusten.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

III.
Hoofdst.

De Hui-
den.

Ik kan niet nalaten om hier nog met een woord eenige aanmerkingen over de Huid der *Hollandsche* Koeijen te maken. Het behoeft geen bewijs, dat, daar de Veehandel zoo rijk en overvloedig in ons Land is, dat onder de voornaamste takken van handel, ook die van de Huiden begrepen is, hetwelk wij nader bij het opzettelijk verhandelen van de Veekoophandel zullen beschrijven. Alleen moet men opmerken dat de Huidekopers, Leertouwers of Lederbereiders, in *Holland* immers zoo oud bekend zijn als de Volkeren en Veehoeders, Koeijenhouders zelve, ja als die der eerstbekende Wereldvolken, in zoo verre, dat de oude Landbewoners het Leertouwen, Lederbereiden, zoo wel in den aard en de vastheid der Huiden van het Rundvee, dat aanmerkelijk nut en verschil kenden, en mogelijk beter dan wij, wegens de Horenen, het Bont, het Haar en de Huid betoogt hebben. Bij voorbeeld, men kent *fijne huiden, zachte huiden, lenige huiden, stroeve huiden, harde, jonge of oude Huiden* enz. Men kent ook een aanmerkelijk onderscheid in de *Oostindische, Westindische, Duitische en Hollandsche* Huiden, zoo in grootte als dikte of lenigheid; de grootste en zwaarste komen van de *Honduras*, bijzonder van de *Bueno Ayros*, welker Koeijen ook voor de bekende grootste gehouden worden. Van de *Kaap de Goede Hoop* bekomt men ook zware Huiden door de Kaffers, zoo als boven is aangestipt. De *Duitische* Huiden volgen hier op:
en

en offchoon de opgenoemde Huiden, de zwaarste en dikste zijn, komen zij allen te kort in de lenigheid, fijnheid en zachtheid, die de *Duitsche* Leertouwers aan het leder weten te geven. De eer van Opperbazen komt hen in dit stuk toe: en schoon het *Turksch* leder voor nog fijnder gehouden wordt, zoo halen zij hier niet bij, vooral als men opmerkt, dat de *Turken*, *Armeniërs* en *Persianen*, hun fijnst vermaard leder van Kemels- en Ramsvellen bereiden. De *Duitschers* daarentegen bereiden meest Koeijen en Osfenhuiden, en voornamelijk de allesovertreffende Hartenhuiden. Het is er ook dus mede gelegen, dat verre de meeste onzer kundigste Vaderlandsche Leertouwers, Duitschers zijn, of van Duitfche afkomst, alhier genaturalifeert, zij hebben dan ook in dien zin, deze wetenfchap met de verreizing en vermenging der eerfte *Hollanders* of *Nederduitschen*, in dit Land gebragt. Deze Leertouwers of Huidenkopers komen dan gezamentlijk daarin overeen, dat de Huiden der *Duitsche* en *Hollandsche* Koeijen beter tot zacht leder, dat is, vet leder, kunnen bereid worden, dan tot vast of zoogenaamd zoolleder; ook erkennen zij, dat, hoe fijnder haar, hoe fijnder huid. Ervarene Leertouwers, die ik hier over geraadpleegt heb, erkennen een merkelyk onderscheid in de Huiden van Koeijen of Ofsen, die uit sommige verschillende Dorpen of Landftreken uit de *Nederlanden* komen; daarenboven nog een verfchil in den aard van het

HET
RUNDVEE.
I. Afd.
III.
Hoofdst.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

III.

Hoofdst.

het bont en het haar, de zagtheid of wreedheid, jongheid of oudheid der Huiden, van alle welke verschillendheden het niet gemakkelijk valt reden te geven, om dat deze kennis afhangt van de bijzondere oplettendheden, die het vernuft en de ondervinding leert; intusschen is het bepaald waar, dat de Koe-huiden uit waterachtige Landen, veel rekbaarder en losser van poriën zijn, dan die van hoogere en droogere Landen: evenwel blijven de *Hollandsche* Kalfsvellen den palm strijken boven alle *Europeaansche*, of die van elders: nergens vindt men dezelve zoo groot en zoo fijn, hetwelk een natuurlijk gevolg is van de manier die onze Boeren, zoo *Hollanders* als *Noordhollanders*, hebben om ontzaggenlijke groote en vette Kalven te voeden. Voor het overige deelden de bereiden Koeijen - Ossen - en Kalveren-vellen of Huiden, gelijk overal, in de digtheid der poriën, die veel meer aan de Runderen en Paarden eigen schijnen, dan aan andere Dieren. Men weet dat de *Oostersche* Volkeren er wijnzakken van bereiden. De Herders hunne pijp - of doedelzakken. De Orgelmakers, Smits en Fabrieken hunne blaasbalken, en eindelijk de Soldaat zijn trom, die daarom ook den naam van *kalfsvel* bekomen heeft. Zoo zingt VONDEL:

Wanneer de felle krijgsrumoeren,
Op 't raat'lend kalfsvel zijn aan 't roeren,
Gespannen op den keteltrom,
Dan roept het krijgsgeschei alom
Den fieren krijgsman fluks te wapen.

Al hetwelk zamengenomen, een bewijs is van eene ongemeene digtheid, doch tevens elastiekheid der poriën van de huid der Koeijen, zoo dat de fijnste lucht er niet kan doordringen, en dus het kalfsveld die eigenschap heeft, die men aan het koper en metaal toeschrijft, en *sonum*, dat is, een klinkend geluid genaamd wordt, het geen een oplettend Natuurkundigen, een eenvoudig Landman al wederom moet opleiden, om hier in de onnaspeurlijke wijsheid der Voorzienigheid te erkennen, waar door zijn Vee, aan zoo veel hitte en koude in de open lucht bloot gesteld, natuurlijk beschermd wordt.

Luister eens, Lezer! luistert gij Godonterevende Materialisten! kunt gij mij gegronde redenen geven, waarom de Runderen en Paarden algemeen zulk een digten huid boven anderen Dieren hebben? is er eenige de minste twijfel aan, of het is daarom, dat de Schepper van het heel-al, deze Dieren geschikt heeft tot Dieren des velds? Dieren, die in de open lucht, op de vlakke der aarde leven moeten, en gevolgelijk hagel, sneeuw, vorst, rijm, weêr en wind, hitte en koude moeten doorstaan, daar in tegendeel alle andere Gediertens, wollige of gehaarde huiden, holen en nesten hebben? De Vosfen immers hebben holen, de Vogelen des Hemels hebben nesten: elk Dier heeft zijne schuilplaats, en zijn huid is gedekt naar zinnen aard, maar de Runderen, die met de Menschen tot op de koude Noorderklippen, de toppen der Alpen, in het brandend *Ae-*

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
III.
Hoofdst.

thio-

HET
RUNDVEE

I. Afd.

III.

Hoofdst.

thiopiën, in de woestijnen van *Arabiën* omzwerven — deze Dieren alleen hebben zulk een bijzonder gestel van huid en natuur, dat zij in alle de climaten, waar Menschen wonen kunnen, ook met hem leven en voorttelen; wat is dit anders als eene Voorzienige Wijsheid, daar ons eindig begrip voor stil moet staan! Gij, mijne Vaderlanders! gij behoortet vooral hier bij te blijven stil staan, als gij opmerkt, hoe in ons zoo wisselvallig klimaat, waar in wij dikwijls de eene week, den eenen dag, ja het een uur, zomer, hitte, droogte, regen en donderbuijen hebben, daar in het andere winter, koude, vogt, sneeuw, hagelbuijen, orkanen en winden heerschen, hoe, zeg ik, ons Rundvee, in alle die luchtverschillendheden met ons deelende, nogtans zoo welig tiert, zulke smakelijke boter, zulke vette kaas, zulk malsch vleesch geeft, als eenig *Europiesch* of ander Gewest? waarom is dit alzoo? waarom verteeren, vermageren alle andere soorten van Dieren, en zelfs vreemd ras van Runderen, van ongezondheid? is dit, waarde Lezer! niet der opmerking waardig, om weg te zinken in ootmoedige dankbaarheid aan den Heilbezorger van ons Vaderland, van ons klein plekje gronds, ons moeras, ons, door gansch *Europa*, ja door de geheele bekende Wereld, bewonderd Vaderland? Wel nu dan, verdient deze mijne bespiegeling uwe opmerking: wilt gij met toegenegenheid het doeleinde van mijn oogmerk

merk begunstigen, verleen mij dan uwe verdere aandacht op het gene ik nu ga vervolgen; laat ik U opwekken in het beschouwen van die aanmerkelijke kenteekenen en de volgende bijzonderheden van het Horengestel en den aanwas dezer Dieren, om daarna over te gaan tot de verbazende wonderen, die wij in het inwendig gestel der Koeijen ontdekken! Gij zult, ik beloof het u, wonderen leeren kennen, die u nog meerder zullen verrukken, dan de tot hier toe beschrevene zaken hebben kunnen doen: waarom wij zelve dan ook met nieuwen ijver overgaan tot derzelve ontwikkeling.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

III.

Hoofdst.

EER-

 EERSTE AFDEELING.

 VIERDE HOOFDSTUK.

Ontvouwende de algemeene en bijzondere kenmerken van het Herkaauwend Vee in het algemeen, volgens de stellingen der systematische Natuurkenners, bijzonder dat der Runderen; mitsgaders eene uitvoerige beschrijving van de groeiing en afbeelding der Horenen, en het Horengestel der Kocijen in het bijzonder.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
IV.
Hoofdst.

Thans eischt ons bestek om mijne Landgenoten te onderrigten in de kennis der verdeelingen, die de Natuurkundigen in het algemeen omtrent de Herkaauwende Dieren, doch inzonderheid wegens het Rundvee bepalen. Het eerste gedeelte zullen wij hier zoo kort mogelijk is, voordragen, en vooral het in onze eeuw meest aangenomen stelsel van LINNÆUS onderzoeken, om ook hier

hier van den Vaderlander kennis te doen dragen. De Natuurkundigen noemen alle Herkauwende Dieren *Ruminantia*, of *Vee*, (*Pecora*), gelijk ook dit laatste woord meest bij onze *Hollanders* bekend is, zoo ook in den Bijbel *Rundvee* voor groot en klein *Vee*: door groot *Vee* verstanden de ouden *Kemelen*, *Ossen*, *Koeijen* en *Paarden*; door klein *Vee*: *Herten*, *Geiten*, *Bokken*, *Rammen*, *Schapen* enz.; men onderscheidde hetzelfde, gelijk nu nog, in *Horenvee*, 't welk bij uitnemendheid op de *Koeijen* betrekking heeft; want de *Kameelen* hebben geene horenen, ook niet de *Reën* der *Herten* of de *Oijen* der *Schapen*, waar van alleen de *Hertebokken* en *Hamels* gehorend zijn; de *Geiten* en *Bokken*, alsmede de *Koeijen* en *Stieren* zijn in beide de *Sexen* gehorend. Men vindt nog nadere onderschiedingen in *wollig* en *harig Vee*; dit laatste behoort aan de *Koeijen*, *Geiten*, en eenigzins aan de *Kemelen*, als hebbende hun haar tusfchen *wollig* en *harig* in. Maar de beteekenis van *wollig Vee* (*Pecus Lanosus* volgens *COLUMELLA*) behoort alleen aan de *Schapen*; gelijk dit ook alle *Dichters* en *Natuurkundigen* bij uitnemendheid in hunne *Herdersdichtengadeslaan*. Hoor HOOGVLIET nog eens:

HET
RUNDVEE
I. Afd.
IV.
Hoofdst.
Natuur-
kundige
stelling.

Hij deed het wollig Vee,
Zijn hooge Kemels en zijn drift van loeiende Ossen,
Langs Jericho en zija vermaarde Pallemboschen
Vast henen drijven, enz. — (*)

Dit

(*) Vergelijk hier voren bladz. 17.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

Dit is genoeg tot staving van dit onderscheid; doch sta mij toe, Lezers! daar het Herdersdicht eene mijner geliefkoosde uitspanningen is, u hier dit volgende ochtendtafereeltje mede te deelen.

Wanneer het Herdersvolk zijn Schaapjes grazen laat
 In de ochtendchemering der purpre dageraat;
 Aurora's morgenster, gehuld met zonnestralen,
 Uit de Oosterkimmen rijst, en gloort in veld en dalen,
 Daar ze op de toppen van de hooge abeelen vonkt;
 De Karakiet (*) in 't riet zijn daglied tjlpt en tjonkt,
 En Phebus wordt begroet door 't blaeten en het loeijen
 Van 't Woudvee, en den drift van Ossen en van Koeijen;
 't Gevederd Choor alom het morgen-loflied juicht,
 Elk kruidje en bloempje naar de zon zijn tuiltjes buigt;
 'tOntwaakte Menschdom uit zijn slaapkoets op gaat rijzen,
 Om zijnen Maker in het morgenlof te prijzen;
 Dan schijnt het *wollig Vee*, al weem'lende in den daauw,
 Als wolken wit als sneeuw, op bergen hoog en blaauw,
 Al deinzend heinde en veer, vast heen en weér te zweven,
 Tot dat ze smelten in het schaauw van groene dreven,
 Daar dan den Herder met de gansche kudde rust,
 Zijn Veldlied speelt op 't noen, zijn Herderinne kuscht.

Voor het overige zijn de beteekenissen, uit de benamingen van *Vee* ontleend, menigvuldig, zoo dat dezelve in onze oorspronkelijke en nog levende spraken mogelijk opmer-

(*) De Karakiet is een Hollandsche Vogel die altoos in den zomer juist zingt en tjlpt ten twee ure in de ochtendchemering, als de Morgenster aan de kimmen rijst.

merkelijker is dan in eenige andere talen , om dat het gebruik van het naamwoord *Vee* (*Pecus*) , en ook wel *Vee* voor *Veen* (*Paludes*) dikwijls verward wordt ; bij voorbeeld : men zegt *Veeboer* , *Veeman* , *Veehoeder* , tegens een Boer , die in Vee handelt , en soms ook *Veenboer* tegens een Boer die Veen , dat is Turf baggert of bereid , en dus ook *Turfboer* , hetwelk nochtans in de uitdrukkingen wel eens het een voor het ander genomen wordt , en dus in onze Moederspraak misvattingen veroorzaakt . KILIAAN die anders de vraagbaak is van onze Taalkundigen , schijnt hier in misleid , verkla- rende de benaming van *Veemol* voor een Dier dat het Vee schadelijk is ; daar wij althans door *Veemol* , eigenlijk *Veenmol* , een soort van infekt verstaan , 't welk voornamelijk in de Veengronden , even als een viervoetigen Mol , woont , wroet en graaft ; evenwel schijnt het , dat die doorsnuffelende Man hier het oog heeft gehad op zeker soort van Wormen , die in Torren veranderen , en tuschen den huid der Dieren ertermakende zijn ; deze soort noemt hij *Buprestis* (*Veemol*) : zij zijn ook bij ons bekend onder dien naam , en zullen nader bij het verhandelen van de ziekten der Koeijen voorkomen ; doch , voor zoo verre het hier te pasfe komt , dient men *Veemol* met *Vee- mol* of *Veenmol* niet te vermengen . In het voorbijgaan : het is opmerkelijk dat KILIAAN een Koopman in Vee *Veebøl* noemt , ook bij het woord *Vee Veegh* voegt , en het-

HET
RUNDVEE
I. Afd.
IV.
Hoofdst.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

Veebol.

zelve in het Fransch vertaalt *Bestail*, waar van bij ons het oud Duitsch woord *Beestiaal*, zoo als het in 's Lands Placaten voorkomt, afstamt; dan, de naam van *Veebol* is mij heden in gebruik onbekend; wel is het gemeen onder de Boeren en Landlieden, om van iemand, die in zijn zaak schrandler is, te zeggen: *het is een bol; die Boer heeft een bol onder zijn klappmuts; ik dacht niet dat er zulk een bol onder die klappmuts zat*, zegt BRERO: het is dan zeker in dien zin: *het is een schrandleren bol in den Veehandel*. Insgelijks is het ten opzichte van een Veenboer niet algemeen meer bekend, dat men denzelven, behalven *Veenbol*, *Veenput*, soms *Veeput* noemt, zinspelende op de moerassen, waar in vele Kikvorschen wonen: in *Zeeland* en *Vlaanderen* noemt men nog heden de Kikvorschen *Puite*, *Pute*; deze naam wierd dan oudtijds op de Veenboeren even zoo overgebracht als die van *Veebol* op een Veeboer. BREDERODE, in zijn *Vinkeveensche Kermiszang*, zegt:

Maar Koen die stak en hil

Zoo dapper uit,

Dat een *Veenput*

Daar dood ter aarde vil.

Waar uit dan volgt, dat beide deze namen een afzonderlijke oorsprong uit verschillende zaken hebben.

Er is nog iets dat onze opmerking verdient; namelijk: dat KILIAAN meldt van *Vee-water*, *Weewater*, dat hij vervolgens ook

Vee

Vee Veegh noemt: beide deze zonderlinge beteekenissen worden dus van den naam van *Vee* afgeleid. De reden schijnt mij eenigzins oplosbaar, om dat wij gewoonlijk door *Weewater* ook *Leewater* verstaan, dat is een waterachtig vocht, dat tuschen de ledematen en den huid met blaren en bulten opzweld: nademaal nu het *Vee*, vooral het *Rundvee*, onderhevig is aan eene dergelijke waterachtige opzwellling, die men de *blaar* of ook wel de *pof*, en thans elders *Koepokken* noemt (*), komt het vrij aannemelijk voor, dat men *Veewater*, als wee en smarten veroorzakende aan de Koeijen, ook *Weewater* of *Leewater* in eenen anderen zin noemt. Wat het woord *Veegh* voor *Vee* belangt, hier voor kan ik geene reden tot verschil uit denken, wijl *veegh* of *veijg* ook beteekent iemand die op het sterven legt, of teekenen des aanstaanden doods draagt, of anderzins iets buitengewoons als een voortteeken aanneemt; zoo zegt men bijzonder van een vrek, als hij in zijn ouderdom mild wordt: *hij is veeg*. Misschien zou dit *veeg* voor *Vee* wel eens bij zinspeling kunnen zijn overgenomen van het *Vee*, dat ieder oogenblik voor het slagmes gereed staat, en dus altijd *veegh* is. Dan, ik stap van deze bespiegelingen af, en vervolg.

De beteekenis van *Vee* schijnt inderdaad oorspronkelijk van allerlei soort van *Vee* onder

HET
RUNDVEE

I. Afd.
IV.
Hoofdst.

Veewater.

Veegh.

(*) Zie onze *Natuurkundige vergelijking over de Koepokken en de Blaar*.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

der een. Immers zoo zegt men ook: *het is vee van volk*, waar door men verstaat allerlei soort van Menschen onder elkander, rijk en arm, mannen, vrouwen, kinderen, allerlei slag van Natien onder een; en in dien zin heeft de naam van *Vee* een slechte beteekenis, waar bij men niet zelden nog slechter namen voegt, die alle op de vermenging van allerlei slecht soort van vagabunderende Menschen onder een, nederkomen. Deze aanmerkingen zijn eenigermaten zonderling, om dat, voor zoo verre ik weet, bij geene volkeren of talen dit woord *vee*, zoo in eene algemeenen zin, op Menschen en Dieren wordt overgebracht. De *Franschen* vergelijken slecht volk bij Dieren, *des Betes*. De *Latijnen* hebben *plebs, plebes*, het welk een troep gemeen volk beteekent. De *Italianen* en *Spanjaarden*, *il Canaïllo, Canaille*, enz. Dan, hoe elke Natie ook deze benaming gebruikt, zeker is het, dat dezelveu oorspronkelijk schijnen van de Veehoeders, Herders en Landzaten, die allerlei soort van Herkaauwend Vee voortfokten, waar van daan dan de Latijnsche classicale naam (*Pecora*), eigenlijk *vee dat bij troepen of koppels weidt*, oorspronkelijk is (*), zoo beteekend *Pecuarìa*, eene *kudde*, dat is *eene troep vee*. Men past dit meest toe op de Schapen, als *een kudde Schapen*, zelden op Koeijen of Ossen, deze noemt men

(*) Zie onze aanmerking over de troepswijze verbuizing, hier voren bladz. 61. enz.

men een *drift Koeijen* of *Osfen*; *armentorium*, (*drift*), oorspronkelijk van *drijven*, *Koeijen voortdrijven*. Bij uitnemendheid schijnt evenwel het woord *kudde*, *kudde vee*, op de *Zwijnen* toepasselijk, en hier van de naam van *kudde varkens*, een *kudde zwijnen*. Behalven dit *kudde*, wordt ook een zeker getal vee, het zij *Osfen* of *Koeijen*, bijzonder ook *Paarden*, een koppel genoemd, alſchoon eigenlijk door een koppel een paar *Dieren* verſtaan wordt, vooral te ſaamengepaarden, als een koppel *Duiven*, *Hoenders* enz. hier van *zamenkoppelen*, *koppelaarſter*, die twee gelieven tot een paar koppelt, zoo ook in de *jagt*, het *koppelen* van *Honden*, dat is twee aan twee bij paren binden, een koppel *Paarden*; evenwel wordt dit verder uitgebreid als meerder getal *Dieren* aan een gebonden worden. Mogelijk is het *koppelen* daar van oorspronkelijk, om dat men de *Paarden* met den kop aan de ſtaart van een voorpaart bindende, alzo een gantsche rei *Paarden* aan een koppelt, die dan als een lange ſtoet agter een volgen, en den naam van *Stoet*, of die van *Paardenſtoeterij* verkregen hebben. Niet oneigen is ook zulk een achtereenvolgende ſtoet, op een koppel *Osfen* of *Koeijen* over te brengen, om dat juist de *Osfen* en *Koeijen*, het zij zij natuurlijk zamen loopen, of zamenkoppelen, om zich regens de *Roofdieren* te verdedigen, of dat zij bij hoopen worden voortgedreven, altoos den eenen achter den ander volgen, en dus zamenkoppelen; in welken zin dit ook op eene zamenloop of bijeenkomst

HET
RUNDVEE:

I. Afd.
IV.
Hoofdst.

Koppelen:

Stoeterij:

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

Veem.

van Menschen, die bij een koppelen of schoolen, wordt overgebracht, even zoo, als ook een bende volks, tot een of ander bedrijf bij een koppelende, een *veem* genaamt wordt, dat zeer waarschijnlijk uit *vee*, in den goeden zin van eene bende, of liever zeker getal van allerlei Menschen, ontstaan is; en alzoo ook beteekent een gild of rot van zekere arbeiders, dat men *veem* noemt, zoo als tot *Amsterdam* het *klapmutse, boote- en witte hoeden veem*, bij de Waagdragers en Pakkers onderscheiden wordt (*): want alshoon een hoop slechte Menschen *vee* genoemd wordt, is het in tegenoverstelling ook op heerlijken beteekenis gebruikelijk te zeggen: *gezegend, kostelijk Vee, melk- en zuivelgevend Vee*, op de Koeijen bij uitstek, *Rundvee, Horendvee, Melkyee*, eindelijk, waar op dan alle aanmerkingen nederkomen: *herkaauwend vee*.

Dit dan zamengenomen, komt alles daar op neêr, dat men door *Vee*, het zij van wat soort hetzelfde is, verstaat zulk soort van Dieren die of uit hun aard en natuur, of door het beleid der Menschen, *bij benden en troepen te zamen leven*, terwijl de Menschen naar hunne zinnelijkheid, nooddrift en belang, elk soort van *Vee* onderscheiden. De Joden en derzelver Stamvaderen, hadden eene algemeene verdeling in *rein en onrein Vee*;

(*) Zie HOOGSTRATEN *Zelfstandige Naamwoorden*, op 't woord *Veem*.

Vee; dus althans onderscheidde NOACH het *Vee* hetwelk hij in de arke nam. Opmerkelijk is het, dat hij van het rein *Vee* zeven, en van onrein slechts twee uitkoos: dewijl nu onder het rein *Vee* vooral de herkaauwende Dieren te tellen waren, besloegen deze ook het grootste getal, 't welk naderhand door MOSES breder onderscheiden werd; voorts is bij uitnemendheid bij de *Latijnen* en *Grieken* het woord *Horenvee* (*Bos Cornigera*) op de Koeijen toegepast, zoo meld LUCRETIVS van *Bucerum Pecus*, dat van *Bucera*, een gehorende Koe, afstamd. Al het opgemelde, waarin wij mogelijk wel wat al te speculatief zijn, dient niet te min ter duidelijke betooging, dat de classicale naam *Pecora*, die LINNAEUS en alle andere Natuurkundigen, aan de Herkaauwende Dieren geeft, eigenlijk beteekend *Herkaauwend Vee*, van welk soort en geslachtaard hetzelfde zijn mag, het zij Kamelen, Rendieren, Herten, Geiten, Bokken, Schapen of Koeijen.

Dit genoeg achtende ter verklaring van de benaming van *Vee*, zoo verre dit op Koeijen, Ossen, Stieren en Herkaauwend *Vee* algemeen toepasselijk is, volgt er nog te verklaren waarom de naam van *Rundvee*, *Rund*, *Rint*, zoo bijzonder, althans in onze Moederspraak, van ouds en nog, alleen op Koeijen, Stieren, Kalven, maar allerbijzonderst op Ossen worden toegepast. Van de meeste oorspronkelijke namen, uit het geluid, geblaet, geloei en andere oorzaken der Koeijen ontleend, is zoo na mogelijk

HET
RUNDVEE.
I. Afd.
IV.
Hoofdst.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

* Zie
bl. 159.

Rundvee.

reden gegeven *, dan waar van het woord *Rind*, *Rund*, *Runderen*, *Rundvee*, zijn oorsprong gekregen heeft, is duister: althans ik vinde bij KILIAAN en alle onze Taalverklarenders, en ook in alle andere Woordenboeken, geene andere overbrenging dan op *Os*, *Osfen*, wordende de naam van *Rind*, *Rund*, altoos verwezen op dat van *Os*, zoo als verklaard is bij het Latijnsche *Bos*, enz. Dan hoe dit zij, te weten, dat men *Rund*, een *Rund*, voornamelijk op eenen *Os*, een gelubden Stier, een Mannelijk *Rund* toepast, is niet te min het woord *Rundvee* op beiden de Sexe van het herkaauwend Horendvee toepasselijk, zoo dat men in het meervoudige door *Runderen* het geheele Koegeslacht verstaat, en zoo wel *Kalf*, *Pink*, *Vaars*, *Varre*, *Koe*, *Stier* als *Os*, tot het geslacht van *Rundvee* behoort, waarom dan ook dit werk met regt voor een *Natuurlijke Historie van het Rundvee in Holland* kan gehouden worden. In hoe verre nu deze benaming in onze Sprake, en in geene andere, zoo verre ik weet, algemeen is, blijkt genoeg uit alle daar uit voortspruitende bijnamen, als: *Rundyleesch*, *Runder-* of *Rintvet*, *Rinderworst*, *Rund-* of *Rintbraad*, *Runderkoppel* of *Koppel*, *Runderen*, *Runddrijver*, *Runderbloed*, bijzonder bekend bij vergelijking van *sterk bloeden*, *hij bloed als een Rind* of *Rund*, en dergelijke meer. Maar eene kleine gissing nog, waag ik hier bij te voegen: wat reden is er te geven, dat men van ouds bij onze Leertouwers en Lederbereiders, ook

ook de naam van *Rind*, *Rind* of *Run* geeft aan een soort van Eikenboomen-Bast, zonder welk men geen Osfenhuiden tot leder bereiden kan? Zoude het wel vreemd zijn om te vermoeden, dat ook deze naamsoorzaak, zoo gelijk in spelling en klank, uit die van *Rund* en *Rind* ontstaan is? of zou men hier ook mogen gissen, dat het *Run*, *Rund*, oorspronkelijk is van *runnen*, *romen*, *samenrunnen*, eene eigenschap aan het zuivel van Rundvee eigen, als *geronnen* of *geronde boter en kaas*. Het een en ander laat ik onbeslist, doch het blijft niettemin, naar mijne denkwijze, aanneemlijk genoeg, dat de bijzonderen naam van *Rund*, *Rind*, aan onze *Nederlanders* zoo algemeen bekend, niet zonder eene natuurlijke oorzaak aan het Herkaauwend Rundvee gegeven is. Zou men ook wel mogen denken aan *Run*, in den zin van *rennen*, *hardloopen*, gelijk het *Lapnisch* Rendier, dat ook een Herkaauwend gehorend Dier is, dat de *Laptlanders* even als Koeijen melken en slagten; daar nu ook onze Koeijen en Osfen dikwijls achter den anderen, somwijlen bij koppels, rennen en loopen, of runnen, zoo men zegt, zoo zou dit ook wel de uitleg van een vertelseltje kunnen zijn. Wij leiden dit ook niet hooger op, en laten dezelve ter uitspanning over; terwijl wij nu nader ter zake treden, namelijk tot de onderscheidene kenteekenen van het Herkaauwend Vee in het algemeen, en dat der Runderen in het bijzonder.

Deze verschillende Soorten en Geslachten
nu,

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
IV.
Hoofdst.

HET RUNDVEE nu, worden door Natuurkundige Kenteeken-
nen aldus bepaald:

I: Afd.

IV.

Hoofdst.

Het HERKAAUWEND VEE

Heeft geene tanden in het bovenste gebit.

Dentes Superiores nulli.

Algemeen

Natuur-

kundig

Kenteeken

volgens

LINNAEUS.

In het ondergebid zes af acht tanden, ver af
staande van de kiezen.

Dentes inferioris VI aut VIII a Molari-
bus remotissimi.

Gehoefde voeten.

Pedes ungulati.

De prammen aan de liezen,

Mammae inguinales.

Door deze algemeene uitwendige Kenmerken wordt het Herkaauwend Vee van alle andere viervoetige Dieren zeer eigenaartig onderscheiden: want: *vooreerst* hebben alle andere viervoetige Dieren in het bovengebit zoo wel tanden als in het onderste.

Ten tweede, hebben dezen de bovensnijtanden altoos beantwoordende aan de onderste.

Ten derde, hebben alle andere viervoetige Dieren de voeten gevingerd en genageld, uitgezonderd het Paard en de Ezel, en bijgeslachten: dezen noemt men *gehoefde* Dieren, zoo als wij bij de beschrijving van het Paard betoogd hebben; maar naar het ons voorkomt, heeft LINNAEUS hier eenigzins misgetast, dat hij bij het kenteeken van gehoefde Dieren, ten aanzien van het herkaauwend Vee, niet gevoegd heeft: *gesple-*

ten

ten (*fissi*) of gekliefde klauwen (*pedes ungu-
lati fissi*). Door dit bijvoegfel bleef het her-
kaauwend Vee (*Pecora*) onderscheiden van
de Paarden en Ezels, die hij ook *ungulati*,
gehoefd noemt; doch mogelijk heeft hij dit
aldus gesteld, om de moeilijke bepaling te
ontduiken van de pooten of hoeven der Ke-
melen, Rhenosters en Elephanten, wier hoe-
ven meer of min verdeelt zijn in meerder na-
gelspletige hoeven: wat ons betreft, wij vol-
gen ons zamenstel, en stellen uitdrukkelijk
tot een bijzonder kenteeken van het her-
kaauwend Vee, dat zij hebben *gekliefde hoe-
ven*, welk woord wij in ons Nederduitsch
zeer eigenaardig vinden, om dat *hoeve* zeer
onderscheiden is van *genagelde pooten*, zelfs
van *geklaauwd*, nademaal een Leeuw en
Adelaar, ofschoon genagelde vingers heb-
bende, echter *geklaauwd*, *genageld*, maar
nooit *gehoefd* worden genoemd; *ex ungue
Leonem*, uit de klauw of nagelen kent men
den Leeuw; doch dit onderscheid wordt
bepaalder opgemerkt, nademaal men door
gevingerde, genagelde pooten (*unguiculati*),
het onderscheid maakt van gehoefde (*un-
gulati*). De eersten zijn uitwasfende nagels
aan de toppen der vingers: de laatsten zijn
als kokers en holtens, waar in de toppen
der beenderen rusten: in 't vervolg zal dit
bij het beendergestel der Koeijen nader ver-
klaard worden. Eindelijk is hun bijzonder
kenmerk, dat zij de *prammen hebben aan
de liezen* of den *achter-onderbuik*; een
kenteeken, zoo uitdrukkelijk onderscheiden-
de,

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
IV.
Hoofdst.

Koehoef
ven.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

de, dat hetzelfde alleen konde volstaan; want daar alle andere viervoetige zogende Dieren, uitgezondert de Merrien, de prammen en zoogtepels op de borst of langs den buik hebben, zoo zijn het de herkaauwende alleen, die dezelve zoo bijzonder achter aan de liezen tusfchen de achterpooten, onmiddelijk aan de teeldeelen hebben hangen, van welke bijzonderheden wij in het vervolg uitvoerig zullen spreken; hier is ons doel slechts om onzen Landgenoot kort en beknopt eenig licht te geven in de kenteekenen van het herkaauwende Vee. Men verdeelt hetzelfde door dit kenmerk van ander viervoetig Vee, namelijk alle herkaauwende, doorgaans in de volgende geslachtsaarten, als: 1. de *Kameelen* (*Camelus*), 2. het *Muskusdier* (*Moschus*), 3. de *Hartebeesten* (*Cervi*), 4. de *Bokken* (*Caprae*), 5. de *Schapen* (*Oves*), 6. de *Runderen* of *Koeijen* (*Boves*). Tot nader kenteekenen van deze zes onderscheiden geslachtsaarten, heeft de beroemde LINNAEUS vrij geestig en natuurkundig zijn aandacht gevestigd op het gestel der horenen; want alhoewel men ook de opgenoemde kenteekenen van *herkaauwend Vee*, *Rundvee*, *wollig Vee*, en *gektiefd*, *geklauwd Vee* in aanmerking neemt, zoo

Gehorend
Vee.

komt hier bijzonder bij *gehorend Vee*, om dat de meeste der herkaauwende Dieren gehorend zijn; evenwel is er in dit opzigt al mede eene zachte overgang van de eene geslachtsaart tot de andere, en dus zijn er

on-

onder de herkaauwende Dieren, die geene horenen hebben, of onder dewelken de Mannelijke Dieren *alleen horenen dragen*, zoo als van de Schapen gezegd is, of dezulken, die in *beide de Sexen gehorend zijn*, als de Koeijen; wijders ook dezulken, van welke de horenen *wisfelende* zijn, of die dezelve *bestendig* hebben, dat LINNAEUS *disfidua* (afvallende) en *perennia* (overjarige) noemt. Deze bijzonderheden zijn te aanmerkelijk, dan dat wij onzen Landzaat hier van onkundig zouden laten; derhalve willen wij met onzen Lezer hier in een vermakelijk en nuttig uitstapje doen.

HET
RUNDVEE.
I. Afd.
IV.
Hoofdst.

De Kameelen, alhoewel geen natuur-eigen Dieren van onze Gewesten, komen echter hier het eerste voor als herkaauwende Dieren, Vee, 't welk geene horenen heeft: voorts gespletten lippen, eigenlijk de bovenlip, en met slaganden, waar door deze Dieren van de Koeijen en Schapen onderscheiden worden niet alleen, maar ook van de klassicale bepaling. Het zoude hier veel ligt eene vraag kunnen veroorzaken; of de Kameelen, uit hoofde der verreizing van de *Oostersche* Volkeren met hun Have en Vee, hier in onze Gewesten te eenigen tijdé hebben kunnen genaturaliseerd worden, of zijn geweest, met onze vooronderstelde oprog of *emigratie* der *Oosterlingen*? Dat de Kameelen zoo wel als Elephanten met de heirtochten der oude Wereldvolkeren hier verreis zijn geweest, is onloochenbaar, om dat men derzelve overblijffels en beenderen heden nog in verscheiden opgedolven gronden

De Ka-
meelen.

ont-

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

ontdekt heeft (*). Dat de Kameelen in *Hoog-
Duitschland* en oud *Gallien* vrij gemeen
zijn geweest, getuigen de Historien dier Ge-
westen; in *Italien* zijn dezelve nog, bene-
vens de Muilezels, onder de lastdragende
Dieren bekend; in de 13. eeuw waren zij
in *Parijs* mede gemeen genoeg, gelijk blijkt
uit het gebruik dat men er aldaar van maak-
te, tot het wegvoeren van vuilnis, en tot
het aanvoeren van water en groenten, eer
het gebruik van vuilniskarren zoo algemeen
was; zij bezigden zelfs Kameelen tot het
uitvoeren van regtsplegingen: immers zoo
wierd de Koninginne BRUNHAUD of BRUN-
NECHILDE twee dagen door de straten van
Parijs, naakt, ongeredderd, als een scha-
mel wijf, op een Kameel gezeten, omge-
voerd, en daar na ter dood gebragt (†). Alle
welke aanmerkingen genoeg toonen, dat de
Kameelen oudtijds in de noordelijker en
noordwestelijker Gewesten van *Europa* be-
kend waren. In de *Nederlanden*, en in-
zonderheid in *Holland*, hebben zij nooit
kunnen aarden en nog niet; want de meeste
Kameelen en Drommedarissen, die nu en
dan hier te Lande komen, leven niet lang:
zij kwijnen dra en sterven, en kunnen dus
onder de herkaauwende Dieren dezer Lan-
den niet geteld worden, gelijk ook niet het
Mus-

(*) Zie *Nat. Historie van Holland*, II. Deel, in
de *Beschrijving der Delfstoffen*.

(†) Zie *Dictionnaire de Moreri*, op 't woord *Brun-
nehaud*.

Muskusdier, het *Genuesch* Rheetje, 't welk het tweede geslacht van LINNAEUS uitmaakt, welks kenmerk insgelijks wordt opgegeven zonder horenen, (*Cornua nulla*) te zijn.

HET
RUNDVEE:
I. Afd.
IV.
Hoofdst.
De Harre-
beesten

Het derde geslacht, namelijk de Hertten, brengt ons nader tot ons doelwit, te weten: de onderscheiding der horendragende herkaauwende Dieren.

Dit stuk dienen wij nader ter kennis van onzen Lezers te brengen, te meer, wij hier uit zeer opmerkelijke bijzonderheden met opzigt tot ons Land en de Koeijen voorkomen.

Men onderscheidt dus de gehorende Dieren zeer eigenaardig in de volgende soorten:

1. *Die harde horenen hebben, met een ruige aangroeiende huid bedekt, en met takachtige uitspruitsels; die eindelijk glad worden, en jaarlijks afvallen.* Dit is eigen aan het geslacht der Hertten, doch alleen aan de Mannelijke Sexe.
2. *Die holle opgerigte achteroverbuijgende geribde horenen hebben.* Dit zijn de Bokken, zoo van de Mannelijke als Vrouwelijke Sexe, die men Bokken en Geiten noemt.
3. *Die holle horenen hebben, wier draaijingen zijlings uitslaan.* Dit zijn de Rammen of Hamels der Schapen.
4. *Die holle horenen hebben, welke eenigermate vooruit zwaaijen, en beiden als halvemaansgewijze verwijde-*

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

ren, voorts glad en puntig. Dit zijn de Runderen van beide de Sexen, zoo Stier als Os of Koe.

Afvallen.
de hore-
nen.

Dus zijn er drie geslachts-aarden die holle horenen hebben, tegens eene, welke harde horenen heeft; maar daarenboven is er nog een aanmerkelijk onderscheid tusfchen deze gehorende Dieren, die vooral der opmerking niet ontglippen moet, namelijk, die der jaarlijks afvallende en op nieuw aangroeiende horenen (*Cornua Annua Decidua*), zoo als in de Hertten, en blijvende of aangroeiende horenen (*Accrescentia perennia*), zoo als in de andere, door ons genoemde, gehorende Dieren. Deze benamingen heeft LINNAEUS gevolgd, naar de kunststermen in het Plantenrijk, alwaar men de Planten, die jaarlijks sterven, en telkens uit een nieuw zaad voortspruiten, *Jaarplanten* (*Annua*) noemt, alzo die in ieder jaar ontspruiten, en wel in de Lente, Zomer of Herfst-tijd, en vervolgens des Winters sterven, afvallen en verdorren, zoo als veelal aan de Moeskruiden en andere Bloemgewassen eigen is. Daarentegen onderscheidt men wederom de Planten, die overwinteren kunnen, en één, twee of meerder jaren overblijven, aangroeijen, en in ouderdom en wasdom toenemen: deze noemt men *jarige Planten* (*perennerende*), zoo als de meeste Boomen en Heestergewassen, waar onder men er van zulk eenen hoogen ouderdom kent, dat zij de eeuwen tartten, gelijk hier in van onheugelijken tijd de *Kleeffche* Lindenboom be-

bekend is. Zoo is nog onlangs in den jare 1783 omtrent den *Zsfel* een ouden Eik verkocht, die door geen drie mannen, arm aan arm, konde omvat worden, en als tot een klokhuis diende; de ouderdom van dezen boom is niet te bepalen, doch men kan dezelve gerust op meer dan duizend jaren stellen. In verscheidene Steden van *Holland* zijn zeer oude boomen bekend, althans binnen *Leyden* ben ik ooggetuige geweest van een tweehonderd jarig jubelfeest, dat de gebuurte *de Burgstreng* met wijlen den Heer ADRIAAN DRABBE statelijk gevierd heeft, die om een boom, welke toen 200 jaren aan de Koornbrug gestaan had, met de Buren een gullen ronden dans dansten, terwijl de boom luisterrijk geillumineerd was. Deze boom stond er onlangs nog, en werd zorgvuldig met een steenen stutstel er om, bewaard, doch was nu door een zwaren storm dermaten geteistert, dat men hem heeft moeten wegnemen. Maar mogelijk zal hier een of ander vragen, hoe komt hier al wederom deze Boomhistorie bij de beschrijving van de herkaauwende Dieren te pas. Luister, gij, vrager! een oogenblik, en ik vertrouw, dat uwe heusheid mij niet berispen zal, als ik uit deze vergelijking der Boomen en Planten, ulieden bringe tot de verbazendste verschijning in de Natuur, waarvan de doorluchtigste en scherpzinnigste vernuftten der wereld; tot nog toe geen reden kunnen geven, te weten: hoe het toekome, dat op de kruin of hoofdschedel van een

HET
RUNDVEE.
I. Afd.
IV.
Hoofdst.

DE
RONDVEE.

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

viervoetig herkaauwend Dier, als het Hertbeest, jaarlijks een steenharden boomtak of boom uitspruit, en dat deze, jaarlijks afvallende, wederom aangroeit, tot dat eindelijk het Dier in een allerhoogsten ouderdom, zulk eenen boom op het hoofd blijft dragen, zoo als dit van de Hertebokken bekend is. Wijders hoe dit nu te verklaren is, dat ook wederom andere Dieren, wier horenen niet afvallen, dezelve al mede tot eene hoogen ouderdom en geweldige grootte en hardheid dragen, dat men daar na de leeftijd kan berekenen. Deze bepaling van den leeftijd wordt nu even als in het Plantenrijk, vooral in de herkaauwende Dieren, uit de horenen bevestigd. In de gevingerde Dieren let men veelal op het gebit en de tanden, ook op de verharding der nagelen, of de grijsheid der huid. Beiden deze uitwerkselen des ouderdoms, zijn dus de teekenen der jaren, deze zijn nu (zoo als gezegd is) even als in de boomen, of jaarlijks veranderende, als jaarhorenen (*annua*), of overjarige (*perennia*) op te merken. De Kruid- en Plantkundige niet alleen, maar zelfs elk Landman of Hovenier, in één woord, elk opmerkend Mensch staat verbaasd in overdenking, hoe uit een enkel kennipzaadje, uit het zaad der zonnebloem, uit een stofje zaads van andere planten, in den tijd van geen drie maanden, een gewas voortkomt, dat verre boven eens mans hoogte, en zoo uitgebreid van bladeren is, als een eikenspruit van tien jaren, maar ook weder in dat zelfde jaar sterft. De Goddelijke Jezus merkte dit reeds op over het mostertzaad, als

cen

een der kleinste zaden; maar wie moet niet in verwondering wegzinken, als men op een klein plekje van het bekkeneel der Hertbeesten, dat geen duim breed beslaat, uit een stipje merg, jaarlijks een getakt horengestel (*Cornua Ramosa*) ziet groeijen en afvallen, waar bij in hardheid geen eiken hout, noch dat van den lokusboom, het zoogenaamd paardenvleeschhout, ja geen steen halen kan; en 't geen nog bijzonderder is, is, dat de Hertshoren, ja Koe-horen, Scheikundig beproeft, veel moeilijker door het vuur tot kalkstof kan gebracht bracht worden, dan marmersteen, of andere kalkaardige steenen, en evenwel door wasch en olie gelenigt worden. Dit alles opmerkende, staat ons menschelijk vernuft stil, en kan dit niet verklaren. Wij ondernemen dit ook niet, maar wij kunnen ook niet beschuldigd worden van verwaandheid, als wij door eenige vermoedelijke waarschijnlijkheden betogen, dat de bijzondere groeiing der horenen op den kruin der herkaauwende Dieren, voornamelijk der Hertten, Bokken, Rammen en Koeijen, eene overeenkomende eigenschap heeft met de groeiing, uitbotting, uitspruiting (*vegetatie*) der Planten en Boomen, en gelijk de Plantkundigen opmerken, dat velen der jarige en overjarige Boomgewassen, slechts tot een zekeren tijd, aan de verandering onderworpen zijn, zoo moet men ook dit opmerken dat, dit wisselen der horenen in de Hertten, ook niet tot in haar hoogsten ouderdom geschied, als mede dat in het geslacht der Koeijen, wier hore-

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

nen nooit afvallen, ten zij in de eerste doppen, de krappen des ouderdoms, na tien jaren buiten tel geraken. Indien men eene Koe of Stier zijn natuurlijken ouderdom liet beleeven, of indien men van een Hertebeest den regten ouderdom konde aantekenen, zoo twijfel ik geenzins, of men zoude hier van eenige nadere oplossing kunnen geven: althans in de wilde Buffels is dit bewijsbaar, dat derzelver horenen door ouderdom, tot geweldige zwaarte en hardheid, aangroeijen. De Heer Doctor W. GREVE te *Noordwijk*, een oplettend Natuurkennër, bezit zulk een Buffelhoren, (*Bos Laser LINNAEI*), die in den afstand der horenen 34 duim, dat is 2 voet 10 duim heeft, aan de ingekrulde toppen 2 voet 6½ duim afstand, aan de kroon, kol of atlas 1 voet 3 duim, dan 't geen ongemeen is, is dat, daar de horenwortel van de grootste Koehoren, aan haar dikste wortel ongeveer 3 a 4 duimen middellijn heeft, deze is tot 8 duimen, en in den omtrek 2 voet 2½ duim, en dus 26½ duim: voorts weegt deze horen met de horenpit en een gedeelte van de kruin 23 ponden. Dit alles te zamen genomen, overtreft deze Buffelhoren, tegen onze zwaarste en grootste Koe- of Ossehoren vergeleken, alles in zwaarte en hardheid. Hoe nu en op welk eene wijze de Natuurkundigen over de groei der horenen redenkavelen, het blijft

Onder- zoek over den wasdom der Koehorenen. tot nog toe in de beslissing duister; zeker is het, dat zoo wel de Hertebeesten als de Koeijen, in den natuurstaat tot een zekeren trap van hogen ouderdom komen, als wanneer de eerste niet meer jaarlijks afvallende ho-

horenen hebben; en de anderen geene merkteekenen des ouderdoms, uit het horengestel kenbaar, laten ontdekken.

Ten aanzien der Hertebeesten, weet men uit de Historien, dat er gevonden zijn, op vier horenen de naam van een Vorst of Koning gebrand was, die; toen het Dier gevangen werd; reeds meer dan eene eeuw geleden, overleden was. Men vindt aangeteekend, dat er Herren in het zwarte Woud gevangen zijn, die een halsband om hadden, waar op de naam van JULIUS CAESAR stond. Zoo is nog bekend zeker Hertebok, die insgelijks een halsband om had, waar op de naam van ISABELLA van Oostenrijk stond, welk dier wel honderd jaren na haar dood zoude gevangen zijn, en welks horenen nog tot *Brussel*, als een kenmerk der oudheid, bewaard worden; dan buiten dit, is het eenparig door alle oude Natuurkundigen, zoo wel als door latere Historieschrijvers, bewezen, dat onder de bekende viervoetige Dieren, de Hertebeesten de kenbaarste teekenen van een buitengemeenen hoogen ouderdom hebben, en men dit ook aan het gewas der horenen opmerkt, alzoo de horenen van Hertien, die niet meer afvallen, oneindig zwaarder aan de kroon, en van meer takken voorzien zijn, welk onderscheid de Ouden reeds hebben waargenomen. Wat de Koeijen belangt, ik twijfel geenzins, of dit geslacht zoude, natuurlijk levende, insgelijks tot een vrij hoogen ouderdom kunne komen: van hier de geweldig groote horenen der wilde Koeijen: maar na-

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

demaal de tamme Koeijen door de Menschen geslagt worden, en daarenboven de wilde Koeijen gemakkelijk te temmen zijn, en zelden zoo ontvliedende als de Hertebeesten, is dit niet gemakkelijk te bepalen; de Hertebeesten zijn integendeel volstrekt niet tot zulk een trap van tembaarheid te brengen. Het is dus twijfelachtig, of die Woudosfen, waar van wij boven bladz. 57. gewaagt hebben, en die door JULIUS CAESAR beschreven zijn, als Dieren die geene gewrigten hebben, en dus de knieën niet buigen kunnen, Herten van een onberekenbaren ouderdom zijn geweest, dan of dit ook op Woudstieren of Koeijen is toe te passen, althans hij beschrijft dezelve zonder kniegewrigten, (*sine articulis sine nodis*) en meldt, dat zij, gevallen zijnde, niet weder kunnen opstaan, en zich tegen de boomen plaatsen, om te rusten, zoo dat de *Duitsche* volkeren, die op haar jagt zich toerigten, de boomen opsporen, waar deze Dieren tegen rusten, en die stammen dan half doorzagen, zoo dat het Dier, daar tegen rustende,

* Vergelijk bladz. 58 en 59. met den boom valt enz., * daarenboven spreekt de Schrijver van *Eenhorenige Ossen*. Deze melding heeft ongelooflijke verwarring in de Natuurlijke Historie dezer Dieren en in die der Koeijen veroorzaakt, zoo dat AELIANUS, ULYSSES ALDROVANDUS, na hem GESNERUS, eindelijk JOHNSTON, en zeer velen anderen, denkbeeldige afbeeldingen gegeven hebben van Dieren, die nooit bestaan hebben. BARTHOLINUS heeft grof

in dit stuk gedwaald in zijn werkje *de unicorni*; nademaal hij zommigen, en bijzonder den *Oldenburgsen* Osfenhoren, als zulk een soort van een horen voordraagt, doch dadelijk hier van iets nader. Ondertuschen is er in dit alles eene schaduw, die ons tot den waren omtrek van het schaduwbeeld leid. Ik merk op, dat men van CAESAR, die het hoofd vol had van grootsche krijgsonwerpen, eene zoo naauwkeurige Natuuronderzoeking niet kon verwachten, als dit onderwerp wel verdiende, hoe naauwkeurig hij ook was in het beschrijven van den aard der *Duitsche*, *Gallische* en *Nederduitsche* volkeren, en derhalven, dat hij veelal zijne beschrijving der opgemelde Dieren, of uit de berigten der volkeren, of van de bijgelovige *Romeinsche* Soldaten, die zeker zeer vatbaar waren voor bijgelovige vertellingen, heeft overgenomen, of mischien wel een verouderd Hertebest of Stier, wiens beenen door ouderdom aangegroeid waren, gezien hebbe, en daar uit tot het geheel besloot: of zou men mogelijk ook wel kunnen vermoeden, of er in dien tijd in die Gewesten wel *Rhenocerosen* geweest zijn, nademaal dit Dier in middelbare luchtstreeken leeft; althans men vindt de *Rhenoster* ook onder den naam van *Taurus unicornus*, *Taurus Aethiopicus*; hoe het zij, ik geef het op voor gissing, of zoude het de Eland ook kunnen geweest zijn? Terwijl men de Elanden eene hardheid in de knieën toeschrijft; echter heeft de hedendaagsche Natuurkennis wel degelijk in dezelve kniegewrich-

HET
RUNDVEE
I. Afd.
IV.
Hoofdst.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

ten ontdekt, doch tevens, heeft LINNÆUS, in zijn *Laplandsche Reizen*, daar de Elanden zijn, bevestigd, dat zij zelden gaan liggen, maar tegens de boomen rusten: daarenboven, dat, daar zij veel over het ijs loopen, de pooten natuurlijk gewoon zijn stijf te staan, om niet uit te glippen, even als die der Steenbokken op de *Alpen*: en hier mede zoude het misverstand ontknoopt zijn, mits men de Eland (*Alcis*), niet vermengde met het Rendier (*Rangifer*), dat niet alleen takkig gehorend, maar ongemeen vlug is; indien hij nu, gelijk ALEXANDER de Grootte, eenen, ik zoude bijna zeggen eenen *onfeilbaren* ARISTOTELES bij zich gehad had, dan zoude ik kunnen berusten in zijne beschrijving der Dieren van ons onderwerp.

Maar gelijk ik naar mijne gewoonte nimmer vreeze om mijne denkbeelden voor te dragen, zoo meene ik bevoegd te zijn om mijne aanmerkingen mede te deelen. Wij vermoeden dan, dat de bedoelde eenhore-nige Ossen, de *Alces* of groote Geiten zonder knokken of kniebuigingen, niet anders zijn geweest dan Elanden, Hertebeesten of Hinden van een onnagaanbaren ouderdom, en die de gewrichten verstijfd waren; daarenboven rusten onze bedenkingen vervolgens nog nader op de volgende stellingen: vooreerst, dat het een bewezen zaak is, dat het beendergestel van alle viervoetige Dieren, ja ook van de Vogelen en Visschen verhard, als zij tot een hoogen ouderdom komen, de listen der jagers, de netten, fuiken enz. ontweken zijnde, zoo dat

dat zelfs Dieren, die anders een kraak-
beenig en graatachtig gestel hebben, steen-
harde gewrichten bekomen. In den Mensch
weeten wij dat het eerste kenmerk van
den ouderdom ligt in de opkrimping der
gewrichten, de stevigheid der zenu-
wen, en hardheid der kraakbeenderen;
immers, vraagt men eenen ouden man of
vrouw naar zijnen of haren welstand, het
antwoord is: *ik worde oud en stijf*; deze
verharding en onbuigzaamheid der Ledema-
ten is zelfs ten duideljkste kennelijk uit
de oefening der Menschen; ik heb er op
gelet, en de Ontleed- of Beenkundigen
(*Osteologi*) letten er op, en behooren er
op te letten, hoe dat een Warmoezier of
Landbouwer, een Spitter, die zijn leeftijd
met al bukkende en kruipende het onkruid te
wieden, en dagelijks te spitten, de lendenen
daar naar groeijen; hier van als iemand bukt
en de ruggegraat wordt stijf, zegt men: *ik
krijg het spit in de lendenen*; ja het beender-
gestel en de gewrichten van een' Wever, die
dagelijks het Weefgetouw betreed, wordt in
zijn ouderdom dermate verhard, dat hij er niet
alleen naar gebukt gaat en zich beweegt, maar
tot zijn dood die beweging behoudt; van eene
naarstige Huismoeder, die dagelijks werkt
en spint, zegt de Prediker: *hare handen
staan naar het spinnerokken*; wat is dit
alles anders dan een bewijs, dat het dierlijk
gestel onderhevig is aan verharding door ou-
derdom? Ik kan hier niet voorbij, om vrij-
moedig eenige bedenking te maken op dien
heerschenden ijver, welke thans de Ontleed-
kun-

HET
RUNDVEE
I. Afd.
IV,
Hoofdst.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

Verharde
vergroei-
jing van
Beende-
ren.

kundigen beziel, om in de knekelhuizen allerlei foort van vergroeiingen der beenderen op te zoeken, zonder de oorzaken daar van na te speuren. De Hooggeleerde en ijverige Profesfor SANDIFORT schijnt hier in evenwel eenig nader doorzigt gehad te hebben, in zijn voortreffelijk werk *over de zieke Beenderen*: de jonge Heer Doctor VANDE WYNPERSE, mijn geachte Leerling, helaas! te ontijdig gestorven, had in dit stuk eene uitmuntende verzameling, en heeft met mij onderling menigmaal over de verharding en vergroeiing der beenderen in Menschen en Dieren geredekaveld: wij waren het eens, dat men uit de vastheid en hardheid der beenderen tot den ouderdom der Dieren konde besluiten, en tevens dat men vooral uit de zamengroeiing der wervelbeenderen en gewrichten na genoeg de oorzaken en den arbeid van velen konde vermoeden. Zeker zeer ervaren Reken-, Schrijf- en Schoolmeester, die te gelijk Koster en Doodgraver te *Huisduinen* was, heeft mij verhaald, dat hij en zijn vader voor hem, aan de oude beenderen konden zien, of het Zeevarenden of Landlieden waren geweest. Het zoude ons hier te veel ophouden, om dit vollediger te bewijzen, en in der daad behoort het ook tot ons onderwerp althans niet verder, dan om de kennisse van het been- en horengestel in de Runderen op te klaren. Het is dus dat men voornamelijk zoo uit het hoofd en de bekkeneelen der Dieren, als uit die der Menschen den ouderdom kan kennen door een zekeren trap van hardheid.

tot daar de kenmerken geen spoor meer hebben; bij voorbeeld: in alle hoofdschedels of bekkeneelen der Menschen zijn de tandwijze naden, kroonnaden (*Suturæ Coronales*) kenbaar, en kunnen van trap tot trap der jaren van een gescheiden worden, zelfs tot de losse tusschenbeentjes van *WORMIUS* (*Ossiculæ Wormianæ*) ingesloten. Maar nu vindt men bekkeneelen, waar in die naden en zamenvoegfels geheel en al vergroeid zijn, zoo dat er geen spoor van te vinden is, en dit zijn juist de kenmerken, dat zulke Menschen tot een zeer hoo- gen ouderdom gekomen zijn. Dit zelfde kenmerk (om van de tandeloosheid en verharde kakenbeenderen niet té spreken,) heeft insgelijks in de Hertebesteen, Bokken, Rammen en Koeijen plaats. Men vindt bekkeneelen dezer Dieren, waar aan de horenen zoodanig verheeld en verhard zijn, dat dezelve niet meer kunnen afvallen, en in de Koeijen vooral nooit, om dat de horenpit in het bekkeneel vereeld is, waar van zoo dadelijk uitvoeriger: hier hebben wij slechts een weinig uitgeweid, om dat wij als nog de stelling van LINNAEUS en die van DE BUFFON niet dan met bepaling begrijpen. De Hertebokken dan, hebben geene jaarlijksche afvallende horenen, dan tot een zeker trap van jaren; de Koeijen hebben nooit afvallende horenen, zoo als DE BUFFON stoutelijk zegt, ten zij eene afpelling in een eenjarig Kalf, maar in beide deze geslachten worden zij door ouderdom verhard.

HET
RUNDVEE

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

Men

HET
RUNDVEE. Men heeft in het Kabinet der Natuurlijke
Zeldzaamheden aan 's Lands Univerfiteit te
I. Afd. *Leyden*, een levensgroot opgezet Hert, dat
III. in den Diergaarde van wijlen den Edel gebo-
Hoofdst. ren Heere CHARLES; Grave van *Bentinck*,
Heere van *Doodewaard*, geweest is, en
meer dan honderd jaren oud geacht wierd
te zijn, wiens horenen federt lange niet ge-
wisfeld waren. Ik heb op den *Leydschen*
Burg, waar men uit hoofde van zeker oud
regt of gebruik Hertebesten onderhoudt,
Hertebokken gezien en gekend, die meer
dan vierjarige horenen droegen; doch ik ben
het alleen niet, die dergelijke waarnemin-
gen voordraag: ULYSSES ALDROVANDUS, GES-
NERUS, ARISTOTELES, en eindelijk DE BUF-
FON en DAUBENTON, hebben allen bijzon-
dere oplettendheden gehad wegens de ho-
renen der Hertten, die men ook het *gewei*
noemt: de verschillendheden der takken;
derzelve verbreeding, en als 't ware bla-
derachtige zamengroeiing onder de geflacht-
aarden zijn zoo verschillende, dat men er
in verwacht, en zeer dikwijls een bijzonder
foort opgeeft, dat niets anders is dan een
verschillenden trap van ouderdom; men wil
zelfs, dat bij elke wifeling een tak meer
aangroeit; wie hier in de alleropmerkenswaar-
dige onderscheidingen wil nagaan, fla het
werk van DE BUFEON op, waar men eene
alleruitgebreidste verzameling van Herteho-
renen, uit het Kabinet des Konings van
Vrankrijk, naauwkeurig afgebeeld kan vin-
den; evenwel heb ik er niet in gezien, eene
dub-

dubbele Horenyvlucht, zoo als er in de *Leydsche* Academie, in de verzameling van den beroemden HEURNIUS, een te zien is geweest, en nog moet zijn, ingevale door de veranderingen, daar in gemaakt, de zeldzaamheden der Ouden, niet onder de zoogenaamde prullen zijn weg geraakt. Dan, het wordt tijd van deze bijzonderheden af te stappen, om des te vatbaarder tot de kennis der Koehorenen, als kenteekenen van hun geslacht, over te gaan.

De voorgestelde kenteekenen van het Rundvee zijn, volgens de Natuurkundigen, behalven de gemelde teekenen van gekliefte klauwen en tanden, dan bijzonder, als tot dit geslacht behoorende, dat zij *holle horenen* (*Cornua concava*) hebben. Dit kenmerk vereischt opheldering; althans voor den onervarenen en den Boer, om dat de Koehorenen uitwendig glad en niet hol schijnen, dat is, zonder groeve of langwerpige insnijding, zoo als in de Rammen en Bokken, wier horenen langs den geheelen draai of wenteling het zij achteroverhellende of zijlings uitdraaijende, altoos eene holle groeve langs den horen hebben, die allengs vernauwd, verhard en enger wordt, naar den aanwas en ouderdom der horenen, maar de Koehorenen zijn uitwendig glad aan de toppen, en rimpelig aan de worteleinden. Door *holle horenen* moet men dan verstaan den inwendigen horen, die inwendig wel hol is, doch niet te min op en om een inwendigen beenpit sluit. Deze pit is niet hol,

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

Holle
Horenen!

maar

HET
RUNDVEE. maar eigenlijk van dat zelfde gebeente oorspronkelijk, 't welk uit het bekkeneel voort-
I. Afd. komt, even als in de Hertbeesten den wortel der getakte horenen; LINNAEUS had dan
IV. ter naauwkeuriger bepaling, onzes inziens,
Hoofdst. moeten zeggen: *Cornua interne concava, externe glabra, interne nucleum Ossium*; dat is: *horenen die inwendig hol zijn, de pit inwendig beenachtig, uitwendig glad*, enz.

Bepaling
der Horenen.

Dan, wij laten hier nu onze verdere aanmerkingen op die kenmerkende bijzonderheden van het horengestel der herkaauwende Dieren over het algemeen berusten, en gaan over tot ons eigenlijk onderwerp, te weten, *het bepaalder horengestel der Koeijen*. Ten duidelijke begrippe voor onze Landzaten hebben wij hier toe eenige afbeeldingen naar het leven gemaakt, en dezelve op een Tafereel gebragt; op dat de onervarene hier uit eene goede bevassing zoude bekomen over de kennis van die merkwaardige onderschiedingen, die de Veehoeders, de Boeren en Veehandelaars uit het horengestel der Koeijen ontleenen.

Kochorenen, verklaart na Plaat V.

Bij de eerste Figuur, Plaat V, is dan afgebeeld het hoofd van een nuchter eerstgeboren Kalfje: op deszelfs kruin ziet men niets dan slechts twee knoopen of uitzetsels, *aa*, die den wortels der uitpuiling van de aanstaande horenen aanduiden, en welk teeken zelfs in de eerste wording der Kalveren kenbaar is, kort na de zichtbare gedaante in de baarmoeder, gelijk zulks in de

de figuren en de beschrijving der baarmoeder nader zal betoogd worden. Om evenwel te dezer plaats duidelijk te zijn, slaat men het oog op Figuur VIII en IX; deze Figuren zijn twee levensgrootte afbeeldingen van den wortel der horenen in een Nuchter- en in een Schotkalf: deze wortel of kruin, ook de kuif of de lofkol geheuten, vind ik in een *Brabandsch* boek *Koekamme* genaamd, waarom, dit is duister.

HET
RONDVEE.
I. Afd.
IV.
Hoofdst.

Fig. VIII. bij *aaaa* duidt een gedeelte van het hoofdbeen of den kruin aan; *b* is de eerste uitpuiling van den horen, die men met den vinger op den kop der nuchtere Kalveren kennelijk kan betasten.

Wanneer men deze knop in een Schotkalf, die alsdan nog weekbeenig is, doorzaagt, dan vindt men in den doorgezaagden schijf inwendig doorgaans vier openingen of buizen, zoo als men in Fig. IX. ziet, bij *bbbb*, somtijds ook wel vijf; alle deze holtens worden door nog kleiner holligheden omringd, en zijn eigenlijk mergbuizen, die den pit van den horen formeren, waar uit dezelve bij toeneming van jaren den inwendigen horen doen uitbotten: om deze ronde pit nu verthoont zich bij *aaaa* den rand van den koker der horen, die de pit in zich sluit, al mede levensgrootte gevolgd, naar het voorbeeld van een Schot- of Pinkkalf. Wanneer nu deze eerste knobbel begint uit te puilen, groeit dadelijk den horen, en naauwelijks is het Kalf vier, vijf of zes weken oud, of men ziet reeds kennelijk

Horen-
knop.

Horenko-
ker.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

IV

Hoofdst.

Horen-
schelfer.

den horen uit het horenbeen gewaschen, zoo als dit in Fig. I. in het hoofd van een zesweekig Kalf bij *aa* is afgeteekend. In dien tijd van ouderdom is de horen weekachtig, er is slechts een eeltig vlies om, 't welk van dag tot dag verhard; het is eigenlijk een korst: deze korst schelferd telkens af, en verveld, zoo dat men dikwijls het uitwendige van den horen als een dopje kan afspellen: in dien zin zou men den horen *afvallende* kunnen noemen, even zoo als wij dit bij het betoog over de Hertshorenen (*) hebben opgemerkt. Het Kalf van tijd tot tijd groeiende, groeijen insgelijks de horenen, tot dat eindelijk de afschelferingen verminderen, de horendop harder wordt, en daar na zijne ijvoorachtige en doorschijnende hardheid verkrijgt; hetwelk meestal geschiedt als de tandverwisseling begint en eindigt, en men het Kalf een *Schotvaars*, *Hokkeling* of *Pink* noemt: dan beginnen de toppen der horenen zwartachtig te worden, glimmende en puntig uit te wasfen; gelijk in Fig. III. te zien is, naar een origineel model van PAULUS POTTER; eindelijk, wordt het dier Vaar of Vaars, en wanneer het omtrent twee jaren bereikt heeft, dan begint den horen te zwellen en uit te zetten; er begint een breeden ring of kring aan den wortel zich te vertoonen, (zie Fig. IV.) en men telt naar dien ring het Vaars een jaar of daar over oud; daar na

ver-

(*) Zie bladz. 250 en 261.

verhard den horen bij het tweede jaar, en teekent een tweeden ring, die men ook *krap* noemt, de punten krommen om, of zwaaijen uit, naar den aart van het ras. In de *Hollandsche* Koeijen doorgaans zoo als in Fig. V. te zien is: eindelijk verkrijgen de horenen op het vierde jaar hun volkomen zwaai of gevlucht, zoo als in Fig. VI. vertoond wordt na een oorspronkelijke teekening van VAN BERGHEM, waar in tevens opmerkzaam is de smalte der muil en halve Os-senflugt, meest aan de *Overijsfelse* Koeijen eigen.

HET
RUNDVEE.
I. Afd.
IV.
Hoofdst.
Horen-
krap.

Fig. VII. vertoont den kop van eene echte *Zuidhollandsche* Koe, met gladde horenen, die het vierde Kalf teekenen. Op of omtrent dien tijd wordt de horenpit beenachtig verhard, en de mergbuizen, (bij Fig. IX. *bbbb* aangewezen,) worden enger en sluiten, tot dat dezelve geheel verdwijnen; evenwel wordt deze horenpit nooit hard-beenig, maar derzelve zelfstandigheid blijft altoos ruig en sponzig, en verschilt merkelyk met de hardheid der andere beenderen: alleenlyk wordt deze pit beenachtig, ter plaatse daar zij in den kruin of het kruin-kroonbeen inwortelt. (zie Fig. XI.) Dit kruinbeen is het hardste en dikste van alle hoofdbeenderen in eene Koe, de kracht en de sterkte der Runder horenen is in deszelfs vastheid gelegen: door de kracht van dit gebeente trekt de Os den ploeg of wagen; om de kruin van dit gebeente bindt men de Koeijen met touwen; door deszelfs kracht en sterkte tilt een Stier, Os of Koe, in zijne grimmig-

Horenpit.

Kruin-
been.
Kruin-
horen.

HET
RONDVEE.

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

heid, de zwaarste dieren op, en werpt ze in de lucht; de Slagers hebben handigheid en kracht benoodigd als zij het afhakken, niet te min heeft dit been inwendig zijne weeke holligheden en beenmerg, tot zeker getal van jaren, maar in oude Koeijen is het verhard, vooral ook in oude Ploeg-Osken, wanneer de horenen somtijds dermate in het kruinbeen vereeld zijn, dat zij als een gebeente zijn, en alzoo de kuif ook aan de horenen inwortelt, (zie Fig. XXVII.) Insgelijks kan het in jonge Kalveren in het midden gescheiden worden, even als de bekkeneelen van alle andere Dieren: dit vertoont zich duidelijk in de naden, hoofdnaden (*Suturæ Coronales*) van meest alle horengestellen, zoo als in de Figuren van XI. tot XXVI. te zien is.

Kroon-
naad.

Horen-
naad.

Horenpit.

De eigenlijke hoorenpit, Fig. XI. *c*, dus uit het kruinbeen *a* ontspruitende, wordt omkorst en omvangen door den eigenlijken horen *e*, die als de koker der pit, dezelve omvat en beschermt: in Fig. X. ziet men de horenkoker van de pit Fig. XI. *c*, afgescheiden verbeeldt, en in Fig. XI. bij *d*, is de horen als half afscheidende, van de pit afgebeeld. De zelfstandige stoffen van den horenkoker, verschillen aanmerkelijk van die der pit; even gelijk de nagelstoffen van den Mensch en der viervoetige Dieren van het gebeente; ja in de vogelen, verschillen de nagelen mede van de zelfstandige beenstoffen. Het is aan geene der schranderste ontleedkundigen onbekend, dat de nagelen, als de uiteindens van het huidylics (*Epidermis*) zich daar

daar mede merkelyk vereenigen, zoo dat men door weeking dit fijne huidvlies, te gelijk met de nagels er aan, kan afscheiden, welke kunstgreep de beroemde RUISCH bij uitnemendheid bezat, zijnde als nog in de kabinetten, zulke handschoentjes en voetjes overbekend. De kunstgreep is gering, maar eischt geduld en handigheid; er is niets meer noodig, dan dat men een handje van een kind of jong mensch, in warm water, allengs tot een trap van zwelling brengt, tot dat het *epidermis* kennelijk van den onderhuid begint te scheiden, of eigenlijk van den lederachtige huid, als wanneer men zachtjes het *epidermis* of huidvlies afscheid, en als een handschoen omkeerd tot aan de nagels, die als dezelve ook tot een zekere trap van weekheid zijn, gemakkelijk afspellen, en daar na in *liquor* gezet, een alleraangenaamst voorwerp bekomen, vooral als de beoefenaar met geduld en handigheid zorgt, dat het handschoentje of vliezig armtje, omgekeerd zijnde, in het vocht hangende, inwendig ook, door middel van een spuitje, met hetzelfde vocht gevuld wordt, nademaal anders het voorwerp als een verward vel in de flesch hangt, of met luchtobbels, een onregelmatig figuur maakt. Het is ongelofelyk, naar mijne ondervinding althans, hoe vele bijzonderheden men ten aanzien van het dierlyk gevoel in horenen, nagels, snaveln en vogelbekken, door middel van *maceratie*, weeking of verrotting, in die deelen, kan ontdekken; dus heb ik door eene *maceratie*,

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

IV.
Hoofdst.

Kunst om
het huid-
vlies af te
spellen.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
IV.
Hoofdst .

tie, weeking en toevallige verrotting van eenige jaren, in den harden snavel van een ouden Papegaai of Costindifchen Raaf, ontdekt, dat aan het eind der bek, aan den harden horenigen huid, zekere tepeltjes en takfpruifels waren, die tot het gevoel van den bek en den fmaak gediend hadden. Het is even zoo met de horenen der Kocijen geleggen, want de uiterlijken horen is niet anders dan een verhardend uiteinde van den opperhuid aan den kruin, even zoo als het de gekliefde klauwen zijn aan de pooten der gehoefde Dieren, en de nagelen aan die der gevingerde, en hier door wordt dan verklaard de reden, waarom de Kocijen zulk een fijn gevoel in de uiterlijke horentoppen hebben, zoo wel als wij in onze nagelen; dit noemen de Boeren *horenjeuk*; (zie wijders *horendol*,) dit gevoel der uitwendige verſchilt veel van dat der inwendige horen, of pit. Voeg hier nu bij, dat, hoe verhard de toppen der horenen, de uiteinden der nagels, en de snavels der vogelen zijn mogen, het gevoel hier het teederſte is, waar door wij, ingevalle wij niet vreesden uit te weiden, aannemen zouden te betoogen, dat het uiteinde van het fijn gevoel in die deelen ligt, zoo als het voorbeeld van den snavel der Papegaai zoo even heeft aangetoond; ja, immers kennen wij Menſchen zeer wel het fijn gevoel der nageltoppen, welk gevoel ook bij ons als dierlijk moet aangemerkt worden. — In de allereerſte uitbotting en uitpuiling der Kalverhorenen, is de-

ze opperhuid zeer kennelijk week, leenig en dermatè teeder, dat, zoo dezelve door onbefsuisde ftokflagen of ftooting gekwetst worden, er dadelijk eene bloeding volgt en het Dier pijn veroorzaakt; eene Koe, een Stier of Os op de horens te slaan, maakt dezelve dol, daar een ftokslag tusfchen den kol geen nadeel toebrengt: ook kan een verftandig Ontleeder den dunnen huid of *epidermus* van de wortel der horenen, aan de eerfte uitbotting, te gelijk met de horen, door weeking en zachte opkooking afpellen, gelijk dit door de *Munfiersche* Boeren gedaan wordt. Ingevalle deze uitbotting nu buitengewoon verhard is, of dat er anderen ons onbekende oorzaken bijkomen, gebeurt het, dat de horenen niet voortgroeijen, en het Dier tot op den tijd van Vaars en Koe geene horenen fchijnt te hebben; zulk een Koe is bekend onder den naam van *Begijn*, (zie Fig. XIX.) waarom weet ik niet, ten ware dat het ontleend is van de kappen der Begijnen, wier gedaante oudtijds vierkant was als eene Koe zonder horenen; het is ondertusfchen volgens de ondervinding zeker, dat de wasdom der horenen in de Koeijen zeer veel verfchilt, naar mate den aard, de natuur en eigenfchap van de horenvochten, in zoo verre, dat zelfs de vlucht of uitzwaai daar van afhangt; als ook van den aard van het klimaat of gewest waar in de Koeijen zijn aangefokt. Het is algemeen genoeg te bewijzen, dat velen der *Groninger* Koeijen de kleinste en fijnste horenen hebben; niet te min hebben

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

HET
RUNDVEE.
I. Afd.
IV
Hoofdst.

zij de horenlucht iets hooger. De *Holsteinsche* Ossen overtreffen allen in breedten zwaai, doch bijzonder de *Deensche* Ossen (zie Fig. XXV.) doch hier van straks nader. Hier dienen wij nog iets van de eerste weekheid te zeggen. Men vindt zeer vele Koeijen, wier horenen of scheef, of tegennatuurlijk gekromd zijn, (zie Fig. XVII. en XVIII.) somtijds ook vele horenen die stomp zijn, (zie Fig. XIX.) deze misvormingen worden meestal, zoo niet altoos, geboren in de jongste jaren der Kalven en Koeijen, in dien tijd, als de pit nog niet verhard is, vooral in den springtijd, als de Koeijen tochtig worden, want dan stoeijen, spelen of stoten zij tegen elkander, en verwringen de horenen: dit ziet men veeltijds in den zomer of in den springtijd, als zij in de wei tegens elkander aanloopen, stooten en stoeijen, tot dat uit die stoeijerij ernstigen toorn ontstaat: dan verwringen zij elkanders horenen, dat er somtijds het bloed volgt. Dit bevestigt VIRGILIUS voortreffelijk, door VONDEL dus vertaald:

Ook hitte dikwijls door 't aanminnige bekooren,
De forsche vrijers aan, en horen tegens horen,
De schoone Vaarze gaat te weide in 't groene woud,
Terwijl de Stieren, reis op reis, vergramt en stout
Toestootende, het vleesch met scherpe horenen noopen,
Zoo dat het zwarte bloed de huid komt afgedroopen.

Dit stooten der horenen valt dus meest voor onder de Stieren en Ossen, evenwel is het

het de jonge Koeijen en Vaarzen ook zeer eigen, vooral in den springtijd, als wanneer dezelve, althans hier te Lande, ruim zoo dol vechten om den Stier, als de Stieren in andere Gewesten om het Vaars. Dit stooten en verwringen der horenen, heeft aan den Fabeldichter OVIDIUS gelegenheid gegeven, om de geschiedenis van *den Horen des overvloeds* te beschrijven, daar ACHELOUS zich in een Stier hervormende, door HERCULES den eenen horen wordt afgewrongen, even zoo als twee kloeke Stieren, die om het witte Vaars onder zijn bedwang te hebben, *horendol* tegen elkander stooten; dit *horendol* verdient hier opmerking. Onze Boeren kennen dit *horendol*: zij noemen het *horenjeuk*, en maken hier uit de tegenwoordige of aanstaande tochtigheid der Koeijen op, en het is in deze drift, dat de meeste Koehorenen verwrongen worden; de verdere zinspeling van den horen van ACHELOUS, komt op hetzelfde uit, namelijk het verwringen. Immers de naauwkeurige vertaler van OVIDIUS, A. VALENTIJN, drukt het eigenaartig uit: zoo zegt hij, ACHELOUS sprekende invoerende: *hij greep mij daarenboven schrikkelijk en verwoed bij den horen, en wreekte, (dat is wrong) hem van mijne kop: dien namen de Vlietmaagden op, en vulden hem met ooft en welriekende bloemen, en heiligde hem.* (OVID. *Hersch.* IX. Boek) In het gevolg zal dit gebruik van Koehorenen tot drinkvaten en geheiligde horenen nader voorkomen. Dit aangehaalde diend hier in het

HET
RUNDVEE,
I. Afd.
IV.
Hoofdst.

Horendol.
Horenjeuk

HET
RONDVEEI. Afd
IV.
Hoofdst.Stomp-
horen.
Knotho-
ren.

voorbij gaan, om eenig geschiedkundig licht te geven over het afstootten der horenen door de Stieren, Ossen en Koeijen, en de verwringing en verlamming die daar uit ontstaat, want dus wordt het huid en horenvlies gekwetst, en er ontstaat ontsteeking aan de kroon, of de geheele pit wordt gekneust, ja ook wel geheel afgeknakt. Hier uit volgt eene misvorming, die dan den geheelen leeftijd der Koe blijft duren, zoo dat zulk een verstoppte of geknotten horen geheel verhard, en in den groei toeneemt. Zulk eene Koe draagt dan den naam van *stomphoren*, ook *knothoren*, als zijnde stomp en afgeknoot. Als de jonge Kalveren, Pinken, Hokkelingen of Vaarzen op stal staan en in de schotrepen gezet worden, zelfs ook jonge Koeijen, schurken zij veelal aan de palen en schotten met de horenen, gelijk in de weiden aan de hekken, zij hebben dan horenjeuk, en wrijven met den kruin tegen de palen: hier door worden ook de horenen misvormd, om dat zij het vlies affchuren. De Koeijen zijn over het algemeen zeer aandoenlijk en gevoelig op den kruin en aan den wortel der horenen; wanneer een boer of vetweider denzelven betasten wil, of een touw om den kruin slaan, of ook op stal wil streelen om aan het melken te gewennen, streelt hij eerst den kostem of de borst, en zoekt dan al zagties aan den horen te komen: deze krouwt en streelt hij, het Dier heeft dit graag, en treft men dien luim, dat hij dit begeert, zoo is het, het gedoogzaamste Dier der wereld; ondertuschen is dit

dit door een onbekenden niet zonder gevaar te ondernemen, want door dien zijn oogpunt niet opwaarts strekt, en de voor naamste kracht in het horengestel legt, zoo mistrouwt het Dier altijd een onbekenden, maar daarentegen is het in dit stuk zoo gedwee voor den genen, met wien het dagelijks verkeerd, dat een klein boeren-zoontje er mede speelt. KOLBE verhaalt in zijne *Beschrijving van de Kaap de Goede Hoop*, dat de Ossen en Koeijen, ook de Buffels, dermaten aan het huisgezin der Boeren gewoon zijn, dat zij die nimmer deeren, en er gaarne door gestreeld worden; maar daarentegen zoo norsch en stuursch een vreemden aanvallen, dat de Boeren de Ossen en Buffels als wachtdieren tegen dieven en onraad des nachts laten loopen. Deze eigenschap is insgelijks bij onze Koeijen, want men zal de werfhonden van den Boer door de Koeijen ongemoeid zien loopen en horen baffen, maar komt er een vreemde hond in de wei-de of op stal, de gantsche kudde is in rep en roer: zoo ook wanneer een vreemde, vooral met vreemde kleeding, in het veld komt, als wanneer het Dier niet bedaald, voor dat er de Boer of zijn knecht, de melkmeid of het zoontje, zelve bijkomt: zelfs reiken deze forsche Dieren al blatende of murmerende den muil toe aan het jongske, om aan de jeukerige horenen geklaauwd te worden. Hier van daan is bij vergelijking op de Landspreuken overgenomen, een *kregel kop*, een *jeukerig hoofd*, voor iemand die kregel, dat is,

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
IV.
Hoofdst.

HET is, die warhoofdig, of zoo men zegt, *narrig* is, dan zegt men, *de kop jeukt hem*;
 RUNDVEE. *hij is kregel, krevelig*, en dan van iemand
 I. Afd. die zulk een krielwelkop wat tot bedaren
 IV. wil brengen, *hij zal hem den kop wel kraau-*
 Hoofdst. *wen.* In de aanmerkingen die ik over de
 horenziekten der Koeijen denk voor te dra-
 gen, zal veelligt hier wel meer op kunnen
 volgen.

Ernstiger bedoelingen leveren de Koehore-
 nen op in het aanmerken der horenkrappen,
 waar door men den ouderdom der Koeijen,
 Stieren en Ossen erkend, en welke onder-
 scheidingen bij overneming, ook zinnebeel-
 dig door onze Landzaten gemaakt worden,
 als men van een oud man of vrouw zegt:
hij of zij heeft al wat krappen op de ho-
rens. Onze Dichters beduiden dit door een
 rimpelig voorhoofd, bij voorbeeld:

*: Mooi weeuwte heeft heel glad heur haartjes opge-
 streken,

Doch wordt het hulsel op de horenkrap bekeken;
 Legt zij den hoofdnaald af, dan is dien gladden tooi,
 Een rimplig voorhoofd van tien jaar op elken plooi.

Dit in het voorbij gaan. Ter zake; het
 rekenen en tellen der horenkrappen is de al-
 lereerste oplettendheid van een Boer of Veehan-
 delaar, als hij eene Koe of een Os zal koopen.
 Deze krappen zijn in de een- en tweejarige
 Koeijen breed en kennelijk op het bloot
 oog: (Zie Fig. IV. en V.) daar na krim-
 pen zij van jaar tot jaar in, zoo nogtans,
 dat

dat elke ring kennelijk blijft: echter is er altoos tusfchen de geledingen dezer ringen, zekere schelferachtigheid, die fomtijds zoodanig verhard, dat zij de oppervlakten der ringen verduisteren, hetwelk vooral in oude Koeijen gefchiedt, als zij boven de zes, zeven, acht, negen of tien jaar oud zijn, als wanneer het buiten tel raakt, en de Boer er ook niet veel acht meer op ftaat, ten zij hij fomtijds de krappen wat afvijft. Deze ringen nu zijn niet altijd cirkelrond, maar hebben een foort van golving, zoo echter, dat de achterfte ring of horenkrap, altijd evenredig blijft aan de voorfte bij vermindering van oppervlakte. (Zie Fig. XIV. en vooral XV, XVI. en XVII. en XVIII.) daar zij tot tien toe kenbaar zijn, ten einde nu dit alles voor onkundigen begrijpelijk voor te dragen, hebben wij wel uit meer dan vijfen- twintig foorten van Koehorenkruinen, die wij van de Leertouwers en Vleeschhouders gekocht hebben, de voornaamfte, in onze Plaat verkleind, afgeteekend, die ftraks zullen volgen bij de nadere verklaring der Plaat; vooraf hebben wij nog iets te melden van de verfchillende gedaantens der horenen, eigenlijk de *Horenylucht*. Deze benaming is algemeen onder onze Landzaten, gelijk alles wat zich verheft in de hoogte en in de lucht vliegt, vlucht genaamd wordt, zoo is het ook met het horengestel der Koeijen gelegen, want om dat de horenen op den kruin van het hoofd ftaan, en het Dier natuurlijk zijn kop in de lucht fteekt, vooral als het loeid of toornig wordt; of wel zich verheven

HET
RUNDVEE

I. Afd.
IV.
Hoofdst.

Horen-
vlucht.

HET
RONDVEE.

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

ven vertoont, zoo noemt men dan het horengestel *vlucht*, alſchoon het Dier daarom niet vliegt, in den zin van de vlucht der vogelen, maar even zoo als men bij vergelijking zegt van een fierlijken gevel voor een huis dat hoog gebouwd is: *deze gevel vliegt*, van een zeilend ſchip: *dat ſchip heeft een ſchoone vlucht*; en miſſchien is het woord *vlug*, *flux*, *een fluxe* — *vlugge kaerel*, *eene fluxſche maagd*, *een fluxs dier*, hier wel van oorspronkelijk. Deze Horenvlucht noemden de Ouden *patuli*, *patulos*, dat is iets breedſ en wijd uitgeſpreid, volgens VIRGILIUS Lib IV. *Patuli boves, qui cornua late diſtincta habent*, dat is: *Koeijen of Oſfen die breede uitweidende horenen hebben*. Dan deze bijzonderheden daarlatende, zoo is het zekerlijk waar, dat de afleiding van horenvlucht, met opzigt tot de Koeijen, dezelve oorsprong heeft, als dat van alle bijnamen, op zeker ſoort van verhevendheden, op de hoofden der Dieren: bij voorbeeld de ſpreekwijs in de H. Schriftuur: *ik heb mijnen horen verhoogt*, *de horenen des hogen altaars* enz. Zelfs maakten de Rederijkers dit betrekkelijk tot de hoeden der mannen en de huiven der vrouwen, of eigenlijk zeker ſoort van dunne zijde doeken, die in den fluxſen gang van een jeugdig meisje, tegen den wind opvloog; deeze kleedij noemden zij vliegers, die aan het hoofd vast waren, en zich dus als een dunne fluijer in den wind uitspreiden, zoo ook zekere ſamaren of lange bouwen of lange ſlepen-

pende rokken van zijde, die zich in den flukfen gang uitspreiden, zoo als nog onze Jufferschap dragen. Vader CATS, die regte natuurlijke Landaardkenner, spreekt dikwijls van zulke vliegers. In onze dagen gaan de Dames wederom met zulke ouderwetsche dunne zijde vliegers langs straat slepen. Van de mans hoeden, in den zin van *horenvlucht*, vind ik in een oud Kluchtspel:

HET
RUNDVEE.
I. Afd.
IV.
Hoofdst.

Zijn hoedje staat hem klugtig,
Haif scheef en schuinsch of vluchtig,
Doch ook wat stuur en gram,
Als hoornen van een Ram.

Ik wil hier ter uitspanning op den zin *horenvlucht* ook nog dit bijvoegen: te weten; dat men de *horenvlucht* der Koeijen ook *kruinvlucht*, *kuifvlucht*, *kroonvlucht* noemt; ook *starre-* of *kolvlucht*; dit woord is niet zeer gemeen in het verband met de horenen, maar zoo veel te meer met den kruin, de kroon of kuif zelve: door *kroon* verstaat men uitdrukkelijk dat gedeelte van het voorhoofdbeen in de Koe, 't welk tusfchen de horenen is, en waar uit de horenen spruiten; (zie Fig. XIII. tot XVIII.) de *Kruinvlucht* is in vele Koeijen dikharig en gekruld, en moet wel onderscheiden worden van de star of haarkrul op het voorhoofd: wanneer nu dit gedeelte van den kruin met dik haar bedekt wordt, en wel met grof of gekruld haar, dan zegt men wel *kuif*; *haarkuif*, *kroonkuif* of *vlucht*; en zoo ook naar de *horenvlucht*

Kruin-
vlucht.

Kroon-
vlucht.

bo-

HET
RONDVEE. boven de kol of starre: *kolvlucht*, *starre-
vlucht*; zoo dat het alles hier op uitkomt,
I. Afd. dat de *kuif*, *kroon* of *kruin* der Koeijen,
IV. zich met de horenen vereenigd, 't welk
Hoofdst. men in de Koeijen de *vlucht*, de *horen-
Kolvlucht*. *vlucht* noemt.

Dan, dewijl nu deze vlucht vooral be-
staat uit de wederzijdsche uitbreiding der ho-
renen, die als 't ware als twee vleugelge-
wrichten uitwaarts op het hoofd zwaaijen,
even als de takken wederzijds op eenen
Gewaaï of boom, zoo noemt men deze vlucht ook
gewei. wel gewaaï of gewei, vooral in de Hertten
en Rammen, waar van men zegt: zij hebben
een sierlijk *gewei* op het hoofd; dit gewei
moet men onderscheiden van het ontwijjen
der ingewanden, op de jacht van Hertten of
Hazen, die men dadelijk de darmen uitperst,
dat men *gewei* noemt; ook van gewei, dat
is het spoor der Jagtdieren, of daar zij wei-
den enz.; het gewei, hier bedoelt, is de
zoo evengenoemde horenavlucht. LINNAEUS
heeft er naar zijne gewone spitsvindigheid
eene niet onaardige zet op, als hij het ho-
réngeftel der Koeijen onderscheidt door *Cor-
pua Lunata* (*Maanhorenen*). Hij had,
Semilunata kunnen zetten; dan was het
volmaakt, want juist heeft de horenavlucht
der Koeijen de gedaante van eene halven
maan. Bij de Dichters, die eene maan-
horene Koe *Vacca Lunata* noemden,
was ook van ouds alreeds deze vergelij-
king bekend, door de wasfende en af-
gaande maan als gehorend af te beelden,
zoo dat ze, van de rijzende of wasfende
maan

maan sprekende, zeiden, dat zij hare horenen gevuld had. HET
RUNDVEE.

De zilv're Maan had naauw haar horenen gevuld,
Of Herder Damon treed van liefde en ongeduld,
In 't schaauw dier stralen, in het schemerigen woud,
Daar hij zijn minneklagt voor Philis stulp ontvouwd. I. Afd.
IV.
Hoofdst.

En van de dalende of donkere mane, dat zij hare horenen geledigd had, waar bij nog komt, dat de Ouden van de holle horenen der Koeijen zich lampen maakten, die zij met olie ter verlichting vulden. De gewijde Koningen wierden ook met olie uit eenen hollen Koehoren gezalfd, zoo als overvloedig in de heilige bladeren bekend is, doch straks hier van nader, als wij tot slot iets over het gebruik der Koehorenen zullen voordragen. Hier komen alle de opgemelde aanmerkingen neder op de halvemaanswijze horenvluicht der Runderen, want gelijk de natuur in alle hoofdsieraden der Dieren hare spelingen heeft, of het geen wij na genoeg hebben bewezen, dat de Dieren, na de klimaten, waar in zij woonen, veranderen van ras en uitwendige gestalte, 't geen be- toogt is, ten aanzien van de kleur en het ras, alzoo verschilt ook de horenvluicht in de Koeijen merkelyk, en vooral ook in de Sexe: waarom dit onderscheid door LINNAEUS in vijf soorten van Koeijen of Runderen gemaakt is, te weten: onze

1. Europische; *Cornibus teretibus*, *extrorsum curvatis*, *paelearibus laxis*, dat
X is:

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

is: langwerpige zijlings uitgebreide gekromde horenen, met een weeke kossem of halskwabbe.

2. *Cornibus in se flexis, juba longissima*, dat is: inwendig ingekromde horenen, met een langen baart; *Bonafus*. (Zie onze wilde Stier op Plaat I.)

3. *Cornibus divaricatis, juba longissima, dorso gibboso*, dat is: verwijderde horenen, een lange baart, de rug gebuld; *Bison*.

4. *Cornibus teretibus extrorsum curvatis, vellere propendente, cauda undique jubata; grunniens*, dat is: gedraaide horenen, uitwendig gekromd, de vlokken hangende, de staart gehaard, knorrend van geluid.

5. *Cornibus resupinatis intortis, antice planis*, dat is: de horenen zijlings ingebogen, plat op de kruin; *Bubulus*. (Zie Plaat V, Fig. XX.)

Op deze wijze heeft de Heer LINNAEUS de Runderen of Koeijen in vijf bijgeslachtaarten gerangschikt; er zou evenwel al vrij wat te zeggen en te vragen zijn, of alle deze geslachtaartige teekenen, wel zouden beantwoorden aan het algemeen hoofdkarakter, 't welk den Wijsgeer opgeeft, te weten: holle horenen, vooruitstekende, halvemaanswijze, glad; *Cornua concava, antrorsum versa, Lunata*; ik voor mij vinde in alle deze vijf soorten of geslachtaarten volstrekt het algemeen kenmerk niet van halvemaansgewijze, (*Lunata*), dat hij voor het

het klasficaal karakter opgeeft, doch hier in het bijflachtige tegenspreekt, want de Bonafius hebben de horenen inwaards gebogen, de Buffels inwendig naar buiten gekruld, en volftrekt geen kuif of vlucht, (zie Plaat V, Fig. XXII.) maar daar tegen vereenigt enz.; doch aan dergelijke misftellingen is de groote LINNAEUS in zeer vele onderdeelen der geflachtkenmerken onderhevig, en met hem ook meest allen, die de natuur tot een al te eng fiftthema willen brengen. Ons oogmerk is niet om hier verder in te treden, nog dien grooten Natuurkenner oneerbiedig te beoordeelen. Bij onze *Hollandsche* Koeijen blijvende, is het zeker, en onze Plaat V. bewijst het, dat genoegzaam alle de horenonderscheidingen van LINNAEUS, op bijzondere geflachtfoorten der Runderen toegepast, meest alle als bij fpeling der natuur in onze Koeijen voorkomen. Men vindt dus over het algemeen volkomen halvemaansgewijze horenavluchten in de *Hollandsche*, *Friefche* en *Groninger* Koeijen, doch allen niet te min verfchillende; er zijn er die vlug en volmaakt halvemaansch zijn, (zie Fig. VII.) dit is meest in de *Hollandsche* of *Friefche*, in den eenen minder groot dan in den anderen, naar den ouderdom, de onverbasterde *Hollandsche* houdt men doorgaans voor de fijnfte horenen, (zie Fig. III. IV. enz.) er zijn er onder de *Friefche* en *Groninger* velen, die de top der horenen enigzins meer ingekronid hebben, (zie Fig. XIV.) dan dit is ook wifselvallig in de

HET
RUNDVER.
I. Afd.
IV.
Hoofdst.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

Hollandsche Koeijen: men noemt zulk soort van horenen, die aan de wortel dicht tegens een groeijen, *horenhoef*, om dat zij, even als de hoefijzers van een paard, tegens el- kander in krommen. Maar het verdient op- merking, dat de meeste Koeijen die van den kant van *Overijsfel*, *Drenthe*, en vooral uit het *Kleeffche*, *Holfsteinsche* en daar aan grenzende Streken komen, doorgaans de ho- renen langer uitweidende, dunner en pun- tiger, als het ware zijlings uitzwaaijende hebben, (zie Fig. XV en XX.) dit noemt men *osfenvlucht*; en zekerlijk zeer eigenaar- tig, nademaal de horenen der Ofsen meest altoos veel fijnder, gladder en ruimer vlucht hebben, dan die der Koeijen, het geen men aan het lubben toeschrijft, vermits alle Die- ren, en vooral de ontinande Ofsen, veel ster- ker en zwaarder uitdijen, zoo dat men de- zelve van verre aan de horenen onder- scheid. Het is daar en tegen aanmerkelijk, dat de Stieren, althans de *Hollandsche*, zoo lang zij niet gelubt zijn of Bulos worden, de horenen stomper en korter hebben. (Zie Fig. XXVIII.) Ook is het opmerkens- waardig, dat meest alle onze Stieren de ho- renen kleiner en stomp hebben, en daar en boven kantig en niet rond, (zie dezelve Fi- guur) er zijn boven dat horenen die volmaakt wederzijds spits en regtstandig zijlings op den kruin staan, zoo als ik een originele teke- ning van VAN BERCHEM daar van heb, waar van de horenen in Fig. XXI. zijn afge- beeld. Wijders zijn er Koeijen, vooral in

*Holland-
sche Koe-
horen.*

Hel-

Holland al vrij gemeen, die de horenen recht voor uit tegens elkander ingekromd hebben; (zie Fig. XVI.) deze noemt men ook *duikhorenen*, dezelve zijn ook stompachtig, en worden voor goed ras gehouden: deze kromming is na genoeg gelijk aan de kromming van die van den Buffel, (zie Fig. XXII.) doch met dit verschil, dat in den Buffel de wortel der horenen tegen een loopt, en in het midden eene groef over laat, daar in het bedoelde soort altoos de kroon of kuif vrij blijft. Nog zijn er, doch volstrekt ongemeen in ons Land, die de horenen geheel geribt en ingedraaid hebben als Ramshorenen, (zie Fig. XXIII.) doch ik twijfel of dit niet wel eene miswasfing is, ten minste eene gansche verbastering. Eindelijk zijn er in het horengestel der Koeijen, gelijk als in alle gehorend Vee, en ook in de hoofdschedels der Menschen en Dieren, ontellijke misvormingen, die of uit ziekte, of misgewas der hoofdbeenderen geboren worden, en de geheele leeftijd van het Dier blijven verhard, zoo vindt men horengestellen op de hoofden der Koeijen, tegenftrijdig tegens elkander; dit noemen de Boeren *verwrongen horen*, *verlamden horen*, *scheven horen*, enz. De voornaamste bekende zijn dezulken, die in de jeugd der Koeijen, zoo als boven gezegd is, door stoeijen en toorn, tegen elkander verwrongen worden; zoo wordt menigmaal den eenen horen kromom bovenwaards gebogen, daar de andere in zijn natuurlijken stand blijft,

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

Duikhorenen.

Verwrongen horen.

HET
RUNDVEE,

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

bij voorbeeld, in Fig. XVII. daar ziet men den horen *a* natuurlijk, doch de horen *b* opwaards inwendig ingekruld. In Fig. XVIII. daarentegen ziet men den eenen horen *a* opwaards, en de horen *b* nederwaards gebogen; zoo zijn er ook waar aan de toppen geheel afgeknot zijn, en dikwerf tot aan het kroonbeen toe, deze noemt men *stomphorenen*; deze soorten zijn al vrij algemeen, want men komt zelden op een koestal, of men vindt er Koeijen met zulke stompe horenen; doch den boer stoort zich daar weinig aan, en houdt al vrij algemeen dit slag van vee, voor de beste melkgevers en levendigste van aard, nademaal deze stomphorenen getuigen dragen van hun strijdbaren en stouten aard, en gevolgelijk moedig en gezond gestel, inderdaad zijn ook dit soort van Koeijen de kregelste om te melken, doch daarentegen ook de meest gevleesde en gezondste; niettegenstaande dit alles, zijn het gebreken, en niet zelden zijn dit soort van horenen aan een zeker soort van vuile ettering of eeltigheid onderworpen; doch hier van nader bij de ziekten en gebreken der Koeijen. Het geen hier nu ter onderzoek voorkomt, is de onderscheiding, die de horenen in beide de Sexen vrij kennelijk onderscheiden. Men merkt over het geheel aan, dat de horenvluçht der Koeijen rondachtiger uitloopt, en fijnder van oppervlakte is dan die der Stieren, ook na gerade luchtiger van vlucht. De Stieren hebben de horenpunten spitser en korter, eenigzins naar het kantige hel-

Stieren-
vlucht.

hellende, (zie Fig. XXVIII.) dat is, zij zijn zelden zoo rond en glad als die der Koeijen: althans in onze *Hollandsche* Stieren ziet men doorgaans de horenen korter en schielijker toelooopen tot het horenpunt. De Ouden hebben dit voorlang als het kenmerk van een jonge en welgemaakte Stier erkent: immers OVIDIUS, beschrijvende de schoonheid van den witten Stier, waar in JUPITER zich hervormd had, zegt onder anderen: *de horenen wel kort, maar schooner, als of ze gedraaid waren, en schooner van glans als zijn gesteente.* Dit is nog bij de *Hollandsche* Koekeners eene voorname oplettendheid, als zij zeggen: hij is fijn van horenen. De vermaarde Beestenschilder PAULUS POTTER, welke met veel oplettendheid het schoone in Ossen, Koeijen en Stieren, in het Veerijk *Warmond*, gade sloeg, heeft zich beroemd gemaakt, buiten andere tafereelen, inzonderheid door het schilderen van eenen jongen rooden Stier, bekend onder de naam van *den Rooden Stier van POTTER*, gelijk dit blijkt in Fig. XXVIII. waar wij een origineel Stierenhoofd van twee jaar, na P. POTTER afgebeeld hebben. — Dat nu de Stierenhorenen kleiner vallen, dit is waarschijnlijk daarom, om dat men zelden ouder Stieren dan van twee tot drie of vier jaren bewaard. In het voorbij gaan moet ik doen opmerken, dat ik het in de Ouden voor een misflag houde, dat men de Stieren te jong laat springen; de voornaamste der Ouden willen eenen Stier ten minsten vier jaar

HET
RUNDVEE.
I. Afd.
IV.
Hoofdst.

MET
RONDVEE.

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

oud hebben, om dat hij dan meer in de kracht van voortteling is. In tweejarige Stieren hebben de horenen hun volkomen uitwas niet, dit blijkt daar uit, dat zoo wanneer de Stieren gelubt en tot Bul-osfen als herschapen worden, dat als dan de horenen geweldig uitwasfen, zoo als van de Osfen is opgemerkt; dus is het eene algemeen erkende waarheid, dat de Osfenhorenen eerst in een bovenmatigen zwaai uitwasfen, als zij gelubt zijn. De kleinste afstanden der Koehorenen kan men op 2 voet Rhijnlands stellen: de grootste op 2 en een half voet, maar bij de Osfen zijn die tot drie a vier voet, en daar over. Men vindt *Deensche* Osfen, wier horenen vier voet en meer vlucht hebben, waar van de horenen, die de Leertouwers voor hunne deuren hebben geplaatst, ten bewijze strekken: ik heb er gezien die ruim een vooruitstekend kloek mans vaam besloegen; wijders is de zwaai der Osfenhorenen altoos ten kennelijkste met den top buitenwaards, zoo als bij Fig. XX. en XXV. is afgebeeld, en bij Fig. XXVII: dezelve zwaai zich op zijde vertoond. In de *Italiaansche* Osfen evenwel zijn de horenen meer ingekromd, gelijk dit ook in de *Fransche* en *Zwitfersche* wordt waargenomen, hetwelk veroorzaakt schijnt te worden door dat de Osfen, en dikwijls ook de Koeijen, daar van jongs aan gewend worden, en sedert eeuwen lang gewend zijn, om door de horenen den ploeg te trekken, waar door dan van jongs af, het kruinbeen en de

de horenwortel vergroeid naar den arbeid, en vooral de horentoppen gewrongen worden naar het jukijzer, 't welk hen dwingt, dit is ontwijfelbaar de oorzaak, en kan eenigermaten worden overgebracht op de bespiegelingen, die de Wijsgeren maken, en bijzonder op die, welke DE BUFFON gemaakt heeft, namelijk, dat zeer vele last- en werkdieren, beendergestellen aannemen, naar den arbeid, die de menschen hun opleggen, en dus afwijken van hun natuurlijk gestel: bij voorbeeld, de bulten der Kamelen, de holle ruggen der Paarden, (*zaalrug*,) de stevige ruggen der Ezelen enz. dit verdelend zijne aanmerking, en schoon wij voor ons wel geloven, dat door deze bijvallende oorzaken, zulke Dieren eenigermaten die verandering van gestel kunnen onderworpen zijn, zoo als wij dit alrede aangeroerd hebben, zoo belet dit geenzins de waarheid van onze en de meeste gevoelens van nederige Natuurkenners, te weten, dat de Schepper ook deze Dieren geschapen heeft om door zoodanige verzetting van haar gestel, den mensch te kunnen behulpzaam zijn, zonder dat zij echter haar natuuraard verliezen. Het is dus voornamelijk, dat ik hier uit afleide de redenen; waarom de *Hollandsche*, de *Holsteinsche*, vooral de *Deensche* Ossen, de sierlijkste en natuurlijkste horenvluchten hebben, om dat zij minder tot den arbeid, maar meerder tot verworpen geweid worden: daarenboven geldt hier mijne aanmerking, in het eerste

HET
RUNDVEEL.

I. Afd.
IV.
Hoofdst.

HET Hoofdstuk medegedeeld, over de emigratie der
 RUNDVEE. Koeijen, te weten, dat dezelve foorten die
 I. Afd. in de *Duitsche* wildernissen natuurlijk ge-
 IV. vonden worden, en naderhand getemd en
 Hoofdst. met nieuwere ingevoerde vermengd zijnde
 geworden, als nog de meest natuurlijke
 Na dere oplosfing. fchoonheid en gefalte behouden, althans
 het fpoor daar van.

Hier aftappende, is er evenwel nog aan te merken, dat onze Boeren zelve, in zeker foort van Koeijen, de Osfenvlucht onderkennen. De *Bremer* en vele *Geldersche* en *Overijsfelsche* hebben een bijzonder foort van Osfenvlucht. (Zie Fig. XX.) Dit verfchil merken de Schilders en Konstkenners op in den vermaarden Landschap- en Koeijenschilder N. VAN BERGHEM, die altoos zulk foort van horenen tekende, nademaal hij het meest *Overijsfelsche*, *Kleeffche* en *Duitsche* Landschappen fchilderde, terwijl daarentegen P. POTTER en A. VAN DE VELDE, altijd kleiner en fijner horenluchten maalde, om dat zij altijd *Hollandsche* Landschappen fchilderden; dit deed ook KLOMP en andere *Noordhollandsche* Schilders. Later Schilders zijn er weinig, die op de Natuur gelet hebben, maar meest de oude modellen volgden, zoo dat als een kenner alle Tafereelen van meest onze hedendaagfche Beestenschilders nagaat, men fchier in elk Tafereel de modellen van opgemelden juist gevolgd zal vinden.

Men brenge wijders dit alles slechts oppervlakkig over op de horenen der Koeijen
 en

en op het Vee in het algemeen, dan zal men zoo wel een aanmerkelijk verschil vinden in de horenen als in de gestalte des lichaams, en de eigenschap van het haar, 't welk wij bewezen hebben.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
IV.
Hoofdst.

Met opzigt tot de verschillende kleuren en het bont der Koeijen is ook reeds breedvoeriger gesproken; wijders herinnere men zich het gevoelen van Profesfor ZIMMERMAN, hier voren bladz. 201 vermeld. Dezen Wijsgeer is van gevoelen, dat het verschil van het horengestel in de Koeijen, Ossen en Buffels, ten aanzien van de kleinte, grootte of uitwas, afhangt van het klimaat en het voedzel. Ik aarzel geenszins om dit denkbeeld te omhelzen, zelfs met betrekking tot onze *Nederlanden en Holland*: in *Ierland* hebben de Reisbeschrijvers opgemerkt, dat de Koeijen, die aan de klippen van den zee kant worden aangefokt, bijna geene horenen hebben. HIPPOCRATES gewaagt van Koeijen zonder horenen, die bij de *Scythen* en in de moerassen der *Meütiers Nornades* gevonden wierden in *Europa: circa paludem Meütidum Nornados vocatos Boves, esse sine Cornibus*. Met opzigt tot de gemelde *Iersche* Koeijen is het gevoelen gemeen, dat de oorzaak ligt in het voedzel en de plaats, namelijk het voedzel van Zeewier en Zeegras, 't welk op de klippen groeit, en de *Ieren* daarenboven de Koeijen ook met zeker soort van koeken van visgrom, vis en graten voeren, daar die *Iersche* klipbewoners anders niet

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

niet tot voedzel hebben, en waar van vermoedelijk die olieachtige sterke smaak der *Iersche* Boter ontstaat; het geen onze Boterkopers ook zeer wel weten. Maar, om bij de ongehorende Koeijen te blijven, wat zal men zeggen van de kunst om Koeijen ongehorend te maken? Dat sommige Koeijen op de grenzen van *Groningen*, digt aan het *Munstersche*, kleine horenen hebben, is bekend; maar het is verwonderenswaardig, dat men in *Munsterland* eene menigte Koeijen zonder horenen vindt, en verre de meeste niet dan stompen hebben; dit lijdt zeker onderzoek, hoe dit toekome in een Gewest, dat tusschen anderen in ligt, daar zoo vele wel uitgewasfen horenen op den kop der Koeijen staan, en welks klimaat geen graad, of slechts een weinig met dat van *Vriesland* en *Groningen* verschilt: ik weet er geene reden van te geven, dan alleen het vermoeden, dat dit door kunst geschiedt; dewijl ik van nabij onderrigt ben, dat men in die streken bijzonder ervaren is, om door een zekere pap van Roggemeel of iets dergelijks, zelfs oude horenen aan den kruin en de verharde horenkrappen zoodanig week te maken, dat zij die geheel kunnen afpellen, of, geweekt zijnde, met een mesje afschellen, zoo dat de horen geheel glad en jong schijnt, en zoo ook den top der horenen in jonger Vee afdoppen; dit zoo zijnde, is het niet onwaarschijnlijk, dat de *Munstersche* Boeren het kunstje bezitten, om de Koehorenen in den wisseltijd der eerste

ste krap den verdèren wasdom te beletten, door het afdoppen of afpellen der uitbotting, en die vervolgens te verharden voor verdere uitbotting, waar door dan de Koeijen niets dan een stompje van den wortel behouden, (zie Fig. XIX.) en dienvolgens den naam van *Begijn* bekomen, zoo als gemeld is. Deze kunst schijnt zelfs van oude afkomst, altans ik vinde bij ARISTOTELES gemeld, dat de horenen der Koeijen, heet gemaakt zijnde, gemakkelijk kunnen gekromd worden, en in de jonge Koeijen geweekt in wasch, naar willekeur kunnen gebogen worden. PLINIUS spreekt hier van uitdrukkelijker dus: *Bovum attritis unguis, Cornua ungenderu aruina medentur agricolae: adeo sequax natura est, ut in ipsius viventis Corporibus ferventi cera flectantur, atque incisa nascentium in diversas partes torqueantur, ut singulis Capitibus quaterne fiant*; dat is: De Landlieden genezen de verminkte nagelen en horenen der Koeijen door het wrijven met smeersel; want de natuur is zoo gedwee, dat zij in de lichamen der levende (Dieren) door heete wasch kunnen buigen (en krommen), en door groeiende wasdom dezelve door insnijdingen in verscheidene deelen verdeelen; zoo dat zij op enkele kruinen (bedoelende Koehorenen en Koehoofden of kruinen) vierhorenig kunnen gebogen worden. Dit vergeleken met de kunst, die men hendaags bezit, om van Koehorenen, behalven smeltbare lijm, ook horenglas, zoo als men overal in de lantarenen ziet, te bereiden,

HET
RUNDVEE;

I. Afd.
IV.
Hoofdst.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

ja dit schier tot eèn doorschijnendheid te brengen, welke het helderste glas evenaart. Daar dit nu zulk een natuurlijke eigenschap der Koe-horenen is, en de Ouden getuigen, dat men in levende Runderen de horenen in het groeijen kan dwingen en krommen, zelfs tot vier deelen splitsen, is het niet te verwonderen, dat dit bij de *Munsterschen*, *Groningers* en elders geoefend wordt. Gaarne zoude ik, indien ik gelegenheid had, hier van wel eens eene proef willen nemen; dan, mijne jaren en de kosten gedogen dit niet; niet te min ware het voor een Natuuronderzoeker, een Landheer of Boer niet ondienstig, om eens aan een jong Kalf, dat in het uitbotten der horenen is, hier van eene proef te nemen. Bij onze *Hollandsche* Koeijen blijvende, hebben dezen, zoo als gezegd is, zeer zeker over het geheel sijne gladde horenen, zoo ook de *Vriesche* en *Groninger*; niet te min zijn er onder de laatste meerder klein gehorende, daar die der *Deensche* en *Overijselsche* meestal spitsler zijn. Maar daar het hier nog nader op aankomt, en ons doel is om aan te toonen, dat niet alleen over het geheel den wasdom van de horenen der Koeijen zelve, natuurlijk, zonder kunst, het zij in kleinheid of uitgedijde grootte, afhangt van den aard der gronden, climaten en voedzel, maar ook dat de groei der horenen, buiten dat, berrekking heeft op het voedzel der *Hollandsche* Koeijen bijzonder. Mijne oplettendheid is hier ten minste werkzaam op geweest.

weest. Ik heb gezien, en reeds betoogd, dat de *Brabandsche* Koeijen, of eigenlijk dat soort, 't welk uit de *Meijerij van den Bosch* of *Staats-Braband* komt, en op de Heivelden graast, onder alle de *Nederlandsche* de kleinste zijn; maar hier is nu de plaats om te melden, dat zij ook de kleinste horenen hebben; doch zoodra komen deze Dieren niet in *Hollandsche* Klaverweiden of Beemden, of zij nemen ongeloofelijk toe in wasdom en horengestel. De Koeijen, die nabij onze Zeedorpen in of omtrent de Duinen gevoed worden, zijn insgelijks altijd schraalder, en ook kleiner van horengestel; die genen, welke men op Geestgronden of Bentvelden aanhoudend weid, tieren nooit, en altijd kammen de kwijning aan de kleinheid en doffige schelferachtigheid der horenen onderkennen: men vindt er die slechts stompjes hebben, gelijk reeds vermeld is van de *Begijnen*. Daarentegen is het overtuigelijk waar, dat de fijnheid der *Hollandsche*, *Friesche* en *Groninger* Koeijen, daar van afhangt, dat zij des zomers in frische klaverweiden, en des winters met goed hooi gevoerd worden, en dit bij uitnemendheid bij dat soort plaats heeft; 't welk door gegoede Boeren dikwijls van het eene afgegraasde kamp naar het andere geweid wordt, en die na het hooijen op goed etgroen grazen, en dus, zoo men zegt, best gedijen, dat is in wasdom toenemen. Overgeestig, om den Lezer eens weder met een trek van Hollandsch vernuft te vermaken: overgeestig gaf het hoofdjuweel der vrouwen,

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

IV.
Hoofdstuk

HET
RUNDVEE. ANNA MARIA SCHUURMAN, den grooten VON-
DEL een trek, in vergelding op zijne scherts
I. Afd. op haar Labadiste Godsdienstigheid, dus
IV. luid het:
Hoofdst.

Zoo de Rechtvaardige door het gelove leeft,
Gelukkig zijt gij dan, Heer VONDEL! bóven d' anderen,
Want gij hebt straks een nieuw als u het oud begeeft,
Doch Beesten dijen best, die veel van wei veranderen.

Deze scherts, die goed raak was, om dat VONDEL zich niet bepaaldelijk bij eene der Christelijke Kerkgenootschappen voegde, maar nu tot dit, dan weder tot een ander gevoelen oversloeg, bewijst, dat die schrandere Stichtsche Vrouw in haar tijd ook wel wist, dat het verweiden der Beesten, Koebeesten namelijk, haar best deed gedijen. Dit dan verder daarlatende, gaan wij voort: er dient dan nog aangeteekend, dat onze opletende *Hollandsche* Veekenners, eene bijzondere opmerking hebben omtrent de horenen van Koeijen, die zij Queeën noemen, volgens het vorig betoogde *. Volgens het algemeen gevoelen, hebben de horenen van deze altijd iets van den Stier en iets van de Koe. Ik ben met verwondering menigmaal met Boeren, Boerenknechts, Boerenzoons en Boerenmeiden in het veld geweest, en hen verzocht, om mij toch eens te leeren, waarom zij uit alle Koeijendriften, in het open veld, met het opslag van het oog konden zeggen, dat is een Quee; het antwoord was altijd: zij hebben iets van den Stierhoren

* Zie
bladz. 173.

ren en kop, wijders vraagende waar in het bestond, kreeg ik zelden voldoende antwoord, dan sommigen zeide: dat zien wij aan de horenen, aan de krop, eigenlijk kossem, en aan het gestel der elders. Ik voor mij, beken rond uit, dat ik, hoe veel moeite ik mij zelve heb aangedaan, nimmer op het oppervlakkig beschouwen, deze onderscheiding heb kunnen maken, maar wel bij naauwkeuriger onderzoek gezien heb, dat de horenen dezer soorten gladder en minder kenbare, of geen jaar-krappen hadden; en dat wel degelijk, de krop of kossem altoos breeder en vleziger was dan in Melkkoeijen. Dat voorts deze Queën altoos het achterstel of het lendenkruis veel smalder hadden dan andere kalfdragende en melkgevende Koeijen, insgelijks waren zij doorgaans zachter en malscher van huid, doch met dat al de wildste en dartzelste *. Ten aanzien van de horenkrappen, hebben de Queën, even als de Ossen en Stieren, dezelve of niet of heel flauw en gladder, dan Koeijen die jaarlijks kalven, welke dezelve altoos zeer sterk ingegroeft hebben, (zie Fig. XIII. tot XVIII.) daar ze in de Ossen gladder en dikwijls onkenbaar zijn. (Zie Fig. XXV. en XXVII.)

HET
RUNDVEEL.

I. Afd.
IV.
Hoofdst.

* Zie
verder
bladz. 173.

Meerder bijzonderheden omtrent het Horengestel der Koeijen, zouden er kunnen voorkomen, die ons nog onbekend zijn, of die veelligt te verre zouden uitweiden; wij vertrouwen onze Vaderlanders genoeg volstaan te hebben, om haar dit noodzakelijk gedeel-

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
IV.
Hoofdst.

deelte der Veekennis nuttig en vermakelijk voor te dragen. Een gewichtig gedeelte voorwaar, om dat de kennis van de beteugeling der krachten van dit ontzagchelijk Dier, in de kunde der horenen gelegen is. Immers is de Spreuk in de Latijnsche Scholen overbekend:

Corda Ligant Homines, Taurorum Cornua Funes.

dat is: de koorden des harten binden de menschen, maar door de touwen worden de horenen der Stieren bedwongen; dat is na ons dichtertlijk vlngtertje:

Het menschen hart gedwee voor zachte vriendschaps
-trouwe,

Verbindt zich zagt'lijk door gevoel van menschenpligt,
De norsche Stier word niet beteugeld dan door touwen,
Waar voor de kracht van zijnen forschen horen zwigt.

Na dat ik u, mijne Vaderlanders! met eene ingespannen oplettenheid wegens het Horengestel der Hollandsche Koeijen heb bezig gehouden, kan het u niet onaangenaam zijn, dat ik ulieden, ten toegifte, eenige nuttige gebruiken mededeele, welke in de Maatschappij van hetzelfde gemaakt wordt, en u tevens uit de aloudheid aantoonen, van hoe veel nut en waardij de Koe- en Osenhoren op de Feesten der *Hollanders, Duitschers* en *Batavieren* was.

Ten opzigt van het eerste, te weten het nut, behoeve ik niet breed uit te weiden, nademaal het genoeg bekend, en gedeeltelijk

lijk

lijk is aangetoond, dat de Leem of Lijm in de Lijmmakerijen, uit Koehorenen en Horenklaauwen meestal bereid wordt. Men kent in overvloed de horenen Glazen in de Lantaarnen, de Fabrieken der Haarkammen, Snuifdozen en ontelbare zaken meer, die uit de Koehorenen bereid worden, zijnde deze kunstbereidingen in deze dagen, inzonderheid bij de *Engelschen*, de *Italianen*, de *Luikenaars*, en ook in *Spa* en *Aken*, tot eenen zoo hoogen trap van doorfchijnendheid gebracht, dat zij die als cristal of als helder glas, op de Snuifdozen, ja zelfs in plaats van Horologieglazen bezigen.

HET
RUNDVEE.
1. Afd.
IV.
Hoofdst.

Ten opzichte van de andere opmerking, te weten: het gebruik der Koe- en Osfenhorenen, tot water- en drinkvaten, verdient, ter uitspanning, hier iets vermakelijks gemeld te worden, namelijk: dat de Koehorenen, na dat zij van de hier boven beschreven pit (zie Fig. IX. en XI.) zijn afgescheiden, eene genoegzame holte hebben, in welkers bestek, (*capaciteit*), allerlei vochten, of andere zaken kunnen bevat worden, dit is door het algemeen gebruik in *Holland* genoeg bekend. Op de vinkebanen worden de holle Koehorenen tot drinkvatjes aan de kevien of kooitjes gezegd: de Zeilenmakers hebben zulke horentjes, met vet gevuld, op zijde hangen, om er hunne spinalen en naaldens mede te sieren: die van het Gilde van Crispijn, hebben dezelve ook op haar Schoenmakersta-

Gebruik
der Hore-
nen:

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

Toet - en
Posthoren

fel: de Soldaten hadden oudtijds hunne kruidhorens op zijde; en wie weet niet, dat er schier geen Postillion is, die niet een toet-horen van een Koehoren heeft, ten minsten oudtijds had? want zoo wel de posthoren, als de waldhoren, die men thans van koper maakt, zijn niet anders dan nabootsingen van de holle Koehorenen der Ouden. Men heeft in *Holland* en in geheel de *Nederlanden*, de uitgelezenste Ossen- of Toethorenen, waar op men hier en daar in *Overijsfel* en elders, door toeten, de Gemeente ter kerke roept: dat de Broodbakkers door hun getoet aankondigen, dat het brood uit den oven gaat, is overbekend, 't welk ook bij uitstek op Nieuwejaars-avond, Vasten-avond, en andere Feesten plaats heeft, waarop zeker Dichter in zijn Vasten-avond-zang doelt:

Loop om warme bol met spoed,

Onze Bollebakker toet

Op zijn Osenhoren. —

Dit toeten of blazen op een Osenhoren, is niet alleen bij de *Duitschers* en *Nederlanders*, in vroeger tijden in algemeen gebruik geweest, maar zelfs van zulk een hoogouderdom, als de gemeenschap der Menschen met het Horenvee bekend is. Bij de *Israëlitén* zijn door de ons bekende overleveringen der historien, de horenen der Ossen of Koeijen bekend als hunne bazuinen, zoo dat ik voor mij geensins twijfele of de drie-

driehonderd bazuinen, waarop de mannen van *Gideon* bliezen, zijn Ofsen - of Koe-horenen geweest, nademaal het niet waarschijnlijk is, dat *Gideon* zoo spoedig zoo veel bazuinen van koper in gereedheid konden hebben; hoe het zij, *aan hunne altaren waren horenen* *, bij het zalven hunner Priesteren wierden zij met welriekende olie, uit eenen horen uitgestort, gezalfd en ingeheiligd. De Bijbel - historiekundigen twisten over de horenen des Altaars, of het eigenlijke Ofsen - of Koehorenen, dan wel zekere uitstekende verhevendheden aan de vier hoeken des Altaars waren (*). Wat mij belangt, ik twijfel geen oogenblik of het zijn in der daad Ofsen - of Koehorenen, ten minste gedaantevormige horenen van Ofsen, Koeijen of Rammen geweest, en zie hier redenen, waarom: om dat men op zeer vele oude Egyptische en andere overblijfsels van Altaren, aan de hoeken of op zijde Ofsen - of Ramshorenen ziet uitgehouwen; en wat zal men zeggen van de afbeeldingen van PALES en PAN met horenen van Ofsen en Koeijen, JUPITER HAMMON met Ofsen - of eigenlijk Rams - horenen, 't welk sommigen op MOZES willen toepassen, om dat men hem gewoonlijk als met gehorende haarlokken afbeeld: dit is duister, ik laat het daar; maar echter vindt men gezegd: *Bind het feestoffer met touwen aan de horenen des Altaars.* — Als ik

HET
RUNDVEE

I. Afd.
IV.
Hoofdst.

* Zie
bl. 278.

nn

(*) Zie CUNÆUS, *Republiek der Hebreën.*

REK
RUNDVEE.

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

nu als Natuurkundige eens spreken mag, begrijp ik, dat hier duidelijk gezinspeeld wordt op het binden met touwen om de horenen van het Slagtdier, namelijk als het Feest-offer, aan de horenen des Altaars, dat eigenlijk de slagplaats van het Dier was, in diervoege, dat het Altaar en deszelfs horenen figuurlijk beantwoordende waren aan de zaak, de daad, het *factum*, namelijk het binden met touwen om de Koehorenen, even gelijk van ouds en nog heden boven de deuren of aan de gevels der Vleeschhallen overal Ofsenkoppen en Ramshorenen in steen zijn uitgehouwen, waar van de fraaiste, naar mijn inzien, voor de Vleeschhal te *Haarlem* zijn, en men daarenboven genoegzaam gansch *Holland* en geheel *Nederland* door, aan dergelijke beelden de gewezen woonplaats of geheugenis van den Bouwheer, die of Vleeschhouwer of Leertouwer geweest is, vindt. Even zoo ken ik nog heden met opzigt tot het horentroeten of blazen der Bakkers, Kochorenen, die meer dan tweehonderd jaren oud zijn: ik heb er gezien die ongemeen kunstig besneden waren, en het is niet vreemd, om bij goeuede en oude Broodbakkers Familien den toethoren van zijn Bestevader, sierlijk besneden, met zilver beslag, aan een zilveren keten in het voorhuis te pronk te zien hangen. Zie hier van een afbeelding in Fig. XXX. De *Indianen* snijden ook kunstige figuren in de Ofsenhorenen, vooral in de Renosterhorenen, die zij tot drinkkroez-

zen

zen gebruiken, en zelfs daar in een vermogen ter ontdekking van vergif stellen, het geen in eenig opzigt, als Scheikundige beschouwd, zijne bedenking heeft, nademaal het zeker is, dat alle scherpe zuren, vergiftigende bijtende zouten, en dergelijke vergiften, dadelijk op eenig Alkalijn of dierlijk kalk- of beenachtig wezen, gesten, schuimen, (*Esfervesferen*), en ook bijzonder op dierlijke horen-deelen; 't geen wij echter alleen als een bedenking mededeelen. Daarenboven besnijden de *Indianen* zeer kunstig de Tritonshorens, Trompethorens (*Buccina*), tot hetzelfde einde als drinkkroezen, ook tot Toethorens of Trompethorens, even als de Koehorenen.

De Toethoren van Triton, 't welk zulk een Zeehoren is, heeft zijn naam van de eigenschap en den draai der Koehoren ontleend, want *draai*, of iets dat een zweem van een kronkel of krenkel heeft, zoo als de Koehorenen een soort van draai hebben, wordt *kink* genaamd, bij voorbeeld: *er is een kink in de kabel*, en dus hier van *kinkhoren*. Misschien ook wel *kinkhoren* van het kugchen of hoesten, *de kuch*, die men *de kinkkug*, of *kinkhaest* noemt, om de gelijkheid die dezen hoest heeft, om bij horten en pozen te ademen, zoo als iemand, die op den toet- of kinkhoren, telkens met pozen blaast en toet. Mogelijk (doch misschien wat verre gezocht) is de naam van *Boeren kinkel* wel afkomstig van een Boeren knaap of jongen die op den toet-, kink- of klinkhoren toet, als hij den Stier

HET
RONDVEE.

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

HET
RUNDVEE

I. Afd.
IV.
Hoofdst.

of het Vee geleid. Hoe dit alles zij, de oude en ook onze hedendaagsche Dichters hebben naauwverbonden zinspelingen op beide dit soort van horenen gemaakt. Men hoore hier VONDEL, in deszelfs vertaling van VIRGILIUS:

————— De Triton als een stad,
Voert dezen held, verschrikt de golven, die vast breken,
Met zijnen kinkhoorn op het waterblaauw te steken.

Elders wordt het onderscheid van Zee- en Land-, Toet- of Kinkhoren duidelijker opgezongen, in de *Vrijerij van Atys en Galathé*:

Toet eens, Triton, luide en blij,
Op zijn *Kinkhoorn* voor den wagen,
Waar op Nereus wordt gedragen,
Met Maagd Thetis aan zijn zij?
Atys antwoord bij zijn Vee;
Op een hollen *Osfenhoorne*,
Al gnort Polyphem van toorne,
Ook voor schoone Galathé.

Ten opzigte van den bogt of de draai der Osfenhoren, en de benaming die deze oudtijds hadden, als *klaroenen* of *bazuinen* bij de *Israëlitén*, en dit nog bij de *Duitschers* hebben, vertaalt ook VONDEL uit VIRGILIUS, dus:

Hij grijpt de *klinkklaroen*, beneden eng in 't draaijen,
Maar boven wijder, en vol *krinkelende* ommezwaaijen.

Er

Er behoeft hier verders niets meer bijgevoegd te worden, om te verklaren dat de Ofsen- of Koehorenen en de Zee-kinkhorenen, het zij men die als bazuinen, trompetten of toethorenen aanmerkt, beiden in den zin van Zee- en Land-toethorenen voorkomen, en deze, zoo in gebruik als zinspeling van de Ofsen- en Koehorenen ontleend zijn.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
IV.
Hoofdst.

Maar, geachte Lezer! het zal u mogelijk vreemd voorkomen, als ik u zeg, dat, zoo wel als de Ofsenhorenen oudtijds bij de *Israëlitén* dienden om de menigte zamen te roepen, er alzoo op sommige plaatsen en gehuchten, waar geen Kerkklok is, in en bij het *Geldersche*, *Overijselsche*, *Drentsche* en *Munstersche*, op Zon- en Feestdagen als anderzins, op eenen Koe- of Ofsenhoren geblazen wordt, om het volk zamen te roepen, en hoe vreemd komt het een *Hollander* voor, als hij op trommelflag de Kerkleden ziet ter Kerke komen; en dat nog vreemder is: omtrent eenige plaatsen aan het uiterste van *Noordholland* en elders, is het opheischen van een mand het sein, dat de Kerkdienst begint; dan, dit in 't voorbijgaan: het is bij onze Landlieden gemeen, om, ingevalle van brand, diefstal of huisbraak, de geburen door het roeten op een Koe- of Ofsenhoren op te roepen, veelal ook door op een koperen melkketel te trommelen. Elders worden de kop-

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
IV.
Hoofdst.

pels Koeijen door een toethoren ook ter melktogt geroepen.

Het verdient uitdrukkelijk onze opmerking, hoe het geluid van het getoet op een Ofsen- of Koehoren zoo gelijkkluidend is met het geloei of gebulk der Koeijen of Ofsen zelve; welk bulken ook onderscheiden is van het loeijen; want het bulken is heescher van geluid als het loeijen. De Koeijen bulken meest in angst of schorheid, gelijk men ook van den Mensch, die een benaauwde kuch of hoest heeft, of dolzinnig is, zegt; *hij bulkt als een Os*; dan, ook dit geluid wordt door den toethoren nagebootst, zoo dat het door geen toongeluid op eenigen walthoren of ander muziktuig dus kan nagebootst worden: de Koeijen zelve beminnen dit geluid, en volgen den toeter gaarne; in *Noordholland* teemt men er de Stieren mede; een klein jongske met een toethoren bestuurd en geleid den fiersten Stier gemakkelijk. In een prentje van ADRIAAN VAN DE VELDE is zulk een Boeren zontje met zijn toethoren, rustentende op de schoft van een Stier, geestig afgebeeld, dat men *het Bullemannetje met de Stier* noemt: in onze Plaat II. is zulk eene afbeelding van een Bulleman en Stier origineel naar POTTER. Voor het overige, en dit komt hier zeer wel ter snede, getuigt *Noordholland* en *Westvriesland*, door zeer onwraakbare getuigen omtrent de Koehorenen, dat dit ons Vaderlandsch oord een der vermaardste geweest is, en, God dank! nog is,

is, waar de Veehandel en het aanfokken van welgehorende Koeijen en klein Vee, de zenuw der welvaart is: immers draagt de aanzienlijke Hoofdstad van het *Noorderkwartier*, volgens HADRIANUS JUNIUS en haar doorluchtigen Kronijkschrijver VELIUS, den naam van *Hoorn*, om dat er voor zeker Huis of Herberg, waar de voornaamste Veehoeders of Horenvee-fokkers bij een kwamen, een uithangbord, waarop een horen gemaald was, stond. In *Holland* kent men onder *Zoetermeer*, *Zegwaard*, *Leyderdorp* en op vele andere plaatsen, den *Horn* of *Horen*, waar een Kochoren op het uithangbord geschilderd staat. Ik ga verder, en vermoede dat de naam van het Dorp *Colhorn* in *Noordholland* zijn oorsprong heeft van een horen met de kol, zoo als men nog zegt, een *Kolhoren*, dat is, een horen die op de star of de kol van den Os staat; en dus zoude men mogelijk wel kunnen ontknopen, waarom men op zoo vele plaatsen in *Noord-* en ook in *Zuidholland*, het zij op uithangborden of in Stedelijke bla-
zoenen, Kochorenen afgebeeld vindt, en ook waarom men aan eene als een horen gekromde inham van een hoek Lands of Have, den naam van *Horen* of *Horn* geeft; bij voorbeeld: de Stad *Hoorn*, wier naam sommigen van de kromme Havenbogt, die als een Horenbogt loopt, afleiden, men vindt ook *Hoorniker hop*; wijders nog den *ouden* en *nietwen Horen*; op *Texel* de *Burg* of *Burghoren*, *Burghorn*, voorts ook

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

Naams-
oorzaken
van Steden
enz.

Koishorn.

Horen-
spelling.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

* Zie bo-
ven bladz.
157.

ook *Schermerhorn*, *Barsingerhorn*, *Colhorn*, dat de Ingezetenen verkorten in *Colorn* en *Clorn*, waar uit blijkt dat de Natie, althans de *Noordhollanders*, natuurlijk al wat op het naamwoord *horen* betrekkelijk is, ook op de letter *n* en niet op de *e* uitspreken. Nog is op *Terschelling* zekere Buurt, *Hoorn* genaamd, dat de Inwoners zelve in *Horn* veranderen; zoo is ook in *Zuidholland*, onder *Zoetermeer* eene aloude Herberg, met een horen op het uithangbord, die de Ingezetenen overal in *Rhijnland* den *Horn* noemen, en het geen bijzonder is, hier en daar verandert het gebruik ook *hoorn* of *horn*, wel in *heurn*, *heurnen* enz.; ook de *Engelschen* noemen een gehorend dier *horne Cattle**; en wat zal men zeggen van *horapijp*, *hornpiep*, dat eigenlijk een doedelzak is, waarop de *Tijrolders* en *Zwitfers* op pijpen en trompetjes van horenen voor den rondendans blazen en toeten. Kortom, het is uit dit alles blijkbaar genoeg, dat alle de gemelde benamingen uit het woord *Koehoren* oorspronkelijk zijn, en dat dus VONDEL, ten aanzien der vermaarde en het Vaderland getrouwe Stad *Hoorn*, met regt zegt:

O *Horen!* gij verheft uw kostelijken *Horen*,
De groote *VELIUS* is uit uw schoot geboren.

Evenwel, dit versje vergeleken met de bovengemelde afleidingen, schijnt het mij toe, dat, zonder dezen beroemden Dichter

zoo min als de latere Taal- en Spelkundigen te willen berispen, om dat zij *Hoorn* of *Horn*, 't welk volstrekt de oude Landspelling is, welke door VELIUS en vele anderen, zelfs in 's Lands Charters, en bij de Bijbelvertalers alzo gevolgd is, verkiezen te veranderen in *Horen* en *Horenen*, welke spelling, alschoon ik die uit inschikkelijkheid in dit werk gevolgd heb, evenwel naar mijn denkbeeld niet eigenaardig beantwoord aan het oorspronkelijk Nationaal, van welke de verschillendheden bij KILIAAN en anderen, die hier in verward schijnen, gevonden worden; want ik vinde bij de eerstgenoemde, en ook bij PLANTYN; voor *Hoorn* of *Horn*, wel *Hoornen*, maar ook *Hoorinck*, *Hoornick*; *Horen*, *Horn*, *Hornbeest*, *Hoorenbeest* voor *Koe*, en zoo wel één *o* als twee *oo*; ook *Hornhoef* voor *Hoorenhoeft*, een *Hoefklaauw* enz.; in de Blijvoegselen van OUTHOF en KLUIT op HOOGSTRATEN is ook, volgens J. DE DEKKER, *Hoorn* en *Hooren* op denzelfden zin; doch HOOGSTRATEN zelve in zijn nieuw groot *Woordenboek*; in alle deszelfs betrekkingen, en ook PITISCUS, spelden *Hoorn*, en dit is aan mij althans zoo voldoende, dat het geheel en al dit verschil tusschen het werkwoord *hooren* (*audire*), en *Hoorn* (*Cornu*) beslischt: zoo dat men zoo wel voor *hoorn hoorne*, als voor *geboren geboorne*, *toorn toorne* kunne spellen, als welke Dichterlijke vrijheden, mijns bedunkens, zoo eigenaardig zouden zijn, als *hooren* te rijmen op *geboren*. Zou het er niet door kunnen, als ik, volgens de oude leen-

HET
RUNDVEE.

I. AEL.

IV.

Hoofdst.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

leenspraak en met een weinig vrijheid, eens rijmde:

O *Hoorne!* gij verheft uw kostelijken *Hoorne!*

De groote *VELIUS* is uwe Stads geboorne.

Het zoude althans de groote *VELIUS*, die zelfs *Hoorn*, *Hoorne* en *Horn* spelde, en een Stads geborene was, indien hij leefde, niet kunnen mishagen, alzoo zijn Vaderstad nog verheven te zien, en op dezelve toegepast, het geen de oude *Hebreën* en andere Wereldvolken, bij uitstek als een zegen en luister voor hunne Gewesten hielden, als de *Horenen des heils*, de *Horenen des Altaars*, den *Horen van overvloed*, het *verheffen en verhoogen zijnes horens*, den *gulden horen*, uit *zijn horen zalven*, *eenen verheven en hoogen horen*, en dergelijke meerder, bij het beschrijven der *Horenvlucht* breeder beschreven. Het ga derhalven, in den volmaaksten zin, den *Horenbetekenis*, de Stad *Hoorn*, en gantsch *Noord- en Zuidholland* wel, en men sta mij al wederom, na deze uitweiding, toe, om ook met een *Vaderlandsche teug*, aan der vermaarden *Noordhollandischen*, *Alkmaarschen*

Alkmaarsche
sche drink-
horen.

Drinkhoren te gedenken. Deze *Horen* in de *Alkmaarsche* Familie van *KINSCHOT* berustende, en oorspronkelijk van een *Noordhollandsch Koeijen-Ras*, is bij *VAN DER SCHELLING*, *Nederlandsche Dischplegtigheden*, beschreven en afgebeeld: hij is voorzeker van eene buitengewoone grootte, nademaal

maal

maal hij ſchrijft dat deze Horen, zonder het be-
 loep der bogten te volgen, twee *Alkmaar-*
fche voeten beſloeg, zoo dat, als men dit op
 twee horenen, zoo als zij op de kroon der
 Os geſtaan hebben, berekend, dan zal de
 horenlucht ruim vier voeten geweest zijn,
 't welk een ontzagchelijke zwaai is, voor-
 al als men er bijvoegt, dat als de Horen op
 zijn voerſtuk nederſtond, de zwaai anderhalf
 voet was. Wij hebben deze koſtelijke Va-
 derlandſche Horen verkleent in Fig. XXXI.
 afgebeeld, en hier ook ter kenniſſe van onze
 Landgenoten gebracht. Voorts maakt DE
 BUFFON melding van een linker Oſſenhoren,
 in het Kabinet des Konings van *Frankrijk*
 berustende, wiens lengte op de bolronde zij-
 de gemeten, drie voeten en zes en een half
 duim, Parijsſche maat, beſloeg, en in de
 holle zijde ſlechts twee voeten, zes duimen
 en zes lijnen, de dikte of middellijn is veer-
 tien duimen, ter plaatſe der afknotting; de-
 ze Horen nu bij de regter gerekend, zou
 de geheele zwaai bijna zes en een half voet
 geweest zijn, om dat men van de aſtanden
 van de horentoppen de kromte moet afreke-
 nen, en dan nog Parijsſche maat, die al vrij
 groot is; evenwel heb ik er nog grooter
 waargenomen. De Ouden hebben ook van
 zeer groote Oſſenhorenen gewaagt, die zij
Bucera Scela noemden: ALEXANDER noem-
 de zijn *Bucephalus Bucera*, na de groote
 van zijn kop, als een Oſſenkop. Met ver-
 bazing heb ik een Oſſenhorenlucht gezien
 en gemeten, die nog dagelijks voor het veng-

HET
 RUNDVEE.

I. Afd.
 IV.
 Hoofdt.

ſter

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
IV.
Hoofdst.

ster van den Lederkopers en Looijers JONGE-NEEL en CALIS, tot *Rotterdam*, in de *Lampsteeg* staat; deze Horenvluht bestaat, van punt tot punt, bij de zes voeten vlucht, behalven de kroon, die een voet Rhijnlands tusschen elken horen besloeg: elken horen, langs den bogt gerekend en gemeten, was drie voet in de zwaai, en tusschen de horentoppen, was de tusschenruimte van twee en een half voet, zoo dat de vlucht vijf voeten Rhijnlands wijd was; wijders was de dikte der horenen aan de kroon, vier en een half duim diameter, welke allengs met de vlucht der horen versmallende, eene ronde, zeer schoone gladde, zelfs agaatachtige glans, als of dezelve gepolijst ware, vertoonde, en dus is deze horen, wiens weêrga ik nooit gezien heb, eens zoo groot als de *Oldenburgsche*, die anderhalf voet in de zwaai was, daar de gemelde, wel gemeten, drie voeten had. Buiten deze horen, zijn er mij verscheiden voorgekomen, die bij de Leertouwers voor de gevels of vensters geplaatst waren, doch die in onzen tijd niet tot drinkhorenen meer gebezigt wierden: evenwel heb ik op verscheiden Rariteitverkoopingen, kleiner soort van horenen, tot drinkhorenen vervaardigt, met goud en zilver beslagen gezien, bijzonder eenen, welken door den vermaarden J. BELKIEN vervaardigt is, gelijk ook glazen drink- en toethorenen; zilveren horenbocalen, als mede drinkhorenen van zeehorenen, gelijk ik eene afbeelding gegeven heb van de vermaarden scheepsdrink-

Drinkhoren van PIET HEYN, bij de Heer J. A. DIBBETZ berustende, en zijn er voorts eene menigte anderen vrij algemeen bekend; hier in uit te weiden, zou te ver afleiden. Dan daar gemelde DE BUFFON melding maakt van de gladheid en doorschijnendheid in den Osenhoren, brengt dit mij verder ten betooge, dat zeer velen onzer Koeijen, Stieren en Osen natuurlijk gladde doorschijnende horenen hebben, vooral die tuschen de vijf en zes jaren en echt *Hollandsch* ras zijn, dat is, sijnhorenig; men vindt er zelfs, die agaatachtig gevlekt en gemarmerd zijn, en sommige overlang gestreept, zoo als in Fig. XXIX. in de afbeelding der Horenen van eene *Indiaansche* Koe te zien is, doch deze zijn zeldzaam. Nog zijn er somtijds horenen, die zoo sneeuw wit en glanzig zijn, dat zij op den kop eener zwarte Koe van verre af uitblinken: er komen er ook wel voor die geheel en al zwart glimmende zijn, doch de meeste zijn slechts zwart aan de toppen. Aanmerkelijk is het, dat thans is uitgevonden om de Koe- en Osenhorenen als een middel tot het Rookverdrijven te gebruiken, en dat wel door Koehorenen tuschen de muren der Schoorstenen, na de Rookwindstreken, in te metselen, als wanneer de rook door de holle wenteldraai sterk optrekt. De uitvinding van deze nuttigheid hebben onze Voorzaten aan ons als nog overgelaten. Nog is het bewezen, dat de oude *Rhunische* en vooral de *Noordsche* Volkeren, de Koehorenen voor

HET
RUNDVER.

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

Z

drink-

HET
RONDVEE.

I. Afd.

IV.

Hoofdst.

drinkbekers gebruikt hebben. De oude *Decanen*, welker nazaten als nog de schoonste en fraaiste *Ossen* en *Horenvee* hebben, hadden zulke horenen aan hunne Koningen toegewijd, dezelve met goud en zilver beslaande, hoedanige onder de Koninglijke *Deensche* zeldzaamheden als nog bewaard worden; o. JACOBÆUS heeft ze beschreven, en gezegd: *quae Cornua poculorum usum Majoribus nostris olim subministrarunt*, dat is, dat deze horenen bewijzen, dat zij tot drinkhorenen ten gebruike der Voorvaderen bereid wierden. Maar de geleerde VAN DER SCHELLING maakt ook gewag van *gelte-bekers*, *gelte-horenen*, ook van zekere teekenen van horenen in de *Rhunishe Almanakken*: ik kan niet nalaten hier bij te voegen; dat men onder de fijnste *Koehorenen* telt en veelal uitzoekt, die van eene *Gelte* koe en zoogenaamde *Quee*, en dezelve om hunne bovengemelde doorschijnendheid worden afgentomen; zoo zijn er ook nog *Boeren Almanakken*, vooral aan de *Brabandsche* kant bekend, die enkel en alleen uit teekenen en karakters bestaan, waar onder ook vooral *Koekoppen*, *horenen* enz. voorkomen. Deze *Almanakken* verstaat schier niemand, dan de *Boeren* onder elkander. Dit bewijst dan overvloedig, hoe er bij onze *Natie* als nog de vaste spoor en overblijffels der voorvaderlijke gebruiken, die van den *Vechandel*, de horenen als anderzins oorspronkelijk zijn, gevonden worden. Hier behoort met een woord melding gemaakt te worden van het vergulden der

der Horentoppen, waar van het gebruik nog overig is bij de Schilders van St. Lucas Gilde, die tot een proef een schoon gehorende Ofsenkop met vergulde Horenen schilderen; hier van daan de spreuk: *hij drinkt uit een goud horentje*. Men moge ons dan mogelijk te gemoet voeren dat wij wat ruim te veld gaan om die oudheden op te visfen, het deert ons niet: wij houden het daar voor, dat het te wenschen ware, dat jonge levende vernuften en vermogende lieden hunne zonen wat meerder opleiden om de oudheden en gebruiken van hun Vaderland op te zoeken, dan ze bezig te houden met onnutte nieuwigheden; doch, God dank! ik zie alreeds bij het dalen mijner levenszon lusterrijke Lichten verrijzen, die uit den benevelden hemel der aloudheid en regtschapen Natuurkunde het verheven vernuft en de beslissende kunde der Ouden weêr zullen eerbiedigen, en, zoo wij hopen, als dan ook aan al de volgende beschrijvingen, die wij nu wegens de Koeijen staan voor te dragen, dat regt zullen doen, van ons uitvoerig werk met die Vaderlandlievende inschikkelijkheid in te zien, als wij het geduld gehad hebben, hetzelfde te vervaardigen, en het tevens onpartijdig en vrijmoedig te beoordeelen.

HET
RUNDVEE.

I. Afd.
IV.
Hoofdst.

 VERKLARING VAN PLAAT V.

In dit tafereel zijn afgebeeld de verschillende trappen van den ouderdom eener Koe, van een nuchter Kalf af, tot een tienjarigen ouderdom, kennelijk uit de krappen op de horenen, mitsgaders de onderscheidene gesteldheid der Koe-, Ofsen- en Stierenhoofden, in allerlei natuurlijke spelingen, naar de beste Beestenschilders gevolgd.

Fig. I. verbeeldt het hoofdgestel van een zeswekig Kalf, als wanneer het schepsel de oogen als scheel en nog schemerig heeft, en de horenwortels stomp en week zijn; in dien tijd staan de tanden los.

aa Vertoon den wortels der horenstompen.

Fig. II. verbeeldt een Kalfshoofd van vijf à zes maanden, waarop de horenen reeds kennelijk uitgegroeid zijn, de kruin of kroon verheven staat, en de ooren steiler aantrekken, terwijl de kol of de star begint te krullen; in dien tijd staan de tanden vaster.

Fig. III. verbeeldt het Hoofd van een Schotvaars of Pink van één jaar, iets min of meer: hier zijn de horenen reeds puntiger uitgewassen, de star of kol begint te vlokken. Dit kopje is een origineel model van PAULUS POTTER, en toont nadrukkelijk het kwijlen en afdruijen der kwijl, dat in dien ouderdom vooral den Pinken of Hokkelingen eigen is. In dien tijd staan de tanden bewegelijk en op het wisselen, gelijk ook de schilfer der horenen.

Fig. IV. verbeeldt het hoofd van een Vaars, dat met zijn eerste Kalf is, als wanneer de horenen hun eerste krap beginnen te vertoon, de tanden te wisselen, en de kuif op de kroon merklijk met haar begint uit te steken, gelijk ook de kol of star duidelijker vleugt. In dien staat begint de onderlip meer vooruit te steken.

aa Zijn de horentoppen, die nu zwartachtig worden.

bb Zijn de eerste jaarkrappen.

c Is de star of kol.

d De kuif.

Fig. V.

Fig. V. is de afbeelding van eene driejarige Koe, van zijn tweede Kalf, met zoogenaamde fijne Hollandfche horentjes, zijnde dit, volgens een echt model van den Beestenschilder KLOMP. In dien tijd zijn de tanden volkomen gewisfeld, de horenen vast en hard, en de kuif op den kruin volkomen uitgewasfen. Dit hoofdstel vertoont de opregte *Hollandfche* horenylucht. Men lette ook, dat de muil of snoet hier breeder is.

Fig. VI. is eene origineele fchets van N. VAN BERGHEM, van eene vierjarige Koe, of die op zijn derde Kalf is. In deze figuur moet men opmerken, dat de horenylucht spitfer is en iets van een Osfenvlucht heeft; voorts, dat de snuit smalder uitloopt als die van Fig. IV. en V., en dus, om zoo te spreken, de Physionmien der Koeijen in opgemelde Koeijen al vrij opletenswaardig zijn.

Fig. VII. is een volmaakte horenylucht van zijn *Hollandfch Rhijnlandfch* ras, op zijn vierde Kalf, beste staat en karakter, door P. POTTER.

Fig. VIII. vertoont een levensgroot gedeelte van het kroonbeen, uit het hoofd van een nuchter Kalf, waar in de eerste uitbotting der horen zichtbaar is.

aaaa Het gedeelte van het kroonbeen.

b De ronde horeneeltige eerste uitpuiling.

Fig. IX. is eene juiste afbeelding van een doorgezaagd gedeelte van de horenpit en den omringenden horen van een Schotpink, aan den wortel en inlijving van het kroon- of voorhoofdbeen: men ziet in hetzelfde vier voorname openingen en eenige kleinere, dat eigenlijk de mergbuizen zijn, die de horenpit voeden, en allens in ouder Koeijen verharden.

aaaa Is de omtrek der horenpit.

bbbb Zijn de mergbuizen.

cccc Is de omtrek der horen zelve.

Fig. X. vertoont een uitwendigen hollen horen, van de horenpit afgefcheiden.

Fig. XI. is de afbeelding van een hoofd- of kroongestel in een Vaars, dat nog niet teekent, met de horenkrappen: men ziet hier in aan de eene zijde de horenpit, die van de hollen horen bij Fig. IX. is afgepeld,

in het midden het kroonbeen, aan de andere zijde den horen nóg gedeeltelijk om de pit, of daar van afschuivende.

a Is het hoofd- of kroonbeen.

b Toont de scheiding of groeve (*futura Coronalis*) aan.

c De ontblootte pit der regterhoren.

d De pit, half afscheidende van den linkerhoren.

e De horen.

f Bij Fig. X. de regterhoren geheel van de pit af.

Fig. XII. vertoont de doorsnijding van een horen, vlak af, met pit en al.

a De horen.

b De pit.

Fig. XIII. verbeeldt een volkomen en volmaakt horengestel, regt halvemaansgewijze, van eene allerbeste *Hollandfche* Koe, van het vijfde Kalf, te tellen op de vijf horenkrappen.

a Het kroonbeen.

bb De krappen.

Fig. XIV. is de Afbeelding van het horengestel van eene volmaakte en opregte *Vriesche* of *Groninger* Koe, op haar zesde Kalf: deze horenen zijn aan de toppen eenigzins inwaarts gebogen.

a Het kroonbeen.

bb De krappen.

Fig. XV. is eene afbeelding van de horenen eener Koe op haar zevende Kalf of jaren, hebbende eene zoogenaamde Osfenvlucht, dat is, de horentoppen uitwaarts gebogen.

a Het kroonbeen.

bb De krappen.

Fig. XVI. verbeeldt het horengestel van eene *Hollandfche* of *Noordhollandfche* Koe, met duikhorenen, en krappen, van het achtste Kalf; hoedanige foorten van horenen bij uitnemendheid de *Noord-* en lage *Zuidhollandfche* Koeijen doen onderkennen: dit foort noemt men ook doorgaans fijne horenen, *Noordhollandsch* ras enz.

Fig. XVII. vertoont de gedaante van een verwrongen horen die reeds vastgegroeid is, in eene Koe van het negende Kalf of negende jaar, als wanneer de krappen beginnen in een te groeijen.

a De eene horen in zijn natuurlijken stand.

b De verwrongen horen.

Fig. XVIII. doet zien de afbeelding van een horengestel in eene Koe van haar tiende Kalf, welker hore-

nen

nen aan beide zijden in de jeugd zijn verwrongen geweest, zoo dat den eenen (*b*) nederwaarts, den anderen (*a*) opwaarts kromt.

Fig. XIX. vertoont een stomphoren, die men *Begijn* noemt, en alzoo van jongs af blijft: deze horenen teekenen meestal geene krappen.

Fig. XX. vertoont een wijde en sijne breede horenvluucht van de meeste *Breemer*, *Geldersche*, en fommige *Overijselsche* Koeijen of Ossen, volgens de gemeene origineelen van N. VAN BERGHEM, en de grootste soort van horenen.

Fig. XXI. vertoont een zonderlinge soort van spits-horenen, die geen bogt hebben, en doorgaans driekantig of plat zijn, mede naar het leven geteekend.

Fig. XXII. vertoont een soort van horenen, die boven voor aan het kroonbeen vereenigd zijn, even als in de Buffels, welk soort zeldzaam in *Hollandsche* Koeijen voorkomt.

Fig. XXIII. Afbeelding van horenen die geheel geribt zijn, en omkrullen als Ramshorenen.

Fig. XXIV. eene afbeelding van zeldzame druip- of neushorenen, die regt vooruit neerkrommen ter wederzijden langs den neus.

Fig. XXV. vertoont het hoofd en horengestel van een grooten *Deenschen* Os in zijne grootste vlucht en proportie van ruim vier voeten afstand der uiterste punten: men ziet in dit stel duidelijk het gestel der kruin en het kroonbeen, de afstand der oogholten, de kol of starrebeenderen enz., alles naar het leven geteekend.

a Is de naad of zamenvoeging van de kroon of de kroonbeenderen.

bb De inlijvingen der horenen wederzijds in dit been.

cc De ringen of horenkrappen, die, alhoewel gladder dan in de Koeijen, hier een vijfjarigen Os teekenen.

dd De holtens der voorhoofdbeenderen.

e Het eigenlijke kol-, dol- of starrebeen boven de neusbeenderen.

ff De neusbeenderen in hunne zamenvoeging tegens de Star.

gg De holligheden der oogbeenderen.

Fig. XXVI. verbeeld de kuif van bovengemelden Os, geheel met de horenen in een verhard.

Fig. XXVII. afbeelding van het horengestel van eenen Os, op zijde vooruitstekend te zien, waarin de vooruitzwaai der horenen zichtbaar voorkomt, gelijk ook de gehaarde kroon in den nek.

aa De gehaarde kroon.

bb De vooruitstekende horentoppen.

c De star of kol, op zijde te zien.

d Het uitspek der bovenkaak.

e Het ooghol.

f Een gedeelte der bovenkaak met de kiezen.

Fig. XXVIII. vertoont zeer accuraat een *Hollandsch* Stierenhoofd van twee jaren, origineel door den Heer VINKELES geteckend naar den beruchten *Hollandschen* Stier van P. POTTER, waarin volmaakt deszelfs Stierenhorenen en natuurlijke fierheid of karakter, het onderscheid der Sexe aantoot, en volkomen verschilt van die der Koeijen bij Fig. I. tot VII. in deze Plaat afgebeeld.

Fig. XXIX. vertoont het horengestel van een *Indiaanschen* Os of eene Koe, welker horenen een dubbelde zwaai en draai hebben, en tevens overlangs gestreept zijn, hetwelk nu en dan ook wel onder onze Koeijen gezien wordt, doch zelden zoo sterk tot aan den top.

NB. Deze horenen moeten niet vermengd worden met die der *Koedoe*, dat een ander soort is.

Fig. XXX. afbeelding van een Bakkers toethoren, door kunst gedrield met zilvere banden en keten.

Fig. XXXI. afbeelding van de *Alkmaarsche* drinkhoren.

F

gehu

F

Os.

zwa

haan

a

b

F

Stie

VIN

van

en

Sex

jen

F

sche

zwa

zijn

gezi

N

F

doe

F

hor

SPECIAL

88-B

34034

V.4

pts 1-2

